

**ON ALTINCI YÜZYIL İKİLİ
AŞK MESNEVİLERİNDE
TAHKİYE UNSURLARI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma Keskin

Kütahya 2008

T.C.
DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ON ALTINCI YÜZYIL İKİLİ AŞK MESNEVİLERİNDE
TAHKİYE UNSURLARI

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN

Hazırlayan

Fatıma KESKİN

0691211016

Kütahya - 2008

Kabul ve Onay

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı yüksek lisans öğrencisi Fatıma KESKİN'İN hazırladığı “*On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevilerinde Tahkiye Unsurları*” başlıklı tez çalışması, tez jürisi tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

Tez Jürisi

Yrd. Doç. Dr. Muvaffak EFLATUN (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güneş (Üye)

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum ‘*On Altıncı Yüzyıl İkili Aşk Mesnevilerinde Tahkiye Unsurları*’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../ 2008

Fatıma KESKİN

ÖZGEÇMİŞ

21.07.1982’de Sivas’ta dünyaya gelen Fatıma Keskin ilk, orta ve lise öğrenimi Sivas’ta tamamlamıştır. Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nden 2005 yılında mezun olmuştur. Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Dergisi Editörlüğü, Uçurtma Çocuk Dergisi editörlüğü yaptı. *Mevlana* (Kastay Yayınevi, 2005) ve *Kaygusuz Abdal* (Kastay Yayınevi, 2006) adlı iki eseri yayınlanmıştır.

ÖZET

Mesnevi kendi arasında uyaklı beyitlerden oluşan uzun bir anlatım şekli olarak tanımlanır. Bu açıdan mesneviler birer şiir olarak ele alınıp incelenmişlerdir. Oysa mesneviler bir yandan anlatma esasına bağlı metinlerdir. Tahkiye unsurları içeren mesneviler arasından çalışmamız için on tanesini seçtik. Osmanlı Edebiyatı için bir zirve noktası olan on altıncı yüzyıldan on aşk konulu mesnevi seçerek onlarda bulunan tahkiye unsurlarını inceledik. Gubarî'nin Yusuf u Züleyha'sı, Celalzade Salih Çelebi'nin Leylâ vü Mecnûn'u, Abdî'nin Cemşîd ü Hûrşîd'i, Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin'i, Salâmân u Absal'ı ve Vamık u Azra'sı, Taşlıcalı Yahya Bey'in Şah u Gedâ'sı, Âdî'nin Mâcerâ-yı Mâh'ı, Zarifî'nin Mihr ü Mâh'ı ve Haşimî'nin Mihr ü Vefâ'sı incelenecek metinler olarak ele alınmıştır.

Çalışmamızda tahkiye unsurları hakkında bilgi vererek mesnevileri bu doğrultuda incelemeye çalıştık. Seçmiş olduğumuz on mesneviden yola çıkarak benzerlik ve farklılıkları üzerine yoğunlaştık. Bir yandan da mesnevileri günümüz modern hatta postmodern roman ve hikâye ile karşılaştırdık.

Eserleri hikâye, anlatıcı, bakış açısı, kurgulanmış okur düşünceleri, şahıs kadroları, mekân ve zaman çizimleri ve elbette anlatım teknikleri açısından inceledik. Bu çalışmamız sırasında on altıncı yüzyıl şairlerinin yüzyıllar öncesinden bugün kullanılan birçok tekniği kullandıklarına şahit olduk. Bu da bize Türk edebiyatında anlatı-bilim çalışmalarının roman ve hikâyeden çok daha öncesine mesnevilere dayanması gerektiği kanaati uyandırmıştır.

Anahtar kelimeler: Mesnevi, tahkiye, hikâye, anlatıcı, bakış açısı, anlatım teknikleri.

ABSTRACT

Mesnevi is defined as a long form of versification which is formed of couplets where lines are rhymed among themselves. Due to this identification, mesnevis have only been considered as poems. This point of view has steadily caused our neglecting their feature of story telling. In our work we examined ten mesnevis. These mesnevis from golden age of Ottoman Empirement are about love stories. We studied on mesnevis which are Gubarî's Yusuf u Züleyhâ, Celalzade Salih Çelebi's Leylâ vü Mecnûn, Abdî's Cemşîd ü Hûrşîd, Lami'î Çelebi's Veyse vü Ramin, Salaman u Absal and Vamık u Azra, Yahya Bey's Şah u Gedâ, Üdî's Mâcerâ-yı Mâh, Zarîfî's Mihr ü Mâh, Haşimî's Mihr ü Vefâ.

In our work having acquired theoretical knowledge about narration, we examined our mesnevis in the lights of this knowledge. We tried to show the resemblances and differences between the mesnevis which are chosen. At the same time, we tried to compare these mesnevis with modern and even though postmodern novel.

We compared the mesnevis according to story, narrator, point of view, narrative, characters, place, time and of course narration techniques. We realized that poets of sixteenth century used a lot of narration techniques which are used by modern and postmodern writers of today's. This is showed that the study of narration on Turkish Literature should start, before novels and story, at the beginning of mesnevis.

Key words: Mesnevi, narration, story, narrator, point of view, narration techniques.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xxi
KISALTMALAR.....	xxii
TEZ HAKKINDA	xxiii
TEZ METNİ	xxvi
1-GİRİŞ	1
1.1. TAHKİYE UNSURLARI.....	1
1.2. ON ALTINCI YÜZYILDA YAZILAN İKİLİ AŞK MESNEVİLERİ.....	8
1.2.1.Mesnevi Nazım Biçimi Ve On Altıncı Yüzyılda Yazılan Mesneviler.....	8
1.2.2.On Altıncı Yüzyılda Yazılan İncelenecek İkili Aşk Mesnevileri	12
2-ON ALTINCI YÜZYIL İKİLİ AŞK MESNEVİLERİNDE TAHKİYE UNSURLARI	16
2.1. Hikâye (Story, Fabula)	17
2.2. Olay Örgüsü (Sujet)	53
2.3. Anlatıcı (Narrateur).....	68
2.3.1.Anlatıcının Kimliği:.....	68
2.3.2.Bakış Açısı:	74
2.3.3.Anlatım Tutumu:	90
2.3.4.Tahkiye Düzeyleri:	98
2.4.KURGULANMIŞ OKUR (ANLAYAN, NARRATAİRE)	100
2.5. ŞÂHİS KADROSU	128
2.5.1. Başkahraman	129
2.5.1.1.Erkek Başkahramanlar	130
2.5.1.1.1. Cemşîd (C&H).....	130
2.5.1.1.2. Gedâ (Ş&G).....	137
2.5.1.1.3. Mâh (M&M)	141
2.5.1.1.4. Mâh /Ramazan (M-M)	142
2.5.1.1.5. Mecnûn/Kays (L&M).....	144

2.5.1.1.6. Râmin (V&R)	148
2.5.1.1.7. Salaman (S&A).....	152
2.5.1.1.8. Şâh / Ahmet (Ş&G).....	154
2.5.1.1.9. Ūdî (M-M).....	158
2.5.1.1.10. Vâmîk (V&A).....	162
2.5.1.1.11. Vefâ (M&V)	164
2.5.1.1.12. Yusûf (Y&Z)	167
2.5.1.2. Kadın Başkahramanlar.....	173
2.5.1.2.1. Absal (S&A).....	173
2.5.1.2.2. Azrâ (V&A).....	174
2.5.1.2.3. Hûrşîd (C&H)	176
2.5.1.2.4. Leylâ (L&M)	180
2.5.1.2.5. Mîhr (M&M)	188
2.5.1.2.6. Mîhr (M&V)	189
2.5.1.2.7. Veyse (V&R).....	192
2.5.1.2.8. Züleyha (Y&Z)	194
2.5.2. İkincil Kahramanlar.....	199
2.5.2.1. Babalar	199
2.5.2.1.1. Azrâ'nın Babası (V&A)	199
2.5.2.1.2. Hilâl (M&M)	200
2.5.2.1.3. Horasan Şâhı (V&R).....	200
2.5.2.1.4. Kayser-i Rum(C&H).....	201
2.5.2.1.5. Mâlik (L&M).....	202
2.5.2.1.6. Mecnûn'un Babası (L&M).....	203
2.5.2.1.7. Sultan-ı Haver(M&V)	205
2.5.2.1.8. Şâh Fağfur/ Şabur (C&H).....	205
2.5.2.1.9. Taymus (M&V)	206
2.5.2.1.10. Taymus Şâh (V&A)	208
2.5.2.1.11. Teymus Şâh (Y&Z).....	209
2.5.2.1.12. Yakup Peygamber (Y&Z)	209
2.5.2.1.13. Yunan Padişahı (S&A).....	210
2.5.2.1.14. Pervin(M&M)	212

2.5.2.1.15. Şâh-ı Mihrâc (C&H)	212
2.5.2.2. Anneler.....	213
2.5.2.2.1. Efser (C&H)	213
2.5.2.2.2. Hümâyûn (C&H)	217
2.5.2.2.3. Leyla'nın Annesi (L&M)	217
2.5.2.2.4. Mecnûn'un Annesi (L&M).....	222
2.5.2.2.5. Turan Sultanını Kızı (V&A).....	222
2.5.2.2.6. Yusuf'un Annesi	222
2.5.3. Yardımcı Kahramanlar	223
2.5.3.1. Akıl Hocaları	223
2.5.3.1.1. Dâye (M&V).....	224
2.5.3.1.2. Ketâyûn (C&H).....	226
2.5.3.1.3. Dâye(Y&Z).....	226
2.5.3.1.4. Dâye (V&A)	227
2.5.3.1.5. Mihrap (C&H)	228
2.5.3.1.6. Hâkim(S&A)	230
2.5.3.2. Dostlar.....	232
2.5.3.2.1. Pervâne (V&R)	232
2.5.3.2.2. Behmen (V&A).....	233
2.5.3.2.3. Şâh-ı Mağrip(M&V)	233
2.5.3.2.4. Yusuf'un Kardeşleri(Y&Z)	234
2.5.3.2.5. Sultan Selim Han (M-M).....	236
2.5.3.2.6. Dilpezir (V&A).....	237
2.5.3.2.7. Mizban (V&A).....	238
2.5.3.2.8. Hümâ (V&A).....	239
2.5.3.2.9. Lâhicân (V&A).....	239
2.5.3.2.10. Feri (V&A)	240
2.5.3.2.11. Pîr (V&A)	240
2.5.3.2.12. Vefâ'nın Ağabeyleri (M&V)	240
2.5.3.2.13. Aziz Kıtîr (Y&Z)	242
2.5.3.2.14. Şehnâz, Erganûn-sâz, Şeker (C&H).....	243
2.5.4. Hasım Kahramanlar (Düşmanlar/ Olumsuz Kahramanlar)	244

2.5.4.1. Vezir (M&M)	244
2.5.4.2. Nevfel Şâh(L&M).....	244
2.5.4.3. İbn-i Selam'ın oğlu (L&M).....	245
2.5.4.4. Zengî (M&V)	246
2.5.4.5. Bezzâz(M&V)	246
2.5.4.6. Düzd(M&V)	246
2.5.4.7. Şâdî (C&H)	246
2.5.4.8. Vezir (V&R).....	247
2.5.4.9. Bir Dost (M-M)	248
2.5.4.10. Erdeşir (V&A)	248
2.5.4.11. Helhelân (V&A)	248
2.5.4.12. Tûr /Tûr-ı Kahraman (V&A).....	249
2.5.4.13. Anton /Frenk Anton (V&A).....	249
2.5.5. Üçüncül Kahramanlar(Figüranlar)	249
2.5.5.1.Olumlu Figüranlar	249
2.5.5.1.1. Hoten Han (Hıta ülkesinin sultanı) (M&M).....	249
2.5.5.1.2. İbn-i Selam(L&M)	250
2.5.5.1.3. Vezir(M&V)	250
2.5.5.1.4. Remmâl (Falcı) (M&V)	250
2.5.5.1.5. Hızır (M&V).....	250
2.5.5.1.6. Hızır(S&A)	251
2.5.5.1.7. Gazanfer, Cihandar, Şemsirzen(M&V).....	251
2.5.5.1.8. Yulduz(M&V)	251
2.5.5.1.9. Miricânsuz (M&V)	251
2.5.5.1.10. Abdülkadir (M&V)	251
2.5.5.1.11. Hatif (M&V).....	252
2.5.5.1.12. Mâhsimâ ve Feleknâz (C&H).....	252
2.5.5.1.13. Hûr-zâd (C&H)	252
2.5.5.1.14. Nâz-perverd (C&H)	252
2.5.5.1.15. Has Hacıp (C&H).....	253
2.5.5.1.16. Neşât-engîz(C&H)	253
2.5.5.1.17. Bahar-efrûz(C&H)	253

2.5.5.1.18. Şeker-rîz (C&H).....	253
2.5.5.1.19. Nâhîd (C&H)	253
2.5.5.1.20. Nesîm-i cân-fezâ (C&H)	253
2.5.5.1.21. Lala(C&H).....	253
2.5.5.1.22. Şâhî (C&H).....	253
2.5.5.1.23. Mîr Sührâp(C&H)	254
2.5.5.1.24. Nûder (C&H)	254
2.5.5.1.25. Altunbaş(Ş&G)	254
2.5.5.1.26. Ca'fer-i Tayyâr (Ş&G)	254
2.5.5.1.27. Şeker Memi(Ş&G)	254
2.5.5.1.28. Rahat'ul-Ervâh(M&V)	254
2.5.5.1.29. Tellal (Ş&G)	254
2.5.5.1.30. Hatif-i Gayb (Ş&G)	254
2.5.5.1.31. Nesim-i dîl-güşâ (V&R).....	255
2.5.5.1.32. Şem'(V&R)	255
2.5.5.1.33. Ser-bâz –Dilâram(V&R)	255
2.5.5.1.34. Mühre-Zeyni (V&R)	255
2.5.5.1.35. Seher-Zühre (V&R)	255
2.5.5.1.36. Şâm- Mehlika (V&R).....	255
2.5.5.1.37. 'Anka-Tavûs (V&R)	255
2.5.5.1.38. Nesîm- Nev-bahar(V&R)	255
2.5.5.1.39. Piyâle-Sahba (V&R)	255
2.5.5.1.40. Bihzâd (V&R).....	256
2.5.5.1.41. Yusuf'un Halası(Y&Z)	256
2.5.5.1.42. Bünyamin (Y&Z).....	256
2.5.5.1.43. Cebrail(Y&Z)	256
2.5.5.1.44. Mâlik (Y&Z).....	256
2.5.5.1.45. Reyyan (Y&Z)	257
2.5.5.1.46. Züleyha(Y&Z)	257
2.5.5.1.47. Hatif-i gayb(Y&Z)	257
2.5.5.1.48. Derban(M-M)	258
2.5.5.1.49. Feylesof (V&A)	258

2.5.5.1.50. Şâdkâm (V&A)	258
2.5.5.1.51. Başîr (V&A)	258
2.5.5.1.52. Nakkaş(V&A)	258
2.5.5.1.53. Pîrezen (V&A).....	259
2.5.5.1.54. Dadılar	259
2.5.5.1.54.1. Dâye (L&M)	259
2.5.5.1.54.2. Dâye (L&M)	259
2.5.5.1.55. Elçiler/ Haberciler	259
2.5.5.1.55.1 Bir elçi(M&M).....	259
2.5.5.1.55.2. Peyk(Mecnûn'un peyki) (L&M).....	260
2.5.5.1.55.3. Peyk (Nevfel'in peyki, habercisi) (L&M)	260
2.5.5.1.55.3. Resul-i Şâh (M-M)	260
2.5.5.1.56. Müzik Erbabı Olan Kişiler	260
2.5.5.1.56.1. Sazende (M&M)	260
2.5.5.1.56.2. On altı müzisyen (M&V).....	260
2.5.5.1.57. Pirler, Şeyhler, Ulular.....	260
2.5.5.1.57.1. Pir (L&M).....	260
2.5.5.1.57.2. Mağaradaki pir (L&M).....	261
2.5.5.1.57.3. Pir(C&H)	261
2.5.5.1.57.4. Pir (Ş&G).....	262
2.5.5.1.57. 5. Pir (M&V)	262
2.5.5.1.57.6. Şeyh (V&R)	262
2.5.5.1.57.7. Pir(V&R)	262
2.5.5.1.58. Kim Oldukları Tam Olarak Belli Olmayan Kişiler.....	263
2.5.5.1.58.1. Güzel (L&M)	263
2.5.5.1.58.2. Rakkas (L&M)	263
2.5.5.1.58.3. Bir Kadın (L&M)	263
2.5.5.1.58.4. Bir Adam (L&M)	263
2.5.5.1.58.5. Kim Oldukları Belirtilmemiş Olanlar(Ş&G)	263
2.5.5.1.58.6. Şâh'ın Meclisinde Aşk Hakkında Hikâye Anlatan Üç Kişi (Ş&G)	264
2.5.5.1.58.7. Bir Mâh (V&R).....	265

2.5.5.1.58.8. Biri (V&R).....	265
2.5.5.1.58.9. Bir Başkası (V&R).....	265
2.5.5.1.58.10. Fakir Bir Kadın (Y&Z).....	265
2.5.5.1.58.11. O Yerde Olan Bir Kadının Akıllı Oğlu (Y&Z).....	265
2.5.5.1.58.12. Bir Dost(M-M).....	265
2.5.5.1.58.13. Bir Çavuş(M-M).....	266
2.5.5.1.59. Gruplar.....	266
2.5.5.1.59.1. Yüz Yiğit (M&M).....	266
2.5.1.59.2. Beni ‘Amr Kabilesi (L&M).....	266
2.5.5.1.59.3. Okul Çocukları (L&M)	266
2.5.5.1.59.4. Leyla’nın Arkadaşları (L&M)	266
2.5.5.1.59.5. Mecnûn’un Arkadaşları (L&M).....	267
2.5.5.1.59.6. Cemşîd’in arkadaşları (C&H).....	267
2.5.5.1.59.7. Gedâ’nın Arkadaşları(Ş&G).....	267
2.5.5.1.59.8. Vezir-i A’zam ve On Vezir (V&R).....	267
2.5.5.1.59.9. Müvekkiller (V&R).....	267
2.5.5.1.59.10. Tabipler (V&R).....	267
2.5.5.1.59.11. Dervişler (V&R).....	268
2.5.5.1.59.12. Beyler (V&R).....	268
2.5.5.1.59.13. Beyler(V&R).....	268
2.5.5.1.59.14. Zindandaki İnsanlar (Y&Z)	268
2.5.5.1.59.15. Danışma Meclisi (V&A)	269
2.5.5.1.59.16. Tâcirler (V&A)	269
2.5.5.1.59.16. Hindûlar (V&A).....	269
2.5.5.2.Olumsuz Figüranlar	269
2.5.5.2.1. Kocakarı (L&M).....	269
2.5.5.2.2. Râkip (L&M).....	271
2.5.5.2.3. Nevfel’in Mâhremi.....	271
2.5.5.2.4. Cadı/Sâhir (M&V)	271
2.5.5.2.5. Zen (M&V).....	271
2.5.5.2.6. Cergûn(M&V)	271
2.5.5.2.7. Peleng (M&V)	271

2.5.5.2.8. Ekvân (C&H).....	272
2.5.5.2.9. Bahçıvan(Ş&G)	272
2.5.5.2.10. Çin Fağfuru(V&R).....	272
2.5.5.2.11. Şeyh (V&R).....	272
2.5.5.2.12. Beyazıt (M-M)	272
2.5.5.2.13. Gûr (V&A)	272
2.5.5.2.14. Felek(Çarh)	273
2.5.5.2.15. Kim olduğu tam belli olmayan olumsuz figüranlar	274
2.5.5.2.15.1. Gammâz-ı bed-kâr (C&H).....	274
2.5.5.2.15.2. ‘Âdu-yı siyeh-rû (Ş&G)	274
2.5.5.2.15.3. Bir Rakip (Ş&G).....	274
2.5.5.2.16. Gruplar.....	274
2.5.5.2.16.1. Rakipler (Ş&G).....	274
2.5.5.2.16.2. Zengîler (S&A)	274
2.5.5.2.16.3. Kent Halkı (V&R).....	274
2.5.5.2.16.4. Mısırlı Kadınlar (Y&Z)	275
2.5.5.2.16.5. Zengîler (V&A).....	275
2.6. MEKÂN	275
2.6.1. Mesnevilerde Söz Edilen Gerçek Mekânlar	277
2.6. 1. 1. ‘Acem.....	277
2.6. 1.2. Âmu	277
2.6.1.3. Bağdat	278
2.6.1.4. Boğdan	278
2.6.1.5. Budin.....	279
2.6.1.6. Buhara	279
2.6.1.7. Bulgar.....	279
2.6.1.8. Ceyhun	279
2.6.1.9. Çin.....	281
2.6.1.10. Dicle.....	282
2.6.1.11. Erdel.....	282
2.6.1. 12. Fırat	283
2.6.1.13. Halep	283

2.6.1.14. Hıta.....	283
2.6.1.15. Hindistan	284
2.6.1.15. Hint Okyanusu (Bahr-ı Ahdar).....	284
2.6.1.16. Horasan	284
2.6.1.17. Hucend	285
2.6.1.18. ‘İrâk:.....	285
2.6.1.20. İsfahan.....	286
2.6.1.21. İran	286
2.6.1.22. İstanbul.....	287
2.6.1.23. Karaman	288
2.6.1.24. Kenan	288
2.6.1.25. Kızılırmak.....	288
2.6.1.26. Lübnan	289
2.6.1.27. Manisa.....	289
2.6.1.28. Mekke.....	289
2.6.1.29. Mısır.....	289
2.6.1.30. Nil	291
2.6.1.31. Purut.....	293
2.6.1.32. Rodos	293
2.6.1.33. Rûm.....	293
2.6.1.34. Rumeli	295
2.6.1.35. Şâm	295
2.6.1.36. Tebriz	296
2.6.1.37. Tuna	296
2.6.1.38. Turan	297
2.6.1.39. Yunan Mülkü.....	297
2.6.2. Kurmaca Mekânlar	299
2.6.2.1. Ada.....	300
2.6.2.2. Çemen-zâr	304
2.6.2.3. Dağ.....	308
2.6.2.4. Deniz.....	311
2.6.2.5. Deşt /Sahra	314

2.6.2.6. Şehir	316
2.6.2.7. Vadi.....	318
2.6.2.8. Kapalı Mekânlar:	319
2.6.2.8.1. Çadır.....	319
2.6.2.8.2. Ev	319
2.6.2.8.3. Hamam	320
2.6.2.8.4. Kale	320
2.6.2.8.5. Kasr	321
2.6.2.8.6. Saray.....	321
2.6.2.8.7. Kuyu.....	324
2.6.2.8.8. Zindan.....	324
2.7. ZAMAN	325
2.7.1. Tam Olarak Belli Olmayan Zaman Dilimleri	326
2.7.2. Belli Zaman Dilimleri.....	328
2.7.2.1. Saat.....	329
2.7.2.2. Seher	329
2.7.2.3. Sabah.....	336
2.7.2.4. Gece	340
2.7.2.5. Yarın	345
2.7.2.6. Üç gün.....	346
2.7.2.7. Hafta/ Yedi gün	348
2.7.2.8. On gün.....	349
2.7.2.9. Bir Ay/Otuz Gün	349
2.7.2.10. Yıllar	350
2.7.2.11. Bir Yıl:	351
2.7.2.12. Yedi Yıl.....	351
2.7.2.13. Mevsimler.....	351
2.7.2.13.1. Bahar	352
2.7.2.13.2. Yaz	353
2.7.2.13.3. Sonbahar	353
2.7.2.13.4. Kış	355

2.8. ANLATIM TEKNİKLERİ	356
2.8.1. Anlatma.....	357
2.8.2. Gösterme	359
2.8.3. Mektup.....	361
2.8.4. Diyalog	367
2.8.5. İç Çözümleme	376
2.8.6. Üst Kurmaca	387
2.8.7.Montaj.....	405
2.8.7.1.Ayetler.....	405
2.8.7.2.Hadisler	415
2.8.7.3.Mesnevî-i Manevi.....	419
2.8.8. Metinlerarasılık	421
2.8.8.1.Eserler ve Ustalar.....	421
2.8.8.1.1.Câmî	422
2.8.8.1.2. Enverî	423
2.8.8.1.3. Hâfız.....	423
2.8.8.1.4. Hakânî	424
2.8.8.1.5. Hâtîfî	424
2.8.8.1.6. Hüsrev-i Dehlevî.....	425
2.8.8.1.7. İbn-i Yamin	426
2.8.8.1.8. Nizami	426
2.8.8.1.9. Nevâyî	426
2.8.8.1.10. Selmânî.....	427
2.8.8.1.11. Unsurî.....	427
2.8.8.2.Aşk Hikâyeleri.....	427
2.8.8.2.1.Cemşîd-Hûrşîd.....	428
2.8.8.2.2.Ferhat-Şirin (Hüsrev-Şirin)	428
2.8.8.2.3.Hûrşîd- Ferahşâd.....	442
2.8.8.2.4.Leylâ-Mecnûn.....	446
2.8.8.2.5.Vâmık-Azrâ	451
2.8.8.2.6.Şem’-Pervane.....	454
2.8.8.2.7.Hümâ- Hümâyûn.....	455

2.8.8.2.8.Vîs (Veys, Veyse)- Ramin.....	457
2.8.8.2.9.Salâmân-Absâl	458
2.8.8.2.10.Hücûb-Mâhcûb	458
2.8.8.2.11.Nâzır-Manzûr.....	459
2.8.8.2.12.Varaka- Gülşah	459
2.8.8.3.Kıssalar	461
2.8.8.3.1. Hazreti Muhammet (Ahmet, Mustafa):.....	461
2.8.8.3.2.Âdem Peygamber.....	462
2.8.8.3.3.Davut Peygamber.....	463
2.8.8.3.4. Eyüp Peygamber	463
2.8.8.3.5.İbrahim Peygamber.....	464
2.8.8.3.6.İdris Peygamber	465
2.8.8.3.7.İsa (Mesih) Peygamber	466
2.8.8.3.8.İsmail Peygamber	472
2.8.8.3.9.Musa Peygamber.....	472
2.8.8.3.10. Nuh Peygamber.....	476
2.8.8.3.11. Süleyman Peygamber	478
2.8.8.3.12. YakupPeygamber.....	485
2.8.8.3.13.Yunus Peygamber	486
2.8.8.3.14.Yusuf Peygamber.....	487
2.8.8.3.15.Dört Halife.....	494
2.8.8.3.16.Menkıbevi Kişiler	495
2.8.8.4. Astroloji	503
2.8.8.4.1. Ay (Kamer, Mâh, Meh).....	504
2.8.8.4.2. Utarid (Merkür).....	509
2.8.8.4.3. Zühre (Nâhîd, Çobanyıldızı, Venüs).....	511
2.8.8.4.4. Şems (Güneş, Afitab, Hûşîd, Mihr)	524
2.8.8.4.5. Mirrih (Merih/,Behram, Mars)	526
2.8.8.4.6. Müşteri (Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt)	529
2.8.8.4.7. Zühal (Keyvan/ Satürn).....	532
2.8.8.5. Mitoloji.....	549
2.8.8.5.1. Mitolojik Hayvanlar.....	549

2.8.8.5.1.1. Ejderha.....	549
2.8.8.5.1.2. Anka/Simurg.....	554
2.8.8.5.1.3. Hümâ.....	559
2.8.8.5.1.4. Kaknûs.....	562
2.8.8.5.1.5. Hüthüt.....	563
2.8.8.5.2. Şahıslar Mitolojisi.....	564
2.8.8.5.2.1. Behram (Behram-ı Gur)	564
2.8.8.5.2.2. Cem (Cemşîd).....	565
2.8.8.5.2.3. Dahhak.....	571
2.8.8.5.2.4. Dara (Keykubad).....	573
2.8.8.5.2.5. Efresiyab.....	575
2.8.8.5.2.6. Ehremân (Ehrimen, Ehremen)	575
2.8.8.5.2.7. Feridun.....	576
2.8.8.5.2.8. Hüsrev	579
2.8.8.5.2.9. İskender	580
2.8.8.5.2.10. Kahraman.....	584
2.8.8.5.2.11. Kerimân	586
2.8.8.5.2.12. Keyhüsrev	587
2.8.8.5.2.13. Nerimân	587
2.8.8.5.2.14. Nuşirevan.....	589
2.8.8.5.2.15. Rüstem.....	590
2.8.8.5.2.16.Sâm.....	596
2.8.8.5.2.17. Zal	598
2.8.8.6. Günlük Hayat	600
2.8.8.6.1. Mesnevilerde Kadın Yaşamı	600
2.8.8.6.1.1. Kadının Günlük Hayatta Üstlendiği Görevler	600
2.8.8.6.1.2. Kadının Toplumdaki Yeri ve Toplumsal Cinsiyeti.....	601
2.8.8.6.1.3. Kadının Süslenmesi (Makyaj)	608
2.8.8.6.2. Mesnevilerde Anılan Törenler ve Adapları.....	612
2.8.8.6.2.1. Sünnet Törenleri.....	612
2.8.8.6.2.2. Düğün Törenleri.....	613
2.8.8.6.2.3. Saçı ve Bahşiş Törenleri.....	617

2.8.8.6.2.4. Yas Törenleri	618
2.8.8.6.3. Mesnevilerde Dilenme ve Dilencilik	619
2.8.8.6.4. Yüzük Gönderme	620
2.8.8.6.5. Esnaf ve Zanaatkârlar.....	620
2.8.8.6.5.1. Terziler	620
2.8.8.6.5.2. Kuyumcular	621
2.8.8.6.5.3. Takyâcı	622
2.8.8.6.5.4. Remmal	622
2.8.8.6.5.5. Ayakkabıcılar.....	622
2.8.8.6.5.6. Reyhancılar	623
2.8.8.6.6. Mesnevilerde Yemek Kültürü	623
2.8.8.6.7. Mesnevilerde Oyun Kültürü	629
2.8.8.6.7.1. Guy u Çevgan Oyunu	629
2.8.8.6.7.2. Satranç	630
2.8.8.6.8. Musikî.....	632
2.8.8.6.9. Tıp	641
2.8.8.6.10. Edebiyat Terimleri	642
2.8.8.6.11. Halk İnanışları.....	642
2.8.8.6.11.1. Hazine-Yılan.....	642
2.8.8.6.11.2. Sihir	643
2.8.8.6.11.3. Cadı	644
2.8.8.6.11.4. İlm-i Kimya (İlm-i Simya).....	645
2.8.8.6.12. Rüyalara ve Yorumları.....	645
3. SONUÇ	647
KAYNAKÇA	655

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Mesnevilerin Gruplarına Göre Yazılış Miktarları.....	12
Şekil 2: Çerçeve Hikaye Vaka Örgüsü.....	59
Şekil 3: Mihr ü Mah Mesnevisi'nin Vaka Örgüsü.....	60
Şekil 4: Veyse vü Ramin Mesnevisinin Vaka Örgüsü.....	64
Şekil 5: Şah u Geda Mesnevi'nin Vaka Örgüsü.....	65
Şekil 6: Cemşid ü Hurşid Mesnevi'sinin Vaka Örgüsü.....	65
Şekil 7: Leyla vü Mecnun Mesnevisi'nin Vaka Örgüsü.....	66
Şekil 8: Salaman u Absal Mesnevisi'nin Vaka Örgüsü.....	67
Şekil 9: Kurgulanmış Okur ve Gerçek Okur Farkı.....	101
Şekil 10: Osmanlı İmparatorluğu Haritası.....	298

KISALTMALAR

A.g.e.: Adı Geçen Eser

A.g.y. : Adı Geçen Yayın

C. : Cilt

C&H: Cemşîd ü Hûrşîd Mesnevisi

Çev. : Çeviren

L&M: Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi

M&M: Mihr ü Mâh Mesnevisi

M-M: Mâcerâ-yı Mâh Mesnevisi

M&V: Mihr ü Vefâ Mesnevisi

s. : Sayfa

S&A: Salamân u Absâl Mesnevisi

Ş&G: Şâh u Gedâ Mesnevisi

V&R: Veyse vü Ramin Mesnevisi

TDEK: Türk Dünyası El Kitabı

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

V&A: Vâmık u Azrâ Mesnevisi

Y&Z: Yusuf u Züleyhâ Mesnevisi

TEZ HAKKINDA

1-PROBLEM

On altıncı yüzyılda yazılmış mesnevilerde tahkiye unsurları var mıdır? Eğer bu yüzyıla ait mesnevilerde tahkiye unsurları varsa bunlar nelerdir? Kullanılan tekniklerde ve konularda ortak noktalar var mıdır?

2-ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın amacı seçilmiş olan on farklı mesnevide tahkiye unsurlarını belirleyerek karşılaştırmaktır.

3-ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışma daha önce yalnız Yeni Türk Edebiyatı sahasında yapılan anlatı-bilim incelemelerinin Eski Türk Edebiyatı sahasında da yapılabileceğini örneklendirmektedir.

4-ÇALIŞMANIN HİPOTEZİ

Türk Edebiyatında yapıla gelen anlatı-bilim çalışmalarının roman ve hikâyeden çok daha önceye mesnevilere dayandırılabilir.

5-ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

On altıncı yüzyıl birçok edebi türde olduğu gibi mesnevi türünde de çok eser verilmiş bir yüzyıldır. Bu mesnevilerin birçoğu ortak konuları ele almaktadır. Elbette her şair kendi imzasını taşıyan bu eserlere farklılıklar katmıştır. Fakat araştırmanın sınırlarını belirlemek amacıyla bu çalışmada on farklı aşk hikâyesini ele alan mesneviler seçilmiştir. Çalışmamız bu on farklı mesnevi üzerinden yapılmıştır. Bunlar:

1-*Yusûf u Züleyhâ*- Gubarî

2-*Leylâ vü Mecnûn*- Celalzade Salih Çelebi

3-*Cemşîd ü Hûrşîd*- Abdî

4-*Veyse vü Ramin*- Lami'î Çelebi

5-*Şâh u Gedâ*- Taşlıcalı Yahya Bey

6-*Salâmân u Absal*- Lami'î Çelebi

7-*Mâcerâ-yı Mâh*- Udî

8-*Vâmık u Azra*- Lami'î Çelebi

9-*Mihr ü Mâh*- Zarîfî

10-*Mihr ü Vefâ*- Haşimî

6-ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma sırasında ilk olarak üzerinde bu tür çalışmalar yapılmamış mesneviler arasından on tanesi seçilmiştir. Bu mesneviler üzerine yapılmış tez, makale ve kitaplara ulaşarak çeviri yapmaktan kaçınılmıştır. Araştırmanın konusu hakkında geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışma sırasında öncelikle tahkiye unsurları ve tespit edilişi hakkında bilgilere ulaşılmış daha sonra mesneviler üzerine bu yöntemler uygulanarak mesnevilerdeki tahkiye unsurları belirlenmiştir. Daha sonra belirlenen bu unsurlar karşılaştırılarak mesnevilerin benzerlik ve farklılıkları ele alınmıştır.

TEZ METNİ

1-GİRİŞ

1.1. TAHKİYE UNSURLARI

Tahkiye sözlük anlamı olarak hikâye etme anlamına gelir. Edebi bir terim olarak da eserin fiktif (kurmaca/kurgusal) bir yapıda olduğunu ifade eder. Günümüzde anlatı-bilim çalışmalarında tahkiye terimi yerine kurmaca da kullanılmaktadır. Kurmaca denilince akla ilk gelen roman ve hikâye türleridir. Oysa destan, masal, halk hikâyeleri, tiyatro oyunları, romans ve mesneviler de tahkiye unsurları içermektedir. Tahkiye unsurları daha çok roman unsurları olarak ele alınmış ve roman incelemeleriyle örneklendirilmiştir. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde anlatacağımız tahkiye unsurlarını kısaca anlatıcı, bakış açısı, hikâye, olay örgüsü, kişiler, zaman, mekân ve anlatım teknikleri olarak özetleyebiliriz.

Tahkiyenin özünde bir anlatıcı ve onun anlattığı hikâye yer alır. Bu iki unsur tüm anlatıların olmazsa olmazını oluşturur. Anlatıcı ‘*Kim anlatıyor?*’ sorusunu esere yönelttiğimizde aldığımız cevapta gizlidir. Fakat bu soruya alınan cevap her zaman aynı olmaz. Bu da bizlere anlatıcı tiplerine götürür. Üç anlatıcı tipinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Birinci tekil kişi (ben) anlatıcıdır. Ben anlatıcı karakter anlatıcı adıyla da anılır. Eseri eserdeki şahıslardan birinden dinleriz. Bu anlatıcının her zaman insan olması da zorunlu değildir. İkinci anlatıcı tipi ise Üçüncü tekil şahıs (o) anlatıcıdır. Burada hikâyeyi anlatan hikâyeye dâhil olmayan bir anlatıcıdır. O anlatıcı (Üçüncü tekil şahıs anlatıcı) ben anlatıcı (Birinci tekil şahıs anlatıcı) gibi beşeri bir konuma sahip olup belli bir yerden hikâyeye bakıp anlatabileceği gibi ilahî bir konuma geçerek her şeyi bilen ve gören bir anlatıcıya da dönüşebilir. Mehmet Tekin’in eserinde bahsettiği bir diğer anlatıcı tipi ise İkinci çoğul şahıs (siz) anlatıcıdır. Bu anlatıcı az kullanılan sıra dışı bir türdür¹. Anlatıcıyla ilgili bir diğer önemli nokta anlatıcının tutumudur. Anlatıcı anlattığı olaylar karşısında tarafsız olabilir. Sadece bir ayna gibi olayları yansıtır ve yorumda bulunmaz. Diğer yandan taraflı anlatıcı tutumu da sergileyebilir. Bu durumda yorumlarda bulunur, olaylara ve kişilere dönük açıklamalarda bulunur ya da eleştirel bir tavır takınabilir.

Bakış açısı sık sık anlatıcı ile karıştırılmaktadır. Oysa anlatıcı hikâyeyi anlatan sestir bakış açısı ise hikâyenin sergilendiği perspektiftir. ‘*Kimin gözünden görüyoruz?*’

¹ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, İstanbul, 2006, 25–28.

sorusunu metne yönlendirdiğimizde aldığımız cevap bakış açısını verir. Bakış açısı türlerinden en çok karşımıza çıkan Tanrısal bakış açısıdır. Tanrısal bakış açısı (the omniscient point of view) her şeyi bilme esasına dayanmaktadır. Bu bakış açısıyla yazılan romanlarda okur kahramanların bilmediklerini dahi bilir, kahramanların düşüncelerini veya hislerini öğrenir. Bir diğer bakış açısı olarak Gözlemci figürün bakış açısı ele alınmalıdır. Bu bakış açısında hikâyenin içinde olan fakat hikâyenin gidişatını etkilemeyecek bir gözlemcinin bakış açısıyla eser okura aktarılır. Tekil bakış açısında ise bunlardan farklı olarak anlatıcı ile bakış açısı aynı kişidir. Otobiyografik eserlerde genellikle bu bakış açısı kullanılmaktadır. Anlattığımız tüm bu bakış açıları bir kişiye aitken günümüzde birçok eser içinde birden fazla bakış açısı kullanılmaktadır. Yani bir eserin içinde birden fazla kişinin gözüyle olaylara bakılmaktadır. Bu da yeni bir bakış açısını yani çoğul bakış açısını getirmiştir².

Kurmaca dünyada vazgeçilmez iki unsurdan biri de hikâyedir. Hikâye (story) anlatılandır, olandır. ‘*Eser ne anlatıyor?*’ sorusuna verilen cevaptır. Eserde olaylar ne kadar farklı sıralamada anlatılsa da hikâye eserin kronolojik olarak sıralanmış şeklindedir.

Olay örgüsü sık sık hikâye ile karıştırılmaktadır. Oysa hikâye olayların kronolojik olarak aktarılması iken olay örgüsü bu olayların yazar tarafından düzenlenmiş şeklindedir. Hayatta olaylar kronolojik olarak ilerler. Her birinin içerdiği zamanlar bellidir. Ama kurmaca dünyada yazar bu olayları kronolojik olarak aktarmak zorunda değildir. Her birinin aktarılmasındaki uzunluk ya da kısalık kendi tasarrufundadır. Yılları bir kelime ile özetleyebilir ya da birkaç saati sayfalarca yazabilir. Geçmişten başlayıp ana gelene kadar olayları düz bir çizgide aktarabileceği gibi geriye dönüşlerle ya da özetlemelerle hikâye anlatımındaki bu kronolojik düzeni kırabilir. İşte hikâye anlatımında olayların dizilişini gösteren bu düzenlemeye olay örgüsü denilmektedir. Mehmet Tekin romanları olay örgüsüne göre çeşitli gruplara bölmüştür. Romanlar çeşitli vaka grupları çevresinde oluşmaktadır. Bunları kısaca tek bir zincir halinde aktarılanlar (sergüzeşt türleri özellikle bu guruba girer), iki veya daha fazla vaka zincirinden meydana gelenler (masallar gibi), bir vakayı bir başka vaka içine yerleştirilerek sunanlar (çerçeve hikâyeler) olarak adlandırabiliriz³.

² A.g.e., s. 57-60.

³ A.g.e., s. 65-66.

Her ne kadar anlatıcı ve hikâye tahkiye unsurlarının temelini oluştursa da kişiler eyleyen olarak hikâyenin gelişimi için vazgeçilmez öğelerdir. Hikâyeyi gerçekleştiren bu kişilerin mutlaka insanlar olması da gerekmez. Bir hikâyenin eyleyeni olarak hayvanlar, eşyalar ya da hayali varlıklar yer alabilir. Bu kişileri seçmek tamamen yazarın hayal gücüne bağlıdır. Kişiler de sınıflandırılabilir. Bunlar arasında eserin merkezi olacak kişi ya da kişilere başkahraman(Protagonist) denir. Başkahraman okurun asıl üzerinde durduğu, olayları asıl yönlendiren ve en çok özdeşleştirilen kahramanlardır. İkincil kahramanlar olarak ele aldığımız kahramanlar ise başkahraman kadar göz önünde olmasalar da hikâyenin gidişatını etkileyen kuvvetlerdir. Bunlar kahramana yardımcı olmalarına veya olmamalarına, engel olmalarına göre olumlu ya da olumsuz kahramanlar olarak iki ayrı grupta ele alınmışlardır. Bu kahramanların dışında hikâyenin gelişimine katkıda bulunmayan fakat tıpkı tiyatro sahnesindeki figüranlar gibi sahnenin daha iyi aktarılmasını sağlayan figüranlar da vardır.

Bir diğer tahkiye unsuru ise zamandır. Anlatılan hikâye belli bir zaman içinde kurgulanmalıdır. Hikâye içinde anlatılan olaylar bir zaman içinde ilerler. Eserin bir zamanı olduğu gibi oluşumu da bir zamana tabiidir. Öyleyse zamanı kurmacadan soyutlamak mümkün değildir. Olayın gerçekleştiği an ile aktarıldığı an arasında zaman farkı vardır. Hiçbir olay olurken canlı canlı okura aktarılamaz. Öyleyse bir eserdeki zaman çizelgesi en az üç zamandan oluşur: Vaka zamanı, anlatma zamanı ve okunuş zamanı. Zamanın eser içinde aktarılması da yazarın tasarrufuna bırakılmıştır. Kimi yerlerde uzun uzun olayları aktarırken kimi yerlerde özetlemeler yapabilir. Zaman eser içerisinde iki yıl, beş ay, bir saat gibi tam olarak söylenebilirken nice zaman, hayli zaman, yıllar sonra gibi belirsiz zaman ibareleriyle de aktarılabilir.

Mekân ise önemli bir diğer tahkiye unsurudur. Vakanın oluşması için bir mekâna ihtiyaç vardır. Bahsettiğimiz tahkiye unsurları mekânın çizdiği bir sahne içinde okura sunulur. Mekânın çizilmesiyle okurun olayları hayal etmesi kolaylaşır. Mekânın çizilmesinde yazar gerçek dünyayı taklit edebileceği gibi tamamen kurmaca bir dünya da çizebilir. Mekânın çizimi sadece bir sahne oluşturmak için gerekli değildir. Aynı zamanda mekânın çizimiyle karakterin psikolojisi ve ortamın atmosferi hakkında da ipuçları elde edilebilir. Mekânın çiziminde kullanılan canlı renkler, neşeli tasvirler karakterlerin sevincini okura aktarmak için kullanılan önemli yollardandır. Mekânın çiziminde kullanılan birçok öğe o günkü toplum koşulları hakkında bize bilgi verir.

Yukarıda bahsettiğimiz tahkiye unsurları tahkiyeli eserler için vazgeçilmez umurlardır. Konu, kullanılan dil ve üslubun dışında yazarları birbirlerinden farklı kılan nedir? Kimi zaman aynı konular anlatılsa bile eselerin aynı olarak algılanmamasını sağlayan nedir? Burada devreye anlatım teknikleri girer. Özgünlük elde edebilmek ve okuru etkileyebilmek için birçok teknik kullanılmıştır. Bu tekniklerden ilki anlatmadır. Bu teknikte anlatıcı ön plandadır. Hikâyeyi aktaran, olaylar üzerinde yorumlarda bulunan ve okuru yönlendiren odur. Bu tekniğin karşıtı olarak gösterme yöntemi de uygulanmıştır. Gösterme yönteminde anlatıcı aradan çekilir ve olaylar okurun önünde sahnelenir. Gösterme tekniklerinden en çok uygulananları mektup ve diyaloglardır. Mektupta okur, mektupları arada bir aktarıcı anlatıcı olmadan okur ve yorumlar. Diyaloglarda da okur bir seyirci görevindedir. Konuşma sahnesi karşısında gerçekleşir.

Özetleme ise uygulanan bir diğer tekniktir. Yazar uzun uzun anlatmak istemediği bölümleri kısaca özetler. Masallarda kahraman üç gün içinde büyür, kırk gün sonra yiğit olur. Çünkü sanatçı asıl anlatmak istediği bölüme daha çok vakit ayırmak istemektedir. Çocukluk anlarını birkaç cümle ile özetler.

Geriye dönüş yöntemi de sık kullanılan bir diğer yöntemdir. Geçmişte olanları aktarmak için anlatıcı bu yöntemi kullanır. Geriye dönülüp o an için gerekli görülen anlar aktarılır. Kimi zaman geriye dönüş ile özetleme tekniği bir arada kullanılır.

Tasvir kurmaca dünyanın oluşumu için vazgeçilmez bir yöntemdir. Zaman, mekân veya şahıs tasvirleri her eserde karşımıza çıkar. Tasvir okurun olayları daha iyi anlamasını sağladığı gibi onları kafasında şekillendirmesine de yardımcı olur. Tasvirin dışında karakterlerin kendi içlerinde konuşmalarını yansıtan iç monolog, iç diyalog ve bilinç akımı teknikleri veya bu konuşmaların anlatıcı aracılığıyla okura aktarıldığı iç çözümleme tekniği de okura şahısların iç dünyalarını açan önemli kapılar olmuştur.

Tüm bu tekniklerin dışında postmodernizmin etkisiyle bugün yeni tekniklerden de bahsedilmektedir. Postmodernist anlatılarda kullanılan bu yöntemler anlatıyı daha da renklendirmektedir. Postmodern romanın temel özellikleri üstkurmaca, metinler arasılık, çoğulcu bakış açısı olarak belirlenmektedir⁴. Hayriye Ünsal bu yöntemleri biraz

⁴ Mehmet Narlı, 'Postmodern Romanda Modern Gerçekliğin Yitimi', **Hece (Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı)**, 2008, s. 312.

daha açarak üstkurmaca, okur merkezlilik, özgöndersellik, metinler arasılık, türlerin karnavallaşması ve çoğulculuk olarak sıralamaktadır⁵.

Üstkurmaca en basit tabirle metnin yazılış sürecinin metin içinde verilmesidir. Modern romancılar eserin anlattıklarının gerçekliğini savunup onun yaratılış süreci hakkında bilgi vermezdi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında kurgulamadaki estetik yaklaşım değişmiş, artık edebiyatta iç ya da dış dünya, somut ya da soyut yaşam anlatmaktan vazgeçilmiş, kendini yansıtmaya yöntemine geçilmiştir. Anlatı metinlerinde çoğu kez bir yazar anlatıcı söz konusu metnin nasıl kurgulandığını okuruna anlatır ve hatta bu konuda okuruyla tartışır. Pek çok postmodern yazar romanın yazılış sürecini romana malzeme yaparak romanın kurgusal doğasını vurgular. Metnin kendi yaratılışına dair yaptığı bu göndermeler özgöndersellik terimi ile anılır. Nesne durumunda olan metin özne durumuna geçer. Bir sanat eseri olarak kendi varlığının farkındadır. Metnin bu şekilde kendi yazımını okura anlatmasıyla eser ile okuyucu arasındaki anlatılanların gerçek olabileceğine dayanan antlaşma da sona ermiş olur. Narsistik bir yaklaşımla çizilen üstkurmada anlatıcının varlığı belirgindir. Anlatıcı sık sık kendisinin bir kurgu olduğunu ve gerçek dünyadaki yazarın varlığını okura hatırlatır. Üst kurmaca yönteminin kullanılmasıyla okur da bu kurguya davet edilir. Kurgulanmış yazar olarak anlatıcı eser içinde okura seslenip onunla tartışmalara girer, ona öğütler verir ya da onu eleştirir. Böylece okur da eserin kurgusuna dâhil edilir. Okur iki arada bırakılır. Bir yandan yazılan hikâyenin gerçek ya da gerçek olabilecek bir olay olduğu vurgulanırken bir yandan da üstkurmaca yoluyla bunun tamamen kurmaca bir dünya olduğu gösterilir.

Okurun oynanan bir oyun gibi esere katılması sadece üstkurmaya sınırlı değildir. Okur, yazarın oyun arkadaşıdır. Postmodernist romanın bir diğer önemli özelliği okur merkezliliğidir. Eser okurun oyuna ne kadar katıldığına göre anlamlanır. Böylece eser yarın elinden çıktığında tam olarak bitmiş değildir. Ancak okur onu anlamlandırdığında tamamlanan bitmemiş, açık bırakılmış bir kurgulamadır.

Postmodernist edebiyatın kullandığı bir başka yöntem ise metinlerarasılıktır. Metinlerarasında, her metnin kendinden önce yazılmış metinlerin alanında yer aldığı, hiçbir metnin eski metinlerden tümüyle bağımsız olamayacağı düşüncesi öne çıkar. Bir metin, daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitleri yeni bir birleşim düzeni içerisinde

⁵ Hayriye Ünsal, ' *Postmodern Stratejiler ve Yöntem Sorunu Üzerine* ', **a.g.e.**, s. 288.

bir araya getirmekten başka bir şey olmadığına göre, metinler arası da hep önceki yazarların metinlerine, eski yazınsal geleneğe bir tür öykünme işleminden başka bir şey değildir. Kısacası bu bağlamda her yapıt bir metinlerarasıdır. Metinlerarası da bu çerçevede ‘*Her şey daha önce söylenmiştir*’ sözlerinin benimsettiği düşünceden kaynaklanır ve bu düşünceyi sürdürür⁶. Bir metin, başka bir metinle ilişkisi doğrultusunda okunmalıdır. Bu yöntem, üstkurmacanın en önemli parçasıdır ve yazarının metninde oluşturmayı amaçladığı kurmaca doğanın önemli bir parçasıdır. Öykünme, bilineni ortaya sürme, kolaj yapma, monte etme, yani birbirinden bağımsız bir çok unsuru bir araya getirip, kendinden önceki sanat akımlarında çok da alışık olunmayan kompozisyonlar yaratma, Postmodern anlatının özünü oluşturan niteliklerdir⁷. Odak yazma edimidir ve roman kişileri sürekli öykü içinde öykü seklinde metinler üretirler. Bu üretimler geleneksel anlatılara benzemez, çarpıtılmış öykü parodileri biçiminde varlık gösterirler. Bu noktada parodinin de kavramsal karşılığının açıklanması gerekmektedir.

Yazınsal bağlamda, klasik dizgede parodi (yansılama) oyunsal ya da yergisel bir işlevle bir kuralı çiğneme biçimi olarak tanımlanır. Klasik anlamda parodi soylu bir metni sıradan bir olaya indirgemeye dayanır. Yansılama işlemine karşın, yansıl原因an metin ile yansılanan metin arasında çok sayıda benzerlik bulmak olasıdır; zaten bu türden uygulamanın yapılabilmesi için iki metin arasında yeterince benzerlik bulunması gerekir⁸.

Metinlerarasılıkta amaç ‘*bir konuyu öykülemekten çok, üstkurmacanın yazıdan oluşan doğasını, kurmaca olduğu vurgulanan öykü/yazı kesitleriyle dokumaktır.*’⁹ Postmodernist yazar, kendi ürettiği öykülerin yanı sıra, daha önce başka yazarlar tarafından üretilmiş metinlerden de yararlanır, onlardan yola çıkar, onları parodi/pastis yöntemiyle metnine yansıtır. Böylece somut gerçekliğin yerini metinlerin dünyası alır.

Postmodernist edebiyatın kolları arasında değerlendirilen Metinlerarasılıkta da okur etkin bir duruma getirilir.

⁶Steven CONNOR, **Postmodernist Kültür**, Çev.: Doğan Şahiner, İstanbul, 2000, s.274.

⁷Yılmaz ÖZBEK, **Postmodernizm ve Alımlama Estetiği**, Konya, 2005, s. 19.

⁸Kubilay AKTULUM, **Parçalılık Metinlerarasılık**, Ankara, 2004, s. 287.

⁹Yıldız ECEVİT, **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İstanbul, 2006, s.110.

*Estetik düzeyde okur, bildiği öteki metinlere göre metnin yerini belirler. Onu belli bir geleneğin ya da türün içerisine sokarak, orada, daha önce başka yerlerde görülmüş olan biçimleri tanımaya uğraşır. Bilisel düzeyde ise metnin göndergesel çerçevesini, onu ya metin dışı bir gerçeklik ya da metinsel bir gerçekle ilişki içerisine sokarak oluşturur*¹⁰.

Türlerin karnavallaşması edebi türler arası sınırların belirsizleşmesini ifade eder. Edebi türler gelişimine göre çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Fakat hiçbir tür sabit değildir. Yeni ve özgün eserlerin katılımıyla kategoriler değişmektedir. Postmodernist roman diğer türleri içine alıp yeniden formüle ederek kendi yapısına katar. Karnavallaşma özellikle geleneksel türlerin harmanlanarak eserlerde yeniden kullanımında gözlemlenebilir¹¹.

Çoğulcu yaklaşım postmodernizmin belirleyici özelliklerinden biridir. Demokratik bir tavır sergileyen postmodernizm bu tutumuyla farklı olanı ölçütlere vurup dışlamak yerine onlara olduğu gibi, bir arada yaşam hakkı tanımaktadır. Çoğul yapılar, çeşit çeşit gerçeklikler ve birçok okuma tarzı barındıran ve kesinliğin olmadığı bir dünyada, postmodernizm bir önermeye diğerleri karşısında ayrıcalık tanımayı reddeder; bütün yorumlar eşit ölçüde ilgiye değerdir¹².

Sonuç olarak, tahkiyeli eserler birçok ortak unsura sahiptir. Bunlardan ilki anlatıcıdır. Anlatıcı anlatan sestir. Bu ses birinci tekil şahıs, ikinci çoğul veya üçüncü tekil şahıs olarak konuşabilir. Tahkiyede anlatıcı sesi birden fazla da olabilir. Postmodernizmin de etkisiyle çoğulcu bir yaklaşıma gidilmiş, birden fazla anlatıcı tipi kimi eserlerde bir arada kullanılmıştır. Bunun yanında anlatıcıyla ilgili önemli bir husus da anlatıcının taraflı olup olmaması sorunudur. Anlatıcı yarattığı karakterler arasında taraf tutabilir veya yorumlarda bulunmadan tarafsız kalabilir. Anlatıcı ile karıştırılan bir diğer tahkiye unsuru bakış açısıdır. Bakış açısı anlatılanları kimin gözüyle gördüğümüzü belirtir. Kimi zaman hikâye her şeyi bilen ve gören Tanrısal bir bakış açısıyla aktarılırken kimi zaman da sınırlı bir bakış açısı olan Gözlemci figürün bakış açısıyla verilir. Tahkiyenin vazgeçilmez unsurlarından biri olan hikâye ise anlatılanların kronolojik olarak verilmesidir. Olay örgüsü ise yazarın anlatılan olayları nasıl

¹⁰ Kubilay AKTULUM, **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara, 1999, s. 62.

¹¹ Ünal, **a.g.e.**, s. 296.

¹² Pauline Marie ROSENAU, **Postmodernizm ve Toplum bilimleri**, Çev. Tuncay Birkan, Ankara, 2003, s.175.

düzenlediğine verilen addır. Olay örgüsü tek zincir halinde, iki veya daha fazla vaka zinciri halinde ya da iç içe yerleştirilen vakalardan oluşabilir. Tahkiye unsurları içinde kişiler de hikâyeyi eyleyenler olarak önemli bir role sahiptir. Bunlar kendi aralarında başkahramanlar, ikincil karakterler ve figüranlar olarak sınıflandırılabilir. Mekân ve zaman da hikâyenin kurgulanışı için vazgeçilmez öğelerdir. Bunların dışında kullanılan anlatım teknikleri eserlerde kurguyu etkileyen diğer unsurlardır. Anlatma tekniğinde anlatıcı ön planda iken gösterme tekniklerinde bir aktarıcı olmadan okur sahne ile baş başa bırakılır. Tasvir tekniği hem zaman hem mekân hem de kişileri tanıtmakta kullanılabilir. Mektup ve diyaloglar da kullanılan diğer gösterme teknikleridir. Zamanın aktarımında kullanılan özetleme ve geriye dönüş teknikleri yazara anlatım zamanı üzerinde tasarruf imkânı sunar. İç monolog, iç diyalog, bilinç akımı ve iç çözümleme teknikleri karakterlerin iç dünyasını okura açar. Postmodernizmin kurmacaya olan etkileriyle yeni tekniklerden de bahsedilmektedir. Metinlerarasılık, üstkurmaca, çoğulcu bakış açısı kullanma, öz göndersellik, okur merkezilik ve türlerin karnavallaşması postmodernizmin özellikleri olarak verilmiştir.

1.2. ON ALTINCI YÜZYILDA YAZILAN İKİLİ AŞK MESNEVİLERİ

1.2.1. Mesnevi Nazım Biçimi Ve On Altıncı Yüzyılda Yazılan Mesneviler

Mesnevi, kelime anlamı olarak '*ikişerli, ikişer*' demektir. Her beyti ayrı, kendi içinde kafiyeli olan nazım biçimidir. Kafiye düzeni aa, bb, cc, xx... olarak devam eder. Aruzun kısa kalıpları kullanılmıştır¹³. Her beytinin kendi arasında kafiyelemesi hem yazma kolaylığı sağlar hem de daha uzun metinlerin bu şekle uygun olarak kaleme alınmasına imkân tanır. Diğer nazım şekillerindeki kafiye bulma zorluğu şairleri uzun metinlerde bu şekli kullanmaya teşvik etmiştir. Bu nedenle uzun aşk öykülerinde, destanlarda mesnevi kullanılmıştır.

Klasik düzende bir mesnevi; besmele, tevhit, münacat, nat, miraciye, mucizat, medh-i çehar-yâr, padişaha övgü, devlet büyüğüne övgü, mesnevinin niçin yazıldığını açıklayan sebep-i nazm(sebebp-i te'lif) ve hikâyenin anlatımı(agaz-ı destan) bölümlerinden oluşur. Beyit sayısı çok olması nedeniyle kısa kalıplarla yazıldığını belirtmiştik. İsmail Ünver bu kalıpları şöyle sıralamaktadır:

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 321.

1. ---/---/--- : *Mefâ'ilün/ mefâ'ilün/fa'ülün*
2. --./--./-- : *Mef'ülü/ / mefâ'ilün/fa'ülün*
3. -./-./- : *Fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün*
4. ..-/..-/.. : *Fe'ilâtün/ fe'ilâtün/ fe'ilâtün*
 (-.-) (-) (*Fâ'ilâtün*) (*Fâ'lün*)
5. ..-/..-/.. : *Fe'ilâtün/ mefâ'ilün/ fe'ilün*
 (-.-) (-) (*Fâ'ilâtün*) (*Fâ'lün*)
6. -./-./- : *Müfte'ilün/ müfte'ilün/ fâ'ilün*
7. -./-./- : *Fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ülün/ fe'ül*¹⁴

Mesnevi terimi ve nazım şekli Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş, on birinci yüzyıldan itibaren bu biçimde sayısız eserler verilmiştir¹⁵. Türk edebiyatında ilk büyük mesnevi Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri kabul edilir. Daha sonra Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevî-i Maneviyye* adlı eseri gelir. Şeyyad Hamza ve Suli Fakih *Yusûfu Züleyhâ adlı* birer mesnevi yazarlar. On dördüncü yüzyılda Altınordu sahasında Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn'i*, Yunus Emre'nin *Risâletü'n -Nushiyye'si*, Gülşehri'nin *Mantuku't-Tayr çevirisi*, Âşık Paşa'nın *Garipnâme'si*, Hoca Mesut'un *Süheyl ü Nevbahar'ı* Erzurumlu Darir'in *Kıssa-i Yusûfu*, Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hûrşîdnâme'si*, Ahmedi'nin *İskendernâme* ve Cemşîd ü Hûrşîd adlı eserleri ve Ahmet'in *Işknâme* adlı eseri bu dönemin önemli eserlerindendir¹⁶.

On beşinci yüzyılda mesnevilerin sayısının arttığını gözlemlenmektedir. Bunların arasında en ünlüleri; Ahmet Dai'nin *Çengnâme'si*, Süleyman Çelebi'nin günümüze dek ulaşmış olan *Mevlit* adıyla bilinen *Vesiletü'n Necât* adlı eseri, Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı aşk konulu mesnevisi ile hiciv türündeki *Harnâme'si*, Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hûrşîd'i*, Hamdullah Hamdi'nin ve Ali Şir Nevai'nin *Hamse'sidir*. Bu yüzyılda beş mesneviden oluşan hamseler yazma geleneği başlamış olur. Bu yüzyılda hamse sahibi şairler şunlardır: Hamdullah Hamdi, Bihişti, Ahmet Rıdvan, Firdevsi-i Tavil ve Ali Şir Nevai'dir. Bu yüzyılda mesnevi konularında çeşitlilik artmıştır.

¹⁴ A.g.e., s. 432.

¹⁵ İsmail Ünver, 'Mesnevi', *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı 3 (Divan Şiiri)*, 1986, s. 430.

¹⁶ Pala, a.g.e., s. 322.

Mesihî'nin *Edirne Şehrengizi*'yle birlikte ilk bu yüzyılda şehrengiz yazılmış olur. Aşk, dini-tasavvufi konulu mesnevilerin yanında tarih konulu mesneviler de yazılmıştır.

On altıncı yüzyıl nasıl devletin altın çağıysa kültür ve edebiyatın da altın çağı olmuştur. On altıncı yüzyılda mesnevilerin hem konusu hem de sayısı artmıştır. Mesnevi şairleri arasında çok eser vermesiyle Lami'î Çelebi hemen göze çarpar. Cami'-i Rum diye anılan Lami'î Çelebi'nin mesnevileri şunlardır: *Absal u Salaman*, *Hüsn ü Dil*, *Vamık u Azra*, *Vîs ü Ramin* (Kimi çalışmalarda *Veys ü Ramin* adıyla ele alınmıştır), *Şem ü Pervane*, *Ferhad-nâme* (*Ferhat ü Şirin*), *Maktel-i İmam Hüseyin*, *Firak-nâme*, *Hayret-nâme*, *Hired-nâme*, *Guy u Çevgan* ve *Bahar u Hazan*'dır¹⁷.

Bu yüzyılın en önemli şairlerinden biri olan Fuzuli de mesnevi türünde ölümsüz eserler vermiştir. Bunların arasında ilk akla gelen kuşkusuz *Leyla vü Mecnûn*'dur. Bunun dışında *Beng ü Bade* adlı alegorik eseri de önemli bir mesnevidir.

Taşlıcalı Yahya, Bu devirde mesnevi yazan güçlü bir şairdir. Hamse sahibi olan Taşlıcalı Yahya'nın mesnevileri şunlardır: *Gencine-i Raz*, *Yusuf u Züleyha*, *Gülşen-i Envar*, *Şâh u Gedâ*, *Usulnâme*.

Bu yüzyılda mesnevi yazan şairler arasında Zati *Şem ü Pervane* eseriyle özel bir yere sahiptir. Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*'ü de bu yüzyılda verilen bir diğer şaheserdir.

İsmail Ünver, mesnevileri konularına göre dört gruba ayırmıştır. Birinci gruptaki mesneviler bilgi vermek, okuyucuyu eğitmek amacı taşır. On altıncı yüzyılda bu amaçla yazılan mesneviler şunlardır: *Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi* (Hazinî), *Subhatü'l-uşşâk* (Gelibolulu Âlî), *Mevlî*(Ahmet, Emirî, Visâli, Hevâyî), *Ravzat'ül İmân* (Mustafa Mar'aşî), *Hilye-i Şerîf*(Hakanî), *Maktel-i İmam Hüseyin*(Lami'î Çelebi), *Pend-nâme*(Edirneli Nazmî), *Gülşen-i Simurg* (Za'îfî), *İnşirahu's-sadr* (Kadioğlu Mehmet), *Deh-murg* (Şemsi), *Esrar-nâme* (Huzuri), *Gülşen-i Ebrar* (Müniri), *Nakş-ı Hayal*(Azeri İbrahim Çelebi), *Riyazü'l-cinân* (Mustafa Cinani), *Tuhfet'ül Uşşâk* (Gelibolulu Âli), *Gülşen-i Envâr* (Taşlıcalı Yahya), *Gül-i sad-berg* (Rahmî), *Gencine-i Râz* (Taşlıcalı Yahya), *Menakıb-ı Mevlana* (Lokmânî Dede), *Gülşen-âbâd* (Şemsüddin-i Sivasi),

¹⁷ Gönül Ayan, 'Lami'î Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri', **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.1, Kasım 1994, s. 43.

Ravzat'ut Tevhit (Ârifi), *Pend-nâme* (Güvâhi), *Tercime-i Gülistan*(Za'ifi), *Pend-nâme*(Emre), *Kitab-ı Usûl* (Taşlıcalı Yahya), *Cilâ'ul Kulub*(Mustafa Cinâni)¹⁸.

İkinci grubu ise kahramanlık duygusuna hitap eden mesneviler oluşturur. Bunlar: *Terceme-i Şâh-nâme*(Şerif-i Amidi), *Şâh-nâme*(Ârifi), *Tarih-i Feth-i Mısır* (Şîrî), *Selim-nâme* (Muhyi Çelebi), *Selimî-nâme* (Bitlisli Şükrî), *Feth-nâme-i Üngürüs* (Bahârî), *Feth-i kala-i Nova* (Murâdi), *Menâkıb-ı Sultan Süleyman Han* (Eyyûbî), *Süleyman-nâme* (Niğde Kadısı Hâkî), *Süleymaniyye* (Senâyî), *Süleyman-nâme* (Mâhremî), *Feth-nâme-i Yemen* (Nihâli), *Feth-Nâme-i Cebre* (Nidâî), *Şecâ'at-nâme* (Âsafî), *Tarih-i Yemen* (Rumûzî), *Gazavât-ı Sinan Paşa* (Nakkaş Nigârî), *Enis'ül-guzât* (Fütûhi), *Gazavât-ı Hayriüddin Paşa* (Murâdi), *Cihad-nâme* (Sâfi), *Zafer-nâme-i Kala-i Üstüvâr* (Sarhoş Abdî Çelebi)¹⁹.

Okuyucunun edebi zevkine hitap eden ve ana konusu aşk olan üçüncü grup mesneviler genellikle ortak konular üzerine kaleme alınmıştır. Kemalpaşazade, Celili, Gubârî ve Taşlıcalı Yahya Yusûf u Züleyh mesnevisi yazan yüzyılın şairleridir. Celili, Sevdayi, Hakiri, Fuzuli, Larendeli Hamdi, Celalzade Salih ve Halife ise Leyla vü Mecnûn üzerine yazmışlardır. Celili ve Kastamonulu Şani, Hüsrev ile Şirin'in aşkını anlatırken Lami'î Çelebi aynı konu çerçevesinde ama Ferhat ile Şirin ismiyle yazmıştır. Abdî bu yüzyılda Cemşîd ile Hûrşîd konulu mesnevi kaleme alan tek şairdir. Lami'î Çelebi ve Manisalı Cami, Vamık ile Azra konusunu işleyen birer mesnevi yazmışlardır. Lami'î Çelebi ayrıca Şem u Pervâne, Vîs ve Ramin, Gûy u Çevgan ve Heft-peyker hakkında da yazmıştır. Lami'î gibi Zati ve Muidi de Şem u Pervane hakkında mesneviler meydana getirmişlerdir. Bunların arasında en bilineni Zati'nin eseridir. Taşlıcalı Yahya Şâh u Gedâ adlı bir eser de meydana getirmiştir. Rahmi de buna benzer bir konuyu ele alarak Şâh u Derviş'i yazmıştır. Mihr ile Mâh, Müşteri ya da Vefâ üzerine yazılmış çeşitli eserler vardır. Azmi Pir Mehmet eserine Mihr ü Müşteri adını verirken Gelibolulu Ali, Çorlulu Zarifi ve Kıyasi Mihr ü Mâh adını vermişlerdir. Bursalı Haşimî ise Mihr ü Vefâ demiştir. Udî ise eserine Macera-yı Mâh adını vermiştir. Gül'ün başkarakter olduğu mesnevilerin başında Gül ü Bülbül mesnevileri gelir. Fazli ve İznikli Bakaî bu konuda eserle vermişleridir. Abdî ise Gül ü Nevruz adını vermiştir. Bunların arasında Kara Fazli'nin eseri oldukça tanınmıştır. Revânî'nin İşret-nâme ve Fuzuli'nin

¹⁸ Ünver, A.g.e., s. 459.

¹⁹ A.g.e., s. 459.

de Beng ü Bade adlı eserleri de vardır²⁰. Mûyî ise farklı bir konuda yazmak istemiş Nalân u Handan adlı mesneviyi yazmıştır²¹.

Son grup olarak ise şehrengizlere yer verilmelidir. Bunlardan en önemlisi Lami'î Çelebi'nin Bursa Şehrengizi'dir. Bu yüzyılda hakkında şehrengiz yazılan şehirler ve şairleri şunlardır: Antakya(Siyâmi), Belgrat (Hayretî), Bursa (Lami'î Çelebi, İshak Çelebi, Mânî), Edirne (Zati, Kerimî), Gelibolu (Gelibolulu Âli, Vechî), İstanbul (Kâtip, Taşlıcalı Yahya (İki tane yazmıştır), Fakîri, Sâfi, Tab'î, Cemâli, Azizî), Manisa (Ulvî), Sinop (Beyânî), Siroz (Cemâli), Yenice (Usûlî), Yenişehir (Bursalı Rahmî)²².

Tüm bu bilgilerden hareketle on altıncı yüzyılda en çok aşk konulu mesnevilerin yazıldığı sonucuna ulaşabiliriz (bkz. **Grafik1**). Aşk konulu mesneviler içinde ise en çok işenen karşılıklı (ikili) aşk konulu mesnevilerdir.

Şekil 1: Mesnevilerin Gruplarına göre Yazılış Miktarları

1.2.2.On Altıncı Yüzyılda Yazılan İncelenecek İkili Aşk Mesnevileri

On altıncı yüzyılda yazılan ikili aşk mesnevilerinin birçoğu aynı konu üzerine yazılmış, hatta aynı şekilde isimlendirilmiştir. Bu mesneviler genellikle Arap ve İran kaynaklarına dayanır. Birçoğunun konusu daha önce bu milletlerin şairleri tarafından işlenmiştir. Fakat her şair aynı konuyu yazarken kendi imzasını atmış, kendinden bir şeyler katmıştır. Bu çalışma sırasında incelenecek eserler, bu ortak konuları işleyen ama üzerinde az çalışılmış mesnevilerden seçilmiştir. Bunlar şunlardır:

²⁰ A.g.e., s. 460.

²¹ Selami Ece, 'Muyi ve Nalân u Handân Mesnevisi', **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23, Erzurum 2004, s. 57.

²² Ahmet Mermer, Lütfi Alıcı, Muvaffak Eflatun, Yavuz Bayram, Neslihan Koç Keskin, **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 2006, s. 341.

1-Yusûf u Züleyhâ: 1572’de Gubârî tarafından yazılmış bir mesnevidir. Kur’an kaynaklı bu eser, Hazreti Yusuf’un hikâyesini ve Züleyha ile geçen aşk macerasını anlatmaktadır. 2106 beyitlik eserin konuları alt başlıklarda ayrıntılı olarak yer almaktadır. Gubârî, mesnevisinde Cami ve Hamdi’nin aynı konulu mesnevilerini tenkit ederek, bu mesneviyi bir anlamda onlara nazire olarak yazmıştır. Gubârî bu iki mesnevinin meşhur ve değerli eserler olmakla beraber, sık sık konuyla alakasız bahislere ve gereksiz ayrıntılara girdiğini, tertip bakımından düzensiz olduğunu ve mesnevi tarzına uygun olmayan formlar ihtiva ettiğini söylemekte ve kendi eserini öz, akıcı, tertipli ve insicamlı bir mesnevi olarak yazmak istediğini ifade etmektedir. Mesnevi içerisinde yer alan tarih beytinden anlaşıldığı kadarıyla H. 980 (M.1572–73) tarihinde yazılmış olmalıdır. Mesnevi Mekke’de yazılmış ve Sultan İkinci Selim’e sunulmuştur²³. Bu çalışmada alıntılarda Hasan Aktaş’ın *Abdurrahman Gubârî Yusuf u Züleyha* adlı tez çalışması temel alınmıştır.

2-Leylâ vü Mecnûn: 1554 yılında Celalzade Salih Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Leyla ile Mecnûn arasındaki aşkı anlatan mesnevinin hikayesi sonradan Mecnûn adını alan Kays’ın sevgilisi Leyla için söylediği şiirlerle, bu şiirleri açıklamak için yapılan yorumlardan ve bunlara eklenen söylentilerden meydana gelmiştir. Hikâyenin esası Mecnûn’un kişiliği etrafında toplanır ve olaylar Necd Çölü civarında gelişir. Aslında Arap edebiyatı kaynaklı olan bu hikâye Fars edebiyatında ve Türk edebiyatında da işlenmiştir. Salih Çelebi çok bilinen bu aşk hikâyesini anlatırken Hatifi’nin eserini kaynak olarak ele almıştır. Eseri yazma nedenleri arasında bir yandan hamse meydana getirmek düşüncesi yatarken diğer yandan da genç yaşta kaybettiği oğlunun acısını azaltmaya çalışma isteği gösterilmiştir²⁴. Çalışmamızda Rıfat Kütük’ün eser üzerine yaptığı tez temel alınmıştır.

3-Cemşîd ü Hûrşîd: 1558 yılında Abdî tarafından yazılan 5940 beyitlik mesnevidir. Mesnevinin hikayesi Cemşîd rüyasında görüp âşık olduğu güzel kıızı aramak için yola çıkmasıyla başlar ve sonunda Hûrşîd’i bulur. İlk görüşte Hûrşîd de Cemşîd’i sever. Âşıkların karşılıklarına çeşitli engeller çıkar. Birçok engelle karşılaşan sevgililer her zorluğu çabalarıyla ve olağanüstü güçlerin yardımıyla aşarak sonunda

²³ Hasan Aktaş, *Abdurrahman Gubârî Yusuf u Züleyha*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s. 6.

²⁴ Rıfat Kütük, *Celal-zade Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1990, s. 39.

kavuşurlar. Sultan Selim'e yazılıp ona sunulan mesnevi yine onun için farklı nazım şekillerinde yazılmış on üç methiye bulunmaktadır. Abdî mesnevisini yazarken özellikle Selman-ı Saveci'nin aynı adlı eserini örnek almıştır. Abdî'nin eserinin beyit sayısı bu eserin yaklaşık iki katıdır. Bu nedenle birçok yeni motif, olay ve bölümler eklenmiş eser tamamen bir çeviri halinden çıkarılmıştır. Ama kaynak metin olarak ele aldığı bu eserden kimi zaman çeviriler de yapmıştır²⁵. Bu çalışmada kaynak metin olarak Nazan Kuloğlu'nun konuyla ilgili tez kullanılmıştır.

4-Veyse vü Ramin: Lami'i Çelebi'ye ait mesnevi Veyse vü Ramin olarak isimlendirilmişse de bu hikâye daha çok Vîs ü Ramin olarak bilinir. Çalışmamızda asıl kaynak olarak ele aldığımız Fatma Zehra Kavukçu'nun tez çalışmasında da eser Veyse vü Ramin olarak adlandırılmıştır. Eserin Horasan padişahının oğlu Ramin ile ülkesine sığınmış bir başka asil olan Veyse arasındaki aşk hikâyesini işler. Lami'i çelebi bu eseri Fahreddin Cürcânî'nin aynı adlı eserinden tercüme etmiştir. Kanuni döneminde yazılmış olan bu mesnevi 3091 beyittir²⁶.

5-Şâh u Gedâ: Taşlıcalı Yahya tarafından yazılan iki erkek arasındaki aşk hikâyesini anlatan bir mesnevidir. Taşlıcalı Yahya konunun orijinal olduğunu vurgulamıştır. Kısa zamanda yazdığını söyleyerek övünen Taşlıcalı Yahya mesneviyi geleneksel düzende oluşturmuştur²⁷. Bu çalışmada temel olarak Kazım Yoldaş'ın tez çalışması kullanılmıştır.

6-Salâmân u Absâl: Lami'î Çelebi tarafından yazılıp yavuz Sultan Selim'e sunulduğu tahmin edilen mesnevidir. Salaman ile dadısı Absal arasındaki aşkı anlatan bir aşk hikâyesidir. Türk edebiyatında bu konuyu işlediği bilinen tek eser olan bu mesnevi Cami'nin aynı eserinden tercümedir. Fakat Lami'î Çelebi bu esere bir takım ilaveler yapmıştır. Bu nedenle tam olarak tercümedir denemez²⁸. Bu çalışmada kaynak eser olarak Erdoğan Uludağ'ın tez çalışması olarak hazırladığı karşılaştırmalı metin kullanılmıştır.

²⁵ Nazan Kuloğlu, **Abdî Cemşîd ü Hûrşîd (İnceleme-metin)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ, 1989, s. 49.

²⁶ Fatma Zehra Kavukçu, **Lâmi'î Çelebi, Veyse vü Râmîn**, Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1994, s. 22.

²⁷ Kazım Yoldaş, **Taşlıcalı Yahya Bey Şâh u Gedâ (İnceleme- Metin)**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya, 1993, s. 14.

²⁸ Erdoğan Uludağ, **Vak'aya Dayalı Bir eser Olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salâmân u Absal Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı metin-Sadeleştirme)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1997, s. 37.

7-Mâcerâ-yı Mâh: Ûdî'nin Mâcerâ-yı Mâh anlatıcının kendi başından geçtiğini söylediği bir macerayı konu alır. 1270 beyitten oluşan bu eser 1566–1567 yıllarında kaleme alınmıştır. Eserde şairin İkinci Selim'in meclisinde ud çaldığı bu nedenle mahlasının Udî olduğunu öğreniriz. Bir süre sonra sanatçının aklının başka yerde olduğunu fark eden şehzade ondan yüz çevirir. Bunun üzerine Ûdî Mısır'a gidip rastladığı bir güzele (Mâh'a/Ramazan'a) âşık olur. Mısır'da bu güzelle eğlenirken İkinci Selim'in Şehzade Beyazıt'la mücadele giriştiğini öğrenmesiyle istemese de Anadolu'ya geri döner. Konya savaşı sonrası şehzadeye Mâh'tan bahseden Ûdî ikisinin bir araya gelmesini sağlar. Şehzade onu mehterbaşı olarak atar. İstanbul'a dönmek yerine Ûdî, Şehzade Murat'la Manisa'da kalmayı tercih eder. Aşk konulu mesneviler arasında olan bu eserde özellikle Manisa hakkında yapılan tasvirler ilgi çekicidir. Bu nedenle şehrengiz özellikleri de taşımaktadır²⁹. Bu çalışmada Mustafa Kırâç'ın hazırlamış olduğu metin kullanılmıştır.

8-Vâmık u Azrâ: Lami'î Çelebi'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın isteğiyle yazdığı 5981 beyitlik eserdir. Vamık ile Azra'nın birbirlerine âşık olmalarını ve kavuşmak için çektikleri sıkıntılı maceraları anlatan oldukça hacimli bir eserdir. Çalışmamızda Gönül Ayan'ın bu mesnevi üzerine yazdığı kitabı temel alınmıştır³⁰.

9-Mihr ü Mâh: Zarîfî'nin yazdığı mesnevi Mihr ile Mâh arasındaki aşkı anlatır. Sultan Murat'a sunulduğu tahmin edilen eser 1131 beyittir. Hilal isimli Müslüman bir şahın oğlu olan Mâh'ın rüyasında Hazreti Muhammet'in gösterdiği Pervin adlı gayri Müslim bir şahın kızı olan Mihr'e âşık olması çerçevesinde gelişen eser Mihr'in Müslüman olması, evlenmeleri ve âşıkların artarda vefat etmesiyle sonlanır. Bu çalışma sırasında Numan Külekçi'nin tez çalışması temel alınmıştır³¹.

10-Mihr ü Vefâ: Haşimî tarafından yazılan oldukça hacimli bir eserdir. Babasının vefatından sonra tüm malvarlığını yiyen ve parasızlık nedeniyle gurbete çıkan

²⁹ Mustafa Kırâç, Ûdî'nin Mâcerâ-yı Mâh mesnevisi (İnceleme-Metin), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı bilim dalı, Konya, 2006, s. 16.

³⁰ Gönül Ayan, Lâmi'î Vâmık u Azrâ-İnceleme Metin, Ankara, 1998.

³¹ Numan Külekçi, Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkildî Metni ile İncelemesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1995.

Vefâ'nın bu yolculuk sırasında karşılaştığı Mihr'e âşık oluşunu, başlarından geçen maceraları konu alır. Çalışmamızda Selami Ece'nin tezi temel alınmıştır³².

2-ON ALTINCI YÜZYIL İKİLİ AŞK MESNEVİLERİNDE TAHKİYE UNSURLARI

Mesnevi de tıpkı roman ve hikâye gibi anlatma esasına dayalı bir eserdir. Gerçek dediğimiz şey değişikliklere uğrar ve edebi eserin dünyasına girer. Bu nedenle de onda geçen olaylar itibari olay ya da itibari vaka olarak nitelendirilir. Bu olaylar hayal âleminde biçim kazanırlar. İtibari olayın geçtiği yer itibari mekân, olayda rol alan kişiler de itibari insanlardır³³.

Bu anlatılan itibari âlem elbette bir model alınarak yaratılmaktadır. Benzetme ya da taklit diye nitelendirebileceğimiz mimesis düşüncesi bu modeli oluşturur. İtibari âlem bu model âlemin üzerindedir. İtibari âlemde geçen olaylar ya da varlıklar bizzat kendileri değildir, insan üzerinde bıraktığı intibalaradır. Edebi eser daha çok bu intibalarla meydana gelir. Bu varlık ve olaylar dilin içindeki sembollerle ifade edilir. Mesnevi ya da Doğu hikâyeciliği ile Batı hikâyeciliğindeki temel fark budur. Batı hikâyeciliğinde eserde anlatılanlar mimesis kavramına uygun olarak dış dünyada da mevcuttur. Eser bir ayna görevini yerine getirmektedir. Oysa Doğu hikâyeciliğinde birebir yansıtma düşüncesi yerine sembollerle ifade etme metodu uygulanır³⁴.

Romanın bizi çevreleyen gerçeğe kurduğu ilişki betimlediği şeyin gerçeğin yanıltıcı bir parçası olduğu olgusuna indirgenemez. Yaşamdaki olaylar ile romandaki olaylar arasındaki fark sadece birinin doğrulanabilir, diğerinin ise ancak kaynaklandıkları metin göz önünde tutularak kavranabilir olması değildir. Romandaki olaylar gerçeğe nazaran daha ilginçtir görüşü yaygındır. Kurmaca bir yapıt olan roman bir gereksinmeye bir ihtiyaca cevap verir. Bu işlev ile romanın hayali anlatı kişileri gerçeğin boşluklarını doldurur ve gerçek konusunda aydınlatıcı olurlar. Romanın simgeciliği betimledikleri içinde yaşadığımız gerçek arasındaki ilişkilerin bütünüdür³⁵.

³² Selami Ece, *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkriptli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.

³³ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, 1984, s. 14.

³⁴ A.g.e., s. 17-18.

³⁵ Michel Butor, *Roman Üstüne Denemeler*, Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul, 1991, s. 21-22.

Bunları göze aldığımızda Divan şairleri kelimelerle yeni bir dünya yaratmışlardır. Onların idealize ettikleri bu itibari âlemde her varlık mükemmel şeklindedir. Dış dünya noksanlıklardan ibarettir. Bu gerçekliğin olmadığı anlamına gelmemelidir. Ancak gerçeklik onların eserlerinde noksanlıklarından arınmış bir halde ele alınır. Bu da resme nazaran bir minyatür havası arz eder³⁶.

Bizde romanın yeni bir olgu olduğu görüşü yaygındır. Oysa romanın okura sağladığı bu ihtiyacı yıllarca Binbir Gece Masalları, Leyla ve Mecnûnlar, Hüsn ü Aşk kurguları sağlamıştır. Bu açıdan da bu kurgusal eserle bizim ilk romanlarımızdır. Bu görüş doğrultusunda eski edebi dünyamızda halkın okuma ve öğrenme ihtiyacı yıllarca halk hikâyeleriyle, aydınların ise Leyla ile Mecnûn, Hüsn ü Aşk gibi tasavvufi hikâyelerle giderildiği söylenebilir³⁷.

Tüm bunlar göz önüne alındığında birer kurmaca eser olan mesnevilerin de tıpkı roman ve hikâye gibi tahkiye unsurları içerdiğini söyleyebiliriz. Nasıl romanın ya da hikâyenin amacı sadece gerçeği yansıtmak değilse mesnevininki de değildir. Fakat gerçeğin yansıtılması da kurmaca olabilmek için şart değildir. Dış dünyanın gerçekliğini yansıtmayan bir çok eser günümüzde roman veya hikaye olarak ele alınıp incelendiği gibi mesneviler de incelenmelidir. Bu incelemeler bize Türk edebiyatında kurmaca türünün çok eskiye dayandığına dair ön bilgiler sağlayacaktır. Bu bilgiler ışığında on altıncı yüzyılda yazılan ikili aşk mesnevilerine baktığımızda tahkiye unsurlarının bulunduğunu gözlemleyebiliriz.

2.1. Hikâye (Story, Fabula)

E. M. Forster hikâyeyi olayların kronolojik olarak anlatılması olarak tanımlar³⁸. Özellikle Rus Biçimcileri hikâye ile olay örgüsü farkı üzerinde durmuşlardır. Sujet (syuzet) olay örgüsü anlamında kullanırken fabl (fabula) ise hikâye anlamında kullanılır. Burada hikâye, fabl, bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaz. O anlatılan olayların kronolojik takip ettiği düzendir³⁹. Olaylar zamana ve sebep-sonuç ilişkisine göre sıralanır. Fabl zamanı, baştan sona bütün hikâyenin kapladığı toplam süredir. Ama tahkiye zamanı sujete uyar: O okurken hissedilen zaman veya yaşanan zamandır ve tabii

³⁶ Ali Nihat Tarlan, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul, 1981, s. 46–47.

³⁷ Durali Yılmaz, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Ankara, 1990, s. 41.

³⁸ E. M. Forster, **Roman Sanatı**, Çev. Ünal Aytür, İstanbul, 1985, s. 73.

³⁹ Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, 2005, s. 182.

ki bu zaman yılları bir iki cümleyle geçiştirip bir güne uzun bölümler ayıran yazarın tasarrufundadır⁴⁰. Buna göre incelediğimiz on mesnevinin hikâyelerini kısaca verebiliriz.

Lami'î Çelebi Vamık u Azra'nın hikâyesini şöyle verir: Çin hakanı Taymus Han adaletiyle ve zenginliğiyle ünlüdür. Birkaç kere evlenmesine rağmen bu hakanın bir çocuğu olmamıştır. Bu derdini danışma meclisine danışan hakan sonunda onların tarif ettiği kızla evlenmeye karar verir. Beşir adlı gezgin bir ressamın çizdiği resimlere bakarak tarif edilen kızın Turan sultanının kızı olduğunu anlar. Onunla evlenir. Bu evlilikten Vamık adını verdiği oğlu olur. Vamık birçok üstün nitelikle donatılmıştır. Çok güzel ve akıllı bir çocuktur. Bir yandan bir bilginden ilim öğrenirken bir yandan da savaş sanatlarını öğrenir. Gazneyn ülkesi sultanın da Azra adında çok güzel bir kızı vardır. Azra arkadaşlarıyla eğlenirken Vamık'ın güzelliğini duyup ona âşık olur. Daye'ye derdini açan Azra, Vamık'a kavuşmak için çareler arar. Daye Vamık'ın da Azra'ya âşık olması için ülkenin ünlü ressamına Azra'nın resmini yaptırır. Bu resimler çoğalttırıp etrafa yayar. Bu resimlerden biri tüccarlar vasıtasıyla Vamık'ın eline geçer. Bu resme âşık olan Vamık yolculuğa çıkmaya karar verir. Taymus Han oğlunun yolculuğa çıkışını hoş karşılamasa da ona destek olur. Bin asker ve yüklüce parayla yola çıkmasını sağlar. Can yoldaşı olarak da vezirinin oğlu olan Behmen'i verir. Kafile zorlu bir yolculuk geçirir. Susuzluktan ölmek üzereyken bir vadiye ulaşırlar. Burası perilerin yurdu, Lahican adlı peri tarafından yönetilir. Vamık'ın şiirlerinden etkilenen Lahican onunla dost olur. Lahican'ın sevdiği Feri adlı peri ile aralarında savaş vardır. Bu savaş sırasında Lahican'a yardım eden Vamık'ı kaçırmaya karar veren Feri de onun şiirlerinden etkilenir. Savaştan vazgeçip Lahican'ın sevgisini kabul eder. Vamık'ın hikâyesini öğrenince iki sevgili, Lahican ve Feri, kanat açıp Azra'yı aramaya giderler. Vamık ile Behmen'in bir sonraki durağı Erdeşir'in avlağıdır. Burada avlanmalarına kızan Erdeşir saldırır. Vamık'ın askerlerinin birçoğu yaralanır. Vamık da Erdeşir'i yakalamıştır. Erdeşir hileye başvurur. Yalvararak affetmesini ister, yaralı Vamık'ı kasrına davet eder. Fakat burada yarasına merhem sürecektir Pir'e para teklif ederek merheme zehir kattırır. Vamık zehrin etkisiyle kendinden geçince Behmen hileyi anlar. Erdeşir'i bağlar. Erdeşir'in kızı Dilpezir babasını kurtarmak için yalvarır. Bu sırada Behmen ile Dilpezir birbirlerine âşık olurlar. Birlikte Dilkuşa kalesine giderek ilacı

⁴⁰Rene Wellek, Austin Warren, **Edebiyat Teorisi**, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 2001, s. 194.

Pir'e getirirler. Böylece Vamık'ın yarısındaki zehir temizlenir. Bu arada Dilpezir'in sözlüsü ve Erdeşir'in dostu olan Tur saldırır. Behmen'i ve Vamık'ı teslim almak ister. Dilpezir bu isteğe karşı koyunca savaş başlar. Behmen ve kale halkı savaşırken Dilpezir yaralı Vamık'ı ve Pir'i yanına alarak Dilkuşa kalesine sığınır. Behmen esir düşer. Lahican ve Feri arkadaşlarının bir kalede hasta yattığını görünce onu oradan alıp götürürler. Dilpezir bunun peri işi olduğunu anlayıp Pir ile beraber Vamık'ı aramak için yollara düşer. Diğer taraftan Vamık'a âşık olmuş olan Azra onu bulmak için Daye'den yardım istemektedir. Sonunda hamama gitme bahanesiyle ülkeden ayrıлып yolculuğa çıkarlar. On gün sonra bir şehre varıp burada Pirezen diye yaşlı bir kadında misafir olurlar. Burada Vamık'ı aramak için yola çıkmış olan Dilpezir ile Pir'e rastlar. Azra böylece sevgilisini de kendini aradığını öğrenmiş olur. Böylece dördü yolculuğa devam ederler. Bir gemiye mallarını kaybetmiş tüccarlar olarak binerler. Lahican gemiyi ve içindekileri görünce onları güzel bir adaya çeker. Lahican Vamık'ın sevgilisi olduğunu anladığı Azra'yı ve dostlarını Kaf dağına uçurur. Kavuşan iki sevgili çok mutludur. Fakat Dilpezir sevgilisi Behmen'in esir oluşuna çok üzülmemektedir. Böylece hep birlikte geri dönerler ve Tur'la savaşıp onu yenerler. Tur arkadaşı Firenk Anton'a sığınır. Savaş meydanında kuyular kazdırırlar. Ertesi gün Vamık bu kuyulardan birine düşer. Çaresiz kalan Azra ve arkadaşlarının yardımına Azra'nın resimlerinden birini görüp ona âşık olarak yollara düşen Mizban yetişir. Mizban Azra'nın Vamık'a sevgisini görünce onu kardeşi kabul edip onlara yardım edeceğine söz verir. Mizban'ın ordusunun karşısında geriye çekilen Tur ve Anton Vamık'ı da yanlarında götürürler. Gemileri fırtınaya tutulup yön değiştirir. Hint gemileriyle karşılaşır ve savaşır, yenilirler. Hindular bunları ateşe atar, yalnız Vamık yanmadan kurtulur. Vamık oradan ayrıлып sevgilisini bulmak için yollara düşer. Azra'da aramak için yolculuğa çıkmıştır. Azra Hint Zengilerinin saldırısına uğrar, zincire vurulur. Zengilerin şahı Helhelan ona sahip olmak isteyince bir yumrukta onu yere serer. Zincire vurulmuş ağlarken Helhelan'ın kızı Hüma ona yardım edip onu oradan kaçırmak ister. Ama Azra gördüğü rüyayı anlatıp beklemenin daha doğru olacağını söyler. Bir kervanla oraya ulaşan Vamık Helhelan'ın ordusuyla savaşır, onları perişan eder. Helhelan kurtulmak ümidiyle Dilpezir ile Azra'yı bir çula sararak Mizban'a sığınır. Ama Mizban arkadaşı olan bu iki kızın halini görünce öfkelenerek onu zindana kapatır. Vamık Hüma'yı Mizban'la tanışır. İlk görüşte birbirlerine âşık olurlar. Tus şehrinde kışı geçirmeye karar verirler.

Bu sırada Daye'yi Gazneyn'e Azra'nın babasına, Behmen'i Vamık'ın babası Taymus Han'a, Pir'i de Erdeşir'e haberci gönderirler. İyi olduklarından ve düğünün Tus şehrinde olacağından ailelerini haberdar ederler. Bu arada Vamık peri arkadaşlarının başlarının dertte olduğunu öğrenip onlara yardım etmek için savaşa katılır. Gur'a karşı savaşırken ism-i azamın verdiği kuvvetle tüm tılsımları açar ve dostlarını kurtarır. Babaların gelmesiyle şatafatlı bir düğün başlar. Vamık ile Azra, Dilpezir ile Behmen, Mizban ile Hüma, Daye ile Pir, Feri ile Lahican bu büyük düğün töreni ile evlenirler.

Salamân u Absal adlı mesnevinin hikâyesi ise Salaman ile dadısı Absal'ın aşkına dayanır. Yunan ülkesinin padişahı çok zengin ve güçlüdür. Hâkim adlı danışmanın da sayesinde ülkesinde adaletle hükmetmektedir. Fakat bu padişahın derdi bir evlat sahibi olmaktır. Bu derdini akıl hocası Hâkim'e açtığında Hâkim kadınların kötülüklerinden bahsedip ona kadına ihtiyaç duymadan sihirle bir çocuk meydana getirebileceğinden bahseder. Böylece padişah sihirle bir oğla sahip olur. Salaman adını verdiği bu çok güzel çocuğu Absal adlı genç bir kıza emanet eder. Salaman büyüdükçe güzelleşir. Çok güzel şiir yazmakta, söz söylemektedir. Savaş sanatlarında da üstündür. Absal bu üstünlüklerini gördüğü yetiştirdiği Salaman'a âşık olur. Onun da kendisine âşık olmasını sağlar. Fakat Salaman'ın babası ve çevresi bu aşkı onaylamaz. İki arada kalan Salaman sonunda sevgilisini alıp kaçar. Zorlu yolculuk sırasında yüksek bir dağı aşarlar, bir vadiyi geçip okyanusa varırlar. Okyanustan çok güzel bir adaya varırlar. Bu adada çok mutludurlar. Sihirli aynasından oğlunu ve Absal'ı gören baba onlara ihtiyaçları olacak her şeyi gönderir. Fakat oğlunun bir süre geçip hala gelmemesi üzerine onun erkekliğini elinden alır. Bu durumun babasından kaynaklandığını anlayan Salaman sevgilisini de yanına alarak ülkesine geri dönemeye karar verir. Dönüş yolculuğunda bir adada mola verirler. Burada insan yiyen devlerin olduğu kalenin varlığından habersizdirler. Devlerin saldırısına karşı koysalar da yenileceklerini anlarlar. Salaman Allah'a yakararak yardım ister. Duası kabul olur, Hızır yardıma gelir. Devleri yenip hazinelerle ülkesine geri dönerler. Fakat babası Absal'dan vazgeçmesini ister. Bu durumda iki sevgili büyük bir ateş yakarak intihar etmeye karar veriler. Absal ateşte yanıp kül olurken Salaman babasının himmetiyle kurtulur. Sevgilisinin ölümünden kendini suçlayan Salaman'ı sakinleştirmek için Hâkim ona Absal'ın resmini çizer. Sonra adım adım ona ilimde bahseder. Sonunda Salaman Hâkim'in bahsettiği Zühre'ye âşık olur. Absal'ı unutup sakinleşir, babasının tahtını devralır.

Lami'î Çelebi'nin bir diğ er mesnevisi olan Veyse v  Ramin'in hikâyesi de bunlara benzemektedir. Horasan padişahının oğlu Ramin ülkesine sığınmış olan bir başka asilin kızı olan Veyse'ye  şık olur. İki  şık birlikte meclisler düzenleyip ava çıkararak eğlenirken kızını Ramin'e vermek isteyen vezir de onların  şkını öğrenir. Veyse'den kurtulmak için onun cadı olduğu yalanını şaha söyler.   h oğlunun böyle birine vurulduğunu öğrenince Ramin'i bir kaleye hapseder. Veyse'yi de işkence edip öldürmek ister. Ama danışma meclisindeki diğ er vezirler onun zararsız sığınmış bir asil olduğunu, tek su unun çok güzel olması olduğunu söylerler. Padişah öldürmek vazgeçer ama dedikoduyu engellemek için de ülkeden gitmesini emreder. Veyse babasıyla apar topar ülkeden gitmeden önce Ramin'le ortak dostları olan Pervane'ye sevgilisine vermesi için bir mektup verir. Pervane kaleye tırmanıp bu mektubu Ramin'e ulaştırır. Ramin karşılık olarak bir mektup yazarak Pervane'ye verir. Ama Pervane gitmeden Veyse g   etmiştir. Pervane de onu bulmak için Ramin'e haber verip yollara düşer. Ramin sevgilisinin ayrılığıyla çılgınlık belirtileri gösterir. Bu durumda babası doktorlara oğlunu emanet eder. Fakat doktorlar onu iyileştiremez. Bunun  zerine ulu bir şeyhe götürür. Şeyh onun için dua eder. Ama çaresiz babaya  şk derdinin tek dermanının kavuşma olduğunu da bildirir. Bu ayrılığa pişman olan baba, Veyse'yi bulmak için dört yana haber salar. Bu sırada Pervane Veyse'nin İran'da olduğuna dair bir mektupla geri döner. Veyse'nin babası İran'a  ah olmuş, on gün sonra da vefat etmiştir. Veyse  ahlığa geçmiştir. Bu haberi alıp sevinen Ramin kıymetli hediyeler ve mektupla Pervane'yi sevgilisine geri gönderir. Babası kı  olduğundan Ramin'in baharda gitmesini ister. Kavuşma ümidiyle eğlenen Ramin'in mutluluğu kısa sürer. Babası vefat eder. Ramin yastayken öfkeli vezir düşman   n hükümdarına mektup yazarak ülkeyi alması için en uygun zaman olduğunu bildirir. Bu savaşa hazırlıksız yakalanan Ramin birkaç yakın arkadaşıyla av bahanesiyle ülkeden ka ar. Bir ay yolculuğun sonrasında bir şehirde konaklar. İyi ve dindar sandığı bu şehrin insanları yamyamdır. Onları bağlayıp esir ederler. Ramin Allah'a yakarıp yardım ister. Bihzad adlı biri yardıma gelip yamyam halkın  hirden ayrıldığı    gün içinde onları kaçırır. Böylece bu beladan kurtulan Ramin yolculuğuna devam eder. Karşılaştıkları Amu nehrini salla geçince bir pirle karşılaşır. Bu Kalender pirinin duasını ve öğütlerini dinledikten sonra yola devam ederler. Veyse'nin yönettiği çok güzel bir  ehre gelirler. Veyse ve Pervane onları büyük bir coşkuyla karşılar. Veyse ve Ramin büyük bir düğünle evlenir. Veyse  ahlığı

Ramin'e devreder. Ramin düğünden sonra asıl ülkesini geri almak istediğini söyler. Çin hakanı ülkeyi aldıktan sonra fazla kalmamış yönetimi vezire devrederek ülkesine geri dönmüştür. Halka zulmeden vezir sevilmemiştir. Beyler asıl hanları olan Ramin'in savaş hazırlığı yaptığını duyunca bir gece sarayı basarak Vezirin kafasını kesip Ramin'e gönderirler. Beylerin kendine olan bağlılığını gören Ramin de savaştan vazgeçip ülkesinde tahta geçer. Kalender şeyhini de ülkesine davet edip büyük bir saygıyla karşılar.

Salih Çelebi Leyla vü Mecnûn mesnevisinin hikâyesini şöyle vermiştir: Araplar içinde Âmir adlı kabilede çok sevilen ve sayılan bir kabile lideri vardır. Her ne kadar tüm dünya nimetlerine sahip olsa da bu kabile liderinin bir oğlu yoktur. Hep bir oğla sahip olmak ister. Sonunda duaları kabul olur, Kays adını verdiği bir oğlu olur. Kays daha çocukluktan güzellere meftundur. Dadısının tüm ilgisine karşın susmayan çocuk bir güzelin onu kucağına almasıyla susar. Oyun oynarken de hep aşka dair izler taşır. Kays on yaşına gelince okula gider. Burada Leyla adlı bir kıza âşık olur. Leyla ile Kays birbirlerini sevdiklerini her ne kadar başkalarından saklasalar da dedikodu çıkmasını engelleyemezler. Leyla'nın ailesi kızlarını okuldan alarak eve kapatır. Kays Leyla'yı görmek için birkaç kez okula gitse de onu göremez. Sonunda onu göremeyeceğini anlar. Çılgına dönen Kays artık Mecnûn diye anılır. Çöllere düşer. Yabani hayvanlarla arkadaşlık eder. Anne babası yanına gelince onları tanımaz. Onların nasihatlerini dinlemek istese de aşkı üstün gelir. Babası tarafından tedavi edilmek için pire götürülür. Ama aşkının artması için dua alır. Babası onu Leyla ile evlendirmek istediğinde ise deli olduğu gerekçesiyle kızı vermezler. Çölde Mecnûn'la karşılaşan Nevfel Şâh ona yardım etmek için Leyla'nın kabilesine savaş açar. Savaşı kazandığında Leyla'nın güzelliğini görünce onu Mecnûn'a vermekten vazgeçip Mecnûn'u zehirlemeye kalkışır. Ama zehri yanlışlıkla kendisi içip ölür. Leyla İbni Selam adlı zengin birinin oğluyla evlenir. Fakat Leyla düğün gecesini damada Mecnûn'u sevdiğini başkasına ram olmayacağını söyler. Leyla eşinden boşanarak baba evine geri döner. Leyla ile çadırdaki buluşan Mecnûn'a el kaldıran rakibin elleri taşlaşır. Pişman olunca Mecnûn'un duasıyla tekrar iyileşir. Leyla ile Mecnûn tekrar çölde karşılaşırlar. Çölde kaybolmuş olan Leyla'yı eliyle kabilesine götüren Mecnûn kavuşmanın imkânsız olduğunu söyler. Leyla sonbaharda hastalanarak ölür. Son nefesinde annesine Mecnûn'a gidip aşkında sadık olduğunu anlatmasını ister. Anne yas tutarken Mecnûn'a gidip anlatınca Mecnûn Leyla'nın mezarına koşar.

Ağlayarak Allah'tan kendi canını da almasını ister. Mezara kapanan Mecnûn ölür. Bir hac kafilesi tarafından Leyla'nın mezarının yanına defnedilir.

Zarîfî'nin Mihr ü Mâh adlı mesnevinin konusu Mihr ile Mâh arasındaki aşka dayanmaktadır. Mâh, Hilal adlı Müslüman Çin padişahının tek çocuğudur. Babasının öğütlerini tutan, güzel, eğlenmeyi seven, savaşçı biridir. Fakat bir eğlence meclisinde arkadaşlarından birinin aniden ölmesi üzerine bunalıma girer. Gece gündüz ağlar. Kendini harap eder. Bu sırada gaipen gelen bir ses ona namaz kılmasını, dine yönelmesini, tövbe etmesini öğütler. Bu nasihatlere uyan Mâh günlerce dua eder. Sonunda rüyasında Hazreti Muhammet'i görür. Ona hem affedildiğini hem de kısmeti olan güzeli müjdeler. Uyandığında rüyasında gördüğü kıza âşık olmuştur. Mâh babasının dostu Hoten Şâhına yardım etmek için gitmesi üzerine ülke yönetimine geçer. Babasının öğüdüne uyup yalnız avlanmaya gitmez ama av sırasında arkadaşlarından ayrı düşer. Bu sırada Pervin adlı hükümdarın saldırısına uğrar, esir düşer. Pervin Mihr'in babasıdır. Gayri Müslim bir hükümdardır. Acımasız ve hilecidir. Mâh'ı karşısına almaktansa yanına çekmeyi daha akıllıca bulur. Ona şarap içirmeye çalışır. Bunu yapamayınca kızının güzelliğini kullanır. Mâh, Mihr'i görünce onun rüyasında gördüğü kız olduğunu anlar. Mihr de bu ilk görüşte ona âşık olur. Pervin dininden dönmeyen Mâh'ı zindana atar. Mihr babasına Mâh'ı dininden vazgeçirebileceğini söyleyerek sevgilisini zindandan çıkarır. Mihr sevgiliyle olmak için her şeyden vazgeçer, birlikte kaçmaya karar veriler. Pervin'in askerleri peşlerine düşer. Mâh, Mihr ile birlikte Pervin'in askerlerine karşı savaşır. Mihr Müslüman olur. Savaş sırasında Mihr'in atının ayağı sürçer, at yere yıkılır. Pervin kızını yakalatır. Onu bir saraya hapseder. Mâh hem savaşmakta hem de Allah'a babasının yardıma gelmesi için yalvarmaktadır. Duası kabul olur. Hilal Şâh rüyasında Hazreti Muhammet'i görerek oğlunun zor durumda olduğunu öğrenir. Mâh savaşmaktan bitkin düştüğü sırada Hilal Şâh gelip yetişir. Savaşı kazanırlar. Pervin'e ya ülkeyi terk etmesi yada kızını cizye ile vermesi söylenir. Pervin kızını ve cizyeyi verir. Mihr ile Mâh evlenir. Bir müddet sonra Hilal Şâh ölünce yerine Mâh geçer. Fakat Mâh da hastalanır. Tedavi edilse de sonuçlanmaz. Mâh vefat eder. Mâh'ın ardından Mihr karalar giyip yas tutar. Allah'a kendi canını alması için dua eder. Mihr de ölür.

Haşimî'nin Mihr ü Vefâ adlı mesnevisi Vefâ ile Mihr'in aşkını anlatır. Vefâ Yunan ülkesinin şahı Şâh Taymus'un üç oğlundan en küçüğüdür. Çok güzel ve akıllı

olan Vefâ babasının da gözdesidir. Fakat babasının ölümüyle kendisine kalan serveti kısa sürede tüketir. Ağabeylerinden yardım istemeye utandığından gurbete çıkar. Yolculuk sırasında uğradığı bir kentte Remmal'a fal baktırır. Sonunda mutlu olacağını ama sıkıntılarla karşılaşacağını öğrenir. O şehirden ayrıldıktan sonra başka bir şehirde Mihr adlı çok güzel bir kızla karşılaşır. Tatar zulmünden kaçmış bir şahın kızı olan Mihr yolculuk sırasında babasını kaybetmiş, dadısıyla bu şehre sığınmıştır. İlk görüşte birbirlerine aşık olan Mihr ile Vefâ birlikte avlanmaya, eğlenmeye başlarlar. Av sırasında Mihr bir ceylan vurur. Mağrip şahı ceylanı bulup kanının izinden Mihr'in özelliklerini anlar. Ona aşık olur. Vefâ'yı ortadan kaldırmak için cadıyı gönderir. Cadı Vefâ'nın boğazını keser, ama kardeşleri onu ölmeden bulup iyileştirirler. Vefâ iyileşip Mihr'i aramaya gider. Bu sırada Mihr, Mağrip şahının sarayında Vefâ için yas tutmaktadır. Bahçıvan kılığına giren sevgilisi ile mektuplaşıp kaçarlar. Mağaraya sığınır. Vefâ dua ederek sihirden ve cadıdan kurtulur. Kaçmaya devam ederler. Yolculuk sırasında uyuya kalınca Zengiler Mihr'i kaçırıp şahları Helhelan'a sunarlar. Mihr ona meylediyormuş gibi yapar. Fakat onları sarhoş edip hemen sevgilisiyle oradan kaçar. Zengilere karşı iki sevgiliye Hızır yardım eder. İki sevgili bir şehirde konakladıklarında da Zen Mihr'i kandırıp Bezzaz adlı birinin yanına götürür. Bezzaz'ın yanından da kaçan Mihr Vefâ sanıp bir at hırsızının peşinden gider. Sevgilisi olmadığını anlayınca da geri dönmez. Erkek kılığına girerek yoluna devam eder. Sonunda bir şehrin kapısında üç gece bekler. O şehrin şahı öldüğünden ilk gelen yabancı şah olacaktır. Erkek kılığındaki Mihr bu şehre şah olur. Bu sırada Vefâ onu aramaya devam eder. Mihr şehrin dört girişine kendi sureti olan dört çeşme yaptırır. Gelip de bayılan Mağrip şahını, Helhelan'ı, Bezzaz'ı, At hırsını ve Vefâ'yı misafir eder. Her birine gerçekleri anlattırır, buna göre onlara çeşitli ödüller ve cezalar verir. Mağrip şahı onu bir yıl misafir ettiğinden o da onu misafir eder. Bezzaz tövbe edip sağdıçları olur. At hırsızını mirahur olur. Helhelan zindana atılır. Mihr ile Vefâ ise evlenmeye karar verirler. Mihr kız olduğunu açıklayıp şahlığı sevgilisine devreder. Vefâ da düğünlerine ağabeylerini davet ederek kendisine müjdelenen Süleyman hazinelerini Mihr'in dadısına getirtirir.

Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd'in hikayesini şöyle verir: Çin ülkesinin padişahı Şâh Fağfur'un oğlu olan Cemşîd çok güzel ve akıllı biridir. Eğlenmeyi çok seven Cemşîd bir gece rüyasında bir kız görüp ona âşık olur. Sabah kim olduğunu bilmediği bu kızın aşkıyla uyanır. Eğlenemez olur. Annesi Hümayun ülkedeki güzel kızları sarayda

düzenlediği eğlenceye davet edip oğluna gösterir. Fakat Cemşîd'in aradığı kız bunların arasında yoktur. Babası, Mihrap adlı gezgin bir ressamı çağırır. Yaptığı resimleri göstermesini ister. Cemşîd, Kayser'in kızı Hûrşîd'in rüyasında gördüğü kız olduğunu öğrenir. Mihrap ile tüccar kılığına girip yolculuğa çıkar. Uğradıkları perilerin ülkesinde onların davet ettiği meclise katılır. Burada Hûrşîd'e çok benzeyen perilerin başkanı Hurzad ile arkadaş olur. Bu eğlenceden sonra yola devam eden Cemşîd yüksek bir dağın eteklerindeki ejderha ile savaşı. Ejderhayı öldürdükten sonra Dev Ekvan tarafından yönetilen şehre gelir. Mihrap şehrin yöneticisi zalim Ekvan hakkında bilgi verince oradan ayrılmak isteseler de saldırıya uğrarlar. Bu devi de öldüren Cemşîd'in yolculuğu denizde devam eder. Deniz kenarında karşılaştığı Pir'den öğütler alır. Denizi nasıl geçeceğini çözemeyen Cemşîd Hurzad'ın kendisine verdiği üç saç telini yakar. Nazperverd adlı peri yardımı gelip onu denizden çıkan bir ata bindirerek bir saat içinde karşıya geçirir. Rum ülkesine gelen Cemşîd Has Hacıp'le karşılaşır, ona misafir olur. Kendisini tüccar olarak tanıtır. Kayser mallarını görmek için onu saraya davet eder. Mihrap değerli eşyalarla Hûrşîd'in sarayına gidip daha fazlasını yarın arkadaşının getireceğini söyler. Böylece Cemşîd satış bahanesiyle Hûrşîd'in sarayına girer. Cemşîd getirdiği değerli eşyaları satmak yerine Hûrşîd'e hediye eder. Hûrşîd'in eğlence meclislerine katılan Cemşîd müzisyenler aracılığıyla ona duygularını açar. Ayrılık korkusuyla Hûrşîd'e kendisini bırakmamasını söyleyince Hûrşîd de onu sevdiğini itiraf eder. Hûrşîd'in annesi Efser bu ilişkiyi öğrenip gelir. Kızını bir kaleye hapseder. Cemşîd ile Hûrşîd'in görüşmesini engelliyor. Mihrap Cemşîd'e Kayser'e hizmet etmesini öğütler. Cemşîd Kayser'in güvenini kazanıp vezirliğe yükselir. Mihrap da Efser'in meclislerine katılıp güvenini kazanır. Hûrşîd'in hapisliğine son vermeyi önerince bir talibi olduğunu öğrenir. Şam hâkiminin oğlu Şadi'nin gelmesiyle Cemşîd için bir yarış başlar. Şadi'nin sarhoş olmasıyla hem hilatı hem de şahın sunduğu kadehi Cemşîd alır. Sonunda guy u çevgan oyununda da onu yener. Bunun üzerine Kayser damat olarak onu seçer. Bir bahaneyle gönderilen Şadi'nin savaş açmasına karşı Cemşîd onları korur. Savaşı Cemşîd kazanır. Cemşîd ve Hûrşîd zaferin ardından evlenirler.

Taşlıcalı Yahya Beyin Şâh u Gedâ adlı mesnevisinin hikâyesini şöyle verebiliriz: Rumelili bir âlim olan Gedâ çevresinde çok sevilen biridir. Zamanın önemli söz ustalarındandır. Bir gece rüyasında gördüğü birine âşık olur. Bulunduğu şehirden ayrılıp İstanbul'a gelir. Burada At Meydanı'nda (Sultanahmet Meydanı'nda) gördüğü Şâh'ın,

rüyasında gördüğü genç olduğunu anlar. Arkadaşları Gedâ'nın aşktan delirdiğini düşünüp onu bir veliye götürürler. O aşkının artması için dua ister. Dua kabul olur, aşkı daha da artar. Gedâ'nın âşık olduğu duyulmuştur fakat kime olduğu bilinmemektedir. Sarhoşken Şâh'la karşılaşır. Onun âşık olduğu kişiyi öğrenmek için ısrar etmesi üzerine ayna vererek ona âşık olduğunu gösterir. Şâh onu bırakıp yoluna gider. Gedâ başka bir gün satranç oynayan insanların yanına gidip oyun bahanesiyle hep şahı anar. Bu davranışıyla insanlar onun Şâh'a âşık olduğunu anlarlar. Bir gammaz Gedâ'yı kandırıp Şâh ile arasında geçenleri öğrenir, ardından Şâh'a gidip Gedâ'nın olanları herkese anlattığını söyler. Bunun üzerine Şâh bir mektupla Gedâ'yı şehirden kovar. Gedâ şehirden ayrıldıktan sonra Şâh hastalanır. Gedâ'nın duası ile iyileşir. Gedâ geri dönmek için Şâh'tan izin isteyen bir mektup yazar. Arkadaşları Şâh'ı ne kadar kötülerse de o inanmaz. Sonbaharda hastalanana Gedâ öleceğini düşünür. Şâh'ın yoluna çıkar. Şâh onu atına çiğnetecekken son anda vazgeçer, Gedâ bu hareketten memnun olur. Bir gece Gedâ Şâh'a selam verir, Şâh onu tanımayıp selamını alır. Gedâ'ya kızmak yerine '*Bir gün sana geleceğim evden çıkma!*' der. Gedâ günlerce beklemesine rağmen Şâh gelmez. Hikâye de anlatıcının aşkın kavuşmak ümidi taşımaması gerektiği üzerine yaptığı yorumlarla sonlanır.

Gubârî'nin kaleme aldığı Yusuf u Züleyha oldukça bilinen bir peygamber hikâyesine dayanır. Yakup peygamberin on iki oğlundan biri olan Hazreti Yusuf ile onu satın alan Aziz'in karısı Züleyha arasındaki aşkı anlatır. Hazreti Yakup ve eşi gül bahçesinde birlikte olmalarıyla hikâye başlar. Allah'a yakaran anne güzel bir evlat ister. Hamileliği boyunca gül içeren yiyecekler yer, gülleri seyreder. Böylece çok güzel bir oğla sahip olur. Olağanüstü bir güzelliğe sahip bu bebeğe Yusuf adını verirler. Yusuf iki yaşına gelince annesi vefat eder, ona halası bakar. Babası Yusuf'u diğer kardeşlerinden daha fazla sevmektedir. Bu güzellik ve sevgi kardeş kıskançlığına neden olur. On yaşına geldiğinde rüyasında ay, güneş ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür. Bu rüyasına babasına anlatınca ona kardeşlerine söylememesini tembihler. Babasının sevgisi ona karşı daha da artar. Bunun üzerine kardeşlerinin kıskançlığı da artar. Babalarından Yusuf'u gezdirmek için izin alırlar. Sonra ona kötü davranarak bir kuyuya bırakırlar. Kendilerinin yaptıklarından bahsederse onu öldüreceklerini söyleyip korkuturlar. Gömleğini de kana bulayarak babalarına '*Yusuf'u kurt yedi*' derler. Baba her ne kadar bu yalana inanmasa da kadere razı olur. Yusuf kuyuda Allah'a yakarınca

Cebrail yanına gelir, ona geleceğinin iyi olacağını müjdeler. Ertesi gün gelen kervan su almak için durunca kervanbaşı Malik onu bulur. Ağabeyleri Yusuf'u hırsız bir köle olarak tanıtip onu Malik'e satarlar. Malik bu güzel köleye çok iyi davranır. Mısır'a gelince onu açık artırma ile satar. Herkesten çok Aziz'in karısı Züleyha verir. Görür görmez bu güzelliğe vurulur. Genç kızken rüyalarında âşık olduğu kişinin bu olduğunu anlar. Sultan da açık artırmaya girdiğinden Aziz onu almak istemez. Züleyha çocukları olmadığından bu çocuğu sultanın kendilerine vermesini rica eder. Böylece sultan Yusuf'u Züleyha'ya hediye eder. Züleyha heyecandan konuşamayınca dadısı ona konuşmasını öğütler. Züleyha Yusuf'la arkadaş olunca onun başından geçenleri öğrenir. O da kendi genç kızlığını ve rüyasında görüp âşık olduğunu anlatır. Mısır'ın Azizi olduğunu öğrendiği sevgilisi ile Aziz'in farklı kişiler olduğunu öğrenince ne kadar üzüldüğünü anlatır. Yusuf'a sevdiği kişinin kendisi olduğunu bildirir. Yusuf kölesi olduğu Aziz'e bu ihaneti yapamayacağını bildirip Züleyha'nın aşkına karşılık vermez. Züleyha dadısından yardım ister. Dadısı Züleyha'ya çok benzeyen bir köleyi Yusuf'a hediye ettirir. Vuslat gecesi Züleyha kölenin yerine geçer ama heyecandan bayılır. Yusuf onun kim olduğunu anlar. Züleyha'nın dadısı bir başka hile olarak da yedinci evin içini Züleyha ile Yusuf'u çeşitli şekillerde resmettirir. Züleyha da Yusuf'u bu eve götürür. Yusuf Züleyha'ya meyledeceği zaman resimlerde babasının yüzünü asılmış ve öfkeli görür. Kaçmaya kalkınca Züleyha gömleğini yırtar. Yusuf kapıda Aziz ile karşılaşır. Züleyha Yusuf'un kendisine saldırdığı iftirasını atar. Yusuf gerçekleri anlatır. Sonunda akıllı biri gömleğin arkadan yırtıldığına göre saldıranın Yusuf değil Züleyha olduğunu belirtir. Böylece Yusuf zindana atılmaz. Züleyha kendisini kınayan kadınları evine davet ederek ellerine keskin bıçaklar ve meyveler verir. Tam meyveleri soyarken Yusuf'un odaya girmesini emreder. Kadınlar onu görünce ellerini keser. Kadınlar Yusuf'a Züleyha'ya ram olmasını öğütleseler de Yusuf kabul etmez. Züleyha Yusuf'u cezalandırmak için onu kaba kıyafetler içinde Mısır sokaklarında dolaştırır. Sonra zindana attırır. Fakat bundan pişman olur. Onu geri çıkartmak istese de Aziz bunu kabul etmez. Züleyha Yusuf'tan ayrı kaldığına pişman ve üzgünken Yusuf zindanda çeşitli olağanüstülükler sergiler. Rüyaları doğru yorumlayışıyla ünlenir. Rüyasını yorumlayıp kurtulacağını müjdelediği kişiye kendisini unutmamasını öğütler. Kurtulan kişi nice zaman sonra sultanın rüyası üzerine Yusuf'u hatırlayıp sultana bildirir. Sultan onun yorumlamasını isterken o ilk olarak masumiyetinin kanıtlanmasını ister. Konuşan

kadınlar onun masum olduğunu söyler. Yusuf sultanın rüyasını yedi yıllık bereketin ardından gelecek yedi yıllık kıtlık olarak yorumlar. Sultan onu Aziz Kıtır'ın yerine Aziz yapar. Bunun üzerine Aziz ölür. Züleyha dul kalır. Züleyha ile evlenirler. Kıtlık döneminde gelen kardeşleri onu tanımaz ama Yusuf onları tanır. Hileyle küçük kardeşi Bünyamin'i yanında alıkor. Babasından haber alır. Daha sonra kimliğini açıklayıp kardeşlerini affeder. Babasını ve kardeşlerini Mısır'a getirir. Kardeşleri önünde eğilir, Züleyha ve babası yanındadır. Babası rüyasının gerçekleştiğini söyler. Züleyha ile Yusuf'un iki çocukları olur. Hikâye Gubârî'nin yorumları ve dualarıyla sonlanır.

Ûdî'nin kaleme aldığı Macera-yi Mâh adlı mesnevi incelediklerimiz arasında en farklı hikâyeye sahip olandır. Bu hikâye anlatıcı-yazarın başından geçmiş olarak aktarılır. Eserin başında Ûdî, bir güzele âşık olmak ister. Bir gece ayı seyrederken sevillecek güzelin böyle olması gerektiğini düşünür. Bunun üzerine Mâh dile gelerek eğer kimseye anlatmazsa her gece geleceğini söyler. Bir gece âşık olup cefa çeken bir arkadaşı anlatıcıyı bırakmaz, dertleşmek ister. Arkadaşı dertleşirken Ûdî devamlı gitmek ister. Sonunda arkadaşı dinlememesinin nedenini öğrenmek ister. O da ona güvenerek anlatır. Arkadaşı ile gerçek aşk üzerine tartışırlar. Üç gece Ûdî Mâh'ı beklese de gelmez. Kime derdini anlatsa inanmaz. Ûdî Sultan Selim Han'ın meclisinde udidir. Bu nedenle bu mahlası almıştır. Sultan onun aklının başka yerde olduğunu görünce ona iltifat etmez olur. Hem hamisini hem de sevgilisini kaybeden Ûdî yolculuğa çıkmaya karar verir. Bir dostunun yardımıyla Mısır'a gider. Orada çok güzel biri ile karşılaşp geceleri gördüğü Mâh'ın o olduğunu anlar. Ramazan adlı bu kişi mesnevide Mâh olarak anılır. Ramazan Ûdî'ye çok iyi davranır, birlikte eğlenirler. Hamama giderler. Hamamda Ramazan'ı görenlerden biri elindeki meyveyi kesecekken elini keser. Bu sırada Selim Han kardeşi Beyazıt'la savaşa tutuşur, tüm adamlarını geri çağırır. Ûdî sevgilisini bırakıp Manisa'ya tekrar döner. Selim Han savaşı kazanır. Savaştan sonra yapılan meclislere katılan Ûdî şahı yalnız bulunca hemen yanına sokulup Mâh'ı anlatır. Sevdiğinin şahla beraber olmasını ister. Selim Han bu övgüleri duyunca Ûdî'ye bir ferman vererek Mâh'ı davet etmesini reddederse zorla getirmesini emreder. Ûdî reddederse sevgilisini zorlayamayacağından o olmadan da ülkesine dönemeyeceğinden korkarak yola çıkar. Fakat Mâh teklifi kabul edip onunla gelir. Şâh Mâh'ı görüp konuşunca çok mutlu olur. Ûdî'ye mehterbaşlığını ve oğlunun hocalığını vererek onu ödüllendirir. Mesnevi Selim Han'a yapılan övgü ve duayla sonlanır.

Bu hikâyeleri incelediğimizde dikkatimizi çeken birkaç ortak nokta vardır. Bunlardan ilki zor elde edilen çocuk motifidir. Her türlü dünya nimetine sahip olan baba figürü karşımıza ilk olarak evlat isteğiyle yanan biri olarak çıkar. Daha sonra istediği bu evlada sahip olur. Leyla vü Mecnûn'da Amiriler kabilesinin lideri zenginliğe, üne ve güce sahipken bir oğlu yoktur. Her an bir oğul sahibi olmak için dua eder. Sonunda yakarışları kabul edilip Kays'a (Mecnûn'a) sahip olur.

Oğul ister idi kim ala kâmun

Andura yirde komıya nâmun

(L&M, 345)

Salaman u Absal'da da Yunan ülkesinin padişahı her türlü güce sahipken bir evlat özlemiyle yanar. Sonunda bu isteğine sihir yoluyla ulaşır. Vamık u Azra'nın erkek başkahramanı Vamık da babası için zor elde edilmiş oğuldur.

Eserlerde dikkat çeken bir başka benzerlik ise dua motifidir. Baş sıkışan âşık kurtulmak için Allah'a sığınır. Aynı âşık sevgilisinin başı derde girince de dua eder. Her iki durumda da dualar kabul edilir. Mecnûn'a el kaldıran rakibin eli taşlaşır. Mecnûn'un duasıyla iyileşir. Vefâ cadının sihrinden dua ile korunur. Cemşîd ejderhayla karşılaşınca dua ederek onu yenmeyi diler. Gedâ sevdiği Şâh'ın hastalandığını duyunca dua ederek onun iyileşmesini ister. Salaman Zengiler karşısında çaresiz kalınca ve yamyam şehir halkı tarafından esir edilince Allah'tan yardım istemek için dua eder. Yusuf kuyuda yalnız kalınca ve Züleyha onu ram olması için zorlayınca Allah'tan yardım ister. Dua motifi yalnız aşıkların duaları anlamında değildir. Aşkın iyileşmesi için de âşık babası ya da arkadaşları tarafından duasının kabul edileceğine inanılan bir pire ya da şeyhe götürülür. Fakat aşkın geçmesi yerine aşkın artması için dua alır. Mecnûn'u ve Ramin'i babası pire götürürken Gedâ'yı arkadaşları dua istemek için götürür.

Hikâyelerin kurgulanışında kullanılan masal motifleri de ilgi çekicidir. Periler, devler, insan yiyen devler veya insanlar, sihir, sihirli ayna, ateşe atılıp yanmama, perinin verdiği üç saç telini yakarak yardım isteme, denizden çıkan at gibi öğeler eserler içinde sıkça kullanılmıştır. Bunların yanında üç oğlun en küçüğü ve en akıllısı olma motifi Mihr ü Vefâ'da Vefâ karakterinde verilmiştir. Üç sınavı geçip prensesi elde etme motifi de masallarda oldukça yaygındır. Bu motifi Cemşîd ü Hûrşîd'de Cemşîd'in rakibi

Şadi'yi üç sınavda geçerek sonunda savaşta da onu yenerek Hûrşîd'e kavuşmasında gözlemleriz.

Masallarda dikkatimizi çeken bir başka önemli motif yolculuk motifidir. Vladimir Propp Fransız peri masalları üzerine yaptığı çalışmasında masalda ana iki kahramandan bahseder: Arayıcı kahraman ve kurban kahraman. Masal bu arayıcı kahramanın yolculuğu üzerine kurulur⁴¹. Elbette yolculuk hikâyeleri yalnız masallara has bir motif değildir. İlk roman örneği olan Don Kişot'tan günümüz romancılarından Orhan Pamuk'un Yeni Hayat romanına kadar birçok yolculuk konulu eser verilmiştir. İncelediğimiz mesnevilerde de yolculuk eserin motifi büyük bir yer kaplar. Kahramanlar sevgililerini aramak için yolculuğa çıkarlar. Mâh, Cemşîd, Gedâ, Ramin, Vamık ve Azra'nın yolculuğa çıkma sebepleri budur. Kimi zaman da başka bir nedenle yola çıkan aşığın yolculuk sırasındaki amacı kaybolan sevdiğini aramaya dönüşür. Vefâ serveti bittiğinden yolculuğa çıkar ama yolculuğu Mihr'i arayışa dönüşür. Kimi zaman da yolculuk kahramanın sürüklendiği bir duruma dönüşür. Yusuf ve Êdî bu yolculuğa istemeden çıkarlar. Mecnûn içinse yolculuk bir kurtuluş umududur.

Yolculuk yalnız fiziksel anlamda bir yer değiştirme motifi değildir. Aynı yolculuk bir büyüme sürecidir. Bildungsroman terimi bunun için kullanabilir. Bildungsroman terimi Almanca olmasına rağmen pek çok dilde kullanılır. Bir kişinin ya da kişilerin geçmişten bugüne, mümkünse kişinin doğumundan itibaren gelişimini anlatan romandır. Bu gelişim genelde maneviyatında gelişir⁴². Bu açıdan bakıldığında incelediğimiz mesnevilerde bildungsroman özellikleri karşımıza çıkar. Kahramanlar ilk olarak karşımıza birer çocuk olarak çıkar. Mâh, Cemşîd ve Ramin eğlenen bir genç olarak, Mecnûn yeni doğmuş bir bebek olarak, Vefâ babasının parasını düşüncesizce harcayan toy bir delikanlı, Gedâ ilimle uğraşan biri, Salaman bir çocuk, Yusuf masum bir çocuk, Êdî ise aşkın zorluğunu bilmeden onu isteyen biri olarak çizilir. Çoğunlukla şehzade olan kahramanlar arayış yolculuğuna çıkışta çocukken veya çocuksu davranıp sorumluluklarını üstlenmezken yolculuğun sonunda birer yetişkine dönüşür. Sorumluluklarını üstlenerek tahta geçerler. Mâh aşk uğruna yola çıkarken babasının nasihatlerini unutmuş görünür. Fakat yolculuk sırasında önce esir edilir, zindana atılır,

⁴¹ Vladimir Propp, **Masalların Yapısı ve İncelemesi**, Çev. Hüseyin Gümüş, Ankara, 1987, s. 64.

⁴² Şerife Yalçinkaya, 'Yol Metaforu ve Klasik Türk Edebiyatında Arayış Yolculukları', **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, Ocak 2007, s. 14.

sevgilisiyle birlikte düşmana karşı savaşıır. Hikâyenin sonunda ise olgunlaşmış biri olarak babasının ölümüyle tahta geçer. Kays'ın büyüme süreci ise Mecnûn'a dönüşme süreciyle birlikte verilir. Bebeklikten güzelliğe meftun Kays Leyla'ya aşık olur. Ayrılık süresince ailesinden ve dostlarından uzaklaşır. Çöllerde ve dağlarda dolaşır. Bu yolculuğun sonunda ise artık sevgiliye kavuşmayı istemeyen birine dönüşür. Bunu sevgilisine de bildirir. Aşkta vuslatın önemi olmadığını öğrenir. Sonunda kutsallaşarak kendi duasıyla ölür. Vefâ babasının nasihatlerini dinlemeyen geleceğini düşünmeyen bir çocuk olarak kendisine kalan mirası yiyip tüketir. Ardından yolculuğu başlar. Yolculuk sırasında âşık olup sevgilisi uğruna savaşıır, kötülerden kaçır, iyilerle dost olur. Sonunda ise bir şehre şah olup sevgilisiyle evlenir. Böylece büyüme sürecini tamamlar. Ramin de benzer bir büyüme süreci geçirir. Başta eğlenceler içinde geçen yaşamı sevgilisinin ülkeden gönderilmesiyle ayrılık acısına dönüşür. Çıktığı yolculuk hem düşmandan kaçma hem sevgiliye ulaşma amacı taşır. Yolculuk sırasında çeşitli badireler atlatan Ramin yolculuğun sonunda hem sevgilisine kavuşur hem de ülke yönetimini tekrar ele geçirir. Büyüme süreci en ayrıntılı verilen kahramanlardan birisi de Cemşîd'tir. Cemşîd başta zevk ve safa içinde eğlenen bir genç olarak çizilir. Aşka düşünce yolculuğa çıkmaya karar verir. Babası izin vermeyince ağlayarak annesinden izin almak için kendini öldürmekle tehdit eder. Bu tavırları şımarık bir çocuk hissi yaratmaktadır. Yolculuğu akıl hocası Mihrap gözetiminde geçerken adım adım kendi kararlarını vermeye başlar. Başta her şeyi ona sorarken sonlara doğru sevgilisi uğruna savaşa girmeye kendi karar verir. Yavaş yavaş Mihrap her şeyi öğreten öğretmenden bir danışmana dönüşürken Cemşîd söz dinleyen çocuktan ülke yönetecek bir şaha dönüşür. Vamık da ilk olarak eğlenen kendi güzelliğine hayran biri olarak çizilir. Yolculuğa çıkmak için izin isterken babasına ağlar. Yolculuk sırasında Vamık yalnız sevgilisini değil kıymetli dostları da elde eder. Çeşitli savaşılara katılır, yaralanır, esir düşer. Fakat sonunda vazgeçmemesinin ödülünü alır. Sevgilisine kavuşur. Hem babasının gözünde artık bir çocuktan perilere hükmeden Hazreti, Süleyman rütbesine yükselir hem de çevresi tarafından büyük bir âşık ve büyük bir savaşıçı olarak görülür. Vamık'ın yolculuğu onu olgunlaştırır. Gedâ'nın dönüşümü bir çocukluktan yetişkinliğe dönüşümden biraz daha farklıdır. Onunki akıldan aşka dönüşümdür. Başta hep akıllı olmasıyla tanıtılan bir bilgindir. Sonunda ise vuslatı istemeyen, sevmenin asıl olan olduğundan bahseden, sevgiliden gelen cefayı vefa kabul eden bir aşığa dönüşür. Bu da

gönlünün çocukluktan yetişkinliğe geçme sürecidir. Salaman da doğumundan itibaren ele alınır. Başta yolculuğa çıkma nedeni onaylanmayan sevgisi iken sevgilisinin kaybetmenin acısıyla yavaş yavaş ilme yönelir. Zühre'yi sevmesi de metaforik olarak ilmi sevmesidir. Burada Gedâ'nın akıldan aşka yönelmesinin tam karşısı olarak aşktan akıla geçiş vardır. Salaman da başta tutkularına boyun eğen çocukken sonunda aklını seçip ülke yönetimini devralan şaha dönüşür. Yusuf'un da büyüme süreci bir yolculuk içinde verilmiştir. Başta ağabeylerinden korkan bir çocuk olan Yusuf Mısır'a ve zindana yaptığı yolculuklarla yetişkinliğe geçer. Sonunda ağabeylerini affeden bir yetişkine dönüşür. Êdî ise çıktığı yolculuğa isteksizken yolculukta sevdiğini bulur. Geri dönüşle ondan ayrılan Êdî onu şaha sunarak sevgilisinden vazgeçer. Burada kendi için sevgiyi isterken sevgiden de vazgeçebilen birine dönüşür. Tüm bunlara baktığımızda bu yolculukların istenilen nesneyi/kişiyi arama yolculukları gibi kişinin olgunlaşma yolculuğu da olduğu gözlemlenmiştir.

Eserleri seçim nedenimiz olan aşk da hepsinde ortaktır. Fakat aşkın işlenişindeki benzerlikler ve farklılıklar önemlidir. İlk ilgimizi çeken nokta aşık olma şekilleridir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1-Rüyada âşık olma:

Zarifi'nin Mihr ü Mâh eserinde âşık olma bir nebze de rüyada olur. Rüyada Hazreti Muhammet Mâh'a aşkı haber verir:

Sana yar ola bir mihr ü hâdi mihr

Dehânı zerre-i nâçiz adı Mihr

(M&M, 339)

Cemşîd de Hûrşîd'i ilk kez rüyasında görür. Kim olduğunu bilmediği bu güzel kıza âşık olur. Şâh u Gedâ adlı mesnevîde Gedâ Şâh'ın kim olduğunu dahi bilmeden rüyasında onu görür ve âşık olur.

Düşde gördi o mâh-ı tâbânı

Oldı anun cemâli hayrânı

(Ş&G, 629)

2-İlk Görüşte aşk:

Zarifi'de Mihr ve Mâh ilk görüşte birbirlerine âşık olurlar:

Görüp bu vechile ol dil-sitanı

Gönülden sevdi bin can ile anı

Göricek mahiyi Mihr zerre dehan

Ol dahi sevdiğidür anı heman

(M&M, 555-başlık)

Salih Çelebi de Leyla ile Mecnûn'un aşkını ilk görüşte aşk olarak çizer.

Göricek Kays oldu hayrânı

Der-miyân itdi yolına cânı

Leyli'de gördi çün sebak-dâşın

Cân ile kodı yolına başın

Ol iki nâzenin-i nâreste

Birbirinisine oldılar beste

(L&M, 515-517)

Nevfel Şâh da her ne kadar başka bir güzele âşık olduğunu iddia etse de Leyla'yı görünce ona ilk görüşte âşık olur.

Vefâ da Mihr'e ilk görüşte âşık olur. Mihr de ona ilk görüşte âşık olur. Vamık u Azra'da Mizban, Hüma'ya ilk görüşte âşık olur. Hüma da ona ilk görüşte âşık olur.

3-Duyarak âşık olma:

Leyla ile Mecnûn'da İbn-i Selam'ın oğlu Leyla'nın güzelliğini duyarak âşık olur. Leyla'nın güzelliği dillere destan olunca bunu duyan İbn-i Selam'ın oğlu âşık olur. Azra da Vamık'ın güzelliğini duyarak âşık olur.

Bezzaz da Mihr'in güzelliğini duyarak âşık olur.

Eyitdi merhâban iy mihr-i a'zam

Revâ midur kılasın kahr-ı âdem

Îşitdüm çün cemâlün vasfını ben

Îş elden gitdi kârum oldı şîven

(M&V, 4791–4792)

Salaman'ın Zühre'ye olan aşkı da duyarak başlar. Bu durum da şöyle yorumlanmıştır:

Gûş bâtıldur eğerçi dîde hak

Lîk gözden ön olur 'âşık kulak

(S&A, 1747)

4-Okun izinden, kanından kim olduğunu anlayıp âşık olma:

Mihr ü Vefâ'da Şâh-ı Mağrip ok izinden atanları anlama, tanıma yeteneğine sahip biridir. Okun izinden Mihr'in güzelliğini anlayıp âşık oluyor:

Viriün turman o şâhîn-per okı yâ

Çü dest-âmûzdur gelsin o kıya

Eline verdiler çün gördi anı

Ok üzre kan görüp kaydı kanı

(M&V, 2605–2606)

5-Resmini görüp âşık olma:

Vamık Azra'nın bir nakkaş tarafından yapılmış resmini görüp âşık olur. Tıpkı Vamık'ın eline ulaşan resim gibi bir başka kopya da Mizban'a ulaşır. O da bu şekilde bir süre Azra'ya âşık olur. Fakat onun başkasına olan aşkını görünce bu aşktan vazgeçer.

6-Tanıyarak âşık olma:

Salaman ile Absal hep bir aradadırlar. Absal Salaman'ı büyüten dadısı olarak onun özelliklerini bilir. Tüm bunları bilen Salaman bu üstün özellikleri kendi elinde yetiştirip de başkasına vermenin haksızlık olduğunu düşünür. Ona âşık olur. Salaman da bu aşka karşılıksız kalamaz. Her an gözünün önünde olan güzel dadısına âşık olur. Vamık u Azra'da Feri Lahican'ın kendisine duyduğu aşka önce kayıtsızken sonra o da onu tanıyarak ona âşık olur. Daye ile Pir de zaman içinde birbirlerini severler.

Aşkla ilgili işlenen bir diğer ortak nokta aşkta kavuşmanın imkânsızlığı ya da zorluğudur. Bunun için çeşitli nedenler verilmiştir:

1.Farklı dinlerden olmaları: Mihr ü Mâh'ta sevgililer arasındaki sorun ilk bakışta budur. Fakat sonunda bu engeli aşarlar. Mihr sevgilisi gibi Müslüman olur. Mihr'in babası olan Pervin gayrimüslimdir. Savaşta yenilip vergiye bağlanır. Âşıklar bu engeli aşıp evlenirler.

2.Delilik: Mecnûn'a Leyla'nın verilmemesinin nedeni deli olarak bilinmesi, akıllı olduğunu da kanıtlayamamasıdır.

3.Kader: Karşılarına çıkan çeşitli olumsuzluklar yüzünden acı çekerler, mücadele ederler. Mihr ü Vefâ'da yanlış anlaşılmalara, yolculuk sırasında karşılaşılan engeller hep kadere bağlanır. Cemşîd ü Hûrşîd'te de aynı durum söz konusudur. Cemşîd'in yolculuğu sırasında uğradığı zulümler kimsenin suçu değildir. Kaderin karşılarına çıkardığı engeller nedeniyle zorluklar çekerler. Vamık u Azra'da da aşık kaderin karşılarına çıkardığı engellerle karşılaşır. Her seferinde acı çekip tam mutlu olduklarını düşündükleri anda başka bir sorunla karşılaşır. Fakat sonunda aşık bu engelleri aşip kavuşurlar.

4.Homoseksüel ilişki: Gedâ ile Şâh birbirlerini sevdiklerini belirtse de bir türlü kavuşamazlar. Bu homoseksüel ilişki buna engel olmuş olabilir. Fakat bu mesnevîde iç hikâye olarak verilen hikâyelerde bu tür ilişkilerin olabildiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle bu âşıkların birleşememelerinin nedeni Şâh'ın aşkta tenselliğe olumsuz bakışı olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü ona göre aşk sevenin acı çekip sabrettiği, sevilenin uzaktan sevildiği sevene zulmettiği bir ilişki şeklidir. Kavuşamazlar. Macerayı Mâh adlı mesnevîde de Âdî'nin âşık olduğu kişi Mâh erkektir,

asıl adı Ramazan'dır. Kavuşamama nedenleri ise bu homoseksüel ilişki değil Üdf'nin onu Şâh'a layık görmesidir.

5.Ensest ilişki: Salaman u Absal'da bu âşıklar arasında bir çeşit ensest ilişki vardır. Absal Salaman'ın hem dadısı hem de sütannesidir. Annesiz büyüyen Salaman'a annelik eder. Daha sonra da sevgilisi olunca hoş görülmezler. Sonunda Absal ölür. Kavuşamazlar.

Aşkla ilgili bir diğer motif de aşkın ulviliği-tenselliği düşüncesidir. Aşk tamamen ulvi mi olmalı yoksa aşk dendiğinde tensellik de mi akla gelmelidir? Birçok düşünür yaratılışı aşka bağlar. Tasavvufun birçok kolu da Allah'a yakınlaşma yolu olarak aşkı sunmuştur. Bu durumda aşk ulvi yönüyle sıkça işlenmiştir. Aşk ilahi düşüncelerle ele alınmıştır. Aşk tarikat rehberidir, Hak'a yakınlaşmanın yoludur:

Tarîkat rehberidür nûr-ı dindür

Hakikat cisridür râh-ı yakîndir

(V&R, 965)

Aşk ne kadar kahredici olsa da şehvet değildir:

Eğerçi kahr ider 'akl-ı selîmi

Değüldür şehvet-i nefis-i behîmi

(V&R, 966)

Her ne kadar klasik şiirde anlatılan aşkın, daha çok ulvi-tasavvufi aşk olduğu vurgulansa da tensel-beşeri aşktan tamamen uzak değildir. Mesnevilerde aşk tamamen tensellikten uzak demek de doğru değildir. İncelediğimiz mesneviler arasında özellikle sonu vuslat ile bitenlerde aşkın anlatımında tensellik vurgulanmıştır. Tensellik kimi zaman âşıkların hayallerindedir. Mihr bunu hayal eder:

Girüp her gice zerrîn câme-h'âbe

Vara sîmîn beden yâr ile h'âbe

Olup gel la'l-i cân bahşile hemdem

Kıla bûsını dil derdine emsem

Bu zevk olsa ne ‘aşk ehline rûzî

Düni kadr ola anun ‘iyd rûzî

(M&M, 752–754)

Fakat bu düşünceler sadece hayalle sınırlı değildir. Mihr ile Mâh bu hayali gerçekleştirirler. Şair-anlatıcı bunu vurgulamak için nerdeyse aynı kelimeleri kullanmış sadece gerçekleştiği vurgulandığı için zamanı değiştirmiştir:

Girüp zerrîn ü sîmîn câme-h’âba

Varudı ikisi bir yerde h’âba

Ne kim bûs u kenâr bâde-i leb

Var ise dermiyân olurdu her şeb

Eğerçi hamr-ı mihrileydi meh mest

Velî sunmazdı güher dürcine dest

(M&M, 762–764)

Mihr ü Vefâ’da da tenselliğin hayal edilmesi verilmiştir.

Lebin bûs eyleyüp koçmak miyânın

Diler kim bir kıl ile alsa cânın

Miyânın koçmak ister lahzâ-i ân

Diler yok yire ata ortaya cân

(M&V, 4175–4176)

Âşıklar kimi zaman sarılır, kimi zaman da öpüşürler.

Diyüp ağıladı sarmaşdı Vefâya

O dahi Mihre sarmaşdı çün sâye

Çeküp birbirini itdi der-âgûş
İki cânibde kopdı şevkile cûş
 (M&V, 4759–4760)

Ağız bir eyleyüp bûseyle ol dem
Bir oldu sanki iki mîm-i müdgam
 (M&V, 4762)

Şarâb u bûseden gâh oldu sekrân
Bulmaz tûşe-i cânına dermân

Hemânâ bûseyidi câna tûşe
Sebep olmuşdı nukl-ı bûse nûşe

İdüp bûs-ı kenârı bî-muhâbâ
Tururdi bezm içinde bî-ser ü pâ

Enâr almak bih olmamakla iy yâr
İderdi sîb ü şeft-âlûyı bâzâr
 (C&H, 3485–3488)

Olup gülşen içinde ol yâr handân
Öperdi dôtî destîn her-ân
 (C&H, 3514)

Koyup elden serâpâ ihtiyârı

Biri birin koçup olındı zârı

(V&R, 2179)

Sarıldılar misâl-i serv ü şemşâd

Biribirini koçdı hurrem ü şâd

(V&R, 2403)

Birbirini kuçdı cân u ten gibi

Hemdem oldılar gül ü süsen gibi

(V&A, 4964)

Segirdüp sâye gibi pâyna yüz

Sürüp yüz yirle öpdi dümdüz

Kenâra çekdi ol serv-i revânı

Lebinden cân şarâbın içip anı

(C&H, 4331–4332)

Cem'i dil-ber o dem idüp der-âgûş

İki subh idi san ol gerden u pûş

(C&H, 4426)

Leb-i şîrînini öptü ol nigârın
Bu gündür gün ne bilem n'ola yârın
 (C&H, 4427)

Gül-i handân gibi aldı eşhebinden
Öpe kaçâ götürdi gabgabından

Lebin öpüp onu kıldı der-âgûş
Yüzün yüzine vurdu eyledi cûş
 (C&H, 5170–5171)

Sorup birbirisini hâlini bisyâr
Öperler şekker ü bâdâm tekrâr
 (C&H, 5173)

Yalnız sarılmak ve öpüşmek değil kimi zaman daha fazlasından da bahsedilmiştir. Cemşîd'in Hûrşîd'in yanağına ve göğsüne dokunduğunu görüyoruz:

'Îzârı nûr u pistânı anun nâr
O nâr u nûr ile Cemşîd oynar
 (C&H, 4333)

Biri birine kolların hamâyil
İdüp ref' itdüler her neyse hâyil

Girüp bâzâr-ı şeftâlûya Cemşîd
'Aceb bey' ü şerâyâ virdi te'yîd

İdüp sîbile ayvâ bâğını seyr
Bih olan her husûsu gördi bâ-hayr

Dil-i şem'in uyurdu gerden ile
Safâlar sürdi serv ü sâsen ile

Olup mâ'sûk ile 'âşık hem-âgûş
Geh ağlaşdı vü gâhî itdiler cûş
 (C&H, 43336–4341)

Salaman u Absal'da da Salaman ile Absal arasındaki aşk ilişkisinde tenselliğin ön planda olduğu görülmektedir. Absal, Salaman'ın ilgisini çekmek için cinselliğini kullanır. Farklı giyinir, süslenir. Göğsünü yada bacağına açar. En sonunda da odasına gidip onunla birlikte olur. Bu birlikte oluş da çizilmiştir:

Mihr-i dil cûş eyleyüb kanı gibi
Çekdi anı bağına cânı gibi

Sâ'idi tavk eyleyüp sâkı kemer
Birbirini cân u dilden koçdılar

İki cânibden koyub cûş u hurûş
İtdiler cân çeşmesinden bâde nûş

Bûsedür çünkim kulâvûz-ı kenâr
Bûselerden kıldılar âgâz-ı kâr

*Şol kadar oldu tekellüf leb-be-leb
Kim leb-â-leb oldu pür-câm-ı tarab*

*Oluben câm-ı pey-â-pey birle germ
Ref' olındı aradan cilbâb-ı şerm*

*Çünkü gitdi ortadan bend-i nihân
Oldı nakd-i cân 'ıyân-ender-miyân*

*Lâm-elif-veş sarılub ol iki tal
Oldılar vahdet demine 'ayn-ı dall*

*Karışub birbirine şîr ü şeker
Eylediler h'âb-ı nûşîn tâ seher
(S&A, 936–944)*

Daha sonra birliktelikleri de anlatılır:

*Bûseyle geh rûhundan dirdi gül
Geh zarâfetle lebünden içdi mül*

*Gâh gül-geşt itdi sîne bâğını
Geh yatağ idindi cân otâğını*

*Câm-ı billûr içüp la'l-i sâf
Kıldı hoş gâhî tavâf-ı sahn-ı nâf*

Gâh şâh-ı valsa tayrân eyledi

Gâh aşâğı bâğı seyrân eyledi

Buluben iksîr-i vasl-ı cânê râh

Tarh-ı sîm-âb eyledi zer nice gâh

Bir yakadan çıkarub ser iki ten

San dü-peyker burcî idi pirehen

La'l-i cânândan lub her demde kâm

Rûz u şeb kıldı turub 'ayş-ı müdâm

(S&A, 950–956)

Birlikte oluşla ilgili özellikle düğün gecelerinin verilmesinde tenselliğe vurgu yapılmıştır. Vamık u Azra'da düğün geceleri anlatılmış, *Sıfat-ı izâle-i bekâret* başlıklı bölümde verilmiştir. Cemşîd ü Hûrşîd'de de düğün gecesi sembollerle anlatılır:

Der-âgûş idüp öpdi leblerinde

'Îzârında ruhında gabgabında

Kenâra çekdi ol serv-i revânı

Gülile hem-dem itdi ergavânı

Olup sûsen hazîrân ile çenber

Döşendi berg-i gülden tâze pister

Sarıldı 'ar'ara san 'aşk-ı pîçân

Dü-serv-i nâzenîn bir oldı ol ân

*Dü-şâh- şûh peyvend oldu hâlâ
Görenler didiler kim Bârek-Allâh*

*İder ol gül- 'izârı ol dem der-âgûş
Teninden ref' idüp dîbâ-yı gül-pûş*

*O sîmîn-sadr-ı sûsen idi tâ nâf
İki suffe gül idi ötesi sâf*

*Ne suffe hurmen-i nesrîne benzer
Semen ol sâha-i semîne benzer*

*Ne bârı var anun Rûmî benefşe
Ne târı var bunun Rumî benefşe*

*Semen me'vâ idüp vâlâ hisârı
Me'akkad lâle-zârıyla izârı*

*Anun mûyiyle yüz gerdene hûn
Velî ol mûmiyân mûiydi eknûn*

*Semenle nesteren içre mu'anber
Bülûrîn bürke-vâr san havz-ı Kevser*

Nitâkından aşğa sîmden kûh

Bular için niçe dil çekmiş endûh

Dü-sîmîn mısra' der oldı behrem

O der bend içre buldı hâtemin Cem

Kilîd-i bâb olup pûlâd-ı Çînî

Diler aç a gümüş kuflun içini

Güzel sundı Cem'e bir câm-ı 'unnâb

Görür şîrîn katar bir katre-i âb

Tekerrür şenhıyâr kand ile iftâr

Olındı rûze-i mihre sezâ-var

O kândan şevk-ile sîm-âb u elmâs

Pür itdi la'l ü yâkûtile bir kâs

İdüp Hûrşîd-i zâhir kân-ı yâkût

Düşer Hût âba onda isteyü kut

Bulup ol ç.eşem-i Hûrşîd'i mâhî

Dilinden ref' ider ol dem tebâhı

Bir'in sîr-âb kıldı 'ayn-ı Hûrşîd
Birîn ser-mest kıldı câm-ı Cemşîd
 (C&H, 5451–5472)

Tensellikle ilgili bir başka ilginç vurgu bekâret üzerinedir. Mihr ile Mâh her ne kadar bir arada bulunsalar da birlikte olmazlar:

Eğerci hamr-ı mihrileydi meh mest
Velî sunmazdı güher dürcine dest
 (M&M, 764)

Bekâretle ilgili bir diğer ilginç tanım da şöyledir:

Kemân oldu çü tîri kâmet-i şeh
Nişân-ı tîri nola olsa ger meh

Yâ gevher almağa san eyledi hîz
Sadeş şak eyledi elmâs-ı nebtîz

O vechile ter açar anı üstâd
Sanasın şâk ider gül yaprağın bâd

O resmile ider hak bir dem anı
Ki san mikrâz-ı hazz ü perniyânı

Kızıl vâlâya sîm-âb oldu hemdem
Gül-i sürhe saçıldı sanki şebnem

*Çü virdi cevherin ü oldı sersâm
Ki dökdi pûte içre nukre-i hâm
(M&V, 6327–6332)*

Buna benzer bir anlatım da Cemşîd ile Hûrşîd düğün gecesinin anlatımında yer almıştır.

*Kilîd-i bâb olup pûlâd-ı Çînî
Diler aç a gümiş kuflun içini*

*Güzel sundı Cem'e bir câm-ı 'unnâb
Görür şîrîn katar bir katre-i âb*

*Tekerrür şenhıyâr kand ile iftâr
Olındı rûze-i mihre sezâ-var*

*O kândan şevk-ile sîm-âb u elmâs
Pür itdi la'l ü yâkûtile bir kâs*

*İdüp Hûrşîd-i zâhir kân-ı yâkût
Düşer Hût âba onda isteyü kut*

*Bulup ol çeşem-i Hûrşîd'i mâhî
Dilinden ref' ider ol dem tebâhî
(C&H, 5465–5470)*

Yusuf u Züleyha'da da bekâret üstüne buna benzer bir düşünce vardır. Rüyasında gördüğü kişi Züleyha'ya şunu öğütler:

Dil ü cânile bana ‘âşık isen
‘Âşık-ı sâdık-ı muvâfık isen

Mühr ur mührümile ol gence
Urmaya kimse tâ ana pençe

Gevher-i pâkün olmasun süfte
Ser-i mû vermegil rızâ cüfte
 (Y&Z, 971–973)

Züleyha’nın ikinci evliliğinde bakire olması vurgulanmıştır:

Buldı Yûsuf anı bekâretle
Sâni’i saklamış siyânetle
 (Y&Z, 1806)

Aşkla ilgili bir diğer önemli nokta aşık-maşuk ayrımıdır. Aşık sevendir, acı çeker, bu acıdan memnundur. Oysa maşuk sevilendir. Ahmet Hamdi Tanpınar bu sevgi ilişkisini şöyle tanımlar:

(Sevgili) Sevmez. Bir nevi tabîî vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat eder ve lutfeder. Hattâ hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse bu lutfü ve ihsanı esirger. Hattâ cevır eder, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saraya, bir yığın mabeynci, gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur. Sevgilinin etrafında da rakipler vardır. Âşık tıpkı bir saray adamı gibi bu rakiplerle rekabet halindedir. Hülasa, saray nasıl mutlak ve keyfî irade ise, hatta kapris ise, sevgili de öylece naza giden hür iradedir⁴³.

Macera-yı Mâh’taki aşk ilişkisi bu tanıma uymaktadır. Aşık olmak isteyen Êdî’ye bir gece Mâh gelerek kimseye söylemezse her gece yanına geleceğini söyler. Bu lütfü onun bir dostuna anlatmasıyla sonlanır. Bir daha gelmez. Mısır’a giden Êdî orada

⁴³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1988, s. 6.

Mâh dediği Ramazan'la karşılaşır. Ramazan'ın onu sevdiği hakkında bir bilgi yoktur. Ama o Ramazan'ı sever. Ramazan (Mâh) da ona lütfeder, yanında kalmasına izin verir.

Yusuf u Züleyha'da anlatıcı böyle bir ayrımı kendisi verir. Bunun için bir bölüm ayırır:

Der Mertebe-i 'Aşk-ı Züleyhâ ve der Rütbe-i Hüsn-i Yûsuf-i Zîbâ 'Aleyhi's-selâm

Ne Züleyhâ gibi olur 'âşık

Ve ney Yûsuf gibi olur sâdık

Server-i 'âşıkân Züleyhâdur

Mihter-i 'âşıkân Züleyhâdur

Server-i dil-berân Yûsufdur

Bihter-i bihterân Yûsufdur

Ne Züleyhâya bir bedel geldi

Ve ne Yûsuf gibi güzel geldi

Dü cihânda bu 'âşık u ma'sûk

Misli bunların olmadı mahlûk

Hüsne bakar hemîşe 'ayn-ı 'âşk

Hüsniyledür hemîşe zeyn-i 'âşk

Ne kadar olsa hüsn kuvvetde

Hâlet-i 'âşk olur meziyyetde

Artduğunca cemâl ü hüsn-i Nigâr

‘Âşıkun ‘aşkın arturur ey yâr

‘Aşk ma’nîde nûridür hüsnün

Dilde sırr-ı sürûridür ‘aşkun

(Y&Z, 1537- 1545) s. 172–173.

Şâh u Gedâ’da aşk ilişkisi bu tanıma uygun gibidir. Gedâ hep acı çeken, sürülen, bir şekilde eziyet edilen biri gibidir. Şâh ise hep eğlencelerde, meclislerde tasvir edilir. Onun acı çekişine rastlayamayız. Gedâ’ya en büyük lütfu bakmakla yada gülmekle sınırlıdır. Asla kavuşma sunmayan Şâh, Gedâ’yı yine de sevdiğini belirtir. Bu durumda aşkın acı çekmek olduğunu düşünen Gedâ, Şâh’ı sevdiği gibi, aşığın acı çekmesine inanan Şâh da onu sevmektedir. Her ne kadar diğerlerinden farklı olsa yada sadist-mazoşist ilişki şeklinde algılansa da Şâh kendi sevgisini belirttiğinden aşkın karşılıklı olduğunu söylemeliyiz:

Severin gerçi ihtiyârum yok

Görmeğe anı iktidârum yok

(Ş&G, 1575)

Cemşîd u Hûrşîd adlı mesnevide Cemşîd Hûrşîd’i sevdiği gibi Hûrşîd de onu sever ve onun için endişelenir. Cemşîd Hûrşîd’in aşkı tahtını tacını bırakıp yolculuğa çıkar, Kayser’in yanında hizmet etmeyi göze alır. Hûrşîd de acı çeker. Bu aşk nedeniyle cezalandırılıp kaleye kapatılır. Bunun yanında anlatıcı da onları hem aşık hem de maşuk olarak tanımlar:

İki ‘âşık iki ma’sûk iki mâh

Seher vaktine denlû itdiler âh

(C&H, 4343)

'Acep h   dur iki ma'sık u '   k

Olalar biribirine yara  k

(C&H, 5174)

Veyse v   Ramin'de Ramin kendini nasıl a  k olarak tanıtıyorsa maşuk olarak sınıflandırdığı Veyse de kendini açık olarak tanımlar. Ramin'e yazdığı mektupta ayrılık acısı   kti  ini, özlemini anlatıp vefasını ve aşkını şöyle anlatır:

Yazanlar 'ı  ka şart-ı mihrib  n  

  d  p d  b  ce terk-i bedg  m  n  

Didi '   k ne denl   kılsa nehmet

Gerekmez ide ma's  kına töhmet

Odur '  k  l ki 'çybü y  ze urmaz

Odur '   k ki hergiz 'çybü görmez

Benüm dönüş-y   '  lemd  r g  v  hum

Bey  ndur subh-ve   siddikuma   hum

Cih  ndan ihtiyâr itdüm bel  n  

Kab  l itdüm kamu cevri    cef  n  

(V&R, 1332–1336)

Mihr    M  h adlı mesnevi'de de durum aynıdır. M  h'ın sevdiği olan Mihr de kendini a  k kabul eder. Sevgilisinin uğruna o da zorluklara katlanır. Bir asil olarak toplumdaki yerinden ve dininden vazgeçer. Babasına karşı sava  ır. Öyleyse Mihr de hem açık hem de maşuktur.

Cihân dârına sensiz olmadan beg

Kapunda câriye olmak bana yeg

(M&M, 738)

Mihr ü Vefâ'da da Mihr, Vefâ için yolculuklara çıkar, savaşıır. Azra da sevgilisi uğruna ülkesini terk edip aynı zorlu yolculuğa çıkan bir diğer sevilen kadındır. Veyse de Ramin tarafından sevilip arandığı gibi kendisi de Ramin'i sever. Onu sevdiği için Ramin'in babasınca o ülkeden kovulur. Leyla her ne kadar maşuk olarak tanıtılsa da kocasının boşamasına umursamayan, annesinin öfkesine rağmen düğün günü bile Mecnûn'u sevdiğini haykıran biridir. İlk görüşte âşık olmuştur. Hem seven hem de sevilen bir kadındır:

Ol iki nâzenin-i nâreste

Birbirinisine oldılar beste

(L&M, 517)

Cemşîd'in âşık olup uğruna yollara düştüğü Hûrşîd de onu sever. Üstelik Cemşîd'in kendisini sevdiğini öğrenince de çok mutlu olur:

Neşât-engîz olup ol demde Hûrşîd

Zer-efşânlıkla oldı yâr-ı Cemşîd

(C&H, 2734)

Absal hem Salaman tarafından sevilen maşuktur hem de aşkı asıl başlatan âşıktır. İlk âşık olan ve aşkın başlaması için çaba harcayan da Absal'dır. Bu açıdan Salaman ile Absal'da da bir âşık- maşuk ayrımı yoktur.

Tüm bunlar göz önüne alındığında Tanpınar'ın yaptığı genel tanıma incelediğimiz eserler içinde yalnız Macera-yı Mâh ve Yusuf u Züleyha mesnevileri uyuyor diyebiliriz. Geriye kalan sekiz mesnevide ise bir âşık-maşuk ayrımı söz konusu değildir. Kahramanlar hem seven hem de sevilen kişilerdir. Aşk tek taraflı değil farklı şekillerde anlatılsa da karşılıklıdır.

Sonuç olarak bakıldığında, incelediğimiz on mesnevi her ne kadar farklı şairler tarafından meydana getirilmiş ve farklı aşk hikâyeleri anlatıyor olsalar da benzer motifleri taşımaktadır. Masal motifleri ve zor elde edilen çocuk motifi birçoğunda

ortakken yolculuk metaforu hepsinde kullanılmıştır. Yolculuk hem fiziksel olarak bir yerden bir başka yere gitme sürecini verirken hem de kahramanların yetişkinliğe geçişini de göstermiştir. Mesnevileri seçme nedenimiz olan aşk konusu da hepsinde ortaktır. Fakat aşk her ne kadar tek bir konuya da işlenişinde farklılıklar bulunmaktadır. Âşık oluş şeklinden kahramanların karşısına çıkan engellere kadar birçok düşünce farklı ele alınmıştır. Aşkın tenselliği ve ulviliği de bir başka ilginç motiftir. Mesnevilerde bir yandan aşkın ulviliği vurgulanırken bir yandan da tenselliği verilmiştir. İncelediğimiz mesnevilerin birçoğunun hikâyelerinde kahramanlar hem seven (âşık) hem de sevilen (maşuk) kişilerdir. Bu açıdan bunlarda âşık-maşuk ayrımına gidilmemiştir.

2.2. Olay Örgüsü (Sujet)

Hikâyeyi olayların kronolojik olarak anlatılması olarak ele almıştık. Olay örgüsü ise olayların yazar tarafından düzenleniş şeklidir. Berna Moran olay örgüsünü şu şekilde tanımlar:

Hayatta olaylar peş peşe sıra ile dizilir, roman ise olayları, hayattaki sırayı izleyerek anlatmaz, onları kendine özgü düzenler. Kâh özetleyerek kısaltır, kâh olduğu gibi verir, kâh sıralarını değiştirir vb. bu hammadde romanda olay örgüsüne dönüşürken, sanatın gereklerine göre, hayatta rastladığımız yapay bir biçimde düzenler. Bundan ötürü alışılmışlığı kıran, özellikle olay örgüsüdür. Şiirde dil nasıl kendi özel düzenlenişi ile kendi kendini sergiliyorsa, roman da olay örgüsü ile kendi vücuda gelişini, kendi kuruluşunu anlatır⁴⁴.

Mesnevilerde de hikâye zamanı ile olay örgüsünün kullandığı zaman arasındaki fark özellikle özetleme tekniği kullanılarak ortaya konmuştur. Kimi zaman anlatıcı mesnevilerde olayları özetler. Zaman kronolojik olarak ilerlemez. Asıl anlatılacak olaya gelmek için kahramanların doğumu ya da çocuklukları kısaca anlatılır. Hamilelik sürecinin uzun uzun anlatılması yerine genellikle tek beyitle özetlenmiştir:

Ay u günü anun çü oldı temâm

Togdı bir hoş gulâm-ı sîm-endâm

(L&M, 366)

⁴⁴ Berna Moran, **a.g.e.**, s. 173.

Tokuz ay olinca toğdı bir Güher
Kim ruhundan mihr alurdu nûr u fer
 (V&A, 737)

Geçdi bu resme hefte vü eyyâm
Ol gülün ayı günü oldu tamâm

Doğdı gül-şende mâ-hasal ol gül
Oldı anun içün güzel ol gül
 (Y&Z, 169–170)

Çocukluk dönemi de özetlenir:

Çünkü sâli oldu ol mâhun çihâr
Meyl-i 'işret eyledi leyl ü Nehâr
 (V&A, 754)

Mihr ü Mâh'ta anlatıcı hep Mihr ile Mâh'ın yaptıklarını anlatırken bu arada babanın yaptıklarını geriye dönüp özetler:

Çü Mehden ayrıluben gitmişidi
Hutâ şehrine varup yatmış idi

Hoten şâhun sıyup a'dâsını ol
Yine tutmuşdı çîn iklimine yol
 (M&M, 863–864)

Mâh'ın babası gelene kadar günlerce savaştığını ve akşamları dağa çıktığını da tek tek anlatmak yerine özetler:

İrünce şeb kılup cenk ol yüzi mâh
İderdi yine 'azm-ı kûh-ıyek-râh

Meger ol gün seherden yine ol m  h

Turup tutmuşdı zarb u harb i   n r  h

(M&M, 887–888)

Bu geriye dönüp özetleme tekniği Veyse v   Ramin’de de karşımıza çıkar. Ramin’in ülkesinin istila edilmesinden sonra hep Ramin’in başına gelenler anlatılır. Bu arada ülkeyi alan    n Fağfurunun neler yaptığı Ramin geri döneceği zaman geriye dönülüp özetlenir:

    Turan tahtını zabt itdi hakan

Buyırdı m  r    erkân kıldı d  v  n

Mukaddem eyledi R  m  ni teft  ş

Didi kim n’oldı B  -‘akl    bed-k  ş

Didiler m  hr-i hakandan idüp b  m

şikâr adına kıldı terk-i ikl  m

Pes andan sonra kanı ol m  r

Ki eylerdi vez  ret içre tedbîr

Ol idid sâhib-i r  y u fer  set

Didiler emr idüp R  min siy  set

Zamandur kim yatur zindanda mahbûs

Hay  tından bu dem ‘  lemde me’y  s

Didi hakan ki ol Râmîn-i bedbaht
Değüldi çün sezâ-yı Efser ü taht

Anun gibi veziri kıldı zindân
Ne kılsun olmayıcak ‘akl-i çendân
 (V&R, 2443–2550)

Turup el-kıssa on gün anda hakan
Göçüp gitdi veziri eyleyip han
 (V&R, 2563)

Cemşîd’in ne kadar zaman mülazımlık yaptığından uzun uzun bahsetmek yerine bir süre diyerek hikâyenin o bölümü özetlenmiş hemen vezir olduğu döneme geçilmiştir:

Nedîm-i hâs olup bir niçe eyyâm
Yanında has-ı hâsân oldu bir ‘âm

Vezir-i hazaret etdi sonra anı
Anunla buldı ‘ömr-i câvidânı
 (C&H, 3936–3937)

Kimi zaman anlatıcı özetlemeyi kısaca, sözün kısası gibi sözlerle de vurgular:

Mâ-hasal ol zülfî devlet sâyesi
Ol mehün gün gün gibi oldu dâyesi
 (S&A, 612)

*Mâ-hasal ol iki yâr-ı ser-fîrâz
Kıldılar pervâz ana pür-sûz u sâz*
(S&A, 1159)

*Mâ-hâsal şol denlû oldı dâr u gîr
Toldı âfâk içi feryâd u nefîr*
(S&A, 1428)

*Olmadın el-kıssa bu zârî tamâm
Kible den bir nûr çıkdı subh-fâm*
(S&A, 1452)

*Nitekim atub Salâmân oda cân
Yanub Absâl irmedi ana ziyân*
(S&A, 1594)

Salaman'ın yas tutuşu hakkında bilgi verip sonra bu uzun süreç şöyle özetlenir:

*Mâ-hâsal bu ihtirâk ü derd ile
Âh u zâr u cân-ı gam-perverd ile*

*Seyr idüb 'ayş itdüği büstânları
Cân u dilden eyleyüb efgânları*

*Geh gamından ağlar idi bülbüle
Kan yaşın 'arz eyler idi bülbüle*
(S&A, 1615–1617)

Anlatıcı, Ramin'in geceye, aya, çarha ve sabaya hitaplarını verip sonra kısaca acı çekişini şöyle özetler:

Muhassal iş bu üslûbile ol şâh

Diyüp efsâneler ağıldı her gâh

(V&R, 1080)

Ramin'in bir aylık yolculuğu da uzun uzun anlatılmamış özetlenmiştir:

Ne sûz el-kıssa şâh-ı melek mihr-i fersây

Menâzil kat' idüp meh gibi bir ây

(V&R, 1642)

Veyse ile Ramin'in düğün gecesi imgelerle anlatıldıktan sonra kısaca şöyle özetler:

Ne diyem yatdılar ol iki 'âşık

Ana dek kim urdı subh-ı sâdık

(V&R, 2415)

Yusuf u Züleyha'da Yusuf'un zindana kalıp Züleyha'nın hasret çektiği zaman da şu şekilde özetlenir:

Nice leyl ü nice nehâr oldı

Nice kış u nice bahâr oldı

(Y&Z, 1686)

Ûdî de Mâcera-yı Mâh'ta sevgiliyle geçirdiği zamanları şöyle özetler:

Bu vech ile geçindm nice eyyâm

Gicemüz Kadr olurdu gündüz âlâm

(M-M, 145)

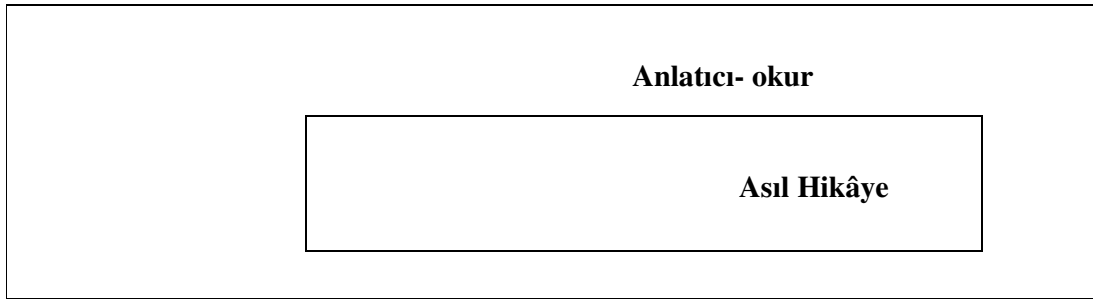
Özetleme tekniğini kullanan şair eserinde asıl üzerinde durmak istediği konuya daha çok yer ayırırken teferruat olarak gördüğü çocukluk, eğitim süreci gibi anları hızla

geçebilmiştir. Bu tekniğin kullanımıyla hikâye zamanı ile olay örgüsünde yer alan zaman arasında farklılıklar oluşmuştur.

Mehmet Tekin romanları olay örgüsüne göre çeşitli gruplara bölmüştür. Romanlar çeşitli vaka grupları çevresinde oluşmaktadır. Bunları kısaca tek bir zincir halinde aktarılanlar (sergüzeşt türleri özellikle bu guruba girer), iki veya daha fazla vaka zincirinden meydana gelenler (masallar gibi), bir vakayı bir başka vaka içine yerleştirilerek sunanlar (çerçeve hikâyeler) olarak gruplandırabiliriz⁴⁵.

Mesnevileri de olay örgüsü açısından bu vaka grupları içine yerleştirebiliriz. Macera-yı Mâh mesnevisi bir sergüzeşt niteliği taşır. Anlatıcı esere geçmişten başlayarak ana getirir ve sonlandırır. Bu nedenle eser tek bir vaka çizgisi seyreder. Bu mesnevi Mehmet Tekin'in sınıflandırması açısından ilk guruba yani tek bir zincir halinde anlatılan eserler gurubuna girer.

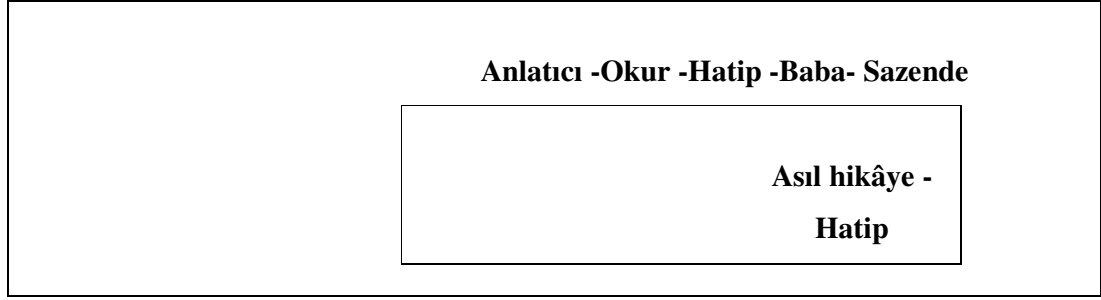
İncelediğimiz diğer eserlerin hepsi ise birer çerçeve hikâye özelliği sergiler. Bunları da kendi aralarında ayırmak mümkündür. İlk olarak basit çerçeve diyebileceğimiz tekniği ele alabiliriz. Bu olay örgüsünde ilk çerçeveyi eserin yazılmasının hikâyesi oluşturur. Anlatıcı ile okur karşı karşıyadır. İç hikâye ise asıl hikâyeden oluşur. Yusuf u Züleyha, Vamık u Azra ve Mihr ü Vefâ bu vaka örgüsüne uygun olarak kurgulanmıştır.

Şekil 2: Çerçeve Hikâye Vaka Örgüsü

Zarîfî'nin Mihr ü Mâh adlı mesnevisinde de çerçeve hikâye tekniği uygulanmıştır. Fakat burada değişiklik olarak dış çerçevede daha fazla karakter vardır. Dış çerçevede anlatıcı ve okurun dışında şairin babası ve Hatip'in sesleri de duyulur.

⁴⁵ Tekin, **a.g.e.**, s. 65–66.

Şekil 3: Mihr ü Mâh Mesnevisi'nin Vaka Örgüsü

Zarîfî bu çerçeve-asıl hikâye ayrımını kendisi de başlıkların biçimini değiştirerek yapmıştır. Dış hikâyede başlıklar nesirken iç hikâyede beyitler şeklindedir. Böylece çerçevelemeyi yazar kendisi okura bir anlamda vermiştir.

Zarîfî, Mihr ü Mâh mesnevisinin Sebeb-i telif bölümünde yazma sebebini gaipden duyduğu bir sese bağlar. Bu ses ona dünyada adının anılmasını sağlayacak bir eser yazmasını öğütler. Bu gaipden gelen ses (Hatip) hikâye içinde de sık sık karşımıza çıkacak ve kahramanlarımıza şaire yol gösterdiği gibi yol gösterecektir. Bu durumda yukarıda gösterdiğimiz çerçeveler de çok net değildir. Çünkü Hatip bir karakter olarak hem dış çerçevede hem de iç hikâyede yer alabiliyor. Böylece şairin oluşturduğu çerçeve yine kurguladığı Hatip karakteriyle kırılmış olur.

Hatip hem anlatıcı-yazara hem de kahramanlara eser boyunca hitap eder:

1-Sebeb-i telif bölümünde anlatıcıya hitap eder:

Tururken böyle ben dem-beste hayran

Hitap idüp dile der hatîf-i cân

(M&M, 161)

2-Anlatıcı ondan şiir nakleder:

Hatîf-i gaybi mükemmel didi tarihin anun

Cennet-i firdevsi me'vâ iyledi ana Çalab

(M&M, 185)

3-Hatip anlatıcıya diğerk bölüme geçmesini söyler:

Çünkü irdi buraya na't-ı Resul

Bir nida geldi virdi böyle cevab

Ba'de medh-i Huda vü na't-ı Resul

Yüri it vasf-ı padişah-ı şitab

(M&M, 112–113)

4-Hatip anlatıcıya ömrü bitmeden kalıcı bir hikâye yazmasını söyler:

Tururken böyle ben dem-beste hayran

Hitap idüp dile der hatif-i can

Ki dönmedin meh-i ömrün hilale

Hayatun mihri varmadın zevale

İdüp bin cehd kıl bir kıssa bünyad

Ki bad olsa cihan kala abad

(M&M, 161–163)

5-Hatip, Mâh'a seslenip öğüt verir:

Kılurken 'ayn-ı çeşmin çeşme ol mâh

İrişdi bir nidâ sem'ine nâgâh

Didi pür gussadur gerçi bu kıssa

Veli sanma tehî var bunda hisse

Budur hisse alup 'ibret bu işden
Yuyasın çeşme-i humdan elin sen
 (M&M, 308–310)

6-Hatip, Mâh'a seslenip öğüt verir, yol gösterir:

Bu efkârı iderken ol yüzi mah
İrişdi bir nida sem'ine nâgâh

Didi irmek dilersen vasl-ı Mihre
Var ey Meh sabr it âlâm-ı sipihre

Bu gülzârun dikensiz verdi olmaz
Bulınmaz bir hezârı derdi olmaz

Bu gülşenden koparmak isteyen gül
İder hârı belâsına tahammül

Şular kim ola matlûba vesâ'il
Görüir mahbûb olan anları âkil
 (M&M, 504–508)

7-Hatip, Mâh'a hitap edip onu dinden dönmesini engelliyip ona öğüt verir:

Hitap irdi o dem ki ey Mâh sabr it
Bir iki gün dahi canuna cebr it

Gönül kim anda var canan hevasa
Olur ruhum belanun mübtelasu

*Div n'ider savm-ı hicranun gamına
İrişen 'iyd-i vaslun alemine*

*Bu yolda sabr idenler hûb itdi
Muhibb iken özin mahbûb itdi*

*Şular kim ola ma'suka vesile
Sever 'âşık olan anları bile*

*Bu âlem içre bî-gam âdem olmaz
Belâsuz bal elemsüz âlem olmaz
(M&M, 613–618)*

8-Hatip, Mihr'e seslenip öğütler verir, yol gösterir:

*Bu ra'y üzreyken ol gün yüzlü dildâr
İrişdi bir nidâ ke'y mâh-ruhsâr*

*Eğer olmak dilersen Mâh'a vâsıl
Yüri ol menzil-i Pervîne nâzil*

*Egerçi bâğ-ı hüsnün ol gülidir
Velî sen gonca-la'lin bülbülidür*

*İricek lîkin ol mehrûya ey hûr
Girüp âyinine ol küfrden dûr
(M&M, 670–673)*

9-Hatip Mihr'e seslenir, öğütleyip umutlandırır, gelecekte haber verir:

Bu hâl üzreyken ol serv-i Dilârâ

İrişdi bir nidâ-i rûh-efzâ

Didi sabr it ki ey Hûrşîd-peyker

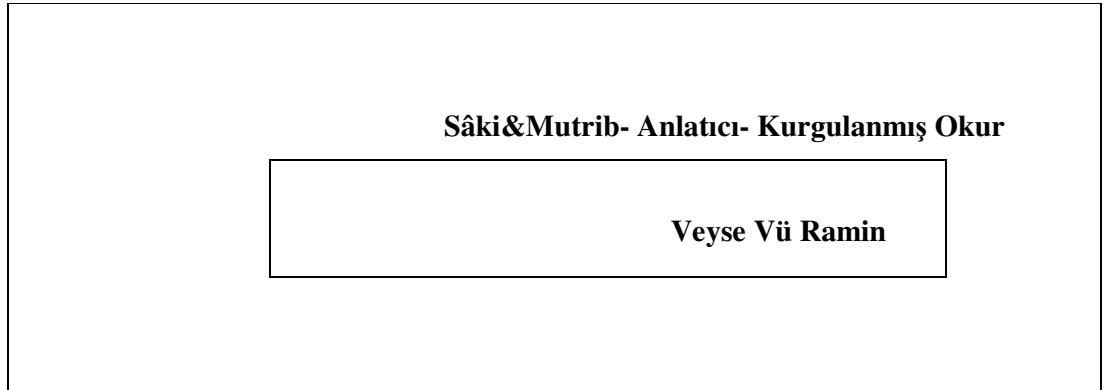
Olursun sen yakında Mâha hem-ser

Ezelden böyledir âyîn-i gerdûn

K'ider hurrem kimi kim kılssa mahzûn

(M&M, 833–835)

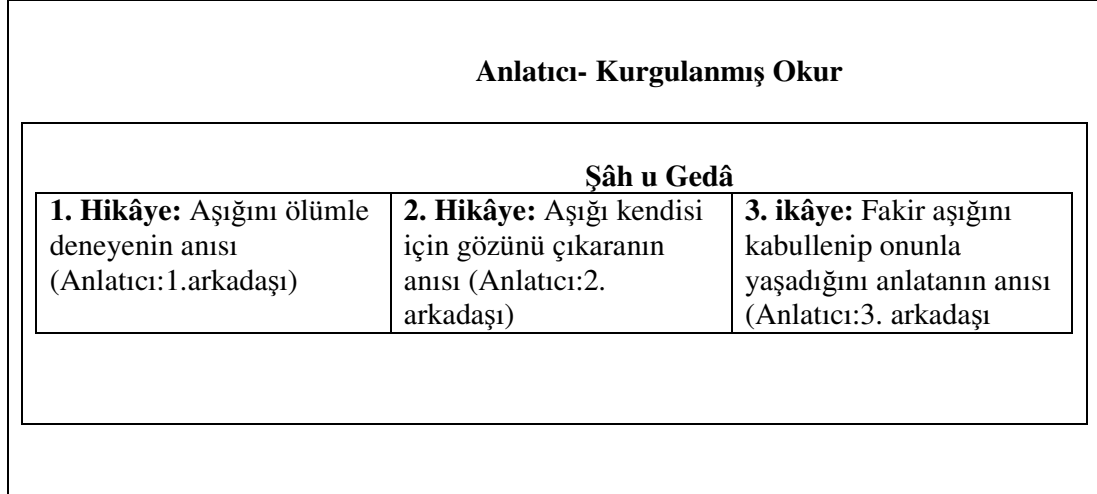
Veyse vü Ramin'de de dış çerçevede okur ile anlatıcı dışında bir de saki ve mutrip karakterleri vardır. Anlatıcı sık sık onlara seslenerek olan olaylar hakkında yorumlarda bulunur veya olacaklar hakkında ipuçları verir. Bunlara yirmi dört yerde seslenerek sakiden şarap getirmesini mutripten de şarkı söylemesini, müziğe başlamasını istemiştir. Yedi yerde bölümün içinde bunlara seslenirken geriye kalan on yedi sesleniş bölüm sonlarında yer alır. Her seferinde birer beyitle artarda yer alan bu seslenmeler arasında yalnız bir seferinde arada başka bir beyte yer verilmiştir.

Şekil 4: Veyse vü Ramin Mesnevi'sinin Vaka Örgüsü

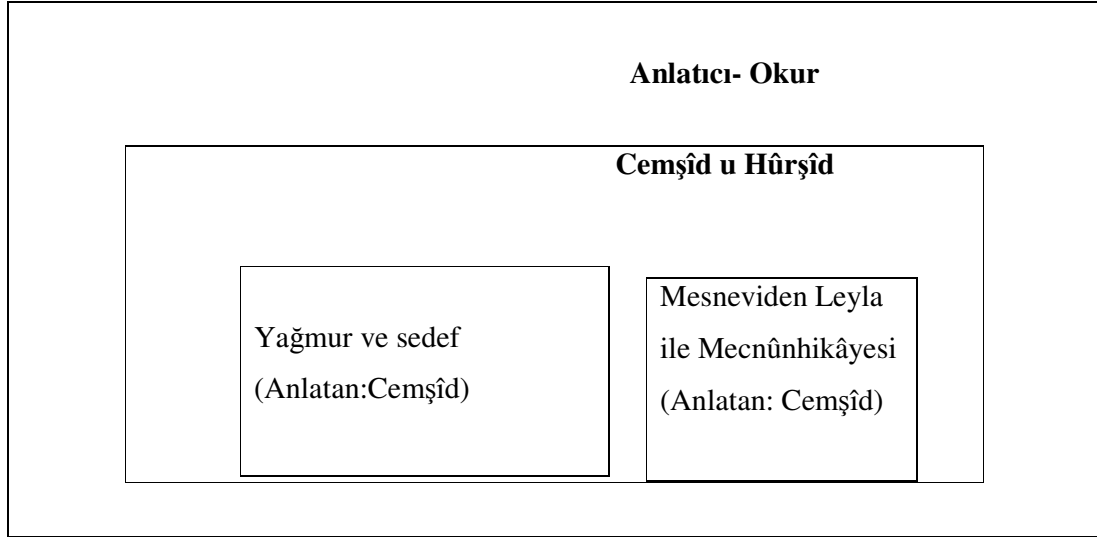
Çerçeve hikâyede seslenilenlerin çoğalması gibi iç hikâye içinde hikâye verilmesi de yaygındır. Asıl hikâye, iç hikâye, böylece bir başka hikâyenin ya da hikâyelerin çerçevesine dönüşür. Şâh u Gedâ adlı mesnevide bu tür bir olay örgüsü

vardır. İç hikâye Şâh ile Gedâ arasındaki aşk hikâyesini anlatırken iç hikâyenin içinde yer alan diğer hikâyelerin her biri bir başka kişi tarafından anlatılan başka aşk hikâyelerdir. Böylece hikâye içinde hikâye şeklinde düzenlenmiştir.

Şekil 5: Şâh u Gedâ Mesnevi'sinin Vaka Örgüsü

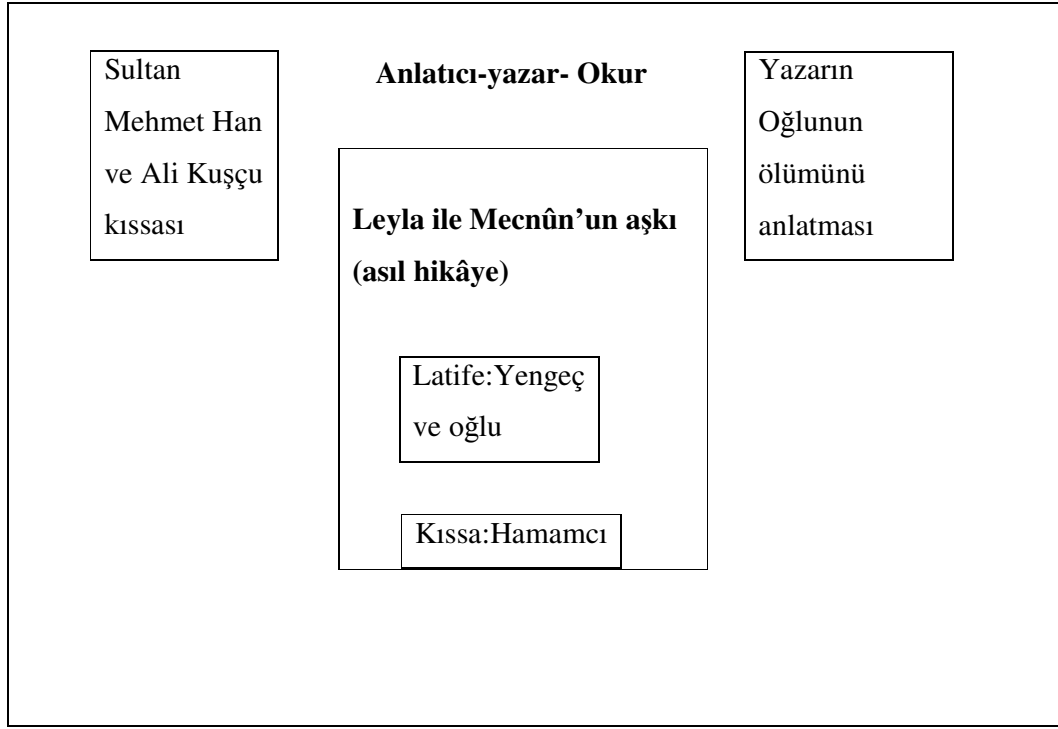
Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevide de buna benzer bir kullanım görülmektedir. Farklı olarak her iki iç hikâyeyi anlatan da aynı kişidir, Cemşîd'tir.

Şekil 6: Cemşîd ü Hûrşîd Mesnevisi'nin Vaka Örgüsü

Bu tür küçük iç hikâyelerin kullanımı sadece asıl hikâyenin içinde görülmez. Kimi zaman çerçeve hikâyenin içinde de bunlara yer verilir. Buna örnek olarak da Leyla vü Mecnûn mesnevisini verebiliriz. Celalzade Salih Çelebi çerçeve hikâyede hem oğlunun ölümünü ve sonrasında duyduğu acılı günleri anlatmıştır hem de Ali Kuşçu ile

Mehmet Han arasında geçen bir olayı aktarmıştır. İç hikâyede ise küçük hikâyeler olarak hem bir kıssayı hem de bir latifeyi kullanmıştır.

Şekil 7: Leyla vü Mecnûn Mesnevi'sinin Vaka Örgüsü

Celalzade Salih Çelebi bu ayrımı bir nebze başlıklarda kullandığı farklılıklarla da belirtmiştir. Çerçeve hikâye olarak belirttiğimiz bölümde Farsça başlıklar ve tamlamalar verilirken iç hikâyede buna rastlanmaz. Asıl hikâyede, iç hikâyede, Farsça başlıklar hiç görülmez. Başlıklar iç hikâyede cümleler şeklindedir. Şair bu çerçeveyi başlıkları kullanarak belirtmiştir.

Salaman ı Absal'da ise çok daha karışık bir çerçeve hikâye düzeni vardır. Dış çerçevede üç hikâyeye yer verilmiştir. Bu üç hikâyenin üçünü de anlatıcı aktarır. Asıl hikâyenin içinde ise yirmi beş farklı iç hikâyeye yer verilmiştir. Bunlardan on dördünü anlatıcı aktarmıştır. Geriye kalan on bir hikâyenin dördünü şah, dördünü Hâkim ve üçünü de Salaman anlatmıştır. Bu hikâyeler kimi zaman anlatıcı tarafından olayların giriş bölümünde örnek olarak verilirken kimi zaman da olayların sonunda yorum olarak sunulmuştur. Karakterlerin aktardığı hikâyeler ise diyaloglarda kullanılmıştır. Karakterler konuşmalar sırasında öğüt vermek ve kendi hallerine örnek oluşturmak için bu hikâyeleri anlatmışlardır. Aşağıda çerçevesi verilen bu hikâyelere anlatılma sıralarına

göre numara verilmiş, her birinin kim tarafından aktarıldığı da parantez içinde belirtilmiştir.

Anlatıcı- Okur

Su arayan balıklar
(Anlatıcı)

Boynuna kabak takan genç (Anlatıcı)

Efendisinin malına
güvenen köle (Anlatıcı)

Salaman u Absal (Asıl hikâye)

1. Hz. Davut’a Acem padişahları hakkında vahiy gelmesi (Anlatıcı)	2. Oğullarına yırtıcı hayvan adları veren Arap (Şah)	3. İmam Malik’e deniz domuzu hakkında soru sorulması (Şah)	4. Komşusunun çadırı yanında çekirge öldürmek isteyen Arap (Şah)	5. Kendini bilmez evlat istemesi ve evlattan gördüğü şer (Anlatıcı)
6. Seviyesiz insanlarla sohbetten kaçınan faziletli biri (Hâkim)	7. Süleyman ile Belkıs’ın insaf üzerine sohbeti (Hâkim)	8. Evliliği iki şeytanla yaşamak olarak gören gönül ehli (Hâkim)	9. Deniz suyunu kirli sanıp abdest için temiz su arayan adam (Anlatıcı)	10. Şair katran hikâyesi (Anlatıcı)
11. Sevgilisini güle, güneşe ve aya benzeterek anlatan aşık (Anlatıcı)	12. Züleyha’nın Yusuf’un ilgisini çekmek için resimlerle dolu saray yaptırması (Anlatıcı)	13. Karga hikâyesi (Anlatıcı)	14. şaha misafir olan Arap hikâyesi (Anlatıcı)	15. Aç gözlü meyve toplayıcısı hikâyesi (Şah)
16. Tilkinin yavrusuna öğüt verşi (Salaman)	17. Hüma kuşu ve Horoz (Hâkim)	18. Elsiz ihtiyarın hikâyesi (Salaman)	19. Züleyha’nın Yusuf’u zindanda ziyareti (Anlatıcı)	20. Vamık’ın muradı (Anlatıcı)
21. Âşıklar ve köle Barık (Anlatıcı)	22. Ferhat’ın öldürülüşü (Anlatıcı)	23. Helal sür emmiş kimdir? (Anlatıcı)	24. Münafık ile müminin ridası (Anlatıcı)	25. Devesini kaybeden Arap (Salaman)

Şekil 8: Salaman u Absal Mesnevisi’nin Vaka Örgüsü

2.3. Anlatıcı (Narrateur)

2.3.1. Anlatıcının Kimliği:

Bir metin varsa onu bir de anlatan vardır. Anlatıcı yazar değildir, mevcut bir şahıs değildir. Anlatıcı hayali bir varlıktır, bir anlatma fonksiyonudur. Bu kurgulanmış şahıs, hikâye eder, kimi zaman anlattıklarına müdahalelerde bulunur, yorumlar. Anlatıcı gören, aktaran, duyan, konuşan, tanıtan kısaca hikâyeye anlatı boyutu kazandıran unsurdur. Anlatma esasına dayalı metinlerde anlatıcı, hikâyeyi okuyucuya aktaran, şahısları tanıtan, anlatıyı gerçekleştiren kişidir. Ayrıca anlatıcının anlatma fonksiyonu dışında yönetme fonksiyonu (hikâye metninin iç düzeni ile ilgili anlatım tarzı), iletişim fonksiyonu ve tanıklığa dayanan yorumcu fonksiyonu (anlatıcının anlattığı hikâye ile duygu, ahlak ve fikrî yönden ilişkisi, öğretici ve açıklayıcı yorumları) da vardır⁴⁶. Anlatıcı her ne kadar yazar değilse de kimi zaman yazarla eş tutulmuş onun sözcüsü sayılmıştır. Şerif Aktaş bunu şu şekilde açıklar:

İtibari bir varlık olan anlatıcı, eserde, yazarın dilini kullanarak ait olduğu âleme ait mekânı, şahıs kadrosunu ve hayat tezahürlerini nakleder veya dikkatlere sunar. Bu hususu dikkate alarak ‘hâkim bakış açısı’ndan hareketle yazılmış eserlerdeki anlatıcıya ‘yazar-anlatıcı’ adını verebiliriz⁴⁷.

Yazar-anlatıcı da elbette etten kemikten biri olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu tür anlatıcılarda yazar da kurgulanmıştır. Kurgulanmış olduğunun en büyük ipuçlarından biri olarak incelediğimiz eserlerde mahlas kullanmalarıdır. Gerçek hayatta kullandıkları adları ve kimlikleriyle değil kurguladıkları kimliklerle burada bulunurlar. Anlatıcı olarak eserde rol alırlar.

Mâhlas kullanılan bölümlere bakıldığında Mîhr ü Mâh’ta anlatıcının bu yöntemi kullandığını görüyoruz. Anlatıcı uzun konuşmasının devamında şöyle der:

Dilersen ki ola akvâlün dilâvîz

Zarîfî kavliün eyle ‘aşk-âmîz

(M&M, 633)

⁴⁶Ronald Bournier-Real Quellet, **Roman Dünyası ve İncelemesi**, Çev. Hüseyin Gümüş, Ankara, 1989, s. 75

⁴⁷Aktaş, **a.g.e.**, s. 96.

Haşimî de mahlasıyla kurguya katılmıştır:

Sakın iy Hâşimî uyma hevâya

Hevâya meyl iden irmez Hudâya

(M&V, 2813)

Tamam it Hâşimî bu nushile pend

Kimine feth-i bâb kimine bend

(M&V, 3094)

Olursan Hâşimî bimârı tîmâr

Var umam kim anun da âhiri var

(M&V, 4378)

Abdî de Cemşîd ü Hûrşîd' de mahlasıyla yer alır:

Mutavvel oldu na'tı muhtasar kıl

Ki izâh içre 'Abdî mu'teber bil

(C&H, 641)

Lami'î Çelebi de Salamân u Absal adlı eserin içine kurgulanmış yazar olarak mahlasıyla dâhil olur:

Lâmi'î ya'ni bulup gamdan ferağ

Yaka meh-veş mihr-i Ahmed'den çerağ

(S&A, 94)

Devletiün oldukça dehrün lâmi'i

Da'î-i ikbâlün olsun Lâmi'î

(S&A, 347)

Lâmi'î çün yok o hüsnün gâyeti

Şerh olunmaz dilleriyle âyeti

(S&A, 663)

Lâmi'i genc-i kanâ'at sana bes

Zeyl-i dünyâdan tama' destini kes

(S&A, 784)

Lâmi'î hadden tecâvüz lafđur

Key sakın halk-ı sarrâfđur

(S&A, 1896)

Lami'î Çelebi Veyse vü Ramin'de de görölmektedir:

Bu esrârı yeter kıl Lâmi'î fâş

Olupdur halkı 'âlem rind ü kallâş

(V&R, 673)

İrüp bir zerre ol pertevden ihsân

Olursa Lâmi'î tan mı felek-sân

(V&R, 2213)

Lami'î Çelebi Vamık u Azra mesnevisinde de mahlasıyla görölür:

Lâmi'î ko noktalar tefsîrini

İtme câhiller gibi teksîrini

(V&A, 58)

Gubârî de Yusûf u Züleyhâ adlı mesnevisinde kurgulanmış yazar olarak mahlasıyla bulunur:

Oldı mu'ciz-sân Gubârî bu şeb
Geldi î mânâ nice bed-mezheb
 (Y&Z, 35)

Ey Gubârî nazar irâdetile
Zeyn ider dîvi hüsn-i sûretile
 (Y&Z, 200)

Ey Gubârî odur ulu'l-ebsâr
Baka her beytüme benüm tekrâr
 (Y&Z, 2080)

Ûdî de mahlasıyla eser içinde yer alır:

Bir yüzi gün ruhu âyîneye Ûdî Hakdan
Haşre dek bendesi olmağı temennâ eyle
 (M-M, 35)

Yazar her ne kadar kendi varlığıyla tam olarak esere giremese de kimi zaman kendi yaşamından örnekler vererek okuyucuyla dertleşerek bir şekilde esere girer. Bunu Leyla ile Mecnûn konusunu anlatan Celalzade Salih Çelebi de gözlemliyoruz. Gerçek hayatında oğlunu yitiren şair bunu giriş bölümünde okuyucuyla paylaşır. Bu eseri yazma nedenlerinden biri de bu acıyı paylaşarak girdiği bunalımı bir nebze atlatmaktır.

Yumdı nergis gözini 'âlemden
Almadı hiç figân u nâlemden
 (L&M, 299)

Nazm idem ya'ni fikr idiüp bunu
Kıssa-ı Leyli ile Mecnûn'ı

Ma'nâda sûret eyleyem ânu

Ağlayam sana derd-i devrânı

(L&M, 318–319)

Anlatıcı eser içinde de yaşadığı bu duruma atıfta bulunur:

Nitekim sâbıkâ didüm sana

Geçdi bu lu'beti felek bana

(L&M, 483)

Bunun gibi gerçek hayatına atıflarda bulunan bir diğer anlatıcı şair de Haşimî'dir. Eserinin giriş bölümünde Padişahın yapmış olduğu savaşıardan, gidilen alınan yerlerden, savaşıılan milletlerden bahsetmiştir. Bu tarihi bilgilerle şair hayatını kurgulanmış eserinin içine sokmaya başlar.

Bunun dışında Hâşimî kendi hayatından kesitler de eklemiştir. Padişah henüz tahta geçmeden önce şehzadeyken onunla yaşadıklarından bahsetmiştir:

Dahi şehzâdeyiken Hân Süleymân

Selîm Hân eyleriken Mısır seyrân

Edirne tahtına kâyim makâmı

Olup olmuş mecmu'un imâmı

Varup vâlid du'acı birle anda

Muhabbet tolmuş idi cism ü canda

Ana ihsân bize in'âm-ı en'âm

Olup beş akçe naks-ı kalbe itmâm

Ne denli kimse kim yirse ‘ulûfe
Bir iki oldu dil nem çün şükûfe

Açıldı şâd olup sercümle huddâm
Zahîrüm yoğidi kim idem ikdâm

Murâdum nazm-ı Osmaniyyedür
Tefekkür eyleyen kalbe salar bîm
 (M&V, 1151–1158)

Gubârî de eserin sonunda *H’âb-ı Gubârî der-Esnâ-yı Nazm* adlı bölümde Hazreti Muhammet’i rüyasında Yusuf suretinde gördüğünden bahseder. Böylece bir nebze de olsa yazar yaşayan bir insan olarak esere katılmış olur.

Ûdî her ne kadar mahlasıyla geçse de olaylar kendi başından geçmiş gibi anlatır. Anlatıcı da kendisi gibi udidir, şairdir. Üstelik birinci tekil şahıs ağzından konuşur:

Sa’âdet oldu ol dem bana ‘Ûdî
Ki gördüm şâh ile ol pür-vücûdî
 (M-M, 1231)

Abdî ise Cemşîd ü Hûrşîd’de şiirlerinden okunan bir şairdir. Gazellerden okuyan kahramanlar, şairin mahlasını da vererek şiirin kendilerinin olmadığını vurgularlar. Şeker adlı karakter ondan bir şiir okur. Böylece anlatıcı-şair kendi adıyla bir başkası tarafından da anılmış olur. Abdî eserine dış dünyadaki kimliğiyle girmiştir. Ana karakterlerden biri olan Hûrşîd de bu eserde Abdî’den bir şiir okur. Yine Abdî bilinen bir şair olarak şiiriyle esere girer. Hûrşîd sevgilisinin güzelliğini anlattığı gazelde mahlası şu şekilde verir:

Hecrûn gününün mâtem-i sûzında nigârâ
‘Abdî’ye ider câme-i ağyâr kara cül
 (C&H, 3269)

Cemşîd de bu şairden, Abdî'den, şiir okur:

'Abdî garîbe didüm ihsânlar eyle iy şâh

Didi nasîbine kes olur musâb nâ-çâr

(C&H, 797)

2.3.2.Bakış Açısı:

Anlatıyla ilgili bir başka önemli nokta eserdeki bakış açısıdır. Eser kim tarafından kime anlatılmaktadır? Eserde gördüklerimiz, şahit olduklarımız bize kimin gözüyle verilmektedir? Bu soruların cevabı bize eserde kullanılan bakış açısını verir. Şerif Aktaş bakış açısını şöyle tanımlar:

*Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vak'a zincirinin meydana gelmesinde kullanılan mekân zaman şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir*⁴⁸.

Bir romana girecek olayların saptanmasında bakış açısı, yazarın en önemli yardımcısıdır. Romanın anlatım dili ve üslûbu tamamen bu kullanılacak bakış açısına bağlıdır. Yazar, okuyucunun kişilere ve olaylara karşı takınacağı tutuma istediği yönü yine bakış açıcı yoluyla verir. Romanda bakış açısından yararlanan kişi, olayları yansıtan bir aynaya benzer. Ne var ki bu ayna önündeki her şeyi olduğu gibi yansıtan bir ayna değildir. Kendisine gelen görüntüleri yapısının özelliklerine göre belli ölçülerde değiştirir⁴⁹.

İlk olarak müşahit bakış açısını ele alabiliriz. Bu bakış açısında anlatıcı gözlemci konumundadır. Bu bakış açısında anlatıcı, eserde yer alan fertleri bir kamera tarafsızlığıyla izler, onların geçmişi ya da ruh halleri hakkında bilgi vermez. Anlatıcı eser içinde yer almasına rağmen olay akışını etkileyen bir kişi değildir. O sadece gözlemlerini okuyucuyla paylaşarak onun anlatılanları daha iyi anlamasını sağlar⁵⁰.

Bir diğer bakış açısı türü ise kahraman anlatıcının bakış açısıdır. Tekil bakış açısı, ben anlatım konumu da denilen bu bakış açısında anlatıcı hem eserin yazma zamanını hem vaka zamanını yaşar. Bu tür eserlerde anlatıcı kahramanlardan bir

⁴⁸ Aktaş, a.g.e., s. 84.

⁴⁹ Ünal Aytür, **Henry James ve Roman Sanatı**, Ankara, 1997, s. 18.

⁵⁰ Aktaş, a.g.e., s. 52.

olduğundan anlatıcı ile anlatılan aynı kişidir. Bu da okuyucuda kuvvetli bir gerçeklik duygusu yaratır. Kahramanlardan biri olan anlatıcının sınırlı bir bilme ve görme yeteneği vardır. Özellikle otobiyografik özellikler taşıyan eserlerde bu bakış açısı kullanılmıştır. İncelediğimiz mesneviler arasında yalnız Mâcerâ-yı Mâh mesnevisinde anlatıcı olayları kendi başından geçmiş gibi anlattığı için bu bakış açısı kullanılmıştır. Bu mesnevide de otobiyografik özellikler görülmektedir. Bu mesnevide olayları da konuşmaları da bizi aktaran kahraman-anlatıcı Êdî'dir:

Didüm Yâ Râb ki na tâlib oldum

Cemâl-i pür-kemâle râgıb oldum

(M-M, 98)

Bana bir gün didi ol yâr-i gârûm

Benüm sensin kadîmî gam-güsârûm

(M-M, 150)

Anunla hem-dest olduk şâm irince

O mâhun valsına eyyâm irince

(M-M, 168)

Buna benzer bir kullanım da Şâh u Gedâ'da görülmektedir. Yahya mahlasını anlatıcının dışında kahramanlardan Gedâ'da da kullanır:

Mürşid-i kâmil ararsan беру gel iy Yahyâ

Olalum râh-ı muhabbetde bugün mahrem-i 'ışk

(Ş&G, 688)

Öldüğünden sonra Yahyâ'ya ko söğsün ol Nigâr

Geçmiş îmân ehline niçün du'alar kılmasun

(Ş&G, 766)

Sadef gibi n'ola çâk olsa sînem iy Yahyâ
İki cihâna değer bir güherden ayrıldum
 (Ş&G, 971)

Gülşen-i 'aşk içre Yahyâ bâd-ı âhumdan benüm
Bir hazân yaprağıdur gûyâ zebânunum deprenür
 (Ş&G, 1650)

'İşkum iy Yahyâ benüm olmazdı halka dâsitân
Ol sâcî leylî beni mecnûn-ı şeydâ kılmasa
 (Ş&G, 1721)

Gedâ'nın tüm şiirlerinde bu mahlas kullanılırken diğer kahramanların şiirlerinde geçmez. Bu açıdan Taşlıcalı Yahya mesnevide mahlasını kullanarak tanrısal bakış açısıyla anlatıcıyı oluştururken bir yandan da kahramanlardan birini, Gedâ'yı sözcüsü olarak kullanmıştır. Gedâ okuduğu bu şiirlerde kullandığı mahlasla ve anlatıcı ile aynı fikrî doğrultuda hareket etmesiyle yazarın sözcülerinden biri haline gelmiştir. Bu anlamda kahramanın bakış açısıyla anlatıcının bir olmuştur. Kahraman-anlatıcı bakış açısına benzer bir anlatım oluşturulmuştur.

Tanrısal bakış açısı, gizli yazar, anlatıcı- yazar, tanrısal anlatım konumu ya da hakim bakış açısı olarak tanıtılan bakış açısında anlatıcının her şeyi bilme gücü vardır. Eserdeki şahıslar hakkındaki her şeyi bilir, gerek görürse bu kişilerin zihinlerine girerek en gizli duygu ve düşüncelerini aktarır. Hatta olayları hızlandırıp yavaşlatabilir. Eserde yaratılan dünyayı yöneten odur. Bir yerden diğerine, bir kişinin zihninden diğerine geçiş yapabilir. Böyle imkânlarla donatılmış olan anlatıcı 'Tanrı gibi' her şeyi bilir, görür, sezer; geçmişten ve gelecekte haberler verir⁵¹.

⁵¹ Tekin, a.g.e., s. 50.

Tanrısal bakış açısıyla anlatan anlatıcının en büyük özelliklerinden biri esere müdahale etmesidir. Anlatı devam ederken anlatıcı olaylara ve kişilere dair yorumlamalarda, açıklamalarda bulunabilir. Müdahil bir anlatıcı portresi çizer.

İncelediğimiz mesnevilerin hepsinde tanrısal bakış açısı çizilmiştir. Anlatıcı her şeyi görür ve duyar. Gelecekte olacaklar hakkında bölüm başlarında ipuçları verir, üstü kapalı şekilde özetler. Hatta anlatıcı araya girerek uzun uzun yorumlarda bulunur. Çünkü mesnevinin amacı sadece eğlendirmek değil aynı zamanda ders çıkarılması, öğrenilmesidir. Macera-yı Mâh mesnevisinde her ne kadar kahraman anlatıcı özellikleri görülse de tam olarak tanrısal bakış açısından vazgeçildiğini söyleyemeyiz. Çünkü bu mesnevide de anlatıcı araya girerek hayat hakkında yorumlarda bulunur:

Olıcak tâli’-i bahtun müsâ’id

Olur da’vâ-yı ‘aşka yâr şâhid

(M-M, 425)

Geleceği görebilen tanrısal bakış açısına sahip anlatıcı olacaklar hakkında ipuçları verir. Örneğin; Mihr ü Mâh adlı mesnevide bölümün başında bu bölümle birlikte Mâh’ın acı çekeceği ama sonunda mutlu olacağına dair bir yorum yapar. Olayların anlatılmasında bir şaşırtma amacı güdülmediği bellidir:

Kime kâm virmek isterse

Ana çekdürür evvel nice cevır

Husûsâ k’ola vasl-ı yâr-ı ber-dâr

Ola mı çekmeden bin dürlü âlâm

(M&M, 604–605)

Aynı mesnevide anlatıcı kahramanların acı çekeceğini anlatıp sonra kavuşmanın gerçekleşeceğini de müjdeler:

Egerçi nâr-ı firkat pür-belâdur

Sonı gül-zâr-ı vasl olsa sefâdur

(M&M, 608)

Olacaklar hakkında ipuçlarını bölüm sonlarında da görmek yaygındır. Leyla vü Mecnûn'da Kays'ın (Mecnûn'un) sünnet düğününde mutluluğu anlatılan babanın mutsuz olacağına dair anlatıcı şu ipuçlarını verir:

Âh kim böyle kalsa bu devrân

'Aksine olmasa yine gerdân

Dâd elinden hezerân dâd

Tersine tîz döner bu bî-bünyâd

(L&M, 481–482)

Mihr ü Vefâ'da âşıkların başlarına kötü şeyler geleceği de önceden bildirilmiştir.

Ne bilsünler ki bu dünyâ-yı gaddâr

Ne kîn eyler kemînden yine izhâr

(M&V, 4369)

Kahramanın derdine çare bulunacağına da dikkat çekilir:

Dinle imdi ol Hakîm-i mihteri

Düzdi bir hoş tûtiyâ-yı cevheri

(S&A, 1748)

Âşıkların ayrılacağını da önceden bildirir:

Kanı 'âlemde bir dem 'ıyş-ı bâkî

Ki olmaya visâlinün firâkı

Cihân bi-mihr ü gerdûn bî-emândır

Visâl ü hicr dün gün tev'emândur

Sebeb olsun diyü nâz ü niyâze
Düzüldü kâr-ı devrân kış u yâze
 (V&R, 466–468)

Bugün vasl ise yarın hicr ü derkâr
Meserret bahş-iken eyler diliün zâr
 (V&R, 477)

Vamık u Azra’da gelecek hakkında yorumlarda Azra’nın ne kadar aşkını saklasa da aşkının ortaya çıkacağına dair anlatıcı şu yorumu yapar:

Kanda ise müşke bu gammâz olur
‘Aşk nâyı her nefes demsâz olur

Âhı ‘uşşâkı ‘ayân-ı şehri der
Bûyı büryânı mezâd-ı dehr ider
 (V&A, 853–854)

Bunun yanında anlatıcı olan olaylar üzerine de yorumlarda bulunur. Kahramanın zor duruma düşmesini yıldızının düşmesine, şanssızlığına bağlar:

Düşincek burc-ı devletden Sitâre
Kişinün cidd ü cehdinde ne çâre

Sa’âdet yıldızı olunca lâmi’
Nuhûsetden açılur ana tâli’
 (M&M, 818–819)

Mecnûn’u öldürmek için zehir vermeye karar veren Nevfel’in yanlışlıkla kendisinin içip ölmesine de şu yorumu yapar:

Mekr gavgası başına üşdi
Kazduğı câha kendüsi düşdi
 (L&M, 1932)

Leyla'nın ölümü üzerine de ölüm zerine şu yorumları yapıyor:

Bağ-ı dehr içre kim girer herkes
Bir bahâneyle yumar nergis

Niçeler yumdı biz de yumarız
Hayrla uyana yine umarız
 (L&M, 2213–2214)

Şâh'ın Gedâ'ya kaşlarını çatıp yoluna gitmesini ise naz ve şive olarak yorumlar:

Zâhirâ kaşlarını eyledi çîn
Ya'ni kıldı Gedâ'ya hışm ile kîn

Kodı yolda Gedâ'yı oldu revân
Şîve vü nâz idi murâdı hemân
 (Ş&G, 836–837)

Gedâ'nın zayıf atla Şâh'ın kapısına gitmesini ve onu güldürmesini de anlatıcı şöyle yorumlar:

Himmete lâyık eyle kendüni tek
Beğlerin lütfına bahâne gerek
 (Ş&G, 1301)

Gedâ'nın atın ölümü üzerine söylediği sözleri de yorumlar:

Ol Gedâ Şâh'a bu zarâfet ile

'Arz-ı hâl eyledi kinâyet ile

(Ş&G, 1314)

Gedâ'nın öldüğünü söyleyen rakipler Şâh'ın üzülmelerinden sonra ona Gedâ'nın hayatta olduğunu haber veriler. Bu olay hakkında anlatıcı şu yorumu yapar:

Gâh olur kim rakîb-i dîvâne

Sebeb olur visâl-i cânâne

Zem sanur ya'nî şeytânet eyler

Yanılır yare terbiyet eyler

(Ş&G, 1701–1702)

Salaman u Absal'da Salaman'ın babasının duasıyla ateşte yanmaması üzerine anlatıcı şu yorumu yapar:

Böyledür merdâne Yezdân'dan nasîb

Ped değüldür bu kâr-ı merdândan garîb

(S&A, 1575)

Ramin vecde gelen yamyam şehir halkını seyreder, bu kendinden geçişi şeyhin himmetine bağlar. Anlatıcı ise bu olayı farklı yorumluyor:

Ne bilsün merd-i sâfî dil bu hâlî

Ki devrândan mükedderdür hayâlî

Yakîn bil şûr-ı nefsanîdür ol hâl

Serâser mekr-i şeytânîdür ol hâl

(V&R, 1753–1754)

Ramin'i birinin gelip kurtarması üzerine de şu yorumu yapar:

Bu işler cümlesi kâr-ı Hüdâdur

Dem-i zârı vü âsâr-ı du'âdur

(V&R, 1928)

Ramin ile Veyse karşılaşınca birbirlerine secde ederler. Anlatıcı araya girerek hemen bu durumu yorumlar:

Bir idi çünkü meşhûdile şâhid

Birikse tan mı mescûdile sâcid

Nola mihrâb ikiyse kible birdür

Ten ü cân içre bu hâl özge sırdur

(V&R, 2176–2177)

Yusuf u Züleyha arasındaki aşk ilişkisi üzerine de hemen araya girerek bir bölüm boyunca yorumlar yapar. Kimin âşık kimin maşuk olduğunu belirtir, aşk üzerine yorumlarda bulunur:

Der Mertebe-i 'Aşk-ı Züleyhâ ve der Rütbe-i Hüsn-i Yûsuf-i Zîbâ 'Aleyhi's-selâm

Ne Züleyhâ gibi olur 'âşık

Ve ney Yûsuf gibi olur sâdık

Server-i 'âşıkân Züleyhâdur

Mihter-i 'âşıkân Züleyhâdur

Server-i dil-berân Yûsufdur

Bihter-i bihterân Yûsufdur

*Ne Züleyhâya bir bedel geldi
Ve ne Yûsuf gibi güzel geldi*

*Dü cihânda bu ‘âşık u ma’şûk
Misli bunların olmadı mahlûk*

*Hüsne bakar hemîşe ‘ayn-ı ‘aşk
Hüsniyledür hemîşe zeyn-i ‘aşk*

*Ne kadar olsa hüsn kuvvetde
Hâlet-i ‘aşk olur meziyyetde*

*Artduğunca cemâl ü hüsn-i Nigâr
‘Âşıkun ‘aşkın arturur ey yâr*

*‘Aşk ma’nîde nûridür hüsnün
Dilde sırr-ı sürûridür ‘aşkun
(Y&Z, 1537- 1545)*

Anlaticının yorumları kimi zaman genellemeler de içerebilir. Yalnız mesneviden değil hayattan da genellemeler yapar:

*‘Âdetince mizâç-ı etfâlün
Nitekim bu olup durur hâlün*

H'âceye heb güçile giderler

Okımakda tekâsül iderler

(L&M, 564–565)

Âferîn bu nedâmete ol dem

Böyle sunsa özine hayr âdem

Şimdi var niçe zâlim-i gümrâh

Bin zulüm ider eylemez bir âh

(L&M, 1786–1787)

Evlat acısı hakkında şu genellemeyi yapar:

Oğul derdi 'acep müşkil belâdur

Pezir müşkine cândan ibtilâdur

Dutuşur hasta olsa nâr-ı gamdan

Ölürse hûd helâk olur elemden

Pezir hâlin piser efsâne sanur

Bu oda yanmamışdur yâ ne sanur

(V&R, 1106–1108)

Kötü bir evlada sahip olmanın zararı hakkında şu yorumu yapar:

Kendiği bed-nâm ider fi'li anun

Cidd ü cehd ü mihnetün kalur seniün

Hâk olmak yiğ anun gibi püser
Çünkü andan od ola cân-ı peder

Olmadın rencîde zâtında anun
Hûbdur mevti hayatından anun
 (S&A, 429–431)

Hayatın gidişatı hakkında da genellemeler yapar:

Budur bu çarh-ı sengîn dilde ‘âdet
Sa’âdet birle hemdemdür sakâmet

Derûnından meğer kim hârîcidür
Ki her dem hârîcîye yarıcıdur
 (M&V, 2181–2182)

Yalvarınca Hudâ’ya bir mazlûm
Anı hâşâ ki eyleye mahrûm

Nâ-murâd idiüp ,tmez anı melûl
‘Âkıbet hâcetin ider makbûl
 (Ş&G, 1223–1224)

Ey niçe ser-bâz olanlar utulur
Murg-ı zîrek ayağından dutulur
 (S&A, 458)

Kime kim çevgân sunar tâli' eli
Ol kapar kadr ü sunar topın beli

Her kimün necm-i devlet yâr olur
Bâğ-ı 'âlemde o ber-hüdâr olur
 (S&A, 731–732)

'Acebdür cünbiş-i gerdûn-ı gedân
Ki kılmaz bir karar üstne devrân

Gehi bu kasrı âteşhâne eyler
Gehi gülşen-sıfat kâşâne eyler

İder bir demde bin nakz-'azîmet
Ana nusret virür buna hezîmet

Cihân hâli 'acebdür bü'l-'acebden
Değüldür râhatı hâli te'abdan

Zamânun pür-'iberdür inkılâbı
Cihânun pür-hikemdür ıztırâbı

Karîndür 'ursı her dem mâtemile
Sürûrı yâr u hemdemdür gam ile

*Bu Efser kime viridi ser-bülendi
Ki tahtın kılmadı son tahta bendi*

*İdüp nergis kefin pürzer bu devrân
Dönüp toprakdan eyler kühl-i ecrân
(V&R, 1365–1372)*

İnsanlar hakkında genellemeler yapar:

*Bilür anı cihânda pîr ü civân
Olamaz bûy-ı ‘ışk u müşk nihân
(Ş&G, 780)*

*Kâmilün gussası ziyâde olur
Câhilün tâli’i küşâde olur
(Ş&G, 872)*

*Âh kim insâna âfet dîdedür
‘Âşka ekser mehâfet dîdedür
(S&A, 875)*

*Budurur ‘âlemde kâr-ı pür-safâ
Devr-i gerdûndur dirîğâ bî-vefâ*

*Genci renc-i mâr ile peyvestedür
Verdi derd-i hâr ile dil-hastedür*

Ön kadeh virüb ruhun gülgûn ider
Sonra bağrun lâle-veş pür-hûn ider
 (S&A, 1290–1292)

Kişiye Hak idicek lutf u ihsân
İder her müşki işi ana âsân

Olıcak tâli’-i bahtun müsâ’id
Olur da’vâ-yı ‘aşka yâr şâhid
 (M-M, 424–425)

Ramin’in karşılaştığı yamyam şeyhi anlatıp sonra da bu tür şeyhler hakkındaki düşüncelerini ve yorumlarını aktarır:

‘Uyûnı beste h’âbına inanur
Yolın görmez ‘asâsına tayanur

İdüp yüz pâre başında ‘asâsın
Ridâsıyla boğazından asâsın

Dalâlet nisbîn idüp zamâne
Bulurlar dehre bin dürlü bahâne

Cihân halkını dünyâdan yığarlar
Alup hoş kendüler turmaz yığarlar

*Havâtinden İderler perdeyi dūr
Olur dirler erenlerden nazar-nūr*

*Diriğâ 'âlem içre ehl-i sûret
Viriüpdür i'tikâd ü dîne fetret*

*Alurlar hîle idiüp mâl-i halkı
Severler cânla ikbâl-i halkı*

*Dem idiüp zenleri da'vet kılurlar
Hicâp ehli diyüüp halvet kılurlar*

*Dem-i sohbetleriniün şevki emret
Kabûl ehlinde dirler yokdur red*

*Ne derdîn şer'-i Ahmetle tahakkuk
Dahı hulk-ı ilâhiyle tahalluk
(V&R, 1714–1723)*

Tanrısal anlatıcı karakterlerin duygu ve düşüncelerini de bilir ve aktarır. Leyla vü Mecnûn'da anlatıcı Mecnûn'un anne babasının düşüncesini bilip okuyucuya aktarır.

*Bildiler gerçi böyle nahcîre
Çare yok çekmeyince zincire
(L&M, 790)*

Mihr'in Zengi'nin kalesinde hapsolunca düşündüklerini de anlatıcı verir:

Duhûl-i kal'aya yüz itdi tedbîr
Özine ne çıkar anı göre bir

Bunu fikr itdi eĝnine pelâsı
Çü öĝtün ala eksile belâsı
 (M&V, 4510–4511)

Gedâ'nın satranç oynama nedenini de verir:

Bir bahâneyle Şâh'ı itmeĝe zîkr
Eyler idi bunun gibi nice fikr
 (Ş&G, 856)

Dilpezir'in ilk bakışta âşık oluşunu verir:

Vey ki bakdı Behmenden yana
Cân u dilden akdı Behmenden yana
 (V&A, 1766)

Hatta eserden alınacak sonuç bile verilmiştir. Gubârî eserinde *Tenbihü'l-gâfilin Tecvihü'l-âkîlün* başlıklı bölümde eserinin tekrar tekrar okunup ondan ders alınmasını ister.

Ey Gubârî odur ulu'l-epsâr
Baka her beytüme benüm tekrâr
 (Y&Z, 2080)

2.3.3.Anlatım Tutumu:

Anlatım tutumu, kısaca ‘ *anlatıcının dinleyici ya da okuyucuya ve aktardığı olaya göre takındığı tavır*’ şeklinde tanımlanmaktadır⁵². Anlatım tutumu, anlatıcının sunma, tenkit, mizah gibi tercihlerinden hangisini barizleştirerek benimsediğini gösterir;

⁵² Gürsel Aytaç, **Genel edebiyat bilimi**, Papirüs yay, Ankara, 1999, s. 211.

ayrıca, objektif veya sübjektif diyebileceğimiz bir tavır gösterilmişse bu tavrı belirlemede yardımcı olur⁵³.

İncelediğimiz mesnevilerde yanlı anlatıcı oluşu dikkatimizi çeker. Anlatıcı başkahramanların yanındadır. Onların dostu olanlar iyi, karşısında olanlar ise kötüdür. Bu tavrını kahramanların tanıtımından yaptığı yorumlara kadar açıkça göstermekten çekinmez.

Mihr ü Mâh'ta yanlı anlatıcı dikkatimizi çeker. Bu yanlı anlatıcı karakterleri tanımlarken kullandığı sıfatlarla kendini gösterir. Olumlu karakterler için astrolojik terimler, parlaklık ve yiğitlik öğeleri kullanırken olumsuz karakterler için aşağılayıcı tanımlar kullanmıştır. Bunların başında olumsuz baba modeli de olan gayr-i Müslim Pervin Şâh gelir. Pervin'i tanımlamak için şu sıfatları kullanır:

Ahmak:

Ol küfre musırr lîkin ol ahmak

Sanurdu hakkı bâtil bâtılı hakk

(M&M, 407)

Bed-ahter:

Nazar itdükde Pervîni bed-ahter

Görür kim ol meh-i hûrşîd-manzar

(M&M, 413)

İrince şehre Pervîn-i bed-ahter

Tolındı mihr ü toğdı mâh Enver

(M&M, 447)

⁵³ Mehmet Önal, 'Tahkiyeli eserlerin tahlil planı hakkında bir deneme', Umay Günay'a Armağan, Ankara, 1996, s. 130.

Toğup Mihr itdü çün bezmi münevver
Senün olsun n'itdi Pervin-i bed-ahter
 (M&M, 561)

İrince lîk ol kühsâra anlar
İrişdi ceys-i Pervîn-i bed-ahter
 (M&M, 779)

Diyince böyle Pervîn-i bed-ahter
Gelüp pâyine bir bî-dîn urup ser
 (M&M, 793)

Kâfir:

Bu nakli dinleyüp Pervîn-i kâfir
Gelüp hışma okıdı küfri ezber
 (M&M, 432)

Bu hîle birle Pervîn-i kâfir
Güni başçığıle setr itmek ister
 (M&M, 569)

Bu na'ti dinleyüp Pervîn-i kâfir
Okıdı kakıyuben küfr-i ezber
 (M&M, 587)

Bî-dîn:

O hısmile hemân Pervîn-i bî-dîn
Meh üzre sürdi 'asker birle pür kîn
 (M&M, 433)

Turup ikbâl idüp ol mâha Pervîn
İdindi anı hem zânû o bî-dîn
 (M&M, 511)

Bu nev'e cenk iderken Mahrile Mâh
Geliüp Pervîn-i bî-dîn irdi nâgâh
 (M&M, 790)

Bed-baht:

Çü gördi ol hilâl-i âsumân taht
Ki önine turmadı Pervîn-i bad-baht
 (M&M, 896)

Mihr ü Vefâ'da da yanlı anlatıcı göze çarpmaktadır. Mağrip Şâhının Mihr'i bulması için yolladığı Cadı için anlatıcı bir çok kötü sıfat kullanır: şeytana benzer, mara benzer, habise, la'ine, nâ-pâk cadu. Anlatıcı Zengi'yi de melun, habis, dev, şeytan gibi sözlerle tanımlar.

Habis:

Görüüp şekl-i habîs-i helhelânı
Sansın içdi zehr-i bî-amânı
 (M&V, 4441)

Melun:

O mel'un kıymışdı niçe şehzâd
Kamunun bendelikden serv-i azâd
 (M&V, 4452)

Çü semet oldu mel'un ol safâdan
Mey otı tîz idüp bâdın hevâdan
 (M&V, 4457)

Dev:

Çü Mihre meyl ider ol dîv-i şeytân
Değül şeytân ola gûl-i beyâbân
 (M&V, 4474)

Bir diğerk olumsuz karakter olan Zen içinde benzer ifadeler kullanır.

Şeytan:

Bunı fehmi iitdi derdine o şeytân
Bulur dermân eğer lutfitse rahmân
 (M&V, 4700)

La'ine:

Çü kâfir hâlin anlar o lâ'ine
Ki pür-kînidi ol hod ehl-i dîne
 (M&V, 4702)

Hemân dem ol lâ'ine çıkdı evden
Perî birle kalur ol dîv-i rehzen
 (M&V, 4784)

Kahpe:

Du'aâyâ ağzını acdı u kahbe

Hemânâ 'akl u dîni saldı nehbe

(M&V, 4710)

Mel'ûne:

Görür mel'ûne Mihriün mihri yok hîç

Vefâya baş urup eyler serin pîç

(M&V, 4734)

Didi mel'ûneye taşra durun siz

Ki 'ursun çömleğin oda urun siz

(M&V, 4754)

Cemşîd ü Hûrşîd'de de anlatıcı âşıkların tarafındadır. Onlara dost olan dosttur. Düşmanları kahramanlar için olduğu gibi anlatıcı için de olumsuzdur. Cemşîd yolculuğu sırasında uğradığı kentteki kötü Ekvan'ı yanlı olarak anlatır. Dev Ekvan'ı tanımlarken çirkinlik sıfatlarına yer verir:

Makâm olmuşdur Ekvâna bu gülzâr

Odur bir dîv-i tünd ü saht u murdâr

Siyeh-rû tünd-hû hunzır-dendân

Peleng ü şîr olur ondan gürîzân

Be-gâyet ceng-cû-yı saht-bünyâd

Değül merdüm tanımaz seng ü pûlâd

Bebîr-ser pîl-hortûm u şütür-pây

Dehânı kıyrdan gûştı zemîn-sây

(C&H, 1790–1793)

Bu devin askerleri de kötü olarak çizilir:

Ser-i Ekvânı gördükde şeyâtîn

Tağıldı ser-te-ser mel'ûn-ı bî-dîn

(C&H, 1845)

Bunun yanında kalede hapsedildikten sonra sevdiğinden ilk kez haber alıp sevinen Hûrşîd'in sevincini açıkça yaşayamamasına acır:

Velîkin râzını pinhân kıldı

Bu tarza neylesün hayrân kaldı

(C&H, 4111)

Şâh u Gedâ'da anlatıcının yanlı oluşu oldukça açıktır. Öncelikle Gedâ'ya hep acır. Anlatıcı onu hep acıma sıfatlarıyla anar. Gedâ, bela esiri:

Şâh-ı andun Gedâ'yı zikreyle

Ol esîr-i belâyı zikreyle

(Ş&G, 619)

Kısmetsiz:

Nâ-gehân ol Gedâ-yı bî-behre

Yolı uğradı zikr olan şehre

(Ş&G, 662)

Bela köyünün Gedâ'sı (dilencisi):

Ayıtdı iy Gedâ-yı kûy-ı belâ

Şâh dirler bu şehir içinde ana

(Ş&G, 676)

Dünyanın garibi:

Gün gibi anı ol garîb-i cihân
Gökde isterdi yirde buldı hemân
 (Ş&G, 690)

Dert ve mihnet esiri:

Âşînâlardan ana bir nice merd
Didiler iy esîr-i mihnet ü derd
 (Ş&G, 712)

Aşk esiri:

Vâdi-i hasret içre âvâre
‘Işk esîri Gedâ-yı bî-çâre
 (Ş&G, 740)

Ve çaresizdir:

Sâye gibi Gedâ-yı bî-çâre
Tayanıp kalmış idi dîvâre
 (Ş&G, 785)

Sonra Gedâ’nın düşmanı anlatıcının da düşmanı gibidir. Ona kötülük yapanları, olumsuz olarak tanımlar. Gedâ’nın ağzından hile ile laf alıp bunları Şâh’a söyleyen aralarını bozan kişi için hep kötü sıfatlar kullanır; kara yüzlü düşman (‘adu-yı siyeh-rû), Yezit, gammaz, fitneci, hilebaz, yalancı, işi nifak olan biri, utanmaz gibi.

Salaman u Absal’da da anlatıcı âşıkların tarafındadır. Salaman yamyam dev Zengîlerle savaşırken Salaman’ı kaplan olarak tanımlarken düşmanları domuz, köpek olarak tasvir eder:

Domuz:

Bir zamân anlarla tenhâ itdi ceng

Bin sürü hunzîra nitsün bir peleng

(S&A, 1432)

Köpek:

Kalmadı cisminde fermân cânda tâb

Gördi kırmakla dükenmez ol kilâb

(S&A, 1435)

2.3.4.Tahkiye Düzeyleri:

Bir hikâyede çeşitli anlatı (tahkiye) düzeyleri vardır. Bunu anlamanın en kolay yolu ‘*Kim anlatıyor?*’ sorusunu sormaktır. İncelediğimiz mesnevilerin birçoğu iç içe geçmiş hikâyelerden oluşmaktadır. Bu nedenle de birçok tahkiye düzeyine rastlanmaktadır. Safiye Akdeniz makalesinde tahkiye düzeylerinin oluşumunu şöyle tanımlamaktadır: ‘*Anlatıda birinci derecede olan bir hikâyenin içinde ikinci ve üçüncü dereceden hikâyeler anlatılabilir. Bunlar, anlatı içinde değişik tahkiye düzeyleri yaratır*’⁵⁴. Her tahkiye düzeyini bulmak için her iç hikâyenin kim tarafından anlatıldığına bakılmalıdır.

Bir anlatıcının statüsü, tahkiye seviyelerine ve anlattığı hikâyeye ilişkisine göre belirlenir. Safiye Akdeniz tahkiye seviyesine göre anlatıcıları ikiye ayırmıştır: metin dışı anlatıcı (Extradiegetique) ve metin içi anlatıcı (İntradiegetique)⁵⁵.

Metin dışı anlatıcı, birinci seviyedeki anlatının hikâyesi içinde yer almaz, hikâyenin dışındadır. Metin dışı anlatıcı sadece yine metin dışı olan bir anlayana ya da dinleyene hitap eder. Böylece anlatıcı ile okur arasındaki mesafe azalır, yok olur⁵⁶. İncelediğimiz mesnevilerde Tanrısal bakış açısına sahip anlatıcının hitap ettiği asıl kişi kurgulanmış okurdur. Hikâye ona anlatılmakta, ona ibret vermek amacıyla yorumlanmaktadır. Çerçeve hikâyeyi anlatıcı ile okurun ilişkisi oluşturur. Eserin yazım

⁵⁴ Bkz. Safiye Akdeniz, *Hikaye ve Romanda Anlatıcıya Göre Metin Tipleri, Bakış Açısı ve Odaklanma*’ bu makale <http://www.ege-edebiyat.org/docs/261.doc> .02.09.2006 adresinden alınmıştır.

⁵⁵ A.g.y., 02.09.2006.

⁵⁶ A.g.y., 02.09.2006.

sürecini, nedenini ve eserin yorumlanmasını okurla paylaşır. Bu da okuyucuyla yazar arasındaki mesafeyi azaltır, hatta yok eder. Hikâye okura hitap etmektedir.

Metin içi anlatıcıda ise anlatıcı birinci hikâyenin içinde yer alır. Böyle bir anlatıda anlatıcı bize değil metin içi bir okura anlayana (narratair, kurgulanmış okur) hitap eder. Bu da okuyucu ile anlatıcı arasında bir mesafe oluşturur⁵⁷. İç hikâyelerde kahramanların birbirlerine anlattıkları hikâyeler bu gruba girer.

Anlatıcının anlattığı hikâyeyle ilişkisine göre de iki tip anlatıcı vardır: Anlatıcı anlattığı hikâyenin içinde yer almaz yani hikâye dışı anlatıcıdır ya da anlatıcı anlattığı hikâyenin içinde yer alır yani hikâye içi anlatıcıdır. Hikâye içi anlatıcı ya ikincil bir roldedir, gözlemcidir ya da başından geçenleri anlatan başkahramandır.

Bu durumda anlatıcı anlatma görevini çeşitli şekillerde yapabilir. Anlatıcı metin dışı- hikâye dışı olabilir. Yani birinci anlatıcı şahıs kadrosunda yer almadığı bir hikâyeyi anlatır. Metin dışı-hikâye içi bir anlatıcı olabilir. Bu durumda birinci, anlatıcı şahıslardan biri olduğu bir hikâyeyi anlatır. Metin içi-hikâye dışı anlatıcı olabilir. Bu durumda ikinci anlatıcı içinde yer almadığı bir hikâyeyi anlatır. Son olarak anlatıcı hem metin içi hem de anlatı içi olabilir. İkinci anlatıcı bizzat içinde yer aldığı bir anlatıyı anlatabilir⁵⁸.

Bu açıdan mesnevileri incelediğimizde çeşitli tahkiye düzeyleri karşımıza çıkacaktır. İlk olarak metin dışı-hikâye içi anlatıcı karşımıza Macera-yı Mâh adlı mesnevide çıkar. Ūdî bu mesnevide hem anlatıcı hem de hikâyenin baş kahramanıdır. Hikâyeyi başından geçen bir macera olarak anlatır. Fakat incelediğimiz mesnevilerin çoğunluğunda metin dışı-hikâye dışı anlatıcı özellikleri görülmektedir. Çerçeve hikâyede anlatıcı okurla karşı karşıya kalarak ona başından geçmeyen bir hikâyeyi anlatır. Bu durumda incelediğimiz mesnevilerin çoğunluğu bu gruba dâhildir. Yusuf u Züleyha, Vamık u Azra, Mihr ü Vefâ, Mihr ü Mâh, Veyse vü Ramin, Şâh u Gedâ, Cemşîd ü Hûrşîd, Leyla vü Mecnûn ve Salaman u Absal bu tahkiye düzeyindedir.

Fakat kimi zaman bir anlatıda birçok anlatıcı bulunabilir. Ancak bu anlatıcılar, aynı anlatı seviyesine ait olmayabilirler. Çerçeve hikâyenin anlatıcısı kimi zaman hikâyeyi anlatırken hikâye içinde farklı hikâyeler aktarır kimi zaman da hikâye içindeki

⁵⁷ A.g.y., 02.09.2006.

⁵⁸ A.g.y., 02.09.2006.

kahramanlardan anlatıcılar oluşturur. Celalzade Salih Çelebi, Leyla vü Mecnûn adlı mesnevisinde metin dışı- hikâye dışı anlatıcı kullanmıştır. Fakat bu anlatıcı kimi zaman asıl hikâye içinde de müdahalelerde bulunarak iç hikâyeler anlatmıştır. Metin dışı anlatıcı hikâye içinde Yengeç ve oğlu hakkında bir latife ile Hamamcı hakkında bir kıssa verir. Salaman u Absal'da Lami'î Çelebi de aynı şekilde metin dışı anlatıcı olmasına rağmen asıl hikâye içinde okura on dört iç hikâye anlatır.

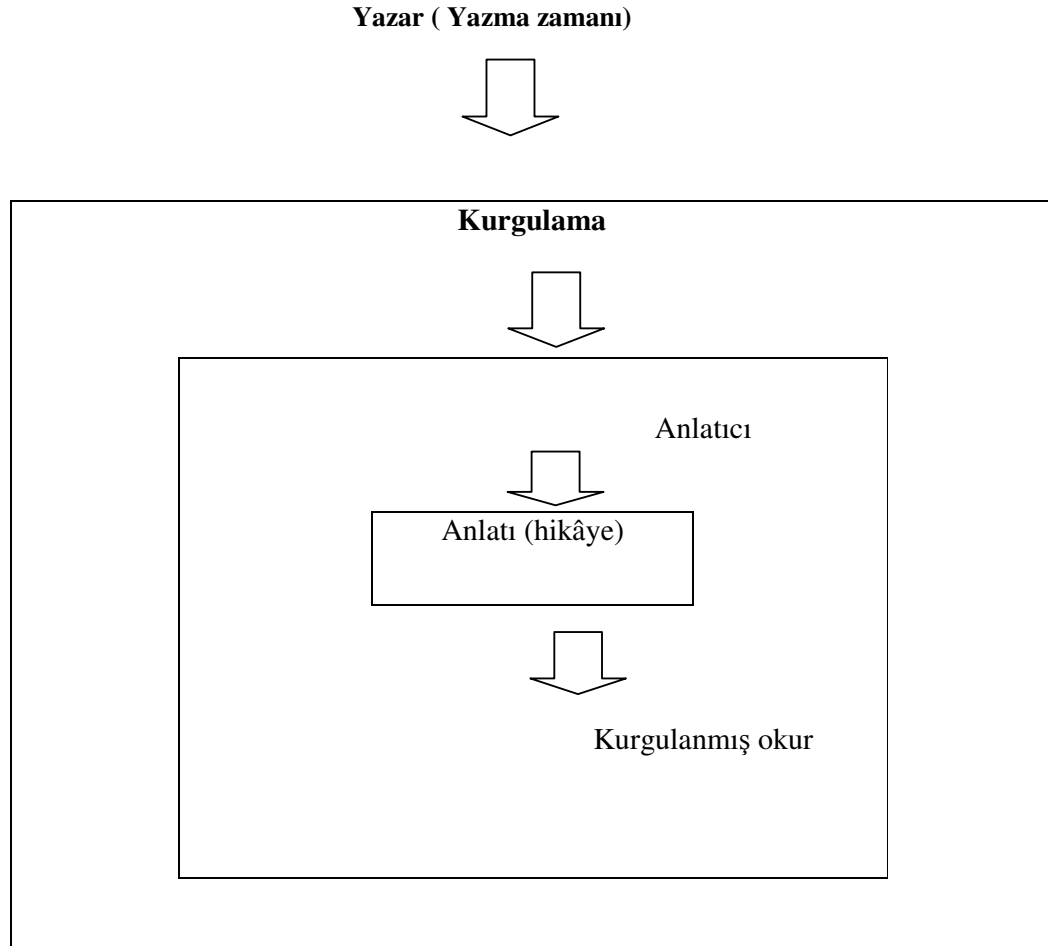
Metin içi-hikâye dışı anlatıcılar da mesnevilerde gözlemlenir. Her ne kadar Zarifî Cemşîd ü Hûrşîd'in anlatıcısı olsa da Cemşîd de mesnevi içinde iki hikâye anlatarak ikinci bir anlatıcıya dönüşmüştür. Cemşîd kendisine öğütler veren Mihrap'a kendi başından geçmeyen Yağmur ve Sedef'in aşkı ile Leyla vü Mecnûn'un kıssasını anlatır. Fakat incelediğimiz tüm mesneviler arasında bu tür tahkiye seviyesinin en zengin olduğu anlatı hiç kuşkusuz Salaman u Absal'dır. İçinde yirmi beş hikâye bulunan bu mesnevide ilk olarak karşımıza metin dışı- hikâye dışı anlatıcı çıksa da kahramanların birbirlerine anlattığı hikâyelerle metin içi- hikâye dışı anlatıcılar görülmektedir. Salaman'ın babası Şâh'ın anlatıcı konumunda olduğu on bir, Hâkim'in anlattığı dört ve Salaman'ın anlattığı üç hikâye vardır. Metin içi-hikâye içi anlatıcı metin olarak da Şâh u Gedâ'da Şâh'ın üç arkadaşının başlarından geçen aşk maceralarını aktarışlarını verebiliriz. Anlatıcı olan bu gençler hem hikâyeyi aktaran hem de hikâyenin başkahramanı olan kişilerdir.

Sonuç olarak tüm bu özellikler göz önüne alındığında incelediğimiz mesnevilerde farklı tahkiye düzeylerinin kullanıldığını söyleyebiliriz. Anlatıcının statüsünün değişimiyle tahkiye düzeyleri de değişmektedir. Anlatıcının hikâye ile ilişkisine ve hikâyedeki konumuna göre bu seviyeler belirlenebilmektedir. İncelediğimiz on mesnevide ortak tahkiye düzeylerine rastlandığı gibi farklı tahkiye düzeylerinin bir arada kullanılabildiği gözlemlenmiştir.

2.4.KURGULANMIŞ OKUR (ANLAYAN, NARRATAİRE)

Yazar ve okuyucu, yaşayan gerçek şahıslardır, eserde yaratılan hayal dünyasının dışında var olan canlı varlıklardır. Bir hikâye yahut romanı yazan, metni üreten onun yazarıdır, yazılan eseri belli bir anda ve belli bir yerde okuyan ise okuyucudur. Buna karşılık anlatıcı ve anlayan bir anlatının gerçekleşebilmesi için düşünülmüş soyut rollerdir: Bir anlatının olabilmesi için bir anlatanın ve bir anlayanın bulunması gerekir.

Anlatıcı ve anlayan, sadece dil bilimsel, edebî figürlerdir. Anlatıcı, hikâye eden makam yahut mercidir. Anlatıcı, şahıs kadrosu gibi metin tarafından üretilmiştir, kelimelerle ve kelimelerden yaratılmıştır: Onun sadece metin içinde bir varlığı vardır, metnin dışında hiçbir mevcudiyeti yoktur. Anlatılan hikâyeye ait olan hayalî, kurgusal bir varlıktır. Anlayan, somut okuyucunun yerine düşünülmüş bir cins potansiyel figürdür. Anlatıcı tarafından yaratılmış hayalî, muhtemel, potansiyel bir “alıcı”dır⁵⁹. Bu farkı şu tablo ile gösterebiliriz:

Okur (Okuma zamanı)

Şekil 9: Kurgulanmış Okur ve Gerçek Okur Farkı

(Bu tablo, Guy Spielmann’ın tablosundan uyarlanmıştır)

⁵⁹ Akdeniz, a.g.y., .. 02.09.2006.

Jale Parla, Don Kişot kitabını incelerken kurgulanmış okuru birkaç türe ayırır: *‘Piyasa romanları okuru, skolâstik ve yaratıcılıktan pek anlamayan bir okur, bir de ideal, akıllı, duyarlı okur. Onun düşlediği, metindeki bütün incelikleri anlayacak, yorumlayacak ve değerlendirecek akıllı ve duyarlı bir okurdur’*⁶⁰. Tıpkı Cervantes gibi mesnevi şairleri de eserlerini sunacakları okuru kurgularlar. Hatta onunla sohbet eder, öğüt verirler, yönlendirirler. Yetinmeyip kendilerine müdahale etmesine izin verirler.

Kimi zaman okuyucuya seslenilir, konuşulur. Sohbet havasındadır:

Kıl imdi guş kim bu iki mısra

Olupdur mihrü vâsf-ı şaha matla

(M&M, 116)

Gûş idindi bu kıssa nazmına

Sebebin ideyin ne oldu sana

(M&M, 1554?)

Gel ey her kıssadan hisse alan yâr

Belâ-yı küfrle îmândan haberdâr

(M&M, 578)

Nitekim sâbıkâ didüm sana

Geçdi bu lu’beti felek bana

(L&M, 483)

Yeter olduk anun için dil-hûn

Dutalum öldi yok bugün Mecnûn

⁶⁰Jale Parla, **Don Kişot’tan Bugüne Roman**, İstanbul, 2003, s. 113–114.

El yumak yeğ durur bize andan

Unıdun nef" yok size andan

(L&M, 1322–1323)

Budur bu çarh-ı sengîn dilde ‘âdet

Sa’âdet birle hemdemdür sakâmet

Derûnundan meğer kim hârîcidür

Ki her dem hârîcîye yarıcıdur

Çü bilmezsin bunun ardın önün sen

Gerek yüz kez geçin bin kez önün sen

(M&V, 2181–2184)

Nasîhat ehl-i ‘ıška olmaz iy yâr

Ne denlî taşa yağmur eyleye kâr

(M&V, 2913)

Dinle ‘âşıklarun rivâyetini

Okı Şâh-ı Gedâ hikâyetini

(Ş&G, 530)

Derd-i ‘ışk ile sende var ise hâl

Ne dimekdür bu zevki ile hayâl

Sana matlûb vara tâlib ola
Çok 'inâyetler ide râgıb ola
 (Ş&G, 1781–1782)

Olmağ istersen bu remze râh-ber
Dinle ben dîvânedenden uslu haber
 (S&A, 59)

Gel berü ey 'âşık-ı şûrîde-dil
Vasf-ı hâlinden o cânun dinlegil
 (S&A, 669)

Gel berü ey bûlbül-i dem-sâz-ı 'ışk
Meh-sıfat murg-ı felek pervâz-ı 'ışk

Yine dil 'arşında cevân eylegil
Lâ-mekân murgını seyrân eylegil
 (S&A, 817–818)

Ger sadeğ gibi dutarsan bana gûş
Nakd idem bu dürleri ey merd-i hûş
 (S&A, 1837)

Neylesin din o demde Yûsuf-ı pâk
Beşer etmez o dem özün idrâk
 (Y&Z, 1398)

Gör Züleyhâyı kim ne kâr itdi
Her birine sad i'tibâr itdi
 (Y&Z, 1512)

Ey ma'ârif dürlerine müşterî
Dinle budur ol cevâhirden biri
 (V&A, 783)

Âh elinden bu çarhun ey dil âh
K'itdi bedr-i münîri delv-i çâh
 (Y&Z, 329)

Ramin'in yenileceğini duyunca üzüntüsünü anlatıp sonra okuyucuya dönüp okurun da birçok canlıyı yediğini ama bunun için üzülmeyiğini söyler:

Kılursın zevk idüp bin mürgi büryân
Değülsin bir nefes hâline giryân

Dimezsın cânı vardur mâr-ı mûrun
Görürsin dembedem kendü huzûrun
 (V&R, 1774–1775)

Âşıkların vuslata eremeyince kimi zaman öfkelenindiklerinden, çıldırdıklarından, kimi zaman da sevgili için ağladıklarından bahsedip sonra okura seslenir:

Dahi çokdur beğüm merâtib-i ‘aşk
Vasfa gelmez beğüm menâkıb-ı ‘aşk
 (Y&Z, 1571)

Okurla bir olan anlatıcı sohbet eder gibi, konuşur gibi peygambere salâvat getirir:

Hazret-i Yûsuf-ı Nebiyy-i Kirâm
Bizden olsun ana salât u selâm
 (Y&Z, 1573)

Kimi zaman okuyucuya kendisini dinlemesini söyler:

İşid bu şi’ri gûş-ı cânun ile
Ne dirse ‘âmil ol sen anun ile
 (M-M, 30)

Kimi zaman anlatılacaklar önceden bir sunucu edasıyla okuyucuya özetlenir, sunulur:

Sana bu nazma ba’is olanı ben
Çü beyân eyledim bi avn-ı ilah

Guş kıl k’oldı bu iki mısra
Matla’-i dâsitan-ı Mihr ü Mâh
 (M&M, 192,93)

Çü mihre künc-i kasrı menzil oldu
Gör imdi hâli mehden ayrı n’oldı
 (M&M, 824)

Ba'de-mâ dinle hâl-i mecnûn'ı

Nice çekdi belâ-yı gerdûnı

(L&M, 893)

Çün ikinci didüğün itdi

Dinle ol bî-nevâyı kim nitdi

(L&M, 943)

Analum yine kıssa aslını

Diyeliim sana bâbı faslını

(L&M, 1219)

Koyalum Mihri 'azm idiüp Vefâya

Cefâdan nice irer gör safâya

(M&V, 4818)

Ne hikmetler ider gör hikmet issi

Ne kâdirdür işit gör kudret issi

Mukayyed ol hakun takdîrine bak

Ki ne ihsânlar eyler zât-ı mutlâk

(M&V, 4943–4944)

*Ko dursun Şeh Vefânun gussasını
Gör imdi Mihr-i me-rû kıssasını
(M&V, 5073)*

*Çü anlar gitdi kıssa ana yitdi
Görelüm ol iki şehzâde nitdi
(M&V, 5667)*

*Dinle imdi ol Hakîm-i mihteri
Düzdi bir hoş tûtiyâ-yı cevheri
(S&A, 1748)*

*Bunun tavrına yokdur hadd ü gâyet
Kulağ ur eylesün hâlin hikâyet
(V&R, 972)*

*Badı bunlar çü pâyı sahrâya
Ne itdiler dinle imdi ol aya
(Y&Z, 362)*

*Dinle imdi o zümre-i hem-râh
Ne itdiler ne eylediler ol âgâh
(Y&Z, 501)*

Dinledün zilleti şikâyetini
Anla hem ‘izzeti hikâyetini
 (Y&Z, 1724)

Söyleyem ey kıssa-i cân ‘âşıkı
N’itdi ‘Azrâ sûreti gör Vâmıkı
 (V&A, 948)

İstemek hâcet değüldür yirini
Dinle ol eş’ârı gamden birini
 (V&A, 1047)

Bu beyân sıdkına istersen misâl
Dinle Vâmık kıssasından hasb-i hâl
 (V&A, 1541)

Vâmıkı gör n’eyledi ol bed-fi’âl
Dâne saçdı kurdı dâm-ı mekr ü âl
 (V&A, 1631)

Bezm idiüp tâ kim katalar cânâ cân
N’eyledi anlarla seyr it Lâhicân
 (V&A, 2730)

Dinle hâlin dahı ‘Azrânun diyem
Mihnet ü kahrın bu devrânun diyem
 (V&A, 3632)

İşid bu şi’ri gûş-ı cânun ile
Ne dirse ‘âmil ol sen anun ile
 (M-M, 30)

Okuyucuya öğütler verilir. Şâh u Gedâ adlı mesnevide *El-mevize* başlığı altında öğüt açıkça verilir. Vamık u Azra’da da anlatıcı *Ahvâl-i pîr ü cevân* başlığı altında okuyucu için genç ile yaşlıyı karşılaştırıp, okuyucuya yaşlıya uymasını tavsiye eder. Bunların dışında eserler içinde zaman zaman öğütler de verilmiştir.

Bin bilsen de sonunda pişmanlık çekmek istemiyorsan bir bilene danış:

Eğer var ise sende ‘akl u dâniş
Bilenden bilmesen bu kârı danış

Her işi kılmadın firkat önünde
Nedamet çekmeyin dersin sonunda
 (M&M, 448–449)

Tövbe et:

Eyleme kendiüni ‘itâba mahal
Hâtîfün kavli ile eyle ‘amel

Bu günâha gel eyle istiğfâr
Ki sonunda nice belâları var
 (Ş&G, 1920-1921)

Anlatmanın amacı ders almaktır. Hikâyeden ders alarak oku, öğüdü verilir.

*Kıssadan hissedür garaz iy yâr
Hal-i Kays'ı da böyle bil zinhâr*

*Bulunur mu cihânda sâdık yâr
Sana anunla gülmeye ağyâr*

*Aradum 'arsa-ı cihânı dürüst
Hele ben bulmadum oldum süst*

*Hadd-i zâtında merd idi 'âkil
Ana mecnûn didi her câhil*

*Âdem âyinedür turur hâzîr
Kendü şeklün görür ana nâzîr*

*Sen eger buldun ise ol şâkir
Ana benden selâm it vâfir
(L&M, 1212–1217)*

*Bu hikâyetden alasin 'ibret
Râh-ı dîn içre idesin gayret
(Ş&G, 1925)*

Dünyaya, dünya malına bağlanma öğüdü verilir:

*Gönül bağlama tahta tahtadur ol
Ki 'âlem işi hod yâ baht yâ puhtedür ol*

*Kime virdi şekerden katre şerbet
Ana sunmadı sonra zehr-i kürbet*

*Anı bil fırsatı fevtine değmez
Dahi hem dirliği mevtine değimez*

*Anı mağlup idüp bil nusretini
Sakın fevt itme hergîz fırsatını*

*Görürler virmedii ol feth ü fırsat
Ki başdan yüz tutar küffâre ruhsat*

*Peşîmânlığ yimişi sûd itmez
Mesel oldur ki cân bûstânda bitmez*

*Kamu merdâne cengi muhterem bil
Sulu senek suda yitmek mesel bil
(M&V, 2065–2071)*

*Özün kul fehm idersen şâhile ol
Eğer mü'min isen Allâh ile ol*

*Eğer dînârun anarsan sonu nâr
Eğer gülzârın anarsan sonu hâr*

Nagam fehmi itdüğün bil âhirin gam

Eğer dirhem dirisen ‘aynıdır hem

(M&V, 4375–4377)

Kıl bilâder mâl cem’inden hazer

Rûz-ı mahşer çün olur âzer o zer

(S&A, 781)

Nazar kıl hoş-sipîhr-i pür-sitîze

Dönüp hâkûn virür seylâb-ı tîze

Sakın aldanma dünyâ zînetine

Ki değmez şevk ü zevkî mihnetine

(V&R, 668–669)

Âşıkları hor görme, beddualarını alma, onların dualarını al öğüdü verilir:

‘Âşıkun sen cünûnına kalma

Hazer eyle ilencini alma

(Ş&G, 979)

Gelse bir âşık-ı za’îfü’l-hâl

Bir bahâneyle var du’âsını al

(Ş&G, 982)

Kimseniün hakkı kimsede kalmaz
İtdüğüñ sanma yoluna gelmez
 (Ş&G, 991)

Allah’a şükretmesi öğütlenir:

Arta kadriün dir isen ey hakk-şinâs
Kârun olsun rûz u şeb şükr ü sipâs
 (S&A, 381)

Nefsine uyma öğüdü verilir:

İtme ‘âkîlsen bu menzilden güzer
Câne kılma gül-i nefsi râh-ber
 (S&A, 582)

İkiliği bırak birliğe yönel öğüdü verilir:

Terk-i isneyyet itmezsen eğer
Alımazsın sırr-ı vahdetden haber

İkilikden geç ki birlik bulasın
‘Âlem-i bâkîde dirlik bulasın
 (S&A, 1305–1306)

İşe başlamak önemlidir ama sonu itibarlı olmalıdır:

Gerçi kim bünyâdudur âgâz-ı kâr
Likin ey yâr âhiriündür i’tibâr
 (S&A, 1396)

Bir kâmil insana bağlanması öğütlenir:

Ger dilerseñ ‘izzet ü kadr ü celâl
Rûz u şeb ol bende-i ehl-i kemâl

Yâ kişi mâlik gerek ‘akl u dile
Yâ gulâm olmak gerek bir kâmile

Bunlar olmazsa eğer ey pür-belâ
Derdüne merg-i müfâcâdur devâ
 (S&A, 1708–1710)

Düşmanlarına güvenme, düşmanına karşı uyanık ol:

Dilersen tâze sahn-ı kişt-zârı
Güzend irgürmedin kes cuybârı

Ser-endâz olmadın şâh-ı köhenden
Nihâl-i tâze gelemes serv ü bünden

Geçer şîr-i civâne kürk-i köhne
Ne dem kasd itse bin efsûn-ı dimme
 (V&R, 1609–1611)

‘Âkil isen olma düşmenden emîn
İde fursat gözleyüp şâyet kemîn

Her zamân var ihtiyâtı pîşe kıl
Kârün evvel âhırün endîşe kıl
 (V&A, 1625–1626)

Allah'tan ümidini kesme:

Ümîzü'n kesme kâr oldıysa pür-pîç

Olur vakt-i küşâd ol hiçden hiç

Dilersen ola âsân emr-i düş-vâr

Yüri cândan niyâz-ı Hakka düş-vâr

(V&R, 1783–1784)

Kendini bil, Rabbini bil:

Nazar kıl kendüine kendüni görme

Hemân kendüni gör kendüni görme

Hakikat mülkine mâlik olgör

Mâhabbet silkine sâlik olgör

(M-M, 12–13)

Her an sonunu düşün:

Kâruna sanma mükâfât olmaya

Hayra ihsân şerre âfât olmaya

Âhırın ey ehl-i şer endîşe kıl

Lutf u ihsân eyle hayrı pîşe kıl

(V&A, 3602–3603)

Gurbetin zorluğu hakkında öğüt verilir:

İster isen puhtelik ey hâm eğer

Eyle dün gün mihr ü mâh-âyin sefer

Nâr-ı gurbet cevher eyler âdemi

Sızdurup hâlis zer eyler âdemi

Çünkü deyr-dil değüldür çeşme-sâr

Gende cân olur kaçan k'eyler karâr

Kâr-ı pür- 'ibret durur hâl-i sefer

Tutma 'âkilsen bu kârı muhtasar

(V&A, 1130–1133)

Dünya dinlenme yeri değildir, ahret için çalışması öğütlenir:

İstirâhat yiridir sanma cihân

Bunda mihnet-dâr olandur kârmân

(V&A, 1540)

Kimi zaman da okuyucu uyarılır. Eser ya da karakterler hakkında anlatıcının isteği dışında düşünmesi engellenir. Yanlış düşüncelere sapmaması için anlatıcı tarafından okur uyarılır. Böylece anlatıcı okura eserinin ya da karakterini savunabilir.

Her ne kadar bu eser bir başkasından örnek alınarak yazılsa da orijinaldir:

Zâhirinden bunu salef sanma

Sen beni münker-i selef sanma

(L&M, 202)

Okuyucu karakteri yanlış anlama konusunda da uyarılır. Kays(Mecnûn) okula gitmek için her ne kadar hevesli olsa da bunun sebebini sakın başka bir nedene bağlama:

Sebebin sanma gayre meyliyidi

Bilki derdi cemâl-i Leyli'yidi

(L&M, 567)

Mecnûn deli ya da kirli biri değildir. Hak aşığıdır:

Sanma Mecnûn'ı sen sakın iy yâr

Ola nâ-pâk bir delü zinhâr

Bil ki meczûp-ı Hakk idi ol pâk

Dâm u bend idi ana ferş-i hâk

(L&M, 1160–1161)

Şabur da yanlış anlaşılmalıdır:

Siz anı sanman kim Çîne ola sultân

Tamâmı rub'ı meskûnidi ol hân

(C&H, 616)

Hümâ da Helhelan'ın kızı olduğu için hemen kötü olarak yargılanmamalıdır.
Okuyucu kahramanı yargılamamalıdır:

Bu beyândan itme şâhum irtiyâb

Kara taşdan çıksa tan mı la'l-i nâb

Leyl-i muzlimden 'aceb mi toğsa mâh

Gün gibi cevher virür hâk-i siyâh

Ma'rifet ehline bu bürhân yeter

Hârdan gül hâreden sünbül biter

(V&A, 3956–3958)

Atın tasvirini yapan Haşimî yanlış anlaşılmasını da istemez. Okuyucuyu uyarır:

Hümâ sanma Hümâyün-bahtdur ol

Cihân milkinde sâhib-tahtdur ol

(M&V, 5031)

Şâh'ın Gedâ'nın mektubunu yırtışını da farklı yorumlamasın diye hemen okuyucu uyarılır:

Bu cefânun ziyâde lezzeti var

Zâhire bakma gizlû hikmeti var

(Ş&G, 1069)

Anlar isen bu zevk ü şevki eğer

Hak bilür nice bin selâma değer

(Ş&G, 1072)

Yaşanılan olaylar hakkında yorumlar yapan anlatıcı, okuyucuya da olayların nedenini açıklar. Böylece okuyucunun farklı düşüncelere düşmesini önler.

Vefâ'nın Mihr'den ayrı kalmasının, bu zorlukları çekmesinin nedeni Mihr'in Bezzaz ile eğlendiğini düşünüp su-i zana kapılmasıdır:

Bu yana dinle hâlin diyem anı

Muhabbet kulzümünde di yem anı

O şebde kim olup Bezzâz ile Mihr

Yaşındı nitekim hûr u perî-çihir

Vefâ kalbinde bes vesvâs-ı mekkâr

Hezârân şüpheler gıldı bedidâr

Bu şüphe çün mürûr itdi diline

Karışdı sû-yı zan âb u giline

Çü Hak gördi ki bilmez ni'metin hem

Biraz çekdüirdi fûrkat nekmetin hem

Dahi sonra kılup isbât-ı pâki

Vefâ gönli hoş oldu gitdi bâki

(M&V, 5560–5565)

Hatta okuyucuya eserden çıkarılması gereken ders de açıklanır, verilir. Eserlerin sonunda eserden ders alınması öğütlenir. Tüm yazılanların mecazî olduğu vurgulanır.

Kimi zaman anlatıcıya esere dönmesi için uyarı yapan bir ses de verilmiştir. Bu ses kurgulanmış okurun sesi olabilir. Çünkü konudan sapan anlatıcıya konuya geri dönmesini ya da hikâyenin anlatmadığı yönüne dikkat çeker. Bu durumda kurgulanmış okur sadece dinleyen, nasihat edilen, uyarılan ve yol gösterilen sessiz bir karakter olmaktan çıkıp anlatıcıyla birlikte eserin yaratılmasına-yapılmasına katkı sağlayan aktif bir karaktere dönüşür.

Anlatıcıya eserde anmadığı yönü hatırlatıp anlatıcının o bölümü anlatmasını sağlar:

Şâh-ı andun Gedâ'yı zikreyle

Ol esîr-i belâyı zikreyle

(Ş&G, 619)

İdüben sûret-i Sâlâmân'ı bize

Söyle ma'nen Şâh-ı devrânı bize

(S&A, 787)

Gel eyâ bülbül-i sühan-perdâz

Kıssa-ı ‘ışka ol yine dem-sâz

‘Âşık ahvâlini didün ekser

Hâl-i ma’şûka dönde vir haber

(L&M, 955–956)

Anlatıcıyı asıl hikâyeyi anlatması için uyarır:

Gel berü ey bülbül-i bostân-ı gayb

Kim senün nağmendurur destân-ı gayb

Küngür-i eflâkten idüb safîr

Hâk ehlinden kopar ney-veş nefîr

Yak demünden ‘âlemi kaknûs-vâr

Cânlar içre âteş ur fânûs-vâr

Gösterüp mülk-i Sebâ’ya câne ‘azm

Kıl sabâ gibi gönül bağında bezm

Eyle bir hoş kıssa hüdhüd-veş beyân

Tâ ki gûş idüp Süleymân-ı zamân

‘Özr-i taksîr-i ‘ubûdiyyet ola

Câmi-i etvâr-ı ümniyyet ola

(S&A, 348–353)

Gel berü ey tûtî-i şîrîn-makâl
Sükkeristândur yirün aç çarha bâl

Cân u dilden yanuben fânûs-vâr
Nağmeler göster bu dem kaknûs-vâr

Gülleri kan ağladan yaşundurur
Gamda bülbüller sebak-dâşundurur

Sözde sâgirdün kebûter-veş hezâr
Eyler elhânun dil-i dürrâcî zâr

Kumrî-ı mekrî terânundan hacil
Hüdhüd-i hâdî beyânundan hacik

Şöyle kılğıl nazmunı perdâhte
Kim ferâmuş ide sec'in fâhte

Dem-keş ol ney gibi k'irmez dem deme
Dem bu demdür câna kılma demdeme

Bize şerh idüb dil ü cân gussasın
Söyle Absal u Sâlâmân kıssasın

(S&A, 1314–1321)

*Gel iy cân artuk eksük sözleri ko
Yüri mîzân-sıfat meyl-i zeri ko*

*Nedür zer hâk-i rengîn iy hünerver
Ko hâki bize kıl 'arz-ı hünerler*

*Sühan-sencide vü sengin gerekdür
Füsûn efsâne-veş engîn gerekdür*

*Yiter lâf eyle 'âlem cevheridür
Dil ehliniün hüner sîm ü zeridür*

*Münevverdür güneşden gevher-i fakr
Sa'âdet matla'idur ahter-i fakr*

*Derûnı gülsitândur taşı âteş
Hevâsı âb-ı sâfi gibi dil-keş*

*Bu âteş birledür şem'iyet-i dil
Perîşânlığıdur cem'iyet-i dil*

*Diyâr-ı fakr pür-emn ü emândur
Fakîr-i kârmân şâh-ı cihândur*

Ne derd-i mülk ü mâl ü kahr-ı leşker

Ne havf-ı düşmen pervâ-yı kişver

Fakîrîn meksebet pîrâyesidür

Kanâ'at kîse-i sermâyesidür

Mukarrerdür hünermend olsa evbâş

Şeh-i divâne eğmez değmez kez baş

Dir iken şâh-ı dîn el-fakr fahri

Ne için sevmeyem cânile fakrı

Bana fakrüm yiter iy h'âce-i mâye

Senün salmış gınâ cânun belâya

Diriğâ fikr-i zerden sîne pür-cûş

Hisâb-ı âhiret olmuş ferâmûş

Dilâ bu bâba yokdur hadd ü pâyân

Sözi fasl it dilersen hidmet-i cân

Girü efsâne bâbindan füsûn aç

Dilün debret beyân gevherlerin saç

Serâpâ kıssa-i valsı tamam it

Fürû'ı terk idüp aslı tamam it

(V&R, 2220- 2236)

Hatta kurgulanmış yazar olarak anlatıcıya mahlasıyla seslenir:

Bu esrârı yeter kıl Lâmi'î fâş

Olupdur halkı 'âlem rind ü kallâş

(V&R, 673)

Uzun uzun kimi kötü şeyhlerden bahsedip onları kınayan Lami'î Çelebi'yi kurgulanmış okur mahlasıyla seslenerek asıl hikâyeye dönmesi için uyarır:

Bu iki nükte dînün câmi'idür

Güneşdür hak bu nûr-ı Lâmi'idür

Ne hâcet bundan artuk keşf-i esrâr

Bu lem'ân sana besdür Lâmi'î-vâr

Girü efsâneden efsûna sâz it

Mezemmet sözlerinden ihtirâz it

Eyit şeyh mürâyi şâha nitdi

Gelüp ol ebr-i muzlim mâha nitdi

(V&R, 1724–1727)

Uzun uzun zamanın hallerinden bahseden anlatıcıyı yine mahlasıyla seslenerek asıl hikâyeye dönmesi için uyarır:

Lâmi'î pür pend ü hikmetdür cihân

Söyle 'Azrâ ile n'itdi Helhelân

(V&A, 3773)

Lâmi'î ma'lûmdur ser-cümle hâl
Eksüğün gör itme zâyid kıl u kâl

Yiter it va'zı beyân kıl kıssayı
Kıssadan pend ehli alur hisseyi
 (V&A, 4573–4574)

Lâmi'î şem'ün zenbânıdur ziyân
Pes sadeşveş yum şikâyetden dehân

'Ârife hikmet sözi gevher yiter
Eşki sîm ü râyı zerdi zer yiter

Hakka minnet sende vâfirdür bular
Ehl-i dil har gibi urınmaz yular

Zerre denlü kimseden yokdur recân
Şâh-ı devrân işiğidür mültecân

Katre istersen deniz eyler 'atâ
Ol kerem bâbından cerdür key hatâ

Kıssayı itmâm idüp kıl 'özre sâz
İt kinâyet sözlerinden ihtirâz
 (V&A, 5767–5772)

Çok oldu 'Abdîyâ söz bu arada

Yeter söylendi söz bu mâcerâda

(C&H, 590)

Kimi zaman da kurgulanmış yazar ile okur arasında diyalog sayılabilecek uzun bölümler geçer. Veyse vü Ramin de Lami'î Çelebi otuz dört beyit boyunca kurgulanmış yazar olarak okura çeşitli öğütler verir: Dünya malına tamah etmemesi, ahreti düşünerek davranması, mala karşı hırs beslememesi, riya etmemesi gibi. Bu uzun bölümün ardından da kurgulanmış okur, yazara altmış iki beyit boyunca seslenir. Öncelikle yazarın ne kadar değerli olduğunu, eser için ne kadar uğraştığını belirtip sonra eserin sonunu bağlamasını, ders vermesini ister.

Okura seslenen anlatıcı konuşmakla yetinmez bilinen bir hikâyeye de atıfta bulunur:

Meseldür kıssa-i Yûsufda ey yâr

Görüp kesdi elin Yûsuf cemâli

Bu dahi kıssa-i Yûsuf misâli

Elini nice zen kesmişdi nâ-çâr

(M-M, 521- 522)

Velî tartıldı Yûsuf-miske ol ân

'Acep mi tartılırsa câna ol cân

Olaydı bende ger cândan 'âzîze

Dönerdüm Yûsufa virüp 'Azîze

(M-M, 530–531)

Sonuç olarak, mesnevilerde bir anlatıcı olduğu gibi hitap ettiği bir de kurgulanmış okur vardır. Bu kurgulanmış okura her zaman ikinci tekil şahıs (sen) olarak

hitap edilmiştir. Anlatıcı için bu okur, kıssadan hisse alan, aşk derdinden anlayan, marifet incisine sahip olmak isteyen bir dost, bir beydir. Okur ilgisinin çekilmesi için seslenilen, olayların özetlenilmesi gereken, eseri yanlış anlamaması için uyarılan ve hatta öğütler verilen bir öğrenci gibidir. Anlatıcı onu bir yandan eğlendirirken bir yandan da eğitmeye çalışır. Bazen de anlatıcı ile okur birlikte olurlar. Aradaki karşılıklı ilişki yerini birlikteliğe bırakır. Beraber düşünürler, söylerler. ‘*Dutalum, analum, diyelüm, koyalum*’ gibi sözlerle anlatıcı ile okur birlikte hareket ediyor hissi verilir. Bu kurgulanmış okurun kullanılmasıyla şair, anlatıcı ile dinleyici (gerçek okur) arasındaki mesafeyi azaltmaya çalışmıştır.

2.5. ŞÂHIS KADROSU

Anlatma esasına dayalı eserlerde vaka her ne kadar asıl unsur olsa da bu vakayı gerçekleştiren, eyleyen olarak şahıslar da aynı şekilde ana unsurlardandır. Eserin anlattığı itibarî vakanın gerçekleşmesinde rol oynayan her türlü varlık, eyleyen olarak kabul edilir. Vakanın meydana gelmesini sağlayan bu eyleyenler sistemine şahıs kadrosu denmektedir. Şair mesnevi yazarken bir kurmaca dünya oluşturur. Hayal gücü ve yazma yeteneğiyle oluşturulan bu dünyanın başlıca ilgi odağı kişilerdir. Kişi bu dünyanın ilgi odağıdır, merkezidir çünkü var olan tüm diğer öğeler onun için vardır. Yaratılmış olan bu kurmaca dünya onunla bir anlam ve işlev kazanmaktadır.

Şairin kurguladığı bu şahıslar kadrosu çeşitli fonksiyonlar üstlenebilir. Etienne Souriau, *İki yüz bin Dramatik Vaziyet* adlı eserinde şahısları, olay örgüsündeki fonksiyonlarına göre altı farklı grupta değerlendirmiştir⁶¹.

1-Başkahraman: Her aksiyonun ilk atılımını oyun kurucusu denilen bir kahraman ele alır. E. Souriau, bu kahramana ‘tematik güç’ demektedir. Başkahraman, vakaya ilk dramatik hareketi kazandıran kişidir. Yapıyı oluşturan bütün unsurların merkezi konumunda bulunan bu kişiye, başkişi veya daha yaygın bir nitelemeyle asıl kahraman (protagonist) de denilmektedir⁶².

2-Hasım /karşı kahraman: Çatışma olabilmesi, aksiyonun sonuçlanabilmesi için başkahramanın hareketini engelleyen kişi ya da kişilerdir. Tematik gücün gelişmesine mani olan bu güce Souriau, ‘karşı güç’ adını verir.

⁶¹ Bourner, a.g.e., s. 153.

⁶² Tekin, a.g.e., s. 84.

3-İstenilen ve istenilmeyen obje/ figür: Souriau tarafından ‘değerin temsili’ olarak adlandırılan bu cezp edici güç, hedeflenen amacın kendisi ya da korkuya sebep olan objenin kendisidir.

4-Yönlendirici kahraman: Çatışmanın gerçekleştiği dramatik vaziyet, bir yönlendiricinin müdahalesi sayesinde vücut bulabilir, gerçekleşebilir ve çözümlenebilir. Aksiyonu yönlendiren ve hikâyenin sonunda dengeyi bir taraftan diğer tarafa kaydıran ve bir çeşit hakem rolü oynayan bu kahramanın müdahaleleri sayesinde mevcut problemlili durum çözülür. Hakem rolü oynayan bu kahraman mesnevilerde kaderin ta kendisidir.

5-Alıcı kahraman: Vakanın sonunda her zaman birinci dereceden kahraman kârlı çıkmaz. Tesadüfen de olsa bu netice başkalarının da işine yarayabilir. Asıl kahraman genellikle kendisi için olduğu gibi başkaları için de endişelenir. Bu gruptaki kahramanlar alıcı kahraman olarak adlandırılmıştır.

6-Yardımcı kahraman: Buraya kadar ifade edilen dört gruptaki kahramanlara yardımcı güç halindeki kahramanlardır⁶³.

Şerif Aktaş bu grupların dışında kalan kahramanları ise figür olarak adlandırılmıştır. Bunlar tiyatro oyununda sahnelenen vakanın daha iyi anlatılabilmesi için kullanılan figürler gibi vakanın daha iyi aktarılabilmesi için kullanılan figürlerdir⁶⁴. Biz de çalışmamızda kahramanları daha iyi değerlendirebilmek adına çeşitli gruplara ayırdık. İlk olarak kahramanları başkahramanlar ve yardımcı kahramanlar olarak ele alıp daha sonra her birini alt başlıklar halinde olumlu ve olumsuz oluşlarına, ortak çizgileri taşıyışlarına göre değerlendirmeye çalıştık.

2.5.1. Başkahraman

İncelediğimiz mesnevilerde vakaya dramatik gücü veren ilk kişiler iki tanedir. Mesnevilerin birçoğunun isminden de anlaşıldığı üzere iki tane başkahraman vardır.

⁶³ Bourner, **a.g.e.**, s. 153-154.

⁶⁴ Aktaş, **a.g.e.**, s. 158.

2.5.1.1. Erkek Başkahramanlar

Mesnevi başkahramanlardan en az birisi erkektir. Şâh u Gedâ ve Mâcerâ-yı Mâh'ta her ikisi de erkekken incelediğimiz diğer sekiz mesnevîde baş kahramanlardan birisi erkek diğeri ise kadındır.

2.5.1.1.1. Cemşîd (C&H)

Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevinin erkek başkahramanıdır. Çin ülkesinin şehzadesidir, asildir. İlk olarak eğlenmeyi seven biri olarak karşımıza çıkar. Bu eğlencelerin birinin ardından uykuya dalan Cemşîd rüyasında çok güzel bir kız görür. Rüyasında gördüğü ve kim olduğunu bilmediği bu kıza âşık olur.

Âşık olunca Cemşîd'in üzüldüğü gösterilmiştir. Eğlencelerden tat almaz olur. Derdinin çaresini bilemez. Bu bunalımlı halden çıkması için bahçeye çıkması, dolaşması tavsiye edilince her gördüğü çiçekte aşkla ilgili yorumlar görür. Laleye, menekşeye, nergise, serviye ve süsene bakışından onun düşüncelerini anlıyoruz. Lale dertlenmemesini bade içmesini söyler. Menekşe dertlenmenin çare olmadığını söyler. Nergis eğlenmesini öğütler. Servi eğlenmesini, askeriyle ilgilenmesini salık verir. Süsen, hayatındaki zenginliklere bakıp mutlu olmasını söyler. Dertli hali için onu azarlar. Burada bunları söyleyen doğada gördüğü bitkiler değil, onlara yüklenen anlamlar olabilir. Çünkü bu bitkilerin her biri Divan şiirinde bir anlama gelir. Lale Divan şiirinde şekli dolayısıyla kadehe benzetilmiş, bu anlamlarda kullanılmıştır. Lalenin kırmızı olmasıyla da şarap arasında bir bağlantı kurulur⁶⁵. Bu nedenle laleye bakıp kahraman çare olarak içki içmesi gerektiğini düşünür. Menekşe ise koyu rengiyle ve boynunun bükülüşiyle dertli olarak anılmıştır⁶⁶. Dertli olarak mazmunlaşan menekşe de kahraman dertlenmenin çözüm olmadığını söyler. Burada kahraman diğer dertlilere bakarak kendine ders çıkarmaktadır. Nergis ise eğlencenin, Mâhmur gözün sembolüdür. Kendine hayran olan Narkisos adlı bir gencin lanete uğrayarak bu çiçeğe dönüştüğüne inanılır. Bu durumda mahmur bir göze benzeyen nergis de kahramana eğlenceyi hatırlatmaktadır. Servi ise boyunun düzgünlüğüyle doğruluğun sembolüdür. Servi bu nedenle doğru olana kahramana hatırlatır. Onun görevi askerlerle ilgilenmektir. Süsen şeklinden dolayı kılıca, askere benzetilir. Bu nedenle zenginliğini korumasını salık

⁶⁵ Pala, **a.g.e.** s. 296.

⁶⁶ **A.g.e.** s. 317.

verir. Tüm bu düşüncelerde kahramanın kendi mantığı ile duyguları arasında kalışı verilmiştir. Bir yandan akıllı bir şehzade olarak ordusuyla, zenginliğiyle ve düzenlediği meclislerle ilgilenmesini öğütlerken diğer yandan duyguları kim olduğunu dahi bilmediği sevgilisini bulmasını ister.

Annesi onun sevdiği kızı bulması için ülkenin tüm güzellerinin katılacağı bir meclis düzenler. Cemşîd, annesinin yaptığı meclisi seyreder. Ama sevdiği kızı orada göremez. Hiç biri değildir. Babasına bunu açıklar. Babası Mihrap adlı ressam tüccarı bulup çizdiği güzellerin resmini göstermesini ister. Bu resimler arasında rüyasındaki kızın resmini tanır. Böylece Cemşîd de sevdiği kızın kimliğini öğrenmiş olur. Kayser'in kızı Hûrşîd'tir.

Mihrap'ın yaptığı resmi görünce ağlar, kendinden geçer. Burada coşkunluk halini görürüz. Cemşîd duygularını gizlemeyen açıkça göstermekten çekinmeyen biridir. Mihrap'la birlikte sevdiği kızın yanına gitmek ister. Her ne kadar tüccar ona yolun uzun ve zorlu olduğunu anlatsa da vazgeçmez. Kararlı bir âşık portresi çizer. Savaşa da zorluğa da yolculuğu da hazır olduğunu ortaya koyar. Tehlikelere karşı tüccar kılığında yola çıkmaya hazırlanır.

Babasından izin almak için haberci gönderir. Ama izin alamaz. Bunun üzerine annesine gider. Annesinin karşısında Cemşîd ağlar. Babası izin vermezse kendini öldüreceğini söyler:

Dahı itdi Hudâ-yı pâke sevgend

Beni men' eylerise ger Hudâvend

İdüp hançerle ol dem sînemi çâk

İderven tâc u tahtı bister-i hâk

(C&H, 1356–1357)

Annesiyle konuşmaları sırasında Cemşîd her istediğinin yerine getirilmesini isteyen bir çocuk olarak çizilmiştir. Önce izin ister, karşı çıkılınca ağlar ve sonunda intihar etmekle annesini tehdit eder. Annesinin izin vermesiyle yola çıkar. Mihrap da onun rehberliğini yapar. Yolculuğun başında Cemşîd bu rehberin nasihatlerini dinleyen

biri olarak karşımıza çıkar. Mihrap yola tüccar kılığında çıkmayı önerir. Cemşîd de kabul eder. Yol ayrımına gelince de seçimi Mihrap'ın isteği doğrultusunda yapar. Cemşîd adım atmadan önce hep akıl hocası olan Mihrap'a danışır. Perilerin ülkesine vardıklarında da onları seyreden Cemşîd davetlerine katılıp katılmamak için Mihrap'a danışır. Onun tavsiyesine uyarak katılır.

Perilerin meclisinde sevdiğine çok benzeyen bir periyle, Hur-zad'la, baş başa eğlenirken bile Cemşîd'in sevdiği kızı, Hûrşîd'i düşündüğüne tanık oluruz. Acaba böyle onunla da bir arada olabilecek miyiz diye düşünür? Bu haliyle sadakatini göstermiş olur. Karşısındaki peri her ne kadar sevdiğine benzese ve Cemşîd'e ilgi gösterse de o sadakatine gölge düşürmez.

Cemşîd, dağa geldiklerinde eteğindeki korkunç ejderhadan da korkmaz. Onu öldürmeye karar verir. Dağın hakkında Mihrap'tan bilgi alan Cemşîd ejderhayı öldürür. Burada onun savaştı yönü verilmiş olur. Karakter oldukça cesur ve güçlüdür. Fakat Cemşîd'in cesareti kendi kaba kuvvetine güvenden ileri gelmez. Allah'a ve kadere inancından ileri gelir. Tevekkül ehlidir.

Bize olmaz bu menâzil kat' âsân

Meğer Hâdî hidâyet ide iy hân

(C&H, 1746)

Dev Ekvân tarafından yönetilen şehre gelince burası hakkındaki bilgiyi de akıl hocasından alır. Hocası kaçalım deyince şehirden uzaklaşırlar. Ama Cemşîd tamamen kaçmaz. Bunun yerine askerlerine haber salmayı tercih eder. Burada akıl hocasının sözünün dışında bir fikir yürüttüğü gözlemlenir. Fakat bu isyankârlık anlamında değildir. Cemşîd savaşmadan kaçmanın mümkün olmadığını bilir. Böylece bir yandan onun yönetici sıfatı ortaya çıkarılmış olurken bir yandan da yavaş yavaş her sözü dinleyen çocuktan kendi kararlarını veren yetişkine geçişi verilmiştir.

Ekvân'la savaş sahnesi ayrıntılı biçimde ele alınan Cemşîd'in savaştı yanı gösterilir. Bu korkunç devle karşılaşınca da Allah'a sığınır. Önce devin ayağını sonra da bu devin başını keser. Bunu gören devin askerleri de kaçarlar. Böylece Cemşîd savaşı kazanır. Bu savaş sahnesinin çizilmesiyle ejderle karşılaştığında çizilen tevekkül ve cesaret görüntüsü pekiştirilmiş olur.

Cemşîd'in yolculuğu sırasında karşısına çıkan diğer engel denizdir. Denizi geçtiği takdirde Anadolu'ya (Diyar-ı Rum'a) varmış olacaktır. Denizin kenarına gelip deniz canlılarıyla dertleşir. Onlarda da hal diliyle bu soruları pire sormasını söylerler. Burada hayvanlarla açıkça konuştuğu belirtilmese de onları anladığı gösterilmiştir. Bu da Cemşîd'e bir olağanüstülük katmıştır.

Bu öğüdü de tutan Cemşîd ilerleyip bir pirle karşılaşır. Dünyanın halinden kendi halinden sorular sorar. Neden böyle olduğu üzerine bilgi almak ister. Bu konuda bilgileri alınca ticaret hakkında da öğüt istiyor. Pir de ona kanaat etmesini öğütlüyor.

Denizi nasıl geçeceğini bir türlü bulamayan Cemşîd Hur-zad adlı perinin kendisine verdiği üç tel saçı hatırlıyor. Yaktığı zaman yardım geleceğini söylediğinden saçları yakıyor. Naz-perverd adlı peri yardıma geliyor. Naz-perverd Cemşîd'e arkadaşı olan Hur-zad'ı seçmediği için sitem edince Cemşîd aşkın elinde olmadığını söyleyip bir hikâye anlatıyor. Yağmur ve sedefin hikâyesini dinleyen Naz-perverd de onun için denizden bir at çıkarıyor. Bu at ile bir saatte denizi geçen Cemşîd, Rum ülkesine varıyor. Sahile iner inmez ise her şeyin, her gücün Allah'tan geldiğini söyleyerek ona şükrediyor. Burada yine kendine ya da çevresine değil Allah'a güvenen biri olarak çiziliyor.

Sahilde Naz-perverd'den ayrılan Cemşîd gece olunca bir şehre varır. Orada Has Hacip ile tanışır. Hacip onu kervanının yanına götürür. Evinde misafir eder. Cemşîd de yandaşlarıyla, askerleriyle bir eğlence düzenler. İki hafta askerlerle bu şekilde eğlenir. Üçüncü hafta ise satışa başlarlar. Üçüncü hafta askerleriyle oldukça şatafatlı giyinip şehre gelen Cemşîd halkın hayranlığını kazanır. Kayser tarafından mallarını görmek için saraya davet edilir.

Kayser'i görse de kızını görmemiştir. Onu görmenin yolunu yine Mihrap bulur. Mihrap değerli eşyalarla Hûrşîd'in sarayına gider. Daha fazlasını görmek isteyen kıza ertesi gün getirmeyi vaat eder. Böylece Cemşîd satış bahanesiyle Hûrşîd'in sarayına girmeyi başarır. Saraya girerken Cemşîd çok heyecanlıdır:

Şehen-şeh zerre-i bî-cân pür-ümmîd

Turup itdi vesâkın kâh-ı Hûrşîd

(C&H, 2428)

Hûrşîd'i gördükten sonra ise Cemşîd'in sabrı kalmamış gibidir. Ağlar, yakasını yırtar. Burada Cemşîd'in duygularının ne kadar coşkulu olduğu bir kez daha pekiştirilir. Ama Mihrap hemen onu kendini bırakmaması için uyarır. O da bu uyarıyı dikkate alıp toparlanır. Getirdiği değerli eşyaları Hûrşîd'e satmak yerine hediye eder. Fakat bunun karşılığında azar işitir. Hûrşîd bir tüccarın malını satmak yerine hediye etmesine anlam veremez, bunu kendisine yapılmış bir hakaret olarak düşünüp azarlar. Cemşîd'in kalbi kırılır. Bu kalp kırıklığını Cemşîd'in kendini mum ile özdeşleştirip konuştuğu bölümde açıkça gözlemleyebiliriz. Onu kendine benzetip gözü yaşlı, yüzü sararmış, gülmeyi unutmuş olarak tanımlar.

Cemşîd, Hûrşîd'in davetlerine katılmaya başlayınca müzisyenler aracılığıyla ona olan aşkını dile getirir. Onun da kendini sevdiğini öğrenir. Meclisinde sarhoş olup Şeker tarafından meclisten uzaklaştırılır. Bu yaptığının büyük bir ayıp olduğunu anlayan Cemşîd Mihrap'ın önerisiyle değerli eşyalarla ve hediye bir müzisyenle yeniden Hûrşîd'e gider. Bu mecliste de sarhoş olunca Şeker onu bir kez daha ortamdan uzaklaştırır. Ama bu yaptığından çok utanır. Mihrap ona kendini bırakmamasını söyler. O da özür dilemek için saraya tekrar gider. Hûrşîd suçunu yüzüne vurmaz.

Cemşîd mecliste ayrılık korkusu çeker. Hûrşîd'in eteğine yapışıp onu terk etmemesi için yalvarır. Hûrşîd'in verdiği cevaptan onun da kendisinden ayrılmak istemediğini anlar. Burada Cemşîd âşık bir karakterdir. Sevgilisinden ayrılmayı ölüm olarak görür. Bu nedenle vuslat için ondan umut ister. Ondan umut alınca da birlikte eğlenmeye devam ederler. Eğlence sırasında öpüşüklerinde Cemşîd hem şaraptan hem buseden sarhoş olur. Burada öptükten sonra hisleri şöyle anlatılır:

Şarâb u bûseden gâh oldı sekrân

Bulımaz tûşe-i cânına dermân

Hemânâ bûseyidi cânâ tûşe

Sebep olmuşdı nukl-ı bûse nûşe

İdüp bûs-ı kenârı bî-muhâbâ

Tururdu bezm içinde bî-ser ü pâ

Enâr almak bih olmamakla iy yâr

İderdi sîb ü şeft-âlûyî bâzâr

(C&H, 3485–3488)

Bu mutlu sahneler Hûrşîd'in annesi Efser'in gelmesiyle sonlanır. Hûrşîd sevgilisini bahçeye saklar. Hûrşîd'in cezalandırılıp kaleye kapatıldığını bilmeyen Cemşîd gül bahçesine tekrar gidip de onu bulamayınca çok üzülür, ağlar. İki hafta boyunca sevgilisini arar.

Bu sürede onu bulamayan Cemşîd derbeder oluyor, askerlerinden ve arkadaşlarından uzaklaşır. Cemşîd kebuterle dertleşir. Onu aramaya gelen akıl hocası Mihrap da onun halini görünce feryat edip bu halin nedenini sorar. Bunun nedeni olarak ayrılık acısını gösterir. Mihrap ona Kayser'e hizmet ederek güvenini kazanmasını öğütler. Burada yine Cemşîd'in öğüt dinleyen yönünü görürüz. Bu akılcı öğüdü tutup aklını başına toplar. Kayser'in yanına gitmeden önce şatafatlı giysilere bürünür. Hûrşîd'in annesinin huzuruna varır. Efser bu güzel giyimli kişiyi beğenir. Gelme nedenini öğrenmek ister. Hacıp gelip geliş nedenini sorar. O da hizmet etmek istediğini bildirir. Kayser'in huzuruna alınan Cemşîd ona saygılarını sunup dileğini bildirir. Kayser'e mülazım olur. Bir süre mülazımlık yapan Cemşîd vezirliğe yükseltilir.

Vezir olduktan ve ailenin güvenini kazandıktan sonra Cemşîd yine aşk acısından bahsetmeye başlar. Mihrap'a daha fazla sabredemeyeceğini söyleyip nasihat ister. Mihrap yine ona yol göstererek müzisyenlerini o kalenin yanına göndermesini, halkın onları dinlemek için oraya gelmesinden sonra oraya gitmesini söyler. Böylece Cemşîd kalabalığın içinde fark edilmez, gizlice sevgiliyle görüşebilir. Bu öneriyi de kabul edip yerine getirir.

Müzisyenleri oraya gönderdikten sonra Hûrşîd'e bir mektup yazar. Müzisyenlere de kendi ağzından şiirler söylemelerini emreder. Böylece iki âşık arasındaki haberleşme başlar.

Bir gece Mihrap'la birlikte gizlice Hûrşîd'in bulunduğu kaleye gider, sevgilisiyle buluşur. Burada öpüşüklerini, sarıldıklarını görürüz. Mihrap ona kavuşmanın yolu olarak Efser'in gözüne girmesi gerektiğini anlatır. Hûrşîd'in annesi Efser'in paraya olan düşkünlüğünden bahsedip göze girmenin yolunun zenginlikten geçtiğini söyler. Bu planı duyan Hûrşîd de yardım etmek ister. Cemşîd de bu şekilde kavuşmanın mümkün olabileceğine inanır ve Mihrap'ı Efser'in sarayına hediyelerle gönderir. Fakat işler planladıkları gibi gitmez. Çünkü Mihrap, Hûrşîd'in bir başka talibi olduğunu bildirir.

Ertesi gün Efser'in sarayına giden Cemşîd ne kadar sorsalar da derdini anlatmaz. Müzisyenleri onun ağzından şiirler okur. Sonunda sarhoş olup Efser'in ısrarıyla da derdini ona açar.

Cemşîd, Kayser ve diğerleriyle rakibi Şâdî'yi bekliyor. Onun dış görünüşünü ve şatafatını gören Cemşîd'in dertlendiğini görüyoruz. Öfkesinden kızarıyor. Fakat yine de ona halini hatırlar soran bu misafire karşı oldukça kibar davranır. Duygularını içine atar.

Damat adayı için düzenlenen meclise o da katılır. Kayser'in sunduğu kadehi damat adayı sarhoş olup içemezken Cemşîd içer. Şadi ikinci gece de sarhoş olunca Kayser hilatı da Cemşîd'e verir. Bu olanları akıl hocası Mihrap'a anlatır. Ondan bu şekilde davranmaya devam etmesi nasihati alır. Guy ve çevgan oyununda da Şadi'yi yener. Hazırlanan avda da Kayser'i öldürmek için atılan aslanı vurarak onun hayatını kurtarır.

Üç sınavda da bir şekilde Şadi'yi alt eden Cemşîd, Kayser'in ve Efser'in gözüne girer. Şadi'nin bahanelerle gönderilmesi üzerine savaşa hazırlanır. Efser gelip Şadi'nin gittiğini ama savaş açacağını söyler. Cemşîd de onları korumak için izin ister. Efser savaşı kazandığı takdirde Hûrşîd'le evlenebileceği müjdeleniyor.

Cemşîd asker toplar. Önce bir hafta eğlenir. Bir gece Hûrşîd onu görmeye gelir. Mihrap gelip bu müjdeyi verince çok sevinir. Sevgilisini attan indirip sarılır, öper. İki sevgili konuşurlar. Bu sırada Efser'in geldiğini gören Hûrşîd hemen uzaklaşırken Cemşîd bu gelişiy olumlu yorumluyor. Kızıyla görmesinde ne sakınca olduğunu zaten onu sevdiğini bildiğini söyler. Annenin gidişinin ardından ağaçların ardına saklanmış Hûrşîd'le yeniden buluşur. Sabah oluşuyla da vedalaşıp ayrılırlar.

Savaşı kazanan Cemşîd kavuşma ümidiyle dolu olarak geri döner. Cemşîd zafer için düzenlenen eğlencelerde iki hafta eğlenir. Bu sırada tasvirlerin parlak ve mutlu olduğu dikkat çekmektedir. Bu karakterlerin ruh hallerini de ele verir. Tasvirler parlaktır, neşelidir, Cemşîd de sevinçlidir.

Son bölümde Cemşîd Hûrşîd'le evlenir. Düğünleri ve düğün gecesi anlatılıp kahramanın mutluluğu verilir. Cemşîd mesnevide çeşitli nedenlerle gazeller okur. Bu gazeller hem karakterin şiirdeki yeteneğini gösterir hem de onun tarafından söylendiği kabul edildiğinden iç dünyasını bizim için aralar. İlk şiirinde rüyasında gördüğü güzelle hayali bir diyalog şeklinde düzenleyerek, kim olduğunu bilmeyişine üzüldür. İkinci şiirinde bir resme nasıl âşık olduğunu bildirir. Üçüncü de yola çıkışını anlatır. Sevgiliyle karşılaşmadan önceki bu şiirlerinde yaptığı hareketler ana temadır. Oysa karşılaşp ayrıldıktan sonra asıl tema yalnızlık ve çaresizliktir. Bu çaresizlik içinde hep bir şekilde yardım ister. Ayrılık safhasında yazılan şiirlerde karamsarlık, özlem, umutsuzluk ve çaresizlik duyguları hâkimdir. Bu durumda akıl ve nasihat verenlere karşı da isyan içindedir. Umutsuzluğun ve özlemin getirdiği isyan duygularıyla aşka aklın hükmedemeyeceğini anlatır. Bu isyanı kimi zaman özlem duyduğu sevgilisine eğer onu terk ederse böyle bir sevgiyi çok arayacağını söyleyebilecek bir siteme dönüşür. Sevgilisinin yanında olduğu anlarda ise şiirlerinde Hûrşîd'in güzelliğini anlatıp sevgisine vurgu yapar. Bu anlarda ümitli bir tablo çizer. Beraber oldukları anlarda vuslata vurgu yapar fakat bu neşeli anlarda bile gelebilecek olan ayrılıktan korkar. Cemşîd'in şiirlerinde umudun yanında korku duygusu hâkimdir. Cemşîd hem seven hem de sevilen bir kahramandır. Bu nedenle bir yandan kavuşma ümidiyle dolu şiirler söylerken bir yandan da ayrılıktan korkmaktadır.

2.5.1.1.2. Gedâ (Ş&G)

Şâh u Gedâ adlı mesnevide erkek baş kahramanlarından biridir. Rumelili bir âlim olan Gedâ, çevresi tarafından değer verilen biridir. Zamanının önemli şair ve yazarlarındandır. Hünerli, zarif ve nüktedan olarak tanıtılır. Bir gece rüyasında gördüğü çok güzel birine âşık olur. Bulunduğu şehirden ayrılıp İstanbul'a gelir. Orada At meydanında (Sultan Ahmet meydanında) gördüğü dört güzel arasındaki Şâh'ı görünce onun rüyasında sevdiği genç olduğunu anlar.

Gedâ, Şâh'ı gördükten sonra davranışları değişir. Her ne kadar rüyasında âşık olduğu verilse de âşıklık hallerini daha çok Şâh'ı gördükten sonra gözlemleriz. Devamlı ağlar, her zaman Şâh'tan bahseder, arkadaşlarını ve eğlenceleri terk eder, hep sevdiğini görmek ister, halk arasında deli olduğuna dair dedikodular başlar. Arkadaşları onu bir veliye götürerek aşk derdinden kurtulmasını isterler. Oysa o aşkının daha çok artması için dua ister. Velinin duası kabul edilir. Aşk daha çok artar.

Gedâ acı çeken ve acı çekmek isteyen bir âşık tipidir. Velinin duasından sonra söylediği gazelde hep acı çekmek ister. Derdine derman istemez, sevgiliden başkasının gözyaşını silmesini istemez, sevgili onu tanıyıp utanmasın diye iyice kendinden geçmek ister, sadece sevgiliyi uzaktan izlemek ister ve hatta sevgilisinin o öldükten sonra ona sövmesini ister. Mektubunda ölürse Şâh'ın atının mezarını çiğnemesini, Şâh'ın da ardından sövmesini istiyor.

Sarhoşken bir gün Şâh ile karşılaşır. Şâh onun sevdiği kişiyi öğrenmek ister, onu söylemesi için cesaretlendirir. Yardım etmek istediğini söyler. Bu sözlerden cesaret alan Gedâ da ona açılmak ister. Öncelikle Şâh'a yardım sözü için çok teşekkür eder, onu över. Sonra sevdiği hakkında ipuçları verir. Çok güzeldir, güzelliği bilinen biridir. Eğer sırrımı verirsem saklamalısın der. Bunu kabul eden Şâh'a açıkça söylemek yerine bir ayna verir. Anlatıcı bu davranışı çok zarif bulur. Bu sahnede Gedâ'nın hafif sarhoş olarak tanımlanması eserin başında aşığın sevgilisini utandırmaması gerektiği düşüncesine ters düşülmemesi için yapılmış olabilir. Çünkü Taşlıcalı Yahya Bey eserin sebeb-i telif bölümünde aşığın sevgisini gizli tutmasının gerektiğini, açıklayıp sevileni utandırmasının hoş olmadığını söylemiştir. Fakat Gedâ bu sahnede alkollü olduğu için mazur görülebilir bir durumdadır. Çünkü tam olarak kendinde değildir.

Gedâ bir gün satranç oynayan insanları görür. Bu oyunu bahane ederek Şâh'ın adını bol bol anar. Fakat insanlar zamanla bunu anlarlar. Böylece Gedâ'nın gizlediği aşkı ortaya çıkmış olur. Herkes sevdiğinin adını öğrenir. Ona bu sevdadan vazgeçmesini öğütlerler.

Daha sonra bir başkası gelip onun ağzından yalanlarla olanları öğreniyor. Burada yalanlara inanan Gedâ tedbirsiz olarak sunulur:

Ol za'îf ü nahîf ü bî-tedbîr

Oldı anun hoş-âmedine esîr

(Ş&G, 896)

Gedâ, gammazın sözlerini duyan Şâh'ın öfke dolu mektubunu alınca üzüntüsünden sinelerini yırtar, ağlar. Bu durum için kendisini suçlar. Tüm üzüntüsüne rağmen Şâh'ın isteğine uyar, şehri terk eder. Şehirden ayrılırken dönüp şehre hitap eder.

Bu ayrılık sırasında çok üzülen Gedâ araya girenlere beddua eder. Duası kabul edilir. Burada duasının kabul edilmesiyle Gedâ'ya bir kutsallık ithaf edilmiştir. Fakat bu sırada Şâh da hastalanır. Anlatıcı bu hastalanmayı bu bedduaya bağlar. Gedâ Şâh'ın hastalandığını öğrenince hemen dua eder. Yine duası hemen kabul edilir. Şâh iyileşir.

Gedâ, Şâh'a bir mektup yazar. Geri dönmek ister. Ona olan duygularını bir kez daha dile getirir.

Arkadaşları onu aşktan kurtarmak için Şâh'ı ne kadar kötülerler de Gedâ bu sözlerin hiç birine inanmaz. Aşk devam eder. Bir sohbet meclisine gitse bile Şâh dışında hiçbir şey duymaz. Şâh'ın hayalini görüp ağlamaya yalvarmaya başlar. Fakat sonra bunun hayal olduğunu anlayıp çevredeki insanlardan utanır. Burada karakterin artık gerçeğe hayali karıştırmaya başladığını gözlemleriz.

Gedâ aya hitap ederek ne kadar dertli olduğunu anlatır. Ayın Şâh'a ondan haber vermesini ister. Fakat ondan bir cevap alamaz. Bu sefer de güneşe hitap eder. Ondanda yardım ister. Güneşten de cevap alamaz. Bunun üzerine ağlayarak Allah'a dua eder. Duası kabul edilir. Bu kabul edilmiş üçüncü duası olur.

Bir iki yıl sabreden Gedâ sonunda şehre geri dönüp Şâh'ı arar. Bulamayınca karşısına çıkan dua isteyen tellala dualar eder. Tellal da onunla Şâh'ı bir araya getirmek için hileye başvurur. Onu köle kılığına sokup Şâh'ın yanına götürür. Şâh'ın onu tanıdığını anlayan Gedâ çok mutlu olur.

Şâh'ın latifeden hoşlandığını bilen Gedâ bir gün zayıf bir ata binerek Şâh'ın kapısına gider. Gidip Şâh'a heybetli bir atlı geldiğini, atının da yürüdükçe yeri titreten benzersiz bir canlı olduğunu haber veriler. Merakla görmek için dışarı çıkan Şâh zayıf at üstünde Gedâ'yı görünce gülmeye başlar. Bu bahaneyle Şâh'ı güldürmüş olur. Bu sırada

at ölür. Gedâ atın ölümüne üzülmüş gibi konuşurken aslında Şâh'ın ayrılığından yakınıdır. Böylece ona halini anlatmış olur.

Bir bahçıvanın çiçekleri kopardığını gören Gedâ üzülür. Bahçıvana kızar. Burada Gedâ'nın çiçekleri birer âşık olarak gördüğü bu nedenle koparılıp öldürülmelerini doğru bulmadığını görürüz. Tüm çiçeklerin ve bülbülün Allah'ı tespih ettiklerini söyleyerek bahçıvana öğütler verir. Bu sırada Şâh yanında başka güzellerle o bahçeye gelir. O bahçede içki içip sohbet ederler. Sohbet sırasında Şâh bülbülü över. Gedâ bu övgüyü duyup kendinin de onun aşkıyla bülbül olduğunu anlatır. Hatta âşıkları daha üstün bulmaktadır.

Sonbahar gelince Gedâ hastalanır. Arkadaşları ziyaretine gelip halini sorarlar. Öleceğini düşünen Gedâ, Şâh'ı görmek ister. Şâh'ın geçeceği yola biriyle giden Gedâ, onu görmeyi başarır. Şâh'ın atına ezilme tehlikesi geçirir. Bunu bir lütuf olarak görür.

Bir gece aşkın coşkunluğuna kapılan Gedâ gece dolaşmaya çıkar. Şâh ile karşılaşır. Tebdil-i suret eyleyerek selam verir, Şâh da yanılıp alır. Bunun üzerine Gedâ, Şâh'a bir şiir okur. Şiiri dinleyen Şâh onun kim olduğunu anlar. Gedâ ile Şâh sohbet eder. Burada Gedâ'nın ne kadar mutlu olduğunu gözlemleriz. Fakat bu sahnede de âşıkların mutluluğu uzun sürmez. Bir rakip gelip sohbetlerine engel olur. Bu durumda Gedâ meclisten ayrılıp ağlayarak evine döner. Yedi yıldır ilk kez baş başa kalmalarına rağmen bunun bir rakip tarafından bozulmasına çok üzülür

Bu üzüntüyle günleri geçerken Şâh'a rastlar. Şâh ona selam verince çok mutlu olur. Şâh ona evinde durmasını bir yere gitmemesini söyleyince bu söze kanar. Evinde heyecanla bekler. Her ayak sesine Şâh diye kapıya koşan Gedâ'nın heyecanı hareketleriyle gösterilir. Aylarca Şâh'ı bekleyen Gedâ bu yalan ve cefayı da sevgiliden hediye olarak görür.

Gedâ'ya Şâh'ın hiç Vefâ edip etmediği sorulunca Vefâ olarak gördüğü bir rüyayı anlatır. Bu sahneyle sonlandırılan iç hikâyede Şâh ile Gedâ'nın sonunda neler yaptıkları bildirilmemiştir. Gedâ öleceğini düşünür ama ölmez. Yedi yıllık bir süreçte sadece acı çekmesine ve umut etmesine şahit oluruz. Homoseksüel bir aşk hikâyesi olan bu mesnevide onu daha çok âşık rolünde görüyoruz. Anlatıcının sözcüsü durumundaki Gedâ, Sebeb-i telif bölümünde aşkın kavuşmak olmadığını söyleyen anlatıcının düşüncelerine uygun olarak çizilmiştir. Acı çekmekten ve cefa görmekten memnundur.

Sevgisi için karşılık beklemez. Buna karşılık sevgilisinin her dediğini emir sayar, uygular. Onu elde etmek için uğraşmaz. Kendini ona adanmış gibidir.

2.5.1.1.3. Mâh (M&M)

Mihr ü Mâh adlı mesnevinin baş kahramanlarından. Mâh, soyludur. Hilal adlı Müslüman bir padişahın tek evladıdır. Mâh güzelliğiyle anılır. Mâh akıllı ve eğitilidir. Fakat Mâh kimi zaman babasının kendine yoldaş verdiği yüz yiğit olmadan avlanmaya gidecek kadar da ihtiyatsız olarak çizilmiştir. Fakat bunları yaparken Mâh'ın yaşı hakkında mesnevide ilginç bir tespit verilmiştir. Mâh bu sırada on dört yaşındadır:

Egerçi çârdeh saleydi ol mâh

Keserdi lîki Sâm ü Rüsteme râh

(M&M, 229)

Mâh'ın olumlu özelliklerinden biri olarak da nasihatleri dinlemesini sayabiliriz. Mâh babasının sefere giderken verdiği nasihatleri yerine getirir. Babaya itaati ile zamanın düşüncesi içinde olumlu bir davranış sergilemiş olur.

Mâh, bir arkadaşının mecliste aniden ölmesi üzerine ağlayıp üzülüyor. Fakat burada Mâh'ın olaylardan ne kadar etkilendiğini de görmüş oluyoruz. Sadece yas tutup sonra eğlenceli hayatına devam etmek yerine Mâh büyük bir bunalıma giriyor. Böylece gaipten gelen ses ona hitap ederek dine yönelmesini, tövbe etmesini öğütüyor. Mâh burada da öğüdünü tutuyor. Namaz kılıp dualarda bulunuyor. Mâh sesin ne olduğunu ya da nereden geldiğini sorgulamıyor. Şüpheli bir karakter çizilmemiş, inanan bir karakter gösterilmiştir.

Mâh'ın üstün çizilmesini vurgulayan bir nokta da elbette rüyasında Hazreti Muhammet'i görmesi olmuştur. Çünkü toplumda bu rüyaları görmek büyük bir onur sayılmaktadır. Bu durumda karaktere verilen üstünlük güzelliği ve cesaretinden bir ruhi boyuta kaymıştır. Yalnız dış görünüş olarak ruhsal olarak da üstün bir insandır bu üstünlük onun hata yapmamasıyla da pekiştirilir. Mâh yalnız rüyasıyla değil ettiği dualarla da dindar bir karakter olarak çizilmiştir. Kendisine âşık olduğu Mihr sunulduğunda da aşkı için dinini terk etmemiş, asıl aşkının Hak'a olduğunu belirtmiştir. Mâh Mihr'le eğlenirken de ondan uzaktayken de hep dindar bir hava içindedir. Sonunda ise o dininden dönmezken Mihr onun için dinini bırakıp Müslüman olur.

Başına gelen olumsuzluklar kadere bağlanır. Karakterin bir suçu yada hatası yoktur. Atın ayağı sürçtüğünden savaşı kaybeder, hava karardığından yolunu kaybeder, yanlış kişiye inandığından tutsak olur. Bunların hiç birinde anlatıcı karakteri suçlamaz.

Mâh sonunda Mihr’le birlikte kaçmaya karar verir. Mihr’in babası Pervin’e karşı iki âşık savaşa tutuşur. Savaşta yenilmek üzereyken Allah’a dua ederek babasının yardıma gelmesini ister. Babası rüyasında peygamberi görüp oğlunun durumunu öğrenir. Böylece yardıma gelir. Savaşı kazandıklarında Mâh hem sevgilisi Mihr’e hem de Pervin’den alınan vergiye kavuşur. Fakat mesnevi düğünün mutluluğuyla sonlanmaz. Önce Mâh’ın babası Hilal ölür ardından Mâh da hastalanarak ölür. Mâh karakteri olaylara karşı hep Allah’a sığınan tevekkül ehli biri olarak çizilmiştir. Sevgilisiyle birlikte uyusa da ona dokunmaz. Dininden vazgeçmez. Cesurdur ama cesareti kuvvetinden çok inancından ileri gelir. Bu kuvvetli karakterin zayıf olduğu nokta aşktır. Âşık olduğu için ağlar, yakınır. Fakat aşkı da onu düşüncelerinden çeviremez. İradeli bir karakter çizimi vardır.

2.5.1.1.4. Mâh /Ramazan (M-M)

Mâcerâ-yı Mâh’ta geçen bu karakterin tam olarak kim olduğu belli değildir. İlk başta geceleyin bir güzele âşık olmayı hayal eden Âdî’nin karşısına çıkıp maşuku olmayı kabul edendir. Burada onun gök cismi olan ay olup olmadığından bahsedilmemiştir. Doğan ay olarak söylene de bu bir benzetme de olabilir.

Fakat yine bu kişinin karakteri hakkında önemli ipuçları verilmiştir. Öncelikle kendi güzelliğine oldukça güvenmektedir. Âşık olmak için bir güzel arayan Âdî’ye kendisini önerip şöyle der:

Benüm gibi cihânda mâh olur mu

Bu vech ile seyir her gâh olur mu

(M-M, 108)

Benem ol mâh-ı tâb-ı evc-a’lâ

Benem ol pâd-şâh-ı hüsn-i zîbâ

Benem ol pertev-i nûr-ı ilâhî

Benem ol burc-ı hüsnün mihr ü mâhı

(M-M, 113–114)

Her gece görüşebileceklerini ama sırrını kimseye söylememesini söyler. Söylediği takdirde aşığı terk edeceğini anlatır.

İkinci kez Mâh diye bahsedilen kişi ise Mısır’da rastlanılan bir güzeldir. Asıl adı Ramazan’dır:

Benüm ismüm hem olmuşdur Ramazân

İder ‘ıyd-ı visâlüm için nice kurbân

(M-M, 436)

Bu Mâh, Êdî’nin rüyalarında gördüğü kişidir:

Nice yıllar durur seyrümde nâ-gâh

Görinür bana sen şekli bir mâh

Hayâlünmiş meğher ol mâh-ı garâ

Görüldi bâtnum zâhirde gûyâ

Meğher mâh-ı Ramzân imiş ismün

Anunçün görünürmiş bana resmün

(M-M, 462–464)

Ayağına kapanan Êdî’ye oldukça iyi davranır. Kim olduğunu, derdini sorup misafir etmek için gece kendisine davet eder. Üç gün boyunca eğlendikten sonra Êdî’ye onunla kalmasını teklif eder. Mâh kendine oldukça güvenmektedir:

Letâfet bâğınun ben goncesiyem

Dil-i bülbüllerün eğlencesiyem

(M-M, 430)

Oldukça ilginç bir sevgili tipidir Mâh. Hem aşığının aşkını öğrenince ona zulmetmez hem de yanında kalmasını ona kendi teklif eder. Üdî'ye birlikte hamama gitmeyi teklif eden de kendisidir. Böylece aşığının kendi güzelliğini istediği gibi söyler.

Gitmek isteyen âşığına da gitmemesini, yanında kalmasını, kalırsa ona izzet göstereceğini söyler.

Şâh'ın habercisi gelince onu iyi karşılar. Daveti kabul edip yola çıkar. Şâh ile konuşup onunla kalmaya karar veren Mâh'ın pek konuştuğuna şahit olmayız. Sonunda Şâh ile kaldığı bildirilmiştir. Ama bu kararı veriş nedenini de tam olarak bilmeyiz.

Mâh, tam olarak sevilen bir karakterdir. Aşığını sevdiğine dair hiçbir söz söylemez. Her ne kadar sevgisine karşı cefa göstermese de vuslatı da teklif etmez. Üstelik şahın teklifini de kabul etmek de mahzur görmez. Burada Mâh, sevimliyi doğal bir lütuf olarak kabullenir.

2.5.1.1.5. Mecnûn/Kays (L&M)

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin erkek baş kahramanıdır. Mecnûn da ilk tanıtıldığı anda güzelliği vurgulanır. Çok güzeldir. Üstelik daha bebekken güzelliğe meftundur. Dadısının tüm ilgisine karşın susmayan çocuk, bir güzelin kucağına almasıyla susar.

Kays'ın bebekliği hızla geçilerek çocukluğundan bahsedilir. Diğer çocuklarla farkını anlatmak için sosyalleştiği yaşlar olan altı yedi yaşındaki davranışları verilmiştir:

Girdi çün altı yidi yaşına

Oldı bir tıfl kendü başına

Dönmedi hiç bu gayrı etfâle

Düşmüşidi bir özge âmâle

Sâyir etfâl oyunda bâzîde

Fikr ü anın yabânda yazıda

(L&M, 412–414)

Her oyunda Kays aşka dair noktalar bulur. Çocukluktan aşka meyillidir:

Gûy u çevgân oynasa etfal

Başla zülfi idinürdi hâl

Oka yay eğerki ursalar el

Gamze ile kurırdı kaşa mesel

(L&M, 415–416)

Kays'ın daha çocukluğunun ilk yıllarında karakterine dair önemli ipuçları gizlenmiştir. Onun güzelliğe ve aşka düşkünlüğü özellikle çizilmiştir. Alfred Adler 'İnsanı Tanıma Sanatı' adlı eserinde bir insanın idealinin yaşamının ilk aylarında oluştuğunu belirtir.

Bir insanın idealinin, yani amacının yaşamının henüz ilk aylarında oluştuğu görülür. Daha bu aylarda dıştan kaynaklanan duyumları sevinçle ya da hoşnutsuzlukla yanıtlar çocuk, dolayısıyla söz konusu duyumlar böyle bir idealin gelişiminde rol oynar. Daha ilk aylarda, alabildiğine ilkel biçimde de olsa, bir dünya görüşünün ilk izleri kendini açığa vurur. Bununla söylemek istediğimiz, ruhsal yaşamda saptanan etkenlerin temellerinin süt çocukluğu döneminde atıldığıdır⁶⁷.

On yaşına gelince sünnet oluyor. Okula başlıyor. Burada Leylâ'ya ilk görüşte âşık oluyor. Bu durumda karakterin âşık olduğu yaşta ele verilmiş oluyor. Kays on yaşında âşık oluyor.

Kays büyüdükçe ve aşkı arttıkça Mecnûn'a dönüşür. Bu mesnevi bir anlamda Kays'ın Mecnûn'a dönüşmesinin anlatımıdır. Bu açıdan bakıldığında bir buildings roman özelliği gösterir.

Mecnûn âşık olarak üstün nitelikleri belirtilirken aynı zamanda bir evlat olarak da üstündür. Her ne kadar aşkla kendinden geçip çevredekilerin kınamasına uğrasa da o anne babasına asi değildir. Elinde olmadan yaptıkları için üzülen, onları seven ve saygılı bir evlattır.

⁶⁷ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal, İstanbul, 2006, s. 41.

*Bilürem buni kim suçum çokdur
Yüzüne bakmağa yüzüm yokdur*

*Hak durur her ne didün ise sarîh
Penddür bana gûşmâl-ı sahîh*

*Tumaz isem eğer şekâvetdür
Âhiretde vebâl ü hasretdür
(L&M, 855-857)*

Tüm bunları söyleyen itaatkâr evlat Mecnûn, aşkın iradeyi devre dışı bıraktığını da vurgular:

*Tutar isem nicideyin anı
İhtiyâr elde mi 'akl kanı
(L&M, 858)*

Mecnûn sevdiğine kaba kuvvetle kavuşmaya inanmaz. O savaşa katılmadığı halde savaş için üzülür. Savaşa sebep olduğu için, düşmanı bile olsalar insanlar öldüğü için pişmandır. Bu yönleriyle barışsever ve hümanist bir kişilik gösterir.

Mecnûn bencil bir âşık değildir. Her ne kadar Leylâ için çöllere düşse ve acı çekse de kavuşmak uğruna onun adının kirlenmesini istemiyor. Tam tersine onun hakkında çıkacak dedikoduları ondan daha fazla düşünüyor. Kendisi hakkında insanların ne düşündüğünü umursamayan Mecnûn sevdiği hakkında söylenecek kötü sözlere tahammül edemiyor. Leylâ'nın yaptığı birlikte kaçma teklifini reddedip onu kendi elleriyle güvenli şekilde kabilesinin yanına götürüyor. Kavuşmanın mümkün olmadığını söylüyor. Tüm bunlarla aşkının tenselliğin ötesinde olduğunu gösteriyor.

Anlatıcı onu bir Hak aşığı olarak tanıtır. Mecnûn'un çeşitli olağanüstülükleri vardır. Ahından göklerde girdap oluşur:

*Çıktı eflâke âhının odı
Boyadı çarhı göklere dâdı*

*Kopdı bir gird-bâd dahi nâgâh
Bir kavi toz kopardı olda siyâh*

*Gitdi döne döne hevâ yüzine
Ağdı âhı gibi semâ yüzüne
(L&M, 1606- 1608)*

Ona el kaldıran rakibin elleri kuruyor:

*Kolı turdı hevâda inmedi zâr
Dikili kaldı kırı hîzem-vâr*

*Tîği çün bir ele dahi aldı
Bu dahi eyle kurıyı kaldı
(L&M, 1775–1776)*

Çöllerde yarı çıplak dolaşan Mecnûn bir servi ağacını kesilmekten kurtarmak istiyor. Elini açtığında avucunda kıymetli bir la'l taşı oluyor.

*Açdı avcın ana hemîn sâ'at
Virdi bir la'l-ı hôş cihân-kıymet
(L&M, 1962)*

Leylâ'nın öldüğünü duyunca mezarına koşar. Ağlar. Allah'tan canını almasını ister, ölür. İsteddiği zaman ölebilen Mecnûn ulvileştirilmiştir.

Mecnûn sevgilisinin kaçma teklifini onun adının kirlenmemesi için reddetecek kadar iradeliyken aşka karşı tamamen iradesini yitirmiştir. Buna karşı o anne babasına karşı saygısını yitirmeyen iyi bir evlat, şiirleri dilden dile dolaşan bir şair, duaları kabul

edilen sevilen bir kuldur. Her ne kadar yardıma ihtiyaç duysa da sevgilisini zorla elde etmeye, savaşa inanmayan biridir. Hayvanlarla konuşan, avucunda değerli taşlar beliren, duaları kabul edilen ve el kaldıranların ellerinin taşlaştığı Mecnûn ulvileştirilmiştir.

2.5.1.1.6. Râmin (V&R)

Veyse vü Râmin (Vîs ü Râmin) adlı mesnevinin erkek baş kahramanıdır. Horasan padişahının oğludur, asildir.

Eğlenmeyi seven bir karakterdir. İlk sahnede bir eğlence meclisi düzenleyen Râmin müziği de çok sevmektedir. Burada her erkeğin bir kadını seçip karşılıklı şiirler okumasını ister.

Ertesi sabah guy u çevgan oyunu oynanıyor. Burada Veyse'yi görüp âşık olur. Bu arada toz toprak içinde birinin geldiğini görürler. Bu korkmuş kişiyi kaçmasın diye yakalarlar. Onun peşinden gelen korkunç kişiyi görünce iki yanına hançer ve kılıç takıp karşısına çıkar.

Hemândem gamzesi gibi o dilber

Takındı sağlı sollu tîğ ü hançer

(V&R, 407)

Bu sahnede Râmin ve Veyse'nin korkmuş kişinin yanında oluşu, zayıfı koruyuşları vurgulanmıştır. Oldukça cesur kahramanlardır.

Birlikte ava giderler. Bir canavar öldürürler. Gece gündüz birlikte eğlenirler. Râmin, babasının öğrenmesiyle kaleye hapsedilir. Kızını Râmin'le evlendirmek isteyen Vezir aralarındaki ilişkiyi şaha anlatıp Veyse'yi kötü bir cadı olarak aktarır. Kaleye hapsedilen Râmin, Veyse'den haber alamayınca çok üzülür. Bu durumda Pervane'nin kaleye tırmanıp verdiği mektuba çok sevinir. Yerinden sıçrayıp sevinçle mektubu açar, okur.

Hemen cevap olarak bir mektup yazar. Mektubunda sevgisini, özlemini ve unutulmaktan korkusunu anlatır. Veyse'nin ayrı kaldığı sürede kendisini unutup başkasıyla olmasından da korkmaktadır. Fakat kendi vefasını, bağlılığını, aşkını vurgulamıştır.

Râmin sevgilisinin İran'a gittiğini öğrenince çok üzülür. Yiyip içmekten kesilir, gece gündüz ağlar. Burada üzüntüsünü insanlarla paylaşmadığını ama çeşitli varlıklara hitap ederek yansıttığını görürüz. Geceye hitap eder, onun da kendi gibi dertli olduğundan siyahlara büründüğünü düşündüğünü gözlemleriz. Sabah rüzgârına hitap edişinde ise daha çok bir yardım isteyiş vardır. Her yere gidebilen bu rüzgârdan haberci görevini üstlenmesini ister. Her yere gitmesini ise kendisi gibi âşık olmasına bağlar. Çarha seslenirken onun hep olumsuz olmasından bahseder. Acı çekmesinin nedeni olarak çarhın zulmünü verir.

Bu yalvarışlar sırasında Râmin'in kendini çaresiz hissettiğini gözlemleriz. Kendinde sevgiliyi bulacak güç görmez:

Eğer olsaydı tende kılca kudret

İderdim cân u dilden cehd ü gayret

(V&R, 1047)

Eyâ bî-rahm mihriin kande gitdi

Sana bu 'âciz ü bî-çâre nitdi

(V&R, 1076)

Râmin'in üzüntüsünden davranışlarının da değiştiği gösterilir. Râmin toplumdan uzaklaşmaktadır, çıldırmaktadır. İki büküm oturup saçıyla oynar:

Kemer gibi iki büküp belini

Tolardı barmağına kâkülünü

(V&R, 1090)

Giysilerini yırtar:

Çeküp eylerdi gamdan yakasını çâk

İderdi çehresini gül gibi hâk

(V&R, 1092)

Didi çün gam beni âvâre kıldı

Tutup her câmesin sad-pâre kıldı

(V&R, 1098)

İnsanları taşlar:

Bir âdem görse kasd-ı sen giderdi

Katı gönliyle yârun ceng iderdi

(V&R, 1093)

Babası önce onu doktorlara emanet etse de onlar Râmin'i iyileştiremezler. Şeyhe götürdüğünde Râmin ile şeyh konuşurlar. Şeyh onun için dua eder. Babasına da devanın sevgiliye kavuşmak olduğunu bildirir. Râmin duadan sonra kendini toparlar, delilik alametlerini göstermez.

Babası Râmin'in düzeldiğini görünce Veyse'yi bulmaya karar verir. Haberler gönderir. Bunu gören Râmin mutlu olur. Ümitle haber beklemeye başlar. Sabreder. Yeniden meclisler düzenlemeye, eğlenmeye başlar.

Pervane haberlerle ve mektupla gelince çok mutlu olur. Mektubu okuyup sevinçle üzerindeki tüm giysileri çıkarıp hediye eder. Yazdığı cevapla birlikte Veyse'ye köleler, atlar, mücevherler, kokular ve çeşitli değerli eşyalar yollar. Babası onun baharda gitmesini istediğinden kafiyle birlikte yola çıkmıyor.

Babasının ölüm döşeğinde olduğunu haber alınca elindeki kadehi yerlere atıp babasının yanına koşar. Babasının yanına gidip halini sorar. Babasının öğütlerini dinler. Babasının ölümü üzerine yakasını yırtar, siyahlar giyer. Yedi günlük yas tutmanın ardından Râmin başa geçer, şah olur.

Râmin her ne kadar vezirin hain olduğunu bilse de şah olunca zindandakileri serbest bırakır. Vezirin ihaneti sonucu Çin hükümdarı askeriyle ülkeye girip yakıp yıkmaya başlar. Bu durumda Râmin önce karşılık verip savaşa girmeyi düşünse de sonra ülkeden kaçmaya karar verir. Ava çıkma bahanesiyle birkaç yakın arkadaşı ile ülkeden kaçıyor. Sevgilisinin yanına doğru hızla yola çıkıyor.

Bir ay yolculuğun ardından bir kente ulaşırlar. Râmin birkaç gün bu kentte durmanın iyi olacağını düşünür. Misafir olarak davet edilen Râmin üç gün kadar burada

kalmaya niyetlenip konaklar. Hankahta zikir sırasında kendilerinden geçen dervişleri görünce bunu şeyhin himmetine yorar. Zikirden sonra Râmin ve adamlarının her biri tek tek bağlanıp, kıyafetleri çıkarılır. Onlara bizim kurbanımızsınız denir. Yeneceklerini öğrenen Râmin çaresizlikle ağlar. Üzüntü ve çaresizlik içinde bağlanmış bir şekilde bir süre bekletilir. Râmin önce talihine hitap edip ondan yakınır. Felekten sonra aya dönüp onunla konuşur.

Ayla olan konuşmasından sevgilisinin haberi olsa yardıma geleceğinden emindir. Burada Râmin'in seven bir karakter olduğu gibi sevilen de olduğunu da görüyoruz.

Giriftâr olduğum bilseydi cânân

Atardı şek değüldür Hızr-veş cân

(V&R, 1850)

Felek ya da aydan cevap alamayınca Allah'a yönelip dua eder. Duanın ardında karşısında birini görür. Bu kişi Bihzad'dır. Onları çözer, gece kaçarlar. Amu nehrinin yanına varınca adamlarına sal yapmalarını emreder. Salla karşı kıyıya geçince Bihzad'a burada dinlenelim, sabah yola çıkalım der. Bihzad ise yakınlarda bulunan kalender pirde kalmayı teklif eder. İki derviş gelip bunları davet eder. Pirin sözlerini dinleyen Râmin içten içe ona bağlanır. Şeyhin elini tutup tarikata bağlanır.

Pirin yanından ayrılarak çok güzel bir şehre varır. Canlı, hareketli sahnelerle anlatılan bu şehir Veyse'nin yaşadığı şehirdir. Râmin ve yandaşları şehre girince dervişler gibi gülbang getirirler. Veyse de onu sesinden tanır. Veyse ile karşılaşınca birbirlerine secde ederler, sarılırlar.

Veyse'nin hediyelerini kabul eden Râmin onun devrettiği şahlığa geçer. Açları doyurur, hazineler saçar. Şâhlığını duyurduktan sonra düğün hazırlıklarına başlar. Düğünden sonra Râmin düşmanın istilası altında kalan asıl yurdunu geri almak istediğini söyler. Kendisiyle yolculuğu boyunca sıkıntı çeken arkadaşlarının ve Behzat'ın mutlu olmasını ister. Onları hem arkadaşı hem de kardeşleri olarak tanımlar. Behzat'ı vezir yapar, Şem'e âşık Pervane'yi de onunla kavuşturmak istediğini vurgular. Kalender pirin savaşta ona yardıma gelmesine de çok sevinir. Onun himmetiyle savaş kazanacağına inanır.

Râmin beylerinin Vezir'in sarayını basıp başını kesmelerini öğrenir. Başla birlikte gelen beyler ona bağılılıklarını bildirirler. Râmin bu sadakatten oldukça mutlu olur. Böylece savaş gerçekleşmeden kendi ülkesine de han olmuş olur. Bu sevinçle hazinelerin kapılarını açıp insanlara para saçır.

Şeyhin yanına gider. Kalender şeyhe de bağlanır, onun müritlerinden biri haline gelir. Ona her istediğinin olduğunu söyleyerek sevincini onunla paylaşır, şükreder. Şeyhe kainat hakkında sorular sorar. İlimle değil aşkla ve hikmetle cevapları öğrenebileceğini öğrenir. Hem sevdiğine hem de ülkesine kavuşan Râmin kainatın gidişatı bu yorumları dinledikten sonra mesnevi dua ile sonlandırır.

Râmin ülkesinden hem sevdiğine kavuşmak hem de düşman belasından kurtulmak için ayrılan bir asildir. Hem seven hem de sevilen bir kahramandır. Yolculuğu boyunca önce kötü ardından iyi bir şeyhle karşılaşarak manevi anlamda bir farklılaşma yaşar. İlkinde dış görünüşe, vecde gelmiş dervişlere, kanarken ikincisinde daha temkinli davranır. Önce sözleri dinleyip içten bağlanır, ardından şeyhe bağlanır. Ramin meclislerde eğlenen şiirler okuyan bir şehzade iken ülkesini geri alan bir şaha dönüşür.

2.5.1.1.7. Salaman (S&A)

Salaman u Absal adlı mesnevinin erkek başkahramanıdır. Annesiz olarak dünyaya gelen Salaman sihirle oluşturulmuştur.

Çok güzeldir. On dört yaşına gelen Salaman daha da güzelleşir. Salaman hitabette, nesirde ve şiirde çok başarılıdır. Yazı sanatında da üstündür. Arkadaşlarıyla meclisler düzenleyen Salaman içki içip eğlenmektedir. Eğlence ve müziği çok sevmektedir. Guy u çevgan oyununda da çok iyidir. İyi bir savaşçıdır. Çok cömerttir.

Absal'ın çabaları sonucu Salaman ona âşık olur. Salaman âşık olunca acı çekmeye başlar. Absal'ın odasına gizlice gelmesiyle hafif sarhoş olan Salaman onunla birlikte olur. Daha sonra birlikte içki meclisleri düzenleyip birlikte olurlar.

Babası bu aşkı öğrenip onu çağırıp nasihat edince Salaman karşımıza itaatkar bir oğul olarak çıkar. Babasının istediklerini yapmayı çok istemesine rağmen elinde olmadığı için yapamayacağını söyler. Hâkim'in nasihatini de dinleyen Salaman bu duyguların elinde olmadığını belirtir.

Tüm bu sözlerin ardından Salaman çok üzülür. Pişman olur. Bu nasihatleri dinledikçe öfkelenir. Gece gündüz bu işin nereye varacağını düşünür. Sıkıntılı günler geçiren Salaman'ın aklının sesi olan babası ve Hâkim'in nasihatleri ile kendi duyguları arasında bocaladığını görürüz. En sonunda Absal ile sözleşerek kaçmaya karar verir.

Yolculuk sırasında ilk olarak çok yüksek bir dağı aşarlar. Buradan bir vadiye geçerler. Bu vadinin sonunda ise bir okyanus kenarına ulaşırlar. Timsahlarla dolu bu okyanusu da büyük bir zorlukla geçmeyi başarırlar. Sonunda cennet misali bir adaya ulaşırlar. Bu adada mutlu günler yaşamaya başlarlar. Karşılıklı gazeller okurlar.

Babasının daha sonra sihirli aynadan onları görüp yolladığı hediyeler ve hizmetçilerle mutlu günler geçirmeye devam eder. Fakat bu mutluluk uzun sürmez. Babasının sihirle erkekliğini elinden almasıyla Salaman, Absal'a yaklaşamaz olur. Bu durumun babasının himmetiyle olduğunu anlayınca pişman olur. Ülkesine geri dönmeye karar verir.

Absal'la geri dönüş yolculuğuna çıkarlar. Denizi açınca yemyeşil bir adaya varırlar. Burada konaklayınca adadaki kalenin içinden insan yiyen devlerin saldırısına uğrayan Salaman savaşmaya başlar. Burada savaşçılığını görürüz.

Yenemeyeceğini anlayan Salaman Allah'a yalvarır. Duası kabul edilir. Hızır yardımlarına gelir. Burada duası kabul edilen Salaman'a bir kutsiyet verilmiştir.

Adadan elde ettikleri hazineyle ülkelerine dönerler. Babasıyla karşılaştıklarında çok saygılı bir evlat olduğuna dikkat çekilir. Babasının önünde saygıyla eğilip ayağını öper, yayını onun lütuf eline sunar.

Babası ona Absal'dan vazgeçmesi karşılığında tahtı teklif edince Salaman'ın iki arada kalır. Hem babasının ve aklının dediğine uymak istemektedir hem de aşkından vazgeçememektedir:

'Akl-ı dâmen-gîr kim gel bu yana

'İşk dutub yakasın dir uy bana

(S&A, 1524)

Bu iki arada kalmışlıktan kurtulamayan Salaman mutsuz yaşamaktansa ölmeyi yeğ görmeye başlar. Absal'la intihar etmeye karar verirler. Çölde büyük bir ateş yakıp

sarılarak içine atlarlar. Fakat babasının himmetiyle Salaman kurtulur. Absal'ın yanarak can vermesi onu çılgına çevirir. Kendi canına kast eder, intihara kalkışır:

Subh-veş itdi girîbânını çâk

Çekdi kasd-ı cân idiüb tîğ-i helâk

(S&A, 1597)

Ağlar, üstünü başını parçalar. Kendini suçlar. Gece yarısı sevgilisini isteyip de bulamadıkça kahrolur. Onu düşünüp ağladıkça kendine zarar verir. Onun için mersiye okur. Onun güzelliğini anıp onu özleyerek ağlar. Geçirdikleri güzel günleri, mutluluklarını anlatan şiirler söyler. Bu yas tutma sırasında özlem ve acı duygusu baskındır.

Hâkim, Şâh'ın isteğiyle Salaman'ı bu dertten kurtarmaya çalışır. Önce irfan kadehiyle ve hikmet balıyla ağzı tatlandırılan Salaman kendinden geçer. Fakat ölen sevgilisi aklına geldikçe yine ağlamaktadır.

Sonra Hâkim'in yaptığı Absal'ın resmine bakıp biraz olsun özlemine azaltır. Salaman özledikçe gidip resme bakıp mutlu olur. Sonunda ise Salaman Hâkim'in anlatıp gösterdiği Zühre'ye âşık olur. Burada bahsedilen Zühre bir kızdan çok yıldız gibidir. Salaman'ın aklın yolunu seçtiğini gözlemleriz. Absal'ın acısını unutarak babasının tahtını devralır.

Bu karakter farklı olarak aşkı değil aklı seçerek, aşktan kurtularak mutlu olur. Diğer âşıklardan bu yönüyle oldukça farklıdır. Mesnevinin başında tutkularına esir bir çocukken sonunda sorumluluklarını üstlenen bir yetişkine dönüşür.

2.5.1.1.8. Şâh / Ahmet (Ş&G)

Şâh u Gedâ adlı mesnevinin erkek baş kahramanlarından biridir. Asıl ismi Ahmet olmasına rağmen bu lakapla anılır. Çok güzeldir. Fakat anlatıcı onun güzelliğinden bahsederken hep ilahi sıfatlar kullanmıştır. Bir şekilde devamlı bu güzelliğin dünyevi olmadığı vurgulanmak istenmiştir.

Dir idi kaşına kim itse nigâh

Sûre-i Nûr üzre bismi'llâh

(Ş&G, 631)

Alnı gûyâ ki nûr-ı kudret idi

Yüzi âyine-i hidâyet idi

(Ş&G, 632)

Kaddi bir serv-i cennet'ül-mev'â

Hep yerinde tenâsiüb-i a'zâ

(Ş&G, 633)

Câmi'-i hüsn rûy-ı meh-tâbı

Kaşı ehl-i niyâz mihrâbı

(Ş&G, 637)

Çeşmi gûyâ imâm-ı ümmet idi

İki saf kirpüği cemâ'at idi

(Ş&G, 638)

Sa'idi nûr-ı Mâhz idi anun

Yed-i beyzâsı gibi Mûsâ'nun

(Ş&G, 644)

Ol sehî-kadde ince idi meyân

Sanki râh-ı sülûk-ı dervîşân

(Ş&G, 646)

Şâh, Gedâ ile karşılaşınca onun kendine âşık olduğunu anlar. Fakat yine de ona söyletmek ister. Bunun için de kimi sevdiğini öğrenmek istediğini anlatır. Tüm bunları yardım etmek istediği için soruyor gibi davranır. Gidip âşık olduğu kişiye öğüt

vereceğini söyler. Gedâ'nın kendine âşık olduğunu öğrenince ise kaşlarını çatıp Gedâ'yı yolda bırakıp gider.

Gammaz biri Gedâ'yı kandırıp olanları öğrendikten sonra Şâh'a gelip Gedâ herkese anlatıyor der. Bunun üzerine öfkelenen Şâh, Gedâ'ya bir mektup yazarak şehirden gitmesini, kendisini anmamasını söylüyor.

Gedâ'nın gidişiyle hastalanan Şâh onun duasıyla tekrar iyileşir. Gedâ'nın mektubunu alınca tepkisi oldukça ilginçtir. Mektup gelince gülümseyerek bakıyor. Sonuna dek okuyor. Sonra da onu herkesin yanında yırtıyor. Anlatıcı bu davranışın gerekli olduğunu, bunun gizli anlamlar içerdiğini söylüyor. Bu davranışın bir âşık için ne kadar kıymetli olduğunu anlatıyor.

Birkaç yıl sonra karşısına köle kılığında çıkan Gedâ'yı tanıyan Şâh, tellala kendine haber verilmeden bu köleyi satmamasını tembihler. Bu sözlerle onu tanıdığını göstermiş olur.

Şâh latifeden hoşlanan biri olarak anlatılır. Latifeleri ödüllendirir. Gedâ'nın zayıf bir at ile kapısına gelmesine de güldüğünü görüyoruz.

Daha sonra bir bahçede içki meclisi düzenleyip bülbülü öven Şâh, Gedâ'nın âşıkları daha üstün tutan konuşmasını da dinler. Fakat burada onun ne düşündüğü ya da ne tepki verdiği belirtilmemiştir.

Bir gece yine arkadaşlarıyla içki meclisi düzenleyen Şâh, her birinden aşkla ilgili hikâyeler anlatmalarını ister. Üç arkadaşının başlarından geçen aşk hikâyelerinin hiç birini beğenmez. Her birindeki eksik yönleri belirtir. Bu yorumlarıyla Şâh'ın aşk hakkındaki düşünceleri ve karakteri hakkında önemli ipuçları elde ederiz.

İlk hikâyeyi anlatan kişi tüm eziyetlerine, öldürmek isteyişine rağmen vazgeçmeyen aşğını sevgilisi olarak kabul eder. Şâh bu hikâyeyi beğenmez. Çünkü aşğın aşkı tam olunca bu sözleri söyleyemez dili tutulur diye düşünür. Hem âşık ölmekten korkmasa da sevdiğine beni öldür dememelidir. Çünkü âşık için kavuşma uzaktan haftada bir görmekten ibaret olmalıdır. Âşık acı çekendir. Aşkında karşılık beklememelidir. Sevmek ve acı çekmekle yetinmelidir.

İkinci hikâyede kendisine âşık olan dervişin onu incitmemek için gözünü söküp attığını anlatan kişiye de ikaz eder. Çünkü kendine zarar veren bu kişi şimdi sevdiğine

zulmetmiş olur. Oysa gerçekten âşık olan içinden yanmalıdır. Kendine zarar verip sonra karşısındakine yük olmamalıdır.

Üçüncü kişi hayatını kendi için feda etmek isteyen fakir kişiye izin vermez, intihar etmesini engeller. Onunla yaşadığını anlatır. Fakat Şâh bu hikâyeden de hoşlanmaz. Çünkü bunun utanmazlık olduğunu söyler. Âşık devamlı acı çekmelidir, uyku ona baştan haramdır. Bu tür bir ilişki de cinselliği ise asla hoş görmüyor:

Ne revâdur ki bir sakallu cünüp

Düşe dil-dârı üstine güp güp

(Ş&G, 1534)

Kendisine sıra gelen Şâh ise Gedâ'yı anlatır. Böylece onun gözünden Gedâ'yı görme imkanı buluruz. Gedâ'yı zayıf, halsiz, ah etmeye dahi mecali olmayan, Allah'ın aşk ve azim verdiği, şiirde ve nesirde üstün, sevdiğini görünce titreyen, asla açıktan ah vah etmeyen, birine öldürtse bile sevdiği uğruna hemen canını veren, sevgilin bulunduğu yerden gelen taş bile kıymet veren, sevgilin adını duyunca bile kendinden geçen, su gibi akıp sevgilinin yanına gelemeyen, güneşe bakanlar gibi sevdiğinin yüzüne bakamayan, aşk ile yanan biri olarak tanımlar. Dikkat edilirse burada her tanımlama da Şâh hep yönetici durumdadır. Kendisinin sevdiğini belirtse de Gedâ'nın acı çekişini sonlandırmak için bir şey yapmaz.

Sabah deniz kenarına giden Şâh, denize girer. Denizden çıkınca sandalla gezer. Şâh'ı yine mutlu ve eğlenirken görüyoruz.

Hasta Gedâ onun yoluna çıkınca ona dikkatlice bakıp zor tanır. Atını üstüne sürüp az daha çiğneyecektir. Bu cefa vefa olarak yorumlanır.

Rakipler onun Gedâ'yı sevip sevmediğini anlamak için ona oyun oynarlar. Ona Gedâ'nın öldüğü yalanını söylerler. Bunun üzerine Şâh'ın söylediklerinden Gedâ'nın onun yanındaki değerini anlıyoruz. Onun bunca zamandır kendine âşık olduğunu bilir. Onun için ağlar. Halini sormadığı için üzülür. Fakat bu ağlamasının nedeni olarak da mahşerde karşılaşınca utanmaktan korktuğunu verir. Buradaki sözlerinden Gedâ'ya karşı vicdani bir sorumluluk hissettiği görülür. Ne olursa olsun bir âşık gibi kavuşmadan bahsetmez. Fakat hayatta olduğunu duyunca sevinir. Rakipler onun Gedâ'ya olan sevgisini anladıklarını söylediklerinde de karşı çıkmaz, onlara kızmaz.

Yolda Gedâ'yı tanımayıp selamını alan Şâh onun kim olduğunu okuduğu şiirden anlar. Onun selam verişine kızmaz. Onu çağırır. Gelen Gedâ'yla konuşur, hatırını sorar. Ona kendisine darılmamasını söyler. Sen aşk ile benim garibimsin, güzellik bağımın bülbülüsün diyerek gönlünü alır. Bu sahnede Şâh, oldukça olumlu davranır. Yaptığı eziyetleri aşkın kuralları olarak tanımlar. Onu seven Gedâ'yla sohbet eder.

Yolda rastladığı Gedâ'ya selam veren Şâh ona artık cefa zamanının bittiğini merhamet döneminin geldiğini müjdelar. Bir gün evine gelip misafirin olacağım diyerek evinden çıkmamasını tembihler. Eğer gelip de onu bulamazsa yüzüne bir daha bakmayacağını söyler. Bu sözünü ise yerine getirmez.

Şâh ile en son bu sahnede karşılaşırız. Daha sonra ise ona neler olduğu hakkında bilgi verilmez. Sonunda merhamet edip Gedâ'nın sevgisine karşılık vermiş midir? Yoksa düşüncelerinde devam edip aşkın tenselliğe bürünmesine izin vermemiş midir? Bunları bilemiyoruz. Ama hikâye boyunca cefa etmenin sevilen olmanın özellikleri arasında gördüğünü ve buna uygun davrandığını görüyoruz. Tüm bunlara karşın Gedâ'yı sevdiğini söylediği için onun maşuk olduğu gibi âşık da olduğunu belirtmeliyiz.

2.5.1.1.9. Ūdî (M-M)

Mâcerâ-yı Mâh mesnevisinin anlatıcısı olan Ūdî, eseri kendi başından geçmiş olarak anlattığından hem anlatıcıdır hem de kahramanlardan biridir.

Ūdî, eserin başında bir güzele âşık olmak istemektedir. Her an etrafında bulunmak isteyeceği bir güzel aramaktadır. Sonunda bir gece yine böyle düşünürken doğan ayı görür ve âşık olacağı güzelin bu olması gerektiğine karar verir. Ay da dile gelerek eğer kimseye anlatmayacak olursa her gece buluşabileceklerini söyler. Ūdî çok mutlu olarak bu teklifi kabul eder. Burada sevgililerin rüyada görüştüklerini söyleyebiliriz.

Âşık olan ve sevgilisinden bir yalan yüzünden cefa gören arkadaşıyla sohbet eder. Bu arkadaşına aşkta sabretmeyi nasihat eder. Fakat arkadaşının da âşık olduğunu anlar. Derdini anlatmasını isteyen arkadaşına karşı koyamaz. İçkiden hafif sarhoş olduğunu bu nedenle sabrının da azaldığını aktarır. Fakat derdini anlatınca da birden başkalarının da bunu duyacağından şüphelenip arkadaşına anlattıracağı için

sinirlenir. Tartışmaya başlarlar. Arkadaşını gerçek âşık olmamakla ruhani aşkı bilmemekle suçlar. Öfkeyle onun yanından ayrılır.

Üç gece boyunca sevgilisini beklese de rüyasında göremez. Hayal miydi diye düşünmeye kendinden şüphe etmeye başlar. Günlerce ağlar, şiirler okur. Kime derdini anlatsa insanlar şaşırır.

Ûdî, Sultan Selim Han'ın adamlarından biri olduğunu verir:

O şâhun ben kadîmî bendesiydüm

Hem anun bendesinün bendesiydüm

(M-M, 334)

Hatta mahlasının verilme nedeninin Sultan Selim'in meclisinde ud çalması olarak verir. Böylece Ûdî gerçek hayattaki kimliğiyle eserde yer alır:

Çalardum meclis-i şâhîde 'ûdî

Anunçün Mâhlas oldu bana 'Udî

(M-M, 338)

Aklının başka yerlerde olduğunu gören şah ona iltifat etmez. Böylece hem sevgilisinin hem de hamisinin ayrılığının acısını çekmeye başlayan Ûdî, çok üzgüdür. Bulunduğu yerden uzaklaşmaya karar verir. Kendi ününü duyup hayran olan biriyle Mısır'a gider.

Mısır'a gitse de derdini unutamaz. Şehri dolaşır, ağlar. Sonunda çok güzel birine rastlar. Sevdği kişinin bu olduğunu anlar. Ne yapacağını şaşırır, ayaklarına kapanıp halini anlatır. Davet eden Mâh ile birlikte onun evine gider.

Mâh'ın meclisine katılır. Çok mutludur. Yanında kalmasını, aşığı olarak yanında yer almasını isteyince çok mutlu olur. Kendini âşık olarak tanımlamaktadır:

Didüm rûz-ı ezelden 'âşıkam ben

Bu yolda Hak bilür sâdıkam ben

(M-M, 461)

Sevgiliyle gezen, hep onun yanında bulunan Ûdî, çok mutludur. Fakat Selim Han'ın adamlarını çağırdığını duyunca gitmeye karar verir. Sevdği Mâh'a da gitmesi

gerektiğini, kendisini mektupsuz bırakmamasını, şaha ondan bahsedeceğini belki ona meyledeceğini, onları bir araya getirmek istediğini anlatır. Burada Âdî ilginç bir âşıktır. Sevgilisi kıskanmak yada her şeyi onun için bırakmak yerine tam tersi onu şaha anlatmak onları bir araya getirmek ister. Sevgilisinden gitmek için izin ister. İzin alınca hem gider hem de dönüp uzaklaşan şehre baktıkça ağlar.

Manisa şehrine gelen Âdî, şahın kendisini çağırması üzerine yanına gider. Gidip Mâh'tan ona bahsetmek ister. Böylece sevdiğinin onun olmasını ister.

Su'âl ide kamu ahvâli bana

Diyem ol Mâcerâ-yı Mâhı ana

Umaram mâyl idem ana şâhı

Mülâkat eyleyem tâ mihri mâhı

Gele bezm-i şehe ol mâh-ı tâbân

Ola encüm misâli gayrı hûbân

Bezimde şem' gibi yana ol mâh

Müşerref ola anun şevkine şâh

Gehî nûş eyleye câm-ı lebinden

Gehî ayva suna ol gabgabından

Şehâ alma diye geh bûsesini

Gehî ol lebleri sen bûsesini

Gehî 'arz eyleye sükker-dehânın

Mükerrer ya'nî ol şîrîn-zebânın

(M-M, 699- 705)

Şâhın gönderdiği görevli ne kadar uyarsa da Âdî, o güzele ancak şâhın layık olduğuna inanmaktadır. Onun güzelliğini Sultan Selim'e anlatır. Gerçek hayatta bir şair ve Âdî olan anlatıcı bu mesnevide de öyle çizilmiştir. Selim Han'ın meclisinde udîdir. Aynı zamanda şairdir. Bir kasideyle Mâh'ın güzelliğini şaha anlatır.

Savaştan sonra yapılan meclise katılır. Eğlence sırasında şahı yalnız bulup hemen yanına sokulur. Mâh'tan bahsedip güzelliğini anlatır. Kendini ona layık bulmadığını bu güzelliğin ancak bir şaha yaraşacağını söylüyor:

Özümi görmedüm ben ana lâıyk

Gerekdür mâha ola şâh 'âşık

(M-M, 1080)

Böylece padişahı Mâh'a meylettirir. Şâhın iyilikle gelmezse kötülükle getir sözü ise onu korkutur. Çünkü iyilikle gelmek istemezse ona zarar veremeyeceğini bilir. Eğer gelmek istemezse şâhın da yanına dönemeyeceğini söyler.

Mâh'ın gelip şah ile birlikte olmasından çok mutlu olur:

Sa'âdet oldı ol dem bana 'Âdî

Ki gördüm şâh ile ol pür-vücûdı

(M-M, 1231)

İsteğini soran şaha şehzadenin yanına verilmek istediğini söyler. Şehzade Murat'a hizmet etmek istediğini söyler. Onu musikide eğitmek ister. Bu görev verildiği gibi Âdî'nin gizli isteği olan mehterbaşı olması da olmuştur. O istemedi bu isteği şah yerine getirmiş olur.

Bu ihsanlarla çok mutlu olan Âdî, şahı mihre şehzadesini de maha benzetir. Bu başından geçenleri de anlatmak ister. Bu kitabı okuyan şâhın da ona lütuf etmesini dileyerek bu eseri yazar. Âdî oldukça farklı bir âşıktır. Sevgilisini gözünde yücelten bu âşık kendisini ona layık görmez ve vuslatı istemez. Bu incelediğimiz diğer âşıklarda da

karşımıza çıkabilen olgulardan biridir. Fakat Ūdî aynı zamanda sevdiğinin bir başkasıyla olması için de çaba gösterir. Kıskançlık göstermek yerine onu sevdiği bir başkasına vermek ister. Bu da oldukça farklı bir âşık profilidir.

2.5.1.1.10. Vâmık (V&A)

Vâmık u Azrâ adlı mesnevinin erkek başkahramanıdır. Çin hakanı Taymus'un oğludur. Annesi Turan sultanının kızıdır. Vâmık asildir.

Altı yaşına gelince eğitim süreci başlar. Bir hocadan konuşma, yazma gibi söz sanatları öğrenirken aynı zamanda savaş sanatları öğrenir.

Vâmık zor elde edilen bir çocuktur. Çok güzeldir. Güzelliğinin de farkındadır. Âşık olmadan önce Vâmık'ın ne kadar rahat ve huzurlu olduğu verilir. Bu sakinliği sırasında suda yansımaları seyredip gururlanır. Yusuf ile aynı zamanda olsalardı onun kendi güzelliği karşısında ancak ikinci olabileceğini söyleyecek kadar kendi güzelliğine güvenir. Aşkı tatmadan önce bu davranışlarıyla Vâmık'ta narsistik özellikler gözlemleriz. Tıpkı narsizm kelimesinin kaynaklandığı mitolojideki Narkissos gibi sudaki aksine hayran kalır. Güzelliğiyle gururlanır⁶⁸.

Bilgilidir. Güzel konuşur, söz söyleme de ustadır. Güzel konuşmada zamanının bilginlerini kendine hayran bırakan Vâmık aynı zamanda şairidir.

Seyre çıkdukça ol mâh-ı dil-fürûz

Ehl-i dil dirlerdi şi'r-i sîne-sûz

(V&A, 781)

Bu özelliği onun dostlar kazanmasına da yardımcı olur. Öfkeyle yanına gelen Lahican onun söylediği şiiri dinleyip onun da kendi gibi âşık olduğunu anlayıp arkadaşı olur. Feri de onu kaçırmaya gelmişken okuduğu şiirden etkilenir, savaştan vazgeçer. Onun dostu, Lahican'ın da sevgilisi olur. Bu açıdan Vâmık'ın şiirleri hem ona dostluklar kazandırır hem de dostlarının mutluluğuna vesile olmuş olur.

İyi huyludur, merhametlidir. Düşmanına kin duymanın kalbi kirlettiğine inanır, zor duruma düştüklerinde onları affeder. Fakat bu affedicilik yönü kimi zaman başına dertler açar. Kendisiyle savaşıp onu yaralayan Erdeşir'in sahte sözlerine inanıp onu

⁶⁸ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 212.

affeder. Fakat Erdeşir onun yarasına sürdürdüğü merheme zehir kattırır. Anlatıcı karakterin bu hallerini saflık olarak yorumlar:

Sâde-dil her hande-rûyı hoş sanur

Hulkı sâfî-kalb olan bî-gaş sanur

(V&A, 1615)

Ata binmede, ok atmada, mızrak ve kılıç kullanmada ustadır. İyi bir savaşçıdır. Çok güçlüdür. Aslanları bir yumrukta yere serer. Devlerle savaşır. Çok cesurdur. Perilerle, devlerle savaşırken bile Vâmık oldukça cesurdur:

Cenge göz açdurmayup ol pehlivân

Kime kim irdi iki biçdi hemân

(V&A, 1454)

Cesur olmasının bir nedeni de İsm-i azamı okuyarak bir çok güçlükten kurtulmasıdır. Bunun yanında duaları da kabul edilen Vâmık'a olağanüstülük atfedilmiştir. Vâmık Hindûlar tarafından ateşe atıldığında da yine duası kabul edilir. Böylece ateşten yanmadan kurtulur. Vâmık da Mecnûn gibi hayvanlarla dostluk kurabilmektedir:

Sek gibi ardınca vahş u ded devân

Çetr-vâr üstinde kuşlar sâyebân

(V&A, 4050)

Bu olağanüstü özelliklerle donatılmış Vâmık yine de insanidir. Aşk karşısında çaresizdir. Bunun yanında savaşlarda yaralanır:

Şâha dahı irdi birkaç zahm-ı tîr

Gâfil ü bî-cevşen idi ol dîlir

(V&A, 1464)

Tüm bu özelliklerinin yanında Vâmık'ın mesnevi içindeki en önemli özelliği elbette onun âşık olmasıdır. Resmini görüp kim olduğunu hatta var olup olmadığını dahi bilmediği sevgilisi için şehzadelîği bırakıp tüccar kılığında yollara düşer. Onu bulmak için zorlu bir yolculuğa atılır. Babasının öğütleri karşısında da boyun eğen bir evlat

portresi çizer. Babasına karşı gelmek istemez ama aşk karşısında iradesi elinden alınmış gibidir. Babasına eğer izin verilmezse kendini öldüreceğini söyler:

Bana ger virmezse destûr-ı sefer

K'isteyem ol sûret-i cândan eser

İderem yâ bağrumı tiğ ile çâk

Yâ bulup nûş iderem zehr-i helâk

(V&A, 1126–1127)

2.5.1.1.11. Vefâ (M&V)

Mihr ü Vefâ adlı mesnevinin erkek baş kahramanıdır. Vefâ Yunan ülkesi şahı Şâh Taymus'un oğludur, asildir. Üç erkek kardeşin en küçüğü olan Vefâ babasının da en çok sevdiği çocuktur. Vefâ babasının ölümüyle büyük bir servete konar. Burada Vefâ'nın ne kadar toy olduğunu görüyoruz. Çünkü geleceğini düşünmeden kendine kalan tüm serveti eğlencelerde yer, bitirir. Oysa babası ölmeden önce başına geleceklerden endişelendiğini söylemiş, nasihatlerde bulunmuştur. Ama Vefâ tüm bunları unutmuş gibi parasını birkaç yıl içinde harcar.

Çü bu hâl üzre geçdi niçe yıl şâd

Avucda kaldı altun yirine bâd

(M&V, 1340)

Parası bitince çevresindekiler onu terk eder. Utandığından ağabeylerinin yanına da gidemez. O da düşünüp taşınıp gurbete gitmeye karar verir. Elinde kalan her şeyi satıp gurbete gider. Bu yönüyle ne kadar zorda da kalsa ağabeylerine minnet etmeyen gururlu, bağımsız bir kişilik sergiler.

Remmal'i görüp fal baktırır. Bu tür düşüncelere kıymet verdiğini anlıyoruz. Bu fala uyduğunu görüyoruz:

Çü şehzâde anun fâlnı işitdi

O kavli tutdı anunla iş itdi

(M&v, 1390)

Fakat yol üzerindeki şehirde çok güzel bir kız görür. İlk görüşte âşık olur. Bu durumda uyacağını söylediği öğüdü unuttur. Hiçbir şeye kıymet vermez olur. Âşık olduğu andaki psikolojisindeki değişiklik şöyle tanımlanmaktadır:

Kaçan kim bir kıl üstine düzine

Cihân bir kıl kadar gelmez gözine

(M&v, 1398)

Tanıştığı kızın kim olduğunu sorup onun Tatar zulmüne uğramış bir şahın kızı olduğunu öğrenir. Bu kız Mihr'dir. Mihr ona başından geçenleri anlatınca o hepsini dinler. O da kendi başından geçenleri anlatır. Birlikte yemek yiyip içki içerler.

Mihr ile birlikte avlanmaya gittikleri sırada Mihr bir ceylanı vurur. Mağrip şahı bu kanın izinden Mihr'e âşık olur. Vefâ'yı ortadan kaldırmak için cadıyı görevlendirir. Cadı Vefâ'nın boğazını keser. Ama ölmez. Ağabeyi onu bulur. O ise iyileşir iyileşmez Mihr'i bulmaya gider. Üç yıl içinde dönmezsem benden umudu kesin der. Kararlı bir âşıktır. Birçok yerde onu arar.

Sevgilisini görmek için bahçıvan gibi sarayın bahçesine girer. Onu gördükten sonra ondan bir mektup alır. Ona karşılık olarak bir tane de kendisi yazar. Ondan gelen cevabı okurken sadece anlama değil mektubun yazılışına bile âşıklık düşüncesi ekler. Sevdiğinden gelen bu mektubun her harfinde ondan bir iz bulur, mutlu olur. Bu da Vefâ'nın psikolojisini ele verir.

Mihr'le kaçıp mağaraya sığındıklarında Mihr ondaki bu rahatlığa anlam verememiştir. Arkalarında Vefâ'yı öldürmeye çalışan Cadı vardır. Vefâ'nın rahatlığı yalnız cesaretinden gelmez. Vefâ sevgilisiyle birlikte oldukça ölümü önemsemeyen biridir. Fakat bu davranışı tedbirsizliğe yol açar. Vefâ sihir altına girince, cadının sihrini hissedince ancak tehlikenin boyutunu anlar. Vefâ miras kalan parasında tedbirsizliğe düştüğü gibi kaçma zamanında da yer yer tedbirsizliğe düşmektedir.

Vefâ bu durumda Allah'a dua ederek, sihirden ona sığınır. Vefâ'nın duası kabul olur. Bu olayla Vefâ'ya bir olağanüstülük isnat edilmiştir. Vefâ'nın Hızır'la konuşması, Süleyman'ın hazinesinin ona müjdelenmesi de ona katılmış olan diğer olağanüstülüklerdir.

Vefâ'nın temkinsizliği Zengilerin elinden kurtulup sığındıkları şehirde yine gözler önüne serilir. Mihr Zen'in çağırdığı davete gitmek istemese de Vefâ gitmesini söyler. Mihr temkinli olmalarını söylediğinde artık çok geç olur. O şehirde yabancı olduklarını önce düşünmeyen Vefâ, sonra da sözünden geri dönemez. Vefâ her ne kadar temkinli değilse de verdiği sözden dönmeyecek kadar da dürüsttür. Kadının utanmaz olduğunu fark etse de bir iki saatliğine bir şey olmaz düşüncesiyle izin veriyor. Fakat bu düşüncesi yine başını belaya sokar.

Vefâ, Mihr'i Bezzaz'ın kapısında beklerken içerden duyduğu sesler hakkındaki düşüncelerini görürüz. Duyduğu eğlence sesleri karşısında üzülür. Kırılır. Önce kendine üzülür. Şehzadeyken düştüğü halleri düşünür. Sonra sevgilisinin bir başkasıyla içerde eğlendiğini düşünüp kıvrır. Sevgilisinin diğerleriyle de böyle eğlendiğini düşünüp kıskançlık hisleriyle dolar. Ben acı çekiyorum o ise kimi zaman Zengi'yle kimi zaman Bezzaz'la eğleniyor, diye düşünür. Burada Vefâ'nın iç dünyasını görmüş oluyoruz. O anlık hisleriyle kıskançlıkla dolar. Mihr'e ne Şâh-ı Mağrip'le yaşadıkları ne de Zengi'yle olanlar için hesap sormayan Vefâ'nın aslında içten içe onları kıskandığını, şüpheye düştüğünü görürüz.

Tüm bunları düşünen öfkeli Vefâ, atlarla beklerken uyuya kalır. Atın birini Düzd çalar, Mihr de diğer ata atlayıp Vefâ sandığı Düzd'ün peşine düşer. Vefâ böylece sevgilisinden ayrı kalır. Onu arayıp bir şehirde şah olmuş bulur. Diğer âşıkları da orada toplanmış bulur. Her biri Mihr ile ilgili bildiklerini yaşadıklarını anlatır. Böylece Vefâ'nın da içindeki şüphe gider. Bu şehirde Mihr ile evlenip şah olmaya karar verir. Ama düğün için ağabeylerini unutmaz, onları da çağırır. Hızır'ın onlara müjdelediği Süleyman'ın hazinesini de getirtir. Hem zenginliğe hem de sevgilisine kavuşmuş olur.

Vefâ mesnevi süresince olgunlaşır. Başta babasının servetini temkinsizce harcayan, sonra düşmanlarına karşı tedbirsiz davranan toy bir gençken sonunda katlandığı sıkıntılarla olgunlaşarak sevgilisine ve zenginliğe kavuşur. Ağabeylerinin düğüne davetiyle onların korumasına muhtaç küçük kardeşlikten bir şehre şah olmuş eşit bir kardeşliğe de yükselmiş olur. Böylece sosyal anlamda da bir büyüme de geçirmiş olur.

2.5.1.1.12. Yusûf (Y&Z)

Yusûf u Züleyhâ mesnevisinin erkek başkahramanıdır. Kenan ülkesinde yaşamaktadır. Hazreti Yakup'un oğludur. İki yaşına kadar annesi bakar. İki yaşında annesi vefat edince bu yaştan sonra halası bakar.

Çok güzeldir. Güzelliğiyle bilinir. Güzolması daha doğmadan adım adım izlenir. Fakat bu güzelliği şansı olduğı gibi şansıızlığıdır da. Öncelikle kardeş kıskançlığına neden olur. Kenan ülkesinde güzelliğı duyuldukça kıskançlık da artar. On yaşına girdiğinde akılda da kardeşlerinden üstün olduğı görülür. Herkesin asası olduğunu görüp babasından bir asa da kendisi için isteyince babası ona da verir. Fakat bu çok güzel bir asadır. Babanın bu sevgi gösterisi de kardeşlerinin kıskançlığını artırır. Kıskançlığa neden olacak bir diğler olay da Yusuf'un rüyasıdır. On bir yıldız, ay ve güneşin kendine secde ettiğini görür.

Kardeşlerinin kendisini sahraya götürmek isteyişinde hiçbir art niyet aramayan Yusuf onlarla gitmek için babasından izin alır. Burada oldukça saf, masum bir çocuk olarak çizilmiştir.

Sahraya varılınca kardeşlerinin yaptıklarına bir anlam veremez. Kuyuya bırakılacağını öğrenince babasının görmese bile Allah'ın onları göreceğinden bahseder. Allah'tan korkmaları için ağabeylerine yalvarır. Rüyasının yalan olmadığına ısrar eder. Bu zor durumda bile dürüst olduğı konusunda ısrar eder. Fakat ağabeyleri onun sözlerini dinlemezler. Onu öldürmekle tehdit ederek kuyuya bırakırlar. Ertesi gün gelecek kervanın onu alabileceğini onlara evden kaçmış bir köle olduğunu söylemesini söylerler.

Yusuf kuyuda yalnız kalınca Allah'a yakarır. Dudasında geleceğinin ne olacağını bilmek ister. Yıldızların sırrını, bahtının gidişatını bilmeyi diler. Allah'a başına gelenlerin nedenini bilmediğini anlatarak kendisini kuyudan kurtarması için yalvarır. Bunun üzerine Cebrail yanına gelerek üzölmemesini talihinin parlak olduğunu anlatır. Sabretmesini söyler. Bir gün kardeşlerinin ona muhtaç olacağını kapısına aç, sefil geleceğini bildirir. Fakat kardeşlerine kin tutmamasını tavsiye eder. Sırtına İshak'ın gömleğini giydirir.

Ertesi sabah kervancı başı Malik'in kuyuya salladığı kovaya biner. Kervancıya da kaçak bir köle olduğunu söyler. Ağabeyleri öfkeyle gelip onu isteyince Yusuf korkar, sararır.

Gördi çün ihvetin o gülbüñ-i cân

Sararub benzi ditredi çü hazân

(Y&Z, 596)

Satıldıktan sonra bir gece daha Kenan ülkesinde kalınıp ertesi gün yola çıkılır. Kaldıkları o gece Yusuf kardeşlerinin korkusundan uyuyamaz:

Yusûf uyumadı havf u haşyetden

Pür-hayâl idi mekr-i ihvetden

(Y&Z, 607)

Bu tasvirlerde Yusuf hep kardeşlerinden korkan bir çocuk olarak çizilmiştir. Çaresizdir, korunmaya muhtaçtır. Güzel ve akıllı olmasına rağmen şefkate muhtaç bir çocuk olarak ağabeylerinin kendini öldürmesinden korkmaktadır.

Satıldıktan sonra Yusuf'un ilk olarak Züleyha'dan çekindiğini görüyoruz. Fakat onun sohbetiyle ve ilgisiyle ona alışıyor. Züleyha'nın yanında bir köle gibi muamele görmüyor. En iyisini giyen en iyisini yiyen en iyi davranışlarla büyütülen biri olarak evin bir çeşit efendisi muamelesi görüyor. Yusuf Züleyha'nın yanında rahat etmeye başlar, onunla uzun sohbetler eder. Züleyha'nın ısrarıyla ona güvenen Yusuf başından geçenleri ona aktarır. Züleyha'nın yanında rahat olan Yusuf ondan uzaklaşmayı da istemez. Aslında hür biri olmasına rağmen başkasına satılmaktan korkar:

Ey Züleyhâ sakın beni satma

Hem-çü ihvân yabânlara atma

(Y&Z, 794)

Züleyha kendi evliliğini ve rüyasını anlatıp asıl aşkının Yusuf olduğunu söylediğinde Yusuf her şeyi Mevla'ya bırakmalarını söyler. Daha sonra türlü bahanelerle visal arayan Züleyha'yı anlamaz görünür. Dadının sözlerindeki imayı anlar fakat bu durumda vuslatı kabul etmeyeceğini bildirir.

Züleyha gelip isteğini açıkça söyleyince Yusuf ağlayarak ellerini açıp Allah'a yakarır. Züleyha'ya da onu sevmemesini onu seven herkesin acı çektiğini anlatır. Kendisinin azizin kölesi olduğunu ondan çok iyilik gördüğünü ona asla ihanet etmeyeceğini anlatır. Züleyha'ya evine dönmesini, kimsenin bu dedikoduyu duymamasını söyler.

Züleyha'nın hediye ettiği Züleyha adlı cariyeye ise meyleder. Bir gece onunla birlikte olmak için sözleşir. Geceleyin cariyeye çıkıp yerine aynı kıyafetleri giyen Züleyha gelince heyecanından bayılır. Yusuf şefkatle yanına gelip bayılmış Züleyha'nın yüzüne gül suyu saçarak uyandırır. Züleyha'yı daha gelmeden tanıdığını söyler. Önce kokusundan sonra hırsız gibi ürkek yürüyüşünden zaten kim olduğunu anladığını anlatır.

Resimlerle süslü eve gittiğinde önce Züleyha'ya isteği için sabretmesini söyler, aceleciliğine kızar. Sonra onun ısrarıyla resimlere bakınca Züleyha'ya gülümseyip ona meyleder. Ama hemen tövbe edip Allah'a yakarır. Yardım etmesini, nefesine uymasını engellemesini ister.

Fakat Züleyha kendini öldürmek için hançeri çekince Yusuf dayanamaz. Hemen bileğini tutup onu durdurur. Züleyha onu çekip oturtunca da şaşkınlıktan karşı çıkamaz. O an bir yandan can korkusu çekerken diğer yandan Allah korkusu çeker. İkilemde kalır:

Bir yana dilde havf ü haşyet-i cân

Bir yana havf u haşyet-i Rahmân

(Y&Z, 1399)

Züleyha'nın sarılmasına karşılık verirken duvardaki resimlerde babasını görür. Babasının kendisine öfkeyle baktığını görür. Bu resmi görünce Yusuf hemen kendinden utanarak Züleyha'nın yanından kalkar. Hemen oradan kaçmaya başlar. Fakat Züleyha onun kıyafetini tutunca yırtılır. Tam kapıdan çıkacakken Aziz'le karşılaşır, fakat ne olduğunu anlatmaz. Züleyha'yı gammazlamaz. Fakat Züleyha'nın iftirası üzerine olanları anlatır.

Yusuf zindana atılmaktan elbisenin yırtılma yönünün üzerine düşünülmesiyle kurtulur. Fakat Züleyha yine de ısrarından vazgeçmez. Kendisini kınayan kadınlara

Yusuf'u gösterir. Yusuf kadınların ellerini kesmelerinden utanıp hemen oradan uzaklaşır.

Kadınlar ona Züleyha ile birlikte olup rahat etmesini öğütlerler. Züleyha'nın onu zindana attıracağından bahsederler. Ama Yusuf zina yerine zindanı tercih eder. Burada Yusuf'un iffeti gösterilmiştir:

Didi Yûsuf o dem olup giryân

Bana yeğdür zinâdan ol zindân

(Y&Z, 1557)

Züleyha onu cezalandıracağını söylediğinde de zindanı ister. Ona acı sözler söyler. Kötü kıyafetler giydirilip zincire vurulan Yusuf şehir içinde dolaştırılıp zindana atılır. Zindanda Züleyha'dan haber getiren dayeye ise öfkeli sözler söyler. Züleyha için, utanmaz, bî-pâk (kirli), zalim, rüsva gibi nefretle dolu sözler söyler. Zindandan kurtulması için Züleyha'nın isteğini yerine getirmesi gerekirken o zindanda kalmayı tercih eder.

Zindanda çeşitli olağanüstülükler gösterir. Hasta olanlar dualarıyla iyileşir. İnsanların rüyalarını yorumlar. Rüyasını yorumladıklarından birine sultana saki olduğunda kendisini unutmamasını söyler. Yıllar sonra sultanın rüyası yorumlanması gerektiğinde onu hatırlayan saki sultana Yusuf'tan bahseder. Yusuf sultanın karşısına çıkmayı reddeder. Öncelikle kadınların toplanıp suçu nedir ortaya koymalarını ister. Suçsuzluğu ortaya çıkar. Böylece sultanın karşısına çıkan Yusuf rüyayı yorumlar. Yorumuna göre yedi yıl bolluk ardından yedi yıl ülkede kıtlık olacaktır.

Yorum üzerine sultan tarafından kıtlığa tedbir alması için görevlendirilir. Mısır'a aziz olur. Kocasını ölen Züleyha ile evlenir. Mısır'a aziz olunca çok adil davranır. Çalışkanlığıyla tanınır. Yedi yıl bolluk olunca ambarları doldurur. Yedi yıl kıtlık başlayınca yalnız Mısır halkına değil uzaktan gelen kabilelere de tahıl verir.

Gelen kardeşlerini tanıdığı halde tanımamış gibi sorular sorar. Böylece babasının ve kardeşi Bünyamin'in hayatta olduklarını öğrenir. Kardeşi Bünyamin'i görmek için her birine tahıllar verip onun hakkını vermek için onun da gelmesini şart koşar. Tahılların içine altınlar saklar. Geri dönen kardeşlerine altınları verir. Bünyamin'le yalnız kalınca ona kimliğini açıklar. Onunla yalnız kalabilmek için bir hileye başvurur.

Altın kaplardan birini Bünyamin'in çuvalına saklatır. Hırsız gibi onu yakalatıp yanında kalmasını sağlar. Kardeşleri her ne kadar onu bırakıp kendilerinden birini almasını söylese de bunun zalimlik olacağını söyleyip kabul etmez.

Babasının mektubunu getiren kardeşlerine kim olduğunu açıklar. Kardeşleri af dileyince onları affeder, mutlu olmalarını diler. Gözleri kapanan babası için de gömleğini gönderir. Hediyelerle kardeşlerini babasına yollar. Bünyamin ile Mısır'da kalır.

Kardeşleri ve babasının gelişini sultanla karşılar. Babasını attan inip karşılar. Sarılıp ağlarlar. Babası ve kardeşlerini sarayına yerleştirir. Kardeşleri önünde eğilir, babası yanındadır. Bunu gördüğü rüyanın gerçekleşmesi olarak yorumlayıp Allah'a şükreder. Kölelikten azizliğe, hakirlikten zenginliğe yükselişinden ibret alınması gerektiğini anlatır.

Bu aşk hikâyesinde Yusuf sevilen rolündedir. Züleyha'ya her ne kadar sabrı tavsiye etse de onu sevdiğine dair bir söz söylemez. Yusuf mesnevinin başında korkmuş, merhamete muhtaç bir çocukken sonunda ülke yöneten, kendisine zulmeden kardeşlerini affeden bir yetişkine dönüşür. Her zaman iffetli ve inançlı bir karakter çizilmiştir. İftiraya uğradığında da kuyuya atıldığında da Allah'a sığınır. Karamsarlığa kapılmaz, sabreder. Yusuf rüyaları yorumlayışı gibi özellikleriyle olağanüstüdür. En özelliği ise güzelliğidir. Yusuf bu açıdan fiziki mükemmelliğe sahip olduğu gibi manevi olgunluğa da erişmiştir.

Şairler başkarakterleri yaratırken dönemin ideal insanını da yaratmaktadırlar. Bu açıdan bahsettiğimiz bu karakterlere baktığımızda birkaç ortak nokta dikkatimizi çekmektedir. İlk olarak bu kahramanlar güzeldir, güzellikleriyle anılır. Gedâ ve Êdî hariç yukarıda bahsettiğimiz her kahramanın tanıtımında güzelliğe vurgu yapılmıştır. Êdî karakter-anlatıcı olarak kendi güzelliği hakkında bilgi vermezken Gedâ da güzelliğin değil aşkın sembolü olduğundan fiziki güzelliği üzerinde durulmamıştır. Dış görünüşlerinin güzelliği yanında yetenekleri ve davranışları da kahramanların birbirine benzer. Onlar anne babalarına asi değıllerdir, nasihat dinlerler. Gerçi Mecnûn gibi kimi zaman bu nasihatleri yerine getiremeseler de asla isyan etmezler. Savaşmakta yeteneklidirler. Girdikleri savaşta büyük beceriler gösterirler. Savaşan bu cesur kahramanlar aynı zamanda şairdirler. Düzenledikleri meclislerde dostlarına kimi

zamanda yalnız başlarına şiirler okurlar, güzel söz söylemekte ustadırlar. Kahramanlar ilk tanıtıldıklarında eğlenceye olan düşkünlükleri de gösterilir. Meclisler düzenlerler. Ne kadar yolculukları sırasında acı çekseler de zaman zaman yine bu tür meclislere katıldıkları gözlemlenmiştir. Duygu ve düşüncelerinde kararlıdırlar. Kimse onlara inanmadığında âşık oldukları kişinin gerçekliğinden emin olmadıklarında bile onu arama kararından vazgeçmezler. Yalnız aşkıta değil düşüncelerinde de kararlıdırlar. Yusuf iffetinden vazgeçmezken Mâh da dinini değiştirmez. Bu güçlü ve yetenekli kahramanların tek zayıf noktaları duygusalılıkları gibidir. Duygularına kapılmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Mâh arkadaşı için sadece yas tutup hayata devam edemez. Âşık olduktan sonra sabredip ya da başkasına meyledip aşkın geçmesi için uğraşmazlar. Ayrıca bu duygularını göstermekten de çekinmezler. Sarhoş olurlar, şiirler okurlar, duyguları ile mantıkları arasında kaldıklarında duygularını seçerler, sık sık ağlarlar. Bu duygusalılığın daha ileri ir seviyeye taşınıp çılgınlığa dönüşmesi de yaygındır. Kays aşkın ilerleyen safhalarında çılgınlıklarıyla Mecnûn'a dönüşür. Ramin içinse bu çılgınlık devri geçici bir süreçtir. Babasının vuslat için yardım edeceğini öğrenmesi ve şeyhin duasını almakla sakinleşir. Erkek kahramanların bir başka ortak özelliği ise soylu olmalıdır. Mâh, Vefâ, Cemşîd, Salaman, Ramin ve Vamık birer şehzadedirler. Yusuf da bir anlamda soyludur. Peygamber oğludur. Bu kahramanlarda dikkati çeken bir diğer önemli özellik her ne kadar duygularıyla zayıf bir insan portresine yaklaşırsalar da olağanüstü yetenekleri olmasıdır. Kimi zaman hayvanlarla konuşurlar. Mecnûn, Cemşîd ve Vamık hayvanlarla konuşmaktadır. Kimi zaman da duaları sayesinde zorluklardan kurtulurlar. Onların duası hemen kabul edilir. Düşmanlarına karşı Hızır yardımlarına gelir. Mecnûn bir ahıyla girdap oluşturabilir ya da ona el kaldıran rakibin kuruyan elleri yine onun duasıyla iyileşir. Vefâ da karşılaştığı zorluklar ve sihre karşı İsm-i azam duasıyla korunur. Bunların dışında periler de mesnevîde yer alabilir. Bu kahramanlar perilerle iletişim kurabilir hatta onlarla dost olup onları korumak adına savaşımlara katılabilir. Vamık hem onlarla dost olur hem de savaş sırasında onlara yardım eder. Tüm bu özelliklere bakıldığında her ne kadar farklı mesnevîlerin kahramanları olsalar da dönemin ideal insanını yansıtmak adına ortak çizgiler taşıdıklarını söyleyebiliriz. İdeal insanda aranan özellikleri güzellik, asalet, ana-babaya itaat, eğlenmeyi ve söz söylemeyi bilme, şairlik, dindarlık, savaşçı ve kararlı oluş olarak sıralayabiliriz.

2.5.1.2. Kadın Başkahramanlar

2.5.1.2.1. Absal (S&A)

Salaman u Absal adlı mesnevinin kadın başkahramanıdır. Absal, annesiz dünyaya gelen Salaman'a on altı yaşında dadı olur. Çok güzeldir. Absal'ın güzelliği tarif edilirken oldukça ayrıntılı yapılmıştır. Boyu, endamı, gözleri, yüzü gibi klasik güzellik unsurları anlatırken farklı olarak göğsü, göbeği, beli gibi vücut hatlarından da bahsedilmiştir. Absal'ın güzelliği tarif edilirken cinsellik ön plandadır.

Absal, Salaman'ın sütannesidir:

Ona idüüb sînesini cây-ı h'âb

Sükkerinden kıldı la'lin şîr-i nâb

(S&A, 613)

Şîr-perver olup ol âhû-bere

Nûr virdi gökde mihr-i hâvere

(S&A, 616)

Absal'ın çok şefkatli ve sevgi dolu bir dadı olduğunu gözlemleriz. Büyük bir sevgi ve merhametle Salaman'ı büyütür. Salaman büyüdükçe ve güzleştikçe Absal'ın düşünceleri değişir. Yıllarca emek verdiğini bu nedenle Salaman'ın kendi hakkı olduğunu düşünür:

Didi çün benven bu bâğa bâğbân

Sovuk el girmek buna olur ziyân

Olmadin tervende senden şehd-kâm

Bu harîme yâd ayaka basmak harâm

Cân ud ilden çekmişem yıllar emek

Hâsılın lââyık mîdur iller yimek

(S&A, 827–829)

Salaman'ın kendi hakkı olduğunu düşünen Absal onun ilgisini çekmeye çalışır. Bunun için de cinselliğini kullanır. Süslenerek, her gün farklı giyinerek, yakasını açarak, eteğini açarak en önemlisi bir şekilde hep onun gözünün önünde bulunarak ilgisini çekmeyi başarır. Salaman'ın kendine âşık olduğunu anlayınca çok mutlu olur. Onunla yalnız kalmak için çareler aramaya başlar. Burada şair çok etkin bir kadın portresi çizer. Aşk da cinselliği de başlatan kadındır. Absal bir gece gizlice Salaman'ın odasına girer ve onunla birlikte olur. Daha sonra onunla meclisler düzenleyip içki içer, birlikte olurlar.

Absal ilişkinin başlamasından sonra etkin karakterden edilgen bir hale geçer. Salaman'ın isteklerini yerine getirir. Salaman kaçmayı teklif edince kabul eder. Zorlu bir yolculuk boyunca sevgilisiyle çok yüksek bir dağı, zorlu bir vadiyi ve büyük bir okyanusu geçer. Sonunda güzel bir adaya ulaşırlar. Bu adada eğlenmeye başlarlar. Karşılıklı şiirler okurlar.

Salaman erkekliğini kaybedip geri dönmek isteyince tekrar zorlu bir yolculuğa çıkarlar. Ülkelerine dönünce de Salaman birlikte ölmeyi teklif eder. Absal bunu da kabul eder. Birlikte olmaları mümkün değildir. Çölde yaktıkları büyük bir ateşin içine atarlar. Salaman kurtulurken Absal yanarak can verir. Salaman babasının duasıyla kurtulurken Absal'ın yanma nedeni olarak Salaman'ın gerçek altın onun ise sahte oluşu verilir:

Çün Salâmân idi zer Absâl gışş

Lâ-cerem bu yanuben ol kaldı hoş

(S&A, 1573)

2.5.1.2.2. Azrâ (V&A)

Vamık u Azra adlı mesnevinin kadın başkahramanıdır. Gazne şahının kızıdır. Asildir. Babası için çok değerli bir evlattır.

Azra çok güzeldir. Şair onun güzelliğini uzun uzun anlatmıştır. Azra kendi güzelliğinin farkındadır. Dış görünüşü güzel olan Azra'nın huyları da güzeldir. Merhametli ve iyilikseverdir.

Başı derde girdiğinde ya da çözümsüz bir derde düşünce akıl hocası Daye'ye yanı dadısına başvurur. Daye ile ülkelerinden erkek kılığına girip at sırtında kaçarlar. Yolda Dilpezir ile karşılaşır Vamık'ın da kendisine âşık olup yollara düştüğünü, savaşta yaralandığını ama periler tarafından bilinmeyen bir yere götürüldüğünü öğrenince hem çok sevinir hem de çok üzülür. Burada Azra sevdiği kişinin de aynı derece kendisini sevdiğini öğrenmesiyle sevilen bir kadın olarak mutlu olur. Ama sevdiği kişinin acı çektiğini ve nerede olduğunun bilinmediğini öğrenince de seven olarak üzülür.

Savaşlara giren Azra oldukça cesurdur, iyi bir savaşçıdır. Behmen savaş meydanında yalnız kalınca askerlerine onun yardımına koşmasını emreden de savaş meydanına ilk atılan da odur. Savaş sırasında kadın olduğu anlaşılmaz, oldukça güçlüdür:

Bir yanadan irdi 'Azrâ berk-vâr

San güneşdür elde tîğ-ı zer-nigâr

(V&A, 3107)

Oldukça iffetlidir. Tehlikeye düştüğünü zaman boyun eğmez, tüm gücüyle karşı koyar. Bu durumlarda da oldukça güçlü çizilmiştir. Bir yumrukta devler padişahını yerlere serer:

Geldi 'Azrâ tünd olup bir muşt-ı dest

Kim mu'allaklar dönüp ol dîv-i mest

(V&A, 3814)

Azra vefalı bir dosttur. Kendisi sevgilisi Vamık ile buluşup mutlu olduğu anlarda dahi arkadaşının mutsuzluğunu göz ardı etmez. Dilpezir'in aşkını itiraf edemeyişine üzülür. Dadısını aracı kılarak hem Dilpezir'in babası Erdeşir'in affedilmesini hem de Dilpezir'in aşkının karşılık bulmasını sağlar. Bu davranışıyla vefalı bir dost olduğunu ortaya koyar.

Azra sadık bir sevgilidir. Helhelan'ın kendisine olan davranışlarına boyun eğmez, ona yumruk atar. Daha sonra Zengiler onu ve arkadaşı Dilpezir'i dövüp zincire vururlar. Yine de boyun eğmez. Azra sevgilisi için vatanından ayrılan onu bulmak uğruna rahat yaşamından vazgeçen âşık bir kadındır. Bunun yanında aşkı tek taraflı değildir. Vamık da onu sevmektedir, onun için aynı zorluklara katlanır. Sonunda Vamık'a kavuşan Azra son sahnede oldukça mutlu çizilir.

2.5.1.2.3. Hûrşîd (C&H)

Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevinin kadın başkahramanıdır. Kayser kızıdır. Asildir. Çok güzeldir. Gezici tüccar ve ressam olan Mihrap tarafından resmi yapılan Hûrşîd, güzelliğiyle meşhurdur. Ülkesine gelen Mihrap'ı mallarını görmek üzere sarayına davet eder. Mallarını beğenir. Karşılığını ödemek istese de Mihrap bu malları hediye eder.

Daha sonra Cemşîd'le Rum ülkesine gelen Mihrap bir kez daha Hûrşîd'in karşısına gelip sattıklarını gösterir. Hûrşîd ile sohbet eder. Hûrşîd bu sırada ona gördüklerinden, bildiklerinden hikâyeler anlatmasını ister. Hûrşîd hikâye dinlemeyi seven biridir. Mihrap'ın sattığı diğer şeyleri de görmek ister. Fakat ertesi gün Mihrap yanında biriyle saraya gelir. Bu kişi Cemşîd'tir.

Cemşîd'i görünce ona âşık olur. Ama getirdiği malları hediye etmek isteyince azarlar. Bir şahın bir tüccarın mallarını böyle almasının doğru olmayacağını söyler. Fakat sonra yaptığı bu harekete üzülür. Cemşîd'ten özür dilemek için dadısını bir şeyler istemek bahanesiyle yanına gönderir.

Cemşîd'in gönderdiği müzisyenleri ağırlayan Hûrşîd onların Cemşîd ağzından kendisi için söylenen şiirleri dinler. Böylece aşkının karşılıklı olduğunu öğrenip mutlu olur:

Neşât-engîz olup ol demde Hûrşîd

Zer-efşânlıkla oldu yâr-ı Cemşîd

(C&H, 2734)

Cemşîd'in üç müzisyeni gelip onun ağzından şiirler okuyunca çok sevinen Hûrşîd kendi müzisyenine de şiirler okumasına emreder. Böylece Hûrşîd, Cemşîd ile aşkının karşılıklı olduğunu öğrenir.

Müzisyenlerden Cemşîd'in aslını öğrenmeye çalışır. Onun tüccar olmadığını sezmiştir. Burada Hûrşîd'in ne kadar dikkatli olduğunu anlıyoruz. Cemşîd'in davranışlarından onun asil olduğunu düşünür. Fakat neden böyle bir yola başvurduğunu anlayamaz. Bunu da en sonunda Şehnaz adlı müzisyenden öğrenir. Kendisini görmek için bu yola başvurduğunu anlayınca da utanır.

Cemşîd'i bir eğlence meclisi daha düzenleyip davet eder. Yine müzisyenler onların birbirlerine olan duygularını anlatan şiirler okurlar. Cemşîd gittikten sonra onu merak edip dadısından kendisine yol göstermesini ister. Tüm bu olanlar hakkında neler düşündüğünü bilmek ister. Çünkü Cemşîd hem ona değerli hediyeler getirir hem de meclislere katılıp şiirler okutur. Burada da bu karakterin akıl hocasına danıştığını görüyoruz.

Akıl hocası dadısı Ketayun'un aşk hakkındaki uyarılarına ise âşık olduğunu, gözünün hiçbir şey görmediğini, sınıf farkının ise olmadığını söyleyerek cevap verir. Her ne kadar âşık olsa da sınıf farkı olup olmadığını daha önce öğrenip sonra aşkını söylerken de bu konuya açıklık getirmesinden onun için de önemli olduğunu görüyoruz. Hûrşîd de asillerin asillerle olabileceğine inanıyor olabilir:

O hâkân-zâdedür men duht-ı Kayser

Müsâvîdür ne mih-terdür ne kih-ter

(C&H, 3151)

Bir başka meclis düzenleyip müzisyenleri ve Cemşîd'i davet edip eğleniyor. Eğlence sırasında Hûrşîd kendisi açıkça aşkını ifade eder:

Kenîzinden girizân olma iy yâr

Ne var Kayser kızıysam sanayım yâr

(C&H, 3205)

Bunun üzerine Cemşîd de kendi aşkını ifade edip ona Mesnevi'den Leyla ile Mecnûn hakkında bir hikâye anlatır. Cemşîd iki defa mecliste kendinden geçer. Özür dilemeye geldiğinde ise Hûrşîd halini hatırını sorar. Suçunu hiç yüzüne vurmaz. Onu utandırmaz. Tam tersine onu yeni bir eğlence için gece davet eder.

Davet ederken Hûrşîd'in ayrılık korkusu çektiğini görüyoruz:

Seniñle ideliüm bu leyli ihyâ

Ola şâyed belâ-yı herc ferdâ

(C&H, 3407)

Meclis sırasında içkiler içen âşıklar öpüşürler. Bu sırada Hûrşîd'in anne babasına gammazlandıklarını bilmediklerinden çok mutludurlar. Bu tasvirlerde âşıkların birbirlerinin elini öptüğünü, şarap içip birlikte bahçe içinde gezdiklerini gözlemliyoruz. Annesinin geldiğini haber alan Hûrşîd korkar, utanır. Sevgilisine saklanmasını ister. Burada Hûrşîd'in utangaçlığı vurgulanmıştır. Her ne kadar eğlence meclisleri düzenleyip sevgilisiyle buluşsa da annesi gelince onun karşısına böyle çıkmaz istemez. Ayrıca annesinin ne yapacağı belli olmayacağından sevgilisine saklanmasını ister, sevgilisini için endişelenir.

Korkusuna rağmen Hûrşîd annesini oldukça saygılı karşılar. Annesinin öfkesi geçmesi umuduyla elini öper, ona ikramlarda bulunur. Fakat bunlar işe yaramaz. Annesi tarafından cezalandırılarak bir kaleye kapatılır. Günlerce burada Cemşîd'ten uzak kalan Hûrşîd derdini dadısına aktarır. Kendisi için değil sevgilisi için üzülen karakter vefalı bir portre çizer. Kendisi de çok mutsuzdur ama yine de sevgilisine haber vermek ondan haber almak ister. Onu merak eder.

Cemşîd'in müzisyenleri kalenin yanına gelip şiirler okumaya başlayınca Hûrşîd bir hizmetçisi gönderip onları davet eder. Şehnaz ve Şekker'in Cemşîd ağzından söyledikleri şiirlerle sevdiğinden haberdar olur. Sevgilisinden haber alan Hûrşîd mutlu olur, güler, neşelenir. Fakat sırrının ortaya çıkmamasını sevincini doya doya yaşayamaz. Gizli tutar. Fakat sevinci davranışlarına yansır. Sevindiğini böylece anlarız. Şekker'in Cemşîd ağzından okuduğu şiiri duyunca gözleri dolar. Tüm bu şiirlere karşılık Hûrşîd de bir şiir okur. Böylece okuduğu bu şiirle sevgilisine kendi durumundan haber vermiş olur. Sadakatini ve özlemini bu şiirle müzisyenlere aktarmış olur. Meclistekiler gidince hemen Cemşîd'ten haber almak ister. Kendisine yazılan mektubu alır. Karşılık olarak bir mektup yazar, müzisyenlerle Cemşîd'le gönderir.

Bir gece gizlice buluşan Hûrşîd onunla sarılır ve öpüşür. Mihrap Cemşîd'e evlenmeleri için Hûrşîd'in annesinin gözüne para ve mal ile girmesini önerince Hûrşîd de yardım etmeyi önerir. Kendi mücevherlerinden ve kölelerinden vermeyi teklif eder. Burada kararlılığını ve fedakârlığını gözlemlediğimiz gibi aşkını da görüyoruz:

İşitdi bu sözi ol dürr-i nâ-yâb

Didi Cemşîd'e iy dil-dâr-ı bî-tâb

Benüm var hayli kim şöyle medfûn

Dürr ü yâkût u la'l ü zerle meşhûn

Kenîzim dahı vardur nâmı Şâhî

Ne denlû dir isen al ondan kemâhı

(C&H, 4404–4407)

Cemşîd'in gitmesinin ardından annesi yanına gelen Hûrşîd ona oldukça saygılı davranır. Fakat yine de hapsedildiği için kırılgan ve kızgın olduğunu söyler. Annesinin bunu hak ettiğini söylemesiyle de üzülür. Annesi ise onun hapisliğini sona erdirir. Hûrşîd de müzisyenlerle meclis yapar.

Annesiyle Cemşîd ile Şadi'nin guy u çevgan oynamasını seyreden Hûrşîd onun kazanmasıyla mutlu olur. Daha sonra avda onun babasının hayatını kurtardığını duyunca onunla gurur duyar. '*Bana hünersiz bir asil değil hünerli biri lazım*' der. Bu sözlerinden onun sevgilisiyle asil olsa da olmasa da gurur duyduğunu gözlemliyoruz.

Cemşîd, Kayser'in ülkesini korumak için asker toplayınca Hûrşîd bir gece gizlice onu görmeye gider. Önce Mihrap'ı görüp onunla konuşur. Burada gece yarısı tek başına sevgilisiyle buluşmak için onun yanına gidecek kadar cesur bir kız olarak çiziliyor. Kendisini de âşık olarak tanımlar.

Buluşan sevgililer sarılıp öpüşürken Hûrşîd'in annesi onları görür. Hûrşîd burada yine annesinden çekinen bir kız olarak tanımlanır. Hemen söğüt ağaçlarının ardına saklanır. Annesinin gidişinden sonra yeniden sevgilisiyle buluşup sabaha kadar onunla kalır.

Son sahnede savaşı kazanan sevgilisiyle evlenen Hûrşîd'in süslenmesi ve mutluluğu verilir. Hûrşîd hem seven hem de sevilen bir kadın olarak mutlu sona kavuşur. Hem âşık hem de maşuk özellikleri taşır. Hûrşîd'in gazellerinde ortak bir duygu hâkimdir. Genellikle sevgilisi yanında gazel okuduğundan Hûrşîd mutludur.

Sevgilisinden ayrı kaldığı dönemlerdeki şiirlerde sık sık sevgisini anlatıp özlemini ve vefasını vurgular. Her zaman ümitlidir. Sevgilisi hakkında söylediği şiirlerde Cemşîd'in hem güzelliğinden hem de cesaretinden gurur duyduğu açıktır. Şiirleri yoluyla Hûrşîd'in konuşmalarına baktığımızda tüm çektiği sıkıntılara rağmen ümidini kaybetmeyen, seven hem de sevildiğine inanan bir kadın olduğu dikkatimizi çeker.

2.5.1.2.4. Leylâ (L&M)

Leyla vü Mecnûn mesnevisinin kadın başkahramanıdır. Necd kabilesinin liderinin kızıdır. Anlatıcı onun güzelliğinden uzun uzun bahseder.

Leyla bu mesnevide özellikle utangaçlığıyla tanıtılır. Anlatıcı onun utangaçlığından övgüyle bahseder:

Sözde gûyâ harîr-i nerm idi

San mücessem hayâ vü şerm idi

Nereye gitse bürünürdi nikâb

Sâyesinde bile iderdi hicâb

Şermle her-dem olmağın yâver

Kızarur der dökerdi ol gül-i ter

(L&M, 501–503)

Dadısından utandığı için sevgilisiyle ilgilenemez:

Dâyesinden hicâb idüp Leyli

Âşıkâr idemezdi ana meyli

(L&M, 1747)

Leyla da Kays'ı gördüğü anda âşık olur:

Leyli'de gördi çün sebak-dâşın

Cân ile kodı yolına başın

(L&M, 516)

Leyla hem seven hem de sevilen bir kahramandır:

Ol iki nâzenin-i nâreste

Birbirinisine oldılar beste

(L&M, 517)

Leyla kendini âşık olarak tanımlıyor:

Diridi neyleyin bu ben mahzûn

Beni mecnûn eyledin Mecnûn

(L&M, 1016)

Leyla istediği zaman duygularını saklayabilen, rol yapabilen bir kız olarak çizilir. Annesi Kays'la ilgili aşk dedikodularını duyunca öfkeyle ona gelir. Kızır, tehdit eder, cezalandırır. Tüm bunların karşısında ağlamasını korkmasını beklediği Leyla ise soğukkanlılığını koruyarak hiç olanlardan haberi yokmuş gibi bir tavır takınır:

Yab yab ana didi ki hey âna

Eyü söyledü ki yane yâne

(L&M, 618)

Leyla aşkın ne olduğunu dahi bilmediğini annesinin ne konuda kızdığını anlamadığını göstermek için kendini çocukluğa, saflığa vurarak sorar:

Evvelâ sözlerün bana bildür

Bileyin bende ânu ne dildür

*Turmayub ‘aşk u ‘âşık anarsın
Benzer ana ki ağzum ararsın*

*‘İşk kangısıdır bunun ‘âşık
Kangısıdır di bileyin sâbık*

*‘Aşk ot adı mıdur yak ûy adı
Yenilür ise nicedür dadı
(L&M, 619–122)*

Leyla eve hapsedildikten sonra kendini bir meta, mal gibi hisseder:

*Oturub kaldı hane içinde
Mal gibi hazine içinde
(L&M, 629)*

Kendini hapsedilmiş hisseder:

*San Züleyha’ya töhmet ile hemân
Kondı zindâna şâhid-i Ken’ân
(L&M, 632)*

Bu durumda eve bakışı da değişir. Leyla’nın bu sıkıntılı dönemdeki psikolojisini eve bakışından da anlayabiliriz. Ev onun için bir hapishane, kafes gibi dikenliktir:

*Ol ev içi gözine tar oldu
Bülbülün âşiyânı hâr oldu
(L&M, 633)*

Leyla’nın bahane uydurabildiğini daha sonra birçok örnekte anlatıcı verir. Ağladığında ıslanan kıyafeti için terledim der:

*Giceden subh olunca döküdüğü yaş
Tâ eylerdi câmesin yamyas*

Ertesi sorsan ol gözi sâhir

Dir idi derledüm gece vâfir

(L&M, 640–641)

Figan ettiğinde ise yılan soktu der:

Geh ki bî-ihitiyâr ide efgân

Sorsalar eydür idi sokdı yılan

(L&M, 642)

Bahane uyduruşunu sevgilisiyle buluşmak istediği zamanlarda da gözlemleyebiliriz. Kör dilenci kılığına girip onu görmeye gelen sevgilisini tanıyan Leyla annesine dilenciye yardım etme bahanesini söyler.

Leyla her ne kadar utangaç olarak tanımlansa da kimi zaman mesnevide bununla çelişen olaylar da sahnelenmiştir. Bakıldığında utanan bu kız yere düşen sevgilisinin elinden tutarak ahdini yenilemiş olur. Bayılan sevgilisiyle görüşmek için önce dadısını başından savar, sonra da onu evine çağırır.

Leyla karakterinin çiziminde bir diğer çelişen durum da temkinliliğidir. Aşkı saklama temkinini gösterip bilmez davranan Leyla'nın kimi davranışları fazlasıyla açıktır. Mecnûn'un adını duyduğu anda verdiği tepki ile aşkını gizleme düşüncesi, temkinlilik davranışı tamamen çelişmektedir. Mecnûn'un adını duyunca yerinden sıçrar, hemen onun halinden haberdar olmak için sorular sorar:

Söz açılsa eğer ki Mecnûn'dan

Hazz iderdi safâyile bundan

Sıçrayup ok gibi o kaşı yâ

Nice nice diyu sorardı hâ

Düşmezidi dilinden ol cânun

Nâm-ı mecnûn u kıssası anun

(L&M, 1004–1006)

Davranışlarıyla aşkını gizleme temkinliliğini bırakan Leyla Mecnûn'un adını daha sık duymak için oyunlar da çıkarır:

Söyleşürken letâyif ü ihbâr

Dirdi anlara ol kamer-ruhsâr

Her ki tekrâr lafz-ı Mecnûn'ı

Birbiri ardınca söylese bunu

Ana tahsîn ü âferîn olsun

Gayrümüz hâtem ol nigîn

(L&M, 1008–1010)

Leyla kendini çaresiz bir âşık olarak hisseder. Sevdiğine de kendinin derde çok dayanamadığını bunun nedenini ise kadın olması olduğunu bildirir. Leyla eve kapatıldıktan sonra çaresiz hissettiği gibi kendini zayıf da görüyor:

Ben senün gibi döymezin derde

Zen bilürsen ki benzemez merde

Çün asılda za'îf kâlibdur

'Aşkda zen er üzre gâlibdür

(L&M, 1039–1040)

Zayıflığını kız olmasına bağlayan Leyla burada sadece fiziksel ya da psikolojik durumdan bahsetmiyor. Toplumun kıza bakış açısı yüzünden de Leyla zayıftır. Çünkü kız evlat bir anlamda evdeki misafir gibi görülmektedir. Bir zaman sonra gitmesi

beklenir. Bu nedenle de bir âşık olarak zayıftır. Kaderi hakkında hüküm vermek elinde değildir:

Neyleyin lîk efendi eyleme dûr

Tut bu eksüklü câriyen ma'zûr

Olmasa nânı azdan çokdan

Utanur her ev ıssı konukdan

İhtiyârı kız olanın her bâr

Ata ana eliünden nâçâr

Bu iki olıcak sene râzı

Girmez ortaya müfti ve kâzı

(L&M, 1760–1763)

Tüm bu zayıf görmelere rağmen ne kadar cesur ve kararlı bir karakter olduğunu da görüyoruz. Nikâhının yapıldığını duyduğu anda çarha kaderinden dolayı yakını ve son kararını verir. Mecnûn olmayacaksa başka hiç kimseye yar olmayacağını kesin bir dille belirtir:

Tiğ ile dökseler eğer hûnum

Varmazın gayre kanı Mecnûn'um

(L&M, 1369)

Düğün hazırlıkları sırasında da duygularını gizlemez. Davranışlarıyla bu evliliği istemediğini ortaya açıkça koyar. Yapılan makyajı siler, gelin süsleyicisini engeller. Üzgün olduğunu göstermekten çekinmez, ağlar. O kadar ki çevredekiler Leyla'nın annesine kızının gönlü olmadığını söylemeye başlarlar. Annesi gelip duygularını gizlemesini rezil olduklarını söyleyince Leyla oldukça cesur davranır. İlk başta duygularını gizleyen bir kız olarak çizilen karakter artık her şeyi açıkça söyler. Aşk

hakkında annesinin düşüncelerini bildiği halde âşık olduğunu ve bundan utanmadığını gösterir. Bu konuşmalardan da bıçak kemiğe dayanınca, Leyla öfkelenince nasıl biri olduğunu görüyoruz. Soğukkanlılığını kaybeder, bahane uydurmaz. Çevrenin düşüncesini umursamaz, toplum kurallarını hiçe sayabilir:

Şimdi kim derd câne irişdi

Çak bıçak üstüh'âne irişdi

Bana anma kabîle vü kavmi

Hastaya dime râhat-ı nevmi

Benüm onlarla yok durur Kârum

Belki anlar olupdur ağyârum

Kimsene itmesün bana em sem

Yârdan ayru yokdurur kimsem

Kon beni siz de kendü hâlümde

Âh u derd ü gam u melâlümde

(L&M, 1394–1398)

Düğün hazırlıklarıyla birlikte öfkesinde dışarı yansıtmaktan çekinmeyen Leyla, düğün gecesinde de bunu gösterir. Yanına gelen damada tokat atıp, öfkeyle hislerini anlatır. Mecnûn'u sevdiğini, ondan başkasıyla olmayacağını söyler. Bunları sakın bir şekilde söylemez. Çünkü bu sözler sırasında damada hakaret de eder:

Ağzıma bak sana dirin hâsıl

Yok yire itme sa'y hîç câhil

(L&M, 1421)

Onu kovar:

Tur yıkıl buradan bu da çokdur

Virme sıklet ki tâkatüm yokdur

(L&M, 1423)

Leyla boşandıktan sonra baba evine dönüyor. Aşkını gizlice yaşamaya devam eder. Fakat bu âşık Leyla nasılsa çölde gördüğü sevgilisini tanıyamaz. Tanıdıktan sonra temkinli olarak tanımlanan Leyla'dan beklenmeyecek bir hareket yapar; kendin yere atar.

İşüdüp bunu Leyli ân itdi

Kendiyi nâkeden yere atdı

(L&M, 2010)

Leyla merhametli bir maşuktur. Bayılan sevgilisinin başını şefkatle dizlerine alır:

Başın aldı dizine ol sâ'at

Ana gösterdi merhamet kat kat

(L&M, 2015)

Leyla evlenmiş boşanmış bir kadın olarak sevdiğiyle artık bir arada olmayı ister. Kavuşmayı önerir. Burada Mecnûn'dan çok daha cesur bir adım attığını gözlemliyoruz. Geçmişini unutup gelecek hakkında konuşmayı ister. Hatta birlikte kaçmayı teklif eder:

Görünen bu ki ittifâk idevüz

Başumuz ala bir yana gidevüz

(L&M, 2042)

Fakat Leyla'nın bu teklifini Mecnûn reddeder. Leyla hakkında söylenecek sözleri hatırlatıp onu kendi elleriyle kabilesine bırakır. Kavuşmanın mümkün olmadığını âşıklar anlamış olurlar. Leyla kavuşmanın mümkün olmadığını öğrendikten sonra evine döner. Bu olayın onun üstündeki etkisini tam olarak öğrenemiyoruz. Fakat

Mecnûn'un öldüğüne dair bir rüya gördüğünü öğreniyoruz. Bu rüyanın ardından Leyla hastalanır. Son nefesinde bile aşkını inkâr etmeyen Leyla sevgilisine söylenmesini istediklerini annesine söyleyerek ölür. Leyla bu davranışlarıyla bir âşık portresi çizmiştir. O hem sevilen hem de seven bir kadındır. Leyla'yı hep acı çekerken ve toplumla mücadele ederken gözlemleriz. Kendisi âşık olduğunu kabullenip her şeyi göze alırken toplumun kadına bakışı nedeniyle bir türlü kendi hayatı hakkında alınacak kararlara iştirak edemez. Bu nedenle bir şekilde acı çekmeye devam eder.

2.5.1.2.5. Mihr (M&M)

Mihr ü Mâh adlı aşk mesnevisinin kadın başkahramanıdır. Mihr soyludur. Pervin adlı gayr-i Müslim bir padişahın kızıdır. Mesnevide uzun uzun güzelliğinden bahsedilir.

Mihr sadece sevilen bir kadın değildir. Aynı zamanda da âşıktır. Mâh ona ilk görüşte âşık olduğu gibi Mihr de Mâh'a ilk görüşte âşık olur.

Mihr hem güzel hem de cesur bir kızdır. Burada prenses olan Mihr, sevdiği adamla kendi askerlerine karşı savaştıkça hatta haylisini öldürecek kadar cesur çizilir. Cesareti sadece savaşma becerisinden gelmez. O aynı zamanda sahip olduğu tüm lüksü ve şatafatı aşk uğruna bırakmaya hazır bir kadın psikolojisinde çizilmiştir. Aşk uğruna dinini terk eden Mihr, asaletini de terk et etmekten çekinmediğini belirtir:

Cihân dârına sensiz olmadan beg

Kapunda câriye olmak bana yeg

(M&M, 738)

Mihr'in aşk hakkındaki düşüncelerini onun iç konuşmasından gözlemliyoruz. Bu iç konuşmadan onun aşkı daha tensel olarak tanımladığını fark ediyoruz:

Girüp zerrîn ü sîmîn câme-h'âbâ

Varup çün Mihr ü meh bir yerde h'âbâ

Olup geh la'l-i cân-bahşile hemdem

İderdün anı dil derdine emsem

Kılup geh bag-ı vaslunda yerin bir

Deredün nahl-i kaddinden anun ber

Muhassal irişüben çün visâle

Sürerdün zevki katup yağı bala

(M&M, 654–658)

Mihr sonunda babasına karşı savaşı kazanan Mâh ile evlenir. Mutlulukları kısa süre sonra Mâh'ın ölümüyle sona erer. Mihr de kısa süre sonra vefat eder. Mihr seven ve sevilen bir kadındır. Aşkı için dinini, ülkesini ve ailesini terk edecek kadar cesur bir âşıktır. Güzelliği, cesareti kadar onun mah'ı zindandan çıkarmak için babasına çekinmeden bahaneler söyleyebilecek biri olarak da görürüz. Babası da onu Mâh'ı kendi yanına çekmek için bir yem olarak kullanmaktan çekinmez. Bu nedenle Mihr ile babası arasındaki ilişki oldukça farklıdır. Her ikisi de kendi çıkarları için karşısındakini kullanmaktan çekinmez. Sonunda da savaşta karşı karşıya kalırlar. Babasına karşı savaşmaktan da çekinmez.

2.5.1.2.6. Mihr (M&V)

Mihr ü Vefâ adlı mesnevinin kadın başkahramanıdır. Çok güzeldir. İlk görüşte Vefâ'ya âşık olur. Babası Tatar zulmüne uğramış İran şahıdır (Sultan-ı Haver). Mihr de bir asilzadedir. Babası Tatar'la savaşmaktadır. Başlarından geçenleri anlatır. Tüm olanları savaşı, savaşta yaşananları bu yeni tanıştığı, âşık olduğu adama anlatır. Babası Tatar'la büyük bir savaş içine girmiş fakat yenilmiştir. Denize açıldıktan sonra büyük bir fırtınaya tutulurlar. Babasından ayrı düşer. Dadısıyla birlikte kıyıya ulaşan Mihr'e Hızır Vefâ'nın geleceğini müjdelar. Yani Vefâ'ya her ne kadar ilk görüşte âşık olsa da bu beklenen bir âşktır.

Mihr beklediği adam gelince konuşup tanışınca ona hemen ikramlarda bulunur. Yemekler hazırlanır. İçki servisi yapılır. Meclis düzenlenir. Mihr'i içki meclislerinde daha sonra da sık görürüz. Müzisyenleri sevgilisine hediye eder.

Mihr utangaçtır:

Hicâbından yüzi gülnâre döndi

Yanağı üzre müjgân hâre döndi

(M&V, 2477)

Mihr savaşçıdır. Ok atar, savaşır.

Vefâ'nın Cadı tarafından öldürüldüğü söylenir. Bunu duyan Mihr'in verdiği tepkiler çok açıktır. Üzülür, kahrolur. Yüz üstü yere yıkılır. Fakat Hızır'la karşılaşp Vefâ'nın yaşadığı müjdesini alınca düzelir. Burada Mihr aşkını açıkça ortaya koyar.

Bunu duyunca Vefâ'yı öldürtmek isteyen kendisini de elde etmek isteyen Mağrip şahına davranışı onun karakteri hakkında önemli ipuçları verir. Savaşmaz, karşı çıkmaz. Tam tersine kaderine razı olmuş görünür. Şâhtan yas tutmak, acısını unutmak için bir yıl izin ister. Bir yılın sonunda sevgilisiyle kaçmak üzere anlaşır. Şâha artık onunla olacağını vaat eder. Ama önce birkaç gün eğlenmek ister. Eğlence için şahla birlikte içki meclisi düzenler. Onunla olmak istiyormuş gibi rol yapar. Bu eğlence sırasında bahçede gezmek istediğini söyleyip gizlice sevgilisiyle görüşüp atları hazırlamasını söyler. Hemen şahın yanına dönüp hiçbir şey olmamış gibi rol yapar. Ama şah sarhoş olup kendinden geçince sevgilisiyle kaçmak için dışarı çıkar. Ne yazık ki olumsuzluklar yüzünden bir hırsızın peşinden giderek sevgilisinden ayrı kalır.

Mihr aynı zamanda akıllı, yaşadıklarından ders çıkaran bir karakter olarak karşımıza çıkar. Şâh-ı Mağrip'ten kaçıp mağaraya sığındıklarında Vefâ'nın sakinliğine anlam veremez. Kendisi Cadı'dan korkar.

Mihr'in rol yapışını Zengilerin şahı Helhelân ile davranışında da gözlemliyoruz. Onu kaçıranları görüp şahın meylini anlayınca ne bağırır ne de savaşır. Hal-i nisve (muayyen dönemde) olduğunu söyleyerek on gün izin alır. Sürme almak bahanesiyle ondan para alıp şehre iner, orada Vefâ ile kaçmayı kararlaştırır. Daha sonra sanki vuslatı ister gibi Zengî ile meclis yapar, içki içer. Zengi bu içki meclisinde yanına oturur, kolunu boynuna atar. Mihr de ona meylediyor gibi rol yapar. Sakiyi gönder yalnız kalalım diyerek Zengi'yle baş başa kalır. Sonra yiyecek ve içeceklere aldığı tozu katar. Yiyen herkes bayılır. Zengi'ye de içki ikram eder. Onu da uyuttuktan sonra yine kaçır.

Vefâ ile kaçıp güzel bir şehre sığınrlar. Orada iyi, misafirperver bir ev sahibine konuk olurlar. Kış olduğu için orada konaklarlar. Fakat Mihr'in güzelliği yine başlarını derde sokar. Bezzaz adlı biri onu elde etmek için Zen'i yolar. Zen de düğün bahanesiyle onu davet eder. Mihr önce bu teklifi reddetmek istese de Vefâ izin verdiği için gider. Fakat burada yine temkinli bir Mihr, temkinsiz bir Vefâ portresi çizilmiş oluyor. Mihr bu şehirde yabancı olduklarını, kimseyi tanımadıklarını geçmişten ders çıkarıp ayrılmamaları gerektiğini söyler. Mihr'in akılcı ve temkinli yanı yine vurgulanmış olur.

Bezzaz'ın eline düşen Mihr'in yine rol yapışını gözlemliyoruz. Bezzaz'ın yanına oturup vuslat için beklemesini söyler. Birkaç gün eğlenelim sonra der. Bu karakteri de oyalar. İçki içen Bezzaz, uyuya kalınca dışarı çıkar.

Vefâ sandığı at hırsız Düzd'ün peşine düşen Mihr onun Vefâ olmadığını anlayınca geri dönmez. Burada onun kaderciliğini görüyoruz. Vefâ kaderimdir, gelip beni bulur diyerek yoluna devam eder. Fakat yine de Mihr oldukça tedbirlidir. Erkek kıyafetine girerek gelecek tehlikelerden korunmaya çalışır.

Mihr erkek kılığında kapısında uyuduğu şehre şah olur. Bunlar da tamamen şans, kader işidir. Şehre şah olduktan sonra geri dönüp Vefâ'nın yanına gitmediği için pişman olur. Fakat dönüp aramaktansa onun kendisini bulmasına karar verir. Gülümseyen bir tasvirini yaptırıp şehrin dört girişindeki dört çeşmeye koydurur. Gelenleri beklemeyi seçer. Mihr'in kaderciliğini bu davranışından da gözlemleyebiliriz.

Gelen âşıkları tanıyıp bayıldıkları, ağladıkları için hemen anlaşılır. Mihr adildir. Çünkü gelen âşıklarına onlar kendisine nasıl davrandıysa öyle davranır. Şâh-ı Mağrip gelip bayılınca onu bir yıl şahlar gibi ağırlar. Çünkü şah da onu bir yıl ağırlamış, her isteğini yerine getirmiştir.

Zengi gelince onun kendisini zorla hapsettiği gibi hapsettirir. Bezzâz gelince onu da misafir ettirir. Düzd gelince ona da atların hizmetini yaptırılmasını emreder. En son Vefâ gelir. Onu ise saraya aldırıp şahlara layık hizmetlerde bulundurtur. Fakat Mihr hemen âşıklarının karşısına çıkıp yaptıklarını yüzlerine vurma yolunu seçmez. Her birine yaşadıkları maceraları anlatırıp kendi adını temize çıkartır.

Mihr her birine başından geçeni anlatırıp Vefâ da aşkını anlatınca kimliğini halka açıklar. Onu erkek sanıp şah kabul eden halka kadın olduğu için şahları

olamayacağını bildirir. Ama halk onun gitmesini istemez. Kocasının şah olmasına karar verilir. Vefâ şahlığı devralır. Vefâ'nın ağabeylerini, dadıyı, diğer âşıkları da düğüne çağırırlar. Mihr, Vefâ ile evlenir.

Mihr hem seven hem de sevilen bir kadındır. Sevdiği için çeşitli sıkıntılara, yolculuklara katlanır. Onun kişiliğinde en ilginç nokta kendisine sahip olmak isteyen kişilere verdiği soğukkanlı tepkidir. Hiçbirine bağırmas, şiddet uygulamaz. Kabullenmiş, razı olmuş hatta istiyormuş görünür. Onlarla eğlencelere katılır, rol yapar. Her birini uyuttuktan sonra oradan kaçır. Zorluklarla savaşmaktansa akılcı davranarak kaçmayı yeğler. Bir diğer ilginç özelliği ise kaderciliğidir. Vefâ'nın gelişini de yeniden buluşacaklarını da onun kaderinde oluşuna bağlar. Böylece paniğe kapılmaz, sabredip sevgilisinin kendisini bulmasını bekler. Duygusallığının yanında oldukça akılcı davrandığı bu örnekler üzerinden söyleyebiliriz.

2.5.1.2.7. Veyse (V&R)

Veyse vü Ramin adlı mesnevide başkahramanlardandır. Çok güzeldir. Ülkesinden kaçmak zorunda kalmış bir asildir. Ramin'in ülkesine sığınmıştır. Yaşlı babasının hayattaki tek evladıdır.

Güzel olduğu kadar cesur da bir kızdır:

Ruhından fehm olup sahib-kıranlık

Saçından anlanurdı kahramanlık

(V&R, 419)

Avladıkları canavar herkesi hayrete düşürünce insanlar Veyse'yi merak edip birbirlerine onu gösterirler:

Turup yollarda engüştile yekser

O mâhı gösterdi kavm ehl-i kişver

(V&R, 462)

Tüm insanlar ondan bahsedince ayrılmaları gerekir. Şâh tarafından sürgüne gönderilir. Gitmeden önce Pervane ile sevgilisine mektup gönderir.

Kız olduğuna dair bilgiyi ancak Ramin'in mektubundan anlıyoruz. Bu noktaya kadar karakterin cinsiyetine dair hiçbir bilgi verilmez. Bu beyitlere gelene kadar

Veyse'nin kız olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Burada bunları yazarak unutulmaktan, vefasızlıktan korktuğunu bildirmesiyle dinleyici/okuyucu bu karakterin bir kız olduğunu anlar. Ramin mektubunda unutulmaktan korktuğunu kadınlara dair olan önyargılara dayanarak şöyle ifade eder:

Kalem-zen sûretin yazdukda meh-veş

Vefâ nakşına çekmiş hatt-ı dil-keş

Ki kârı bunların hercâyilikdür

Heves-perdâzlık hosrâyîlikdür

(V&R, 896–897)

İran'daki şahın ölümüyle Veyse ülkesine döner. Babası şah olur. Fakat kısa bir süre sonra babası ölür. Bunun üzerine Veyse yerine geçer. Burada ilginç olarak bir kızın yönetici olabileceği çizilmiştir. İran şahı olduğunu Pervane'den öğreniriz.

Yazdığı mektupta önce Allah'ı anan Veyse sonra Ramin'e olan vefasından, acı çekişinden bahseder. Kendini âşık olarak tanımlamaktadır. Şâh olmaktansa sevgilisinin kapısında dilenci olmayı tercih eder.

Şehrine gelen sevgilisi Ramin'i sesinden tanır. Pervane'yi onu bulması için gönderir. Pervane Ramin'in bir derviş olarak geldiğini anlatınca ağlar. Şâh iken derviş olmasına üzülür. Karşı karşıya gelince birbirlerine secde ederler. Sarılırlar.

Ramin'e şah kıyafetleri verir. Behzat ve diğer arkadaşlarına da hediyeler verir. Veyse sevincinden yağma geleneğini uygular, halka çeşitli değerli eşyaları yağma ettirir. Üç gün üç gece eğlence düzenler. Bu hediyelerle de yetinmeyen Veyse kendi şahlığını da sevgilisine devreder. Yöneticiliğin erkek işi olduğunu söyler. Beylerine Ramin'i anlatırken kullandığı sıfatlarla Veyse'nin gözünden Ramin'i tanımış oluruz: Cömert, güçlü, genç, dokuz atasına kadar han sülalesinden gelen bir asil. Şâhlık devredildikten sonra Veyse düğün için süslenir. Burada oldukça mutlu verilmiştir.

Veyse çok güzel ve cesur biridir. Hem seven hem de seven bir kadındır. Sürgünde olduğu ülkenin şehzadesine âşık olan bir asildir. Kendisi de bir şahın kızıdır. Bu aşkı nedeniyle o ülkeden sürülürler. Aşkı için acı çekmeyi göze alır. Sevdiğini

sesinden tanıyacak kadar âşıktır. Bunun yanında şahlığını ona devredecek kadar da fedakardır.

2.5.1.2.8. Züleyha (Y&Z)

Yusuf u Züleyha adlı mesnevinin kadın kahramanıdır. Mısır azizinin karısıdır. Asildir. Teymus Şâh'ın kızıdır. Züleyha'da öncelikle güzelliğe duyulan bir tutku vardır. Yusuf'la karşılaşmadan önce bu tutku kendi güzelliğine de duyulmaktadır. Bu açıdan Züleyha Yusuf'a âşık olmadan önce bir anlamda narsistir:

Mübtelâ idi hüsnüme 'âlem

Cân virürlerdi görmeğe bir dem

Ben de hüsnüme mübtelâ idüm

Başdan ayağa pür-belâ idüm

Sever idüm güzelleri gâyet

Hüsnile bî-bedelleri gâyet

(Y&Z, 809-811)

Açık artırmaya çıkan Yusuf'u penceresinden görür. Yusuf için yapılan açık artırmaya katılır. Onu görünce kendinden geçer, bayılır. Dadısı uyandırınca da Yusuf'a bir anda âşık olduğunu söyler.

Artırma sırasında kim ne verirse Züleyha hemen bir fazlasını verir. Yusuf'u almaya kararlıdır. Artırmada en çok veren de o olur. Almak için dadısını kocası azize gönderir. Oğulları olmadığından bu çocuğu almak istediğini belirtir. Aziz sultanın da onu almak istediğini bunun için almayacağını bildirince, gidip sultandan rica etmesini söyler. Züleyha'nın ısrarları sonucunda aziz Yusuf'u satın alır. Böylece Züleyha Yusuf'un sahibi olmuş olur. Züleyha bu satın alma sonucunda çok mutlu olur. Fakat sevinçten şaşkına dönüp bir süre Yusuf'la konuşamaz. Sonra onunla konuşmaya başlar. Yusuf'a yeni değerli giysiler giydirir. Onunla ilgilenir. İçtenlikle ona hizmet eder. Tüm bu ilgili davranışlarıyla sabaha kadar süren sohbetler eden iki yakın arkadaşına dönüşürler.

Yusuf'la sohbeti sırasında Züleyha onun başından geçenleri öğrenmek ister. Çünkü Yusuf'un köle olmadığını asil olduğunu söylemese de anlamıştır. Israrıyla onun peygamber oğlu olduğunu, köle olmadığını öğrenir. Bu sohbet sırasında Züleyha da ona kendi genç kızlığından bahseder. Bir şah kızı olan Züleyha babasının ülkesinde bir kiliseye devamlı giderken orada gördüğü bir resme âşık olur. âşık olduğu duyulunca önce öğüt verirler ardından resmi silerler. Fakat bu sefer de resimdeki kişiyi rüyalarında görmeye başlar. Rüyasında önce konuşmayan hayal sonra onunla konuşmaya başlar. Sonunda rüyasındaki kişi Mısır'ın azizi olduğunu kendisinden başkasıyla olmamasını ister. Rüyasından uyanan Züleyha sevinçten oynar, Allah'a şükreder. Sevdiği kişinin kim olduğunu bilmektedir. Eğlence meclisleri düzenleyip kızlarla eğlenir. Ama devamlı sevdiğini düşünür, azizin yolunu bekler. Her ne kadar çeşitli ülkelerden istense de babası da kızının derdini öğrendiğinden hiç kimsenin teklifini kabul etmez. Elçilere kızını Mısır'ın azizine sözlediğini söyler. Böylece aziz de elçiler gönderir. Züleyha sevgilisi sandığı azizle büyük bir düğünle evlenir. Düğün gecesi sevdiğini göreceğini zannederken aziz olarak başka biriyle karşılaşır. Büyük bir hayal kırıklığına uğrar. Rüyasında gördüğü Yusuf'tur ama o hiç tanımadığı azizle evlenmiştir. Tüm başından geçenleri anlatıp aşkını itiraf eden Züleyha Yusuf'la visali istediğini de belirtir.

Günlerce sabreden Züleyha sırrını açıklar, kavuşmak için türlü yollar denese de Yusuf hiç anlamaz görünür. Bunun üzerine dadısını gönderir. Dadısı da Yusuf'a Züleyha'ya meyletmesini önerince Yusuf'un ret cevabını Züleyha'ya iletir.

Züleyha bunun üzerine Yusuf'un yanına gidip açıkça isteğini belirtir. Taş kalpli olmamasını ister. Yusuf'un ret cevabını işiten Züleyha ağlayarak dadısından çözüm bulmasını ister. Dadısının bulduğu hileyi duyunca gerçekleşmiş gibi sevinir. Kendisine benzeyen boyu, boyu kadar bir cariyeye bulması için dadıyı görevlendirir.

Züleyha adlı cariyeye bulununca bu cariyeyi Yusuf'a hediye eder. Yusuf'un ona meylettğini o gece beraber olacaklarını öğrenince çok sevinir. Hemen dadısını çağırıp cariyeyele birbirlerine benzetmesini emreder. Gece olup herkes uyumaya çekilince Züleyha heyecanla bekler. Bu heyecanı şöyle anlatılmıştır:

Cânı geldi lebe Züleyhânun

Valsı ümîdi ile cânânun

(Y&Z, 1274)

Kapıyı örtmek bahanesiyle çıkan cariye yerine içeri giren Züleyha çok heyecanlıdır. Korkarak soyunmaya başlar ama bir türlü yapamaz. Heyecandan elleri titrer, düğmelerini çözemez. Sonunda bayılır.

Züleyha isteğine kavuşamayınca ağlayarak sarayına döner. Derdini yine dadısına anlatır. Yusuf'la kendisini birlikte gösteren resimlerle dolu bir ev yaptırır. Bu resimleri görünce Züleyha'nın derdi daha çok artar. Yusuf'u alıp resimlerle süslediği eve girer. Kapılara bekçiler koyar. Fakat Yusuf'un üzülmelerini anlayamaz. İsteğinin zamanla olacağını söyleyen Yusuf'u aşkı bilmemekle itham eder. Züleyha vuslatı istemektedir ama Yusuf zamana bırakmaktadır. Bu isteğinde Züleyha oldukça ısrarcı ve sabırsızdır. Yusuf'un dua edişini görmesine rağmen isteğini tekrarlar. Önce ağlayıp yalvarır. Bunun yararı olmadığını görünce öfkelenip sitem eder. Bunun da yardımı olmayınca kendini öldürmekle tehdit eder.

Yusuf bileğini tutup onu engelleyince hemen yatağa oturup onu da yanına çeker. Düşünmesine fırsat vermek istemez, vuslata ulaşmak ister. Züleyha meyletmiş görünen Yusuf'un aniden kalkıp kaçmasından şaşırır. Kıyafetini yakalar ama o da yırtılır.

Züleyha kocası ile Yusuf'un beraber geliyor görünce Yusuf'un olanları anlattığını sanıp korkuyla bağırır. Yusuf'un uyurken kendisine saldırdığını onun da onu yakalamak için peşinden koştuğunu yakaladığında da kıyafetinden bir parçasının da elinde kaldığını anlatır. Burada Züleyha kendi ayıbını örtmek için, üste çıkmak için Yusuf'u sevse de iftira etmekten çekinmez.

Züleyha Mısırlı kadınların kendisinin aşkı hakkında dedikodu ettiğini ve kendisini aşağıladıklarını duyunca öfkelenir. Onlardan hem öç almak hem de iyi bir ders vermek ister. Bu nedenle hepsini davet eder. Büyük bir konukseverlikle hepsine ikramlarda bulunur. Sonunda ellerine keskin bıçaklar verip dikkatli olmalarını söyleyerek turunçlar sunar. Bu sırada Yusuf'u içeri çağırır. Kadınlar ellerini keserler, Yusuf'un güzelliğini görüp Züleyha hakkında söylediklerinden pişman olurlar. Bu olay üzerine kadınlarla konuşan Züleyha, âşık olduğunu, hileye de başvurduğunu ama Yusuf'u elde edemediğini anlatır. Artık son çare kendisi nasıl azap çekiyorsa ona da çekirmek olduğunu söyler. Züleyha Yusuf'u zindana attırmak istediğini açıkça kadınlarla paylaşır.

Yusuf bunu da kabul etmeyince Züleyha kadınlar arasında kötü anılır. Züleyha bu reddediliş üzerine öfkelenir. Öfkesi sevgisinin üzerine çıkar. Onun için yabancı ile sevgili aynı gelir:

Çün Züleyhâya Yûsuf olmadı râm

Oldı zenler içinde ol bed-nâm

Gâyet-i şiddet-i muhabbetden

Gâyet-i sadmet-i harâretten

Şöyle harîs-i vuslat-ı yâr

Ki ana bir oldı yâmile ağyâr

(Y&Z, 1559–1561)

Öfkeyle kocasına kendisinin rezil olmasına sebep olan bu köleye ceza vereceğini, adını temize çıkaracağını söyler. Kocas da buna izin verir. Yusuf'un zindanı istemesi ve acı sözlerle karşılık vermesi üzerine iyice sinirlenen Züleyha Yusuf'un kıyafetlerinin çıkartılmasını ister. Giydiği kıymetli kıyafetler yerine kötüler giydirilir. Züleyha boynuna zincir vurularak şehirde gezdirilmesini ve zindana atılmasını emreder.

Fakat Yusuf'un zindana atılmasından sonra da Züleyha büyük bir üzüntüye kapılır. Ağlar, çırpınır. Üç gün üç gece bu acıya katlanan Züleyha sonunda dadısını Yusuf'a haberci gönderir. Eğer kendisine ram olursa onu hemen oradan çıkaracağını bildirir. Reddedilince çok üzülür. Ama yine de Yusuf'tan vazgeçemez. Bir gün daha dayanıp yine kocası azize Yusuf'u çıkarması için dil döker. Bunun halk için yaptığı bir tedbir olduğunu, artık kölelerinin uslandığını söyler. Fakat kocası artık Yusuf'u çıkartmayacağını bir daha da ondan bahsetmemesini söyler.

Yusuf'un hasretiyle ağlayan Züleyha bu ayrılık için kendini suçlar. Yaptıklarından pişmanlık duyar. Yusuf'un elbiselerini eline alıp ağlar. Kokusunun olduğu yerlerde dolaşır. Kıyafetlerini kucaklar. Gizlice geceleyin dadısıyla zindana gidip uzaktan sabaha kadar Yusuf'a bakar. Böylece yıllar geçer ama Züleyha kavuşmak için bir çare bulamaz.

Yıllar böylece geçip Yusuf zindandan çıkınca Mısır'a aziz olur. Kıtıfir işini kaptırmanın üzüntüsüyle o gün ölür. Züleyha hem Kıtıfir'in ölümüne hem de Yusuf'a olan aşkına ağlamaktadır. Burada Züleyha'nın iki istenmeyen hal ile baş başa kaldığı gösterilir. Hem kocasını kaybetmiştir hem de âşık olduğu kişiye kavuşamamıştır.

Fakat Reyryan Sultan, Züleyha'ya acıyarak onu Yusuf'la evlendirir. Bu durumda Züleyha'nın sevinci çizilmiştir. Züleyha ikinci evliliği olmasına rağmen bakiredir:

Buldı Yûsuf anı bekâretle

Sâni'i saklamış siyânetle

(Y&Z, 1806)

İki çocuk annesi olur: Mişa ve Efrahim. Evlendikten sonra olanlardan bahsedilen, anne oluşundan bahsedilen ilk kadın başkahramandır. Evliliğinden sonra Züleyha hakkında bir daha bahsedilmez. Bir daha Züleyha eserde geçmez.

Bu eserde Züleyha âşık rolündedir. Daha genç bir kızken gördüğü bir resme âşık olur. Bu resmin sahibinin de Mısır'ın azizi olduğunu öğrenerek aziz Kıtıfir'le evlenir. Fakat bu büyük bir yanılgıdır. Çünkü onun âşık olduğu kişi bir sonraki azizi olacak kişidir, Yusuf'tur. Züleyha farklı bir âşıktır. Çünkü âşıklar genelde acı çekip sevgili ne isterse razı olurken Züleyha hamle yapar, hile yapar, harekete geçer. Sevgiliye kavuşmaktan bahsederken sadece sevilme ya da bir arada olmaktan bahsetmemektir. Züleyha'nın aşkı tensellik de içerir. Buna rağmen mesnevi boyunca bir âşık olarak yüceltilmiştir. Züleyha ısrarcı ve kural tanımaz bir âşıktır. Evli olmasını, köle olarak aldığı Yusuf ile aralarında sınıf farkı olmasını ya da toplum baskılarını umursamaz. Bunun yanında öfkelenildiğinde sevgilisine iftira ve eza etmekten de çekinmeyen biridir. Bu açıdan bakıldığında Züleyha zayıf noktaları da verilen bir âşıktır.

Tüm bu kadın kahramanlara baktığımızda her ne kadar her biri farklı bir hikâyenin başkahramanı olsalar ve farklı kimlikler taşısalar da ortak izler taşıdıklarını gözlemliyoruz. Bu da dönemin kadına bakışını da bize verir. Öncelikle istisnasız hepsi çok güzeldir. Üstelik bu güzel kadınların hepsi kendi güzelliklerinin bilincindedir. Bunu kullanmaktan çekinmezler bu onlar için büyük bir silahtır. Tıpkı erkek kahramanlar gibi asalet kadın kahramanlar için de önemli bir ortak özelliktir. Azra, Hûrşîd, Mihr, Mihr, Veyse ve Züleyha prenestir. Absal da asil olmasa da saray da yaşayan belli bir sosyal

sınıfa mensup biridir. Leyla da kabile reisinin kızıdır. Bu nedenle her biri toplumda önemli bir yere sahiptir. Fakat hepsinde ortak olan bir diğer ilginç nokta hepsinin bu sosyal sınıftan gözlerini kırpmadan vazgeçebilecek bir fedakârlığa hazır olmalarıdır. Bu kadın kahramanlar da bir diğer ilginç nokta her ne kadar maşuk (sevilen) olarak değerlendirilseler de onlar aynı zaman da seven karakterlerdir. Onlar da sevgilileri gibi zorluklara katılırlar. Yolculuklara çıkarlar, toplumun tepkisine göğüs gereler. Hatta savaşlara katılırlar erkeklerden ayırt edilmez şekilde cesurca savaşır. Bir diğer önemli benzerlik ise olaylar karşısında bahane uydurma, rol yapma yetenekleridir. Azra hamama gitme bahanesi ile ülkesinden ayrılır. Leyla aşkı bilmediğine annesini inandırmak için rol yapar. Mihr Mâh ile aynı ortamı paylaşmak için onun dininden döndürebileceğini vaat eder. Mihr onu elde etmek isteyen adamlarla eğlenir, onlarla birlikte olmayı istiyor görünür. Züleyha Yusuf'u kandırmak için arkadaşı gibi davranır. Cariyeyi hediye etme bahanesiyle onunla birlikte olmaya çalışır. Kadınlar hakkında şöyle bir çıkarımda bulunulabilir. Çok güzel, cesur ve asil olmalarına rağmen rol yapma yeteneklerini ve güzelliklerini de bir silah olarak kullanırlar.

2.5.2. İkincil Kahramanlar

Bu kahramanlar da eserlerde önemli roller oynamaktadırlar. Kahramana yardımcı olmakta ya da engeller çıkarmaktadırlar. Burada sınıflandırma yaparken onların üstlendikleri rollere göre bir grupta yoluna gittik. Mesnevilerde ikincil kahramanlarda ortak görev dağılımları olduğunu gözlemlediğimizden her birinin belli başlıklar altında incelendiğinde benzerlik ve farklılıklarının daha iyi ortaya çıkacağını düşünüyoruz.

2.5.2.1.Babalar

2.5.2.1.1. Azrâ'nın Babası (V&A)

Gazneyn şahıdır. Kızını seven ve onun için endişelenen bir babadır. Kızının dadısı ile ülkesinden kaçtığını öğrenince onun belalarla karşılaşmasından korkup her yerde ondan haber sorar. Sonunda dadı dönerek kızının düğününü haber verir. Kızının düğününe hediyelerle katılır.

2.5.2.1.2. Hilâl (M&M)

Zarîfî'nin Mihr ü Mâh adlı eserinde olumlu bir baba motifidir. Mâh'ın babası olan Hilal, Müslüman bir hükümdardır. Çin ülkesinde yaşamaktadır. Ama hâkim olduğu ülkenin sınırları Çin'i de aşmaktadır. Adildir. Kahraman, savaşçı ve yönettiği topluma karşı şefkatlidir. Zor durumda kalan dostlarına yardıma koşmasından onun aynı zamanda cesur ve yardımsever olduğunu da görüyoruz. Tüm bunların yanında oğluna yalnız ava çıkmamasını öğütleyen endişeli bir babadır. Oğlunun düşmanla savaştığını gördüğünde öfkelenen ve düşmana saldıran koruyucu bir ebeveynidir. Daha çok öğüt veren ve merhamet eden bir babadır. Oğlunun eğitiminde şiddete ya da kısıtlamaya başvurmaz.

2.5.2.1.3. Horasan Şâhı (V&R)

Veyse vü Ramin adlı mesnevide Ramin'in babasıdır. Vezirin oğlu hakkında söylediği sihirlenip tüm malını bir cadı için harcadığı iftirasını duyunca çok sinirlenir. Ramin'i zindana attırılmasını emreder. Nasihati değil cezalandırmayı savunur. Çocukların zayıfken ayağının bağlanması gerektiğini düşünür. Gençken nasıl eğitilirse öyle gideceğini bu nedenle başıboş bırakılmamalarını, sert bir eğitimden geçmeleri gerektiğini savunur. Sırf güzelliğin anlamı yok, yararlı da olmalıdır der. Veyse'ye de eziyet edilmesini emreder; saçından asın, tenini ateşle dağlayın der. İbret için cezalandırılmasını ister. Tüm bu davranışlarıyla anlatıcı tarafından gaddar olarak yorumlanır:

Pes andan emr kıldı hân-ı gaddâr

O fettânı saçından ideler dâr

(V&R, 575)

Tüm bu davranışlarına bakılınca baba, ne oğluna olanlar hakkında soru soruyor ne de açıklaması bir fırsat yaratıyor. Hemen cezalandırmaya karar veriyor. Suçlanan kişinin kim olduğunu bilmeden oğlunu yoldan çıkardığı öne sürülen kişiye eziyet edilmesini istiyor. Şiddete başvuran, baskıcı ve sert bir baba portresi çizilir.

Vezir-i azam ve diğer vezirlerin anlattıklarıyla sakinleşse de Veyse'nin sürülmesini ister. Her ne kadar suçsuzsa da burada kalması kargaşalık çıkarır, en iyisi gitmesidir diye düşünür. Oğlu Ramin'i ise kaleye hapseder.

Fakat oğlunun delilik alametleri taşıdığını görünce çok üzülür. İki yakasını tutup acıyla haykırır, külahını yere çarpıp ağlar, yaptıklarından pişmanlık duyar. Çocuğu için hemen derman aramaya başlar. İlk olarak doktorları çağırıp yardım ister. Tüm malını oğlu için feda etmeye hazır biridir. Doktorların iyileştiremediğini duyunca yakasını yırtıp ağlar. Burada şahın kendini suçladığını görürüz. Oğlunun hastalığı için kendi kendini suçlamaktadır, pişmandır.

Fakat oğlunun hastalığını kabullenip ondan vazgeçmek yerine çare aramaya devam eder. Divanı toplayıp orada bulunanlardan akıl danışır. Oğlunun hastalanmasını kendinin hastalanmasından daha beter buluyor. Önerilen şeyhin yanına oğlunu götürmeye karar veriyor. Duası kabul edilen bu şeyhin derman olabileceğini duyan baba çok sevinir. Şeyh oğlunun dermanının sevgiliye kavuşmak olduğunu söyler, oğlu için dua eder. Oğlunun duadan sonra kendini toparlamasına çok sevinir. Tacını giyer, tahtına geçer. Sevinçle Veyse'yi bulup haber verilmesi için haberciler yollar. Oğluyla onu kavuşturmaya karar verir.

Adamlarını hediyelerle Veyse'nin ülkesine gönderir. Fakat oğlunu göndermez. Sert ve zorlu bir kış vardır. Bu nedenle adamlarını önden hediyelerle yollarken oğlunu baharda yollamaya karar veriyor. Adamlarının vardıktan sonra yolun oğlu için güvenli olduğuna dair mektup yazmalarını, Ramin'in de bu mektuptan sonra ülkesinden yola çıkmasını ister.

Kafile yola çıktıktan sonra hastalanır. Öleceği anlayınca oğlunu görmek ister. Ölmeden oğlunu görüp koklamak istiyor. Bu davranışıyla sevgi dolu bir baba portresi çizer. Aynı zamanda öğütlerle ona şahlığı devretmek ister. Oğlunu görünce ağlar. Nefsine bağlanma, zalim olma, adın iyiliklerle anılsın, adil ol, senden önce yaşayanları düşünüp ibret al, ahreti düşünüp ona göre davran gibi öğütler veren baba vefat eder.

2.5.2.1.4. Kayser-i Rum(C&H)

Hûrşîd'in babasıdır. Cemşîd'i mallarını görmek ve gördüklerinden haber almak için sarayına davet eder. Cemşîd'in davranışlarından onun asil olduğunu anlar. Cemşîd'in kendisine hizmet etmesine izin verip zamanla veziri haline getirir.

Kızına uygun eş adayı olduğunu düşündüğü Şâdî tüm şatafatı ile gelince çok etkilenir. Onun gelişi şerefine meclis düzenler. Cemşîd de buraya davetlidir. Bir iltifat olarak damat adayı Şadi'ye kadeh sunar, fakat o çok sarhoş olduğundan bunu içemez.

Cemşîd'e sunduğunda içer. Şadi'nin yaptığını bir hata olarak görür, bu nedenle ondan soğur. İkinci gecede hediye bir hilat vermek ister fakat Şadi yine sarhoş olup meclisten ayrılmak zorunda kalır. Hilatı da Cemşîd'e verir. Üçüncü sefer içki meclisinde sarhoş olup ayrılan Şadi'ye uygun davranmadığı için öfkelenir.

Baba, guy ve çevgan oyununda da Şadi'de beklediği başarıyı göremez. Şadi yenilip Cemşîd yener. Şadi babanın gözünde düştükçe adım adım Cemşîd yükselir.

Üçüncü bir sınav olarak Kayser bir av düzenler. Burada Cemşîd'in hayatını kurtarması üzerine kararını vermiş olur. Karşılanması çok zor olan ve Şadi tarafından da bahane olduğu anlaşılan üç şart sunup kızını ona vermez. Cemşîd'e ise eğer Şam'a karşı savaşı kazanırsa kızını ona vereceğini bildirir.

Savaş sırasında ise Cemşîd'i birkaç menzile kadar uğurlamakla yetinir. Savaşa katılmaz. Savaş kazanıldığında ise çok mutlu olur. Yalnız savaş kazandığı için değil aynı zamanda iyi bir damat seçtiği için de mutlu olur. Bu zafer için iki hafta eğlence düzenler. Cemşîd ile kızını evlendirir. Tüm bu damat adayı seçimleri sırasında kızının fikrini almaz. Kızı ile Cemşîd arasında geçenleri bilmemektedir. O damat seçerken kızına eş seçmekten çok ülkesini yönetecek yeni şahı seçmektedir. Aradığı özellikler de bu nedenle sınavlara tabii tutulmaktadır. Sonunda da Cemşîd onun yerine savaşa katılarak kazanır. Böylece Şâh alıcı bir karakterdir. Hem iyi bir damat, hem bir savaş hem de damadının babası ve mal varlığı sayesinde güçlü bir müttefik kazanır. Bunlar için çaba gösterme, olayların gidişatı ona bu kazancı getirir.

2.5.2.1.5. Mâlik (L&M)

Mâlik, Leyla'nın babasıdır. Bağdat'a kadar ünü duyulan Mâlik, Necd kavminin de lideridir. Mâlik'in kabilesi göçebe hayatı yaşamaktadır:

Geçinürlerdi hüsn-i hâlile

Kona göçe ferâğ-ı bâlile

(L&M, 988)

Hakkında bu bilgiler verilen Mâlik'in kızı hakkındaki düşünceleri de tam olarak bilemeyiz. Kızı kendi düğününde aşkını açıkça söyleyince herkes bundan bahsedince tepkisi ne olmuştur? Çocuğunun mutsuzluğuna ne tepki vermiştir? Leyla'nın ölümünü

nasıl karşılaşmıştır? Bu soruların hiçbirisi metinde cevaplandırılmaz. Onu sadece toplumdaki yeri ile tanırız.

2.5.2.1.6. Mecnûn'un Babası (L&M)

Mecnûn'un babası, Salih Çelebi'nin eserinde yalnız üstlendiği bu rolle karşımıza çıkar. Onun ne adını ne de babalık dışında kendine ait dünyasını biliriz. O bu kurmacada sadece bir baba figürü olarak çizilmiştir. Hatta kurgunun sonuna geldiğimizde ona ne olduğunu dahi bilmeyiz. Ölmüş müdür? Oğlunun ölümüne ne tepki vermiştir? Ya da başka çocuğu olmuş mudur? Tüm bu soruları eser cevaplamaz. Bu karakter, baba rolünü oynaması için gerekli görüldüğü yerlerde kurguya dâhil edilmiş daha sonra tamamen sahneden çekilmiştir.

Âmir adlı bir kabilenin sayılan kişilerindendir. Fakat tam olarak bir lider değildir. Sadece lider gibidir:

Emrine hep kabile râm idi

Anlara san şeh-i benâm idi

(L&M, 337)

Adil, zengin, iyiliksever, herkes tarafından sevilen ve bilinen, ilim ve irfan sahibi biridir. Hikâyenin başında onu oğul sahibi olmak isteyen bu dert ile üzülen biri olarak görürüz.

Oğul ister idi kim ala kâmun

Andura yirde komıya nâmın

(L&M, 345)

Bu baba özellikle koruyuculuğuyla dikkat çeker.

Saklar idi anı yavuz yilden

Bed nazardan yaramayan dilden

(L&M, 428)

Cezalandırıcı ya da yasaklayıcı değil öğüt vericidir. Her ne kadar oğluna düşkün olsa da onun eğitimi için her dediği olur demektense öğüt verir:

Sakinurdu gezend irmekden
Hâli olmazdı pend virmekden
 (L&M, 424)

Ya'ni kim ânı pende çektiler
Çare yok çekmeyince zincîre
 (L&M, 790)

Oğlunu çok seven bunu da göstermekten çekinmeyen sevgi dolu bir babadır. Duygularını göstermekten çekinmez. Kimi zaman da ağlar:

Akaridi önünce cû gibi
Ayağına düşerdi su gibi
 (L&M, 426)

Vardı ağlayı önüne anun
Eline yapışub o haranun
 (L&M, 773)

Babanın sevgisi aktarılırken babalığın zahmetli bir iş olduğu da bu baba figürü üzerinden vurgulanmıştır:

Büyidiüp ânı bin belâyile
Zahmetin çekdi yıl u âyile
 (L&M, 429)

Babanın oğlunun çıldırmasına, mecnun olmasına üzüntüsü anlatırken de babalık hakkında yorumlar yapılmıştır:

Oğlun bir yirine batsa diken
Olur atada tîr-i cân-efgen

Ata olmasa kimesne eğer

Nedür ol bilmez âh-ı mihr-i peder

Başdan ayağa 'ayb olsa oğul

Ata gözine gelmez ol

(L&M, 738–740)

Bu yorumlarla Mecnûn'un babasının hisleri aktarılmış olur. O oğlu herkes tarafından ayıplansa, taşlansa, dışlansa da ondan vazgeçmeyecek bir babadır. Bu vazgeçmeyişi de oğlunu pirlere götürüşüyle ispatlar. Bunun işe yaramadığını görünce oğlu için Leyla'yı istemeye gider. Fakat bir türlü oğlunu aşk derdinden kurtarmayı başaramaz.

Atası dermend her yana

Çâre arardı yürüyüp ana

(L&M, 922)

2.5.2.1.7. Sultan-ı Haver(M&V)

Mihr ü Vefâ mesnevisinde Mihr'in babası olarak anılır. Fakat eser içinde hiç karşımıza çıkmaz. Onun hakkında bilgileri diğer karakterlerden öğreniriz. Tatar'la bir savaşa girmiştir. Savaşçı, adil bir şah olarak tasvir edilir. Girdiği bu savaşı kaybetmiş kızıyla ve mahiyetiyle denize açılmıştır. Fakat denizde bir fırtınaya tutulmuş, kızından ayrı düşmüştür. Bundan sonra şaha ne olduğu verilmemiştir. Nasıl bir baba olduğu hakkında da yorum yapılmamıştır. Daha çok bir şah olarak özellikleri verilmiştir.

2.5.2.1.8. Şâh Fağfur/ Şabur (C&H)

Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevide erkek kahraman olan Cemşîd'in babasıdır. Çin hanıdır. Soyludur. Savaşçıdır.

Oğlunun âşık olduğunu üzüldüğünü arkadaşlarından öğrenince verdiği tepkiler ile oğlunu çok seven bir baba olduğunu anlıyoruz. Gözleri doluyor, bu hal nasıl olacak diye düşünüyor. Hemen eşine haber veriyor. Eşiyle dertleşiyor. Burada oldukça

demokratik bir eş portresi çiziyor. Eşiyle oğullarının derdi hakkında konuşup birlikte onun için bir şeyler yapmaya karar veriyorlar.

Eşi oğlu için kızları toplayınca o da oğluyla bu meclisi seyrediyor. Oğlu kızlardan hiçbiri olmadığını söyleyip nasıl âşık olduğunu babasına anlatıyor. Burada çocuğuyla dertleşen sorunlarını paylaşan bir ebeveyn portresi çiziyor. Yargılamıyor, bağırıp azarlamıyor. Ağlamakla gülmek arası bocalıyor. Fakat aşkın gerçekliğine de inanıyor.

Eşiyle birlikte oğullarının halini düşünüyorlar. Kızları toplamakla, aşkı geçiştirmeye çalışmakla hata yaptıklarını anlıyorlar. Oğullarından bu karmâşıklık için özür diliyorlar. Bu da oldukça demokratik bir ebeveyn örneğidir.

Aşkın gerçekliğine inanınca baba oğluna yardımcı olmak istiyor. Mihrap'ı buluyor. Mihrap'ın yaptığı resimler içinde oğlu sevdiği kızı buluyor. Yola çıkmaya karar verip babasından izin istiyor. Baba şaşırıyor, üzülüyor. Baba, gözleri dolarak bir şehzade için bu yolculuğun ne kadar zor ve tehlikeli olduğunu bildiriyor. Oğlu için meraklanıyor, onun başına kötü şeyler gelmesinden çekiniyor. Gurbetin ve hasret kalmanın zorluğundan bahsedip oğluna gitmemesi için sesleniyor. Gitmesine izin vermiyor. Oğluna izin vermese de baskıcı bir babadan çok evladını düşünen bir ebeveyn olarak sunulmuştur.

Eşi izin verince de bu izne boyun eğiyor. Oğlu giderken ağlıyor. Duygularını gizlemeyen bir karakterdir.

2.5.2.1. 9. Taymus (M&V)

Yunan Ülkesinin şahıdır. Üç oğlu vardır. Bunların arasında en çok en küçük oğlu Vefâ'yı sever:

Eğerçi her biri mâh-ı cihândır

Vefâya mihri gün gibi 'ayândur

(M&V, 1267)

O son nefesinde bile bu sevgili oğlu için üzülür, endişe eder. Ona hayat hakkında nasihatlerde bulunur.

Ne idüp neyleyem bîçâre düşdün

Garîb ü bîkes ü âvâre düşdün

(M&V, 1270)

Zor durumdakilere yardım et. İyiliksever ol:

Ne eylersen bugün yarın sorulur

Çalan çalınur u uran urulur

Yoğurdundan fakîrîn çekme yağın

Sana el sananun alma ayağın

Sabî her demde sanman kim gabîdür

Benî olur benî ger hod sabîdür

(M&V, 1273- 1276)

Dindarlara, mutasavvıflara saygılı ol:

Ayakda koma dervîş ü fakîri

El alanun Hak olur destgîri

(M&V, 1277–1278)

Açıkgöz ol, halkı tembelliğe alıştırma:

‘Avâm miskinlik râzî olma

Sakın ahkâm-ı cevre kâdî olma

Zahîriin yok gerek açuk ola göz

Kî sinen dilmeye oklar gibi söz

(M&V, 1279–1280)

Adil ol:

Olup ‘âdil idesin ‘adl u dâdı

Cihân dolsurasın ‘ıyş u şâdı

(M&V, 1283)

Mala meyletme:

Cihânda olmagıl meyyâl mâla

Eğer îsâl ide hadd-i kemâle

(M&V, 1284)

Haksız yere kan dökme:

Sakın od gibi yakma kimse cânın

Be-nâhâk alma key bil kimse kanın

(M&V, 1285)

Öğütlerden sonra da vefat edip sahneden çekilir. Fakat oğullarına bıraktığı sırlı miraslarla da onların hayatını etkiler.

2.5.2.1.10. Taymus Şâh (V&A)

Vamık’ın babasıdır. Çin hakanıdır. Çok zengin ve güçlü bir şah olarak tanıtılan bu baba figürünü mesnevinin başında üzgün görürüz. Bir oğul sahibi olmak istemektedir. Bu isteğini de danışma meclisi ile paylaşır. Kendisine özellikleri sıralanan kızı bulmalarını isteyince Turan sultanının kızı ile evlenir. Onunla evliliğini de kutlu bir vakitte ayarlamıştır.

Oğul sahibi olunca çok sevinen Taymus Han, onu çok sever. Bu sevgisinden dolayı ona Vamık adını verir. Sevgi dolu ve ilgili bir babadır. Oğluyla vedalaşırken ona sarılıp ağlar.

Devlet işlerinde ve özel sorunlarında danışma meclisinin fikrini alır. Oğul sahibi olmak için onlara akıl danışan şah, oğlunun gidişi hakkında da onların fikrini alıp ona göre hareket eder.

Öğüt veren bir babadır. Vamık Azra'nın resmini görüp âşık olunca babası önce nasihat eder. Gerçek olup olmadığı bir güzele bağlanmamasını, bir hayal için ülkesini bırakıp itmemesini öğütler. eğer dileği güzel bir kıyza Çin ülkesinde bir çok güzelin bulunduğunu söyler.

Oğluyla gurur duyar. Onun perilerle dostluğunu görünce onu Hazreti Süleyman'a benzetir.

Oğlunun düğününde tüm zenginliğini gelinin ayaklarına serer.

2.5.2.1.11. Teymus Şâh (Y&Z)

Züleyha'nın babasıdır. Zengindir. Müslüman değildir. Züleyha'nın rüyasında Mısır azizine âşık olduğunu kendisine söylememesine rağmen bilir. Gelen elçileri ve hediyeleri kabul etmeyerek kızının azize sözlü olduğunu söyler. Züleyha bu davranışıyla babasını ihtiyatlı ve akıllı bulur. Kızı evlenirken büyük bir çeyiz verir.

2.5.2.1.12. Yakup Peygamber (Y&Z)

Gubârî'nin Yusuf ile Züleyha'nın aşkını anlattığı mesnevinde Yusuf'un babasıdır. Peygamberdir. İlk olarak bir bahar mevsiminde eşiyle gül bahçesinde gezerken görülür. Burada eşiyle birlikte olur.

Eşinin ölümünden sonra oğluna duyduğu sevgi de büyür. Her zaman onunla ilgilenir, konuşur. Asa isteyen Yusuf'a çok güzel bir asa vererek ona olan sevgisini de açıkça göstermiş olur. Rüyasını dinleyip yorumlayan Yakup bu rüyayı kimseye anlatmamasını ister. Onun başına bir şey gelmesinden endişe eder. Oğullarının Yusuf'u gezmeye götürmesinden bile korkar. Onlara açıkça Yusuf'u sevmediklerini bildiğini söyler:

Bilürem ben siz anı sevmezsiniz

Anun ahvalini beğenmezsiniz

(Y&Z, 275)

Hiçbir kurdun, aslanın oğluna zarar vermeyeceğini ama onların verebileceğini söyleyip bir daha bu konuyu açmamalarını ister. Rüyasında Yusuf'u bir kurdun kaptığını görmüş, bu nedenle dikkatli olmaya çalışmaktadır. Yusuf da gitmek isteyince ısrarlara dayanamayıp izin verir. Fakat gitmeden önce oğluna çeşitli öğütler verir.

Bunlardan ilki kardeşlerinden uzaklaşmamasıdır. Sonra nerede olursa olsun Allah'ı anmayı unutmamasını ve sahradaki manzarayı ibret alarak izlemesini öğütler. Daha sonra diğer oğullarına da öğüt verir. Oğullarına Yusuf'u göz önünden ayırmamalarını, kalbini kırmamalarını ve ona iyi davranmalarını öğütler.

Geri dönen oğullarının söylediklerine inanmaz, bir kez daha söyletir. Böylece bir söylediklerinin diğerine uymadığını görür. Yalanlarına inanmadığını açıkça oğullarına söyler. Bir söyledikleri diğerini tutmamaktadır. Kurt yediyse gömlek nasıl parçalanmamıştır. Tüm bu yalanlara inanmasa da sabretmesi gerektiğini söyler. Burada kadere boyun eğen biridir. Baba olarak büyük oğullarının karakterini bilen ama yine de karşı çıkamayan bir babadır.

Oğulları tahıl almak için Bünyamin'i istediklerinde de onlara güvenmez. Yusuf'un başına gelenlerin bu oğluna da olmasından korkar. Bünyamin dönmeyince de oğullarından şüphe eder. Ama oğlunu istemek için de azize mektup yazar. Mektubunda oğlu Yusuf'u kaybettikten sonra çektiği özlemi ve Bünyamin'e duyduğu sevgiyi anlatıp ağlamaktan kör oluşunu anlatır. Elinde kalan oğlunun geri verilmesini ister. Oğullarıyla mektubu gönderir.

Oğulları dönerken yanlarında getirdikleri gömleğin kokusunu alan Yakup daha onlar gelmeden Yusuf'un kokusunu tanıyıp onun geldiğini sanır. Getirilen gömlek gözlerine sürülünce gözleri açılır. Oğlunun haberlerini duydukça sevinir, çocuklarına dualar eder.

Yusuf'un isteği üzerine tüm ailesini toplayıp Mısır'a göçer. Orada oğlunu görünce tahtırevandan inip ağlayarak oğluna sarılır. Oğullarıyla birlikte saraya yerleştirilir.

2.5.2.1.13. Yunan Padişahı (S&A)

Salaman'ın babası olan Yunan şahıdır. Hâkim'e büyük bir saygı duyar. Adil ve cömerttir. Fakat padişahın mutluluğunu gölgeleyen tek bir arzusu vardır. Bu da çocuk sahibi olma isteğidir. Bu sorununu da Hâkim'e açar. Burada babalık duygularından çok yöneticilik duygularının ağır bastığı gözlemlenir. Kendisi öldükten sonra ülkesini yönetecek bir halefe ihtiyaç duymaktadır. Hâkim bu isteğini bir anneye ihtiyaç duymadan sihir yoluyla gerçekleştirir.

Salaman'ı bir dadıya emanet eden babanın bu süre içinde onun eğitimiyle ilgilenip ilgilenmediği verilmemiştir. Ama dadısıyla oğlunun ilişkisini duyunca verdiği tepkiyle tekrar sahneye gelir. Hâkim'le günlerce ortada görünmeyen Salaman'ı merak edince bu aşkı öğrenip şaşırıyorlar. Islah etmeye, tedbir almaya karar veriyorlar. Öğüt veriyor. Uzun uzun oğluna bu aşktan vazgeçmesini öğretler.

Öğütleyici bir baba portresi çizer. Oğlu ile Absal'ın kaçtığını öğrenen baba çok üzülür. Ağlayarak bir çare arar.i dünyayı gösteren sihirli bir aynası vardır. Ona bakıp onların hallerini görür. Fakat iki sevgiliyi görünce onlara acır, merhamet eder. Geçimleri için ne lazımsa hazırlatıp yollar. Şehzadenin mutluluğu için hiçbir şeyin eksik kalmamasını ister. Oldukça merhametli ve cömert biridir.

Her ne kadar oğlunun ihtiyaçlarını temin etse de baba oğlunun bu davranışına çok üzülmemektedir. Neler yapabileceğini oğlunun bu işten nasıl vazgeçirebileceğini düşünür. Bu arada da oğlunu merak ettiğinden zaman zaman kıyafet değiştirip gizlice gidip ona bakar. Oğlunun hallerine şaşır, hasretiyle acı çeker. Sonunda oğlunun Absal'a yaklaşamaması için sihir yoluyla onu iktidarsız hale getirir.

Oğlunun geri dönüşüyle oldukça mutlu oluyor. Onu kucaklayıp öpücüklerle boğuyor. Onun gelişyle ne kadar mutlu olduğunu uzun uzun anlatır. Ona verdiği değeri burada açıkça görebiliyoruz. Çocuğuna karşı sevgi dolu bir babadır, bu sevgiyi gizlemez. Ama oğluna tahtı devretmek için Absal'ı bırakmasını şart koşar. Kadına kanmamasını, iffetli olmasını, nefesine uymamasını öğretler.

Oğlunu gizlice izleyen şah onun çölde yaktığı büyük ateşin içine sevgilisine sarılıp atladığını görünce dehşete kapılır. Burada davranışları tasvir edilir. Üzüntünün ciğeri yanar, ağlayarak dört bir yana koşmaya başlar. Ellerini açıp dua eder. Burada duası kabul edilir. Oğlu kurtulur ama Absal yanar.

Baba oğlu kurtulduğu için ne kadar mutlu olsa da onun acı çektiğini gördükçe endişelenmeye başlar. Zamanla bu acının geçmediğini görünce Hâkim'i çağırıp akıl danışır.

Oğlunun tahtı devralmasıyla ona vasiyetini içeren bir mektup verir. Burada yine öğüt verici bir ebeveyn portresi çizer. Ahrete şimdiden hazırlanmaya şimdiden başlamasını, cömert olmasını, akılcı olmasını, ilim öğrenmesini, bilgili insanlara danışmasını, güzel ahlaklı olmasını, adil olmasını, halka iyi davranmasını, gariplere iyi

davranmasını, akıllı ve olgun bir vezir seçmesini, zalimlere ve kötülere karşı uyanık olmasını, öfkesine hâkim olmasını, hayatta bırakılacak en iyi mirasın iyi bir ad olduğunu öğütler.

2.5.2.1.14. Pervin(M&M)

Mihr ü Mâh'ta Mihr'in babası olan Pervin ise olumsuz bir baba örneğidir. Mâh adlı şehrin gar-i Müslim yöneticisidir. Pervin'in bu şehir dışında üç yüz şehri daha vardır. Çok askeri vardır. Büyük ordusuna güvenir. Pervin'in dünyaya, metaya düşkünlüğünü Mâh'la karşılaştığında şatafatlı kıyafetlerine hayran oluşundan anlıyoruz. Pervin hilecidir. Şarabı şerbet diyerek Mâh'a içirmeye çalışır. Ayrıca bunu şerbet olduğunu söyleyerek yalancılığını da ortaya koymuş olur. Pervin savaşçı olarak da korkaktır. Hilal'in askerlerinin kazanmaya başladığını görünce kaçıp gider. Pervin bir baba olarak da olumsuz çizilmiştir. Dinini bırakması karşılığında Mâh'a kendi öz kızını teklif eder. Kızına da verdiği öğüt bununla ilgilidir. Ne yaparsa yapsın her şeye izin verir yeter ki onun istediği sonuca ulaşsın. Eğitici bir baba rolünden çok çocuğunu kendi işlerine alet eden bir baba modeli çizilmiştir. Zaten yanlı anlatıcı da eser boyunca karakteri aşağılayıcı sıfatlarla birlikte anmıştır.

2.5.2.1.15. Şâh-ı Mihrâc (C&H)

Şam hükümdarı, Şadi'nin babasıdır. Zengin, bilgilidir. Şadi oğulları arasında en büyük olandır. En güzel oğludur. Oğlunu çağırıp evlilik isteğinin savaşa neden olduğunu söyleyip onu azarlar. Her ne kadar savaşa onunla katılsa da oğlunu suçlayıp olanları dinlemeyişle olumsuz bir baba figürüdür.

Yukarıda bahsettiğimiz tüm bu baba modellerine baktığımızda karşımıza babalık düşüncesiyle ilgili ilginç ortak noktalar çıkacaktır. Öncelikle olumlu baba modellerinde karşımıza çıkan ilk düşünce babanın sevgi dolu oluşudur. Bu babalar sevgilerini gizlemezler, ilgilerini açıkça çocuklarına yansıtırlar. Bu babalarda bir diğer ortak nokta hepsinin çocuklarını korumak isteyen endişeli ebeveynler olmasıdır. Son nefeslerinde bile onların gelecekleri için endişelenirler. Her an onların başına kötü şeyler gelmesinden korkar, onların uğruna savaşa katılır, düşmanların sözlerine karşı onları savunurlar. Çocukları çılgınlık alametleri gösterdiğinde onlardan vazgeçmek yerine onların uğruna toplumdaki yerlerinden ve servetlerinden vazgeçmeyi göze alırlar. Onları doktorlara, şeyhlere götürerek dertlerine derman ararlar. Çocuk eğitiminde hepsinin

ortak bir yöntem kullandığı dikkatimizi çekmektedir: Nasihat etmek. Her ne kadar Ramin'in babası Horasan şahı başta oğlunu ve sevgilisini cezalandırma yöntemini kullanmış olsa da sonunda pişman olup onun da nasihat yolunu seçtiğini görürüz. Yardımsever ve iyiliği tavsiye eden karakterlerdir. Bu baba modellerinde dikkatimizi çeken bir diğer ilginç nokta liderlik özellikleridir. Savaşçı olmaları özellikle övülmüştür. Bu savaşçı ve cesur babalar ya bir ülkenin, şehrin şahıdır, lideridir ya da lideri gibi sözü dinlenen kişidir. Hilal (Mâh'ın babası), Şâh Fağfur (Cemşîd'in babası), Taymus şah (Vamık'ın babası) Çin hakanı iken Taymus (Vefâ'nın babası), Yunan padişahı (Salaman'ın babası) ise Yunan ülkesinin hükümdarıdır. Ortak ülke adları geçer. Azra'nın babası Gazneyn şahıdır. Pervin ise mah adlı bir şehrin şahıdır. Leyla'nın babası Malik bir kabile lideri iken Mecnûn'un babası ise kendi kabilesi için lider gibidir. Olumlu babaların yanında olumsuz baba modelleri de verilmiştir. Bir anlamada okuyucu babanın nasıl olması gerektiği sorusuna mesnevilerde cevap bulabileceği gibi nasıl olmamamsı gerektiği sorusuna da cevap bulabilir. Baba evlatlarını başarısızlıklarının nedenlerini öğrenmeden suçlamamalı, onları kendi çıkarları için kullanmamalıdır. Bunu yapan babalar olumsuz olarak anılmıştır. Tüm bu babalar içinde yalnız Hilal, Malik, Şâh Fağfur, Taymus, Teymus Şâh ve Pervin kendi adlarıyla anılırken diğerleri sadece baba olma rolleriyle bulunurlar. Genellikle bu karakterlerin mesneviler içinde baba olma dışında bir fonksiyonları yoktur. Onlar baba rolünü oynamak için yaratılmış kahramanlardır.

2.5.2.2. Anneler

2.5.2.2.1. Efser (C&H)

Efser ismiyle anılan nadir annelerdendir. Hûrşîd'in annesidir. Abdî güçlü bir anne imajı çizer. Efser oldukça güçlü ve otoriter bir annedir. Uzun boylu heybetli bir kadın olarak çizilen Efser, kızı hakkında söylenen kötü sözleri duyunca çok üzülür.

Kızının meclisine aniden gelen anne ile tüm mekân tasviri değişir. Mutlu ve coşkun sözlerden utanmış ve dağılmış bir anlatıma geçilir. Kızının üzerinde bıraktığı etkiye bakıldığında oldukça korkulan bir anne figürü olduğu söylenebilir. Onun gelişi üzerine ne yapacağını şaşırان Hûrşîd sevgilinse saklanmasını istiyor. Annesinin onu öldürmesinden korkuyor.

Dertli olan anne oldukça öfkeli bir şekilde kızının yanına gelir. Öfkesinden gözlerinin kan dökmek ister gibi baktığı anlatılır. Anne kızının saygılı davranışları karşısında yumuşamaz. Hesap sorar? Her zaman içkili olmasından, meclisler yapmasından, hep sarhoş olmasından hoşnut değildir. Bu sarhoşluğunun kendini rezil edeceğini söyler. Kızına kızmakla yetinmeyen öfkeli anne Hacip'e ve dadılara da kızıyor. Kızını emanet ettiği bu insanların bu dedikoduları engellememesi anneyi öfkeliendiriyor.

Kızından hiçbir savunma ya da açıklama istemeyen anne onu cezalandırırken de kimsenin fikrini almıyor. Onu bir kaleye hapsediyor. Bir lalaya emanet eder. Bu görevde hata yapmasının sonunun da çok kötü olacağını belirtir. Oldukça öfkeli ve yönetici bir karakterdir.

Hûrşîd'i kaleye hapsettikten sonra huzuruna gelen Cemşîd'in şatafatlı kıyafetlerini beğeniyor. Burada Efser'in dış görünüşe önem verdiğini gözlemleriz:

Revâkından görüp Efser o şâhı

Dil ü dînin ona virdi kemâhı

(C&H, 3892)

Efser'in şatafata değer verdiği, mala ve paraya düşkünlüğünü daha sonra da vurgulanır:

Zere mâyl durur gâyetde Efser

Gözi nergis gibidür kîse-iz zer

(C&H, 4398)

Güher niçe tutarsa başda Efser

Bizüm de 'ukdemüz hal idiser zer

(C&H, 4400)

Mihrap hediyelerle geldikten sonra onu arkadaş edinen Efser, bir gece kızını neden hapsettiğini soran Mihrap'a derdini anlatır. Burada Efser'in de kızı için üzüldüğünü görüyoruz. O kızının havai, başıboş, kimseden çekinmeyen, hep

meclislerde eğlenen ve hep sarhoş olmasından korkuyor. Çünkü Efser'e göre bir kız gonca gibi kapalı olmalıdır, dışarı çıkmamalıdır, çünkü en ufak söz fitneye sebep olur, gençliğine uyup halka rezil olur:

Gerekdür gonce-sân mestûr-ı duhter

Açılmaya görüp bâd ol gül-i ter

Hemân 'iffet gerekdür kâr-ı ehkâr

Budur endîşe-i dil kâr it iy yâr

Ruhını görmeyüp Hûrşîd ile Mâh

Oturup perdesinde gözliye râh

Gelürse gûşına ger bâng-i bülbül

Olur pür-fîtn e gûyâ perde de gül

Eğer bîkr ile bâd olursa dem-sâz

Açılur gül gibi ol dem perde-i râz

Koyup sûdı hemân sevdâyile kâr

İdüp râz-ı dilile ider o bâzâr

Civânlık içre gidüp reng ü bûyı

Dökilür halk öninde âb-ı rûyı

(C&H, 4500–4506)

Bu sözlerde öfkeli ve otoriter bir anne kimliğinin ardında çocuğunun geleceğini düşünen bir ebeveyn portresi gösterilmiştir. Bir anne olara yakın bulduğu Mihrap'tan bu

iş için çözüm bulmasını ister. Kızının rezil olmasını istemez. Şadi adlı Şam'dan gelen bir asilin kızlarını istediğini Mihrap'a anlatır.

Ertesi gün karşısına üzgün halde gelen Cemşîd'i meclisine davet edip birlikte içerler. Efser onun derdini öğrenmek ister fakat cevap alamaz. Onun yerine müzisyenleri şiirler okurlar. Efser sonunda sarhoş olan Cemşîd'e utanmamasını, derdini anlatmasını söyler. Bunun üzerine ona ey anne diye seslenen Cemşîd derdini açıklar. Efser kızını seven kişiyi öğrenmiş olur.

Kızının yanına giden Efser kızının üzüldüğünü görüyor. Onun bu perişan haline çok üzülüyor. Ama kızının cezayı da hak ettiğini düşünüyor. Adını çıkarttığı için hapsedilmesini doğru buluyor. Fakat kızının cezasını kaldırıyor. Çünkü damat adayı geliyor.

Şadi ile Cemşîd'in guy ve çevgan oyunu oynayacaklarını öğrenince kızıyla izlemeye gidiyor. Burada damat adaylarını karşılaştırmak ve kızının tepkisini ölçmek isteyen bir annedir. Cemşîd'in bu oyunu kazanması Efser üzerinde de olumlu bir etki bırakıyor.

Kızının Şadi ile evlenmesini o da eşi Kayser gibi istemez. Gidip onunla konuşur. Cemşîd'in Çin fağfuru olduğunu onun da fark ettiğini anlar. Burada Efser, Çin fağfuru olmasa bile davranışlarıyla asil olduğunu, kızlarına layık olduğunu söyler. Böylece onun için insanların davranışlarının, karakterlerinin asaletlerinden, soylarından daha önemli olduğunu fark ederiz. İki ebeveynin kızlarını Cemşîd'e verme kararını ortak aldıklarını görüyoruz:

Pederle didi mâder âhir-i kâr

Vire Cemşîd ile Hûrşîde girdâr

(C&H, 5044)

Efser Şadi'nin gittiğini Cemşîd'e haber verir. Ama bunun sonucunun savaşa yol açacağını da söyler. Cemşîd askerlerini toplayıp onları koruyacağını korkmamalarını söyleyince savaşı kazandığı takdirde kızlarını vereceklerini bildirir.

Cemşîd'in savaş hazırlıkları yaptığı yere kızının onunla buluştuğunu görür. Kızını attan indirdiğini, öptüğünü görüyor ama anne durup onları izliyor. Kızı onu görüp uzaklaştığında Cemşîd'in yanına gelip konuşuyor. Burada öfkeli ve baskıcı anne

yerine akılla davranan bir anne örneği çiziyor. Gelme nedeni olarak rüyasında Cemşîd'i gördüğünü onu merak edip geldiğini söylüyor. Buluşma hakkında ise zor zamanlarda vuslat olmayacağından, zaferden sonraya bırakmalarını söylüyor. Ne kızıyor ne de bağırıyor. Başta kızını adı çıktı diye kaleye hapseden anne burada bir nevi Cemşîd'e sözlediği için kızgın davranmıyor olabilir.

2.5.2.2.2. Hümâyûn (C&H)

İsmi verilen bir diğer anne figürüdür. Bu annenin farklı bir yanı da güzelliğinden uzun uzun bahsedilmesidir. Mutlu bir kadın olarak tanıtılır. Güzel bir sultandır. Kocasının oğlunun derdini ona anlatmasıyla üzülmüyor. Bağırıyor, ağlıyor. Elleri dizlerine vurup eşinin çare bulmasını istiyor. Birlikte bu derdin üstesinden gelmeleri gerektiğini söylüyor.

Oğlunun yanına gidip halini görünce üzüntüsünden titriyor. Ağlıyor. Oğluna böyle davranmaktan, mutsuz durmasından vazgeçmesini istiyor. Anne hakkının öneminden bahsedip beni kırma diyor. Ne kadar da dadın seni emzirdiyse de ben sana ömrümü heba ettim diyor.

Oğlunun sevdiği kızı bulmak için şehirdeki tüm kızları sarayına topluyor. Her birini meclisine alıyor. Bu güzel kızlarla eğlence düzenliyor. Oğlunu ve kocasını da bu eğlenceyi izlemek üzere davet ediyor. Bu mecliste oğlunun sevdiği kızı görmesini umut ediyor.

Oldukça etkin bir anne figürüdür. Adı olduğu gibi gücünün de olduğunu gözlemliyoruz. Babanın gitmesine izin vermediği Cemşîd ağlayarak annesine gider. Oğlunun ağlamalarını ve yakınmalarını dinleyen anne onu sakinleştirir. Yol hazırlıklarını başlatır. Burada böyle bir emir verme gücünün olduğunu, ikinci plana itilmemiş bir anne figürü olduğunu görüyoruz.

Oğluna karşı davranışlarında, ona veda ederken sözlerinde hep sevecen bir anne portresi çizilmiştir. Oğlunu yolcu ederken iyi dileklerde bulunuyor, ayrıldığı için ağlıyor. Eğer sevdiği kızı bulup getirirse kabul ettiklerini belirtiyor.

2.5.2.2.3. Leyla'nın Annesi (L&M)

Leyla'nın annesinin ismi verilmemiştir. O ancak üstlendiği annelik rolüyle bu kurguya katılmıştır.

Leyla'nın annesi özellikle verdiği tepkilerle ilginç bir karakterdir. Kızının Kays ile adının dillere düştüğünü duyunca kızına sormadan önce büyük bir üzüntü ve öfkeye kapılır. Fakat bu duyduğu haberin daha gerçek olup olmadığı bile belli değildir. Ama o yakasını parçalar. Başını toprak eder. Delirmiş gibi saçlarını yolar. Ağlar.

Didiler Leyli'nin annesine

Âh idiip döğdi def gibi sîne

Koydı toprak başına hâk itdi

El urup yakasını çâk itdi

Kahrdan gûyiyâ delü oldı

Saçını çenberini hep yoldı

Andan ağlayu gitdi Leylâ'ya

Vardı o saçları semen-sâya

(L&M, 594–597)

Tüm üzüntü tepkilerini verdikten sonra haberi sorar. Haberi sorarken de onu daha çok azarlayıcı bir konuşmacı olarak görürüz. Kızına kızgın kızgın bakarak konuşur. Bu konuşma şekliyle o dertleşen ya da kızına güvenerek ondan haberin aslını öğrenmeye çalışan bir ebeveyninden çok hesap soran kızgın bir yabancı gibidir.

Soru sormadan önce haberi duyduğunu söyler. Sonra kızının bu olayla ilgisi olup olmadığını öğrenmeden azarlamaya girişir. Çünkü anne için aşk bir kız için kötü ad ve kötü kokudur:

Didi şol bir felenâ didi bana

Olmuş aşüfte bir cevân sana

Sen de anun esiri olmuşsun
Derd-i 'aşkıyla peri olmuşsun

Hîç sana düşer mi andan bu
Böyle bed-nâm ü böyle çirkin bû
 (L&M, 600–602)

Leyla'nın annesi kadının toplumdaki rolü hakkındaki fikirleriyle de ilgi çekici bir kadındır. Ona göre kadın/kız için toplumsal cinsiyet göstergelerinin başında utangaçlık gelir:

Kız olanda gerek hayâ vü edeb
Niçün olmaya sende dâhi 'aceb

Görse er sâyesi bir kız eger
Kaçmasa bil ki anı hîçe deger

Kız gerekdür hevâdan ide hayâl
Dâmenin nâ-geh açâ diyu şimâl
 (L&M, 603–605)

Bir kız âşık olmamalıdır:

Olsa bin 'âşıkun hele lâyık
Sene düşer mi olasın 'âşık
 (L&M, 607)

Tüm bu azarlamaları yaptıktan sonra kızının kendisini savunmasına izin vermeden onu suçlar:

Cümle nâmûs u ‘ârı bâd itdün

‘Arab içre ne turfe ad itdün

(L&M, 608)

Cevap beklemeden suçladığı gibi cezalandırıyor da :

Şimdiden sonra evde eyle karâr

Mektebe varma bir dahi zinhâr

(L&M, 609)

Tüm bu azarlama ve cezalandırmalarla yetinmeyen anne kızını tehdit de eder. Baban evden çıkmaya kalkarsan seni öldürür:

Çıkma evden gerekse ger cânun

Yohsa dirin atan döker kânun

(L&M, 610)

Tehdit etmekle yetinmez, bu öldürme davranışının taraftarı olduğunu da söyler:

Ehl-i perhîz olmasa bî-şekk

Yiri anun derûn-ı kabr gerek

(L&M, 613)

Çocuğuna fazla güvenmeyen bir anne portresi çizen bu anne figürü, Leyla’nın sözleriyle sakinleşse de kararından yine de dönmüyor. Kızının suçsuz olduğuna inanmış bile davransa da verdiği cezayı kaldırmıyor. Bu tavırlarıyla baskıcı bir ebeveyn izlenimi yaratıyor. Fakat anlatıcı bu davranışı ‘ihtiyat’ olarak gösteriyor:

Buldı nev’ân teselli-i hâtır

Olmadı gayri hîç söze kâdir

Oldı hâmuş şekke düştü yakın

Nicedür hal bulmadı ta’yin

İhtiyat itdi lik o per gine

Bağladı kapuları üstine

(L&M, 627–629)

Leyla'nın annesi kızının duygularını öğrendiğinde de sadece çevreyi düşünür. İnsanların düşüncelerini ve söyleyeceklerini kızının hislerinden üstün tutar. Düğüne hazırlanılan Leyla'nın ağlamasından ve üzüntüsünden onun bu evliliği istemediğini anlayan insanlar anneye gidip bu düşünlerini bildirir. O ise kızına gidip duygularını gizlemesini kendilerini rezil etmemesini söyler. Onu tehdit eder. Gerçekten ne hissettiğini ya da ne istediğini sormaz:

Didi dinle nasihatüm iy vây

İtme kendüni hem bizi rüsvây

Olmaz isen bu kâre râziye ger

Uyup igvâ-yı hâl-i mâziye ger

Bilmiş ol senden oluruz bâ-zâr

Cümle kavm ü kabîle her kim var

(L&M, 1387–1389)

Kızının ölüm yatağında söylediği aşk itiraflarını dinler. Kızının ölümüyle onu yas tutan acı çeken bir anne olarak görüyoruz. Annenin duygularını gösterdiği asıl yer de burasıdır. Evladını yitirmiş bir anne olarak günlerce ahlar, ah eder. Her zaman onu anar. Mezarından ayrılmak istemez. Üzerindekileri yırtar. Onun yanına gidebilmek için ölmek ister. Çocuğunu toprak altında ne hissettiğini düşünür, ağlar. Bu acının ne denli büyük bir acı olduğundan bahseder. İşte bu acıyla ve duygusallıkla toplumsal kuralların bekçisi gibi davranana annenin hiçbir kuralı umursamadan mecnun'u andığını görürüz. Dertleşmek ve kızının ölümünü haber vermek için onu aramaya başlar. Dertini yalnız âşık olan Mecnûn'un anlayabileceğini söyler:

İkimiz çün gamında hem-hâlüz

Bir gubâr-ı belâda pâ-mâlüz

(L&M, 2249)

Bu haber vermenin ardından anneyi bir daha görmeyiz. O son ana kadar çocuğunun hislerinden çok toplumun kurallarını düşünen bir anne modelidir. Fakat evladını kaybettikten sonra kuralları hiçe sayan bir anneye dönüşmüştür.

2.5.2.2.4. Mecnûn'un Annesi (L&M)

Mecnûn'un annesinin ne ismi ne de görünüşü hakkında bir bilgimiz yoktur. O bir üzüntü ve şefkat timsalidir. Bunu da bize anlatıcı aktarır.

İtüp ısmarladı anasına

Çünkü mu'tad idi cefâsına

(L&M, 782)

Sevgi dolu ve şefkatli oluşunu da davranışları gösterilerek verilmiştir:

Koçup öpdi yüzini hem gözünü

Sildi yeniyle yüzünün tozunu

(L&M, 784)

2.5.2.2.5. Turan Sultanını Kızı (V&A)

Vamık u Azra'da Vâmık'ın annesidir. Asıl ismi verilmemiştir. Onu ilk olarak Taymus Han'ın çocuğu olması için aranılan vasıflara sahip olan kız olarak tanırız. Bu özelliklere dayanarak onun oldukça güzel olduğunu söyleyebiliriz.

Daha sonra oğlunun sonu belli olamayan bir yolculuğa çıkmasına üzülen bir anne olarak görürüz.

2.5.2.2.6. Yusuf'un Annesi

Yusuf u Züleyha adlı mesnevide Yusuf'un annesidir. Gül bahçesinde eşyle birlikte olarak Yusuf'a hamile kalır. Hamile kalınca doğacak çocuğunun güzel olması için Allah'a yakarır. Çocuğunun güzel olması için yiyip içtiklerine dikkat eder, güzel

şeyler yemeye özen gösterir. Hep gülle ilgili güle benzer şeyler yer. Yusuf iki yaşına gelince annesi ölür.

Anne figürlerine baktığımızda da ortak noktalar dikkatimizi çekmektedirler. Tüm bu anneler içinde yalnız Efser ile Hümayun kendi adlarıyla anılırlar. Diğerleri sadece anne olma rolleriyle verilmiştir. İlginç olarak yalnız adları verilen bu iki kadın oldukça aktiftir. Çocukları için çözümler aramaya girişirler, babalar kadar onlar da çocukları üzerinde söz sahibi olduklarını gösterirler. Diğerleri ise pasif karakterlerdir. Olayların akışına kendilerini bırakmış gibidirler. Anneler sevgi ve şefkat timsali olarak çizilmiştir. Öfkeleri bile sevgilerinden ve koruyuculuklarından ileri gelir. Öfkelendiklerinde ise azarlayıcı ve cezalandırıcıdırlar. Efser ve Leyla'nın annesi bu yönlerden birbirlerine çok benzerler. Her ikisi de kızlarının kendilerini savunmasına izin vermeden önce azarlar sonra da onları hapseder. Tüm bunları ise çevrenin düşüncesine bağlarlar. Çünkü onlar için çocuklarının duygu ve düşüncelerinden daha önemli olan kadının toplumdaki yeridir. Özellikle bu iki anne kadının toplumdaki yeri hakkında çocuklarına uzun uzun nasihat ederek yaptıkları için onları azarlarlar. Her ikisi de çocuklarının adının kötü anılmasından korkar, babalarıyla onları tehdit eder. Fakat tüm anneler sevgi, şefkat ve özellikle hüznle birleşmiş gibidirler. Kızgınlıklarının öncesinde ve sonrasında büyük bir üzüntü ile çocuklarına yaklaşırlar. Hayatlarını onlara ve onların geleceğine adanmış gibidirler. Babalar arasında olumsuz baba modelleri çizilmişken incelediğimiz eserlerde olumsuz anne modeline hiç değinilmemiştir. Her biri öfkeli de olsa endişeli de olsa olumlu anılmıştır. Her davranışları annelik duygusuna bağlanarak hoş görülmüştür.

2.5.3.Yardımcı Kahramanlar

Yardımcı kahramanlar mesneviler içinde başlıca iki temel görevde bulunurlar. Bunlar ya eser boyunca başkahramanlardan birine akıl hocalığı yaparlar ya da onun yanında yer alan dostlarından biri olurlar.

2.5.3.1.Akıl Hocaları

Bu akıl hocaları duygularına kapılan başkahramanlar için mantığın sesi gibidir. Onlara toplum kurallarını, topluluk içinde davranma yollarını, kendilerini toplamayı, sabretmeyi ve hatta yolculuk sırasında izlenilecek rotayı öğretirler. Kadın kahramanlar

için akıl hocaları onların dadıları iken erkek kahramanlar için bu bilgili bir yolculuk arkadaşı ya da danışman olabilir.

2.5.3.1.1. Dâye (M&V)

Mihr'in dadısıdır. Mihr'in dadısı demekle sadece onu bakan büyüten eğiten kişi anlatılmamaktadır. Dadı aynı zamanda sütannedir:

Zebânum oldı çün bîşâd senden

Harâm olsun ne süd emdünse benden

(M&V, 2694)

Mihr ile Vefâ ilk kez karşılaştığında Mihr'in yanında bulunan Dâye onu merhamet etmeye, hatta aşka cesaretlendirir:

Girü hem dâye dahi itdi pendi

Ki hoşdur haste-dil rahmı efendi

Mürîdüdür murâdın eyle hâsıl

Ki fash kat' idiüp kıl sana vâsıl

Atup cân kasdiyle cânâne geldi

Ümîd-i la'lüne cânê geldi

(M&V, 1540–1542)

Dadı, Mihr ile Vefâ'nın bir araya geldiği ilk mecliste on altı sazendeye iki sevgili için şiirler, şarkılar söylemeleri emreder. Aşkın kurucularındandır.

Didi bunlara Dâye iy perîler

Ki celb-i kalbe ser-cümle çerîler

Muradum var iki şehzâdeyiçün

Bu iki serv-i kad âzâdeyiçün

İde her biriniüz bir hûb temsîl

Mecâz u isti'âre bula tekmîl

(M&V, 2437–2439)

Bu aşkı destekleyen Dâye çifti birbirine de uygun bulmaktadır:

Eğerçi güher 'âlemde fâyık

Velî şeh başına evlâ vü lâyık

Virüp bir göz bize ol kâdir-i pâk

Olur bir lahza bin şive idrâk

Virüp bir dâhi arturdu o sultân

İki göz birle bakdı bize devrân

(M&V, 2472–2474)

Birbirine layık bulduğu bu çifte birlikte ava gitmeleri fikrini de veren bu dadıdır.

Dâye, canlarının sıkın olduğunu gördüğü sevgililere moral verir. Onlara kaderin önüne geçilemeyeceğini anlatır. Bu durumda Dâye'nin kaderci bir karakter çizdiğini söyleyebiliriz:

Kazâ çîn eylese levh-i cebîni

Açılmak var mıdur dünyâda çîni

(M&V, 2699)

Mihr'in Şâh-ı Mağrip eline geçmesinden sonra başlayan yolculuk faslında Dâye şehirde kalmıştır. Onları merak eder. En sonunda Dâye tekrar karşımıza çıkar. Düğüne davet edilen Dâye, Süleyman hazinelerini alıp gelmesi istenir. O da yandaşlarıyla hazineleri alıp düğüne katılır. Olumlu bir karakterdir. Akıl hocası, bir yol arkadaşı ve bir dosttur.

2.5.3.1.2. Ketâyûn (C&H)

Hûrşîd'in dadısıdır. Akıllı, iffetli, Hûrşîd'in sırdaşı, akıl hocasıdır. Cemşîd'ten özür dilemek için Hûrşîd onunla tekrar görüşmek ister. İkisi birlikte düşünerek satın almak için bir şeyler isteme bahanesini bulurlar. Gidip Cemşîd'i çağırır.

Kendisine olanlar hakkında fikrini soran Hûrşîd'e Cemşîd'in ona değerli hediyeler vermesinin boşuna olmadığını söyler. Eğer birisi uğruna malını harcıyorsa mutlaka bir karşılığı vardır diye düşünür. Hûrşîd'in akıl hocası ve dadısı olan bu karakter mantığın sesi gibidir. Tüccar olduğunu düşündüğü Cemşîd'in Hûrşîd ile arasında sınıf farkı olduğunu söyler. Bu karakter sınıf farklılıklarına inanmaktadır:

Gedâ hîç ola mı dâmâd-ı Kayser

Ola mı Kayser ona indüre ser

(C&H, 3129)

Ketâyûn, âşık olup insanların namusu terk ettiklerini, perişan olduklarını anlatır. Âşık olup namuslarını kaybedenlerin insanlar tarafından da dışlanacağını söyler. Âşık olup bu hallere düşmek ise kızlar için uzak durulması gereken bir durumdur. Çünkü kızlar temiz ve namuslu kalmalıdır. Hûrşîd'i aşk konusunda uyarıp dikkatli olmasını ister. Tüm bunlara bakıldığında Ketâyûn hem Hûrşîd için bir sırdaş hem Cemşîd ile haberleşmelerini sağlayan bir haberci hem de aklın sesidir.

2.5.3.1.3. Dâye(Y&Z)

Züleyha'nın dadısıdır. Züleyha'nın evlenmeden önce de her an yanında olan bir arkadaşısıdır. Akıl hocasıdır. Adı verilmemiştir.

Onun dertlerini dinler. Rüyasında tanımadığı birine, resimde gördüğü kişiye âşık olduğunu öğrenir. Sabretmesini tavsiye eder. Rüyasında bir daha görürse nereli olduğunu, kim olduğunu sormasını öğütler. Rüyasında sevdiğinin aziz olduğunu öğrenen Züleyha ilk olarak bu sırdaşı dadısına haber verir.

Züleyha'nın Yusuf'u aldıktan sonra şaşkınlığını anlayıp onu cesaretlendirir. Birisi utangaç diğeri şaşkınken kavuşmanın olamayacağını bu nedenle Züleyha'nın şaşkınlığını yenmesini söyler.

Züleyha ile Yusuf arasında haberci görevini de üstlenir. Züleyha'nın isteği üzerine Yusuf'a efendisine ilgi göstermesini, mutlu olmasını öğütler. Yusuf'un cevabını da Züleyha'ya iletir.

Züleyha'nın tekrar ret cevabı alıp ağlaması üzerine dadı bir hile yapmayı kurar. Bir cariye ile Yusuf'u baştan çıkarıp vuslat gecesini cariyenin kılığına girip Züleyha'nın Yusuf'la birlikte olmasını planlar.

Vuslat gecesini gelince de iki Züleyha'yı birbirine benzetir. Kıyafetlerinden takılarına kadar her şeylerinin aynı olmasını sağlar.

Züleyha o gece heyecandan bayılıp kendini belli edince isteğine ulaşamaz. Yine akıl hocası dadısından yardım ister. Dadı yine bir hile düşünür. Bir nakkaş tutup Züleyha'nın yedinci evi olan put hanesini nakışlarla işletir. Bu nakışlardan her biri Züleyha ile Yusuf'u birlikte gösterir.

Dadı daha sonra da habercilik görevini yerine getirir. Yusuf kadınlara gösterileceği zaman onu çağırmaya gönderilir. Zindana atıldığında Züleyha'nın mesajını iletme görevi yapılır.

Bu mesnevide Dâye hem bir dost hem akıl hocası hem de haberci görevlerini üstlenmiştir. Her ne kadar Yusuf için o Züleyha'nın tutkularını destekleyen bir düşman sayılabilecekse de Züleyha için o vazgeçilmez bir akıl hocasıdır. Züleyha ne zaman çıkmaza girse onun için hileler düşünen kurnaz biridir. Onu bulunduğu bunalımdan ümide sürükler. Bu nedenle de olumlu bir karakterdir.

2.5.3.1.4. Dâye (V&A)

Azra'nın dadısıdır. Onun akıl hocası, rehberi, can dostu, yol arkadaşıdır. Azra'nın zorlandığı işleri onun için çözen kişidir. Azra aşka düşer düşmez yola çıkmayı önerse de dadısına akıl danışır. Dadı da hemen yola çıkmak yerine bir hileye başvurmayı önerir. Böylece Vamık'ın da Azra'dan haberdar olmasını sağlayacaktır. Azra'nın Vamık'a âşık olduğu gibi Vamık'ın da ona âşık olması için resmini yaptırıp dağıtır. Bu yönüyle de dadı hilecidir.

Pir gibi Dâye de şairdir, şiirler okur. Bu şiirlerden Pir'in ona karşı hissettiklerini onun da Pir'e karşı hissettiğini gözlemleriz. Fakat onun için Azra'ya karşı duyduğu sorumluluk duygusu aşktan daha baskındır.

Gerektiğinde Azra ile savaşlara katılır. Vefâlıdır, cesurdur, sadıktır. Her an Azra'nın yanı başındadır. Hayatını Azra'ya adanmış gibidir. Onun gölgesi gibidir. Azra mutlu sona ermeden Pir'e duyduğu hisleri bildirmez. Azra'nın sorunları bittikten sonra Dâye de aşkını itiraf edip Pir'le evlenir.

2.5.3.1.5. Mihrap (C&H)

Cemşîd'in akıl hocası, yol arkadaşıdır. Akıllı bir bezirgândır. Birçok yeri gezmiş, çok bilgili biridir. Tatlı dilli, zariftir. Aynı zamanda iyi bir ressamdır. Gittiği yerlerde gördüğü güzellerin resimlerini yapmıştır. Cemşîd'in babası da bunu öğrenip onu çağırır. Bu güzelleri sorar. O da her birini anlatır.

En güzeli olarak da Hûrşîd'i tanıtır. Kayser kızı Hûrşîd'i Rum iline vardığında görür. Mallarını satmak için Anadolu'ya giden Mihrap saraya çağırılır. Mallarını Hûrşîd'e gösterip hediye eder. Parasını kabul etmez. Saraydan döner dönmez de bu güzel kızın resmini yapar. Bu resmi de Cemşîd'e gösterir.

Cemşîd'in onunla Hûrşîd'in yanına gelmek istemesi üzerine tüccar kılığına girmesini tavsiye eder. Böylece Mihrap bir yol gösterici, öğüt verici, akıl hocası olarak çizilmeye başlanır. Yolculuk boyunca hem Rum (Anadolu) yolunu gösteren hem de toplum içinde davranış yollarını gösteren bir akıl hocası olur. Akıl hocasına rağmen her zaman düşüncelerini kabul ettirmeye çalışan biri değildir. Ona sorulduğu ya da darda kalındığı zaman fikirlerini belirtir. Bu açıdan baskıcı bir eğitici tavrı sergilemez, öğrenci odaklı bir öğretmen gibi öğrencisinin mümkün olduğunca sonucu kendi kendine bulmasını sağlar. O bu eğitim yolculuğu için yalnız bir rehberdir.

Yol ayrımına varıldığında doğru olacak yolu gösteren odur. Perilerin davetine katılmanın doğru olacağını söyleyen de odur. Karşılaşılan dağı geçmenin şartının ejderhayı öldürmek olduğunu anlatan odur. Yolları da bilir. Dev Ekvân tarafından yönetilen şehir hakkındaki bilgileri de o aktarır. Kaçmayı teklif eder. Fakat Cemşîd bunu kabul etmeyip kendi fikri olan savaşmakta ısrar edince de onu yalnız bırakmaz. Onun düşüncesine boyun eğip onunla birlikte savaşa katılır.

Kayser'in sarayına giden Cemşîd, Hûrşîd'i göremez. Mihrap ona bunun yolunu da gösteriyor. Mihrap yanına değerli eşyaların bir bölümünü alıp Hûrşîd'in sarayına gider. Orada Hûrşîd'in isteği üzerine ona hikâyeler de anlatır. Eşyaları gösterir. Daha

fazlasını görmek isteyen bu kıza yarın getirelim der. Böylece Cemşîd'e sevdiği kızı görme imkanı kazandır.

Sevdiğini görüp kendinden geçen Cemşîd'i de uyaran yine bu karakterdir. Ona kendine hâkim olmasını tavsiye eder. Bu durum hem kendisine hem de sevdiğine zarar verebilir. Mihrap, aklın sesi olarak hep Cemşîd'e yol gösterir.

Hûrşîd Cemşîd'i eğlence için meclisine çağırdığında da yol yordam gösteren aklın sesi yine bu karakterdir. Eli boş gitmemesini değerli hediyelerle o meclise varmasını öğütler. Hediye olarak da mücevher ve çiçekleri önerir. Güzel incilerin yanında bir de hediye olarak değerli bir müzisyen olarak Nahid'i götürmesini söyler.

Meclis sırasında sarhoş olup kendinden geçen Cemşîd'e kendine hakim olmasını, bırakmamasını öğütler. Bunu şahlığa yakıştırmaz. Sabrı tavsiye eder. Cömert davran, kimseye cefa etme der. Öğütleyici karakter özellikleri gösterir.

Hûrşîd cezalandırılıp kaleye kapatınca kendini tamamen bırakan Cemşîd'ten haber alamayan Mihrap onu merak eder. Sabahtan akşama kadar onu arar. Onu derbeder halde görünce feryat eder. Onun sihre uğradığından korkup bunu kimin yaptığını sorar. Burada onun Cemşîd'e karşı merhamet duygusu beslediğini görüyoruz. Sadece sorumluluk değil bir acıma hissi de taşır. Cemşîd'in ayrılık acısıyla bu duruma düştüğünü belirtmesi üzerine Mihrap yine ona yol gösterir. Gidip şahın kapısında hizmet etmesini, kendini bırakmamasını, kızı istiyorsa babasının gözüne girmesini öğütler.

Babanın gözüne giren Cemşîd sevgilisini görmek için öğüt isteyince Şeker ve Şehnaz adlı müzisyenleri oraya yollamasını tavsiye eder. Böylece halk da o kaleye gitmeye başlayacaktır ve Cemşîd'in orada bulunması da ilgi çekmeyecektir. Kalabalık sayesinde Cemşîd de sevgiliyle gizlice buluşabilecektir. Burada yine Mihrap'ın akıllılığı vurgulanmıştır.

İki sevgilinin gizli buluşmasını ayarlayan yine Mihrap'tır. Geceleyin gizlice Cemşîd'le kaleye gider. İki aşığı buluşturur. Cemşîd'e kavuşmanın yolunun kızın annesinin gözüne girmekten geçtiğini söyleyip Efser'in paraya olana düşkünlüğünü anlatır. Bu işi halletmenin yolu olarak da zenginliği gösterir. Mihrap yine yol gösteren, akıllı kişidir. Yol göstermekle de yetinmez planı uygulamaya geçer. Hemen anneye, dadiya, lalalara hediyeler alıp Efser'in sarayına gider. Hediyeleri verir. Böylece

Hûrşîd'in annesi ile arkadaş olur. bir gece sözü kızını neden hapsedtiğine getirir. Sanki kızın neden hapsedildiğini bilmiyormuş gibi davranarak annenin düşüncelerini öğrenir. Neler yapmayı düşündüğünü öğrenmeye çalışır. Kızın bir başka talibi olduğunu öğrenince ise şaşırır, susar. Mutsuz bir şekilde Cemşîd'e haber vermeye gider. Ona Kayser için çalışmasını, Efser'in gözüne girmesini, sabretmesini öğütler.

Düzenlenen meclislerde nasıl davranması gerektiğini Cemşîd'e öğütleyen de odur. Böylece Cemşîd tavsiyelere uyarak üç sınavı da başarıyla geçer. Cemşîd'in düğünü için babasını davet etmeye de giden Mihrap mesnevi de hem yol gösterici bir rehber hem öğrencisini sabırla eğitmeye çalışan bir öğretmen hem de bir akıl hocasıdır. O bilgi birikimi ve yetenekleriyle zorda kalan Cemşîd için yol gösteren biridir.

2.5.3.1.6. Hâkim(S&A)

Yunan ülkesinde kralın akıl danıştığı bir bilgindir. Bütün filozoflar onun öğrencisidir. Şâh onun değerini bilip ona her zaman büyük bir saygı gösterir.

Hâkim, özellikle şehvete oldukça olumsuz bakmaktadır. Şehvetten tamamen uzak durulmadıkça gönül gözünden ebedi olarak perdenin gitmeyeceğini savunur. Şehvete karşı olan Hâkim kadınları da din yolunu kesiciler olarak tanımlar. Kadını ömrün sonbaharı, boyun eğdirici, din ve akıl yoksunu, nankör, ne yapsan yaranılmayacak, vefasız ve sadakatsiz kişiler olarak tanımlar. İyi huylu kadınların ise doğalarında bulunan kötülüğü dizginleyenler olduğunu savunur.

Hâkim'in sihir hakkında bilgisi vardır. Sihir yoluyla Şâh'tan hiçbir kadına ihtiyaç olmadan bir çocuk meydana getirir. Cinsel haz olmadan şahın menisi alıp ana rahmi olmadan bir çocuk meydana getirir:

Şehvet ile olmadın cân mest-mend

Sulb-ı Şâhen-şehden itdi bî-gezend

Hüsn-i tedbîriyle istimnâ'-i mâ

Ana virdi rahmsûz neşv ü nemâ

(S&A, 543–544)

Dokuz ayda bir erkek çocuk meydana getirir. Bunun tam olarak nasıl olduğu hakkında bir bilgi verilmemiş, Hâkim'in bunu sihirle yaptığı söylenmiştir.

Yalnız Şâh'a değil Salaman'a da öğütler verir. Salaman'ın dadısı Absal ile ilişkisinin öğrenince Şâh ile Salaman'a nasihat eder. Salaman'ı önce överek kendi kıymetinin farkına varmasını amaçlar. Sonra da bu hoş görülmeyen aşktan vazgeçmesini öğütler.

Salaman'ın ateşten kurtulmasından sonra yas tutuşu bitmeyince Şâh yine Hâkim'den yardım ister. Salaman verdiği emirleri yerine getirirse sihirle Absal'ı yine ona göstereceğini söyler. Önce boyun eğen Salaman'a irfan ve hikmeti sunar. Sonra Absal'ın resmini yaparak Salaman'a verir. Resmi verdikten sonra onunla sohbetler eder. Böylece onun aklına hitap eder. Ona feleklerin halinden bahseder. Özellikle Zühre'nin özelliklerinden bahseder. Onun güzelliğinden o kadar çok bahseder ki sonunda Salaman da Zühre'ye meyleder. Sonunda Zühre'yi gösterir. Salaman da ona âşık olur.

Aklın sesi olan Hâkim'in gösterdiği Zühre yıldız olan olabilir. Çünkü feleklerden bahsediyor. Bu durumda Salaman'ın bağlandığı da bir başka kız değil bilimin ve aklın ta kendisidir. Hâkim her ne kadar ilk başlarda aklın yolunu bırakıp aşkla çılgınlıklar yapsa da Salaman'ı sonunda aklın yanına çekmiş olur.

Akıl hocalarına bakıldığında ortak noktalar dikkatimizi çekmektedir. Öncelikle kadın kahramanların akıl hocaları hep dadılarından seçilirken erkek kahramanlarındaki bilgilerden seçilir. Erkek ya da kadın akıl hocaların hepsi duygularına kapılmış kahramanlar için aklın sesidir. Zorda kalan kahramanlara dünya gerçeklerini, toplum kurallarını hatırlatan kişilerdir. Her biri iyi birer sırdaştır. Duygularıyla baş edemeyen kahramanlar eğer verdikleri akılcı nasihatlere uyamazlarsa onları yalnız bırakmak yerine kapıldıkları bu çıkmazdan kurtulmaları için yollara ararlar. Bu nedenle bu kahramanlarda hileci bir özellik gözlemlenmektedir. Kahramana çıkış yolları bulmak amacıyla, hedeflenen sonuca ulaşmak için çeşitli hilelere başvurmaktan çekinmez. Bu hileler için sihir ya da yalanı kullanmaktan çekinmezler. Fakat bu yaptıkları hileler iyi niyet içerdiği ve koruma hissiyle yapıldığı için anlatıcı onları olumlu karakterler olarak ele almıştır. Hepsi kahramanın geçirdiği bu zorlu süreçte kendini tamamen ona adanmış gibidir. Kendi hayatlarını ya da isteklerini yok sayarak tüm duygu ve düşüncelerini yardımcı oldukları kahraman yöneltirler. Onlar eserlerde yargılayan ya da eleştiren

insanlar olarak değil kahramanların yolculuklarında onları mantık çerçevesi içinde tutmaya çalışan karakterler olarak çizilmişlerdir. Dış görünüşleri hakkında bilgi verilmeyen bu karakterler yalnız akılcılıkları, iffetli oluşları gibi özellikleriyle anılmışlardır.

2.5.3.2. Dostlar

Bu dostlar maceranın başından itibaren başkahramanların dostu da olabilir düşmanı iken dosta dönüşmüş de olabilirler. Bu dostların bir kısmını kahraman eserin başından beri tanırken bir kısmı ise vaka sırasında kazanılır.

2.5.3.2.1. Pervâne (V&R)

Ramin'in dertleştigi, ona yardım eden bir karakterdir. İlk olarak Ramin'in meclisinde Şem' ile karşılıklı şiir okumasından tanırız. Şem'e âşık olduğunu itiraf eder. Sır tutan, vefalı biridir.

Kaledeki Ramin'i ah edişinden tanıyıp kaleye tırmanarak Veyse'nin mektubunu verir. Arada postacı görevindedir. Ramin'in yazdığı cevabı ve yolladığı yüzüğü vermek için Veyse'nin yanına geri döndüğünde ise onu bulamaz. Veyse, İran'a gitmiştir. Bu haber üzerine Pervane hem sevinir hem de üzülür. Veyse'nin sürgüne gitmek yerine şah olarak İran'a gitmesi ona yardım eden Pervane'yi sevindirmiş olmalıdır. Ama Ramin'in mektubunu iletememek onu üzmüştür. Dönüp Ramin'e onun gittiğini söyler. Fakat haber verme düşüncesinden vazgeçmemiştir. Böylece Pervane habercilik görevine devam eder.

Ramin'in çılgınlık dönemi geçtikten sonra Pervane haberlerle geri döner. Ramin'in mektubu ve hediyeleriyle tekrar Veyse'nin yanına İran'a doğru yola çıkar.

Ramin, Veyse'nin şehrine varınca onu aramaya Pervane çıkar. Ramin'i görünce heyecanla yakasını yırtar. Ağlayarak onun başına gelenleri sorar. Sonra Veyse'ye Ramin'in bir derviş olarak geldiğini bildirir.

Ramin şah olunca, meclisinde Şem'e âşık olduğunu itiraf etmiş olan Pervane'yi Şem' ile kavuşturmak istediğini belirtir. Böylece Pervane hem dostlarıyla hem de sevgilisiyle kavuşur.

Pervane hem vefalı bir dost hem iyi bir sırdaş hem de vazgeçmeyen bir habercidir. Tüm zorluklarına rağmen arkadaşına verdiği sözü tutarak sevgilisini bulur,

mektubu ulaştırır. Mesnevinin başından itibaren kahramanın dostudur. Tıpkı Ramin gibi o da âşıktır. Hem seven hem de sevilen bir karakterdir. Sonunda yardımcı olduğu âşıkların kavuştuğu gibi o da sevgilisine kavuşur.

2.5.3.2.2. Behmen (V&A)

Şâdkâm adlı vezirin oğludur. Vamık ile aynı gecede doğan Behmen onunla birlikte büyür. Her an onun yanındadır. Vamık için Behmen hem yakın bir dost, hem her an onu düşünüp kollayan bir lala hem de bir anlamda yol gösteren bir akıl hocasıdır. İkisi arasında bağ vefalı bir dostluk hatta kardeşlik örneğidir.

Behmen oldukça güzeldir. Güçlüdür. Savaşmaktan çekinmez, çok cesurdur. Gücüne de güvenmektedir. Kendisine ve savaşçılığına güvenini sözleriyle de ortaya koyar:

Olmadı müşkil çü terk-i cân bana

Ol hisârun fethidür âsân bana

(V&A, 1801)

İderem düşmenle bentenhâ savâş

Oynayum bu yolda tâ kim cân u baş

(V&A, 1982)

Dilpezir'e âşıktır. Sonunda da sevgiliyle evlenir. Birçok açıdan Behmen yardımcı olduğu başkahraman Vamık'a benzer. Onun gibi güzeldir, kahramandır, cesurdur. Bunun yanında Behmen de âşıktır. Hem seven hem de sevilen biridir. Fakat dostu için duygularını ikinci plana atabilir. Eser boyunca başkahramanın yanındadır.

2.5.3.2.3. Şâh-ı Mağrip(M&V)

Rus, Tatar ve Hazar'ı kendine boyun eğdirmiş, savaşçı, avcı bir şahtır. Okun akıttığı kandan oku atanın nasıl biri olduğunu anlayabilme yeteneğine, bilgisine sahiptir. Mihr'in yaraladığı ceylanın kanından oku atanın Mihr olduğunu anlayınca görmeden âşık olur. Onu tanımak ister.

Mihr'i görünce ona sahip olmak ister. Fakat Vefâ'nın varlığı buna engeldir. Mihr'i elde etmek için Cadı ile anlaşır. Vefâ'yı ortadan kaldırmak ister. Fakat Vefâ'nın öldüğünü duyup kendinden geçen Mihr'e karşı davranışları son derece şefkatlidir. Öncelikle tüm hekimleri toplayıp onu sakinleştirmeye, derdine derman olamaya çalışır. Nasihat eder. Onun bir yıllık izin istemesine olumlu cevap verir, onu zorlamaz.

Mihr bir yıllık sürenin bittiğini, artık yas tutmayacağını bildirince çok sevinir. Mihr ona onunla olmayı vaat edince sevincinden ne isterse yerine getirir. Mihr ile bir arada olduğu zaman hissettiği neşe ve coşkunluk davranışlarından da anlaşılmaktadır:

Hevâya atdı mest olup külâhın

Göğe irgürdi güyâ 'izz ü câhın

Şafakdan mest olup nûş itdi çün mül

Sokundı başına bir kırmızı gül

(M&V, 4103–4104)

Mesnevinin sonunda Vefâ'ya sağdıç olan bu şah eser boyunca olumsuz karakter olarak tanıtılmamıştır. Sonunda düğüne hediyelerle katılması, bu evliliğe destek olduğunu gösterir. Bu nedenle olumlu bir karakter olarak ele alınmıştır. Her ne kadar Vefâ için bir rakipse de o Mihr'in güzelliğine kapılmış biri olarak ele alınır. Bu nedenle suçlanmaz. Sonunda onların aşkına saygı duyduğunu da gösterip dostları olur. Sonradan dost olan karakterlerdendir.

2.5.3.2.4. Yusuf'un Kardeşleri(Y&Z)

Yusuf'un kardeşleri babalarının Yusuf'a gösterdiği sevgiyi kıskanırlar. Yusuf'un rüyasını duyunca kıskançlıkları artan kardeşler onu yalancılıkla itham ederler. Bir araya gelerek babalarını kandırıp tüm sevgisini üstüne çeken bu çocuktan kurtulmaya karar verirler. Baharın gelmesini bahane ederek babalarından Yusuf'u dışarı çıkarmak için izin alırlar. Babalarının sıcak bakmadığını görünce Yusuf'un yanına giderler. Sahranın güzelliklerinden bahsedip onu heveslendirirler.

Babalarından izin alınca onun elinden tutarak tatlı sözler söyleyerek götürürler. Babaları görürken ona sevgi ve şefkat dolu davranırlar. Rol yaparlar. Ama sahraya gider

gitmez babasının görmeyeceğinden emin olduklarından hemen onun elini bırakırlar. Yusuf'u azarlamaya başlarlar. Babalarını kandırmakla, yalan düşler anlatıp onu aldatmakla suçlarlar. Babalarının sevgisini çalmakla suçladıkları kardeşlerini bir kuyu başına getirirler. Ona asıl hak ettiğinin ölüm olduğunu, kuyuya terk edilmenin bile onun için lütuf sayılacağını söylerler. Kardeşleri Yusuf'un yalvarışlarını ise hiç umursamazlar. Onun gömleğini çıkarıp susması için de ona tokat atarlar. Her biri ona öfkeyle davranır. Kuyuya bırakıp yanına da azık bırakırlar. Fakat gitmeden önce de ona ertesi gün buraya gelecek kervana kendisinin evden kaçmış bir köle olmasını söylemesini isterler. Yaşamaya izin vermelerinin onun için bir şans olduğunu söylerler.

Yolda gömlekle giderken babalarına kurt yedi masalını söylemeye karar verirler. Gömleğe kan dökerler. Aralarında kimseye yaptıklarını belli etmemeye karar verirler. Bu sırrı içlerinde tutacaklar, yalanlarını açık etmeyeceklerdir. Böylece ağlamaya, matem etmeye başlayıp babalarının yanına giderler. Babalarına Yusuf'un sahrada eğlenip yorulduğunu sonunda bir ağacın altında uyuduğunu kendilerinin de ok yarışına daldıklarını anlatırlar. Bu sırada kurdun onu kaptığını söylerler.

Kervancı başı ile Yusuf'u konuşurken görünce hemen gelip öfkeyle kaçak kölelerini isterler. Aldıkları köleyi de geri satmak istediklerini söylerler. Yusuf'u hırsız olarak anlatırlar. Malik'e Yusuf'u satarlar.

Yıllar sonra kıtlık olunca Mısır azizinin cömertliğini duyan kardeşler babalarından izin alıp kuyuya attıkları kardeşleri Yusuf olduğunu bilemeden bu azizden yardım isterler. Yusuf her birine tahıl verirken Bünyamin'in hakkını vermek için onu görmeyi şart koşunca babalarından kardeşlerini götürmek için izin isterler.

Bünyamin hileyle hırsız diye yakalanınca azizin karşısına çıkıp ne kadar utandıklarını, Bünyamin'in diğer kardeşinin de böyle hırsız olduğunu anlatırlar. Ama babalarının ona çok düşkün olduğunu onu verip kendilerinden birini almasını teklif ederler.

Babalarının Bünyamin'i istemek için yazdığı mektubu verince Yusuf kendini tanıtır. Bunun üzerine pişman olup af dilerler. Yusuf'un ağabeyleri her ne kadar mesnevinin başında kardeş kıskançlığı yaşayıp kendi kardeşlerine savunmasız bir çocuk olarak zulmetseler de sonunda ondan af dileyen ve affedilen karakterler olarak ele

alınırlar. Bu nedenle de olumsuz karakterler olarak verilmezler. Anlatıcı onları daha çok öfkelerine kapılmış kardeşler olarak ele alır. Bu nedenle de sonradan dosta dönüşen karakterlerdir.

2.5.3.2.5. Sultan Selim Han (M-M)

Tarihi bir kişilik olan Sultan Selim Han, bu metinde geçen karakterlerden biridir. Savaşçılığı, zenginliği, güzelliği ve hamiliğiyle övülür. Êdî'nin aklının başka yerlerde olduğunu görünce bu sanatçıya artık iltifat etmez olur.

Beyazıt ile savaşa tutuşacağı zaman tüm adamlarının gelmesini buyurur. Êdî'nin geldiğini duyup yanına çağırır. Êdî'nin kasidesini okuyunca Mâh'ı görmek ister. Bu sırada kış bastırır. Karaman iline gider.

Bahar gelince askerlerini savaşa hazırlar. Beyazıt'ın Akşehir'e geldiği duyulur. Ona bir oyun oynayıp yenmeyi düşünür. Vazgeçmesi için haber yollasa da Beyazıt vazgeçmez.

Büyük bir savaş olur. Selim Han savaşı kazanır. Savaşı kazanınca yandaşlarına hilatlar, beylikler verir. Çeşitli hediyeler dağıtır. Meclisler düzenler. Mecliste yanına sokulan Êdî'nin anlattıklarını dinleyip Mâh'ı görmek istiyor. Hemen gelmesini emrediyor. Êdî'ye Mâh'ı bulmasını güzellikle gelmeyi kabul etmezse zorla getirmesini emreder. Bir ferman yazarak Mâh'a gelmesini söyler. Gelirse daima meclisinde bulunacağından, saygı göreceğinden bahseder.

Mâh'ın yola çıkacağını öğrenince onun için bir ev yapılmasını emreder. Böylece yoldan gelen Mâh, orada dinlenebilecektir. Mâh gelince eğlenceler düzenler, sonra da onu meclise davet eder. Meclise gelen mah'ın güzelliğini görünce hayran kalır. Onunla sohbet eder. Ona sarılır. Birlikte içerler. Mâh'a ve meclistekilere çeşitli hediyeler verir.

Çok mutlu olan şah, Êdî'ye de isteğini sorar. Êdî'nin isteği üzerine onu şehzade Murat'a musiki eğitmeni yapar. Aynı zamanda ona mehterbaşı görevini başışlar. Burada her ne kadar baş kahraman karakter-anlatıcı Êdî de olsa yardımcı karakter Selim onun için savaşa katılan biri değildir. Roller değişmiştir. Êdî onun için savaşa katılır. Onun yanında olmak desteklemek ister. Ama bu karakteri de yardımcı karakterler arasında almak gerekir. Çünkü o da ikincil bir karakter olarak Êdî'nin başarısını destekler. Onun

isteğine ulaşmasını sağlar. Diğer kahramanlardan farklı olarak Êdî vuslatı kendisi için değil şah için ister. Bir diğer isteği olan Mehterbaşılığı da şah sayesinde elde eder.

2.5.3.2.6. Dilpezir (V&A)

Nahşivan ülkesinin hükümdarı Erdeşir'in kızıdır. Behmen'in sevgilisidir. Hem seven hem de sevilen bir karakterdir. Behmen'in dostları onun da dostlarıdır.

Çok güzeldir. Olağanüstü bir güzelliğe sahip olan Dilpezir aynı zamanda iyi bir savaşçıdır. Azra ile savaşlara katılır.

Depreşince saldı rahşın Dilpezîr

Toldı gerdûn içi feryâd u nefîr

(V&A, 3233)

Babası Behmen tarafından rehin konulduğunda Dilpezir babasının canından endişe duymamaktadır. Tam tersine tüm düşünceleri kendi üzerinedir:

Atasınun bildi çün hâlin temâm

Didi elden gîtdsi zeyl-i i'timâm

Perdemüz çâk olısar şimden gerü

Kadrimüz hâk olısar şimden gerü

Döküliser âb-ı rûmuz gül gibi

Nâlemüz dehri tuta bülbül gibi

Serteser pâ-y-mâl olısar il ü şehr

Sunısar davrân eli kahr ile zehr

Âh kim bundan beter mihnet n'ola

Biz figânlar idevüz düşmen güle

Ola saçum gibi bahtum rû-siyâh

Eyleyem hâlüm gibi hâlüm tebâh

Bister ü bâlînüm ola seng ü hâk

Rûz u şeb derd ile idem câme câme çâk

‘İsmet ü iffet işi olup temâm

İde yüz bin serzeniş her hâs u ‘âm

(V&A, 1722- 1729)

Bu sözleri göz önüne alındığında babasının düşmanı olmasına karşın sevdiği adamlar ve arkadaşlarıyla maceralara atılmasına şaşılmalıdır. Babasına asi değilse de tam olarak boyun eğmiş, seven bir evlat da değildir.

Behmen ile Vamık'ın hastalığını iyileştirmek için gerekli malzemeleri almak için Dilgüşâ kalesine gider. Daha sonra aynı kaleye hasta Vamık'la da sığınır. Behmen esir, Vamık hasta ve kendisi de yalnız kalmışken en doğru şeyin Pir'i de yanına alarak güvenli olan bu kaleye kaçmak olduğuna karar verir.

Her ne kadar babası olumsuz olarak resmedilse de Dilpezir iyi huyludur. Merhametlidir. Daha önce resmini gördüğü Azra'yı her ne kadar da kılık değiştirmiş olsa da tanır. Azra'ya yardım eder. Birçok açıdan Azra'ya benzemektedir. Âşıktır, sadıktır, savaflara katılacak kadar cesurdur, güzeldir.

2.5.3.2.7. Mizban (V&A)

Tus şehriyandır. Azra'nın resmini görüp ona âşık olur. Âşık olduğu bu güzeli aramaya çıkan Mizban, onunla karşılaşp onun da bir başkasına âşık olduğunu anlayınca bu aşktan vazgeçer. Azra ve sevgilisi Vamık için vefalı bir dost olur.

Daha sonra gördüğü Hüma'ya ilk görüşte âşık olur, ama onun aşkından haberdar olana kadar bu aşkı içinde tutar, bildirmez.

Mizban cömerttir. Halka zulmetmez, sevilen bir yöneticidir. Yardımsever bir dosttur. Savaflarda amansız biridir. Dostları için savaflara katılmayı, yolculuklara

çıkmayı göze alır. Onları kendi şehrinde misafir eder, düğünlerini bu şehirde yapmalarını ister.

Sonunda Hüma'nın da kendisini sevdiğini öğrenir. Onunla evlenerek mutlu sona erişir. Hem seven hem de sevilen biridir.

2.5.3.2.8. Hüma (V&A)

Devler şahı Helhelan ile Kişmir sultanının kızının kızıdır. Babası annesini kaçırarak evlenmiştir. Bu evlilikten doğan Hüma annesinin iyi yönlerini almış olarak tarif edilir. Fakat saçlarının siyahlığını babasından alır.

Hüma çok güzeldir. Güzelliği uzun uzun anlatılırken iyi huyları da belirtilmiştir. Merhametli, sadık ve vefalıdır.

Hüma Mizban'ı ilk gördüğü anda sever. Karşısına ilk çıktığı andan itibaren sevmesine rağmen bu aşkı söyleyemez. Fakat davranışlarından aşkını anlayan Azra ve Dâye bu aşkı Mizban'a bildirirler. Böylece aşkının karşılıklı olduğunu öğrenen Hüma da Mizban'la evlenir.

2.5.3.2.9. Lâhicân (V&A)

Elburz Dağı perilerin şahıdır. Vamık onun sahip olduğu yere gelince onun okuduğu şiirlerden etkilenerek Vamık'la dost olurlar. Lahican da âşık olduğu için âşıkların halinden anlar. Kaf Dağı sultanının kızı Feri'yi sever. Feri başta onun aşkına karşı kayıtsızken sonra o da Lahican'ı sever. Aşkları karşılıklıdır. Sonunda kavuşurlar.

Lahican bir peri olarak olağanüstü yeteneklerle çizilmiştir. İsteddiği zaman uçar, istediği zaman bir insan olarak görünür. Hızla bir yerden bir yere gidebilir. Kilitli odalardan hiçbir yeri açmadan hasta Vamık'ı alıp götürebilir. Gemileri bir fırtınaya yakalatıp istediği adaya sürükler.

Tüm bu olağanüstülüklerine rağmen Lahican da bir âşık olarak acı çekerken insanlardan pek farklı değildir. Aşk karşısında çaresizdir. Duygusaldır, düşüncelidir, dostlarına yardım etmek için koşar. Yardıma ihtiyaç duyduğu zamanlar da olur. Bu durumlarda da arkadaşlarından yardım almaktan çekinmez.

Lahican vefalıdır. Kendisinin sevgiliyle kavuşmasını sağlayan arkadaşının da mutlu olması için Azra'yı aramaya başlar.

2.5.3.2.10. Feri (V&A)

Kaf Dağı sultanının kızıdır. Peridir. Lahican'ın aşkına önce kayıtsız kalırken sonra o da onu sever. Vamık'ın şiirini duyup hem onu kaçırmaktan vazgeçer hem de Lahican'ın aşkına karşılık verir. Feri hem seven hem de sevilen biridir.

Çok güzeldir. Usta bir savaşçıdır. Savaş hilelerini iyi bilir, bunları yeri geldiğinde kullanmaktan çekinmez.

2.5.3.2.11. Pîr (V&A)

Erdeşir'in sarayında çalışan bir hekim olarak karşımıza çıkar. Erdeşir'in emriyle Vamık'ın yarasına sürdüğü merheme zahir katar. Burada onun paraya düşkünlüğü vurgulanır.

Ehl-i hursı sîm ü zer bâ-zûr ider

'Aklını bâ-nûr u çeşmini kûr ider

(V&A, 1667)

Daha sonra Dilpezir'in emriyle bu hatasını düzeltir. Dilpezir'e yol arkadaşlığı eder. Pir bu yol arkadaşlığı sırasında Azra ve dadısı ile karşılaşır. Onlara Vamık'ı bulmak için perilerin diyarı olan Elburz Dağı'na gitmeyi önerir. Akıl hocalığı yapan Pir her konuda bilgi sahibidir. Denizi geçmek için kendisini ve yol arkadaşlarını tüccarlara mallarını kaybetmiş tüccarlar olarak sunar. Böylece karşılaşacakları tehlikeleri önlemiş olur.

Pir'in nasıl görüldüğü verilmemiştir. Fakat bilgili biri olarak anlatılır. Aynı zamanda müzikle de ilgilenir, şiirler okur. Ud çalabildiği verilmiştir. Gerekğinde savaşlara katılır.

Maceralar sırasında Azra'nın dadısına âşık olur. sonunda da onunla evlenir.

2.5.3.2.12. Vefâ'nın Ağabeyleri (M&V)

Taymus şahın büyük oğullarıdır. En büyük ağabeyin adı Safa'dır. Mirasta ülkeyi temsil eden gizemli küp ona kaldığı için, şahlık ona kalır. İkinci oğlun, ortancanın adı Afâ'dır. Kemik dolu küp ona bırakıldığı için ülkenin hayvanlarının sahibi olur. Oysa Vefâ'ya para kalır. Vefâ kendi payına düşeni harcayınca bunlardan utanıp gider.

Vefâ her ne kadar en küçük kardeş olup en çok sevilen çocuk olsa da ağabeylerinde bir kardeş kıskançlığı gözlemlenmektedir. Tam tersine gurbete giden kardeşlerini merak eden sevgi dolu kardeşlerdir. Büyük ağabey kardeşinden haber alamayınca peşine düşmek ister Fakat ortanca onun hükümdarlığı bırakmasının doğru olmayacağını düşünüp bu işi üzerine alır. Yolda Vefâ'nın geleceğini bildiren Remmal'a rastlar. Ondan kardeşiyle ilgili bildiklerini öğrenir.

Kardeşinin izini süren ortanca kardeş onu Cadı'nın boğazladığı yerde bulur. Onun öldüğünü sanan ağabey ağlar, üzülüyor, haykırır:

Kamudan evvel irişdi bürâzer

Çü gördi toldı âhir gönli zer

Bakup hâl-i harâbına Vefânın

Gözinden çıkdı ma'mûrı cihânın

İrişdi çarha yirden dûd-ı âhı

Boyadı göklere Hûrşîd ü mâhı

Yıkıldı atdan oldu 'aklı zâyil

Çü nakli gussa oldu akla hâyil

(M&V, 3101–3104)

Kardeşini boğazlanmış halde görünce bayılır. Ayıldığında kardeşinin daha ölmediğini öğrenip sevinir. Şefkatli, sevgi dolu bir ağabey portresi çizilmiş.

Uurp el şeh başın aldı dizine

Gözün öpdî sürdi yüzine

(M&V, 3127)

Kardeşi üç yıl içinde haber vereceğini söyleyip gittiğinde de ağabeyler onu merak ederler. Fakat düğün daveti gelince çok sevinirler. Büyük bir maiyet hazırlayıp

düğün için yola çıkarlar. Kardeşler karşılaşınca attan atlayıp sarılırlar. Davranışlarıyla birbirlerini seven, koruyan ağabeyler olarak çizilmişlerdir.

2.5.3.2.13. Aziz Kıtır (Y&Z)

Züleyha'nın kocasıdır. İlk başta Yusuf'u almak istemediğini gözlemleriz. Karısına hayır diyemediğinden sultanın da almak isteyişini bahane eder. Fakat Züleyha'nın ısrarına dayanamaz. Satın aldıktan sonra da Yusuf'u karısına emanet edip kendisi işinin başına saraya döner.

Yusuf'u evden perişan halde çıkınca neler olduğunu sorup öğrenemeyince karısının feryatlarına boyun eğer. Yusuf'u evlat olarak aldıklarını nasıl böyle bir ihanet ettiğini düşünüp onu azarlar. Ama Yusuf gerçekleri anlatınca da inanamaz. Züleyha'nın gerçekleri söylediğine inanır. Yusuf'u yıllarca hapsedilmesi için zindana yollar.

Akıllı biri gömleğin nereden yırtıldığına dayanarak Yusuf'un suçsuzluğunu Aziz'e gösterir. Aziz bunun üzerine eşine tövbe etmesini, Yusuf'a da saklanmasını söyler. Bu sırrın ortaya çıkmasını istemez.

Kıtır karısının isteklerine karşı koyamayan bir eş olarak çizilmiştir. Züleyha adının temize çıkması için ondan Yusuf'u sokaklarda zincirle gezdirip zindana attırmasını isteyince kabul eder. Fakat daha sonra hasretine dayanamayıp çıkarmasını isteyince ilk kez eşinin isteğini reddeder. Bir daha bu köleden bahsetmemesini, görmemesini, rüyada bile görse hayra yormamasını söyler. Böylece ilk kez eşinin sözünden çıkmaz çizilen Kıtır eşine yasaklar koyar.

Yusuf'un zindandan çıkıp kendi işini elinden alması üzerine Kıtır üzüntüden o gün ölür. Kıtır'ın işinden olması üzerine verdiği bu büyük tepki oldukça ilginçtir. Karısının sevgisini kaybetmesine ya da isminin Mısır'da kötü anılmasına bu kadar büyük bir duygusal tepki vermez. Bu açıdan Kıtır işi için yaşayan biridir. Aziz Kıtır eserde ilk ortaya çıktığı anda başkarakter için destekleyici biridir. Zorla da olsa onu satın alır. İftiraya uğradığında onu affeder. Fakat sonraları eşine engel koymak için onu zindanda tutar. Fakat Yusuf'a karşı kin beslemez. Bunu sadece adını korumak adına yapar. Bu nedenle de anlatıcı onu kötü ya da olumsuz bir karakter olarak sunmaz.

2.5.3.2.14. Şehnâz, Ergânûn-sâz, Şeker (C&H)

Cemşîd'in müzisyenleridirler. Üçü düzenlenen mecliste Cemşîd adına Hûrşîd için şiirler okuyarak Hûrşîd'in bu aşktan haberdar olmasını sağlarlar. Cemşîd'in önce onlarla eğlenceli zamanlar geçirip sonra onları hiç anmamasına üzülmürler. Şâha mutsuzluğunun nedenlerini sorarak yalvarırlar. Cemşîd'in kendilerini tamamen bırakmasından, onları terk etmelerinden korkarlar. Hûrşîd'in sarayına misafir olarak giderler. Orada önce Ergânûn Cemşîd'in ağzından şiirler okur. Sıra Şeker'e gelir. O da Cemşîd ağzından bir gazel okur. Böylece her ikisi tekrar şiirler okurlar. Böylece Hûrşîd Cemşîd'in de kendisini öğrenmiş olur. Neşât-engiz Hûrşîd'in adına şiir okuyunca Ergânunsaz bir başka şiirle karşılık verir.

Meclis sırasında sarhoş olup kendinden geçen Cemşîd'i Şeker meclisten götürür. Şeker Abdî'den bir şiir okur. Şeker, mecliste Cemşîd'in sarhoş olduktan sonra neler olduğunu da aktarır. Şeker daha sonra Cemşîd'in ağzından mecliste gazel okur. Bu mecliste de kendinden geçce Cemşîd'i oradan uzaklaştırmak Şeker'e düşer.

Hûrşîd, Cemşîd'in aslında tüccar olmadığını sezince ilk olarak Ergânun-saz'a sorar. Fakat bu soruya cevap alamaz. Buradan Ergânun-saz'ın sır tutan biri olduğunu görürüz. Oysa aynı soruyu Şeh-naz'a sorduğunda o Hûrşîd'e anlatır. Şehnâz insanlara daha çabuk inanan daha çabuk anlatan biri olarak çizilir. Sırrı ortaya dökmesiyle ise hiç yargılanmaz. Şehnâz daha sonra âşıklar arasında haber getirip götürmeye başlar.

Boyun eğen kullar olarak çizilmişlerdir. Cemşîd onlara gidip kalenin yanında müzik yapmalarını söyleyince boyun eğip emre itaat ederler. Buradaki tasvirden Şekker ve Şehnâz'ın ney ve lir çaldıklarını öğreniyoruz.

Kalenin yanında çalmaya başlayan müzisyenleri Hûrşîd içeri davet eder. İçeri girince Şekker ve Şehnâz Cemşîd ağzından şiirler okurlar. Böylece haberci görevlerini yerine getirirler. İçeriye davet edilen müzisyenler yalnız kaldıklarında hemen Hûrşîd'e Cemşîd'in ona yazdığı mektubu verirler. Hûrşîd'in yazdığı cevabı da Cemşîd'e getirirler.

Daha sonra Hûrşîd'in başka bir talibi olduğunu öğrenip Efser'in sarayına giden Cemşîd'in derdini anlatmaması üzerine bu müzisyenler onun ağzından şiirler okurlar.

Cemşîd'in sevgilisiyle buluştuğu akşama uzaktan duyulan Şehnaz'ın şiiri de oldukça ilginçtir. Burada anlatıcı her ne kadar yorum yapmasa da Şehnaz'ın birini kaybetmenin acısını çektiği açıktır. Bu şiire Şeker de katılır. Burada müzisyenler Cemşîd'in ertesi gün savaşa gideceği için üzüyor olabilirler. Ama tam bu anda sevgilerin buluştuğunu düşünürsek Cemşîd'i kaybettiklerini de düşünüyor olabilirler.

Savaşa giden Cemşîd için de ağladıkları anlatılır. Son sahne düğün sahnesidir. Bu üç müzisyen meşşate tarafından süslenen gelinin güzelliğini anlatan beyitler söylerler. Burada diğer karakterler gibi mutlu çizilmişlerdir.

Dost olan ve dost sayılabilecek olan bu karakterlerin belli başlı ortak özellikleri vardır. Bunlardan ilki elbette başkahraman tarafından sevmeleridir. Bunu karakterler sık sık kendileri dile getirirler. Onları tanımlarken kullanılan bir diğer ortak kelime vefadır. Her ne durumda olurlarsa olsunlar vefasızlık etmezler. Her an dostlarına destek olurlar. Sadakat de elbette bir diğer önemli unsurdur. Düşmanlara karşı savaşırken de esir düştüklerinde de ayrı kaldıklarında da asla sadakatlerinden vazgeçmezler. Dostların birçoğu tanımlarken başkahramanlarla benzer özellikler kullanılmıştır. Kadınlar kadın başkahraman gibi güzel, cesur ve iyidir. Erkekler de erkek başkahramana benzerler. Birçoğu başkahramanlar gibi şair ve âşıktır. Bu nedenle hem dost hem de dert ortağıdır. Tüm bunlara bakıldığında da mesnevilerdeki dostluk kavramı üzerine bir açıklama getirebilir. Dost vefalı, sadık, bizlerle ortak dertleri paylaşan ve iyi bir sırdaş olan kişilerdir denebilir.

2.5.4. Hasım Kahramanlar (Düşmanlar/ Olumsuz Kahramanlar)

2.5.4.1. Vezir (M&M)

Pervin'in veziri olan kişinin adı verilmez. Sadece bu şekilde işiyle anılır. Fakat olumsuz bir karakterdir. Mâh'ı öldürmek yerine sihirleyip kendi yanlarına çekmenin daha akıllıca olduğunu Pervin'e bildirir. Ayrıca Mâh'a şarap içirmeyi, dinden çıkarmayı ve tüm bunlar için de şahın kendi kızını Mâh'a sunmasını telkin eder. Tüm bunlar göz önüne alındığında vezir hileci bir karakterdir.

2.5.4.2. Nevfel Şâh(L&M)

Nevfel Şâh, Leyla vü Mecnûn'da ilk ortaya çıktığında olumlu bir karakter olabileceği düşüncesi uyanmaktadır. Kahramandır, cömerttir, âşıktır. Özellikle

kahramanlığı ve cesaretiyle vurgulanmıştır. Fakat bu cesaret ve kuvvet, onda kabalığa sadece kaba kuvvete inanmaya yol açmıştır. Öfkesiyle hareket eden bir karakterdir.

O da bir güzele âşıktır. Fakat bu aşkının gerçek olmadığını Leyla'yı görünce ona da âşık olmasından anlıyoruz.

Mecnûn'a sevdiğine kavuşturmaya söz vermişken kendi nefesine yenilip onu zehirlemeye kalkar. Nevfel için zafere giden yolda her şey mübahtır düşüncesiyle yaşıyor denilebilir.

Leyla'nın kimi istediğini ya da seçeceğini umursamaz, hatta düşüncesini bile almaz. Çünkü kendisini Mecnûn'dan üstün görür. Bu haliyle onu gücüne aldanmış, kibre kapılmış bir karakter olarak görüyoruz.

Didi ben dâhi zâr-ı Leylâyın

Buna Mecnûn'dan ben evlâyın

(L&M, 1921)

Leyla'yı istediğine karar verdikten sonra Mecnûn'u öldürmeye karar verir. Dostu iken düşmanı olmaktan çekinmez. Dostluğunda sabit değildir. Mecnûn'u öldürmeye karar verince kendi ilkelerinden ya da mertliğinden taviz vereceğini değil, toplumun kınamasını önemser. Bu kınamadan çekinir.

Fakat sonunda hazırladığı hileye kendisi yenilir. Nevfel'in karakterinin genel çizgileri için cesur, güçlü, gücüne aşırı güvenen ve kullanmaktan çekinmeyen, kendine aşırı güvenen, hırslı ve hilekâr denebilir.

2.5.4.3. İbn-i Selam'ın oğlu (L&M)

Leyla'nın kocasıdır. Asildir. Leyla'nın güzelliğini duyarak âşık olur. Zenginliğini ve saygınlığını kullanarak Leyla ile evlenir. Fakat sevilmez. Bunu düğün gecesi Leyla'nın ağzından açıkça duyar. Hatta Leyla kimi sevdiğini de belirtir. Fakat bunu çok da umursamadığını gözlemliyoruz. Çünkü denemekten vazgeçmez. Karşısında sevdiğini söylediği kızın duygularını ve düşünlerini çok da umursamaz. Sadece kendi isteklerini önemser. Kendi istekleri yerine gelmeyince de sabırlı bir âşık olmadığını görüyoruz. Leyla'yı öfkelenip boşar. Bundan sonra da bu karakter hakkında bir bilgi verilmiyor.

2.5.4.4. Zengî (M&V)

Helhelân adıyla da anılır. Siyah renklidir, Zengilerin lideridir. Korkunç görünür. Uzun boyludur. Anlatıcı onu melun, habis, dev, şeytan gibi sözlerle tanımlar.

Deve benzeyen bu şahıs, adamlarının uyurken kaçırdığı Mihr'i görünce ona âşık olur. onu elde etmek ister. Fakat Mihr bundan on günlük bir süre ister. Sarhoş edip elinden kaçır. Fakat olayların sonunda Mihr tarafından affedilir. Düğüne hediyelerle iştirak eder.

2.5.4.5. Bezzâz(M&V)

Mihr ile Vefâ Zengi'nin ülkesinden kaçıp geldikleri şehirde yaşayan biridir. Bezzâz kadına aşırı düşkün, Allah'tan korkmaz bir adamdır. Oldukça zengin olan Bezzâz, Zen vasıtasıyla Mihr'i tuzağına düşürür. Elde etmek istese de başarılı olamaz. Sonunda Mihr tarafından o da affedilir.

2.5.4.6. Düzd(M&V)

Bir at hırsızdır. Vefâ uyuya kalınca atını çalar. Onu Vefâ sanan Mihr de peşinden gider. Mihr'i gören Düzd ona âşık olur. Daha sonra Mihr'i şah sanıp başından geçenleri anlatırken ne âşık olduğunu ne de hırsız olduğunu inkâr eder. Doğruyu söyleyip Mihr'in eli eline değmediğini belirtir. Bu dürüstlüğünden Mihr sonunda onu da affedip mirahur tayin eder.

2.5.4.7. Şâdî (C&H)

Şam hükümdarının oğludur. Asildir. Hûrşîd'e talip olur. Askerleriyle ihtişamlı bir şekilde onu istemek için Rum diyarına gelir. Güçlüdür, savaşçıdır, güzel biridir. Cemşîd'in halini soracak kadar da kibardır. Alçakgönüllü olarak tanıtılmıştır.

Kendisi için düzenlenen mecliste sarhoş olup Kayser'in bir iltifat olarak sunduğu kadehi içemez. Üç sefer mecliste bu şekilde ayrılan Şadi yavaş yavaş Kayser'in gözünden düşer. Guy ve çevgan oyunu düzenlenir. Şadi de bu oyuna katılır. Ama Cemşîd'e yenilir. Avda da başarı gösteremez. Kızı vermek için üç zor şey istenince bunların bahane olduğunu anlayan Şadi babasına danışması gerektiğini söyleyip oradan ayrılır.

Dış görünüş tariflerinde anlatıcı taraf tutmaz. Hatta bu karakteri oldukça olumlu özelliklerle donatmıştır. Fakat hem başkahramanın rakibi olarak ortaya çıkmasından hem de sonunda ona karşı savaşmasından onu olumsuz karakterler arasında aldık.

2.5.4.8. Vezir (V&R)

Ramin'in babası şahın veziri olan bu kişi aslında her şeyi yöneten, güzel söz söyleyen, ilmiyle hoca olan, hana ne kadar bağlı görünse de halka karşı acımasız, yüzü gülmeyen, cimri ve dertli biridir. Ramin'e ise özel bir kini vardır. Çünkü kendi çocuğuyla onu evlendirmek istemiş o ise bunu kabul etmemiştir. Buna çok öfkelenen vezir onun açığını aramaya başlamıştır. Vezir oldukça kindar biri olarak tasvir ediliyor. Fırsat bulunca hemen değerlendirmek için hep Ramin'in yaptıklarını izliyor. Hemen Şâha gidip büyük bir sırrı olduğunu onunla paylaşmak istediğini söyler. Oğlunun devlet işlerini bıraktığını, birisi tarafından sihirlendiğini anlatır. Bir cadının onu sihirleyip kendine âşık ettiğini, tüm malını bu cadı uğruna harcadığını söyler.

Tüm bu davranışlarının yanlış anlaşılmasını bunu şaha olan sadakatinden yaptığını da belirtir. Bu sözleriyle de tüm suçlamalardan arınmış oluyor. Burada plancı olduğu gibi temkinli olduğunu da görüyoruz. Eğer şah bu bilginin verilişini fitnecilik sayarsa kendini temize çıkarmış oluyor.

Şâhın ölümüyle Ramin başa geçer. Vezir tekrar sahneye çıkar. Ramin'e karşı olan kini küllenmemiş olduğundan ihanet eder. Gizlice Çin fağfuruna bir mektup yazarak şahın öldüğünden Ramin'in ise sarhoş biri olduğundan bahseder. Ülkeyi almak için en iyi zaman olduğunu ani bir savaşla ülkeyi alabileceğini bildirir.

Çin hakanı ülkeyi alınca Ramin ülkeden kaçır. Zindana atılan veziri çıkartan hakan ona ülkenin hanlığını verir. Vezir hanlığa geçince çok mutlu olur. Tüm ülkeyi zaptetmek için zulme başvurur. Kimilerini öldürür, kimilerini de hapsedirir. Böylece vezir sevilme yerine bir yönetici olarak halkın öfkelerini üzerine çeker.

Sonunda Ramin'in askerleriyle yola çıktığını duyan beyler saraya baskın düzenler. Vezir'in kafasını kesip Ramin'e gönderir. Vezir de bu darbe sonucu öldürülmüş olur.

2.5.4.9. Bir Dost (M-M)

Ûdî'nin dostu gibi görünen biridir. Bir gece onu dertleşmek için gezmeye davet eder. Gül bahçesinde bir yandan içki içerken bir yandan da dertleşebileceklerini söyleyen yakın bir dost gibidir. Bir sevdiği olduğunu rakibin kendisi hakkında ona yalanlar söylediğinden artık yüzüne bakmadığını anlatır.

Kendine nasihat eden arkadaşının da âşık olduğunu anlar. Bunu davranışlarından çıkarır. Kendisi dert yanarken gözünü kapatan başka yerlere bakıp düşünen arkadaşının nasihat ederken hem-dem olmasından onun da âşık olduğunu anlar. Gözlemci bir karakterdir.

Onun da kendi gibi dertli olduğunu anlayınca nasıl kendisi açıkça derdini anlatıyorsa onun da anlatmasını ister. Arkadaşı anlatıp sonra da sırrını anlattırdığı için kızınca sırrın kapalı kalamayacağını, aşkın gizli tutulamayacağını söyler. Gerçek âşık olmamakla suçlar. Tartışır. Bu dostu anlattığı için Ûdî sevgilisini bir daha geceleri göremez.

2.5.4.10. Erdeşir (V&A)

Nahşivan hükümdarıdır. Dilpezir'in babasıdır. Zalim ve kan dökücü olarak tanımlanır. Hilekârdır. Kendisinin av mekânında konaklayıp avlanan Vamık ve adamlarına savaş açar. Savaşın sonunda ise yaralananların tedavi edilmesini ister.

Çok güçlüdür. Fakat kendinden daha kuvvetli biriyle karşılaşır, boyun eğip yalvarır. Vamık da esir düşüp ona acı sözler söyleyince alttan alır. Fakat bunun sadece bir oyun olduğu bellidir. Af dileyerek onu adamlarından ayrı Behmen'le bir saraya yerleştirip yarası için bir hekim gönderir. Pir'e de yarasına sürdüğü merheme zehir katması için para teklif eder.

Hikâyenin sonunda Vamık'ı zehirlemek istediği için cezalandırılmış olan Erdeşir affedilir, Dilpezir'in babası olarak kızının düğününde yer alır.

2.5.4.11. Helhelân (V&A)

Zengilerin şahıdır. Ateşperest bir kavmin kralıdır. Hüma'nın babasıdır. Dinden imandan haberi olmayan, korkunç görünümlü bir devdir. Kızı bile onu güçlü ama korkunç biri olarak tanıtır. Şair onu kan içen bir dev olarak anlatır. Helhelân'ın tasvirinde korku öğeleri vurgulanmıştır.

2.5.4.12. Tûr /Tûr-ı Kahraman (V&A)

Belh sultanıdır. Dilpezir'in sözlüsüdür. Dilpezir onu sevmemesine rağmen Tur onunla evlenmek istemektedir. Erdeşir'in dostudur.

Ok atmada eşsiz bir nişancıdır. Merhametsizdir. Erdeşir'in yardımına koşar ama sıkışınca da kaçır. En sonunda ateşte yanarak can verir.

2.5.4.13. Anton /Frenk Anton (V&A)

Deniz ülkesinin şehriyari, Tur'un arkadaşıdır. Savaşmak onun için bir amaç haline gelmiştir. Büyük bir orduya ve zenginliğe sahiptir. Malıyla gururlanır, zenginliğine çok güvenir. Kâfirdir. Vamık ve arkadaşlarına yaptığı kötülükleri arkadaşı Tur gibi ateşte yanarak ölerek öder.

Olumsuz kahramanların en büyük ortak özellikleri kendilerine olan aşırı güvenleridir. Karşısındaki insanların duygu ve düşüncelerine değer vermezler. Yalnız kendi düşüncelerinin doğru olduğuna inanıp yalnız kendi isteklerinin gerçekleşmesine odaklanmışlardır. Bu nedenle de bencildirler. Birçoğu çirkin ve korkunç tanımlanmış, ruhları gibi dış görünüşlerinin de çirkin olduğu vurgulanmıştır. Hilecili, yalancı ve korkak olmaları da yaygın bir tanımlamadır. Bu durumda olumsuz karakterler için de bir ortak noktadan bahsedebiliriz. Bunlar başkahramana karşı olanlardır. Hilelerle, yalanlarla ve hatta döneklikle onu engellerler. En önemli benzerlikleri bencillikleridir.

2.5.5. Üçüncül Kahramanlar(Figüranlar)

Bu karakterlerin kimi zaman yalnız adları vardır kimi zaman da yalnız bir sahnede görünüp yok olurlar. Onlar çizilen sahnenin daha canlı olması için verilen figüranlar gibidir. Bu nedenle de kimi zaman topluluk adlarıyla anılırlar. Bunlar da olumlu ve olumsuz tasvir edilişlerine göre ikiye ayrılır.

2.5.5.1.Olumlu Figüranlar

2.5.5.1.1. Hoten Han (Hıta ülkesinin sultanı) (M&M)

Mihr ü Mâh mesnevisinde anılan bu karakter aslında hiç karşımıza çıkmaz. Onu sadece gönderdiği yardım haberinden biliriz. Hilal'in onun yardımına koşmasıyla da onun yakın bir dostu, iyi biri olduğunu anlarız.

2.5.5.1.2. İbn-i Selam(L&M)

Araplar içinde saygı duyulan, zengin, ünlü biridir. Oğlu Leyla'ya âşık olur.

'Arab içre meğer ki hürmetlî

Bir ulu var idi sa'adetlî

Anun İbn-i Selam idi nâmı

Çekilürdi bu nâm ile câmı

(L&M, 1330–1331)

2.5.5.1.3. Vezir(M&V)

Mihr ü Vefâ'da Vefâ'nın babasının veziridir. Baba vasiyetini ona söyler. Şâha dualar eder. Ölümünden sonra da vasiyeti üzerine üç küpü üç oğla paylaştırır. Küplerdeki sırrı çözüşüyle de onun akıllı biri olduğunu anlıyoruz.

2.5.5.1.4. Remmâl (Falcı) (M&V)

Vefâ'nın seyahatinde girdiği kentte gördüğü falcıdır. İlmi çok, kerametli biri olarak tanıtılır. Asıl ismini bilmediğimiz bu kişiyi de sadece yaptığı meslekle biliyoruz. Bir şekilde vefa'nın şehzade olduğunu anlıyor. Bunun yanında onun yüzüne bakıp başına gelecekleri de anlıyor buna engel olmak için acı çekmek istemiyorsa yoluna çıkacak olan şehre girememesini söylüyor. Önce zahmet çekeceğini ama sonunda talihinin güleceğini müjdeliyor. Bunun yanında bir mağaraya rastlayacağını mutlaka oraya girmesini tembih ediyor. Oraya girerse izzet bulacağını söylüyor. Daha sonra ortanca ağabeyle de karşılaşır. Ona da Vefâ hakkında bildiklerini aktarır.

2.5.5.1.5. Hızır (M&V)

Mihr ü Vefâ adlı mesnevîde Hızır bir karakter olarak karşımıza çıkar. İlk olarak Mihr ondan bahseder. Mihr denizde kaybolup kıyıya ulaştıktan sonra onunla karşılaşmıştır. Bu kişi kendini tanıtır ona Vefâ'yı müjdelemiştir.

Daha sonra Mihr vefa'nın öldüğünü duyup buna inanınca karşımıza çıkar. Mihr'e vefa'nın onun kaderi olduğunu ve beklemesini söyleyerek ölmediğini müjdelir. Yol gösterici, öğüt verici bir karakterdir.

Benim dir gayb olana Hızır-ı Hâzır

Kamu akvâl ile ahvâle nâzır

Ki bî-fürkat Vefâyı sana vâsıl

İden kâsid olup maksûdı hâsıl

(M&V, 2932–2933)

2.5.5.1.6. Hızır(S&A)

Hızır Salaman u Absal adlı mesnevide de yardımcı bir karakter olarak karşımıza çıkar. Büyük ve parlak bir ışığın içinden gelir. Yeşil bir elbise giymiş, parlak yüzlü, mis kokulu, ejderha çehreli tuhaf bir ata binen, şimşeğe benzeyen bir kılıcı olan biri olarak tasvir edilir. Salaman Zengilerle savaşıırken Allah’a dua edince yardım için gelen olağanüstü bir kişidir. Gelip bir saatte tüm düşmanları yok eder.

2.5.5.1.7. Gazanfer, Cihandar, Şemsirzen(M&V)

Mihr’in babası İran şahının kahramanlığıyla ünlü savaşçıları olarak anılmışlardır.

2.5.5.1.8. Yulduz(M&V)

İran şahının bin düşman askerine bedel olan bahadırıdır. Savaş sahneleri anlatılırken özellikle onun yiğitliği üzerinden anlatılır.

2.5.5.1.9. Miricânsuz (M&V)

İran şahının kıymetli yiğitlerinden biridir. Bin düşman askerine bedel olarak anlatılan Miricansuz aynı zamanda çok güzeldir. Otuzüç askerle sonunda Tatar’ı mağlup etmeyi başarır.

2.5.5.1.10. Abdülkadir (M&V)

Bahçivandır. Pirin vasıtasıyla Vefâ onunla tanışır. Yahudi gibi sarık sarar fakat tevhit ehli görünür. Para düşkünüdür. Vefâ’ya yardım edişi bu para hırsıyla ilgilidir.

2.5.5.1.11. Hatif (M&V)

Mihr ile Vefâ mağaraya sığınır, cadıdan kaçarken duydukları sestir. Onlara ne yapmaları gerektiği öğütler. Gaipten gelen bu ses kimdir, nedir açıklanmaz. Onlara cadının öldürüldüğünü çabucak buradan gitmelerini söyler. Hatif düğün hazırlıklarında bir kez daha duyulur. Zamanı boşa harcamamalarını tavsiye eder:

Tutub birbirin aşkına bâde

Didi hâtif ki vermen 'ömri bâde

(M&V, 5800)

2.5.5.1.12 Mâhsimâ ve Feleknâz (C&H)

Cemşîd'in mugannileri. Yalnızca Cemşîd'in tanıtıldığı ilk bölümde şarkı söyledikleri söylenir.

2.5.5.1.1.13. Hûr-zâd (C&H)

Çok güzel bir peridir. Perilerin başıdır. Hûrşîd'e benzer. Cemşîd'i meclisine çağırıp eğlenir. Onun derdini öğrenir. Her ne kadar kendisi de ona karşı aşk beslese de onun başkasına kavuşmasına yardımcı olur. sevgili olamayınca kardeş olalım der. Vedalaşırken sarılıyorlar. Yardımcı olabilmek için bu olağanüstü karakter üç tel saç verir.

2.5.5.1.14. Nâz-perverd (C&H)

Hûr-zâd'ın arkadaşı olan bir peridir. Âşıkların dert ortağı, latif, güzel, zarif, meclislerin aranan kişisi olarak tanıtılır. Cemşîd'i perilerin sarayına davet eder. Daha sonra da Cemşîd'e yardım etmesi için görevlendirilir. Hem meclise davet etmesinde hem de yardıma gelmesinde Naz-perverd bir haberci rolü de üstlenerek Hur-zad'dan Cemşîd'e haber getirir.

Naz-perverd Cemşîd'e Hur-zad ile kalmadığı için kızgındır. Bu zorluklara katlanmak yerine arkadaşı ile kalıp mutlu olabilecekken neden bu yolu seçtiğini anlayamaz. Ama bu sitemini de yardım etmeme şeklinde bir öfkeye dönüştürmez. Denizden çıkan bir atın sırtına Cemşîd'i bindirerek karşı kıyıya Rum ülkesine götürür. Şâhı kıyıya bıraktıktan sonra ise atla kaybolur.

2.5.5.1.15. Has Hacıp (C&H)

Rum ülkesinde Cemşîd'in karşılaştığı misafirperver biri. Cemşîd'i görünce yanına gelen Hacıp onun bulunduğu şehirde yabancı olduğunu öğrenince ona yardımcı olmak istiyor. Onu evinde misafir ediyor.

Daha sonra Hacıp karşımıza Efser'in Cemşîd'in geliş nedenini öğrenmek için gönderdiği kişi olarak çıkar. Cemşîd'in hizmet etmek istediğini Efser'e bildiren odur.

2.5.5.1.16. Neşât-engîz(C&H)

Hûrşîd'in müzisyenlerindendir. Hûrşîd ağzından Cemşîd'e duyduğu aşk hakkında şiirler okur. Hûrşîd onu Cemşîd'in üç müzisyenine karşılık söylemesi için görevlendirir. Bir gazel okur. Meclisin sonunda Neşat-engiz bir gazelle daha Hûrşîd'in duygularını ifade eder. Neşat-engiz özür dilemeye gelen Cemşîd'in suçunu söylemez. Olmamış gibi davranır. Bu haliyle sır tutucu olarak tanımlanır.

2.5.5.1.17. Bahar-efrûz(C&H)

Hûrşîd'in müzisyenlerindendir. Hûrşîd ağzından bir gazel okur. Baharın gelişini anlatan bu şiiri dinleyenler çok beğeniyorlar. Bahar-efrûz mecliste gazel okuyan Şeker'e karşılık olarak Hûrşîd'in ağzında şiir okur.

2.5.5.1.18. Şeker-rîz (C&H)

Hûrşîd'in Cemşîd'i eğlence meclisine çağırmak için gönderdiği tatlı dilli habercidir.

2.5.5.1.19. Nâhîd (C&H)

Cemşîd'in Hûrşîd'e hediye ettiği bir müzisyendir.

2.5.5.1.20. Nesîm-i cân-fezâ (C&H)

Hûrşîd'in Cemşîd'e gönderdiği habercidir.

2.5.5.1.21. Lala(C&H)

Cezalandırılan Hûrşîd'in emanet edildiği laladır.

2.5.5.1.22. Şâhî (C&H)

Hûrşîd'in kölelerinden biri olarak adı geçer.

2.5.5.1.23. Mîr Sührâp(C&H)

Kayser'in kardeşi. Pehlivan, savaşta adı geçen bir kahramandır. Savaş sırasında Mihrap'ın hayatını kurtarır. Şadi'yi atından yıkıp öldürür.

2.5.5.1.24. Nûder (C&H)

Efser'in akrabası olan bir savaşçı.. savaşta Cemşîd'le beraber savaşır.

2.5.5.1.25. Altunbaş(Ş&G)

Çok güzel biridir. At meydanında tasvir edilen dört güzelden biridir. İkinci Yusuf olarak tanıtılır.

2.5.5.1.26. Ca'fer-i Tayyâr (Ş&G)

At meydanında tasvir edilen dört güzelden biridir. Kimsenin elde edemediği bir güzeldir.

2.5.5.1.27. Şeker Memi(Ş&G)

At meydanında tasvir edilen dört güzelden birisi de Şeker Memi'dir. Tatlı dilli, ince fizikli biri olarak tanıtılır.

2.5.5.1.28. Rahat'ul-Ervâh(M&V)

Mihr'in becerikli çengisi.

2.5.5.1.29. Tellal (Ş&G)

Şehre geri dönen Gedâ her yerde Şâh'ı arayıp bulamayınca karşısına çıkan bir tellal bu aşığın duasını almak için eğer yerini bilse Şâh'ın yüzünü göstermek istediğini söyler. Gedâ bu iyi niyetli kişiye dua eder. Bu duayı dinleyen tellal ona acır. Şâh'ın yanına götürmek için hile düşünür. Gedâ'yı köle kılığına sokup pazara götürür. Şâh'ın yanına gidip bu kulun ondan başkasına köle olmayacağını söyler. Böylece Şâh ile Gedâ'yı karşılaştırmış olur. Her ne kadar bunu hile ile yapsa da burada aşığa yardımcı olduğundan olumlu bir karakter olarak çizilmiştir.

2.5.5.1.30. Hatif-i Gayb (Ş&G)

Şâh u Gedâ'da Gedâ'nın son konuşmasının ardından birden bire ortaya çıkan öğüt verici bir karakterdir. Aşkın oyuncak olmadığını, asıl aşkın Allah'a olması

gerektiğini vurgular. İki kalpte bir sevgi olmayacağından geçici olan aşkı bırakıp ilahi aşkla doldurmasını ister.

2.5.5.1.31. Nesim-i dil-güşâ (V&R)

Ramin'in kullarından biridir. Kıymet verilen, meclislerde sevilen biridir.

2.5.5.1.32. Şem'(V&R)

Ramin'in düzenlediği içki meclisinde Pervane ile karşılıklı şiir okurlar. Bu şiirlerden bu iki kişinin birbirini sevdiğini çıkarırız.

2.5.5.1.33. Ser-bâz –Dilâram(V&R)

Ser-baz ile Dilâram da mecliste karşılıklı şiirler okur. Dilaram'ın oyununu beğenen Ser-baz bunu beğenir. Dilâram da onu över.

2.5.5.1.34. Mühre-Zeyni (V&R)

Bu ikili de karşılıklı birbirlerine mecliste şiirler okurlar.

2.5.5.1.35. Seher-Zühre (V&R)

Karşılıklı şiirler okurlar. Birbirlerine âşık olarak şiirlerinde anlatırlar.

2.5.5.1.36. Şâm- Mehlika (V&R)

Şam karşılıklı şiirde gizli aşkını Mehlika'ya açıkladığını söyler. Mehlika da karşılık olarak onu sevdiğini belirtir.

2.5.5.1.37. 'Anka-Tavûs (V&R)

Bu çift de karşılıklı şiirlerinde birbirlerine olan aşklarını itiraf eder.

2.5.5.1.38. Nesîm- Nev-bahar(V&R)

Mecliste karşılıklı şiirlerinde Nesim Nevbaharı görüp âşık olduğunu, Nevbahar da ona âşık olduğunu ifade eder.

2.5.5.1.39. Piyâle-Sahba (V&R)

Mecliste birbirlerine âşık olduklarına dair şiir okuyan bir diğer çifttir.

2.5.5.1.40. Bihzâd (V&R)

Ramin yamyam kentte mahrum kalınca onu kurtaran kişidir. Ramin geldiğinden beri onun için üzülmemekte, onu kurtarmak için çareler aramaktadır. Herkesin üç gün üç gece Kâbe gibi tavaf etmek için gittikleri kutsal yere gittiklerinde hemen Ramin'in yanına gider. Bekçi olarak kalmayı bahane ederek Ramin'i çözer. Ramin'in adamlarını da çözen Bihzad hemen o gece kaçmalarının doğru olacağını söyler. Kendisi de onlarla gelmek istiyor, rehberlik yapar.

Salla karşıya geçince Ramin orada kalmayı teklif edince Bihzad kalender bir pirde kalmayı önerir.

Veyse'nin ülkesine varıldığında Ramin Behzat'ı arkadaşı ve kardeşi olarak tanıtır. Ramin'in şah olmasıyla o da vezir olur.

2.5.5.1.41. Yusuf'un Halası(Y&Z)

İki yaşında Yusuf'a bakmaya başlar. Annesi ölen bu çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşır ona annelik eder.

2.5.5.1.42. Bünyamin (Y&Z)

Yusuf'un kardeşi. Yakup'un sevgisini açıkça gösterdiği diğer oğludur. Yıllar sonra kardeşiyle karşılaşır mutlu olur. Ağabeylerine Yusuf'un kim olduğundan bahsetmez. Hırsız diye yakalanıp kardeşiyle yalnız kalır.

2.5.5.1.43. Cebrail(Y&Z)

Vahiy meleği olan Hazreti Cebrail burada da bu görevde görülmektedir. Yusuf kuyuda Allah'a dua edince Cebrail gelerek ona sabretmesini bugün ona zulmeden kardeşlerinin yarın ona muhtaç olacağını bildirir. Kin tutmamasını öğütler. Gömleksiz olan Yusuf'a babasının herkesten gizlediği gömleği giydirir. Sabaha dek yanında durur.

2.5.5.1.44. Mâlik (Y&Z)

Kervan başıdır. Rüyasında kendisinin Yusuf'la karşılaşacağına işaret edilmiştir. O da kuyudan çıktığı kovalarında gördüğü Yusuf'u görünce çok sevinir. Onun güzelliğine hayran olup ona kim olduğunu sorar. Yusuf her ne kadar kaçak bir köle olduğunu söylese de inanmaz. Ağabeyleri gelince de pazarlık yapıp onu satın alır.

Aldıktan sonra bu güzel köle çocuğa yeni kıyafetler giydirir. Bir gece Kenan ülkesinde kalıp ertesi gün kervanla yola çıkar.

Yolculukta Malik çok neşeli çizilmiştir. Kendisi yürürken Yusuf'u deveye bindirir. Güneş yakmasın diye yüzüne peçe takar. Mısır'a gelince Yusuf'un yüzündeki peçeyi kaldırır. Şehirde görülmesini sağlar. Ertesi gün de hamama gönderir.

Malik müşterisi çok olan Yusuf'u açık artırma yöntemiyle satmaya karar verir. Sultanın da bulunduğu bir yerde müşterilerin toplanmasını ve en çok verenin Yusuf'u almasını ister.

2.5.5.1.45. Reyyan (Y&Z)

Mısır'ın sultanıdır. Yusuf'un güzelliğini duyup onu görmek için saraya isterdir. Satın almak ister. Açık artırmaya katılır. Azizin bu çocuğu kendi çocukları gibi almak istediğini bildirmesi üzerine onun almasına izin verir.

Sultan daha sonra karşımıza rüyasıyla çıkar. Önce üç şişman ineğin üç zayıf tarafından yendiği, üç taze başağın üç kuru başak tarafından sarıldığını görür. Bu rüyasından çok etkilenip yorumlanmasını ister. Yusuf bu rüyayı yedi yıllık bolluk ardından gelecek yedi yıllık kıtlık olarak yorumlar.

Yusuf'u aziz yapıp ülkenin başına gelecek kıtlığın idaresini ona devreder. Yusuf ile beraber babasını karşılar.

2.5.5.1.46. Züleyha(Y&Z)

Yusuf'u kandırmak için plan yapan Züleyha ve Dadı bu cariyeyi bulurlar. Hem görünüş olarak hem de isimce Züleyha'ya çok benzeyen bu cariyeye çeşitli oyunlarla Yusuf'un kendisine meyletmesini sağlar. İlk baştan hileyi bilen cariyeye kavuşma gecesini Züleyha'ya bırakır.

2.5.5.1.47. Hatif-i gayb(Y&Z)

Yusuf ile babası Yakup'un kavuştuğu son sahnede birden bire duyulan bir sestir. Onlara yıllarca ayrılık ve eziyet çektiklerini artık mutlu olma vakitlerinin geldiğini söyler.

2.5.5.1.48. Derban(M-M)

Selim Han'ın gönderdiği görevli. Ûdî'yi saraya şahın yanına çağırır. Ûdî'yi şahın yanında nasıl davranması gerektiğini anlatıp, öğütler verir. Ûdî Mâh'tan şaha bahsetmek istediğini, onları bir araya getirmek istediğini söyleyince şaşırır. Bir insanın başkasına sevdiğini vermek istemesine anlama veremez:

Tenüinde cânunu virmek dilersin

Anunla kâmunu irmek dilersin

Görüp ger cânunu alursa siltân

Meseldür assı kılmaz son peşîmân

Cihân içre olur mı cism-i bî-cân

Virür mi hiç cânın gayrına cân

(M-M, 713–715)

2.5.5.1.49. Feylesof (V&A)

Vamık altı yaşına gelince onun eğitimiyle görevlendirilen hocadır.

2.5.5.1.50. Şâdkâm (V&A)

Taymus şahın veziri, Behmen babasıdır. Sadece Behmen'in babası olarak anılır. Onun gibi akıllı, bilgili ve güvenilir biridir.

2.5.5.1.51. Başîr (V&A)

İyi resmetmesiyle tanınır. Taymus Han'a Turan sultanının kızının resmini çizip gösteren kişidir. Birçok yeri gezmiş bir tüccardır. Gittiği ülkelerde gördüğü güzelleri resmeder.

2.5.5.1.52. Nakkaş(V&A)

Azra'nın resmini çizip şöhretinin yayılmasını sağlayan yetenekli biridir.

2.5.5.1.53. Pîrezen (V&A)

Azra, Daye, Dilpezir ve Pir'i evinde misafir eden yaşlı kadın. Tanrı misafiri olarak kabul ettiği bu kişileri evinde ağırlar. Kendini dine vermiş yaşlı bir kadındır. İki büklüm, yaşlı ve bitkin olarak tanıtılan bu kadın oldukça olumlu ele alınmıştır.

Bunlar arasında benzer görevde olanlar ve bu görevleriyle anılanlar da vardır. Bunlar dadılar, pirlar, ulaklar, müzisyenler diyebileceğimiz görevdeki figürlerdir.

2.5.5.1.54. Dadılar

2.5.5.1.54.1. Dâye (L&M)

Mecnûn'un (Kays'ın) dadısıdır. Sabırlı, merhametli ve şefkatlidir. Tüm bunlara rağmen kendini çocuğa bir türlü sevdiremez. Onu sadece ağlayan çocuğu sakinleştirmeye çalışan müşfik biri olarak tanırız. O da işiyle anılır.

2.5.5.1.54.2. Dâye (L&M)

Leyla'nın dadısı. Yalnız bir yerde ortaya çıkar. Leyla ondan utandığı için aşkını belli edemez. Sonra da bir bahane ile onu yanından uzaklaştırır.

Dâyesinden hicâb idü Leyli

Âşikâr idemezdi ana meyli

(L&M; 1747)

Dâyeyi savdı bir bahâne ile

Def'ine dâm kurdı dane ile

(L&M, 1753)

2.5.5.1.55. Elçiler/ Haberciler

2.5.5.1.55.1 Bir elçi(M&M)

Bir elçi gelip Hilal'e (M&M) Hoten Han'ın yardım istediğini bildiriyor. Fakat bu elçi kimdir, nasıl biridir, ne hisseder yada düşünür verilmemiştir. O sadece işiyle anılır. Bir elçidir.

2.5.5.1.55.2. Peyk(Mecnûn'un peyki) (L&M)

İki yerde karşımıza çıkan bu habercinin kim olduğu hakkında tam olarak bilgi verilmez. O Mecnûn'un Leyla'ya haber gönderdiği habercisidir. Mecnûn'un mektup göndermek istediği zaman hemen ortaya çıkan biridir.

2.5.5.1.55.3. Peyk (Nevfel'in peyki, habercisi) (L&M)

Nevfel'in Leyla'nın kabilesine gönderdiği habercidir.

2.5.5.1.55.3. Resul-i Şâh (M-M)

Selim Han'ın Mâh'ı davet etmek için yazdığı mah'a ulaştıran elçidir.

2.5.5.1.56. Müzik Erbabı Olan Kişiler

2.5.5.1.56.1. Sazende (M&M)

Mihr ü Mâh'ta anlatıcının hitap ettiği biridir. Kim olduğu açık değildir. Bir yerde geçer:

Gel ey sâzende-i bezm-i mahâbbet

Urup el sâz-ı 'aşkı yine depret

(M&M, 194)

2.5.5.1.56.2. On altı müzisyen (M&V)

Semenber, Semensâ, Dilârâ, Semenbûy, Semenzâr, Dilâsâ, Servinâz, Gülçîn, Gülrûh, Şîrîn, Dilârâm, Dilârâ, Dilâviz, Dilefrûz, Dilâşûp, Güherrîz. Bunları Mihr Vefâ'ya hediye eder. Böylece bunlar da Vefâ'nın ağzından Mihr'e sözler söyleyebilirler

2.5.5.1.57. Pirlar, Şeyhler, Ulular

2.5.5.1.57.1. Pir (L&M)

Mecnûn'un babası o diyarda bulunan bir pire oğlunu götürüyor. Pirin yaşlı olduğunu anlıyoruz. Bunun dışında dertle kavrulduğunu, ilahi aşkı tattığını anlatır. Duaları kabul olan olağanüstü biridir. Bilgili ve şefkatlidir. Öğüt verici, yol göstericidir. Olumlu bir karakterdir.

2.5.5.1.57.2. Mağaradaki pir (L&M)

Mecnûn'u Leyla'nın aşkından kurtarmak için götürdükleri ikinci pirdir. Şeyh ve kâmil-i mürşit olarak tanıtılır. Mecnûn'a davranışlarıyla onun merhametli, şefkatli biri olduğunu da söyleyebiliriz:

Koçdı anı ziyâde şefkatle

Ana otur didi işâretle

(L&M, 1300)

Çok ibadet etmesine vurgu yapılmıştır. Duaları kabul olunan kutsal biridir. Şeyh onun aşkının artması için dua eder. Duası kabul edilir. Olağanüstülük gösterir.

2.5.5.1.57.3. Pir(C&H)

Cemşîd Rum ülkesine gidebilmek için bir deniz kenarına varır. Oradaki deniz canlılarına halinden, dünya düzeninden yakınır. Onlar da hal diliyle bu soruları pire sormasını isterler. Cemşîd de sahilde ilerleyip bir pirle karşılaşır ve ona bu soruları sorar. Önce yıldızların hallerinden sorular sorar. Pir bilgili biridir. Kuran'dan alıntılar yaparak bu soruları teker teker cevaplar. Allah'a tevekkül etmesini söyler. Denizin timsahla dolu olduğunu sakın asım atmamasını tembihler. Ticaret hakkında nasihat isteyen Cemşîd'e kanaat etmesini öğütlüyor. Yolculuğunun zorluklarla dolu olacağını söyleyerek gelecekte bir nebze haber veriyor. Öğüt verici, bilgili, olağanüstü bir karakterdir.

Bu Pirin diğerlerinden farklı olarak konuşmasını da duyarız. Bir rüba'i söyleyerek Cemşîd'e gafil olmamasını söyler:

Her şeyi ki dil ister onu itme sülûk

Ger eylerisen yolda çekersin çok sûk

Var reh-güzeriün içre hezârân su'luk

Gâfil yürüme sakın olırsın meflûk

(C&H, 1947–1948)

2.5.5.1.57.4. Pir (Ş&G)

Gedâ'nın aşk acısı çektiğine üzülen arkadaşları onun bu dertten kurtulması için birine götürürler. Bu keramet sahibi, peygamber soyundan bir velidir. Ak saçlı, aksakallıdır. Nur yüzlü olarak tasvir edilmiş kutsal biridir. İki kat olmuş eşi olmayan biri olarak tasvir edilir. Gedâ'nın aşkının azalması için getirilen bu şahıstan Gedâ aşkının artmasını diler. O da bunun için dua eder. Duası kabul edilir.

2.5.5.1.57. 5. Pir (M&V)

Mihr'i arayan Vefâ'nın şehirde tanıştığı yaşlı adamdır. Onun Mihr'e ulaşması için bahçıvan tanıdığıyla, bahçıvan Abdülkadir'le tanıştırır. Mihr ile ilgili duyduklarını haber verir. Mihr'in sırrını kimseye vermez.

2.5.5.1.57.6. Şeyh (V&R)

Ramin'inin derdine doktorlar çare bulamayınca babası Ramin'i tavsiye edilen bu şeyhe götürür. Çok ibadet eden, nur yüzlü, dünya işlerini terk etmiş, duası kabul edilen kutsal biridir. Ramin'le konuşan şeyh babaya derdin dermanının sevgiliye kavuşmak olduğunu söyler. Sonra da Ramin için dua eder. Duası kabul edilir, Ramin kendini toplarlar.

2.5.5.1.57.7. Pir(V&R)

Kalender bir pir olarak tanıtılır. Canla başla Allah'a hizmet eden, insanlardan uzaklaşmış, irfan ehli, seksen yaşını geçmiş, cömert, misafirperver, güzel konuşan, çok iyi, temiz yüzlü biridir. Kalender piri, selamı da bu tarikat gibi verir, tekbir getirir. Sözleriyle Ramin'i etkiliyor. Ramin ülkesini geri almak için savaşa hazırlanınca pir de yardıma gelir. Savaşta ona rehberlik etmek istediğini söyler. Ramin de pirin bu isteğini sevinçle kabul eder.

Savaşmadan Ramin ülkesine şah olur. Şeyhin yanına gelip ona bağlanıp kâinatın düzeni hakkında sorular sorar. Şeyh de tüm bunların akılla değil hikmetle öğrenilebileceğini anlatır.

Bu figüranlardann bazılarının tam olarak kimler oldukları verilmemiştir. Bunları da bir grup altında inceleyebiliriz.

2.5.5.1.58. Kim Oldukları Tam Olarak Belli Olmayan Kişiler

2.5.5.1.58.1. Güzel (L&M)

Dadısının bir türlü sakinleştiremediği Mecnûn'u bu güzel kucağına alınca birden sakinleşir. Burada sadece güzelliğin sembolü olarak verilmiştir. Mecnûn'un ileride de güzelliğe bağlanacağını işaretidir. Bir adı, işi ya da karşımıza çıkan bir başka yeri yoktur.

2.5.5.1.58.2. Rakkas (L&M)

Mecnûn'un sünnet düğününe gelen güzel bir rakkastır. Sadece güzelliği ve dansıyla anılan bir motiftir.

2.5.5.1.58.3. Bir Kadın (L&M)

Mecnûn dilenci kılığına girip Leyla'nın kabilesine gidince Leyla'nın bahane uydurduğu biridir. Kim olduğu ise söylenmemiştir:

Didi yanunda olan cânâ

Deyrler eydür bu sözi merdâne

(L&M, 707)

2.5.5.1.58.4. Bir Adam (L&M)

Mecnûn'un babası oğlunu ararken bir adama sorar. O da oğlunu gördüğünü söyleyip yerini tarif eder. Kimdir, nedir anlatılmamıştır.

2.5.5.1.58.5. Kim Oldukları Belirtilmemiş Olanlar(Ş&G)

Taşlıcalı Yahya Şâh u Gedâ adlı mesnevide çeşitli üçüncü dereceden kahramanlar kurgulamıştır. Fakat bunlardan birçoğuna adlar vermek yerine 'Biri, Birisi' demekle yetinmiştir.

Bunlardan ilki Gedâ'nın Şâh'ı görüp kim olduğunu sorduğu halktan biridir. Bu kişi Şâh'ın asıl adının ne olduğunu, taliplisinin çok olduğunu ama kimsenin ona erişemediğini, zamanın en güzel kişisi olduğunu, dışardan yumuşak başlı görünse de âşıklarına zalim olduğunu ve kavuşmanın mümkün olmadığını anlatır. Tüm bunları nereden bildiğini, anlatan bu kişinin Şâh'ı nereden tanıdığını hatta kim olduğunu dahi bilmeyiz.

Bunlardan ikisi ise Gedâ'nın âşık olup halktan uzaklaştıktan sonrasını konuşan iki kişidir. Birisi Gedâ'nın eskiden akıllı ve âlim olmasına rağmen artık delirmiş olabileceğini savunur. Öteki ise bunun delilik değil âşıklık hali olduğunu anlatır.

Aşınalarından biri de Gedâ'ya gelip aşka kendini kaptırmaması hakkında öğüt veriyor. Gedâ'nın büyük bir âlim olduğunu, değerli biri olduğunu oysa güzellerin vefasız olduğunu söyleyen bu kişi aşka düşüp kendini rezil etmemesini öğütlüyor.

Gedâ'nın satranç oynadığı yerdeki insanların da tam olarak kim oldukları bilinmez. Fakat Şâh adını bu oyun bahanesiyle birkaç kez anınca onun Şâh'a âşık olduğunu anlayan bu insanlar Gedâ'ya öğütler verirler. Şâh'a âşık olmasının ona dert getireceğini söylerler. Bu aşktan vazgeçmesini öğütlerler.

Bir kişi gelip Gedâ'ya Şâh'ın hasta olduğunu haber verir. Hastalığındaki halini detaylı bir şekilde anlatır.

Şâh'a mektup yazan Gedâ bunu bir haberciyle gönderir.

Gedâ hastalınca ölmeden Şâh'ı görmek ister. İyi biri onu Şâh'ın geçeceği yola götürür.

Son sahnede Gedâ'ya Şâh'tan hiç vefa görüp görmediğini soran kişilerdir.

2.5.5.1.58.6. Şâh'ın Meclisinde Aşk Hakkında Hikâye Anlatan Üç Kişi (Ş&G)

Bunların Şâh'ın içki meclisine katılanlar arasından üç kişi olduğu dışında kimler olduğunu bilmeyiz. Ama her birinin anlattığı hikâye kendi başından geçmiş gibi anlatılmıştır. Bu hikâyeler aracılığıyla bu kişileri tanırız. Şâh'ın aşk hakkında hikâyeler dinlemek üzerine hikâyeler anlatılırlar.

Bunlardan ilki yıllarca kapısından ayrılmayan aşığını anlatır. Ağlayarak kendisini öldürmesini isteyen aşığını öldürür gibi yapar. Elini ayağını bağlayıp eziyet eder. Yüzünü yerlere sürer, tokatlar atar. Gözünün önünde bir bıçağı keskinleştirir. Bıçağın tersini boğazına dayar. Tüm bunlara rağmen korkmayan, isyan etmeyen aşığının aşkının gerçek olduğuna inanır. Bunun üzerine sarılıp onu sahibi olarak kabul eder.

İkincisi de kendine âşık olan bir dervîşi anlatır. Çok dikkatli bakan bu dervîşe kızınca dervîş hemen gözünün birini söküp çıkarır. Bunu görünce onu evine aldığını, sevgilisi olduğunu anlatır.

Üçüncüsü kendine âşık olan iki kişiden bahseder. Bunlardan biri çok zengin diğeri ise fakirdir. Zengin her ne kadar tüm malını onun için harcarsa da mal için vefa etmeyi doğru bulmaz. Diğeri fakir de olsa gerçek âşık olduğuna inanır. Fakir olan hediye olarak kendini öldürmek ister. Fakat elindeki hançeri alan bu güzel hemen yere atar. Evine aldığı bu adamla birlikte yaşadığını anlatır. Aşığın öpmesinde kucaklamasında sakınca görmez.

2.5.5.1.58.7. Bir Mâh (V&R)

Tam olarak kim olduğunu bilmediğimiz bir güzeldir. Ramin'in hizmetinde olan biridir. Şâh işaretle savaş kıyafetlerini getirmesini isteyince şahla konuşur. İzin isteyip gitmek ister. Fakat meclis düzenlenince kalır.

2.5.5.1.58.8. Biri (V&R)

Veyse ile Ramin çevgan oynarken bir toz bulutu görürler. Bunun kaçan Tatarlı, toz toprak içinde, baştan ayağa ıslanmış, gözleri kanlı, korkmuş, ah eden, dertli biridir. Yere düşünce korkup kaçmaya kalksa da Ramin onu yakalıyor.

2.5.5.1.58.9. Bir Başkası (V&R)

Korkunç biridir. Korkup kaçan adamın peşinden gelen öfkeden gözleri kanlanmış, avcı, savaşçı, herkesi görünüşüyle korkutacak biridir.

2.5.5.1.58.10. Fakir Bir Kadın (Y&Z)

Yusuf'u satın almak için herkes bir şeyler verirken bu fakir kadın da elindeki tek mal olan bir top ipi verir.

2.5.5.1.58.11. O Yerde Olan Bir Kadının Akıllı Oğlu (Y&Z)

Yusuf'un gömleğinin yırtılması hakkında Aziz Kıtır'i aydınlatan kişidir.

2.5.5.1.58.12. Bir Dost(M-M)

Ûdî'nin ününü duyup ona hayran olan biridir. Ûdî onunla Mısıra gider.

2.5.5.1.58.13. Bir Çavuş(M-M)

Hamamda Mâh'ı (Ramazan'ı) görüp serinlemek için kavun keserken hayranlıktan elini kesen kişidir.

İsimleri ya da sayıları verilmeyen gruplar da vardır. Topluluk olarak anılmışlardır.

2.5.5.1.59. Gruplar

2.5.5.1.59.1. Yüz Yiğit (M&M)

Mihr ü mah'ta mah'ın arkadaşları olarak geçen bu yiğitlerin ne adları ne de nasıl yaşadıkları hakkında bir bilgi yoktur. Onların genel özellikleri vardır. Bunlar cesur, vefalı ve gerçek dostlardır. Hepsi güzel olarak sunulmuştur. Mâh nasıl aysa onlar da yıldızlar olarak belirtilmiştir.

2.5.1.59.2. Beni 'Amr Kabilesi (L&M)

Mecnûn'un mensup olduğu kabiledir. Sadece Mecnûn'un sünnet düğününde ve Leyla'yı istemeye giderken karşımıza çıkarlar.

2.5.5.1.59.3. Okul Çocukları (L&M)

Leyla ile Mecnûn'un okul arkadaşları olan bu çocuklar öncelikle güzellikleriyle verilmiştir. Bu eserde kurguya tek önemli etkileri aşkın nasıl duyulduğunu göstermektir:

Her tıfıl gice varsa hânesine

Dir idi bunu bir ânesine

(L&M, 579)

Her çocuk okuldan sonra evine gittiğinde aşkın oluştuğunu haber vermiş oluyor. Böylece oluşan bu aşk dillere düşüyor.

2.5.5.1.59.4. Leyla'nın Arkadaşları (L&M)

Bu kızların adları söylenmemiştir. Okuldan alınan Leyla'nın ev hayatı bu kızlar için de çizilmiştir. Leyla onlarla konuşurken bile hep sözü Mecnûn'a getirmeye çalışır.

2.5.5.1.59.5. Mecnûn'un Arkadaşları (L&M)

Bu arkadaşlar sadece Mecnûn'u aşk derdinden uzaklaştırmak için gezmeye götürmek için ısrar ettiklerinde kurguda ön plana çıkarlar. Bunun dışında hiçbir fonksiyonları yoktur.

2.5.5.1.59.6. Cemşîd'in arkadaşları (C&H)

Cemşîd'in haline acıyıp durumdan babayı haberdar ederler.

2.5.5.1.59.7. Gedâ'nın Arkadaşları(Ş&G)

Arkadaşları Gedâ'nın aşk derdiyle acı çektiğini görüp onun için bir çare aramaya çalışırlar. Onun bu dertten kurtulması içinse onu bir pire götürürler. Pirin aşkın artması için ettiği duadan sonra Gedâ'nın sözlerini dinleyen arkadaşları onun aşkının büyüklüğünü anlarlar. Sevdği kişinin de tam olarak kim olduğunu bilmiyorlar. Ama yine de anlatmak istemeyen arkadaşlarını da zorlamıyorlar.

Gedâ'yı aşk derdinden kurtarmak için arkadaşları Hazreti Lokman'ın önerdiği sevdiğini kötüleme yolunu da denerler. Fakat bu da işe yaramaz.

2.5.5.1.59.8. Vezir-i A'zam ve On Vezir (V&R)

Vezir'in sözüyle öfkelenip hemen oğlunu ve Veyse'yi cezalandırmak isteyen şahı sakinleştiren olumlu karakterlerdir. Şâha onun emrine karşı gelemeyeceklerini ama acelenin de zararlı olabileceğini anlatırlar. Veyse'nin bir garip olduğunu bu nedenle ne yapsa göze battığını anlatırlar. Veyse'nin bir cadı değil ülkelerine sığınmış bir asil olduğunu, tek suçunun ise güzel olmak olduğunu anlatırlar. Yaşlı babasının hayatta kalan tek çocuğunun Veyse olduğunu söylerler. Kendisi de bir baba olan şah bu durumdan etkilenmiş olabilir. Üstelik babalığın öfke anında merhamet etmek olduğunu vurgularlar. Böylece şahın öfkesini engellerler.

2.5.5.1.59.9. Müvekkiller (V&R)

Ramin'de delilik alametleri görülmeye başlayınca endişelenip babasına haber veren kişilerdir.

2.5.5.1.59.10. Tabipler (V&R)

Ramin'in delilik alametleri göstermesi üzerine babası bu kişilerden yardım ister. Kendilerine ve ilimlerine oldukça güvenen bu kişiler ilmin çok ilerlediğini, ölümden

başka her şeye çözüm olduğunu savunurlar. Önce latif yiyecekler yedirirler, perhiz yaptırırlar. Zincire vururlar, sevda denilen maddeyi dışarı atmak için müshil veriler, müzikle tedavi yöntemini kullanırlar. Şekerle yakutu ezip bir çeşit ilaç yaparlar. Fakat aşkı delilik olarak yorumlayan bu tabipler bir türlü hasta saydıkları Ramin'i iyileştiremezler. Sonunda aciz kaldıklarını hana bildirirler.

2.5.5.1.59.11. Dervişler (V&R)

Ramin ve arkadaşlarını kalender pirin yanına davet etmeye gelen iki dervıştır. Sedef gibi taç takınmışlardır. Kalender olarak tanıtılmışlardır. Daha sonra dervişler yemek pişirirler, def ve kudüm çalarak zikrederler. Bir müddet sonra zikir bitip dağılırlar. Sabah uyandıklarında da tekbir getirirler, herkes bu sesle bir bir kalkar. Savaşmak için Ramin'in yanına gelen dervişlerin giyimi de ilginçtir. Yalınayak toz toprak içinde savaşa katılırlar:

Baş açık yalın ayak hırka sadr-ı hâk

Serâpâ vücûdın eyleyüp hâk

(V&R, 2524)

2.5.5.1.59.12. Beyler (V&R)

Veyse'nin beyleri. Veyse Ramin'in özelliklerini sayıp şahlığını ona devretmek isteyince kabul ederler.

2.5.5.1.59.13. Beyler(V&R)

Ramin'in ülkesinin Turan beyleri. Ramin gidince şah olan vezir herkese zulmeder. Ramin'in geri geleceğini duyan beyler gizlice toplanıp konuşurlar. Asıl hanlarının geldiğini öğrenince ona bağlılıklarını bildirmek ve zulme son vermek için sarayı basıyorlar. Vezirin kafasını kesip Ramin'e gönderiyorlar. Üçüncü dereceden karakterler olmalarına rağmen oldukça ilginç bir motifte yer alıyorlar. İncelediğimiz diğer mesnevilerde görülmeyen bir çeşit askeri darbe uygulamış oluyolar.

2.5.5.1.59.14. Zindandaki İnsanlar (Y&Z)

Hazreti Yusuf'un zindana gelmesiyle orada bulunan insanlar ondaki farklılığı anlarlar. Hem çok güzeldir hem de birçok olağanüstülük gösterir. Birisi hasta olunca

onun için dua eder, hasta kişi iyileşir. Rüyalari yorumlar. Zindandaki bu insanlar da ona bağlanırlar.

Bunlardan ikisi bir gece rüya görürler. Bunlardan biri sultana saki olurken diğeri de asılır. Hazreti Yusuf'un yorumu tam olarak ortaya çıkar. Saki olana kendini unutmamasını söylediği halde unuttur, yıllar sonra hatırlar. Sultanin rüyası yorumlanması gerektiğinde Yusuf'u hatırlayıp sultana anlatır. Böylece Yusuf'un zindandan kurtulmasına vesile olur.

2.5.5.1.59.15. Danışma Meclisi (V&A)

Taymus hanın hem özel işlerini hem devlet işlerini danıştığı meclistir. Oğul sahibi olması için evleneceği kadının özelliklerini bunlar belirtir. Daha sonra oğlunun gitmesine izin vermesini, tüccar kılığında göndermesini de bu meclistekiler söyler.

2.5.5.1.59.16. Tâcirler (V&A)

Zaman zaman ortaya çıkan ve kahramanlara yol arkadaşlığı eden tüccarlardır.

İlk olarak Vamık'ın avlanmak için çıktığı sırada karşılaştığı tüccarlar ona Azra'nın resmini hediye ederler. Böylece Vamık'ın aşıklık serüveni başlamış olur.

Daha sonra Pir, Dilpezir, Daye ve Azra denizi geçmek için tüccarların yardımına başvururlar. Tüccarlar kendilerini mallarını kaybetmiş tüccarlar olarak tanıtan bu dört kişiyi gemilere alıp denizi geçirmeyi kabul eder, onları teskin etmeye çalışırlar. Onların ağlayışlarını mal kaybına yorup mal için üzülmemelerini tavsiye ederler.

2.5.5.1.59.16. Hindûlar (V&A)

Anton, Tur Ve Vamık'ı yakalayıp ateşe atarlar. Kötüler yanıp Vamık kurtulunca ona zarar vermez saygı gösterirler.

2.5.5.2.Olumsuz Figüranlar

Bunlar başkahramanın karşısına çıkan ve olumsuz olarak anılan engelleyici figürlerdir. Birey ya da topluluk olarak anılırlar.

2.5.5.2.1. Kocakarı (L&M)

Mecnûn'a Leyla'nın evlendiği haber veren yaşlı kadın. Görünüşü de olumsuz çizilmiştir. Adı verilmemiş sadece yaşlı ve çirkin olarak tanımlanmıştır. Mecnûn'a Leyla'yı kötüler. Onun için sözünde durmaz, yalancı gibi sıfatlar kullanır. Leyla'nın

onu kendine âşık edip başkasına yar olduğundan bahseder. Bu kadın haber verilsin diye görevlendirilmiştir:

Beni gönderdiler diyem sana

Koyasın meyli sen dahi ana

(L&M, 1447)

Kadın özellikle Mecnûn'un sevdiğinden uzaklaşmasını, soğumasını amaçlar. Bu nedenle evlilik haberini böyle verir.

Anlatıcı da onu tarif ederken hep olumsuz tarif etmiştir. Dış görünüşü de korkunçtur. Dev karısına, yılan, kirpiye, kaplumbağaya benzer. Tanımlamalarda siyah renk hâkimdir.

Nice karı ki çok bilür bir zağ

Yüzi kare ziyâde başı ağ

‘Ömri peymânesi tolup taşmış

Üstine niçe sâl nahs asmış

Yine dîv karısı gibi syrı

Mâr-ı af’i misâli dipdiri

Şekli nahs u kıyâfeti rüsvâ

Başdan ayağa kapkara sevdâ

Kirpi endâmı gibi sügri

Bili kapluga gibi bügri

(L&M, 1452–1455)

2.5.5.2.2. Râkip (L&M)

Birden bire ortaya çıkan bu olumsuz karakterin kim olduğu hakkında bilgi yoktur. Rakip burada karakterin adı olarak anılmıştır. Leyla ile Mecnûn sohbet ederken birden bire ortaya çıkan bu karakter Mecnûn'u öldürmeye teşebbüs eder. Burada kollarının havada donup kalmasıyla Mecnûn'un ulviliğini vurgulamak için kullanılmıştır.

2.5.5.2.3. Nevfel'in Mâhremi

Mecnûn'u zehirlemeyi kafasına koyan Nevfel bunu bir yakınına söyler. Bu zehri verecek olan bu mahrem ise yanlışlıkla Nevfel'e vererek onun ölmesine yol açar. Mecnûn'un öldürülmesine yardımcı olmaya razı olduğundan olumsuz biridir.

2.5.5.2.4. Cadı/Sâhir (M&V)

Mihr'in peşine düşen sihirbaz kötü biridir. Mağrip şahına Mihr'i elde etme sözü verir. Anlatıcı onu çeşitli kötü sıfatlarla anar: şeytana benzer, mara benzer, habise, la'ine, nâ-pâk cadu. Mihr ve Vefâ için düzenlenmiş eğlenceye katılmayı başarıp Vefâ'yı öldürmeye çalışır. Vefâ'nın boğazını keser. Ağabeyi Vefâ'yı ölmeden bulunca bu cadı da yanlarına gelir. Yaşlı bir kadındır. Yürümek için bir bastona tutunur. Yüzü buruşmuştur. Gözlerinin nuru sönmüştür. Sihirle insanların onu görmemesini sağlar. Mihr kaçınca Şâh-ı Mağrip tarafından peşine gönderilir. Bulamayınca şah başını keser.

2.5.5.2.5. Zen (M&V)

Hayâsız bir kadındır. Mihr'i düğüne götürme bahanesiyle kandırıp Bezzaz'ın yanına götürür. Mihr'i Bezzaz ile aynı odaya kilitler. Anlatıcı onu kötü sıfatlarla anar: kahpe, şeytan, la'ine, hayâsız, mel'une. Bu kadının adı nedir, verilmemiştir.

2.5.5.2.6. Cergûn(M&V)

Acımasız Tatar hanı olarak verilmiştir. Hırslı, pes etmeyen biri olarak verilir. İran şahının düşmanıdır.

2.5.5.2.7. Peleng (M&V)

Tatar hanının komutanlarından. Tedbirli biri olarak gösterilmiştir.

2.5.5.2.8. Ekvân (C&H)

Cemşîd ile Mihrap'ın uğradıkları yol üzerindeki şehrin yöneticisi olan dev. Çok çirkin olarak anlatılmıştır. Anlatıcı da onu anlatırken murdar, domuz dişli, Ehremen, kara yüzlü gibi çirkin sıfatlarla anılır. Yüzlerce dev onun emrindedir.

2.5.5.2.9. Bahçıvan(Ş&G)

Gedâ çiçekleri koparıken gördüğü bahçıvana yapmamasını söyler. Bahçıvan nadan, zalim, bi-mürüvvet gibi olumsuz sıfatlarla anılmıştır.

2.5.5.2.10. Çin Fağfuru(V&R)

Vezerin mektubu üzerine Ramin'in ülkesi Horasan'a saldıran Çin hükümdarıdır. Ülkeye girip yakıp yıkar. Halka karşı acımasızdır.

2.5.5.2.11. Şeyh (V&R)

Yamyam kent insanlarının şeyhidir. Halk tarafından kutup olarak tanıtılıyor. Tarikat piridir. Şeytanın askeri, büyücü, Allah'ın düşmanı olarak tanıtılır. Kubbe gibi bir taç giymiş, melek gibi görünen şeytandır. Zikrin sonunda herkese tek tek tarikatın kanunu hatırlatır. Herkesi bağlamalarını emrediyor. Allah'ın onlara yiyecek olarak şah gönderdiğini söylüyor.

2.5.5.2.12. Beyazıt (M-M)

Selim Han'ın düşmanı olarak anılmıştır. Selim Han'ın tarafını tutan anlatıcı-kahraman Üdî açısından olumsuz karakterdir.

Akşehir'e gelip insanlara zulmeder. Savaşta da inatçı ve geri adım atmayan bir yönetici olarak çizilmiştir. Sultan Selim Han ona geri dönmesi için haber gönderince dönmeyeceğini kesin sözlerle bildirir. Savaşı kaybeder.

2.5.5.2.13. Gûr (V&A)

Kaf Dağı'nın ardında Ümmü'l Hayat denilen yerde yaşayan korkunç bir ifrittir. Gur'un bulunduğu yeri ejderha gibi büyük yılanlar korur. Cinlere hükmeden bu ifrit, perilerle savaşmaktadır. Vamık da perilere yardıma gidince bu inek başlı büyük ve ağır ifritle savaşır. Güçle yenemeyince ism-i azam okuyarak onu yener.

Her ne kadar bir karakter olarak çizilmese de çarh da olumsuz bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır:

2.5.5.2.14. Felek(Çarh)

Felek de âşıkların seslendiği olumsuz karakterdendir. Onu eser içinde maddesel bir varlık olarak görmesek de anlatılanlardan onun kişilik özelliklerini çıkarabiliriz. Sevgiliden ayıran da aşığı bu dertlere müptela eden de odur:

Yârdan neyledün ki ayrıldum

Senden imiş kamû cefâ bildüm

(L&M, 672)

Didi ey çarh turfe-kâr itdün

Beni gâyetde dil-figâr itdün

(L&M, 1368)

Didi ey çarh neyledüm sana

Niçe urursun okları bana

(L&M, 1717)

Veyse vü Ramin’de de Ramin ondan yakındır. Mihr ü Vefâ mesnevisinde de çarh olumsuz olarak ele alınır. Vefâ çarhın bir gün iyi bir gün kötü olmasından şikâyet eder:

Kakıncile didi iy çarh- gerdûn

Ger evvel olmasa hod âhiriün dîn

Hırâmanun kec hemîşe sanki har-çeng

Sana itmek ne mümkün râst-âheng

(M&V, 4504–4505)

2.5.5.2.15. Kim olduğu tam belli olmayan olumsuz figüranlar

2.5.5.2.15.1. Gammâz-ı bed-kâr (C&H)

Kim oldukları belirtilmemiştir. Sadece Hûrşîd ile Cemşîd eğlenceler düzenleyip beraber içki içtiklerini, kızlarının kötü olduğunu babaya bildirirler. Âşık olmuş diye kayser'e kızı Hûrşîd'i gammazlarlar.

2.5.5.2.15.2. 'Âdu-yı siyeh-rû (Ş&G)

Kim olduğu tam olarak verilmeyen olumsuz bir karakterdir. Çok çirkin olarak tanıtılır. Siyah yüzlüdür, görünüşünde kara nişan vardır. Yezit, fitneci, gammaz, cahil, yalancı, nifak sokucu, şeytana benzer, utanmaz gibi sıfatlarla tanıtılır. Gedâ'ya acımış gibi davranıp yanına gelerek ağzından laf alır. Şâh'a sözünün geçtiğini söyleyip vuslat için bir şeyler yapabileceğini söyler. Gedâ'yı kandırıp olanları öğrenince Şâh'a gidip Gedâ'yı gammazlıyor.

2.5.5.2.15.3. Bir Rakip (Ş&G)

Şâh ile Gedâ sohbet ederken gelip bu sohbetin bozulmasına neden olan kişidir.

2.5.5.2.16. Gruplar

2.5.5.2.16.1. Rakipler (Ş&G)

Kim oldukları tam olarak verilmeyen bu kişiler olumsuz olarak tasvir edilmişlerdir. Şâh'ın Gedâ'yı sevip sevmediğini denemek için ona Gedâ öldü diye oyun oynarlar. İntihar ettiği yalanını söylüyorlar. Şâh'ın ağlaması üzerine ise içlerinden biri Gedâ'nın hayatta olduğunu bildiriyor. Gedâ'ya sevgisi olduğunu anladıklarını söylerler.

2.5.5.2.16.2. Zengîler (S&A)

Bunlar insan yiyen devlerdir. Köpek yaratılışlı, domuz dişli, fil kulaklı, hortlak tabiatlı, ejderha gibi gürültücülerdir. Salaman ile Absal'ın dönüş yolunda uğradıkları adada bir kalede yaşayan bu devler Salaman'la savaşırlar. Salaman birçoğunu öldürür. Fakat bunların tamamını yardıma gelen Hızır öldürür.

2.5.5.2.16.3. Kent Halkı (V&R)

Ramin'in bir aylık yoldan sonra konakladığı kentin sakinleridir. Dindar görünerek insanları avlayan bu insanlar yamyamdırlar. Şeyhleriyle bu gelen insanları avlayıp yerler. İlim ve irfanda karanlık, riyada ve bidatta ünlü, ikiyüzlü, yalancı,

büyücü, dindar rolü yapan hileciler olarak tanımlanıyorlar. Bunların kimisi beyaz kimisi siyah giyinmişler. Hepsi dünya işinden elini çekmiş görünürler. Hankâha girdikten sonra birlikte zikrederler. El ele tutulup, def sesi eşliğinde zikre başlarlar. Bu sırada kıyafetlerini parçalıyorlar, birbirlerinin üstüne yıkılıyorlar, gürültü oluyor, birden ayaktakiler de oturanlar da kendilerinden geçiyorlar. Bunlar yılda bir kez üç gün kutsal saydıkları bir yere gidip tavaf ediyorlar. Vücutlarını yaralıyorlar. Böylece dinlerinde olgunlaştıklarını düşünüyorlar.

2.5.5.2.16.4. Mısırlı Kadınlar (Y&Z)

Züleyha'nın Yusuf'a aşkını duyup onu kınayan kadınlardır. Kınama nedenleri ise onun evli olması değildir. Züleyha'nın bir köleye, İbrani'ye âşık olmasını kınarlar:

‘Âşık oldu gulâm-ı İbrîye

Bârî olaydı gulâm-ı Mısırîye

(Y&Z, 1500)

Bu açıdan bakıldığında sınıf ayrımı yapan ve önyargılı kadınlardır. Züleyha'nın davetine katılıp yiyip içerler. Turunçları soyarken içeri davet edilen Yusuf'u görünce ellerini keserler. Yusuf'un güzelliğini inkâr edemezler.

Züleyha eğer Yusuf ram olmazsa onu zindana attıracağını söyleyince kadınlar Yusuf'a nasihat ederler. Züleyha'ya ram olmasını söylerler. Önce bir köle ile asilin ilişkisini duyup kınayan bu kadınların sonra kölenin güzelliğini görüp ona efendisiyle birlikte olmasını söylemesi ilginçtir. Burada kadınların evlilik ya da sadakat üzerine düşünmediklerini sadece güzellik ve zevk üzerine öğütler verdiklerini görüyoruz.

2.5.5.2.16.5. Zengîler (V&A)

Yüzleri deve benzeyen, korkunç görünüşlü, kötülük yapmakta eşsiz olan Helhelan'ın halkıdır.

2.6. MEKÂN

Vakanın oluşması için mekân gereklidir. Buraya kadar bahsettiğimiz tahkiye unsurları mekânın oluşturduğu sahne içinde verilir. Mekân çizimi olayların akışını ve karakterlerin çizimini de etkileyen önemli bir tahkiye unsurudur. Öyleyse mekân sadece

bir tanıtım ya da takdim etme düşüncesinin ötesinde özellikler taşır. Bu durumda eseri meydana getiren şair/ yazar için kurguladığı mekânlar ona çeşitli olanaklar sağlar.

İlk olarak mekânları vererek olayların geçtiği yerleri belirtir böylece kurgunun okuyucunun kafasında hayal edilmesini kolaylaştırır. Fakat mekân tasvirinde de farklı iki yol izlenir: Ya gerçek dünyayı birebir taklit edecek ve yahut da kurmaca bir dünyayı verecektir. Şerif Aktaş bu durumu şöyle açıklamaktadır: *Mekân tasvir edilirken eğer haricî âlemi aksettirme endişesi tebarüz ediyorsa ortada ‘mimesis’ e bağlı bir tanıtma söz konusu demektir. ‘Tedric’ esası çerçevesinde kaleme alınan eserlerde mekân bir intiba uyandıracak şekilde tanımlanır. Bu resim ile minyatür arasındaki farka benzer. Mekânın vaka mahiyetini sezdirecek bir fonksiyonunu vardır. Aynı zamanda roman kahramanlarının da bazı özelliklerinin de mesajını verir*⁶⁹.

Mekânların verilmesiyle olayların geçtiği yerlerin verilmesinin dışında o anın atmosferinin verilmesi de sağlanmış olur. Anlatılan anın gerginliği ya da mutluluğu mekânın tasvirine yansır. Böylece okuyucuya satır aralarında ortamın atmosferi hakkında bilgi verilmiş olur.

Ortamın atmosferi mekân çizimiyle verilirken o günkü toplum hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Nereler bilinmekte ne gibi yerlerde yaşanmaktadır ya da toplumun beğenileri nelerdir. Tüm bu soruların cevabı da mekân tasvirleri içinde bulunabilir.

Son olarak mekân tasvirleri karakterlerin çiziminde büyük bir rol oynamaktadır. Karakterlerin duygu ve düşüncelerine açılan birer kapılar olarak mekân tasvirleri onların hissettiklerini okuyucuya yansıtır.

Bu açıdan mesnevileri incelediğimiz yukarıda bahsettiğimiz tahkiye unsurlarının romanlarda olduğu gibi onlarda da bulunduğunu gözlemliyoruz. İlk olarak mesnevilerde verilen mekânlar da okuyucunun kafasında geçen olayları canlandırması amacıyla verilmiştir. O günün beğenilerini ve toplumun beklentilerini bu çizimlerde de görmek mümkündür. Bu mekânları gerçekliği olan yerler ve hayli/ kurmaca yerler olarak ikiye ayırmamız gerekir.

Özellikle mesnevilerin giriş kısımlarında gerçek yer adları sıkça geçer. Bunun yanında bu yerler her ne kadar gerçekliği olan yerler olsa da eser içine kurmacaya

⁶⁹ Aktaş, a.g.e., s. 127.

katılarak da girebilirler. Bunlar isimleri ve coğrafyaları ile dış dünyanın gerçekliğine ait olabilirler fakat mesnevinin kurmaca dünyasına ancak şairin muhayyilesinden süzülerek katılırlar. Bu açıdan mesnevilerde mimesis düşüncesine uyularak birebir yansıtma düşüncesine uyulmamış, tedric ile mekânlar çizilmiştir. Fakat gerçekliği olan bu yerlerin bilinmesi bize mesnevilerin geçtiği coğrafyayı tanımamız açıdan büyük yararları olacaktır. O zamanın toplumunun beklentisini vermesi açısından çok önemlidir.

2.6.1. Mesnevilerde Söz Edilen Gerçek Mekânlar

Mesnevilerde geçen gerçek yer adları şu şekilde sıralayabiliriz:

2.6. 1. 1. ‘Acem

Tâ ‘Acemden getürdi Rûma ânu

Kanı bir böyle i’tibâr kanı

(L&M, 215)

Hayâlât-ı kemâle irdi yitdi

Sözin Rûm u ‘Acem didi işitdi

(M&V, 714)

2.6. 1.2. Âmu

Ramin yamyamların kentinden kaçarken bu suyu geçer:

Geçüp Âmu suyunu bâd mânend

Ol ejder birle râhı ıdevüz bend

(V&R, 1944)

Ki Âmudur cinân içinde adı

Sevâdı Nil ü kand-ı Mısr tadı

(V&R, 1958)

Didi eh kim kenâr-ı âb-ı Âmû

Ne kim var kend ü dih ol yerde kâmû

(V&R, 2518)

Zemin ‘ummânçe-i Âmûya döndi

Görüp odlu ciğerler suya döndi

(V&R, 2527)

2.6.1.3. Bağdat

Mâlik idi atasının adı

Namı tutmuşıdı mülk-i Bağdad’ı

(L&M, 977)

Anun gibi uçardı tîrler tîz

Karasın mı görür Bağdat u Tebrîz

(M&V, 984)

Ne gördi gördi bir şehr-i mu’azzâm

Ki san Bağdâd ol Mısr-ı mükerrem

(M&V, 3459)

2.6.1.4. Boğdan

Oradan Arnavûd üstine yitdi

Anı tâlân idüp Boğdana gitdi

(M&V, 1027)

2.6.1.5. Budin

Gidüp andan Budîni eyledi feth
Salub küffâr için hazlâ bile kadh
 (M&V, 1004)

2.6.1.6. Buhara

‘Irakeyn ü Buhârâ vü Horâsân
Ticâret-gâhı olmuşdı ana âsân
 (C&H, 1122)

Turup dervişler kaynatdı buğra
Ki sır olur buhârından Buhâra
 (V&R, 2058)

2.6.1.7. Bulgar

Me’âni ırmağından açdı bendi
Akıtdı Şâmdan Bulgara kandi
 (V&R, 722)

2.6.1.8. Ceyhun

Köpürüp gözi nehr-i Ceyhûn’un
Olmuş idi misâli Mecnûn’un
 (L&M, 1572)

Dili derd-i nigârinile olurdı pür-hûn
Gözinden akıdur gark-âb-ı Ceyhûn
 (C&H, 2030)

Buhâr-ı hûn çıkup gerdûna irdi
Olup seyl-i revân Ceyhûna irdi
 (V&R, 434)

Kodı pâyna şeyhün yüz süriüp baş
Akıtdı dîdeden Ceyhûn gibi yaş
 (V&R, 1205)

Bugün yaptı felek Ceyhûna köpri
Görilmiş mi yem-i gerdûna köpri
 (V&R, 1415)

Sirişkin gördi Ceyhûn eylemiş hân
Elemden bağrını hûn eylemiş hân
 (V&R, 1498)

Uram gerdân gâmun gerdûn olursa
Salam cânı yaşa Ceyhûn olursa
 (V&R, 1638)

Nice bir bağrum benüm hûn idiser
Hûn-ı eşküim Nîl ü Ceyhûn idiser
 (V&A, 2145)

2.6.1.9. Çin

Alup Hûrşîd-veş destine şemşir
Diyar-ı Çine hükm itmîşdi ol şir
 (M&M, 208)

Güzer-gâh ana Şâm u gâh Sakzîn
Gehî Rûm u gehî Mâcîn ile Çîn
 (C&H, 1121)

Dâne-i hardal öninde mülk-i Çîn
Hirmen-i cûdında Hâkan hûşe-çîn
 (S&A, 334)

Mihr ü Vefâ'da Çin olayların geçtiği yerlerdendir.

Nühüfte sînedен cûi itdü çün kîn
Kaşında kıldı 'arz-ı leşker-i Çîn
 (M&V, 887)

Gören 'âlemde kim ola karasın
Gerekse Çîn ü Mâcîni arasın
 (M&V, 945)

Nimûdâr-ı sevâdı misk-i Çînden
Kî nokta konu hâl-i 'anberîden
 (M&V, 1082)

Diyâr-ı Çinde olur misk-i Tatar
Denizde hâsıl olur dürr-i şehvâr
 (M&V, 1172)

Girüp bâb-ı yemînden şehir içine
O şehri dönderür san şehir-i Çîne
 (M&V, 1383)

Vamık u Azra'da Çin, Vamık'ın anavatanıdır. Vamık bu ülkenin şehzadesidir.

2.6.1.10. Dicle

O kasr öninde baş kor çarh-ı mînâ
Furât u Dicle ider âbın temennâ
 (C&H, 1601)

Sanasın Dicle'de ditrerdi meh-tâp
Veyâ keştiydi âb üstünde bî-tâb
 (C&H, 4841)

2.6.1.11. Erdel

Hemân serhadde kim irişdi sultân
Başı hafından Erdel kibr ü nâdân
 (M&V, 1002)

Alup Erdel la'îne virdi anı
Göçer andan ide zabt-ı cihânı
 (M&V, 1005)

2.6.1. 12. Fırat

Sükkeri şerbet olmuşidi sebîl

San Fırat idi anda yahud Nîl

(L&M, 456)

O kasr öninde baş kor çarh-ı mînâ

Furât u Dicle ider âbın temennâ

(C&H, 1601)

Salar şevki muhitün cânına cûş

Kılur mihri Fıratı halka der-gûş

(V&R, 1959)

2.6.1.13. Halep

Çıkup çün Şâmdan bir yola girdüm

Hemân bir gün Haleb şehrine irdüm

(M-M, 616)

Yine şehir-i Halebden zâr u nâlân

Giderdüm derd ile yollara giryân

(M-M, 618)

2.6.1.14. Hıta

Selam idüp sana ey şah-ı devrân

Hıtâ sultânı ya'ni Hoten Hân

(M&M, 243)

Yok Hutâ didüm Nigâristân idi

Cennet-âyîn sûret-i bostân idi

(S&A, 1251)

2.6.1.15. Hindistan

Varup Hindûstândan Rûma ol yâr

Ruhı zülfîyle itdi hayli bâzâr

(C&H, 3463)

2.6.1.15. Hint Okyanusu (Bahr-ı Ahdar)

Âsmân-âsâ ser-â-ser sebz-pûş

Bahr-ı Ahdar gibi eyler cânı nûş

(S&A, 1455)

Salaman ile Absal gemiyle bu okyanusa açılırlar:

Kesmek için Bahr-ı Ahdar üzre râh

Menzil itdi kavs burcın mihr ü mâh

(S&A, 1215)

2.6.1.16. Horasan

Mülk-i Rûm içre kim ana mânend

Ne Horâsân durur ne mülk-i Hucend

(L&M, 134)

Kopar ol vechile tâk u tırâka

İrer savtı Horâsan u 'Irâk'a

(M&V, 893)

‘Irakeyn ü Buhârâ vü Horâsân
Ticâret-gâhı olmuşdı ana âsân
 (C&H, 1122)

2.6.1.17. Hucend

Mülk-i Rûm içre kim ana mânend
Ne Horâsân durur ne mülk-i Hucend
 (L&M, 134)

2.6.1.18. ‘Irâk:

Girdi fermânlarına yakın ırâk
Mısr u magrib zemîn ü Şâm u ‘Irâk
 (L&M, 117)

Kopar ol vechile tâk u tırâka
İrer savtı Horâsan u ‘Irâk’a
 (M&V, 893)

‘Irakeyn ü Buhârâ vü Horâsân
Ticâret-gâhı olmuşdı ana âsân
 (C&H, 1122)

‘Irâk u Isfehân seyrine ‘avvâd
Gidüp sâzile sözün kıldı dil-şâd
 (C&H, 1683)

Züleyhâ-veş melâmet oldu 'uşşâk

Nevâlar pür oldu Çîn ü 'Irâk

(M-M, 1171)

2.6.1.20. İsfahan

Irâk u Isfehân seyrine 'avvâd

Gidüp sâzile sözün kıldı dil-şâd

(C&H, 1683)

Hâke saymazdı Sıfehân mülkini

Mûra virürdi Süleymân mülkini

(S&A, 752)

2.6.1.21. İran

Cenâhını çün düzdi şâh-ı Îrân

Kanat kuyruk dökerler hayli boran

(M&V, 1669)

Sabah oldu turur çün şâh-ı Îrân

Dime Îrân kulıdır şâh-ı Tûrân

(M&V, 2134)

Olup ol beççe bir Hûrşîd-i Rahşân

Ziyâsıyla tolar Îrân u Tûrân

(C&H, 1314)

Şâm-ı zülfün seyr içün ey tâc-dâr-ı Mısr-ı hüsn

Serteser terk eyledüm Îrân u Turan illerin

(V&A, 2860)

İran Veyse'nin yaşadığı, yönettiği ülke olarak verilmiştir. Veyse sürgüne gönderilecekken İran'da tahta geçen şahın öldüğü haberi üzerine babası tahta yeniden geçer. Babasının ölümüyle de tahta Veyse geçer.

2.6.1.22. İstanbul

Hâsse kim taht-gâh-ı İstanbul

Gün gibi râcihidi cümleden ol

(L&M, 143)

Şâh u Gedâ adlı mesnevide mekân olarak Taşlıcalı Yahya Bey İstanbul'u seçmiştir. Kostaniyye adıyla geçen İstanbul'un uzun uzun tasviri yapılır. Hatta coğrafi konumu verilir:

İki bahr eylemiş o şehri-penâh

Biri bahr-ı sefid ü biri siyâh

(Ş&G, 536)

Mimari özelliklerini vermiş:

Yâr gibi o şehri-meh-peyker

Kuşanur sûrdan gümüşlü kemer

Bu 'acebdür ki âsmân kerdâr

Bir kenârında yedi kulesi var

(Ş&G, 537–538)

Bu mesnevide İstanbul içindeki yerlerden Ayasofya'nın da bir tasviri yapılmıştır. Önce onun hakkında bilgiler verilmiş ardından yapısı tarif edilmiştir. Beyaz mermerlerinden, iki minaresinden bahsedilerek Mescid-i Aksa ile karşılaştırılır. Sekiz

kapısı olmasından, çeşmelerinden ve kandillerinden bahsedilir. Hatta yapının iç mimarisinden de bahseder. Sütunlarından, minber ve kürsüsünden bahseder.

İstanbul'da bir diğer önemli merkez olan At Meydanından bahseder. Bugünkü Sultan Ahmet meydanının eski adı olan At meydanı hikayenin giriş bölümünde kullanılan mekândır. Oranın tasvirinde de meydanın ağaçlık olduğu, içinde sütunlar ve çeşmeler bulunduğu vurgular.

2.6.1.23. Karaman

Çıkup bu 'izzet-i şevketle sultân

K'ola menzilgehi bir gün Karaman

(M-M, 816)

Gül demidir eyle aydın tîre çeşmüm vasl ile

Nice bir geşt eyleyem Rûm u Karaman ellerin

(V&A, 2863)

2.6.1.24. Kenan

Yusuf'un vatanıdır. Köle olarak satıldığı kervanla bu ülkeden uzaklaşır.

Kâvrân yatdı ol gice anda

Yatdılar ya'nî deşt-i Ken'ânda

(Y&Z, 606)

2.6.1.25. Kızılırmak

Kızılıрмаğı saldı bahr-ı âba

Kî kâfir başları döndü habâba

(M&V, 846)

2.6.1.26. Lübnan

Semenkândan kopupdur Zâl u Rüstem

Velîler Kûh-ı Lübnandan mükerrem

(M&V, 1171)

2.6.1.27. Manisa

Meğer bir gün müyesser itdi ol şâh

İrişdüm şehr-i Mağnisaya nâ-gâh

(M-M, 619)

Mâcerâ-yı Mâh'ta Üdî bu şehrin güzelliklerini uzun uzun anlatır. Bu şehirde bulunan yapılardan bahçelerden bahsederken onları cennete benzetir.

Hem anun Câmi'-i Sultânı câmi'

Sînâ'ıyle pür itmiş anı Sâni'

(M-M, 645)

2.6.1.28. Mekke

Mekke ehline döndi Mısr ehli

Cû'dan öldi çok o 'asr ehli

(Y&Z, 1829)

Mekkede ne nukûd u ne anbâr

Mekke de Mısr'dan umar her bâr

(Y&Z, 1831)

2.6.1.29. Mısır

Ki şeh-i Mısr hüsn içre bu ahter

İdelden Yûsuf-âsâ arz-ı peyker

(M&M, 564)

Girdi fermânlarına yakın ırâk
Mısr u magrib zemîn ü Şâm u 'Irâk
 (L&M, 117)

Sensen o mâh-ı çarh-ı nübüvvet ki toğmadın
Mu'ciz nice 'alametile toldı Mısr u Şam
 (M&M, 86)

Ne şehir ol kim ne Mısr ohşar ne hod Şâm
Kapusı münkeşif her subh tâ şâm
 (M&V, 1356)

Bu kişverden gidüp iy sûret-i hûb
Yolun üzre görürsin Mısr-ı mergûb
 (M&V, 1380)

Ne gördi gördi bir şehir-i mu'azzâm
Ki san Bağdâd ol Mısr-ı mükerrem
 (M&V, 3459)

Mısr ikliminde bir yıl nâgehân
Kaht olub toldı cihân âh u figân
 (S&A, 145)

Rûm'a bu bir hindû-yı 'anber-fürûş

Mısr'a ol bir tûtî-i sükker-fürûş

(S&A, 649)

Yusuf u Züleyha'da hikâyenin geçtiği ana mekândır. Yusuf buraya köle olarak gelir:

Şevk ü şevketle irdiler Mısra

Şedd-i şöhretle girdiler Mısra

(Y&Z, 614)

2.6.1.30. Nil

Çok siyeh-çerde dilber-i 'Arabî

Gözi mekhul-ı Nil hal-i lebî

(L&M, 447)

Sükkeri şerbet olmuşidi sebîl

San Fırat idi anda yahud Nîl

(L&M, 456)

O mînûya olmuşidid tâk-ı mînâ

Revânına felek bir Nîl-i deryâ

(C&H, 1587)

Çün dehânı yâri düşdi zemzeme

Saldı bahre şûr u Nîl'e zemzeme

(S&A, 129)

İtmedi göz yaşlarından Nîl-cûş

Oldı il bu mâtem ile nîl-pûş

(S&A, 146)

Dehr pür-emvâc olub ser-tâ-kadem

Nîl'den çarhun nehengi urdı dem

(S&A, 1186)

Seng-i gamdan çeşmini itdükçe Nîl

Çağlayub eşki giderdi niçe mîl

(S&A, 1602)

Feyz-i Hakkile şöyle taşdı Nîl

Oldu Mısr-ı 'atîk garka-ı sîl

(Y&Z, 1819)

Nice bir bağrum benüm hûn idiser

Hûn-ı eşküim Nîl ü Ceyhûn idiser

(V&A, 2145)

Tutunup mîzer kemişdi sîme nîl

İtdi bu gamdan göğün yaşını Nîl

(V&A, 2264)

2.6.1.31. Purut

Dahi Pûrût suyıyla Tûna suyu

Arası her ne varsa bâğ u cûyu

(M&V, 1036)

2.6.1.32. Rodos

Rodos'a heybet ile irdi çün şâh

Sanasın burc-ı âba irişür mâh

(M&V, 839)

Varup devletle çün Rodosa düşdi

Hirâsı Engerus u Rûsa düşdi

(V&R, 99)

Kılı ikinci kadem ol Çarha gâm

Feth-i Rodos ile Efrencî temâm

(V&A, 417)

2.6.1.33. Rûm

Mülk-i Rûm içre kim ana mânend

Ne Horâsân duru ne mülk-i Hucend

(L&M, 134)

Yürüyüp şehir şehir Rûm içre

Kûşe kûşe bu hoş kurum içre

(L&M, 161)

Tâ 'Acemden getürdi Rûma_ânı

Kanı bir böyle i'tibâr kanı

(L&M, 215)

Hayâlât-ı kemâle irdi yitdi

Sözin Rûm u 'Acem didi işitdi

(M&V, 714)

Rûm'a bu bir hindû-yı 'anber-fürûş

Mısr'a ol bir tût-i sükker-fürûş

(S&A, 649)

Gül demidir eyle aydın tîre çeşmüm vasl ile

Nice bir geşt eyleyem Rûm u Karaman ellerin

(V&A, 2863)

Cemşîd ü Hûrşîd mesnevisinde Hûrşîd'in ülkesidir. Cemşîd'in yolculuk boyunca ulaşmaya çalıştığı yerdir.

Güzer-gâh ana Şâm u gâh Sakzîn

Gehî Rûm u gehî Mâcîn ile Çîn

(C&H, 1121)

Ticâretde gezerken her diyârı

Yolum Rûm'a uğradı bir kere bârî

(C&H, 1183)

Varup Hindûstândan Rûma ol yâr

Ruhı zülfîyle itdi hayli bâzâr

(C&H, 3463)

2.6.1.34. Rumeli

Şâh u Gedâ' da Gedâ'nın geldiği yer olarak verilir.

Var idi Rumeli'nde bir 'âlim

Gündüzün sâ'im u gice kâ'im

(Ş&G, 621)

2.6.1.35. Şâm

Sensen o mâh-ı çarh-ı nübüvvet ki toğmadın

Mu'ciz nice 'alametile toldı Mısr u Şam

(M&M, 86)

Girdi fermânlarına yakın ırâk

Mısr u magrib zemîn ü Şâm u 'Irâk

(L&M, 117)

Ki necm-i tâli'ine irdü çün Şâm

Çü rû-yi rûzi görmez lîkin ahşâm

(M&V, 816)

Ne şehir ol kim ne Mısr ohşar ne hod Şâm

Kapusı münkeşif her subh tâ şâm

(M&V, 1356)

Güzer-gâh ana Şâm u gâh Sakzîn
Gehî Rûm u gehî Mâçîn ile Çîn
 (C&H, 1121)

Îrtesi Hızr-veş Medâyinden
Kâvrân geldi Şâm yanından
 (Y&Z, 560)

Çıkup çün Şâmdan bir yola girdüm
Hemân bir gün Haleb şehrine irdüm
 (M-M, 616)

2.6.1.36. Tebriz

Anun gibi uçardı tîrler tîz
Karasın mı görür Bağdat u Tebrîz
 (M&V, 984)

Eğer gerdûnun olsa ihtiyârı
Turup Tebrîz'de eylerdi karârı
 (C&H, 176)

2.6.1.37. Tuna

Dahi Pûrût suyuyla Tûna suyu
Arası her ne varsa bâğ u cûyu
 (M&V, 1036)

2.6.1.38. Turan

Şâm-ı zülfün seyr içün ey tâc-dâr-ı Mısr-ı hüsn

Serteser terk eyledüm Îrân u Turan illerin

(V&A, 2860)

2.6.1.39. Yunan Mülkü

Lenc-i la'l ü ejder-i zülfün gibi müşkil tılsım

Görmedi feth eyleyen hikmetle Yunân illerin

(V&A, 2862)

Mihr ü Vefâ'da Vefâ'nın ülkesidir:

Ki Yunan mülki kim âb u hevâda

Misâli gelmemiş arz u semâda

(M&V, 1168)

Salaman u Absal'da da hikâyenin geçtiği asıl yerdir. Salaman bu ülkenin kralının oğludur, Absal da bu şehzadenin dadısıdır.

Hâk-i Yunân kâb-ı rû-yı dehrdür

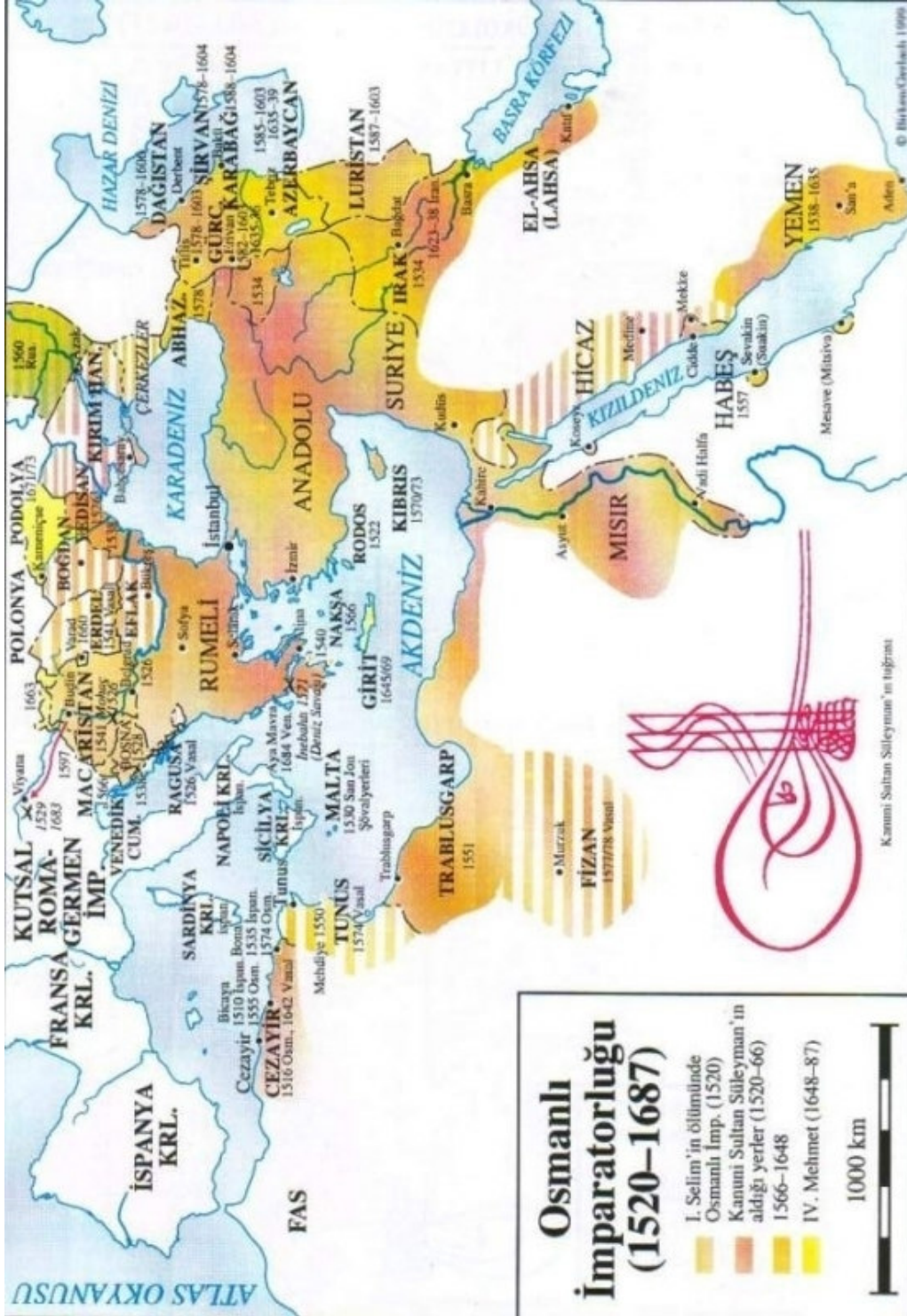
Kûh u deşti cümle bâğ u şehrdür

(S&A, 355)

Atuben Yûnân zemînden yana cân

Oldılar bâd-ı seher gibi devân

(S&A, 1484)

Şekil 10: Osmanlı İmparatorluğu Haritası

(www.osmanli700.gen.tr adresinden alınmıştır.)

2.6.2. Kurmaca Mekânlar

Yukarıda bahsedilen yerlerin yanında mesnevilerde bahsedilen tamamen kurmaca dünyaya ait yerler de vardır. Bunlar eserin içeriğine uygun olarak şair tarafından kurgulanmıştır. Mekân aracılığıyla karakterin psikolojisi hakkında bilgi sahibi olunması daha çok modern romanın özellikleri arasında sayılmakta, geleneksel anlatılar olarak ele alınan mesnevilerdeki tasvirler ise bir fon yaratmanın ötesinde işlevi olmayan bölümler olarak ele alınmaktadır. Mehmet Tekin realistler ve natüralistlerin mekânın kurgulanmasına karakterin bakışını katmalarını önemli bir adım olarak görmektedir:

Daha önceleri ‘tasvirî’ (Descriptive) bir anlayışla ‘fon’ elde etmek için kullanılan mekân unsuruna yüklenen anlam realist ve natüralistlerin katkılarıyla değişir; modern romanda gerçeği sezdirmek, dolayısıyla anlatıma destek sağlayacak yönde kullanılır. Bundan böyle mekân, sadece dış gerçekliğin (moral gerçeğin) ortaya konulmasına, yansıtılmasına vasıta kılınır. Onunla dış dünyanın tanıtılmasından çok, insanın bilinç dünyasının aydınlatılmasına çalışılır⁷⁰.

On dokuzuncu yüzyılda çıkan bu edebi akımlar mekân tasvirleriyle karakter çizimleri arasında bir bağ olduğunu göstermiş ve bunları eserlerinde uygulamışlardır. Fakat bir kurmaca türü olarak ele aldığımız mesnevilerde de aynı bağın kullanıldığını gözlemledik. On altıncı yüzyıldan seçtiğimiz bu mesnevilerde de mekân ile karakter ve atmosfer tasvirleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Karakterlerin psikolojileri ve ortamın atmosferiyle ilgili önemli ipuçları bu tasvirlerde gizlidir. Ayrıca bir yandan karakterin duyguları hakkında bilgi veren bu mekân öğeleri bir yandan da okuyucunun psikolojisini olacak olaylara hazırlamaktadır. Öyleyse on dokuzuncu yüzyılda realist ve natüralistlerin keşfi olarak sunulan bu teknik çok daha önceye ait olabilir.

Mesnevilerde tasvir edilen yerler her zaman belli mekânlar değildir. Kimi zaman neresi olduğu tam olarak belli olmayan yerlerden de bahsedilmektedir:

Bir yire geldi çünkü ol iki mest

Kıldılar şîşe-i hicâbı şikest

(Ş&G, 783)

⁷⁰ Tekin, a.g.e., s. 142.

Tasvirlerin çoğunluğu açık alanlar hakkındadır. Bunların birçoğunun ortak olduğunu gözlemleriz. Bu da bize o zamana ait okuyucunun beklentilerinin bu ortak alanlar yönünde olduğunu verir. Bu alanların tasvirleri kahramanların o anki duygularına göre değişmektedir.

2.6.2.1. Ada

Salaman ile Absal'ın zorlu bir yolculuk sonrasında ulaştıkları çok güzel ve bereketli bir adadır. Anlatıcı bu güzellikleri anlatırken oldukça coşkuludur. Tüm sıkıntılardan sonra kahramanların bir süre mutlu olacakları yer burasıdır. Kahramanların mutluluklarını mekânın tasvirindeki parlaklıktan da anlarız. Böylece şair mekânın tasviri ile kahramanların çizimi arasındaki paralelliği sağlamış olur:

Gördiler âhir ırakdan bir sevâd

Cennet-i 'ulyâ gibi hurrem-nihâd

Merta'-ı cedy ü hamel bir hoş cebel

Sehl ü deşti bâğ-ı cennetden bedel

Çehre-i deryâya hâl-i 'anberîn

Hâtem-i gerdûna mânend-i nigîn

Kurretü'l 'ayn cihân zeyn-i zamân

Tal'atından tâze-rû kevn ü mekân

Dâmeni 'ûd u bakamdan bîşe-zâr

Zîneti vâsfında her endîşe-zâr

Suyı ten-perver şimâli cân-fezâ

Toprağı 'anber cemâli dil-güşâ

*Her taraf gül-geşt idüp kılsan güzer
Güşen-i Firdevs gibi ser-te-ser*

*Çiğdem ü nesrîn ü verd ü nesteren
'Ar'âr u şimşâd ü serv ü nârven*

*Rûdlardan cûş idüb âb-ı revân
Savt-ı dil-cû birle eyler hoş terân*

*Her dıraht altında bir hoş çeşme-sâr
Âfitâb-ı feyz-bahş u sâye-dâr*

*Salınur mestâne çeşm-i âhûları
Seğrişür handân olub tîhûları*

*Bir yana saf saf öter bûstân-serây
Peri mûsîkâr idüp minkârı nây*

*Bir yana tâvûs cevki cîlve-sâz
Bir yana bebgâ gürûhı 'işve-bâz*

*Ol düminden şâh-ı gül zeyn eylemiş
Baş açub bu gonçe vasfın söylemiş*

*Şöyle eyler handeler kebk-i derî
Kim hayâdan derlermiş verd-i tarî*

*Bir yana dürrâc açub dürc-i beyân
Gonce-veş tûtîye yumdurmuş dehân*

*Yanuben 'ışk odına kaknûs-vâr
Nağme-i pür-sûz ider nâkûs-vâr*

*Berk-i terler keff çalar oynar söğüt
Gonceler dem-beste güller kan uğut*

*Nergisün destinde zerrîn câmlar
Ana göz eyler gül-i bâdâmlar*

*Sünbül-i Câmî saçın kılmuş fetîl
Lalenün başında tâc-ı Erdebîl*

*Pür buhûr itmiş benefşe micmerin
Kılmış eflâkûn hacil nîlüferin*

*Serde gül-nâr idüb âteş-bâzlık
Cübbeler geymiş çemenler yâzlık*

Yâsemîniün tâcını kapmış sabâ

Süsenün eğninde ‘unnâbî kabâ

Ney gibi inletmek için bülbülin

Şâh-ı gül yakmış karanfil-veş kolın

Dir görüb bâbûneci her şeh-süvâr

Bir karâmâni sarıklı nîze-dâr

Mâhşer-âbâd idi gûyâ ol zemîn

Anda cem’ olmuşdı ehl-i ‘âlemîn

Serv Kavm-i ‘Âd idi güller Semûd

Her benefşe Ermeni çiğdem yehûd

Sîb ü bih nârenc ü limon u enâr

Yire gökden necm-vâr olmuş nisâr

Yok Hutâ didiüm Nigâristân idi

Cennet-âyîn sûret-i bûtsân idi

Gösterüb her şâhdan yüz şîveler

Anda resm olmuş ser-â-ser meyveler

Eylemiş pür-şehd incir ağzını

Piste toldurmuş şekerden mağzını

Şâha asmış hûşe-i Pervîn 'ineb

Berge sarmış şûşe-i la'lîn rutab

Dâne-i yâkût ile tolmuş enâr

Kûze-i emrûd dürc-i zer- Nigâr

Düğmeler düzmiş cevâhirden kirâz

Vişneler olmuş gamından mühre-bâz

Gûyiyâ bâğ-ı İrem oldukda gayb

Anda 'arz itmiş ruhın bî-şekk ü rey'b

(S&A, 1222–1257)

2.6.2.2. Çemen-zâr

Bahçeler, çimenlikler veya bağlar bu kurgu dünyası için vazgeçilmez alanlardır. Bunlar zamandan ayrı düşünülmemiştir. Bahar tasvirleri ile bağ, bahçe, çimenlik tasvirleri birlikte aktarılır. Bu bahçeler genellikle eğlence meclislerinin, dost toplantılarının ve aşıkların gezi sahnelerinin sahnelendiği yerlerdir.

Mihr ü Mâh'ın girişinde Mâh'ın eğlence düzenlediği çemenzar oldukça güzel çizilmiştir. Eğlenceye düşkün bir çocuk olarak tanıtılan kahramanın bu çimenliği tanımlayışı da yine neşeli öğelerle verilir.

Meğer şehr içre vardı bir çemen-zar

Hilal itdürmüş idi çâr divâr

Yöresi çeşme vü âb-ı revâne

Çemen ortası havz-ı husrevâne

Ana virmişdi ezhâr ile zinet

Gören âdem sanurdi sahn-ı cennet

(M&M, 289–290–291)

Aynı bahçe tasviri kahramanın acı çekişiyle tamamen farklı da çizilebilir. Leyla vü Mecnûn'da bahçe tasviri ile verilen baharın gelişi oldukça hüznü anlatılır. Okuyucu duygusal olarak Mecnûn ile dostlarının buluşmasına hazırlanır. Mecnûn'un acısı, bu tasvirle okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır. Bu hüznü tasvir çimenliğin Mecnûn'un gözüne nasıl görüldüğünü de açıklamış olur.

Tolumşidi giyâh-ı sebzle râğ

Gezse tâvus görünüridi zâğ

Bâğda sebz sarınub eşcâr

Sokmuş idi başına çok ezhâr

Şâhid-i gül ki şâhidi pinhân

Çıkdı gülşen serîrine gazabân

Arturub 'andelîbüñ efgânın

Sürhler gidi dökmeğe kanın

Kuşlar elhanı bile zîr ü bem

Toldı yir yir dökmeğe kanın

Her taraf buldı bir şeref güyâ

Cennet oldu sahâyif-i dünyâ

(L&M, 1574–1579)

Aynı karakterin psikolojisindeki değişiklikler de mekânın tasvirinde değişimlere neden olur. Cemşîd sevgiliyle eğlendiği yerleri önce güzel anlatırken sevgilinin yokluğunda olumsuz görür:

Çemen gülden kadeh gülden olup dûr

Sürâhi gulgulundan oldu mehcûr

Gül ile ol çemen olmuşdı Ferhâr

Gülün feri gidüp olmuş çemen hâr

Melek gitmiş felek bî-mâh kalmış

Serîr ü tâc gör bî-şâh kalmış

‘Anâkib eylemiş kâhını mesken

Sarây-ı bâm-ı bûma olmuşdı mavtan

Kaddin hâm eylemiş kâkül perîşân

‘Aceb bu mâteme olmuş çeng giryân

Gözinden eşk-i evtârın idüp dûr

O meclisde giriftile oldu mehcûr

Ezâlar nâhun-ı nâyiye ider ney

Neyün bağına da nâli yakar key

*Düşüp sâgarla mey olmuş şikeste
Sürâhi itmiş dili pür-hûn u haste*

*Miyân-ı bezmde sünbül perîşân
Olup gülşende güller hâra yârân
(C&H, 3660–3668)*

Yalnız bir karakterin psikolojisi değil ortamdaki gerginlik de kimi zaman tasvirler aracılığıyla esere aktarılmıştır. Annesi Efser'in gelmesi üzerine Hûrşîd'in ve çevresindekilerin korkuları meclisin tasvirine de yansır:

*Şikest oldı kadeh şem' oldı lerzân
Yolup kâküllerin çeng oldı giryân*

*Hicâbından hemân gül hârâ girdi
Olup dîvâne mül humâra girdi*

*Boğazı viridi ele ol dem sürâhi
Niçün viridün deyü yar âd-ı râhı*

*Müsâvîye deilin uzatdı sûsen
Sarardı nergis ü kızardı Gülşen*

*Benefşe hayretinden eğdi başı
Didi nesrîne kimdir buna nâşi*

*Bu bâd-ı fitneden serv oldı âzâd
Kenâra çıkdı vü bânin saldı şimşâd*

Bu gûne târ u mâr gördi Hûrşîd

Nedendür tarz-ı bezme böyle tehdîd

Denildi dilbere ol dem geldi Efser

Sanasın hıdmetile bâd-ı samsar

(C&H, 3533–3540)

2.6.2.3. Dağ

Dağlar insanoğlunun her zaman dikkatini çekmiştir. Onlar gücün, umudun, özgürlüğün, dostluğun, yüceliğin, güzelliğin ve engellerin sembolü olmuşlardır⁷¹. İncelediğimiz mesnevilerde ise dağlar hep engelleyici oluşlarıyla ele alınmış bu nedenle de olumsuz tasvir edilmişlerdir.

Mecnûn için Necd dağı ailesinden ve toplumdan kaçıp sığındığı bir sığınaktır. Bu açıdan onun Kays olarak yetiştiği evden ayrılıp Mecnûn olarak yerleştiği yuvasıdır. Fakat bu mekân aynı zamanda onun acı çekiş dönemini de simgeler. Mecnûn'un hüznü tasviri gibi Mecnûn'un bulunduğu Necd dağının tasviri de hüznüdür:

Niçe tağ ol ki çarhile hem-ser

Pür-derûnı vuhûşile ekser

Âdı 'âlemde necdle meşhûr

Sengi hârâ vü toprağı kâfûr

Berk ü bârân olup içi her ân

Gâh ağlar olurdı geh handân

⁷¹ Mustafa Durak, 'Dağ Bahanesiyle Türk Şiirinde Kısa Bir Gezinti', **Kitaplık**, Sayı 62, Haziran 2003, s. 62.

Dehr-i kahrile seng-sâr itmiş
Sengden cismine mezâr itmiş

Lâleler kim çıkardı tâşından
San nişânyidi bağı yaşından
 (L&M, 1253–1257)

Cemşîd ü Hûrşîd'de de Cemşîd'in karşılaştığı Sâkilâ dağı aşılması gereken engellerdendir. Bu nedenle oldukça olumsuz tasvir edilmiştir:

Didi nâmu anun kûh-ı Sakîlâ
Dün ü gün dîv ü ejderhâya me'vâ

Kemer-gâhına olmaz murg-ı Perrân
Olmaz zirvesine bâd pûyân

Anun bâlâsı üzre evc-i eflâk
Nişîbindeydi yek-ser merkez-i hâk

Reh-i pûyile pâ-yı fikri ider leng
Nazar ikdâmına ol rehde irer seng

İrerdî zirvesinden Mâh'a âzâr
Müşâhiddür eser rûyînde her-bâr

Olur Keyvân'la eyvânı müsâvî

Gehî deyüp eyler mesâvî

(C&H, 1716–1721)

Salaman u Absal'da da sevgililerin ilk karşılaştıkları engel oldukça yüksek bir dağdır. Bu tasvir de oldukça olumsuzdur:

Yolları bir kûha irdi nâgehân

Kim felek evcine olmuş nerd-bân

Dîde-i endîşe gibi râhı teng

Pây-ı vehm olur güzer-gâhunda leng

Ejdehâ girdâr çekmiş Çarha ser

Dîv-âyîn çehresi bî-nûr u fer

Başı üzre hayme-i ebr-i siyâh

Perçem-i ejderdurur yâ şeb-külâh

Sanki re'sü'l-gûldur her kule-seng

Gelüb ekberle kılur gerdûnda ceng

Her kim evcine 'urûc itmek diler

Mâr-mânend ide karnın pâ meğer

Püştесinden kim ki eylerse nüüzûl

Seyl-vâr iner yüzi üstine ol

(S&A, 1152–1158)

Vamık u Azra’da da Vamık’ın karşılaştığı dağ oldukça olumsuz tasvir edilmiştir. Bu olumsuz tasvirleri desteklemek için özellikle olağanüstülüklerden ve korku öğelerinden yararlanılmıştır:

Ejdehâ-girdâr çekmiş çarha ser

Dîve benzer çehresi bî-nûr u fer

Başı üzre hayme-i ebr-i siyâh

Perçem-i ejder durur ya şeb-külâh

(V&A, 1202–1203)

2.6.2.4. Deniz

Deniz sonsuzluğu çağrıştırmasıyla hep özgürlüğün sembolü olarak ele alınır. Fakat tıpkı dağ gibi deniz de mesnevilerde karşılaşılan engeller arasındadır. Bu nedenle olumsuz bir semboldür. Salaman u Absal’da karşılaşılan bir engel olarak denizin tasviri oldukça olumsuz yapılmıştır. Korkutucudur:

Gördiler dutmuş cihânı mevc-i âb

Oldılar deryâ-sıfat pür-ıztırâb

Yok kenâr u hadd-i muhât çarh-vâr

Tal’âtı hûrşîd-âyîn mevc-dâr

Çarh yıllar dönse görmez devrini

Mihr aylar düşse bulmaz gavrını

Dir gören emvâcın anun kef-nisâr

Mest-i üştürlerdurur olmuş katar

Kûh-veş kûhânı urmuş Çarha dest

Eylemiş kahrı zemîn pîlini pest

Seyl-i gamdan dem-be-dem cânında cûş

Sîne-i ‘âşık gibi eyler hurûş

Şûr-ı tab’ u telh-kâm u huşk-leb

Mihr-veş lerzân dili pür-tâb-ı teb

Âşinâ tal’at kamu mâhileri

Yâd kılduramaz meh-i sîmîn-beri

Ruhlarıdur meş’al-i deryâ-fürûz

Teşnelükden âb içinde sîne-sûz

Rûy-ı deryâdur meğer dîbâ-yı Çîn

Pür-Hutâyî nakşlar itmiş için

Her biri bahr içre kim der-kârdur

San musaykal tîğ-i cevher-dârdur

Sath-ı âbı şöyle iderler dü-nîm

Atlas-ı sincâbî san mikrâz-ı sîm

Atılab mâdan virürler dehre tâb

Diyesin kim çarhdan târ-i şihâb

Olsalar nâ-yâb ider âdem hayâl

Ebr-i nîlî içre gizlendi hilâl

Her neheng kim kılur keşî şikâr

Levh-i bahri iki biçer erre-vâr

Seyre mihr ü meh gibi çâlâkdur

Dehre pûştî küngûr-i eflâkdür

Su yüzinde sûret-i pül gösterür

Devr-i gerdûna teselsül gösterür

Pür nücûm eyler deminden 'âlemi

Cân halâs itmez gamından âdemi

(S&A, 1189–1206)

Deniz bir engelleyici olarak olumsuzluğunu büyüklüğüne duyulan korkudan alır.

Sıfat-ı Deryâ

Gördiler tutmuş cihânı mevc-i âb

Çarh-ı gerdân ana nisbet bir habâb

(V&A, 2589)

2.6.2.5. Deşt /Sahra

Çöl, bozkır, ova anlamlarına gelmektedir. Mecnûn sevgilisinden ayrılınca çöllere düşer. Âşıklar avlanmak için bu çöllere giderler. Bunun yanında her zaman çöl anlamında kullanılmaz. O sevgiliyle birlikte gidildiğinde oldukça güzel bir ovadır. Cemşîd'in mutluluğu deştin tasvirine de yansır:

Var idi deşt-i dikleş şehrden dâr

İrem gülzârı gibi hûb u mesrûr

O deştün cânibi kişt idi dil-keş

'Adîl-i 'adn gâyetdeydi ol haş

Cem'ün 'aks-i ruhiyla ol deşt-i gülzâr

Olup kıldı 'izâr-ı lâlesin zâr

Gözi hayrân olup nergisler onda

Benefşe bitmiş ol rû-yı cemende

Revânda her-sûda bir nâlen de rûd

Derûnında var idi çok sürûd

Çemende kebk ile bâzı hırâmân

Olur tîhûyla bâşe onda yârân

*Gevezni yûz ile hem-râh olmuş
Seng ü hargûş ile sahrâsı tolmuş*

*Cem'ün 'aşkına bunlar ihtilâfı
Gidermişler gönülden cümle sâfı*

*Güli altunile yâkût mengûş
İdiüp gûşına takmış gonçe onu ne hoş*

*Gül-i sad bergi la'li itmişdi behrem
Lebi ol handeden olmazdı behrem*

*Hevâsı 'ıkd-ı pervîn itdi dâne
Mu'anber zülfine sünbül di şâme*

*Çenâr u gülşene ebri viriüp âb
Ol ağabeyle ruh-ı devrân bulur tâb*

*Şükûfe pîr-i mâderden olur zâd
Zebânın açdı sûsen almağa bâd*

*Dil-i gül san dimâğ-ı pûr-ı Sînâ
Dırahtân oldu gûyâ Tûr-ı Sînâ*

Çemende sâye salmışdı gül ü bân
Çekilmiş sâye-i bânla gird-i butsân
 (C&H, 5095- 5109)

Bu tasvirler karakterlerin psikolojisini ele verdiği gibi okuyucuya olacaklar hakkında ipuçları da verir. Cemşîd ü Hûrşîd'de okuru Cemşîd'in avdaki başarısına, bu sevinçli sahneye hazırlamak isteyen anlatıcı oldukça neşeli ve parlak bir sahra görüntüsü çizer:

Bahâr olmuşdı sahrâ san rû-yı yâr
Gül ü nesrîn ü sünbüül yâsemîn-zâr

Ruh-ı dil-dâr-sân gül-zâr-ı handân
O gülşen içre bülbül lîk giryân

Güzel rûyı gibi güller şükûfte
Gözi nergis gibi olmuş lâle hufte

Gazâlân sünbüle itmiş külâle
Geveznân saçılmış hûn-ı lâle

Yakup ebruya vesme kebk-i ra'nâ
Didi tîhûya pâyun kıl muhannâ
 (C&H, 49667–4971)

2.6.2.6. Şehir

Kahramanın yolculuğuna dayanan bu eserler için şehirler de vazgeçilmez öğelerdir. Kimi zaman İstanbul, Manisa gibi gerçek şehirlerden bahsedildiği gibi kimi zaman da Mâh şehri gibi kurmaca içinde verilen şehirlerden bahsedilir:

O şehriin derler idi nâmuna Mâh

Ana mîr idi Pervin adlu bir şâh

(M&M, 403)

Bunun yanında şehirlerin her zaman adları verilmemiştir. Fakat tanımlamaları yapılmıştır. Kahramanın yolculuğu sırasında konakladığı, uğradığı bu şehirler oldukça olumlu tasvir edilmişlerdir:

Meğer varıdı ol arada bir şehir

Dökerdi iki yanın sürenün bahr

Taşı cennet misali bağ u bostan

İçi pür kasr-ı hûb u hûr u gılman

Güneş gibi virürdi şu'le sûri

Alurdi pertevinden mâh nûr

Zafer bulmamağa Ye'cüc ü a'dâ

Hisârı pek Sikender sedd-i âsâ

(M&M, 399–402)

Çü gitdi bir niçe gün kat' idiüp râh

Görüindi bir sevâd-ı şehir nâgâh

Ne şehir ol kim ne Mısır ohşar ne hod Şâm

Kapusı münkeşif her subh tâ şâm

(M&V, 1355–1356)

2.6.2.7. Vadi

Salaman ve Absal'ın yolculukları sırasında karşılaştıkları ikinci engel olan vadi oldukça olumsuz tasvir edilmiştir. Korku ve acı çekme hisleriyle birlikte verilmiştir. Kahramanların vadiyi geçerken hissettikleri bu tasvirler aracılığıyla okuyucuya aktarılmış olur:

İrdiler bir teng ü muzlim vâdiye

Görse dehşet ide gûl-ı bâdiye

Uğramış rûz-ı kazâ Hak kahrına

Geçmiş etbâk-ı zemînün ka'rına

Dûzaha ehl-i 'ukâb için meğer

Mâlikü'l-mülk andan açmış râh u der

Harr-ı ahcârı kılur pûlâdı mûm

Hasb-i eşcârı ider bâdı semûm

Otları dârû-yı merg ü şûy-sem

Uramaz bir lahza ef'î anda dem

Lâle gibi güllerinün bağırî dâğ

Nâr-ı düzâhdan yakar dûdı çerâğ

Râh-ı rûdı rûde-veş pür-pîç ü tâb

Bulmayub menfez ider bâd ıztırâb

(S&A, 1174–1180)

2.6.2.8. Kapalı Mekânlar:

Açık alanların yanında mekân tasvirleri içinde kapalı alanlara da yer verilmiştir. Bunlar o zamanki toplum hayatı hakkında bize önemli bilgiler sağlamaktadır. Nasıl yerlerde yaşanılmakta buralarda ne gibi özellikler aranmaktadır. Aynı zamanda bu kapalı alanlarla birlikte kahramanların psikolojileri de verilmeye devam edilmiştir. Bu kapalı alanlar şunlardır.

2.6.2.8.1. Çadır

Bir asil olan Vamık yolculuğu sırasında mola verdiklerinde çadır kurdurtur. Çadırın özellikleri verilirken özellikle zenginliği ve güzelliğine vurgu yapılmıştır. Vamık'ın ovada kurdurduğu çadır kısaca tanıtılmıştır:

Emr idüp kurdurdı bir çâdır ki dehr

Ana benzer görmemişdi bir sipehr

Nice çâder hardeh-i gerdûn-cenâb

Hayme-i Hûrşîd-veş zerrîn tınâb

(V&A, 992–993)

2.6.2.8.2. Ev

Her ne kadar göçebe kabilelerden olarak tanıtılsalar da Leyla vü Mecnûn'da ev tasvirleri karşımıza çıkar. Evde ne gibi eşyalar olduğundan çok eve kapatılmanın karakter üzerindeki etkilerinden bahsedilir. Leyla eve hapsedilince evin tasviri de onun üzüntüsüne göre yapılır:

Ol ev içi gözine tar oldu

Bülbülün aşıyanı har oldu

(L&M, 633)

Kays için de ev sevgilisinden geçirilen ayrı zamanlarla bağlantılı olan yerdir:

Ev ise evde kendüden me'yûs

Kafes içre murg gibi mahbûs

(L&M, 647)

2.6.2.8.3. Hamam

Türk kültüründe önemli sosyalleşme mekânlarından bir olan hamam da mesnevilerde yer alır. Macera-yı Mâh'ta hamam sevgilinin güzelliğini seyretmek için gidilen bir yerdir. Bu nedenle de hamamın tasvirinden çok sevgilinin güzelliğinin oradaki insanlar üzerindeki etkisinden bahsedilir. Vamık u Azra'da ise hamam ülkeden kaçmak için gidilen yer olarak kısaca tarif edilmiştir.

Perçem-i müşkîn gibi başında dûd

Tâb-ı gerdûnun dilin kılmışdı od

(V&A, 2201)

2.6.2.8.4. Kale

Sık sık savaşımlardan ve yolculuklardan bahseden mesneviler için kaleler vazgeçilmez mekân unsurlarındandır. Fakat çoğunlukla kale, bir kale gibi sözlerle geçirtilip bir sahnede rol alan mekân unsurları olarak fazla tarif edilmemişlerdir. Fakat Vamık u Azra'da Dilgüşâ kalesi bunlardan farklıdır. Dilgüşâ Kalesi, kurgulanmış yerlerden biridir. Gerçekliği yoktur. Öncelikle içine gizlice girilen daha sonra da düşmandan oraya sığınılan güçlü bir kaledir. Bu nedenle de tasvirlerinde bu güçlü oluş olağanüstü sembollerle desteklenmiştir:

Yedi katdur sûrı mânend-i semâ

Hemser-i gerdûndur adı Dilgüşâ

(V&A; 1792)

Bakdı Behmen gördi bir 'âlî hisâr

Kal'a-i gerdûna mânend üstivâr

Ejderhâ-girdâr çekmiş Çarha ser

Kule-i Kâf üzre 'ankâdur meğer

(V&A, 1816–1817)

2.6.2.8.5. Kasr

Mecnûn evden çöle gittiğinde onu arayan babası onu harabe bir kasırda bulur. Virane bir yer olarak anlatılmıştır. Mecnûn'un toplumdan kaçtığı, sevgilisinden haber alamadığı bu dönemdeki psikolojisi ile bu kasrın harabeliği arasında bir uyum görülmektedir.

Vardı geşt eyledi temâm anı

Buldı âhir o kasr-ı virânı

(L&M, 748)

2.6.2.8.6. Saray

Kahramanlarının çoğunluğunun asillerden oluştuğu mesneviler için saraylar önemli mekânlardır. Sevgililerin veya dostların sarayları vardır. Bu sarayların tasvirleri olumludur. Saraylarda özellikle büyüklük ve yücelik duygusu vurgulanmıştır. Bu duyguyu pekiştirmek için benzetmelerde gökle ilgili terimlere başvurulmuştur. İmparatorlukla yönetilen ve hamiliğin çok önemli olduğu bir dönemde saraya duyulan bu yüceltilmiş duyguyu yalnız bir tasvir unsuru olarak değerlendirmek elbette imkânsızdır. Saray aynı zamanda yönetimin ve lütfun sembolüdür. Bu nedenle de hep yükseklerde ve yücelerde anılır.

Cemşîd u Hûrşîd'de Hûr-zâd'ın sarayı hep gökyüzü temasına uygun olarak resmedilmiştir. Büyüklük, renklilik ve ışık düşüncesi vurgulanır. Olumlu bir saray çizimiyle karşınız:

Sarâyı var idi san bâğ-ı mînû

Perî-bânî vü havra ana bânû

O mînûya olmuşidi tâk-ı mînâ

Revânına felek bir Nîl-i deryâ

*Revâkının kîbâbına ‘alem Mâh
‘Utârid bâbına kandîl her-gâh*

*Anun der-gâhına şemseydi Hûrşîd
Kubâb-ı tâcıyidi Mâh u Nâhid*

*Ona Behrâm-ı zerrîn mîh-i tâbân
Olur Bircîs ona per-mîh iy cân*

*Tavâşîsi olup kâhına Keyvân
Havâşîsiydi anun gılman u Vildan*

*Murassa’ kâhdi san kasr-ı hazrâ
Mukarnas bir revâikidi dil-ârâ*

*Revâk-ı huşt yekser nukre vü zer
Mükelllel eylemişdi üstâd-ı pür-fer*

*Hilâl-i tâkı anun mâhile hem-râz
San erû-yı nigâr-ı yâr-ı tannâz*

*Kederden suffesi anun musaffâ
Ruhâm-ı sahnı san mir’ât-ı eclâ*

*Nitâk-ı tâk anun bir hadde maskül
Olup 'aks-i cemâli olurdu ma'kûl*

*Revâkın deyr kılmuşdı mesîhâ
Kevâkib burc-ı bâmundaydı peydâ*

*Kenâr-ı bâmı Mihr ü Mâh'a matla'
Nigârun rûyına rûz idi mukanna'*

*Ham-ı tâkın felek kılmuşdı mihrâb
Melek itmiş turâbın kuhl-ı nâ-yâb*

*Ona oldı âb u âteş bâdile hâk
'Aceb erkân-ı çâr nagzek ü pâk*

*O kasr öninde baş kor çarh-ı mînâ
Furât u Dicle ider âbın temennâ*

*Zemîn üstinde ol kâh-ı mu'ayyen
Müzeyyen sanasın fîrûze-gülşen*

(C&H, 1586–1602)

Vamık u Azra'da tasvir edilen bir saray olarak peri Lahican'ın sarayı verilebilir.
Bu saray tasvirinde de gökyüzü teması ilgimizi çekmektedir:

Devr-i tâkı kavs-ı gerdûndan bülend
Çarh-ı sâmin gibi sakf-ı nakş-ı bend
 (V&A, 1319)

Turrası açmış melek mülkinden per
Kubbesi salmış felek sahnına fer
 (V&A, 1321)

2.6.2.8.7. Kuyu

İncelediğimiz mesneviler içinde kuyu tasvirini yalnız Yusuf u Züleyha mesnevisinde görürüz. Yusuf u Züleyha'da Yusuf kardeşleri tarafından bir kuyuya atılır. Yusuf'un korkusu ve yalnızlığı kuyunun tasvirinde de etkilidir. Bu nedenle kuyu olumsuzdur, zalimdir:

Ol taraflarda var idi bir çâh
Kabr-i zâlim misâli zulmet-gâh
 (Y&Z, 370)

2.6.2.8.8. Zindan

Kahramanlar mesnevi boyunca çeşitli engellerle karşılaşır. Bunlardan biri de zindana atılmaktır. Behmen esir düştüğünde zindana atılır. Yusuf cezalandırılmak için uzunca bir süre zindana gönderilir. Fakat zindan hakkında bir tasvir yapılmaz. Yalnız Vamık u Azra'da Azra'nın hapsedildiği zindan hakkında bilgi verilmiştir. Azra'nın hapsedildiği zindan onun psikolojisini de ele verir. Orada bulunduğu ve sevgilisinden ayrı kaldığı için Azra huzursuzdur, mutsuzdur. Bu iç darlığı zindanın kapalılığı ve karanlığıyla özdeşleştirilmiştir:

Sıfat-ı Zindân
Nice zındân çâh-ı dûzahdan bedel
Hall ü 'akd-ı 'âşiyân için mahal

Düşse mâh içine ola rû-siyâh

İde Hûrşîdi 'ufûnetden tebâh

(V&A, 3746–3747)

Kahr-ı Hakdan ka'rina geçmiş yerün

Olmasun ol yer mekânı kâfirün

Ejdehâ-girdâr u merdüm-hârdur

Kuyruğı üzre dikilmiş mârdur

(V&A, 3749–3750)

2.7. ZAMAN

Tahkiye unsurları içinde bir diğer önemli öge zamandır. Önemlidir çünkü anlatılan hikâye bir zaman içinde gerçekleşir. Yine hikâyenin içinde anlatılan aksiyon zaman içinde ilerler, kendini tamamlar. Öyleyse anlatıdan zamanı soyutlamak mümkün değildir. Her anlatı zaman içerir. Bu anlatının modern ya da daha önceki bir döneme ait olması bu durumu değiştirmez. Çünkü anlatı ister geleneksel isterse modern olsun zamana tabidir. Oluş süreci bu zamana bağlı olarak idrak eder. Çünkü sanat eserinin kendisi de zamana ait bir varlıktır, belli bir zaman içinde yaratılır⁷².

Bir anlatıda zaman tablosu ilk elde bir vaka zamanı ve anlatma zamanı olmak üzere iki düzeyde şekillenir. Hiçbir olay canlı yayın şeklinde olduğu anda anlatılamayacağına göre mutlaka vaka zamanı ile anlatma zamanı arasında bir zaman farkı vardır. Bu açıdan incelediğimiz mesnevilere baktığımızda bu zaman düzeyleri şu şekilde ele alınmıştır: Bir olay geçmiş bir dönemde yaşanmıştır (vaka zamanı), şair bunu belli bir süre sonra birisinden/ bir raviden öğrenir, bu olay şair tarafından belli bir süre içinde kaleme alınmıştır (anlatma zamanı) ve yine belli bir süre içinde okura sunulmuştur (anlatım zamanı).

⁷² Tekin, a.g.e. s. 111.

Kimi mesnevilerde ilginç olarak eserin anlatma süresi hakkında bilgi verilmiştir. Eserin ne kadar sürede ya da ne zaman sonlandırıldığı hakkında şair bilgi verir:

Ey Gubârî bu kıssa-i Yusûf

Mekke'de vakî' oldı buldı nizâm

Recep ayında ibtidâ ettiüm

Ramazân âhîrinde buldu hitâm

(Y&Z, 2100–2101)

Şükr kim gül gibi bu rengîn kelâm

Buldı gül devrinde mühr-i ihtimâm

Gül gibi rûyın idüp râhşende bû

Altı ay içinde buldı reng ü bû

Bağlanup evrakınun şîrâzesi

Geçdi mehden hüsniniün endâzesi

(V&A, 5842–5844)

Zaman konusunda üzerinde durulması gereken bir başka nokta da olayın anlatılma süresidir. Bir anlatıda zaman üzerine saat, gün, ay gibi belirli zaman dilimlerinden bahsedilebileceği gibi tam olarak belli olmayan zamanlardan da bahsedilebilir. İncelediğimiz mesnevilerde anlatılma süresi hakkında her iki gruba girecek söylemler de bulunmaktadır.

2.7.1. Tam Olarak Belli Olmayan Zaman Dilimleri

Kimi zaman ne kadar sürdüğü belli olmayan ‘*nice, bir gün, çok zaman, gece gündüz*’ gibi zamanlar verilmiştir:

Niçe nevbet dahi gelüp gitdi

Mektebe böyle âh vâh itdi

(L&M, 659)

Bâri ekser zemânda böyle idiüp

Geliüp eksüksüz anda gine gidüp

(L&M, 714)

Tâ ki bir gün şehenşeh-i hâver

Eline tığ alub başa miğfer

(L&M, 1874)

Bir zemândan gözin açub Mecnûn

Bakdı rûyuna Leyli'nün mahzûn

(L&M, 2019)

Birgün ol mübtelâ-yı mihnet ü renc

Gördi bir yirde oynanur satranc

(Ş&G, 848)

Geçdi bu hâl üzre çün çok rûzgâr

'Ayş-ı 'işret eyledi ol iki yâr

(S&A, 1375)

Bu vech ile geçindüm bir nice eyyâm

Gicemüz Kadr olurdu gündüz âlâm

(M-M, 145)

Nice yıl bana hasret olmuş idi

Esîr-i mısır-ı fûrkat olmuş idi

(M-M, 659)

Çün Züleyhâya oldu Yûsuf yâr

Rûz u şeb oldu yâra hidmet-kâr

(Y&Z, 751)

Nice leyl ü nice nehâr oldu

Nice kış u nice bahâr oldu

Oldı bî-had gamı Züleyhânun

Hasret-i vuslatiyle cânânun

(Y&Z, 1686–1687)

Nice yıl geçti ol cüvân-ı şâd

Yûsufî şeh yanında etmedi yâd

(Y&Z, 1721)

2.7.2.Belli Zaman Dilimleri

Bunların yanında ne kadar sürdüğü belli olan zamanlar da verilmiştir. Bu zamanlar saat, gün, hafta, ay, mevsim ve yıl gibi belli zaman ölçütleriyle verilmiştir.

2.7.2.1. Saat

Çün konub oldu bu kavim râhat

Gördiler kim geçince bir sâ'at

(L&M, 1066)

Böyle geçdi bir iki gün hâli

Dâl-ı derd oldu kaddiniün talı

(L&M, 2095)

Andan anasın eyledi da'vet

Didi katlan yarım sâ'at

(L&M, 2112)

İrişüb ol nûr-ı bürhân-i ilâh

İtdi bir sa'âtde ol kavm-i tebâh

(S&A, 1491)

Saat olarak belirtilmeden gün içindeki zamanlar da zamanı belirleme ölçütleri olarak kullanılmıştır. Seher, sabah ve gece gibi gün belli zamanlara bölünmüştür.

Zaman tasvirleri de mekân tasvirleri gibi karakterlerin duygularını yansıtmak için kullanılmıştır. Okuyucuya karakterin duygularını iletme için veya olacaklar hakkında ipuçları vermek için zaman tasvirlerinde de kelimelerin gücünden yararlanılmıştır. Kimi zaman belli zaman dilimlerine karşı ortak bir tutum izlenirken kimi zaman da karakterin duygularına ya da ortamın atmosferine göre aynı zaman dilimine farklı tutumlarla yaklaşmıştır.

2.7.2.2. Seher

Kimi zaman belli olmayan bir seherden bahsedilir:

Bir seher ki Hudâ'ya itdi niyâz

Didi iy 'âleme serâyir-i râz

(L&M, 358)

Sipâhı eyleyüp bu kâre meşgûl

Şıkar adını kıldı bir seher ol

(V&R, 1631)

Kimi zaman da belli bir seher zamanını vurgular:

Seher ile gözi humâr oldı

Gayetile teni nizâr oldı

(L&M, 1712)

Çün seher mülkünün şehenşâhı

Şark u garbun misâfir misâfir-i râhı

(L&M, 1720)

Çün seher mülkünün şehenşâhı

Şark u garbun misâfir-i râhı

Rehzen-i şebden irene bî-dâd

Tîğ-i zerrinile iren feryâd

Taht-ı 'âc üzre itdi istikrâr

Göğsi yilinden ürkdi cünd-i târ

Nice kim saldı tahtına sâye
İtdi bir anda hükmi dünyâyê
 (L&M, 1720–1723)

Seher vakt iricek eyvânına ol hûr
Girüp dîvânın itdi ‘arka-i nûr
 (C&H, 1538)

Seher bu sâgar-ı gerdûn-ı gerdân
İder yâkût seyyâleyle devrân
 (C&H, 1540)

Seher-geh meş’al-i zerîn-hâver
Fürûğıyla cihâna virdi zîver
 (C&H, 2052)

Seher-geh şeh-süvâr-ı çarh-ı devrân
Meh ile Mihr’i kıldı tûb u çevgân

Olup meydânda gerdân tûb-ı zerrîn
Cihânı zîveriyle itdi tezyîn

Gidüp hâver zemînden Rûm’a ol tûb
Onı Meh savlecânile itdi meclûb
 (C&H, 2120–2122)

Seher murgı ider rengîn fesâne
Cem'ün h'âbına rûd eyler terâne
 (C&H, 2792)

Seher-geh hüsv-i fîrûze hır-gâh
Zer ü zâverle tezyîn itdi der-gâh
 (C&H, 3788)

Seher-geh bu tırâz-ı anbûsı
Zerile dehre sürdi senderûsı

Olup zer-i mihri dehr pür-tâb
Cihâna surh-rûhıkla virür tâb

Dili devrân-ı şîd itmişdi şeydâ
Aşılmışdı zamâna surh-ı surh-ı dervâ
 (C&H, 4565–4567)

Seher-geh Zâl-i zerrîn bâl-i devrân
Perinden şehir-i zenge oldu zer-efşân

Fürûğ-ı mihr ile âsâyiş-i şeb
Perîşân oldu tudı onları teb

Şebistânun revâcî oldı târâc

Şebün ‘anber-i revâcî fîbe muhtâc

Hezârân zâğ-ı zerrîn bana şeh-bâz

Görinmekle itdiler ser-cümle pervâz

(C&H, 4956–4959)

Seher yüz şevk ile İskender-i Çîn

Çün asdı çarha bir âyîne-i zerrîn

(M&M, 360)

Seher kalkup yine ol mâh-çehre

Toğardı gün gibi mihriş şehre

(M&M, 759)

Seher kim gûşına takındı mengûş

Subuh-dem zevk-i mâhı eyledi düş

(M-M, 132)

Cemşîd’in savaşı kazandığı ve eğlencelerin bittiği oldukça mutlu çizilmiştir. Çünkü Cemşîd ve Hûrşîd için kavuşma zamanı, düğün günü gelmiştir. Bunu bilen Cemşîd’in psikolojisi ile o sabahın tasviri yapılır:

Seher-geh hücrevi pîrûze peyker

Cihânı zîvere gark itdi yek-ser

Çıkup hâverden ol dem dâver-i Çîn

Ele aldı zer celâcil birle Laçın

Çerâ-gâh-ı zamânî gezdi bî-tâb
Der-enbân oldu anun her germ şeb-tâb

Hınâ-yı mihr ile sâkın muhannâ
İdüp Zühre oldu gerdûnda mücellâ

Tırâz-ı ‘urs içün zeyn oldu eflâk
Bisât-ı şevk içün bast oldu bu-hâk
 (C&H, 5381–5385)

Toğdı çün şevket ile mihr-i seher
Zulmet-i dehri kıldı zîr ü zeber

Açdı mânend-i pîr-i nûrânî
Perde-i ‘ayn-i ehl-i ‘irfânı

Keşf idü� ‘âleme kerâmetler
Halka gösterdi çok vilâyetler
 (Ş&G, 1155–1157)

Seher vakti genellikle olumlu çizilirken kahramanın psikolojisine göre olumsuz çizildiği durumlar da vardır. Savaş günü gelip çatınca seher vakti de olumsuz tasvir edilir. Karakterin ve ortamın gerginliği tasvirde de etkilidir:

Seher-geh hücrevi firûze-hır-gâh
Kurar bir sâye-bân-ı sebz der-gâh

*Giyüp bir Efser-i zerrîn devrân
Olur sahrâ vü kûh üzre zer-efşân*

*İdüp hârâ-yı matla' mihr-i hâver
Diker ucında anun bir bayrak-ı zer*

*Sevâd-ı Hind'i açup Zâl-i gerdûn
Diyâr-ı şâma itdi hayli şeb-hûn*

*O demde encümen terk idüp encüm
Perîşân olup oldu her biri güm*

*Kara yüzlülük izhâr eyleyüp mâh
Döğüp göğsin iderdi 'ukdede âh
(C&H, 4651–4656)*

Sevgilinin gittiği seher vakti de olumsuzdur. Âşık sevgilisinden ayrıldığı için mutsuzdur bu mutsuzlu da tasvire yansır:

*Diyâr-ı yâre irdi bir seher-gâh
Safâ-yı dille kıldı 'azm-i dergâh*

*Tağılmış raht-ı baht u kâr gördi
Der-i dildârı bî-deyyâr gördi
(V&R, 975–976)*

Bu olumsuz tasvirler kimi zaman da olacak olaylar hakkında okuyucuya ipuçları verir. Olumsuz karakter Pervin'in, mesnevinin başkahramanı olan Mâh'ı öldürmeye

karar verdiği seher de olumsuz çizilmiştir. Okuyucu bu seher tasvirini ardından gelecek olan kötü habere hazırlanır:

Seher-geh çünki bu cellâd-ı eflâk

Meh üzre çekdi tîğ-i mihri bî-pâk

Görüp destinde tîğ-i mihri nâgâh

Katı çaldırdı ol dem benzini mâh

(M&M, 451–452)

2.7.2.3. Sabah

Sabah tasvirleri ise incelediğimiz tüm mesnevilerde olumludur. Sabah güneşin doğuşuyla karanlıktan kurtulma, hayatın yeniden canlanma halidir. Bu canlanış, parlaklık ve neşe sabah tasvirlerine de yansır. Kahramanların mutlulukları ve umutları daha çok sabah tasvirleriyle verilmiştir.

Umutlu ve parlak bir sabah tasviri yapan Abdî, okuyucuya Cemşîd'in hislerini yansıtır. Yolculuğa çıkmak için izin alan Cemşîd yolculuk sabahına umutla bakar. Bu umutlu bakış sabahın tasvirine de yansımıştır:

Çıkup envâ'ı şöhret birle hüsrev

Tırâz-ı hüsrevâne viridi pertev

Hıyâmile pür olup rû-yı sahrâ

Sipâhile hıyâm oldu dil-ârâ

Zemîni şeş idüp sümm-i sûtûrân

Zamânı heşt kıldı tîz-ı yegrân

Nişân olurdu püştî nûndan nûn
Sütûrun na'l-i resmi tîrle aydun
 (C&H, 1395–98)

Sevgililerin buluştukları gecenin sabahı da oldukça mutlu tasvir edilir:

Bu hâl üzreyken oldu subh handân
Şeb oldu handeden ol dem gürîzân

Yakasından geçürüp subh ol dem şeb
Ona bir tâc-ı zer virdi leb-â-leb

'Acûzî dehr o tâcî Zâl'e virdi
Dahî Şîr ü 'Utâridle toyurdu

Mu'anber zülfini Hindû-yı devrân
Dirüp koydu külâhı içre ol ân

Arayu Hindûyı mihr oldu peydâ
Ser-â-ser oldu 'anberâ ana şeydâ
 (C&H, 4421–4425)

Beklenen mektubun geldiği sabah da oldukça mutlu tasvir edilir. Ramin'in mutlu olacağı sabahın neşeli tasvirinden hissettirilir:

Meğer bir subh kim rûz idi pîrûz
Şeref-bahş idi mihr-i 'âlem-efrûz

Yüzi gülmişdi sertâser cihânun

Tolu nûr idi cânı âsmânun

Gelürdi bûy-ı cân bâd-ı seherden

Pür idi san cihân gül-berk-i terden

Beşâret nağmesin eyledi mürgân

Sürûr-engîz idi ser cümle Elhân

(V&R, 1263–1266)

Şâh u Gedâ'da Şâh'ın denize gireceği sabah da oldukça parlak tasvir edilmiştir:

Dîdeden gâyib oldu çün kevkeb

Yandı nâr-ı şafakla perde-i şeb

Âsumân zâhir oldu deryâ-veş

Göz gözi gördi geldi toğdı güneş

Keşî-yi âftâb olup peydâ

Yeliken açtı şu'âdân gûyâ

Fî'l-mesel âf-tâb-ı 'âlem-tâb

Oldı deryâ-yı âsumânda habâb

(Ş&G, 1585–1588)

Salaman ile Absal'ın Zengilerin kalesinden kurtuldukları bölümün girişinde yapılan sabah tasviri de kahramanların psikolojileri gibi mutlu çizilmiştir:

Açdı 'ank-yı felek çün bâl-i zer
Âşiyân idindi Kâf'ı Zâl-ı zer

Kaçırub zâğ-ı şebi tâvûs-ı mihr
Kıldı cevlân-gâhını sahn-ı sipihr

Bâğbân-ı 'âlem olub hâr-sûz
Gül gibi güldi girü bûtsân-ı rûz
 (S&A, 1472–1474)

Hilal'in Hoten hanından haber alacağı eğlence meclisi kurup eğlendiği sabah şöyle tasvir edilmiştir:

Meğer bir subh-dem kim câm-ı gerdûn
Tolup hamr-ı şafak olmuşdı mey-gûn

Eline câm alup hûrşîd-i tâbân
Düşüp hâk içre mest olmuşdı galtân

Görüp mihriin o şevkin gonca-i bâğ
Eline gül gibi almışdı ayağ

Ne gonca bel şükûfe varsa kande
Mey-i jâle içüp kılmışdı hande

(M&M, 233–236)

Sabah tasvirleri genel anlamda parlak ve umutludur:

*Çehre-i âfâkı mesrûr eyledi
Dehr için 'işretle pür-sûr eyledi*

*Ol kadar bast eyledi zerrîn-simât
Yer yüzünü tutdı nûrânî bisât
(V&A, 5307–5308)*

2.7.2.4. Gece

Sabahın tersine geceler karanlığın ve hüznün zamanıdır. Genellikle gece tasvirlerinde âşıkların ağlayışları ve yakarışları görülmektedir.

Ne zaman olduğu tam olarak belli olmayan gecelerden de söz edilir:

*Yatardum bir gice seyriimde nâ-gâh
Hemân gördüm cihâna toğdı bir mâh
(M-M, 95)*

*Bir gice didi Yûsufa ey şâh
Ser-güzeştinden it beni âgâh
(Y&Z, 756)*

*Didi bir gice gûşuma pinhân
Benden esrârın itme kılca nihân
(Y&Z, 918)*

*Bir gice nâgihân firâkile
Ağlariken sad iştiyâkile
(Y&Z, 943)*

Bir gice cem‘ olub ‘azîzle ol
Didi gûş it sözümi eyle kabûl
 (Y&Z, 1578)

Nâgehân bir gice bu iki cüvân
Gördiler h’âb içre sırr-ı nihân
 (Y&Z, 1709)

Genellikle yaşanan günün gecesinden bahsedilir. Bu durumda gecenin zamanı bellidir. Yusuf’un kuyuya atıldığı geceyi buna örnek verebiliriz:

Bu gice Rûşen eyle cân gözüni
Bî-hicâb eyle âsmân yüzini
 (Y&Z, 428)

Bir gice yatdı çâhda Yûsuf
Çâh-ı ‘izzet-penâhda Yûsuf
 (Y&Z, 559)

Geceler üzümlenin, âşıklar için rahatça ağlamanın zamanıdır.

Giceler kim duyulmaz anda sırr
Ağlar idi açılmazdı ser ser
 (L&M, 639)

Giceler zâr u zâr iderdi figân
Hem gider hem diridi buni revân
 (L&M, 905)

Şebân-ı şem'-i 'uşşâk ol dil-efrûz
Şebi pür-sûz- giryeyle eyledi rûz
 (C&H, 2584)

O gice gördi gülzâr içre Cemşîd
Hulûl itmiş Hamel burcına Hûrşîd
 (C&H, 3427)

Gice h'âb itmeyüp ol hûb ider âh
Seher feryâdına inlerdi der-gâh
 (C&H, 3624)

İdüp bir gice pâ-yı servi menzîl
Sanasın serv-sân pâ-yı oldu der-gil
 (C&H, 3768)

Tururdu niçe şeb hıdmetde Cemşîd
Çerâğ-ı rûyî bezm içinde san şîd
 (C&H, 3928)

Hisâr-ı çarh çün şebden bürindi
Zemîn zâli siyeh çârın urındı
 (V&R, 793)

Gice hûyile dün gün rüzgârı
Def ü nâyîledür her demde kârı
 (V&R, 533)

Yanup bir gice bu derd ile ol şem'
Didi pervâneye hûnın idüp dem'
 (V&R, 700)

Meğer bir şeb kararmışdı felekler
Derûnundan nâle eylerdi melekler
 (V&R, 1810)

Bir gice hângâh-ı 'uzletde
Ya'ni mâtem-sarây-ı gurbetde
 (Ş&G, 1127)

Bir gice bir nice rakîb u zağal
Biri biriyle itdi bahs ü cedel
 (Ş&G, 1657)

Meğer bir şeb ki mihr-i çarh encüm
Meh-i gerdûnla olmuşdı bile güm
 (M&M, 767)

İrüp şeb uyhuya vardı çün ol şâh

Bu düşi gördi ol h'âb içre nâgâh

(M&M, 866)

Âşıkların çaresiz kalıp kaçtıkları gece de oldukça hüznü anlatılmıştır. Üzgün kahramanlar gibi gecenin tasviri de hüznüdür. Bunun yanında yakalanmaktan korkan kahramanların korkusu da gecenin tasvirinin yapılışını etkilemiştir. Gece tuzak kurucu, kervanların yolunu kaybettirici gibi özelliklerle anılırken ejderha, aslan, panter, kurt ve şeytan gibi korkutucu öğelerle simgeleştirilmiştir.

Bir gün örtüindi felek hevdec misâl

Çâder-i müşgîn şebden kare şâş

Asdı Pervîn nâka-ı gerdûna zeng

Kıldı 'azm-i râh-ı mihnet bî-direng

Gûl-i zulmet bağladı envâra râh

Bu elemnden tîre oldu cân-ı mâh

Deyr-i 'âlemden kesildi sıyt u ses

Deng olub terk itdi feryâdın ceres

Dökdi encüm dâne şeb dâm eyledi

Murg u mâhî cümle ârâm eyledi

Yavu kıldı râhını seyyâreler

Düşdi gam vâdîsine bîçâreler

Ejder-i eflâk idüb od ile ceng
Şîr-i gerdûn oldu encümden peleng
 (S&A, 1128–1135)

Azra'nın üzüntüsü gecenin tasvirinde de etkilidir:

Zengî-i şeb yine 'arz idiüp cemâl
Geydi 'âlem mâtem idiüp kara şâl

Çehre-i encüm büründi dûd ile
Sînesi yandı sipührin od ile
 (V&A, 3830–3831)

Fakat tüm gece tasvirleri korkunç, hüznü ya da acı dolu değildir. Mutlu tasvir edildiği anlar da vardır. Geceler kimi zaman yeni dostlukların kurulduğu, eğlencelerin düzenlendiği sohbet zamanlarıdır. Mihrap'ın Efser ile sohbet ettiği gece böyle çizilmiştir:

Oturdu bir gice hôş hâl bunlar
İdiüp yüz dürlü kıl ü kâl bunlar
 (C&H, 4480)

Reng-i bûyile olur bâğı gülistân bu gice
Şîve dükkânın açar nergis-i fettân bu gice
 (C&H, 2903)

2.7.2.5. Yarın

Gün içinde zamanın anılması gibi yarın, üç gün bir hafta gibi zaman dilimleri de anılır.

Tarab-sâz olup 'ıyş ü nûşa bünyâd

Varup yarın itdi ol ferah-şâd

(C&H, 3331)

Bugün Kayser bana itdi müjde-i şâd

Geliür ferdâ didiler bilki dâmâd

(C&H, 4529)

2.7.2.6. Üç gün

Üç gün, üç gece ya da üç gün üç gece gibi kullanımlara da sık rastlanmaktadır. Bu üç bölümlü zamanların ardından önemli olayların olacağı sezdirilir. Annemarie Schimmel *Sayıların Gizemi* adlı eserinde üçün birçok kültürde olduğu gibi Türk-İslam kültüründe de kutsal sayılan gizemli rakamlar arasında olduğunu vurgular. Üç olağanüstü güçlerin sembolü gibidir. Bu nedenle birçok ayin üçlenir ya da üç kişi tarafından yapılır⁷³. Üç gün bu nedenle de mesnevilerde çok sık kullanılan zaman dilimlerinden olabilir. Büyük değişimler öncesi bu üç günlük zaman dilimi geçirilir.

Ramin Veyse'nin gidişini üç gün sonra öğrenir. Bu haberin ardından delilik alametleri göstermeye başlar:

Didiler bugün üç gündür ki ol yâr

Olupdur mürğ-i gerdûn gibi tayyâr

(V&R, 977)

Üç gün misafir olmak için de ideal süre olarak tanımlanmıştır. Ramin yamyam şehirde üç gün misafir olmaya karar verir:

Bu hâlün bilmeyüp keyfiyetini

Kılup üç gün ikâmet niyetini

(V&R, 1688)

⁷³ Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, 2000, s. 69.

Önemli yolculuklar üç gün sürer:

Bu uslûbile üç gün gice gündüz

Havâs u şâh gidilür yummayup göz

(V&R, 2277)

Bir iki gün gözine gelmeyüb h'âb

Revân oldı kühsâr içre çün âb

Üçinci dün irişdükde seher-gâh

İrer bir sebze-zâra râhu nâgâh

(M&M, 364–365)

Bularla iki gün sür'atle gitdi

Üçünci gün gelüp bir günde yetdi

(M&M, 877)

Çü üç gün ol iki yâr-i Dilârâ

İre cânlar alurlar vü dil ârâ

(M&V, 4350)

İki yâr üç gün üç gice sürerler

Beş on günlük yola âni irerler

(M&V, 4578)

Üç gün süren eğlence meclisleri düzenlenir:

Çün üç gün içre oldu meclis âhir

Hemândan arada 'ışk oldu zâhir

(M-M, 423)

Aşk sırrı üç gün gizli tutulur:

Üç gün üç gice çekdi bu derdi

Dâyesin sonra yâre gönderdi

(Y&Z, 1628)

Üç gün bazen üç gece olarak da anılır. Mihr sultan olacağı şehrin kapısında üç gece bekler:

Çü sülüs leyl gecdi Mihr andan

Görüüb bâb-ı mukaffel bezdi cândan

(M&V, 4936)

Yatup üç gün gicesi ol arada

Müyesser olmadı irmek murâda

(M-M, 274)

2.7.2.7. Hafta/ Yedi gün

Bir hafta eğlence zamanıdır.

Melik bir hefte Kayser'le itdi 'işret

Viriüp ol 'ıyş ü nûşa hayli nüzhet

(C&H, 5121)

Eğlence zamanı kimi zaman bir haftadan fazladır.

Dü-hefte oldı nûş-a-nûş şâhân
Sivüm meydân-ı ‘ursa sürdi yegrân
 (C&H, 5380)

Uzun yolculukların zamanının belirlenmesi için de bu zaman dilimi kullanılmıştır:

Çün ol iki yâr hem-çün mihr ü mâh
Rûz u şeb bir hefte kıldı kat’-ı râh
 (S&A, 1151)

Yas tutma süreci de yedi gündür:

Yedi gün kıldılâtr mâtem serâser
Pes âhir cem’ olup mîrân-ı kişver
 (V&R, 1567)

2.7.2.8. On gün

Veyse’nin babasının hanlığı on gün sürer:

Turup el kıssa on gün anda hakan
Göçüp gitdi veziri eyleyüp han
 (V&R, 2563)

Züleyha ile Aziz’in düğünü de on gün sürer:

On gün on gice oldı sûr u sürûr
Oldı bu kubbe pür-sürûr u hubûr
 (Y&Z, 1038)

2.7.2.9. Bir Ay/Otuz Gün

Otuz gün dehrün olmuş pâdişâhı
Pes âhîr sahla ırmış devr-i mâhı
 (V&R, 1278)

Ne sûz el-kıssa şâh-ı melek mihr-i fersây

Menâzil kat' idüp meh gibi bir ây

(V&R, 1642)

Bu hâlet üzre geçdi çünki bir ay

Özin yitürdi çün mâh-ı şeb-ârây

(M&M, 611)

Bu hâlet üzre geçdim çünkim bir ay

Hilâle döndi mihr-i 'âlem-ârây

(M&M, 646)

2.7.2.10. Yıllar

Kaç yıl olduğu belirtilmeden nice yıllar, bir iki yıl gibi tam olarak belli olmayan zamanlar olarak ele alınabilir:

'İşk-ı dildâra kim giriftârem

Nice yıllar durur ki bîmârem

(Ş&G, 1142)

Bir iki yıl gedâ çü eyledi sabr

Sabr ile eyler idi kendüye cabr

(Ş&G, 1231)

Kimi zaman ise kaç yıl olduğu kesin olarak verilmiştir. Genellikle bir yıldan ya da bir yıl içindeki mevsimlerden bahsedilir.

2.7.2.11. Bir Yıl:

Bunun üstüne geçdi çün bir yıl

Başladı hâl olmağa tebdîl

(L&M, 576)

Ki bir sâl idi ol mâh-ı dü- hefte

Melâmetile olmuşidi katı haste

(C&H, 4125)

2.7.2.12. Yedi Yıl

Yusuf u Züleyha'da yedi yıl bolluk ardından yedi yıl kıtlık olur:

Yidi yıl ekdi biçdi ehl-i diyâr

Sünbülile pür oldu her anbâr

Çünkü bu yidi yıl temâm oldu

Nîle naksile infisâm oldu

Yidi yıl arz-ı Mısır basmadı Nîl

Dahi bârân yağmadı yedi yıl

(Y&Z, 1823-1825)

2.7.2.13. Mevsimler

Kimi zaman mevsimlerden bahsedilse de ne kadar olduğu ya da hangileri olduğundan bahsedilmez:

Nedîm-i hâs olup bir niçe eyyâm

Yanında hâs-ı hâsân oldu bir ‘âm

(C&H, 3936)

2.7.2.13.1. Bahar

Bahar tasvirleri bir zaman tasviri olduğu gibi aynı zamanda birer mekân tasviridir. Bahar tasvirleri bahçelerden, bağlardan, sahralardan ayrı düşünülemez. Onlarla birlikte anılırlar.

Bir zemân kim dem-i bahâridi

Her taraf tâze cûy-ı bâridi

(L&M, 1569)

Kimi zaman da mevsimler başlıklar altında anlatılır. Macera-yı Mâh adlı mesnevide bahar *Sıfat-ı Bahar* başlığı altında tasvir edilir. Bahar zamanı bu mesnevide savaşın başlayacağı zaman olduğundan tasvirlerde de savaş teması kullanılmıştır.

Sıfât-ı Bahar

Şitânun şiddeti çün oldu tâlân

İrişdi ‘âleme nev-rûz-ı sultân

Pür itdi haymelerle bâğı eşcâr

Bezendi cünd-i şâhî gibi ezhâr

Livâsın dökdi zanbak oldu serdâr

Çeküp tığını sûsen itdi ihzâr

Elinde şâh-ı gül pâ-bendi kalkân

K’ide a’dâ ile ceng-i Nerîmân

(M-M, 831-)

2.7.2.13.2. Yaz

Temmuz ayından bahsedilir. Vefâ iyileşip de Mihr'i aramaya çıktığında mevsim temmuzdur. Sıcaklığın ve zorluğun anlatıldığı zamandır.

Çü germâsı temâm oldı temûzın

Ki kızdurdı tenûrın nîm revzen

(M&V, 3314)

2.7.2.13.3. Sonbahar

Sonbahar hastalığın ve ölümün zamanıdır. Tabiatın ölüme hazırlanması, yavaş yavaş yeşilliğini canlılığını kaybetmesi ile karakterlerin sağlıkları arasında bir paralellik vardır. bu nedenle sonbahar tasvirleri hüznölüdür.

Sonbahar olumsuz tasvir edilir. Çünkü okuyucu Leyla'nın ölümüne hazırlanır.

Tâ ki fasl-ı hazâne irdi yıl

'Âlem oldı burûdete mâyl

Bâğ olub sebz cameden 'üryân

Giymişidi nohûdi bir kaftân

Esmekile riyâh-ı sermâ gâh

Olmuşidi giyâh benzi kâh

Teb tutub bergi tâba düşürdi

Geh turâba geh âbe düşürdi

Sarılık düşmüşidi eşcâre

Süstlük gelmiş idi enhâre

Şu zükâm olmuş idi âvâzı

Boğlub yoğidi ser-âgâzı

Dökilür gördi yirlere güller

Yollar idi çîni-i sünbüller

Döğini döğini benefşe-zâr

Yüzini gök gök itdi Nîl-âsâr

(L&M, 2068–2075)

Gedâ'nın hastalanmasının anlatıldığı bölüme bir sonbahar tasviriyle giriş yapılır. Sonbahar tasviri oldukça hüznü ve karamsar çizilmiştir. Burada hastalığı sonucu öleceğine inanan Gedâ'nın psikolojisine okuyucu hazırlanmıştır. Gedâ tıpkı doğanın bu mevsimde ölmeye başlaması gibi hastalığı sonucu kendisinin de öleceğini düşünmektedir. Bu bilgi verilmeden önce sonbahar tasviri şöyle yapılır:

Geldi bir dem ki hasta ldı cihân

Sebze-i bâğa irdi derd-i hazân

Başı çeğnizür idi eflâkûn

Teni ditrerdı cümleden hâkûn

Biri birine söykenüp ol ân

Tağlar inleyüp iderdi figân

Çemenün hâli hod mükedder idi

Cûylar hep yabane söyler idi

Sebzenün çehresi sararmış idi

Lâlenün gözleri kızarmış idi

Küle dönmiş idi gül-i ahmer

Benzinün kanı gitmiş idi meğer

Söylese bülbül işidilmez idi

Za'file gören anı bilmez idi

Nergisün gözi nûrı akmış idi

Sâye-veş kendüyi bırakmış idi

(Ş&G, 1610–1617)

2.7.2.13.4. Kış

Bir başka olumsuz çizilen mevsim de kıştır. Kış bir engelleyici olarak çizilmiştir. İstenmeyendir, kahramanın amca yönelik yolculuğunu sekteye uğratandır.

Kış yola çıkmak isteyen Ramin için yolculuğunu engelleyicidir:

Didi kim şimdi hangâm-ı şitâdur

Henüz eyyâm-ı sermâ nâ-şitâdur

(V&R, 1409)

Mihr ile Vefâ için kış, misafir olarak geldikleri şehirden gitmelerine engel olan engeldir.

Kî tenhâ yetmeden gösterdi serdi

Bürûdet toldı çarh-ı lâciverdi

(M&V, 4648)

2.8. ANLATIM TEKNİKLERİ

Anlatıda esas olan hikayedir. Tüm anlatı şahısların başından geçen bu hikayenin ne zaman nerede ve nasıl gerçekleştiği üzerine kurulmuştur. Fakat her sanatçı bunu farklı tekniklerle aktarır. Anlatıyı özgün hale getiren asıl unsur da bu tekniklerdir.

Anlatım tekniklerinden birkaçına çalışmanın bu safhasına kadar değinmiştik. Özetleme tekniğini olay örgüsünü aktarırken incelemiştik. Bu tekniğin uygulanmasıyla şair üzerinde durmak istemediği ya da çok önemli görmediği zamanları bir iki beyitle özetleyip asıl konuya geçmiştir. Böylece eserde zamanın aktarımında kendince tasarruflar elde etme imkanı bulmuştur. Bu tekniği kimi zaman da geriye dönüş tekniği ile birlikte verildiğini de görürüz. Asıl kahramanın yanında olmadıklarında diğer kahramanların neler yaptığı geriye dönüp özetlenerek hikaye anına geri dönülür. Bu teknikle şair hikaye anını kronolojik olarak verdiği halde geçmişe de göndermeler yapma imkanı elde etmiş olur. Özetleme tekniğinde özetlenen zaman dilimi nice yıllar gibi tam belli olmayan kelimelerle ifade edilebildiği gibi yedi yıl, bir yıl gibi belirli zamanlarla da verilebilir.

Özetleme tekniğinin dışında bu bölüme kadar bahsettiğimiz bir diğer önemli teknik ise tasviridir. Zaman, mekan ve kişi tasvirleri yapılırken bunların bir birlerinden tamamen ayrı tanımlamalar olmadıkları dikkatimizi çekmektedir. Zaman tasvirleri mekandaki değişimleri de beraberinde verir. Mekan tasvirleri de zamanın bir aynası şeklindedir. Aynı zamanda zaman ve mekan tasvirleri karakterlerin tasvirleriyle bağlantılıdır. Olumlu karakterlerin yaşadıkları anlar ve mekanlar da olumlu tasvir edilirken olumsuz karakterlerin tasvirleri gibi yaşadıkları yer ve zamanın tasvirleri de olumsuzdur. Tasvirler yalnız anlatıcının tutumunu değil aynı zamanda karakterin ruhi durumunu da ele verir. Karakterlerin psikolojik durumlarını ve ortamın atmosferini de zaman ve mekan tasvirleri yoluyla çıkarabiliriz. Bu durumda tasvir tekniği kullanan mesnevi şairi sadece gerçeğe ayna tutan biri ya da gerçeği tıpatıp resmeden bir ressam değildir. Onun tasvirleri anlatının aktarmak istediği duygu ve düşünceleri de içeren birer ipucudur. Birbirlerinden kopuk yalnızca fon oluşturmak amacıyla kurgulanmış betimlemeler değildir.

Mesnevileri incelediğimizde bu tekniklerin dışında karşımıza çıkan diğer teknikleri şöyle sıralayabiliriz:

2.8.1. Anlatma

Masal, destan, mesnevi, hikaye gibi anlatma esasına dayalı eserlerde genelde anlatma yöntemi uygulanır. Anlatma tekniğinde anlatıcı ön plandadır. O, her zaman eser ile okuyucu arasındadır. Böyle bir mevkide o anlatacağına anlatır, söylenmesi gerekeni söyler. Hatta anlatılan hikayeye ve okuyucuya yönelik tasarruflarda bulunur. Bir anlatıda eğer dikkatler mutlak anlamda anlatıcı üzerine yoğunlaşıyorsa, o anlatıda bu tekniğin ağırlıklı olarak uygulandığı söylenebilir⁷⁴.

İncelediğimiz mesnevilerde anlatma yöntemi sıkça kullanılmıştır. Anlatıcı olayı aktarırken konuşmaları nakleder. ‘*Dedi, söyledi, iletti...*’ gibi sözlerle anlatıcı karakterin dediğini aktarır:

Dedi ey adı Mâhım hüsnî mahım

Sehab-ı canda kevn gibi pinahım

(M&M; 253)

Çağırup andan ana didi eyâ

Cânumun cânı göze nûr-ı cilâ

(L&M, 759)

Didi Mecnûn iy peder billah

Sen de tut gûşunı bana geh gâh

(L&M, 842)

Didiler hüsvê bu nâle kimden

Ne şîrînden irer sana bu şîven

(C&H, 800)

⁷⁴ Tekin, **a.g.e.**, s. 189.

Didi iy kavm-i vâlih ü hayrân
Mey-i gafletle mest ü ser-gerdân
 (Ş&G, 727)

Didi pervâne-i gamh'âra iy yâr
Bana îsâr kıldun cânı tekrâr
 (V&R, 828)

Didiler düşdün ola mı bende
Şimdi oldun ola mı efkende
 (Y&Z, 365)

Karakterlerin duyguları da aktarmacı bir anlatımla verilir:

Hâsılı dâyeden idüp nefret
Gösterürdi 'alâyim-ı vâhşet
 (L&M, 390)

Bahâr efrûz bu şi'ri itdi perdâht
İşidenler dil ü cân itdi der-baht
 (C&H, 3003)

Kahramanların hislerini, korkularını anlatıcı bize aktarır:

Korkuları buyidi sırları fâş
Ola nâ-geh duya anı evbaş
 (L&M, 532)

2.8.2. Gösterme

Mesnevilerde anlatma yöntemi yanında gösterme tekniği de uygulanmıştır. Bu teknikle sahne okuyucuya sözü edilen faaliyete katılıyormuş duygusu verir, çünkü okuyucu faaliyetin hem oluşunu hem de olduğu anı aynı anda yaşamaktadır. Böyle bir faaliyetin olmasıyla, onun okuyucu tarafından işitilmesi arasında sadece romancının olayı anlatmasına yetecek kadar zaman vardır. O halde sahne içinde çok şey olan anları anlatmak için kullanılan bir tekniktir⁷⁵.

Anlatma yönteminde okuyucu ile eser arasında anlatıcının varlığı belirgindir. Oysa gösterme yönteminde okuyucu doğrudan esere yönelir. Anlatma yönteminde, zaman olarak geçmiş zaman ağır basarken, gösterme yönteminde şimdiki zaman ağır basmaktadır.

Duygusal yoğunluğu olan sahnelerde konuşmaların verilmesinde özellikle bu tekniğe başvurulmuştur. Konuşmaların gösterilmesinde, diyalogların verilmesinde şiirler kullanılmıştır. Sevgililer birbirlerine şiirlerle seslenirler. Cemşîd ü Hûrşîd mesnevisinde Cemşîd'in sözleri on yedi gazel, dört rubai ve beş kıta olarak gösterilirken Hûrşîd'in sözleri yedi gazel ve iki rubai olarak verilir. Bu mesnevide farklı olarak ikincil karakter olan Mihrap da bir kıta okur. Şâh u Gedâ adlı mesnevide de Taşlıcalı Yahya Bey baş kahramanın ağzından şiirler vermiştir. Gedâ'nın sözlerini beş gazel ve bir kıtada görürüz. Vamık u Azra'da da kahramanlar şiirler okur. Bu mesnevide yalnız baş kahramanlar Vamık ile Azra değil ikincil kahramanlar da şiirler okur. Böylece onların duygu ve düşünceleri de göstwerilir.

Kimi zaman karakterlerin davranışları da gösterilmiştir, bu davranışlardan onların duygularını anlarız. Kays'ın (Mecnûn'un) dadısına karşı davranışları göstermeci bir anlatımla çizilmiştir:

Hidmet itdükçe dayesi candan

Ol yakışmaz kaçaridi ândan

⁷⁵ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1998, s. 50.

*Öpeyin dise bir yirin her-bâr
Çağırurdu sanurdu sokdı mâr*

*Gül yanağını koksa mihrenden
Koçınurdu sanurdu batdı diken*

*Alsa anı kucağa yâ eline
Koçub itse kolın kemer beline*

*İtelerdi elinde bir nice bâr
Âğa düşmüş tepede mâhi-vâr*

*Gözine sürse ellerin geh gâh
Çekeridi elini ol yüzi mâh*

*Ohşayn dise sîb-i gabganı
Çan iderdi dehânını lebini
(L&M, 383-389)*

Cemşîd ü Hûrşîd'de de Hûrşîd'in utandığı söylenmemiş ama gösterilmiştir:

*Gül-âb-âmîz olup Gül-berg-i zîbâ
Hacâlet birle rûyı oldu hamrâ
(C&H, 2819)*

Ramin'in sevinçle mektuba nasıl davrandığı şöyle çizilmiştir:

Öpüp müşkin hatın oldı güher-pâş

Sürüb rûyına dökdi dîdeden yâş

(V&R, 834)

Şâh u Gedâ'da hafif sarhoş Gedâ ile Şâh'ın karşılaşp bir yere gittiklerinde Gedâ'nın davranışları çizilmiştir. Bir duvara dayanır:

Sâye gibi Gedâ-yı bî-çâre

Tayanıp kalmış idi dîvâre

(Ş&G, 785)

Vamık ile Azra'nın karşılaşması da gösterilmiştir:

Bakup uğrın birbiriniün âyına

Hôş mukâbil geldi iki âyine

(V&A, 2910)

Savaş sahneleri mesnevilerde göstermeci bir anlatımla uzun uzun verilmiştir. Vamık u Azra'da da savaş sahneleri göstermeci bir anlatımla çizilmiştir:

Kopdı bir vech ile leşkerden gırîv

Ejderidi cenk iden ya nerre dîv

(V&A, 2020)

Çekdi tîğın na'ra urdu ra'd-vâr

Na'rasından gümledi dâr u diyâr

(V&A, 2023)

2.8.3. Mektup

Mektup tekniği, yazara başka bir anlatım tekniğinin sağlayamayacağı üstünlükler kazandırır. Olayların en küçük ayrıntıları, roman kişilerinin duyguları ve konuşmaları, bu plan içinde, o anda yaşanan duygunun bütün ruhu ve sıcaklığıyla ve

yeni olmuş bitmiş olayların bellekte kalan en ayırıcı özellikleriyle birlikte ifade edilir⁷⁶. Mektup tekniğinin kullanımı anlatıya birden fazla bakış açısını kullanma fırsatı verir. Mektup sahiplerinin duygu ve düşüncelerini kendi ağızlarından ifade edişlerine şahit oluruz.

Leyla vü Mecnûn'da ilk yazılan mektup Mecnûn'dan Leyla'ya yazılmıştır. Sitem dolu bu mektup karşı tarafa hitapla başlar:

İy cefâ taht-gâhının şâhı

Bî-vefâlık sipihrinün mâhı

(L&M, 1462)

Ardından hemen bahsedilmek istenilen konuya girilmiş, sevgiliye vefasızlığı için sitemlerde bulunmuştur. Kendisinin çektiği dertleri anlatır ama bunun için sevgiliyi de suçlamaz. Mektubun sonunda ise ismini yazarak mektubu iletecek kişiye verir:

Nâme çün buldı hatm ü pâyânın

Gözi kanıyla yazdı 'ünvânın

(L&M, 1497)

Bu mesnevideki ikinci mektup ise Leyla'dan Mecnûn'a yazılmıştır. Bu mektupta Leyla mektuba Allah'a hitapla başlanır:

Nâm-ı Hakk ile eyledi mehdin

İtdi bu vechile anun fethin

(L&M, 1510)

Ardında sevgiliye hitap eder. Hitabın ardından kendi halini anlatır. Mektubu bitirdikten sonra mühür vurur:

Nâmeyi çün yazıb temâm itdi

Mühr urub misk ile hitâm itdi

(L&M, 1561)

⁷⁶ Tekin, **a.g.e.**, s. 227.

Cemşîd ü Hûrşîd'de yazılan ilk mektup Cemşîd'ten sevgilisi Hûrşîd'e yazılmıştır. Mektuba Allah'a hitapla başlanır:

Hudâ nâmıyla ola âgâz-ı nâme

Ricâ-vâr hayr ile iri hitâme

Hudâvend-i cihân Dâdâr-ı devrân

Gafûr-ı cürm-i her-sâhib-i günâhân

(C&H, 3989-3990)

On iki beyit boyunca Allah'ın sıfatlarından bahsedip onu öven Cemşîd ardından sevgilisinin durumunu merak eder. Ona hitap edip halini sorduktan sonra bir gazelle kendi halini anlatmaya koyulur. Kendisinin ne kadar acı çektiğini, sevgilisini özlediğini anlatıp ona vefasını belirtir. Mektubun sonuna ise ismini yazar:

Bu gûne sûz u derdile o nâme

Ciğer kanyla vardı hôş tamâme

Ona hûn-ı ciğerle yazdı 'unvân

Midâdı derdile hıltı eyleyüp kan

(C&H, 4041-4042)

Bu mesnevide ikinci mektup Hûrşîd'in Cemşîd'in mektubuna yazdığı cevaptır. Bu mektup da Allah'a hitapla başlar.

Hudâ nâmıyla irüp 'ünvân-ı nâmî

İder hırzile tuğrasın kirâmî

Anun nâm-ı şerîfi hırz-ı cândur

Senâsı ser-te-ser vird-i zebândur

(C&H, 4186-4287)

Dört beyit boyunca Allah'ı öven Hûrşîd ardından sevgilisinin durumunu merak edip halini sorar. Ardından kendi durumundan bahsedip, çektiği özlemi anlatır. Uzun uzun eski mutlu günlerine duyduğu özlemi anlatan Hûrşîd, kaleye hapsedilmekten çok sevgiliden uzak kalışına üzülmektedir. sevgilisine duyduğu özleminin yanında ona duyduğu bağlılığı ve vefasını anlatır. Ardından bir gazelle aşkını anlatan Hûrşîd, mektubun sonuna mühür vurur:

Hezârân i'tizâr-ı vâh ile ol mâh

Dürüp ol nâmeye mühr urdı idüp âh

(C&H, 4260)

Veyse vü Ramin adlı mesnevide de aşıklar mektuplaşırlar. İlk mektubu sürgüne gönderilen Veyse sevgilisine bu sürgünü haber vermek için yazar. Mektuba uzun uzun Allah'ı anarak başlar.

Didi evvel anun adın ki Hakdur

Ki her bir harf zikri bin sebakdur

(V&R, 724)

Uzun uzun Allah'ı anıp peygamber hikayelerinden örnekler verdikten sonra kendi durumunu anlatmaya başlar. Şehzadelikten sürgüne düştüğünü, sığındığı bu ülkede aşık olduğunu ama bu ülkeden de kovulduğunu anlatır. Sevgilisine aşkını anlatıp giderken en çok onun kendisini unutmasından korkar. Mektubu bitirdikten sonra mühür vurur.

İkinci mektup Ramin'in yazdığı cevap mektubudur. Bu mektup da Allah'ı anışla başlar. Ardından aldığı mektupla ne kadar mutlu olduğunu vurgular. Sevgilisine duyduğu özlemi ve vefasını vurgulayan Ramin çaresizliğini anlatır. Ramin sevgilisine olan sadakatini vurgularken o da unutulmaktan korktuğunu belirtir. Kadınlar hakkında oluşan genel kanıdan, vefasızlıktan yakınıp sevgilisinin de aynı olmasından korkar. Korkusunu belirttikten sonra aşkını anlatır. Vefâsını ve bağlılığını vurgular. Aşkından vazgeçmeyeceğini anlatır. Mektubu bitirdikten sonra katlayıp haberci görevi gören Pervane'ye verir. Mektupla birlikte sevgilisine bağlılığının simgesi olarak bir yüzük gönderir.

Bu mesnevide geçen üçüncü mektup Veyse'den Ramin'e yazılan cevap mektubudur. Mektuba Allah'ı anışla başlayıp uzun uzun onun sıfatlarını anar. Sevgilisi gibi kendisinin de ayrılık acısı çektiğini, onu özlediğini anlatıp vefasını vurgular. Sadakatini anlattıktan sonra mektubu bitirir.

Şâh u Gedâ adlı mesnevide de mektup kullanımı karşımıza çıkar. Şâh, Gedâ'nın aşkını saklamayıp söylediğini öğrenince kızıp ona bir mektup yazar. Girişte Allah'ı anar. Daha sonra hitap bölümü başlar. Acıma ve kızgınlık sözleriyle dolu hitabın ardından asıl konuya geçer. Sırrını tutamadığını öğrenmiş, öfkelenmiştir. Eğer kendisini seviyorsa hemen bu şehri terk etmelidir. Mektubun nasıl bittiği verilmemiştir.

Bu mesnevide ikinci mektup Gedâ'dan Şâh'a yazılmıştır. Girişte Allah'ı anıp, onun sıfatlarını peygamber kıssalarına göndermeler yaparak anar. Daha sonra sevdiği kişiye hitap eder. Asıl konuya geçerek önce kendisinin çektiği acıları anlatır. Sonra da geri dönme isteğini bildirir. Hiçbir şey istememektedir, yalnızca sürgününe son verilmesini ister. Mektup bitince bir haberci ile gönderir.

Mihr ü Vefâ'da sözü edilen ilk mektup Vefâ'nın Mihr'e yazdığı mektup olarak verilse de sadece içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Buna cevap olarak Mihr'in yazdığı mektup ise ayrıntılarıyla verilir. Mihr mektuba Allah'ı anarak başlar:

İdüp ser-nâme hamd-i hakk'ı ol hân

Ser-â-ser sözleridür dîn ü îmân

(M&V, 3871)

Allah'ın sıfatlarını anarken aşk kahramanlarıyla birlikte verir. Allah'ın aşkı veren olduğu ve aşkta çekilen zorlukların sonunda mutluluğu vereceği vurgulanır. Allah'ın anış bölümünün ardından sevgiliye hitap bölümüne geçilir. Sevgiliye hitap eden Mihr, ilk olarak kendi halinden bahseder. Vefâsını, aşkını ve özlemini anlatır. Sadakatini uzun uzun anlatıp bir tek ona olan bağlılığını vurgular:

Bunu bil ki gözümün nûrî Vefâ Şâh

Bu kesret içre bir sensin bir Allâh

(M&V, 3924)

Sevgilisinin halini merak ettiğini anlatıp cevap istediğini söyleyerek mektubunu sonlandırır.

Bu mektuba cevap olarak Vefâ da mektup yazar. Vefâ da mektubuna uzun uzun Allah'ı anarak başlar. Ardından kendinden bahseder. O da sadakatini, ayrılık acısı çekişini ve özlemini anlatır. Vuslat isteğini vurgular: sevgilinin güzelliğini anlatır. Birlikte kaçmak ister. Sevgilisine halini anladığı için teşekkür eder.

Vamık u Azra'da da mektup tekniğinin kullanımına rastlarız. İlk mektup Şâh Taymus'un Turan hanına kızını istemek için yazdırdığı mektuptur. Bu mektubun içeriği verilmiş ama biçimi hakkında bilgi verilmemiştir. İkinci mektup ise öfkeli Tûr'un Dilpezir'e şehri ve Behmen'i teslim etmesi için yazdığı mektuptur. Mektup hitapla başlar ve hemen yazanın isteğini bildirerek sonlanır. Mektup biçiminden çok bir emir notu gibidir:

Böyle yazmış hışm idüp k'ey Dilpezîr

İrişicek sana bu hükm-i nezîr

Vâcib oldur kim ita'at idesin

Olmaya kim bir şenâ'at idesin

Ol iki müdbir k'itmişdür fesâd

Kayd u bend it al getür oldur murâd

(V&A, 1925-1927)

Bu mesnevide yer alan bir diğer mektup Mizban'ın Şâh Taymus'u düğüne davet için yazdığı bir çeşit davetiyedir. Bu mesnevide klasik tarzda yazılmış bir mektup örneğine rastlamayız.

Tüm verilen bu mektuplara baktığımız da belli bir mektup biçimi olduğunu görürüz. Mektuplara genellikle Allah'a hitapla başlanmış ardından yazılan kişiye hitap edilmiştir. Öfkeyle yazılan iki mektup hariç, Mecnûn'un sevgilisinin evlendiğini duyduğunda yazdığı mektup ve Tur'un Behmen'i esir olarak istediği mektup, hariç hepsi Allah'a hitapla başlar. Yazılan kişiye hitabın ardından önce yazılan kinin durumu

merak edilip ona sorular sorularak hali öğrenilmek istenir ardından da yazan kendinden, duygu ve düşüncelerinden bahseder. Bu safhadan sonra da mektubun yazılmasının asıl nedeni belirtilir. Sadakat ve sevgileri vurgulanarak mektuba son verilir. Mektubun sonunda imza olarak isimleri yazılır veya mühür vurulur. Burada ilginç olarak genelde erkek kahramanların isimleri yazıldığı verilirken kızların mühür vurduğu belirtilmiştir. Leyla, Hûrşîd ve Veyse mektuplarının sonunda mühür vururlar.

Mektupların anlatımı her ne kadar karaktere ve şaire özgüyse de bir ortaklık göze çarpmaktadır: sadelik. Mesnevinin genel diline oranla daha sade bir anlatım kullanılır. H. Dilek Batislam ‘*Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım*’ adlı makalesinde mesnevilerde kullanılan mektup tekniğinde anlatım biçiminde ortaklıklar olduğunu vurgulamıştır:

Yaptığımız bu inceleme sonucunda mesnevi şairlerinin soyut bir anlatım biçimi yerine, okuyucuyla daha rahat iletişim kurmak amacıyla ya da mesnevi kahramanlarıyla okuyucuyu yakınlaştırmak, kahramanların duygu ve düşünce dünyasına okuyucunun ortak olmasını sağlamak için mektup tarzı anlatımdan yararlandıklarını söyleyebiliriz. Bu nedenle de mektup bölümleri dil ve anlatım açısından değerlendirildiğinde anlatımın divan şiirinin dilinden tam anlamıyla uzak olmasa da daha sade ve içten, karşılıklı konuşma havası içinde olduğu görülür. Çünkü, mesnevi içinde mektup bölümüne yer verilmesinin eserin genel anlatım tekniği içinde biteviyeliği kırarak anlatıma canlılık, olay kurgusunun akışına çeşni ve renk katmak, okuyucunun ilgisini çekmek gibi değişik işlevleri vardır. Bu işlevlerin gerçekleştirilebilmesi için söz "konusu bölümlerdeki anlatım özelliklerinin diğer bölümlerden farklı olması gerekir"⁷⁷.

2.8.4. Diyalog

İki kişi arasında yapılan konuşma anlamına gelen diyalog, anlatıda olayların ve kişilerin gelişimini gösteren önemli bir anlatım tekniğidir. Diyalog tekniği ile kahramanlar, kendileri hakkında olduğu kadar başkaları hakkında da bize bilgi verir. Bu teknik, kahramanlarla ilgili doğrudan bilgi veren bir özellik taşır. Diyalog tekniği okuyucuya kahramanlar arasındaki çatışmayı ve sempatiyi sergileyen bir tekniktir.

⁷⁷ H. Dilek Batislam, ‘*Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım*’, **İlmî Araştırmalar**, sayı: 13, İstanbul, 2002, s. 33.

Diyalog tekniği eserde birden fazla işlevi yerine getirir. Bir yandan olayın gelişmesini sergilerken bir yandan da kahramanların psiko-sosyal konumlarının açıklamasını yapar. Düşünce ve felsefelerin yansıtılmasını sağlar. Anlatıma doğallık verir. Farklı kişilerin bir araya gelmesiyle de farklı kültür ve konuşmaların, üslupların ortaya çıkmasına olanak sağlar. Metnin tek düzelikliğini, muhtemel ağırlığını azaltır⁷⁸.

Mesnevilerde diyaloglar çeşitli şekillerde kurgulanmıştır. Tek bir beyit içinde her ikisinin konuşması verilerek yapılmış olabilir. Şeyh'le Ramin'in konuşması tek beyit içinde her ikisinin konuşmaları verilerek yapılmıştır. Konuşmalar arasında farkı anlatmak içinse Şeyh'in sözleri 'Eyitti' diyerek Ramin'in cevapları ise 'Didi' diyerek başlatılmıştır. Böylece şair tek beyit içinde karşılıklı konuşmayı oluşturmuştur:

Eyitdi nitesin iy merd-i 'âşık

Didi mihr ü vefâ içinde sâdık

Eyitdi nicedür dilden ana yol

Didi dil kandedür cânumdur ol

Eyitdi söyle andan bir nişâne

Didi evsâf-ı cân sığmaz beyâne

Eyitdi iste bu gamdan necâtı

Didi kim cânumun oldur hayâtı

Eyitdi bana mihründen haber vir

Didi evvel kademde cân u ser vir

⁷⁸ Tekin, a.g.e., s. 255.

Eyitdi kim nedür bî-ser bu cismi
Didi genc isterisen boz tılsım

Eyitdi söyle ol gencün bâhâsın
Didi öldürmedür nefs ejderhâsın

Eyitdi erderhânun zehri vardur
Didi 'ışkun dahı yâ-zehri vardur

Eyitdi nice saklar 'âşık cânı
Didi anunladur bu zinde-gânı

Eyitdi 'ışk-ı hod nâr-ı belâdur
Didi hâkûn zer eyler kimyâdur

Eyitdi kim olur iksîre vâsıl
Didi her kim ki itdi 'ışkı hâsıl

Eyitdi ne gerek ol şem' içün cem'
Didi kibrît-i rûy ü zîbak-ı dem'

Eyitdi dem'i hod reşhât-ı demdür
Didi dirlik bu demsiz yer ne demdür

Eyitdi yok midur bu râha pâyân
Didi bî-hadd ü pâyândur reh-i cân

Eyitdi anda var midur hasâret
Didi hayfile cem' olmaz ticâret

Eyitdi kim başarur ol sebîli
Didi şol kim 'inâyetdür delîli

Eyitdi vuslatından var mı behre
Didi ol zikre yokdur bende zehre

Eyitdi kul beyân-ı küfr ü îmân
Didi zülf-i nigâr u rûy-ı cânân

Eyitdi sana kimdendür bu telkîn
Didi cânânedendür iy şeh-i dîn

Eyitdi nola geçsen bu belâdan
Didi kimdür geçen zevk ü safâdan

Eyitdi çoğ olur 'ışkun helâki
Didi hiç eylemez 'ışk ehli bâki

(V&R, 1209- 1229)

Aynı şekilde tek beyit içinde kurgulanırken kimi zaman ‘*Didi*’ ve ‘*Didi*’ şeklinde de verilmiştir:

Didi kandandur geliş ey bahtiyâr

Didi gam çekmezdim olsa baht yâr

Didi gam eksük olur mı âdeme

Didi bî-had fark olur gamdan gama

Didi itsen bize ol gamdan beyân

Didi çehremden ser-â-serdür ‘ayân

(V&A, 2468-2488)

Kimi zaman da her bir konuşmacı farklı beyitlerde söyleyecek şekilde de ayarlanmıştır. Daye ile Azra arasında geçen diyalog bu tür bir diyalog kurgusuna örnektir:

Eyle ahvâlün bana bir bir beyân

Söyle esrârı nihânından ‘ayân

Eyledi bin şerm idüp derd ile kâl

Didi müşkildür katı ey dâye hâl

Nicesi senden iden razum nihân

Kim bana sensin anamdan Mihribân

(V&A, 875-876)

Kimi zaman da birer beyit değil uzun konuşmalar şeklinde diyaloglar oluşturulmuştur. Buna Azra ile Hüma arasındaki diyalogu örnek olarak gösterebiliriz:

Hümâ:

Nâlenüzden hâsıl itdüm ihtirâk
Bu belâ vü derd ü gam sizden irak

Cânunuzda nice oddur odunuz
Kim boyandurdu sipihri dûdunuz

Şâh-ı gülsiz nâlenüz bülbül gibi
Benzüniüz kahr âteşinden kül gibi
 (V&A, 3971-3973)

Azra:

Hızrsın var ise sen 'Îsâ-nefes
Kim bize oldun bu dem feryâd res

Sûretün nakşı perî hulkun melek
Hüsnüniün sergeştesi dün gün felek

Âhter-i burc-ı sabâhatdür yüzün
Gevher-i dürc-i melâhatdür sözüün
 (V&A, 3981-3983)

Ûdî ile Mâh arasında geçen konuşmayı da bu tür diyaloga örnek verebiliriz.

Mâh:

Didi ey 'âşık-ı nâ-şâd u şeydâ
Ki sensin zerre vü ben mâh-ı garâ

*Dilersen yâr olam ben sana her-bâr
Bu sırrun 'âleme fâş itme zinhâr*

*Eğer esrârını ifşâ idersen
Beni 'âlemlere rüsvâ idersen*

*Bu vech ile safâ sürmez olursın
Beni düşde dahı görmez olursın*

*Meseldür son peşîmân assı itmez
Su gibi sekmeyenün işi bitmez*

*Sana bu söz nasîhat olsun ey yâr
Sakın esrârını tuymasın ağyâr
(M-M, 115-120)*

Ûdî:

*Didüm ey pertev-i nûr –ı İlâhî
Ki sensin burc-ı hüsnün mihr ü mâhı*

*Bi-hamdi'llâh müyesser oldu bana
Ki oldum âşînâ ey mâh sana*

*Seni gökde aradum yirde buldum
Sana cân u gönülden 'âşık oldum*

*Murâdum buydı Hakdan ki seher-gâh
Bana yâr-ı vefâ-dâr ola bir mâh*

*Cemâlündür bana âyîne-i 'ışk
Odur âyîne-i âyîne-i 'ışk*

*Bana çün kim sen itdün bu vefâyı
Umaram görmeyem cevr ü cefâyı*

*Sa'd imiş yıldızum ben anı bildüm
Gönül tahtındaki sultânı bildüm*

*Yakan 'ışk âteşine sînesini
Bulur bî-şübhe ol kes Tanrısını*

*Bi-hamdi'llâh irüüdüm ben murâda
Ki oldum dâyimâ zevk u safâda*

*Umaram Hazret-i Hakdan ki dâyim
Olasın 'ahdüne ey mâh kâyim*

(M-M, 122-131)

Züleyha ile Daye arasındaki diyalog da bu şekilde verilmiştir:

Dâye:

*Didi bir gice gûşuma pinhân
Benden esrârün itme kılca nihân*

*Anladum var dilünde bir derdün
Görinür âyinende pür-gerdün*

*Derdüni benden eyleme pinhân
Şâyed olam o derdüne dermân
(Y&Z-918- 920)*

Züleyha:

*Ağlayub didüm ana ey dâye
Sensin ancak neşâtuma mâye*

*Bir büt-i dil-rübâ dilüm kapdı
Nice kim kapdı dil ana tapdı*

*Nice büt ki büt-i melek-sîmâ
Görsen inen güzel inen zîbâ*

*Mâsivâ çıkdı hep derûnumdan
Haberüm yok benüm birûnumdan*

*Pes odur şimdi dilde dîdemde
Bu derûn u bîrûn-ı ‘âlemde
(Y&Z, 921-925)*

2.8.5. İç Çözümleme

İç çözümleme yöntemi en kısa tanımıyla anlatıcının araya girerek kahramanların duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarması demektir⁷⁹. Anlatma yönteminin kullanıldığı eserlerde, iç çözümleme tekniği sık kullanılır. Kahramanların içinde bulundukları durumu, okuyucuya anlatman için anlatıcı araya girerek kahramanın içinden geçen düşünceleri ve duyguları aktarır. Anlatıcı, kahramanın psikolojik durumunu okuyucuya aktarırken, kendi düşüncelerini de araya katmayı ihmal etmez.

Mihr ü Mâh'ta bu tekniğin kullanıldığını gözlemleriz. Pervin'in içinden geçirdiklerini anlatıcı şu şekilde aktarır:

Didi böyle cihanda olmadan sağ

Ölüp olsam yeg idi tu'me-i zağ

Diyüp geçti bu gönlünden kim ol an

Turup tiz eyleye ol şahsı bî-can

(M&M, 501-502)

Aynı mesnevide Mihr'in duygu ve düşünceleri de bu tekniğin kullanımıyla okuyucuya aktarılır:

Der idi kendüye idüp nidâyı

Eğer sende olaydı mihr ol ayı

Yolında terk idüp cân u teni sen

Kılup itlâk mahbesden anı sen

Öninde şevkile çün şem'-i pür-nûr

Götürüp barmağ olup küfrden dûr

⁷⁹ Tekin, a.g.e., s. 260.

*Tutardun şehir-i Çine râh anunla
Olurdun reşk-i Mihr ü Mâh anunla*

*Kabûl iylers'olup hemser o mürde
Bulup istediğini gökde yerde*

*Girüp zerrîn ü sîmîn câme-h'âba
Varup çün Mihr ü Meh bir yerde h'âba*

*Olup geh la'l-i cân-bahşile hemdem
İderdün anı dil derdine emsem*

*Kılup geh bâğ-ı vaslunda yerin bir
Deredün nahl-i kaddinde anun ber*

*Muhassal irişüben çün visâle
Sürerdün zevki katup yağı bala*

*Diyüp ol mâh-rû-yı Müşteri-baht
'Utarid-menzilet ü âsmân-taht
(M&M, 649-658)*

Leyla vü Mecnûn'da Leyla'nın düşüncelerini de anlatıcı iç çözümleme yöntemiyle sunar:

Didi bu mekr ü âldur bana

Âhrete vebâldür bana

(L&M, 1739)

Mihr ü Vefâ'da Vefâ tüm mirası eğlencelerde yiyip yalnız kalınca gurbete gitmeyi düşünür. Karakterin bu düşüncesini anlatıcı okuyucuyla paylaşır:

Didi ben neyleyem âvâre düşdüm

Umarken çâre'i bîçâre düşdüm

Ne yüz birle varam ihvânuma ben

Geçersem varmayam bin cân u serden

Bana lâzım olan şimdi seferdür

Eğerçi kim sefer 'ayn-ı sakardur

(M&V, 1349-1351)

Vefâ, Mihr'i Bezzaz'ın kapısında beklerken içerdeki eğlencenin seslerini duyup kendi kendine düşünür. Bu düşüncelerin verilişinde karakter hakkında önemli ipuçları saklıdır:

Benüm didi 'acebdür hâl ü zârım

Gam ile gussa dün gün yâr-i gârım

Kanı şehzâdelükle tâc u tahtum

Bile anlarla bile 'izz ü bahtum

Kamudan oldum âvâre nidem ben

Yiter çekdüm vefâsuzdan ne dem ben

*Çü zeyti katmaz iken sayağuma
Elümle balta vurdum ayağuma*

*Geliüp çekdi belâ-yı dil başuma
Ki gence aciken toydum yaşuma*

*Biliş isek beni var eyleme yâd
Efendi kulınısam eyle âzâd*

*Gezerven bâ-ser ü bâ-mest ü hayrân
Belâ-yı derd olupdur bana dermân*

*Niçe olam gaminun hemdemi ben
Kırı yire niçe sürem gemi ben*

*Vücûdum nâr-ı cevri birle Sûzân
Cehennem görse olurdı girîzân*

*Her aşun tuzı vardur tuzsuz olmaz
Yazın def'-i harâret buzusuz olmaz*

*Bahâ iserken virdüm bâ-bahâya
Sanup tiryâk itdüm ejdehâya*

Başına isteyen Hakdan kazâyı

Satun alsın eli birle belâyı

O kim cismüm içün rûh-ı revândur

Gözine kan görünür kasd-ı cândur

Saçı birle iderse bend-i şâdî

Bulamam şeşder-i gamdan güşâdi

Olup bir yıl şeh-i Mağrip musâhib

Nice bin bin ide Mihre mevâhib

Şeh ola kâdir ola cümle hâle

Dahi 'âşık ola ehl-i cemâle

Zevâl irgürmemiş mi ola Mihre

İrerken naks-ı kâmik mâh-ı dehre

Dahi subh ü mesâ Zengîyle sohbet

İde hem niçe niçe 'ıyş u 'işret

Cemâl ola cimâ' olmaya mı hîc

Ne câhil ola gerden eyleye pîc

Cihân fettânidür halk-ı zemânun

Dürüldi defteri emn ü emânun

Kılı kıldan yarayub vehmile çün berk

İderler göz irer mi gör füsûse

Yâ nergis çeşmiyiken ‘ayn-ı fettân

Mu’ayyen olduğu meshûr u hayrân

Güneş gibi zevâl-i mihr-i zâhir

Nitekim naks irişmek mâha bâhir

Giceler dâyim ol ‘ıyş u safâda

Olam ben günbegün hicr ü belâda

Bu dirlikden ölüm yeğ bana elhak

Îlâhi hâlûme rahm eyleyüp bak

Zenûn yâr olması merde hemîndür

Ki bunlar nâkısât-ı ‘akl u dîndür

Ki bunların işi merde akındur

Dişiden dûr olan Hakka yakındur

(M&V, 4833-4859)

Karakterin kendine acıyışı, kıskançlık içinde kıvranışı kısacası o an hissettikleri ve düşünceleri anlatı aracılığıyla okurla paylaşılır.

Cemşîd ü Hûrşîd mesnevisinde Cemşîd de perilerin başı Hurzâd ile içerken kendi kendine düşünür, konuşur:

Didi gönlinde insân böyle zîbâ

Olaydı niçe olaydı hâl yârâ

N'olaydı mâyl olaydı bana ol yâr

Anunla 'ıyş ideydüm âhir-i kâr

Olup ol gül-bün-i ter bana mâyl

İdeydüm kollarum ana hamâyil

N'olaydı ol mâh şöyle zevk u sohbet

İdeydük subha denlû 'ıyş u 'işret

(C&H, 1530-1533)

Geldiği güzel bahçeyi gezen Cemşîd çevresindeki güzelliğe hayran kalmasına rağmen endişelenir. Burada onun iç konuşması verilir. Böylece karakterin ne kadar güzel bir yerde olursa olsun hep aynı dertle uğraştığını anlarız:

Gezer hayrân u ser-gerdân u nâlân

Gehi dir yohsa bu hâlât yâlân

Dem-â-dem bîşesi olup geşt-i bîşe

İder kârında endîşe nemîşe

N'ola âlât u esbâb u halâsum

Bu yolda kime ola ihtisâsum

Beni bu vartadan kim ide bîrûn

Meğer Hakdan irişe fazl-ı memnûn

(C&H, 2009-2011)

Denizi nasıl geçeceğini bir türlü bulamayan Cemşîd, Hurzâd'ın kendisine verdiği üç saç telini hatırlar:

Didi gönlünde âhir Hûr-zâde

Bana virmişdi birkaç mû-yı sâde

(C&H, 2059)

Sevdiği kızı ilk kez görecektir olan Cemşîd çok heyecanlıdır. İçinden bun gerçek olup olmadığını merak eder:

Gönülde dir ne gûne hâldür bu

Hayâl-i h'âb mı bu tarz-ı nîgû

Gözüm bu hûb-ı h'âbı gördi bîdâr

Meğer hişyâr oldu baht-ı bed-kâr

(C&H, 2455-2456)

Cemşîd Hûrşîd ile içki içerken de şöyle düşünmektedir:

Gönülde dir bu la'lün kânı kanı

Dilime oldu kut-ı câvidânı

(C&H, 3068)

Şâh u Gedâ'da Gedâ ile karşılaşan Şâh onun kendisini sevdiğini anlar. İçinden şöyle söyler:

*Didi kim 'âşıkım kim gibi bu Gedâ
Mübtelâ itmiş anı derd ü belâ*

*Olmasa bend-i 'ışkum ile esîr
'İşkî itmez idi gönlüme te'sîr
(Ş&G, 789-790)*

Salaman u Absal mesnevisinde de karakterlerin düşüncelerini aktarmak için iç çözümleme yöntemine yer verilmiştir:

*Didi çün benven bu bâğa bâğbân
Sovuk el girmek buna olur ziyân*

*Olmadın tervende senden şehd-kâm
Bu harîme yâd ayaka basmak harâm*

*Cân ud ilden çekmişem yıllar emek
Hâsılın lââyık mıdur iller yimek
(S&A, 827-829)*

Veyse vü Ramin'de Ramin, Çin hükümdarının ülkesine girmesiyle önce savaşmayı düşünse de sonra içinden uzaklaşmanın daha doğru olduğunu düşünür:

*Hamiyet eyledi kim deyre leşker
Şeh-i Çînün cevâbına vîre leşker*

*Girü didi ki bu seyl-i belâdur
Anun râhından ırılmak revâdur*

*Kî ben 'asker dirince irişür
Felâbüd her taraftan bağlanur yol*

*Çün iş yetmez kuru gayretle Hakkâ
Ne hâcet cânı idem oda likâ*

*Kî ser sağ olıcak Efser bulunur
Ola çün 'avn-i Hak kişver bulunur*

*Hoş ol kim 'azm idem cânân iline
Sefer idem gönülden cân iline*

*Olam dilden çü kâm-ı cânâ vâsıl
Kılam ser-cümle tâc ü tahtı hâsıl*

*Çü gördün hâsılun yokdur bu işden
Gel iy cân kaçma neng ü serzenişden*

*Ko gerdûnile iy safder sıfîzi
Yerinde bil şecâ'atdır girîzi*

(V&R-1621-1629)

Ûdî hem sevgilisinden hem de şahın hamiliğinden olunca ülkeden uzaklaşmayı düşünür. Kendi içinden şöyle der:

*Hemân-dem kendüme didüm ey yâr
Devâ kıl kendüne gel eyle efkâr*

Gel ey dil âteş-i fûrkat zarardur

Bu derde çâre sabr u yâ seferdür

Dükendiyse eğer sabr u karârün

Kanı gayretle hem nâmus u ‘ârun

(M-M, 350- 352)

Vamık u Azra’da Helhelân, Azra ile Dilpezir’i esir aldığında Azra onun niyetinin kötü olduğunu anlar. Bu düşüncesi şöyle aktarılmıştır:

Bildi ‘Azrâ kasdını ol itün hemîn

Cân u dilden eyleyüp âh u enîn

(V&A, 3789)

Vamık, sefer için Şâh Taymus’tan izin istediğinde Şâh izin vermek istemez ama Vamık’ın niyetinin ciddi olduğunu, ona nasihat etmenin artık anlamsız olduğunu anlayınca gitmesi için izin verir. Anlatıcı, Şâh’ın içinden geçen düşünceleri, iç çözümleme tekniğini kullanarak aktarmıştır.

Oğlının hâkân çü hâlin anladı

N’olısar Kârûn me’âlin anladı

Ana bildi pend ü bend itmez eser

‘Âşıka ya sabr olur ya hûd sefer

(V&A, 1137-1138)

Kahramanların içlerinden geçirdikleri bu düşüncelerin ve duyguların ‘*Didi*’, ‘*Didüm*’, ‘*Dir*’, ‘*Bildi*’, ‘*Hamiyyet eyledi*’ gibi sözlerle aktarıldığı vurgulanmıştır. Anlatıcı okur ile eser arasına girerek karakterlerin iç dünyalarında oluşan bu duygu ve düşünceleri aktarır. Bu şekilde iç çözümleme tekniğinin kullanılmasıyla okur karakter ve olaylar hakkında önemli ipuçları elde etmiş olur.

2.8.6. Üst Kurmaca

Metafiction (üstkurmaca), romanda ve hikâyelerde anlatılanların gerçek gerçeklik değil, kurmaca gerçeklik olduğunu, anlatı dokusu içinde illüzyonu kırarak okuyucuya açıklama cesareti gösteren, roman ve hikâye kurgusu içinde zaman zaman veya tümüyle yazma eylemi üzerine açıklamalara yer veren, anlatı içinde anlatının araştırılmasını ve sorgulanmasını yapan eserlerdir⁸⁰. Gürsel Aytaç üstkurmacayı metnin kendi yazımı hakkında bilgi vermesi olarak açıklamaktadır. Benzer bir başka açıklamayı da Yıldız Ecevit yapmaktadır: "Bu eğilim genel bağlamda, yazma ediminin kurmaca metnin içinde kurgulanması demektir. Bu, yazarın, metnini nasıl yazdığını o metnin içinde anlatması, yazma sorunlarını metnin ana konusu durumuna getirmesi ve kimi kez de okurunu metnin içine sokarak, romanını nasıl oluşturduğunu onunla paylaşması anlamına gelir; edebiyatın kendini anlatması, kurgulamasıdır üstkurmaca; kurmacanın kurmacasıdır."⁸¹. Bu tanımlamalar ışığında mesnevilere baktığımızda bu eserlerde de kendi yazımına ilişkin bilgilerin bulunduğunu söyleyebiliriz.

Öncelikle bu bilgileri sebep-i telif bölümlerinde aramalıyız. Çünkü Şeyma Büyükkavas Kuran'ın da belirttiği gibi, sebep-i telif bölümünde şair eserini yazma sebeplerini, kendisini neyin ve nelerin motive ettiğini hikaye eder. Bu açıdan da sebep-i telif bölümleri hikaye içinde hikaye gibidir⁸². Eserin içinde dış dünyaya, eserin yaratılma sürecince açılan kapılardır.

Bu açıdan incelediğimiz eserlere bakıldığında belli başlı nedenler üzerinde durulmaktadır. Zarifi Mihr ü Mâh mesnevisinin Sebeb-i telif bölümünde yazma sebebini gaipten duyduğu bir sese bağlar. Bu ses ona dünyada adının anılmasını sağlayacak bir eser yazmasını öğütler. Bu gaipten gelen ses hikaye içinde de sık sık karşımıza çıkacak ve kahramanlarımıza şaire yol gösterdiği gibi gösterecektir.

Haşimî de Mihr ile Vefâ'nın aşkını anlattığı mesnevinin yazımını böyle hayali bir sebebe bağlar. Mesnevi biçimiyle yazmayan daha çok gazel ve kasideler yazan şaire Nevai'den bir kadeh sunulur. Mesnevi yazması istenilir:

⁸⁰ Aytaç, a.g.e., s. 207.

⁸¹ Yıldız Ecevit, **Orhan Pamuk'u Okumak**, İstanbul, 1996, s. 110.

⁸² Şeyma Büyükkavas Kuran, 'Mesneviden Romana Sebeb-i telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?', **Türkoloji Dergisi**, Sayı 2, 2006, s. 158.

Bu hâl ile geçerken rûz eyyâm

Nevâi'den irişdi bir ulu câm

Didi elfâz ko ir ma'neviye

Gazel tarzın bırak ir mesneviye

(M&V, 6412-6414)

Bunun gibi hayali bir sebebe bağlamaksızın sebep-i telifte Celalzade Salih de Leyla ile Mecnûn'un hikayesini yazma nedeni açıklar. Oğlunun ölümünden sonra büyük bir yasa boğulan şair yazı yazmayı bir çıkış yolu olarak görür. Oğlunu kaybettikten sonra hiçbir şey söylemek yada yazmak istemeyen şair düşünmeye başlar. En sonunda bir hamse (beş mesnevi) bir araya getirerek Türk diline katkıda bulunmaya karar verir. Böylece yazma nedenini de sebep-i telif bölümünde açıklamış olur. Hem bir oğul kaybetmenin acısını bu eseri yazarak hafifletmeye çalışacaktır hem de bir hamse meydana getirecektir.

Haşimî de her ne kadar da yazma nedenini hayali bir nedene bağlasa da altta yatan neden olarak o da hamse yazma isteğine bağlar. Çünkü ustalar dört eserden sonra beşincisini yazmasını öğütler:

Ki hamse nazmına Rûm içre ferd ol

Şarâb-ı 'ışkî nûş it ehl-i derd ol

(M&V, 762)

Haşimî'nin bir başka yazma nedeni ise kalıcı bir eser bırakma arzusudur. Bir başka neden ise şairin Türkçe yazma isteğidir:

Murâdum nazm-ı Osmâniyyedür kim

Tefekkür eyleyen kalbe salar bîm

(M&V, 1158)

Taşlıcalı Yahya Bey Şâh u Gedâ mesnevisinin yazım nedenini sebep-i telif bölümünde açıklar. Burada daha önce yazılmış olan aşk hikayelerini beğenmediğini anlatır. Dünyevi aşk ilişkilerini anlatan bu hikayeleri beğenmeyip kadın erkek ilişkisi

üzerine yazanları kınar. Güzel bir gence aşık olmanın ilahi bir duygu olduğunu savunur. Bu eseri yazma nedeni de daha önceki yazılmış olanları beğenmeyip daha iyisini yapmaktır.

Bir alay bî-mezâk u zen-pâre

Bir alay derd-mend ü bî-çâre

Ne bilür sırr-ı ‘aşk-ı pinhânı

Ne bilür vecd ü hâl-i cânânı

(Ş&G, 472-273)

Salaman ile Absal'ın aşkını anlatan Lami'î Çelebi de yazma nedenini hayali bir sebebe bağlamaz. Kendi düşüncesine bağlar. Uzun uzun düşünen Lami'î Çelebi dünya işlerinde el çekiyor. Din işleriyle ilgileniyor. Sonunda Camii'nin bu konudaki eseriyle karşılaşılıyor. Çok beğeniyor. Tarikatta ilerleme hallerini gösterdiğini belirttiği bu eserin eksik bırakıldığını ama Camii'nin bu eksikliği tamamladığını vurguluyor. Böylece bu güzel konunun Türkçe yazılsa çok daha değer kazanacağına karar veriyor:

Geyse Rûmî-câme vü Türkâne tâc

Çîn ü Mâçîn'den alur bâc u harâc

(S&A, 307)

Böylece Lami'î Çelebi hem eserin konusunun alındığı kaynağı belirtmiş oluyor hem de yazma nedenini vermiş oluyor. Eserin yazmasındaki nedeni vererek de bu eserin yazılma süreci hakkında okuyucuya bilgi sağlamış oluyor.

Abdî Cemşîd u Hûrşîd'in sebep-i telif bölümünde de yama nedenini verir. Bu neden de hayali değil, gerçekçidir. Padişahın isteği üzerine yazmıştır. Diğer eserlerini beğenen padişah bu konuda da bir eser yazmasını istemiş, ferman göndermiştir. Şair de bunun üzerine yazmıştır:

Mübârek hâtırın itmeğe şâdân

Telattuf gösterüp gönderdi fermân

Nevâzişle dir iy üstâd-ı dil-şâd

Dür ü gevherle genciün oldı âbâd

O gencin cevherinden eyle meftûl

‘Arûs-ı dehr anunla ola makbûl

(C&H, 512-515)

Gubârî de sebeb- i telif bölümünde yazma nedeni olarak kendinden önce bu konuda yazılmış eserleri eksik görmesini verir. Burada şair daha önce yazılmış eserlerin Yusuf ve Züleyha aşkını anlatırken sözü fazla uzattıklarından, kimi konuları atladıklarından, hikaye içine ekledikleri kıssalarla olay bütünlüğünü bozduklarından ve şekil birliği olmamasından yakınır. Fakat tüm bunları yazar söyledim demez. Bunu bir dostunun, üstadının kendine söylediğini aktarır. Yeni bir eser meydana getirmesini bu eksikliği tamamlamasını istediğini aktarır. Bu üstadın adını da verir; Varaka vü Gülşah sahibi Mehmet Celi.

Bilünüz kim bu defteriün sebebi

Defter emîni Mustafa Celî

(Y&Z, 110)

Eserler içinde de, iç hikayede de yazma nedenleri belirtilmiştir. Öncelikle Leyla ile Mecnûn’un yazılma nedeni hamse oluşturmaktır:

Vir kemâkân-ı dürr-i nazma nizâm

Kıssa-ı penc genci eyle temâm

Mâ-hasal çünkü eyledüm niyet

Hamse nazmına sarf idem himmet

(L&M, 278-279)

Fakat altta yatan bir diğer neden bir oğlun acısıdır. Şair hemen bunu da belirtir:

*Bûstânında 'ömrümün tâbân
Bir gül-i tâze varidi handân*

*Ana şûrîde bülbül olmuşidüm
Değil âtâsı bir kul olmuşidüm*

*Gözümün nûrîyidi tâbende
Sinemün şem'iyidi rahşende
(L&M, 282-284)*

*Aldanup bu sürûra niçe zemân
Ber-karâr ola sanmışın devrân*

*Haberüm yok zevâli varimiş
Feleğün çarhı bî-karârimiş*

*Bu meger mekr-i dehrimiş bana
Sanduğum lutf kahrimiş bana
(L&M, 290-292)*

*Yumdı nergis gözini 'alemden
Almadı hiç figân u nâlemden
(L&M, 299)*

Oğluna olan sevgisini ve kaybedişin verdiği acıyı anlatan şair daha sonra eserin yazımını, planlamasını anlatır:

Nazm idem ya'ni fikr idüp bunı

Kıssa-ı Leyli ile Mecnûn'ı

Ma'nâda sûret eyleyem ânı

Ağlayam sana derd-i devrânı

Bin belâ ile hâme aldum ele

Bu tamam oldu nazm olındı hele

Lîk bunda bir özge kâr itdüm

Hâtîfî naklin ihtiyâr itdüm

Ba'z-ı beytinde kim safâ gördüm

Terceme itmeği revâ gördüm

(L&M, 318-321)

Yazım süreciyle ilgili en ilginç bilgi Leyla ile Mecnûn'un bir çeşit tercüme olacağı hakkında bilgi verişidir. Çerçeve hikayede eserin yazma sürecine girmeden planlama sürecinde neler düşündüğünü okura aktarır.

Gözedem naklde hikâyetini

Hüsrev-i Dehlevî rivâyetini

Terceme itmeyem velî anı

Düşmeyem nazmîle ana sâni

Zâde-i tab'um ola ebyâtı

Hâss ola cümle-i hayâlâtı

Müstakil bende görinem üstâd

Nazma bu resmle uram bünyâd

(L&M, 198-201)

Yalnız sebep-i telif bölümlerinde değil eserler içinde de eserin yazma sürecine dair bilgi vardır. Kendi oluşumunu, yazılımını anlatır. Zarifi de şöyle geçer:

Mütenebbih ola yazan katib

Cümle hep oldu nazmla inşâ

Guş idindi bu kıssa nazmına

Sebebin ideyin ne oldu sana

(M&M, 153-154)

Böylece eserin yazıldığı, bu yazımın da yine başkaları tarafından kaleme alındığı belirtilmiş olur. Aynı zamanda bu eseri yazdığını ismini belirterek de ele veriyor.

Ki idüip bu kıssa-i az demde tamam

Koyup ana cihanda Mihr ü Meh nam

(M&M, 192)

Eserin yazılma olduğunu belirtmiş:

Sana bu nazma ba'is olanı ben

Çü beyân eyledim_bî avn-ı ilah

(M&M, 193)

Salih Çelebi de eser içinde yazılma süreci hakkında bilgiler verir. Bu eserin yazıldığını şöyle belirtir:

Bu belâ-nâmesin iden inşâ

Burada böyle ider sözi ifşâ

(L&M, 1324)

Bu elem kıssasın eden tahrîr
Burada böyle ider sözi taksîr
 (L&M, 1800)

Nazm iden bu dürr-i meknûnı
Kıssa-ı Leyli'yile Mecnûn'ı
 (L&M, 1938)

Haşimî de Mihr ü Vefâ'da eser içinde eserin yazılma süreci hakkında bilgiler vermiştir. Eser bir rivayetin yazıya geçirilmesidir. Yazılmıştır:

İden bu levha-ı sernâme-i derd
Ferîd-i dehriken itdi bunı ferd

Didi ahvâl-i mâzîden hikâyet
Ki müstakbelde zıkr olur rivâyet
 (M&V, 1166-1167)

Beyân iden bu sûrun bâb u faslın
İşitdük böyle yazmış fer' ü aslın
 (M&V, 4945)

Bu kıssa şehri ni tezyîn eden cân
Mücellâtın bu yüzden itdi i'lân
 (M&V, 5102)

Haşimî hikayenin bitişini de vererek onun yazım süreci hakkında bilgi vermiş olur:

Bi'hamdilillah ki ferhunde-nâme

İrişdi hayrile âhir temâme

(M&V, 6380)

Lami'î Çelebi de Salaman u Absal da kimi zaman eserin yapılma süreci hakkında bilgi verir. Asıl hikayenin bittiğine dair şöyle der:

Nakl idüp hikmet kitâbın ben tamâm

Eyledüm fasl-ı hükümet ve's-selâm

(S&A, 1512)

Sonuç bölümünde eserin yazılıp bittiğine dair şöyle söyler :

Şükr kim ber-mücib-i ceffe'l kalem

Âhir oldu bu ter ü müşgin-rakam

(S&A, 1881)

Lami'î Çelebi Veyse vü Râmin adlı mesnevisinde de eser içinde eserin yazılması hakkında bilgiler vermiştir.

Kılan bu derd ü gam şerhini tahrîr

Bu yüzden itdi nakş-ı hicri tasvîr

(V&R, 472)

Bu işden olmadın bin fitne müştak

İdem bu sayfayı bir bâba mülhak

(V&R, 513)

Verin bu kıssa tertîbine nazmı

Siyâset üzre çün gösterdi 'azmi

(V&R, 584)

İden bu vasl şehristânın âbâd
Urupdur sözde bu resm üzre bünyâd
 (V&R, 2238)

Gül evrakına yazdun zerle yazu
Misâl-i gonca itdün hırz-ı bâzu

Çeküp süsenleyin tiğ-i zebânu
Musahhar eyledün mülk-i beyânı
 (V&R, 2662-2663)

Yazup hikmet sözinden bir iki bâb
Olup devr içre gün gibi suturlâb
 (V&R, 2705)

Lami'î Çelebi eser içinde hikayenin yazılış nedeni de yer verilmiştir. Yazılma nedeni, padişaha övgü olarak verilmiştir:

Eğerçi cümle bu şirin fesâne
Du'â-yı Husrev içündür bahâne
 (V&R, 2703)

Du'âyı şehle idiüp bes tamâmı
Uram nâmile mühr-i ihtimâmı
 (V&R, 2711)

Lami'î Çelebi Vamık u Azra'da da metnin yazılmış, kurgulanmış olduğunu verir:

Söz ‘arûsına ‘arz iden sihr-âferîn
Böyle yazmış kim şehir-i Turan-zemîn
 (V&A, 661)

Ol ki bu efsûnı tahrîr eyledi
Kıssası bu resme takrîr eyledi
 (V&A, 789)

Kıssa tertîb iden üstâd-ı sühan
Böyle urmuş bunda bünyad-ı sühan
 (V&A, 1163)

Eyleyen bu nükte fethinden makâl
Kıssa için böyle yazmış hasb-i hâl
 (V&A, 1807))

Kıssa için yasayan söz leşkerin
Böyle feth itmiş rivâyet kişverin
 (V&A, 1968)

Eyleyen bu kıssa ahvâlin ‘ayân
Böyle kılmış ‘aşk-ı ‘Azrâdan beyân
 (V&A, 2135)

Rehneverdi kişver-i efsânenün
Böyle yazmış ‘azmîn ol cânânenün
 (V&A, 2309)

Bu beyân râhunda olan cân-feşân
Böyle virdi kıssa aslından nişân
 (V&A, 2460)

Eyleyen bu bahra söz fülkin revân
Böyle açdı kıssa içün bâdbân
 (V&A, 2582)

‘İşret-âbâd eyleyen bu kıssayı
Kıssadan bu resme virmiş hisseyi
 (V&A, 2667)

Eyleyen bu kıssanın tertîbini
Böyle kılmış ‘işreti tezhîbini
 (V&A, 2780)

Dehri bu göynüklü sözden iden od
Böyle kılmış nağmeler mânend-i ‘ûd
 (V&A, 3588)

Eyleyen bu dâsitânun şerhini
Böyle kılmış derd ü mihnet tarhını
 (V&A, 3633)

İbtidâsın ‘arz iden bu kıssanun
Böyle yazmış mahlasını gussanun
 (V&A, 3944)

Şerh idenler sergüzeştin Vâmıkun
Böyle yazmış kıssasın ol ‘âşıkun
 (V&A, 4043)

Cem’ iden uş bu perîşân kıssayı
Böyle yazmış âhır idüp gussayı
 (V&A, 4988)

Şükr kim gül gibi bu rengîn kelâm
Buldı gül devrinde mühr-i ihtitâm
 (V&A, 5842)

Gubârî de eserin içinde yazılışı hakkında bilgi verir. Eseri yazarken rüyasında Hazreti Yusuf’u görür. Bu bilgileri verirken eserin yazılması hakkında da bilgi vermiş olur :

Nazm iderken bu kıssa-ı hûbi
Cem’ iderken bu nazm-ı mergûbi
 (Y&Z, 2085)

Eserin yazılma sürecini de eserin sonunda vermiştir. Eseri Mekke’de üç ay içinde yazmıştır:

Ey Gubârî bu kıssa-i Yusûf

Mekke’de vakî’ oldu buldı nizâm

Recep ayında ibtidâ ettüm

Ramazan âhîrinde buldu hitâm

(Y&Z, 2100-2101)

Ûdî’nin Mâcerâ-yı Mâh adlı mesnevisi ise tüm incelediklerimiz arasında tamamen farklı olandır. Öncelikle sebep-i telif bölümünde neden yazdın sorusuna yada nasıl yazdın sorusuna cevap verilmemiştir. Bu bölümde sadece anlattığı maceraya giriş yapmıştır. Aşık oluşunu anlatmıştır. Eserin sonunda yazılış nedenini verir. Yazılış nedeni de eserin dışında değildir. Eserin içeriğindedir son bölümünde eserin yazılışı da anlatılan anı-hikaye içinde verilir. Bu eseri yazma nedeni şairin başından geçenlerin unutulmamasını sağlamak ve elbette şehzadenin lütfüne mahzar olmaktır:

Bu vech ile çün itdüm ana ikdâm

Didüm hem Macerâ-yı Mâh ana nâm

(M-M, 1266)

Okuyup bu kitâb-ı şâh-ı devrân

İde ben bendesine lütf u ihsân

(M-M, 1268)

Taşlıcalı Yahya Bey eseri kimseden almadığını kendinin yazdığını belirtir. Bir haftada yazmakla övünür. Tüm bunları söyleyerek eserin yazılma sürecini ve planlanmasını da vermiş olur. Eserin yazıldığına dair eser içinde şunları söyler:

Sâbıkâ bir mühendis-i dâna
Urdı söz kasrına bu resme binâ
 (Ş&G, 531)

Fürkat ahvâlini bile üstâd
Urdı bu resme kıssaya bünyâd
 (Ş&G, 1111)

Tûtî-ı sebze-zâr u bâğ-ı beyân
Kelimâta bu resme açıldı dehân
 (Ş&G, 1315)

Üst kurmaca oluşturularak mesneviler boyunca eserin bir şekilde kurgu olduğu bir yaratılma sürecinden geçtiği vurgulanır. Öte yandan mesnevinin bir yaratmadan çok aktarma olduğu da gösterilmeye çalışılır. Böylece okura bir gerçeklik duygusu verilmiş olunur. Üst kurmaca ile metnin yazımını verirken raviler verilerek de eserde anlatılan hikayenin bir zamanlar bir yerlerde yaşanmış olabileceği, bu eserin bir yaratma değil bir aktarma süreci olduğu verilir. Böylece üst kurmaca yoluyla okura sağlanan gerçek olmadığı bilgisi yine anlatıcı tarafından yalanlanır. Eser kendini yalanlar. Kendi oluşturduğu gerçekliği kırarak okuyucuyu inanıp inanmamak konusunda özgür bırakır.

Zarifi eserinde ravi olarak babasını verir. Babası gelip hikayeyi anlatır ve bu hikayeyi yazmasını söyler. Yani eser kaynak olarak duyulur, şair yazmaz, yaratmaz.

Velayet eyleyüp ol pir-i hikmet
Bana bu kıssya idüp hikayet

Didi çün yok bekası kayinetun
Çü gördük var mematı her hayatun

Tenün bâcan olup bağlanmadan dil
Bunu nazmaeyleyüp hayr-ı halef kıl
 (M&M, 173-74-75)

Salih Çelebi ise eserinde Hatifi'yi örnek aldığından bahseder. Bu nedenle asıl hikayenin girişinde onu ravi olarak sunar:

Pârsî dilde ibtidâ üstâd
Söze bu resmle urur bünyâd
 (L&M, 331)

Salih Çelebi eser içinde de raviden bahsederek eserin aktarılma olduğunu vurgular:

Bu gam efsânesin olan hâvî
Burada böyle nakl ider râvî
 (L&M, 1042)

Haşimî de Mihr ü Vefâ adlı mesnevisinde ravilerden bahseder:

Rivâyet kûy-ı sarrâf-ı cevâhir
Bu deryâdan çıkardı çok zevâhir

Bu silke şöyle dizdi dürr-i manzûm
Ki Hak rahmetler idüp ola merhâm
 (M&V, 2185-2186)

Rivâyet eyleyen üstâd-ı hüşyâr
Mey-i gafletden olup çeşm-i bîdâr

Mevâzi' hâlini idüp rivâyet

Ne istikbâl ider anı hikâyet

(M&V, 4548-4549)

Diğer mesnevilerin aksine Taşlıcalı Yahya Bey Şâh u Gedâ adlı eserinin orijinal bir hikaye olduğunu savunmaktadır. Kendisinin eseri olduğundan vurgular. Eserin yazılış amacı da diğer aşk hikayelerinden farklı olmaktadır.

Kıssâyı itmedüm dirâz u tavîl

Binde birini eyledüm tafsîl

(Ş&G, 574)

'Ârîdür 'âriyet libâsından

Pâk durur terceme belâsından

Kimseden nesne almadum kat'a

Ya'lemu'llâh meğer tevâriid ola

(Ş&G, 1943-1944)

Tüm bu iddialara rağmen Taşlıcalı Yahya da eser içinde bir raviden söz eder. Fakat bu ravi anlatıcın ta kendisi de olabilir:

Râvi-yi sergüzeşt-i Şâh u Gedâ

Söze bu yüzden eyledi inşâ

(Ş&G, 620)

Râvî-i 'ışk u nâkil-i ahhâr

Halka bu yüzden oldu kıssa-güzâr

(Ş&G, 1842)

Gubârî de Yusuf u Züleyha mesnevisinde ravilerden bahseder. Hatta bu ravilerden biri olarak Kadı Beyzavî'yi verir:

Bülbül-i hoş-nevâ-yı gülşen-i cân

Râvî-i kıss-ı gül-i Ken'ân

Zikr idüüb kıssa-ı 'ulûkını ol

Hem diyüb neş'et-i lühûkını ol

(Y&Z, 112-113)

Râvî-i dâstân-ı mekr-i diğér

Gûş-ı devrâna şöyle virdi haber

(Y&Z, 1183)

Didi tarîhe ehl olan râvî

Hem dahi didi Kâdî Beyzâvî

(Y&Z, 1795)

Gubârî bunun bir aktarılma süreci olduğunu hikayeye katılıp şöyle ifade eder:

Dutdı dünyâyı kıssa-ı Yûsuf

Dutdı her câyı kıssa-ı Yûsuf

Tâ bana geldi kıssa-ı Yûsuf

Bana virildi kıssa-ı Yûsuf

(Y&Z, 2036-2037)

Lami'î Çelebi de Vamık u Azra'da buna benzer bir raviden bahseder:

Eyleyen bu gussanun naklin sahîh

Böyle yazmış kıssanun aslın sarîh

(V&A, 1712)

Tüm bunlara bakıldığında bir anlatım tekniği olarak üst kurmaca oluşturmanın mesnevi şairleri tarafından sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Hatta bugünkü Postmodernist yazarın okuyucuyu hikayenin gerçekliği hakkında düşürdüğü şüpheyeye benzer bir iki arada kalışı da yine üst kurmacayı raviler vererek kırmasıyla oluşturmuşlardır. Üst kurmaca tekniğini bir üst safhaya taşıyarak bir yandan metnin yaratılma süreci verilip eserin kurmaca olduğu vurgulanırken bir yandan da hikayenin gerçek olabileceği şüphesi oluşturulmuştur.

2.8.7.Montaj

Montaj tekniği, bir romancının genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta nitelikli bir metni, söz veya yazıyı bir değer ifade eden anonim, bireysel hatta ilahî nitelikli bir metni bir söz veya yazıyı kalıp halinde eserinin terkinde belirli bir amaçla katması, kullanması demektir⁸³. Bu anlatım tekniği özellikle iktibas sanatıyla ilişkilidir. Şairler özellikle manayı pekiştirmek ve vurgulamak için bu tekniklerden yararlanmışlardır.

İslamî bir toplum yapısına sahip olduğundan özellikle Kuran ve hadisler bu teknikte vazgeçilmez kaynaklardır. Bunlara bakıldığında bazı ortak ayetlerin sıkça vurgulandığını söyleyebiliriz:

2.8.7.1.Ayetler

Ayetler alıntılanırken kimi zaman tamamı verilirken kimi zaman da sadece hatırlatmak için bir kısmı verilmiştir. Alıntılanan bu ayetler ve anlamları şunlardır:

Al-i İmran 3/13: Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, oysa gidilecek yerin en güzeli Allah katındadır.

⁸³ Tekin, a.g.e., s. 243.

Analım çâr-yâr-i bâ-safâyı

Uli'l-epsâr-ı dîn-i Mustafâyı

(M-M, 65)

Al-i İmran 3/ 16-17: (Bunlar), “Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru” diyenler, Sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah’tan) bağışlanma dileyenlerdir.

Bîvedür kimseye bu olmaz yâr

عَذَابَ النَّارِ وَقَنَا

(L&M, 2307)

Al-i İmran 3/18: Allah şahittir ki.

Da’vî-yi dîn idene vahdet-i zât

Şehida’llah ile olur isbat

(Ş&G, 96)

Al-i İmran 3/ 19: Allah katında dîn İslam’dır.

Kamu edyân-ı naksa virdi itmâm

İnne’d-dîne ‘inde’l-lâhi’l-İslâm

(M&V, 433)

Al-i İmran 3/27: Geceyi Gündüze katarsın.

Tûlicü’l-leyle fi’n-nehâr sana

Yîter izhâr-ı kudret-i Mevlâ

(Ş&G, 51)

Al-i İmran 3/ 782: (Sevdiğiniz şeylerden) sadaka vermedikçe asla iyiliğe ermiş olamazsınız.

Vârunı terk eyleyüp imsâkı ko

Len tenâlü'l-birre hattâ tünfikû

(S&A, 782)

Al-i İmran 3/103: *Topluca Allah'ın ipine (Kuran'a ve İslam dinine) yapışın.*

Halka-i fitrâkidür hablü'l-metîn

Sünnetidür 'urvetü'l-vüskâ

(S&A, 109)

Al-i İmran 3/110: *Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz. Kitap ehli de inansalardı elbette kendileri için hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var. Ama pek çoğu fasık kimselerdir.*

Şem'-i cem'-i enbiyâsın fazluna şâhid yeter

Ümmetün hayrû'l-ümemdür ümmetün harî'l-milel

(L&M, 97)

Ankebut 29/32: *(İbrahim) dedi ki ama orada Lut var? Dediler; 'Biz orada kimin olduğunu daha iyi biliriz'*

Olur mı 'ilm içinde Hak'dan a'zam

Ki eyitdi Hak ki kâlû nahnü â'lem

(M&V, 69)

A'raf 7/ 55: *Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin.*

Çünkü ûd'ûdur efendümden hitâb

Bana dârû-yı du'âdur pes cevâb

(S&A, 440)

A'raf 7/143: *Sen beni asla göremezsin.*

Zâtını görmek istedi Mûsâ

Lenterâni diyü irişdi nidâ

(Ş&G, 59)

A'raf 7/172: *Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?*

Didi çünkü E-lestü bi-rabbiküm Hak

Belî olur cevâb ana muhakkak

(M&V, 350)

A'raf /179: *Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik. İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gafillerin ta kendileridir.*

Bu zuhûr ile görüb bû Cehl gibi dinüne

Girmeyen Cühhâl-i Ke'l-en' âmidür bel-hüm edall

(L&M, 96)

Bakara 2/31: *'Ve Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklerle gösterdi. Eğer sözünüzde samimi iseniz bunların isimlerini bana söyleyin.'* dedi.

Hikmet-i sırr-ı femîn fehîm idüp ol cânânun

Hâlet-i 'Alleme'l-esmâ'yı hüveydâ eyle

(M-M, 32)

Duhâ (Ve'l Leyl) 93/ 1-2-3: *(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun, Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun. Erkeği ve dişiye yaratana andolsun ki, Şüphesiz sizin çabalarınız elbette çeşit çeşittir.*

Şimdi ol Leylâ'ya Mecnûn'um ki olmuşdur anun

Ve'd-duhâ rûyundan ü ve'l-leyl saçından mesel

(L&M, 84)

*Çıktı ve'l leyl sûresine revân
Geçmedi andan öte turdı hemân
(L&M, 546)*

*Hasandur biri pür-hulk u rızâdur
Saçı ve'l-leyl vechl ve'd-duhâ'dur
(M&V, 492)*

Duhâ 93/ 6: *O seni yetim bulup barındırmadı mı?*

*Lisân-ı Hak'dan irdi çünkü âvâ
Eyitdi lâ-tehâf va'llâhi ma'nâ
(M&V, 480)*

Enbiyâ 21/4: *De ki : Rabb'im gökte ve yerde olan (her) sözü bilir.*

*Kelâmun çün salar cân fehmine hevî
Didün çün Kâle rabbî ya'lemü'l-kavlî
(M&V, 353)*

Gaşiye 88/21: *(Ey Muhammed) sen öğüt ver çünkü sen ancak öğüt verensin.*

*İder mi kudreti hadden müfekkîr
Fezekkir innemâ ente müzekkirün
(M&V, 140)*

Hûd 11/44 : *Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu” denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve “Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun!” denildi.*

*İdiup Tûfân içinde nevha-i Nûh
Okur ? yâ ev yâmî âyâtin ol rûh
(C&H, 1988)*

Hûd 11/ 112: *Emrolunduğu gibi dosdoğru ol.*

Tîr-i kîş-i Fe'tekımdur kâmeti

Kâbe kavseyn oldı ednâ rütbeti

(S&A, 112)

İbrahim 14/34: *Eğer Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.*

Senâsun 'adde anun kim urur dem

Çü lâ-uhsî buyurdı fahr-i 'Âlem

(M&M, 26)

İbrahim 14/7: *Eğer şükrederseniz, elbette size nimet vereceğim.*

Ni'metine râzıkun kimdür ki lâyık şükride

Mâ şükür nâ diyü 'alem fahri iyelerken hitâb

(M&M, 37)

İhlas 112/1-2-3-4: *De ki: "O, Allah'tır, bir tektir." "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)" Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'nun dengi olmamıştır"*

Sensin iy pâdişâhı ferd ü samed

أَحَدٌ يَلِدُ وَلَمْ يُولَدْ

(L&M, 361)

Sıfâtı kul hüv'allâhü ahad'dür

Sorarsan dahı Allâhü's-samed'dür

(C&H, 1912)

Şerîk-i zât-ı ferd ü Samedd'dür

Sıfâtı kul hüv'allâhü ahad'dür

(M&V, 155)

İnsan 76/1: *İnsanın üzerinde henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?*

Bu dil ne resme irse ta'rifi haddine

Vasfında Hell etâ dirken hayyü'l-enâm

(M&M, 105)

Esedu'llâhdur biri anun

Oldı hakkında Hele tâ nâzil

(Ş&G, 387)

İner şânına anun Hel etâ'dur

Anun mensûrı hükm-i lâ-fetâ

(M&V, 489)

İsra 17/1: *Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir*

Koparurdu figân u vâveylâ

Dir idi أُسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْل

(L&M, 548)

Kalem 68/ 1: *Nûn.1 (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.*

Safhasıdur âyet-i Nûn ve'l-kalem
Levh-i sîmi her dem eyler pür rakam
 (V&A, 2633)

Mu'ciz-i engüştü en şakke'l-kamer
Beyyinât-ı âyeti 'aczü'l-beşer
 (V&A, 232)

Maide 5/116: *Eğer demiş olsam sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem.*

Ma'âdinden nebâtâtı mufazzal
İdüb fî-nefs emr anı mükemmel
 (M&V, 211)

Müddessir 74/9-10: *İşte o gün çetin bir gündür. Kafirler için kolay değildir.*

İderken keşf esrârı 'asîri
İdüp mensûbunuz gayrii yesîr
 (M&V, 1127)

Nâs 114/5: *O ki insanların göğüslerine (kötü düşünceler) fısıldar.*

Anun şeytanlığı inse muhakkak
Yüvesvisü fî-sudûri'n-nâs dir Hak
 (M&V, 235)

Necm 53/9: *Araları iki yay aralığı kadar, belki daha da yakın oldu.*

Uruc itdiyse yerden çarha Îsâ
Olupdur kâbe kavseyn Ahmed'e câ
 (M&M, 66)

Tîr-i kîş-i Fe'tekımdur kâmeti
Kâbe kavseyn oldı ednâ rütbeti
 (S&A, 112)

İki kaşı misâli kâbe kavseyn
Kırân itmiş sanasın anda sa'deyn
 (M&V, 385)

Necm 53/10: *Allah vahyettiği şeyi bunun üzerine vahyetti.*

Nüktedân-ı rumûz-ı mâ evhâ
Şâh-ı 'âli makâm-ı ev ednâ
 (Ş&G, 161)

Necm 53/16-18: *(Muhammed'in) göz(ü) şaşmadı ve sınırı aşmadı.*

Cevher-i iksîr-i kalbi mâ-zâg
Sürme-i mâ-tagâ çeşmine ziyâ
 (S&A, 113)

Rad 13/29: *Onlara ne mutlu, ne güzel bir sığınak!*

Gördi çünkim bu hâlini ashâb
Didi tûbâ lehüm ve hüsnü me'âb
 (Ş&G, 365)

Rahman 55/41: *Suçlular simâlarında (yüzlerinin kapkara gözlerinin gömgök olmasından) tanınır, alınlarından ve ayaklarından tutulur (başları ayaklarına bağlanarak cehenneme atılırlar).*

Kerem kıl nefese itdürme ma'âşî
Agısnâ yevme yûhaz min ma'âşî
 (M&V, 346)

Sâd 38/35: *Rabbim beni affet, bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayan bir mülk (hükümdarlık⁹ ver. Çünkü sensin o çok lütfe eden sen!*

Göreydi ger bu bahtı Şeh Süleymân

Diyeydi yenbagî teslîm-i devrân

(M&V, 794)

Talak 65/3: *Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur.*

Lükülli şey’in itdün sana âyet

Kamu gâyetde gösterdün bidâyet

(M&V, 196)

Talak 65/7: *Güçlükten sonra (er-geç) bir kolaylık vardır.*

Ba‘de ‘usrin hoşdurur yüsr olsa kâr

Hâssa kim dildâr ola yanunca yâr

(S&A, 1183)

Tevbe 13/40: *Hani onlar mağarada iken ikincisi ‘Üzülme Allah bizimle beraberdir’ diyordu.*

Yâr-ı gâr-ı Muhammed-i Muhtâr

Sâniy-isteyni izhümâ fî’l-gâr

(Ş&G, 285)

Yasin 36/60: *Ey âdem oğulları ben size and vermedim mi: Şeytana tapmayın o sizin apaçık düşmanınızdır.*

İdüp bozdular cehdini hîc

Elem a‘hed söziyle ahdini hîc

(M&V, 5991)

Zariyat 52/56: *Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*

Kime kim iriűür Hakdan hidâyet

Bilür 'acַz olduğun a'lâ 'ibâdet

(M&M, 27)⁸⁴

2.8.7.2.Hadisler

Bir diđer önemli İslamî kaynak ise hadislerdir. Montaj olarak kullanılan bu hadisleri de űu űekilde sıralayabiliriz:

Allah'ım can kurtaran, akıbet hayırlı, umumi, bol sırlıslam eden acil ve gecikmesiz yağmur ver.⁸⁵

Umaruz kâfir olmaz zümre-i dîn

Agısnâ yâ gıyâse'l-müstegîsîn

(M&V, 355)

Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidâyeti bulursunuz⁸⁶.

Nice eshâb her biri pür-nûr

Meh-i tabende-i űeb-i deycûr

Kangısına uyarsan uy anun

Sene olur delîl-i gufrânun

(L&M, 106-107)

Belaların en űiddetlisi peygamberlere, sonra evliyalara gelir.⁸⁷

Nola 'uűűâk olursa sedd-i belâ

Evliyâyâ irer eşedd-i belâ

(ű&G, 1196)

⁸⁴ Ayet numara ve mealleri űu kaynaktan alınmıűtır: www.diyaret.gov.tr

⁸⁵ İbrahim Canan, **Kütüb-i Site Muhtasarı ve űerhi**, Ankara, 1988, c. 17, s. 79.

⁸⁶ Canan, **a.g.e.**, c. 12, s. 418.

⁸⁷ İsmail b. Muhammet Acluni, **Keűfü'l Hafa**, c. 1, Beyrut 1988/ 1408, s.130

Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır⁸⁸.

Ya'ni kenz-i ma'ârif ü hikmet

Bâb-ı 'ilm ü Medîne-i hikmet

(Ş&G, 397)

Muhammed kim dü kevnün serveridür

'Ulûmun şehri halkun rehberidür

(M&M, 57)

Haydar ki bâb-ı şehri-i 'ulûm itdi anı Hak

Sâhib Betül ü sâkî-i kevsedür ol imâm

(M&M, 104)

Benden sonra bir peygamber gelseydi o Ömer olurdu.⁸⁹

Didi şâh-ı resûl olaydı 'Ömer

Gelse bir dahi halka peygamber

(Ş&G, 310)

Bir alimin ölümü, bir alemin ölümüdür⁹⁰.

'Âlimün mevtine buyurdu Resûl

'Âlemün mevti gibidir didi ol

(Ş&G, 1397)

⁸⁸ A.g.e., s. 213.

⁸⁹ A.g.e., s. 154.

⁹⁰ A.g.e., s. 142.

Ölmeden önce ölünüz⁹¹.*Ölmeden fâni ber-murâd olamaz**Ölmedin ölmeyen beka bulamaz*

(Ş&G, 113)

Hayırlı işlerde acele ediniz.⁹²*Girü yalvardı ol fakîr ü hakîr**Didi hayr işi eyleme te'hîr*

(Ş&G, 1443)

Misafiri ağırlayınız⁹³.*Kerem murgın tutanlar oldu bî-hayf**Resûl-i Hak dimişdür Ekrimü'd-dayf*

(M&V, 4618)

Rahmetim gazabımı geçti⁹⁴.*Nakl idiüp bu kelâmı didi nebî**Sebekat rahmeti 'alâ gadabî*

(Ş&G, 133)

Sen olmasaydın felekleri (kainatı) yaratmazdım⁹⁵.*Minberidür kürsî-i eflâk anun**Hutbesidür kıssa-i levlâk anun*

(S&A, 135)

⁹¹ A.g.e., s. 291.⁹² A.g.e., s. 43.⁹³ A.g.e., s. 52.⁹⁴ A.g.e., s. 448.⁹⁵ A.g.e., s. 155.

Musarrahdur buni ta'lik-i levlâk

Ki o olmasa olmazdı eflâk

(M&M, 62)

Didi Cibrîl eyâ mahsûs-ı levlâk

Ayağun öpmeğe baş eğdi eflâk

(M&V, 553)

Seni bilmedik⁹⁶

Anun encâm-ı 'ilmi olmaz idrâk

Çü 'akl-i evvel ide mâ 'arefnâk

(M&V, 3)

Sultan, veryüzünde Allah'ın gölgesidir⁹⁷.

İder zıllında dünyâ hoşlığın 'arz

Ki Es-sultânü zıllu'lâhi fi'l 'arz

(M&V, 806)

Şairlerin kalpleri Rahman'ın hazineleridir⁹⁸.

Kalb-i şâ'ir hazîne-i Hakk'dur

Şi'r cûd-ı cevâd-ı mutlâkdur

(L&M, 191)

⁹⁶ A.g.e., s. 17.

⁹⁷ A.g.e., s. 124.

⁹⁸ A.g.e., s. 58.

Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm⁹⁹.

Düşünüp hâki yasadanup sahri

‘Izz-ı fakr idi anların fahri

(L&M, 157)

Şükr idüp sanki Ahmed-i Muhtâr

Fakr ile fahri derdi leyl ü nahâr

(Ş&G, 1507)

Asfiyâ dîvânının dîbâcesi

Fahr-ı fakrıyla cihânun h’âcesi

(S&A, 97)

Kodı alnından nûrı iftirâkı

Ki oldu fakr u fahr iftihârı

(M&V, 390)

2.8.7.3.Mesnevî-i Manevi

Hadisler ve ayetler kadar sık rastlanmasa da Mevlana Celaleddin Rumi’nin Mesnevî-i Manevi adlı eserinden de yapılan iktibaslar da vardır. Mesnevi-i Manevi özellikle ilk on sekiz beyti ve hikayeleri ile mesnevi şairleri için bir yol göstericisi olmuştur.

Abdî, Cemşîd ü Hûrşîd mesnevisinde şem(mum) ile konuşan Cemşîd’in mumdan cevap aldığı bölümün başlığında şöyle demiştir: *Mesnevî-i Ma’nevî-medâr*. (Beyit: 157). Cemşîd’in mumu dinleyip cevap verdiği bölümde de başlık şöyledir: *Mesnevî-i ma’nevî-misâl* (Beyit: 158). Müzisyenler Hûrşîd’in evine misafir olunca

⁹⁹A.g.e., s. 112.

Cemşîd'in ağzından şiirler okurlar. Anlatıcının sunduğu iki beyitlik bölüm başlığı da şöyledir: *Mesnevî-i ma'nevî-'ayâr* (Beyit: 164).

Aynı mesnevide karakterlerden Cemşîd de Mesnevi'den bir hikaye anlatır: *Mesnevî-i Ma'nevî hayâl* (s. 197). Mesneviden Leyla ile Mecnûn hakkında bir hikaye anlatıp kendi halini örnekler.

Bunun yanında bir alt metin olarak mesneviye göndermeler de yapılabilir. Mesnevinin ilk on sekiz beytine Abdî şöyle atıfta bulunur:

Cüdâlıkdan figân idiüp o dem ney

Hikâyet eyleyüp dil-dâra dir hey

Vatandan ben cüdâ olalı iy yâr

Figânumla toludur çâr-dîvâr

(C&H, 4144-4145)

Lami'î Çelebi, Salaman u Absal adlı mesnevisinde Mesnevi'yi aynı şekilde alt metin olarak kullanmıştır. Beytin tamamı alındığı da olmuştur:

Hoşterân bâşed ki sırr-ı dilberân

Gofte âyed der hadîs-i digerân

(S&A, 793)

(Mesnevi-i maneviyye, C.1, Beyit: 136)¹⁰⁰

Yalnız bir mısrası da alınmış olabilir:

'Işk âteşdür melâmet ana bâd

Her ki în âteş nedârest nîst bâd

(S&A, 1104)(Mesnevi-i maneviyye, C.1, Beyit: 9)¹⁰¹

¹⁰⁰ Adnan Karaismailoğlu, **Mesnevi**, C.1, Ankara, 2007, s. 10.

¹⁰¹ **A.g.e.**, s. 8.

2.8.8. Metinlerarasılık

İktibas sanatının kullanımıyla oluşturulan montaj tekniği bize metinler arasılığı çağrıştırmaktadır. 1960'lı yıllardan başlayarak Batı'da edebiyat eleştirisinde metinlerin iç içe geçtikleri, metinlerin bir birleriyle karıştıkları dolayısıyla çok sesli bir özellikte olduğuna dair bir görüş ortaya çıkmıştır. Böylece metinlere bir alıntılar mozaigi, değişik unsurları bir araya getiren bir bütün olarak bakılmıştır. Diğer bir ifadeyle edebi metinler tek başlarına ve bağımsız değildirler. Her metin kendi döneminde yazılan ya da daha önce yazılmış metinlerle bir şekilde bağlantı içindedir. Her metin açıkça ya da kapalı bir şekilde diğerlerine göndermelerde bulunur. Çünkü her edebi metin bir belli bir kültür içinde ortaya çıkar. Bu durum her metnin her edebi metnin aslında kültür ortaklığı yönünden bir alıntılar mozaigi olarak okunması gerektiğini, başka metinleri de içine alabileceğini ifade etmektedir¹⁰².

Her metnin diğer metinleri barındırdığı, bir şekilde metinlerin ilişkisi olduğu düşüncesi yani çok seslilik Postmodernist edebiyatın temel özelliklerindendir. Fakat bu teknik incelediğimiz on altıncı yüzyıl mesnevilerde de bulunmaktadır.

Montaj tekniğiyle Kuran, hadis ve Mesnevi-i Maneviyye ile incelediğimiz mesneviler arasındaki ilişkiyi göstermiştik. Alıntılarının yanında hatırlatmalar da metinler arasılığı oluşturan bir diğer önemli öğedir. Hatırlatmalarla yapılan en yaygın kullanım elbette tasavvuf bilgilerinin metne yerleştirilmesidir. Tasavvuf bilgileri açıkça kullanıldığından ve metnin öğretilerinden biri haline geldiğinden onu metinler arasılık açısından ele almak zordur. Bir alt metinden çok metnin öğretilerinden birine dönüşmüştür.

2.8.8.1.Eserler ve Ustalar

Mevlana'nın Mesnevi'sinden alıntı yoluyla bahsedildiği gibi bazı eserlerin de yalnız isimleri ya da yazarları verilerek bahsedilmiştir. Okur bu isimlere göndermeler yapılarak metinler arası ilişkiyi kurmaya yönlendirilir. Mesnevi'nin dışında atıflar yapılan bir diğer önemli eser Attâr'ın ünlü eseri Mantıku't-Tayr'dır:

¹⁰² Mine Mengi, 'Divan Şiirinde Metinlerarası İlişkiler', *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlı'ya*, İstanbul, 2005, s. 593.

Mantıku't tayrı bilmeğe her bâr

Ya Süleymân gerek ya hod 'Attâr

(Ş&G, 1075)

Eserlerin yanında usta şairlerden bahsedilmiştir. Bu şairler kimi zaman örnek alınan birer ustayken kimi zaman da şaire yazması yönünde öğütler veren manevi bir hocadır. Bu ustalar şunlardır:

2.8.8.1.1.Câmî

İslam ilimleri, tasavvuf, Arap ve Fars dili ile şiir sanatları alanında önemli bir isim olan Nûreddin Abdurrahmân-ı Câmî (ölm. 898/1492), şair yönüyle de İran edebiyatının göz ardı edilemeyecek isimlerindendir. Yazdıklarıyla Osmanlı şairlerini oldukça etkilemiştir.

Câmî'nin oldukça velut bir şair ve yazar olduğunu belirtmek gerekir. Câmî'nin Sâmi Mirzâ-yi Safevî tarafından sayısı kırk beş olarak kayda geçirilen eserleri arasında Divan, yedi mesneviden oluşan Heft Evren, Sa'dî'nin Gülistan'ından esinlenilerek kaleme alınmış olan Bahâristân ve tasavvuf erbâbı hakkında değerli mâlumâtı içeren Nefehâtü'l-Üns onun en önemli eserleri olarak zikredilebilir. Ayrıca Câmî'nin tasavvuf, Arap ve Fars grameri ile şiir sanatları hakkında kaleme alınmış risâleleri vardır.

Klasik dönemin son şairi olarak nitelenen Câmî, şöhretini daha çok ilmî ve tasavvufî makamına borçlu olmakla birlikte tasavvufî şiirin ve manzum hikâyeciliğin de önemli isimlerindendir. O, şiir alanında daha çok mesnevileriyle adından söz ettirmiş ve şairlerin ilgi odağı olmuştur¹⁰³.

Didi evvel Nizâmî sonra Hüsrev

Nevâyî Câmî rehrev birle peyrev

(M&V, 764)

¹⁰³ Ali Asgar Hikmet, *Câmî Hayatı ve Eserleri*, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul, 1994; s. 120-124.

Bana vir hüsn-i nazm ile nizâm

İde Tahsîn Nizâmi birle Câmi

(C&H, 68)

Gubârî de Yusuf ile Züleyha hikayesini yazarlar arasında Câmi ve Hamdî'yi anar:

Biri Câmi ve birisi Hamdî

Mu'teber bu ikisidür şimdi

(Y&Z, 61)

Uzun uzun hikâyeden hazer it

Câmi Hamdî gibi etme muhtasar it

(Y&Z, 102)

Lami'î Çelebi hamse sahiplerini arasında sayar:

Şöyle bir câmi ile cân hem-dest ola

Bûyî irüp câma Câmi mest ola

(V&A, 387)

2.8.8.1.2. Enverî

Zamîrûn Enverî tab'un Senâyî

Olur mı Lâmi'î kesmek ziyâyı

(V&R, 36)

2.8.8.1.3. Hâfız

Tam adı Hacı Şemseddîn Muhammed b. Muhammed Hafız-i Şîrâzî olan Hafız, dokuzuncu yüzyılın başlarında 727/1327 yılı dolaylarında Şiraz'da dünyaya geldi. Hâfız'ın divanı, Türkiye'de Mevlana'nın Mesnevisi ve Sadi'nin Gülistan'ından sonra en çok okunan Farsça eserlerdendir. Hâfız Divanı'nın başta İngilizce, Fransızca, Almanca

olmak üzere Orduca'ya da pek çok çevirisi yapılmıştır.¹⁰⁴ Bu büyük Fars şairi Osmanlı şairleri tarafından da bir usta olarak kabul edilmiştir:

Kemâlât öğredem niçe Kemâle

Gele remzile Hâfız vecd ü hâle

(C&H, 71)

2.8.8.1.4. Hakânî

Mihr ü Vefâ adlı mesnevide anılan ustalardandır:

Ki Hakânî bedâyi'de beyânî

Diridi görse hallâku'l-ma'ânî

Sözün nazm içre Selmânî düşübdür

Ne Hüsrev Şâhı Hâkânî düşübdür

(M&V, 685-686)

2.8.8.1.5. Hâtîfî

Celalzade Salih eserinde Hatifi'nin eserine sadık kaldığını belirterek ondan bahsetmiştir:

Lîk bunda özge kâr itdüm

Hâtîfî naklin ihtiyâr itdüm

(L&M, 321)

Lami'î Çelebi hamse sahiplerini arasında sayar:

Remz idem şol resme gayb esrârına

Hâtîfî hayrân ola etvârına

(V&A, 389)

¹⁰⁴Tahsin Yazıcı, "Hâfız" mad. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. XV, İstanbul, 1997, s. 103- 106.

2.8.8.1.6. Hüsrev-i Dehlevî

Bir çok mesnevide bir üstat olarak anılmıştır:

Gözedem naklde hikâyetini

Hüsrev-i Dehlevî rivâyetini

(L&M, 198)

İdersen ‘arsa-i nazm içre ser-dâr

Hasan’la Hüsrev’i eylerdin celû-dâr

(C&H, 69)

Haşimî usta olarak Hüsrev’i de anar:

Didi evvel Nizâmî sonra Hüsrev

Nevâyî Câmî rehrev birle peyrev

(M&V, 764)

Sözüñ nazm içre Selmânî düşübdür

Ne Hüsrev Şâhı Hâkânî düşübdür

(M&V, 686)

Lami’î Çelebi hamse sahiplerini arasında sayar:

Toylayup begâ-yı Hindi kand ile

Bende idem Husrevi bu bend ile

(V&A, 386)

2.8.8.1.7. İbn-i Yamin

Mihr ü Vefâ adlı mesnevide anılmıştır:

Görürse ger yüzün İbni Yâmin

Yemîn itdüm buldı yümnile dîn

(M&V, 401)

2.8.8.1.8. Nizami

Büyük Türk şairi Nizami de mesnevi şairleri için önemli bir üstattır:

Nizâmî-veş uram hamseye pençe

İrem mevt irmeden bende o gence

(M&M, 193)

Didi evvel Nizâmî sonra Hüsrev

Nevâyî Câmî rehrev birle peyrev

(M&V, 764)

Bana vir hüsn-i nazm ile nizâm

İde Tahsîn Nizâmi birle Câmî

(C&H, 68)

2.8.8.1.9. Nevâyî

Haşimî Mihr ü Vefâ adlı mesnevisinde dört bölüm ayırmıştır bu usta için. Öncelikle *Sıfat-ı Vâsf-ı Nevâyî* bölümünde onun özelliklerini saymıştır. Söz meclisinin kahramanı, mana incisinin deryasıdır. İkinci bölümün başlığı ise *Sıfat-ı Vâsf-ı Hilm ü Dervîşî Nevâyî*'dir. Bu bölümde de ustanın dervişlik yanından ve kişisel özelliklerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümün başlığı *Sıfat-ı Vâsf-ı Ser-Hayl-i Şu'ara Ki Müellif-i Havass*'tır. Burada da şair usta olarak bahsettiği Nevayî'nin söz ehli içinde ne kadar üstün olduğunu vurgulamıştır. Son bölümde de *Sıfat-ı Vâsf-ı Şeyhü's-Şuara Nevâyî*

diyerek şairlere örnek oluşu övülmüştür. O Türkçe'nin değer görmediği bir zamanda Türkçe yazarak bu dile kıymet vermiştir.

Nevâyî perdesinde idüip âheng

İdem 'uşşâk içinde nağme-i şeng

(C&H, 70)

Lami'î Çelebi bu şairi hamse sahiplerini arasında sayar:

Bir ser-âgâz eyleyem cân ile ben

Raks ura kalkup Nevâyî kabrden

(V&A, 388)

2.8.8.1.10. Selmânî

Mihr ü Vefâ'da anılan bir diğer ünlü şair ise Selmani'dir:

Sözün nazm içre Selmânî düşübdür

Ne Hüsrev Şâhı Hâkânî düşübdür

(M&V, 686)

2.8.8.1.11. Unsurî

Lami'î Çelebi hamse sahiplerini arasında sayar. Vamık u Azra adlı eseri daha önce onun da kaleme aldığını bildirir.

Sâbıkâ bu kıssa-i hoş-manzarı

Nazm idüip yazmış meğer kim Unsurî

(V&A, 390)

2.8.8.2. Aşk Hikâyeleri

Hatırlatmalara dayalı olarak elde edilen önemli alt metinler mesnevilere yerleşmiştir. İncelediğimiz mesneviler karşılıklı aşk ilişkilerine dayanan mesnevilerdir. Ana konusunu aşk oluşturur. Bu aşk ilişkisi tamamen özgün olsa, mesnevilere adlarını veren iki insan arasında oluşsa da okuyucuya alt metin olarak devamlı surette diğer aşk kahramanlarından da haber verilir. Böylece okur bir yandan okuduğu bu aşk ilişkisini öğrenirken bir yandan da diğer aşıklardan haberdar edilir. Bu aşıklardan kimi zaman

birer dert ortağı, yoldaş olarak bahsedilirken kimi zaman da benzetme amaçlı kullanılır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz :

2.8.8.2.1.Cemşîd-Hûrşîd

Cemşîd ü Hûrşîd, Doğu edebiyatlarına mesnevi konusu olan aşk hikâyesidir. Gerek hamse gerekse mesnevi geleneğinin etkisiyle özellikle İran ve Türk edebiyatlarında sıkça işlenen bir konu olmuştur. Benzer adlar altında ele alınan bazı mesneviler (Cemşîd ü Ferahşad, Hûrşîd ü Ferahşad, Hûrşîdnâme), yapı bakımından Cemşîd ü Hûrşîd'e benzeseler de konu bakımından farklıdır¹⁰⁵. İncelediğimiz mesnevilerden biri olan Cemşîd ü Hûrşîd diğer mesnevilerde de alt metin olarak kullanılmıştır:

Yâ san bir burca geldi mihr ü nâhid

Mülâkât oldu yâ Cemşîd ü Hûrşîd

(M&V, 4165)

2.8.8.2.2.Ferhat-Şirin (Hüsrev-Şirin)

İncelediğimiz mesneviler arasında bulunmadığından bu mesnevi hakkında kısaca şöyle bilgi verebiliriz: Hüsrev ü Şirin hikâyesi, Fars ve Türk edebiyatlarında Sasanî hükümdarı Hüsrev Perviz ile Ermen melikesi Şirin'in aşkını konu alan aşk hikâyesidir. Türk halk edebiyatındaki Ferhat ile Şirin hikâyesi bu mesnevinin bir bölümüdür. Hüsrev, gerçekte Nuşirevân'ın torunudur. Sasaniyan sülalesinden bir padişah olup Perviz lakabıyla bilinir. 589 yılında tahta geçmiş olup Ermen prensesi Şirin'e olan askı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında rivayetler uydurularak efsanevi bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevi kişiliği ile söz edilir. Hüsrev, Ferhat ile Şirin ve Hüsrev ü Şirin adlı mesnevilerde vuslata eren bir âşık olarak ele alınır. Hüsrev kelimesi padişah anlamıyla kelime oyunlarına konu olur. Telmih, tenasüp ve tevriye yoluyla birçok beyitte karsımıza çıkar¹⁰⁶.

Yaşadığı dönemden itibaren Hüsrev'in şaşıaali saltanatı (590–628) sevgilisi Şirin, atı Şebdiz ile musikişinasları Barbud, Nigisa ve hazineleri hakkında çeşitli efsaneler

¹⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 109.

¹⁰⁶ Pala, a.g.e., s. 266.

ortaya çıkmıştır. Hüsrev'in çok zengin ve ihtişamlı bir hükümdar olduğunu belirten tarihi kaynaklarda onun siyasi hayatına geniş yer verildiği halde Şirin'le olan münasebetine birkaç satırla temas edilir. Mesnevilerde ise Hüsrev'in siyasi hayatı kısaca geçilirken asıl ağırlığı Şirin ile olan aşk macerası teşkil eder. Hüsrev'in tarihi şahsiyetinin çok iyi bilinmesine karşılık Şirin'e ait bilgiler birbirini tutmamaktadır. Onun, hikâyeye aykırı olarak İran büyüklerinden birinin cariyesi olarak gösterilmesi yanında Hüsrev'in cariyesi veya Romalı Hristiyan bir kız olarak da söz konusu edildiği görülür. Şehnâme ise Şirin'i Ermen ülkesi melikesi Mihîr Bânû'nun yeğeni olarak tanıtır. Nizâmî-i Gencevî ile Ali Şir Nevâî de onu böyle göstermişlerdir. Hikâyenin diğer kahramanı olan Ferhat'ın tarihi şahsiyeti ise meçhuldür. Şehnâme'de adı geçmez. Nizâmî'de, Rum diyarında su yolları yapmakla ün salmış usta bir mimar ve mühendis olarak görülür. Şeyhi'nin eserinde Hüsrev'in müsaviri Şavur'un Çin'den ders arkadaşı olur. Nevâî'de Çin Hakanının oğlu olan bir mimar ve ressamdır¹⁰⁷.

Ferhat, başlı başına bir mazmun teşkil ettiği Divan şiirinde, sevgilisine kavuşma uğrunda gerçekleşmesi imkânsız görülen isleri göze alan, fakat askının derin ıstırabı içinde vuslata eremeden ölen aşğın sembolü olmuştur. İsmi, sevgilisi Şirin'in yanı sıra çok defa eski edebiyatın büyük aşk hikâyelerinin Mecnûn ve Vâmık gibi meşhur kahramanları ile olduğu kadar Hüsrev ü Şirin mesnevisinin diğer şahısları ile birlikte tenasüp sanatı yapılarak zikredilir. Şirin, Hüsrev, Bîsütûn dağı ve mesnevideki Şebdiz ile Gülgûn adlı atlarla birlikte anılan Ferhat tenasüp sanatından başka aynı çerçevede içinde telmih, tevriye, irsâl-i mesel sanatlarında da konu olur. Onunla beraber ele alınan bir diğer unsur da laledir. Lale, Bîsütûn'da Ferhat'ın dökülen kanı veya tutuşmuş ateşi şeklinde tasavvur edilir. Bîsütûn ile de hep Ferhat kastedilir. Bîsütûn dağından bahsedilmesi Ferhat'ın onu yarmak yolunda giriştiği macera dolayısıyladır. Ferhat'ın dağı delmek için kullandığı külünk de onun macerasıyla ilgili olarak yapıla gelen tenasüp ve telmih sanatlarının diğer bir unsurudur¹⁰⁸.

Bîsütûn efsaneye göre dağın adıdır. Hakikatte Kâmus'ul-Alâm'ın '*Bîsütûn: İran'da Hemedan'dan dört merhalelik mesafede gayet dik ve sarp bir dağ olup havi*

¹⁰⁷ TDVEA, C. 19, s. 953.

¹⁰⁸ A.g.e., c. 12, s. 383.

olduğu mağaralarla ve İran-ı kadim asarından olan heykeller ve tasvirler vesair asar-ı atika ile meşhurdur.’ Tarifi veçhile büyük bir dağ adıdır¹⁰⁹.

Şirin’in bulunduğu yere uzaktaki otlaklarda mevcut sürülerden süt akıtmak için açtığı kanal sebebiyle ‘*bennâ-yı çeşme-i şîr*’, Şirin’e kavuşabilmek emeliyle Bîsütûn dağını yarıp delmesi yönünden de *Kûh-ken* diye anılır. Ferhat, bundan başka, kahramanı olduğu halk hikâyesinin çeşitli motifleriyle halk şiirinde söz konusu edildiği gibi çağdaş sanat ve edebiyatımızda da bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir¹¹⁰.

Bu hikâyenin konusu, edebiyatta ilk defa Firdevsî’nin Şehnâme’sinde siyasi mücadeleler esas olmak üzere yer almışsa da ona asıl şeklini vererek başlı başına klasik bir konu haline gelmesini sağlayan Genceli Nizâmî olmuştur. Onun ölümsüzleştirdiği bu macera kendisinden sonra yüzyıllarca elliden fazla şair tarafından işlenmiştir. Bu eserlerde küçük farklılıklar olmakla birlikte hep Nizâmî’nin eserinden ilham alınarak yazılmıştır¹¹¹.

Hüsrev ü Şirin, Şirin ü Hüsrev, Ferhat ile Şirin ve Ferhâdnâme adları altında şairler tarafından ele alınmış bu hikâyenin konusu şöyledir: İran şahı Hürmüz’ün oğlu olan Hüsrev-i Perviz, Büzürg-ümid adında bir hâkim tarafından yetiştirilir ve kabiliyetli ve cesur şehzade olarak olgunlaşır. Kendisine cesur bir oğul vermiş olmasından dolayı Allah’a şükreden şah, ülkeyi daha adil bir şekilde yönetmeye karar vererek, komşusuna zarar veren her kim olursa olsun layık olduğu cezaya çarptırılacağını bildiren bir ilannâme yayınlar. Hürmüz’ün şikâyetleri dinlemek üzere yerini aldığı bir sırada bazı köylüler huzura çıkarak, Şehzade’nin geçen akşam av dönüşü köylerine geldiğini ve rahatsız ettiğini söylerler; üstelik Şehzade’nin atı ipinden çözülerek birinin buğday tarlasını mahvetmiş, hizmetkârlarından biri de bir bahçeye girerek olgunlaşmamış üzümleri çalmıştır. Hürmüz, oğlunun bu davranışından fevkalade öfkelenir ve atın, buğday tarlasının sahibine, hizmetkârın üzüm bahçesinin sahibine ve Şehzade’nin koşum takımlarının, giyecek ve teçhizatının da evlerinde âlem yaptıkları ev sahibine verilmesini emreder. Oğlunu cezalandıracakken bazı asiller, kötü davranışlarından dolayı pişmanlık izhar eden şehzadenin affedilmesi için şahı ikna ederler. Bundan kısa bir süre sonra Hüsrev, büyükbabası Nuşirevân’ı rüyasında görür. Nuşirevân babasının

¹⁰⁹ Ahmet Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, İstanbul, 1996, s. 230.

¹¹⁰ TDVEA, c. 12. s. 384.

¹¹¹ A.g.e., c. 19. s. 53.

isteği üzerine gönül hoşluğu ile yukarıda sahip olduğu varlıklardan vazgeçtiği için kendisine adı Barbud olan tatlı sesli bir şarkıcı, hiç kimsenin hayal edemeyeceği kadar hızlı, Şebdiz adında bir küheylan, Şirin adında çok güzel bir sevgili ve son olarak takdis denen şahane bir tahtın verileceğini söyler. Bir gün Hüsrev'in Şavur adındaki büyük bir ressam ve gezginci olan dostu ona, bir sohbet sırasında, seyahatlerinden birinde Ermenia adı verilen büyüleyici bir memleketten geçtiğini, buranın, Hristiyan âleminin hükümdarları arasında oldukça meşhur olan Mehin Banu adında bir kraliçe tarafından yönetildiğini söyler. Tahtın varisi ise emsalsiz bir güzelliğe sahip olan Şirin adındaki yeğenidir; Şavur bu güzel Şirin'in çok görkemli bir resmini yapar. Şirin, üç yüz kızla birlikte ülkeyi baştanbaşa dolaşmakta, ziyafet partileri ve av seferleri düzenlemektedir. Mehin Banu'nun da Şebdiz adında emsalsiz bir atı vardır. Hüsrev, Şavur'un hikâyelerindeki kişilerle rüyasında gördüğü kişilerin aynısı olduğunu anlayınca iyice şaşırır. Arkadaşının anlattığı Şirin'e âşık olur. Şavur'u Şirin'le evlilik islerini görüşmek üzere Ermenia'ya gönderir. Şavur bir manastıra iner ve orada Şirin'le beraberindekilerin geceyi hemen yakında bulunan bir kırdaki geçirmek üzere beklediklerini öğrenir. Bu itibarla Şavur, hemen Hüsrev'in bir resmini yaparak Şirin'in görebileceği bir ağaca asar ve kendisi de bir yere saklanır. Şirin'in kızları gelir; Şirin resmi görür ve güzelliğine hayran kalıp ağlayarak öper, okşar. Kızlar resmin onu ne kadar derinden etkilediğini görünce gizlice elde edip yırtarlar; Şirin'e onu gösteren cinin tekrar onu sakladığını söyler ve bu yerin perili olduğunu belirterek oradan ayrılmaya ikna ederler. Bütün bunları duyan ve gören Şavur derhal onlardan önce giderek aynı şekilde konaklayacakları yer bir resim daha asar. Aynı şeyler yine olur ve Şavur üçüncü yere de resmi asar. Bu sefer Şirin resmi muhafaza ederek çevrede gizlenmekte olan birinin olup olmadığını araştırılmasını ister. Şavur, artık kendisini göstermenin zamanı geldiğini düşünerek rahip kılığına girmiş vaziyette saklandığı yerden çıkar. Şirin'e yanındakileri uzaklaştırarak resmi kendisinin yaptığını, Hüsrev- i Perviz'e ait olduğunu söyler ve onu övücü bir konuşma yapar. Perviz'in ona âşık olduğunu ve hediye olarak bir yüzük gönderdiğini belirtip yüzüğü Şirin'e verir. Şirin'de ona olan askını itiraf edip Şavur'u İran'ın başşehri Medain'e Şirin ve kızları Mehin Banu'nun yanına dönerler; o gece teyzesine rica ederek ertesi günkü av için Şebdiz'i kendisine vermesini ister. Böylece Şirin ertesi gün silahlarını kuşanıp Şebdiz'e binerek kızlarla birlikte yola çıkar. Şirin, bir geyiğin arkasından koşturuyormuş gibi yaparak kızların yanından uzaklaşır; hiçbir at

Şebdiz'in arkasından yetişemeyeceği için, bir süre onu aramak amacıyla pesinden giderlerse de, bulamazlar. Durumu öğrenen Mehin Banu, Şirin'in kayboluşuna çok üzülür. Şirin, yedi gün boyunca yol aldıktan sonra dinlenmek üzere atından iner. Kendisini Allah'a teslim ederek uykuya dalar, fakat bir süre sonra Şebdiz'in kişnemesiyle uyanarak bir aslanın gelmekte olduğunu fark eder ve okuyla onu öldürür. Yoluna devam ederek bir kıra gelir; ortasında oldukça güzel bir havuz görür ve uzun yolculuğu boyunca yorulduğu ve kirlendiği için yıkanmaya karara verir. Silahlarını Şebdiz'in üzerine, Şebdiz'i de bir ağaca bağlayarak soyunur ve beline mavi bir örtü bağlayıp suya iner. Bu arada Hüsrev'i kıskanan bazı Medainliler saha, onun tahtı ele geçirmek için bazı dolaplar döndürdüğünü söylerler. Oldukça şüpheli bir mizaca sahip olan Hüzmüz bunlara inandığı için Hüsrev, Büzürg-ümid'in tavsiyesi üzerine bir mevsim geçecek bir sür şehri terk eder. Şavur'a verdiği görev neticesinde Şirin'in geleceğini ümit ettiği için oradan ayrılmadan önce görkemli Muşku sarayındaki köle kızlarına, şayet kendisinin konuğu olarak güzel bir kadın gelecek olursa onu iyi karşılamaları ve her türlü izzet ikramda bulunmaları talimatını verir. Böylece sürgündeki zamanını hoşça geçirmek maksadıyla beraberinde birkaç kişi daha olduğu halde Ermenia'ya doğru yola koyulur. Yolda dinlenmek amacıyla mola verdikleri bir sırada Hüsrev tek başına çevreyi dolaşmaya çıkar; birden karşısında bir ağaca bağlanmış siyah bir at görür; yanındaki havuzda da güzel bir kız yıkanmaktadır. Kız önce onu fark etmez; Hüsrev kızın güzelliğini şaşkın şaşkın seyrederken kız onu fark eder; Hüsrev de fark edildiğini anlayınca tevazu ile geri çekilir ve bunun üzerine Şirin havuzdan çıkıp elbiselerini giyinir ve Şebdiz'e binerek derhal oradan uzaklaşır. Şirin, gördüğü kişinin Hüsrev olduğuna kanaat getiremediği için kafası karışık ve huzursuz bir şekilde yoluna devam eder. Nihayet Medain'e ulaşarak Muşku sarayına gider ve Hüsrev'in yüzüğünü göstermesi üzerine aldıkları talimat gereği onu hoş tutmaya çalışırlar. Hüsrev'in gittiğini öğrenince Muşku'da kalmak istemez ve her 29 arzusunun yerine getirilmesi şeklinde Hüsrev'in talimatları bulunduğu için, isteği üzerine dağlar arasında onun için bir kasr inşa ederler. Bu arada aklı Şirin'inkinden daha karışık olan Hüsrev, gördüğü kızın sanki beklediği misafiri olduğu endişesi içerisinde Ermenia'ya doğru ilerleyişini sürdürür ve Mehin Banu'nun konuğu olur; Mehin Bânû yeğeninin ortadan kaybolduğunu belirterek kışı burada geçirmesini ister. Çok geçmeden Şavur da gelir ve yaptıklarını Hüsrev'e anlatır. Hüsrev arkadaşının Şirin'den haber getirdiğini Mehin Bânû'ya söyler; böylece

onu tekrar Medain'e getirmek üzere, göndermeye karar verirler. Mehin Banu, hemen hemen Şebdiz'e denk kabul edilen Gülgûn adlı atını Şavur'a verir. Şavur, İran'ın başşehrine varınca, Şirin'in kendisi için yapılan kasrında olduğu söylenir; doğruca oraya gider ve olanları Şirin'e anlatarak kendisiyle birlikte Ermenia'ya Hüsrev'in yanına dönmeye razı eder. Böylece Şebdiz'i Medain'de bırakıp Gülgûn'a binerek Şavur'la birlikte yola koyulur. Bu arada Medain'den Ermenia'ya bir haberci gelerek İran başşehrinde isyan çıktığını ve isyancılar tarafından yakalanarak gözleri kör edilen babasının tahtı kendisine bıraktığını bildirir. Hüsrev'in babası Hürmüz adil olmakla birlikte gaddar olduğu için halk ve asillerin çoğu ona karşı ayaklanmıştır. Kayser, Araplar ve Tatar hakanı isyancılarla işbirliği yapmış fakat Hürmüz, Kayser ve Arapları rüşvetle elde ettikten sonra, meşhur kumandanı Behram-ı Cubin'i, Tatar hakanı Saya Han'la savaşmaya gönderir. Behram, baba tarafından Hürmüz'ün amcası, annesi de Saya'nın kız kardeşidir, olan Saya'yı mağlup ve katleder. Bunun üzerine İran şahı kumandana karşı mantıksız bir öfkeye kapılır ve saray çevresindeki art niyetli kişilerin de tahrikiyle Behram'a hakaret dolu bir mektupla bir kadın elbisesi gönderir. Böylece Behram da şaha olan bağlılığından vazgeçerek onun yerine Hüsrev'i tahta oturtacağını ilan eder. Hürmüz'ün acımasızlığından bıkan Medain asilleri bunu duyunca, onu yakalayıp gözlerini kör ederler ve Hüsrev'e de haber göndererek gelip tahta geçmesini isterler. Bütün bunları duyan Hüsrev derhal Medain'e gelerek taç giyer. Kendisine, Şirin'in Şavur'la birlikte ayrıldığı söylenir ve Şebdiz takdim edilir. Kısa sürede Behram'ın, tahtı kendisi için ele geçirmek istediği açığa çıkar; Hüsrev'den daha güçlü olduğu için, Büzürg Ümid'in nasihatleriyle hareket eden Hüsrev, yıldızı yeniden parlayıncaya kadar bir yıllığına ülkeden ayrılır. Şavur da Şirin'i Ermenia'ya götürmüş, fakat Hüsrev'in oradan ayrıldığını öğrenmiştir. Bununla birlikte çok geçmeden, Ermenia'ya gelmekte olan Hüsrev yolda, kızlarıyla birlikte ava çıkan Şirin'le karşılaşır. Birbirlerini tanırlar ve büyük bir neşeyle Mehin Banu'ya giderler; Mehin Banu da onları oldukça hoş karşılar. Mehin, bir fırsatını bularak yeğenine, dikkatli olması ve her halükarda şerefini muhafaza için kiskançça davranmasını salık veren samimi bir ricada bulunur. Şirin'de büyük bir vakarla öyle yapacağına dair yemin eder. Daha sonra Hüsrev ve Şirin ayrı ayrı maiyetleriyle memleketlerine gitmek üzere ayrılırlar; bir ay kadar avlanma ve diğer eğlencelerle vakit geçirdikten sonra sah, Şirin'i, kampındaki bir eğlenceye davet eder. Güzel bir ziyafet verilir ve Hüsrev'in müzisyeni Barbud,

efendisinin kalbinin hislerine tercüman olan gazeller söyler; buna Şirin'in şarkıcısı Nigisa, hanımının hislerine tercüman olan cevaplarla karşılıklıta bulunur. Barbud ve Nigisa sırayla sürekli bir şekilde Hüsrev'le Şirin'in sözcülüğünü yapmaktadırlar. Kalabalık, Aras nehrinin kıyılarına doğru ilerler ve orada yine ziyafet ve yine müzik vardır. Neşeyle, avla, ziyafetle uzun bir zaman geçirirler; nihayet bir gecede Hüsrev kendisini kaybederek Şirin'i baştan çıkartmaya çalışır, fakat teyzesine verdiği sözü hatırlanarak çıkarmayan Şirin, ona karşı koyar ve söylediği cesurca sözlerle Hüsrev'in, ecdadından kalan tahtını yeniden elde etmeye karar vermesini sağlar. Hüsrev ertesi sabah oradan ayrılır, fakat henüz fazla yol almadan Şirin'i bıraktığına fena halde kederlenir. Yine de yoluna devam etme kararındadır ve Anadolu'ya yönelir. Büyük bir manastıra gelir ve yalnız başına oraya gider; içeriye kabul edilmez ancak bilgili ve zeki bir adam olan Nestor adındaki keşiş içerden seslenerek kim olduğunu ve ne aradığını sorar ve bir kehanette bulunarak on sekiz ay sonra bütün arzularına kavuşacağını söyler. Hüsrev daha sonra Kayser'e gider; oldukça iyi karşılanır ve Kayser ona kızı Meryem'i verir. Hüsrev'e takviye güçler vererek Behram'ı yenmesi için yardımcı olur; Behram kaçarak Çin kralına sığınır. Hüsrev yeniden atalarının tahtına geçer ve adaletle hükmeder; ancak bütün bu muvaffakiyetlerine rağmen üzgündür ve Şirin'in yokluğundan dolayı ah etmektedir. Şirin ise Hüsrev'in gerçekten kampı terk ettiğini fark edince doğruca teyzesinin yanına döner; teyzesi teselli edebilmek için elinden geleni yapar. Bir süre sonra Mehin Banu ölür ve Şirin onun yerine geçer. Fakat hala Hüsrev'i özlemektedir. Ancak Meryem'le evlendiğini duyunca fena halde öfkelenir; dolayısıyla, kendini asla terk etmeyen Şavur'un da bulunduğu büyük bir maiyetle birlikte İran'a doğru yola çıkar ve dağların arasındaki kasrına gelir. Şavur'u oradan Medain'e gönderir. Hüsrev'e kendisinden söz etmemesini ister; zira artık evli olduğu için bunun, Hüsrev'in canını sıkacağını düşünür. Fakat Şavur buna önem vermez ve Behram'ın ölüm haberini henüz alan Sah'ı bulup Şirin'den haber verir. Bu haber üzerine daha da sevinen Hüsrev kasra gider. Kasr'da yaşayan Şirin, otlaklar ve sürüler, dağın öbür tarafında olduğu için hiç süt içmemektedir. Bir gün Şavur'un yanında bu durumdan şikâyetçi olunca, Şavur ona bir şekilde arzusunu yerine getirebileceğini düşündüğünü Ferhat adında kabiliyetli bir sınıf arkadaşından söz eder. Böylece derhal Ferhat'ı bulup getirmesi istenir. Ferhat bulunur. Ferhat, Şirin'i görür görmez ona âşık olur ve askından kalbi parçalanacak hale gelir. Şirin ona arzusunu söyler fakat Ferhat'ın şaşkınlıktan aklı

durmuştur; arkadaşı ona, Şirin'in söylediklerini izah etmek zorunda kalır. Daha sonra Ferhat şevkle ise koyulur ve bir ay içerisinde otlaklardan Kasr'a dağın arkasından bir kanal açar; çobanlar, hayvanlarının sütlerini bu kanallara sağlarlar ve böylece Şirin'in taze süte kavuşması sağlanmış olur. Şirin bu mükemmel işi görünce büyük bir takdir duyar ve insanüstü bir iş başardığı için Ferhat'ı över. Altın ve mücevher sunar, fakat Şirin'in aşkıyla çılgına dönen Ferhat hiçbir şey almaz. Doğruca çöle giderek derbeder bir vaziyette deli gibi dolaşmaya baslar; Hüsrev bunu işitince Ferhat'ı yakalayıp getirmeleri için ulaklar çıkarır; biri Ferhat'ı bulup Sah'ın huzuruna getirir. Hüsrev ona pek çok zenginlikler teklif eder. Fakat bütün bu ısrarların beyhude olduğunu görünce Bîsütûn dağından büyük bir yol açması karşılığında Şirin'i kendisine vereceğine söz verir. Ferhat, bu teklife razı olur, fakat dağı yarmaya başlamadan önce bir kayaya Şirin'in, Hüsrev'in ve Şebdiz'in resimlerini nakşeder. Çalışması sırasında sık sık Şirin'in resminin basına gelerek sık sık konuşacak ve figan edecektir. Şirin bunu öğrenince etkilenir ve Bîsütûn dağına gitmeye, onu teselli etmeye karar verir. Usta Ferhat, Şirin'i karşısında görünce şaşkına döner. Akli basına gelince mükedder vaziyetini Şirin'e izah eder. Şirin veda ederek ayrılır, fakat tepeden aşağı doğru inerken atının ayağı tökezler; bunu gören Ferhat derhal ileri atılarak onu düşmekten kurtarır ve Kasr'a kadar ona eslik eder. Olanları ve hemen hemen tamamlanmakta olan Ferhat'ın insanüstü işini duyan Hüsrev öfkeye kapılır ve vezirlerine verdiği bu sözden nasıl kurtulabileceğini danışır. Bu kişilerin öğüdü üzerine Ferhat'a, Şirin'in öldüğü yalanını ulaştıracak yaşlı bir kadın gönderir. Ferhat bu haberi duyunca bir anlayışla yüksek bir kayadan aşağı kendisini bırakarak başka bir inanışa göre ise elindeki külüngünü havaya atıp basını altına tutmak suretiyle canına kıymıştır. Şirin bunu duyunca çok üzülür ve Ferhat'ın öldüğü yerde sonsuza kadar âşıklar için kutsal olmak üzere bir türbe yapılmasını emreder. Bu Ferhat hadisesi Hüsrev'le Şirin arasında büyük bir yanlış anlamaya sebep olur ve Şavur bunu izale etmek için bütün kabiliyetini kullanır. Bu arada Hüsrev'in karısı Meryem ölür. Fakat Ferhat'a davranışından dolayı ve Meryem'le evlendiği için kızgın olan Şirin Hüsrev'in teklifini reddeder. Hüsrev kendisini Şeker adında güzel bir kadınla teselli etmeye çalışır; kısa sürede ondan bıkar ve Şirin'e derin bir özlem duymaya baslar. Şirin ise kabalığından dolayı üzülür ve sözde ava çıkma bahanesiyle Medain'den Kasr'ına kadar gelen Hüsrev'i içeri kabul etmeye rıza gösterir. Güvensizliğinden olayı onu azarladıktan sonra Kasr'dan kovar. Hüsrev keder içinde

kampa döner ve Şavur onu teselli etmeye çalışır. Şirin yine Hüsrev'e davranışından dolayı üzülerək onun maiyetinden birinin kılığına girerek Kasr'dan ayrılıp kampa gelir. Kendisini tanıyan Şavur tarafından karşılanır ve Şavur'dan kendisini bir köşkte saklamasını ister. Ayrıca Şirin'in isteğı üzerine Hüsrev'in bir ziyafet düzenlemesini sağlar. Şirin'in Aras'ta Hüsrev'e hediye ettiğı Nigisa gizlice ziyafete sokulur ve Şirin'in ağzından Hüsrev'e gazeller okur; Barbud'un buna tesirli bir cevap vermesi üzerine Şirin derin bir ah çekince varlığı ortaya çıkar. Daha sonra Şavur köşkün perdesini çeker ve Hüsrev'le Şirin karşı karşıya gelir. Bir süre sonra düğün hazırlıklarına başlanır ve büyük bir debdebe ile Medain'de evlenirler. Aynı zamanda Nigisa Barbud'la; Şirin'in en sevdiği kızlardan Hümayun, Ermenia kralı olan Şavur'la evlenir. Hüsrev, Şirinle mutlu bir hayat sürmeye başlar; nihayet bir gün sakalında, her şeyin nasıl sonuçlanacağı hususunda kendisini düşünceye sevk eden beyaz bir kıl görür. Bununla ilgili olarak Büzürg Ümid'le konuşur; Büzürg ona kâinatın yaratılışı ve eşyanın tabiatı ile ilgili bilgiler verir. Hüsrev Büzürg Ümid'in konuşmasıyla rahatlar. Fakat Yunanlı karısı Meryem'den olma oğlu Siruya'nın müfsit ve mesuliyet hissi olmayan bir ruha sahip olmasından dolayı büyük bir ızdırap duyar. Şirin'e meftun olan bu genç babasını öldürmeye ve böylece hem tahtı hem de Şirin'i elde etmeye karar verir. Bir gece Şirin, Hüsrev'i sakinleştirerek uyuttuktan sonra kötü bir hadisenin olacağına dair müphem bir önsözden dolayı yorgun düşerek kendisi de uyuya kalır. Siruya'nın emriyle içeriye bir suikastçı girer ve Hüsrev'in göğsüne hançer saplayarak oradan kaçır. Hüsrev uyanır ve kanlar içinde kaldığını ve ölümcül bir yara aldığını fark eder. Fevkalade susamıştır. İlk düşüncesi Şirin'i kaldırarak biraz su getirmesini istemek olur, fakat birkaç gecedir uyuyamadığını hatırlayıp yarın için de güce ihtiyacı olacağını düşünerek onu kaldırmaktan vazgeçer ve büyük bir elem içerisinde ölür. Nice zaman sonra Şirin uyanır, olanları görür kalbi yaralı bir şekilde ağlamaya başlar, fakat henüz yapabileceğı bir şey olduğunu düşünerek mümkün olduğu kadar sakin olmaya çalışır. Hüsrev'in vücudunu yıkar. Suriya'nın kendisine, aşkını izhar eden gizli bir haber gönderdiğinde vazifesini hemen hemen bitirmiştir. Gayesine ulaşmak maksadıyla bu teklifi kabul etmiş gibi görünerek ona Hüsrev'in hususi eşyalarını ve mülkünü yaktırır, zira karşılıklı olarak mutlu oldukları ve beraber oldukları bu yerlerin ve eşyaların katillerin eline geçmesi düşüncesine tahammül edemeyecektir. Daha sonra görkemli bir tabut yapılmasını ister. Tabut Büzürg Ümid'in, Barbud'un imparatorluğun bütün büyüklerinin

hazır bulunduğu bir törenle ihtişam içinde türbeye taşınır. Kendisini mükemmel bir şekilde donatan ve en mükemmel mücevherlerini takınan Şirin genç kızlardan ve oğlanlardan oluşan bir kalabalığın ortasında Suriya'nın aşkına inanıyormuş izlenimi verecek tarzda memnun bir eda ile yürür. Türbeye varıldığında kalabalık dışarıda kalır, tabut içeri taşınır. Şirin'de nezaret etmek üzere tabutu izler. Kapı kapanınca doğruca tabutun yanına gidip Hüsrev'in yaralı göğsünden öper ve kendi vücudunda aynı yere hançeri saplar. Hüsrev'e sarılıp çılgık atarak can verir ¹¹².

Bî-sütûn-ı gamda kim Ferhâd olursa ol bilür

Kûh-ken-i meydân-ı 'aşk içre Şîrîn kâr imiş

(M&M, 726)

İdüp Ferhâd anda kûhkenlik

Akıtdı cû-yı fethi saldı şenlik

(M&V, 820)

Kazâ Ferhâdına çün rehnümûn ol

Yaratdı tâk-ı çarhı bî-sütûn ol

(M&V, 145)

Tamâm-ı efsâne-i Şîrîn ü Ferhâd

Olup kıl Hüsrevâne sende feryâd

(C&H, 515)

İrüp 'Azrâsına ol demde Vâmuk

Yahûd Şîrînine Ferhâd-ı 'âşık

(C&H, 1242)

¹¹² E. J. Wilkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çev. Ali Çavuşoğlu, İstanbul, 1999, s. 212.

Kızarmış ayva san Ferhâd-ı miskîn

Kızarmış sîb gûyâ rû-yı Şîrîn

(C&H, 2000)

Viriüp ol Hüsre ve çok Cân-ı Şîrîn

Didi Ferhâd oldu hayli gam-gîn

(C&H, 2177)

Didi Şîrîne neyse hâl-i Ferhâd

Dinildi Leylâya Mecnûn-ı nâ-şâd

(C&H, 4163)

Ten ü cân gâyetile süst bünyâd

Olup Şîrîn vaslunda oldu Ferhâd

(C&H, 5192)

Biri ta'rif idüp didi Ferhâd

Kodı sonunda 'ışk ile eyü ad

(Ş&G, 468)

Nâm-ı Şîrîn'i çünki itdiün yâd

Lâzım oldur ki anıla Ferhâd

(Ş&G, 617)

Çün leb-i Şîrîn kıldun şehd-fâm
Hûn-ı dil Ferhâd'ı itdi telh-kâm
 (S&A, 11)

Leb-i Şîrînüm için nice Ferhâd
İderler hasret ile âh u feryâd
 (M-M, 449)

Leb-i Şîrînüne Ferhâd olayın
Dem-â-dem 'âşk-ı nâ-şâd olayın
 (M-M, 469)

Çıkarup hüsnile Şîrîn gibi ad
Nice Husrevleri kılmuşdı Ferhâd
 (M&M, 540)

Nice Husrevler 'aşk itdi Ferhâd
Kılup ortada bir Şîrîn lebi ad
 (M&M, 631)

İdüb yâ zînetile vech-i tezyîn
Nitekim Hüsrev ü Pervîze Şîrîn
 (M&V, 665)

Ki kaşı gösterür şekl-i meh-i nev
Yaraşur yâr ola Şîrîn ü Hüsrev
 (M&V, 2455)

Çü hüsni lem'asından düşdi pertev
Yanup tutuşdılar Şîrîn ü Hüsrev
 (M&V, 3877)

Yâ İrem Bâğı san olmuşdı tezyîn
Ki oldu biri Hüsrev biri Şîrîn
 (M&V, 4163)

Güzeller bende vü ol Hüsrev-âyîn
Lebi Şîrîn yüz, câm-i cihân-bîn
 (M&V, 5395)

Tuta 'âlem revâdur 'âdet-i nev
Ki cem'iyyet bula Şîrîn ü Hüsrev
 (M&V, 5998)

Gül oldu bâğda tasvîr-i Pervîz
Sebep ol itdi Şîrîn-i dil âvîz

Dür-i şeb-nemle gül san tâc-ı Hüsrev
Açıldukça salar gül-zâra pertev

Murassa' eyleyüp ekşiyle Ferhâd
Görüp bülbül bu hâli eylerdi feryâd
 (C&H, 738- 740)

Didi iy Hüsrev ü Şîrîn-tal'at
Kudûmuna muntazırdır hûr-müknet
 (C&H, 1571)

Veyâ Hüsrevle Şîrin-i dil-ârâ
Veyâ Nâzırla Manzûr-ı semen-sâ
 (C&H, 1636)

Anun Şîrîn'i Hüsrev her-şeb efgân
İdüp Mihrâba diri y merd-i handân
 (C&H, 2276)

Bisât-ı inbisât Hüsrev-âyîn
Döşenmiş kasra gâyet birle Şîrîn
 (C&H, 2326)

İrince Hüsrev'e güftâr-ı Şîrîn
Delürdi şeble san Ferhâd-ı miskîn
 (C&H, 2511)

Didi Şîrîne Hüsrev iy perî-zâd

Cihân içinde itme bana bî-dâd

(C&H, 2528)

Didi Şîrîn-sühan iy Hüsrev-i Çîn

Giriftârun niçe Ferhâd-ı miskîn

(C&H, 3178)

İrmeyüp la'l-i leb-i Şîrîne Ferhâd-ı garîb

'Aşk elinde Hüsrev ile çekdi gavgâ 'âkıbet

(C&H, 4389)

Cevâb-ı şehke ol mâh-ı münevver

Didi iy Hüsrev ü Şîrîn manzar

(C&H, 5139)

Dinildi Hüsrev'e Şîrîn'den kâl

Ki geldi gerdeg-i nâza ol nigû-fâl

(C&H, 5430)

2.8.8.2.3.Hûrşîd- Ferahşâd

İncelediğimiz mesneviler içinde bulunmayan Hûrşîd ile Ferahşat aşkı da mesnevilerde alt metin olarak kullanılmıştır. Şeyhoğlu Mustafa'nın dini-tasavvufî içerikli aşk mesnevisidir. Hûrşîdnâme, Ferahnâme veya Ferrûhnâme adlarıyla da bilinir. Germiyanogulları sarayında Süleyman Şâh adına yazılmışsa da onun ölümü üzerine Yıldırım Bayezid'e sunulmuştur. Türk edebiyatında mesnevilerin gelişme çağı olan on altıncı yüzyılda büyük bir ustalıkla yazılmıştır. Hûrşîd u Ferahşad şark edebiyatlarında

orijinali olmayan bir mesnevidir. Ancak kuruluş yönünden Şehnâme'deki Tûs oğlu Behram hikâyesini andırır. Nitekim bazı isimler de Şehnâme'den alınmadır. Şeyhoğlu Mustafa'nın bu eseri yazıldığı dönemden sonra büyük ilgi uyandırmıştır. Eserde Türklerin milli ve dini hayatları ile folkloru hakkında geniş malzeme vardır. Sevgiliye resim ve musiki yoluyla âşık olanların ona kavuşamadığı, ancak kelim (söz) ile âşık olanların vuslata erdiği ve ilahi aşkın çeşitli sembollerle başarılı bir şekilde ele alındığı eser klasik mesnevi tarzına uygun olarak yazılmıştır.

Eserdeki Moğol isimli kahramanlar Müslüman olarak ele alınmamış olup Cengiz ordularının Anadolu'ya verdikleri dehşetin etkisiyle kötü kişiliklere bürünmüşlerdir. Dini-tasavvufi düşünceleri açıklama yolunda birçok epizodun yer aldığı ve yer yer didaktizm ile lirizmin doruğa ulaştığı eserde Türk dili olgun sekliyle yazıya geçirilmiştir. Eser edebi sanatlar açısından da zengin örneklerle doludur¹¹³.

Hikâye kısaca şu şekilde cereyan etmiştir: Cemabâd'da taht kurmuş olan İran şahı Siyavuş'un Hıtaî Ay Hatun'dan bir kızı olur. Çocuğa Hûrşîd adı verilir. Müneccimler Hûrşîd'in talihine bakarlar ve bu kızın güzelliği yüzünden 16 yıl sonra ülkenin büyük bir savaş ve felaketlere uğrayacağını söylerler. Zaten oğlan istediği halde kız çocuğu olduğu için üzülen Siyavuş, Ay Hatun'a kızı ortadan kaldırmayı teklif eder. Ay Hatun razı olmuş gibi görünerek kızı Dârü'l- Melek kalesine gönderir ve yeni ölmüş bir bebeğe Hûrşîd'miş gibi bir cenaze töreni düzenletir. Hûrşîd kalede gizlice büyütülür. Öğretimi için hocalar tutulur. Aradan 16 yıl geçer. Bu arada Siyavuş'un diğer hanımları durumu Siyavuş'a söylerler. Siyavuş dört yiğitle beraber Dârü'l Melek kalesine, onu öldürmeye gider. Oraya varınca kızının güzelliği karşısında hayrete düşer ve onu öldüremez. Diğer dört yiğit ise bu güzellik karşısında bayılıp düşerler. Siyavuş kızını alıp Cemâbâd'a gelir. Burada mutlu günler başlar. Ancak bayılan dört yiğit kendilerine geldiklerinde birbirlerine Hûrşîd'in güzelliğini anlatarak geri dönerlerse de bir tanesi aşkından dolayı Cemabâd önlerinde can verir. Diğer üçü ise ona bir mezar kazarlar ve şehre girmeden üç ayrı istikamete yola çıkarlar. Bunlardan biri olan Âzâd, Mağrib'e gider ve Hûrşîd'i dilinden düşürmeyerek bir Mecnûn hayatı sürer. Onun anlattıklarını Mağribi şehzadesi Ferahsad duyup Hûrşîd'e âşık olur. İkisi birlikte Cemabâd'a doğru yola çıkarlar. Bu sırada Siyavuş, Hûrşîd için sarayın bahçesine geniş bir köşk yaptırmış

¹¹³ Pala, a.g.e., s. 259.

olup onun varlığını halktan gizlemektedir. Oysa Hûrşîd dadısı ile birlikte gizli bir yoldan şehre çıkar ve şehrin yakınlarında ölen asığının mezarını görür. Onun mezarı üstüne bir türbe yaptırır. Buraya Hıdırellez (Hızır-İlyas) adı verilir. Cemabâd'a gelmekte olan Ferahşad ile Azad bu türbede konaklayarak Hûrşîd'i görürler. Hûrşîd ile Ferahşad arasında bir aşk başlar ve gizli gizli buluşurlar. Bu arada diğer iki yiğitten biri olan Siyah, Hıtaş ülkesine varır. Orada ıklık çalmayı öğrenir ve yanık yanık Hûrşîd'i terennüm eder. Hıtaş hükümdarı Boğa Han, bu nağmeleri duyarak Hûrşîd'e âşık olur. Siyavuş'a mektup yazarak Hûrşîd'i ister. Siyavuş kızının varlığını saklarsa da Boğa Han, veziri Torumtay ile birlikte 300.000 kişilik ordusuyla İran'a yönelir. Hıdırellez mevkiinde günlerce savaş yapılır. Sonunda Hûrşîd bir hile ile Boğa Hanı öldürür ve bu yiğitliği Ferahşad'ın yaptığını ortaya yayar. Böylece Siyavuş Ferahşad'ı benimser ve kızını ona layık görür. Yine de son karar için kurultay toplanır. Mağrib şehzadesi olduğunu söyleyen Ferahşad'dan, babasının iki çerağından birin getirmesi istenir. Böylece şehzadeliliğini ispatlamış olacaktır. Ancak Ferahşad Mağrib'e dönerse de babası onun hasreti korkusuyla bir daha onun yanından ayrılmasına izin vermez ve hapsedilir. Bütün bu olaylar yaşanırken Hûrşîd'in aşkı ile yanan sonuncu yiğit Kâfur, Çin diyarında ünlü bir ressam olur. İpek bir kumaş parçasına kendisi için Hûrşîd'in resmini yapar. Ancak bir fırtınada bu resim elinden uçup Mısır sultanı Tûs'un sarayına düşer. Şehzade Behram resmi bulur ve Hûrşîd'e âşık olur. Behram birçok kıymetli hediye ve binlerce askerle Cemabâd önlerine gelir. Siyavuş'tan kızı ister. Kurultay Ferahşad'dan haber çıkmayınca kızı Behram'a vermeye razı olur. Ancak bu sırada Mağrib sultanı ölmüş ve Ferahşad sultan olmuştur. Hemen şeb çerağın birini alarak İran'a doğru yola çıkar. Düğünün otuz sekizinci günü Cemabâd önlerinde görünür. Sarayda yeniden kurultay toplanır ve müftülere danışılır. Müftüler kız kimi isterse ona verilmesine hükmederler. Hûrşîd ise Ferahşad'ı istediğini beyan eder. Behram'a hediyeler sunulup gönü edilmek ger gönderilir. Hûrşîd ile Ferahşad da çekilen bunca sıkıntılardan sonra kavuşup mutlu olurlar ¹¹⁴. Bu aşk hikayesi mesnevilerde hatırlatma yoluyla alt metin olarak kullanılmıştır:

¹¹⁴ Pala, a.g.e., s. 258.

Olup Hûrşîd-veş ol dem Ferahşad
Revân oldı hemân ol serv-i azad
 (M&M, 548)

Şu menzil ola ki Hûrşîd anda peyda
‘Acep midür Ferahşad olsa ol câ
 (M&M, 599)

Ferâh nûrî çü mihre oldı hemzâd
Toğar Hûşîdile gûyâ Ferahşâd
 (M&V, 3350)

Çü necm- sa’d olur Mahrile hemzâd
Toğar Hûrşîd ile san kim Ferahşâd
 (M&V, 5196)

Binüp atlandılar ol iki şehzâd
Sanasın bindi Hûrşîd ü Ferâhşâd
 (M&V, 5833)

Anıñiün oldunuz siz gamdan âzâd
Ki sizsiz şimdi Hûrşîd ü Ferahşâd
 (M&V, 6001)

Olupdur köhne Hûrşîd ü Ferahşâd
Dahı Nâzır birle Manzûr-ı nâ-şâd
 (C&H, 518)

Yahûd Hûrşîdini buldı Ferahşâd
Ya Nâzır eyledi Manzûr buldı temkîn
 (C&H, 1244)

Arar Hûrşîd olam deyü Ferahşâd
Bulımayup ider âhıyla feryâd
 (C&H, 3722)

Didi ey ‘âşık u rüsvâ-yı nâ-şâd
Benem Hûrşîd çün sensin Ferâh-şâd
 (M-M, 451)

Nice olmayayın ben dâyimâ şâd
Ki sen Hûrşîde ben oldum Ferah-şâd
 (M-M, 471)

2.8.8.2.4.Leylâ-Mecnûn

İncelediğimiz mesneviler arasında bulunan Mecnûn ile Leyla'nın aşkı da mesnevilerde kullanılan bir diğer önemli aşk hikayesidir. İmkansız aşkın, çılgınlığın ve sadakatin sembolü olan bu aşk hikayesi ile aşıklar kendi aşkları arasında benzerlik bağları kurmuşlardır.

Kime kim sâhir-i aşk etse efsûn

Kılur Leylî olursa anı Mecnûn

(M&M, 630)

‘Arûsa ne idüib tezyîne meylî

Hemânâ vuslat-ı Mecnûn’a Leylî

(M&V, 664)

Dimiş Mecnûna dil sal bend ü bâğı

Dimiş yok bunların ortada sağı

(M&V, 3422)

Yâ san Mecnûn-ı Hak olup cihâne

Yapar başında kuşlar âşiyâne

(M&V, 3472)

Revâdur ‘ursuna halk ide meyli

Ki tâ vuslat bula Mecnûn u Leylî

(M&V, 5999)

Görince nakş-ı Leylâyı o Mecnûn

Gözinden akdı ol dem çeşme-i hûn

(C&H, 1240)

Diyeydün biri Vîs biri Râmin
Biri Leylâ biri Mecnûn-ı gam-gîn
 (C&H, 1635)

Olup Mecnûn misâl vahşile yârân
Anup Leylâsını ağlar gözi kan
 (C&H, 2029)

Benin bir ‘âşık-ı Mecnûn-ı rüsvâ
Başumda tâc-ı ‘anber zülf-i Leylâ
 (C&H, 2617)

Felek Leylâ-yı leylün câmesin müşg
İdiüp Mecnûn nemci eyledi huşg
 (C&H, 3097)

Dirâz ol kışsa-gûya zülf-i Leylî
Melik Mecnûn gibi itdi ana meyli
 (C&H, 3252)

Çeküp Mecnûn gibi kûh üzre nâle
Sacı Leylâdan umardı nevâle
 (C&H, 3687)

Seniün sevdâ-yı zülfün Leylîya bil
Dil-i mecnûn 'aşkunda itdi kâmil
 (C&H, 4028)

Didi Şîrîne neyse hâl-i Ferhâd
Dinildi Leylâya Mecnûn-ı nâ-şâd
 (C&H, 4163)

Irakdan cân u dil mebzûl eyler
Diyâr-ı Leylîye Mecnûn-ı şeydâ
 (C&H, 4380)

Bu gice Leyle-i Hicrâna benzer
Dil-i Mecûn 'aceb nâlâna benzer
 (C&H, 5132)

Biri Mecnûn durur didi ol dem
Tekye-i 'ışka pîr-i pîş-kadem
 (Ş&G, 469)

Leylî'nün sergüzeştine mutlâk
'İşk-ı Mecnûn durur viren revnâk
 (Ş&G, 618)

*Leylî'nin 'ışkı ile Mecnûn-veş
Gökde zencîrrini sürürdi güneş
(Ŗ&G, 708)*

*Bilemezlerdi hiç o mahzûnı
Kangı Leylâ'nın oldu Mecnûn'ı
(Ŗ&G, 778)*

*Hatırın sordu eyledi meyli
Geldi mecnûn'a sanasın Leylî
(Ŗ&G, 793)*

*Ŗâh senden ırağ u sen mahzûn
Gerçi oldun o Leylî'ye Mecnûn
(Ŗ&G, 862)*

*'Acabâ kanda iki ol hûnî
Leylî'ye irgürün Mecnûn'ı
(Ŗ&G, 1236)*

*Çünkü hüsnün çekdi Leylâ'dan 'alem
Oldı mecnûn'un yeri deşt-i elem
(S&A, 10)*

Cihânda Leylî-i zülfümle ey yâr
Nice Mecnûn gibi 'âşıklarum var
 (M-M, 448)

Olayın Leyle-i zülfünle Mecnûn
Ki oldum fitne-i hâlünle meftûn
 (M-M, 468)

2.8.8.2.5.Vâmık-Azrâ

İncelediğimiz aşk mesnevilerinden biri olan Vamık ile Azra'nın aşkı da diğer mesnevilerde alt metin olarak kullanılmıştır. Azra güzelliğın ve iffetin sembolü olarak kullanılırken Vamık da çektiğı sıkıntılar nedeniyle simgeleştirilmiştir. Bu aşk hikayesi diğer metinlerde şu şekilde alt metine dönüştürülmüştür:

Nice olmaz kişi şol hüsne 'âşık
K'olur 'Azra 'izârın görse Vâmık
 (M&M, 956)

Bu dahi oldı Leyli'ye 'âşık
Hüsn-i 'Azrâ'ya nitekim Vâmık
 (L&M, 1333)

Zihî gül bûlbûle düşmiş muvâfık
Sana sını biri Azrâ biri Vâmık
 (M&V, 2445)

Hemân emr eyledi ol şâh-ı ‘âşık
Ne ‘âşık Mihr ‘Azra şâh Vâmık
 (M&V, 2971)

Çü buldı şemme-i hüsnini ‘Azrâ
Anun ‘ışkında Vâmık oldu şeydâ
 (M&V, 3876)

İki göz Hak ider miydi muvâfık
Eğer olmasanız ‘Azra’ vü Vâmık
 (M&V, 6000)

Getür meydâna bir ‘azrâ-yı fâyık
Dökildi âb-ı ruhu ‘Azrâ vü Vâmık
 (C&H, 517)

Ne aslı ‘Azrâ ‘izârı manzar itdün
Ne gûne Vâmıkun râhına gitdün
 (C&H, 1139)

İrüp ‘Azrâsına ol demde Vâmık
Yahûd Şîrînine Ferhâd-ı ‘âşık
 (C&H, 1242)

Diyeydin Vâmık ile oldu 'Azrâ
Letâfet gerdeğinde çift ü hem-pâ
 (C&H, 1637)

Sevâd-ı Vâmık 'Azrâya fi'l-hâl
Virürler ol nigârîn-i nigû-fâl
 (C&H, 4164)

'İzârın Vâmık'a gösterse 'Azrâ
Şeb-i hecr eyleridi Tûr-ı Sînâ
 (C&H, 5135)

Biri eydürdi 'ışk ile Vâmık
Oldı 'âlemde 'âşık u sâdık
 (Ş&G, 470)

Eyledün 'Azrâ'yı çünkim gül-'izâr
Vâmık çeşmini kıldun cây-bâr
 (S&A, 12)

Cihânun hem benem 'Azrâ-'izârı
Nice Vâmıklar eyler âh u zârı
 (M-M, 450)

Gönül 'Azrâ- 'izârun bendesidür

Dil-i Vâmık anun efgendesidür

(M-M, 470)

2.8.8.2.6.Şem'-Pervane

İncelediğimiz mesnevi konularından biri olmayan Şem ile Pervane'nin aşkı da sık anılan aşk hikayelerindendir. Bir çok şair tarafından kaleme alınmış olan bu aşk hikayesinin konusu kısaca şöyledir: Yaşlanmış olan Diyar-ı Rum (Anadolu) padişahı Jale'nin çocuğu olmamaktadır. Uzun yıllar dua eder ve Şükûfe adlı cariyesi ile izdivacından bir kadir gecesinde oğlu olur. Çocuğa Pervane adını koyarlar. Müneccimler çocuğun talihine bakıp onun Şem adlı bir kıza âşık olacağını, bu yüzden binlerce sıkıntı ve belaya uğrayacağını söylerler. Şehzade Pervane her türlü ilim ve hüneler öğretilerek yetiştirilir. Babası ona Cennetâbâd adlı bir köşk yaptırır ve lalası Nasır ile birlikte orada ikametini sağlar. Bu köşk Kamil adlı bir nakkaş tarafından süslenmiştir. Kamil köşkün ortasına bir kız resmi yapar. Bu kız, Çin fağfurunun kızı Şem'dir. Müneccimlerin sözleri gerçekleşmeye yüz tutmuştur. Şehzade bütün zamanını bu resim karşısında geçirir. Nasır, padişah Jale'yi durumdan haberdar eder. Jale, oğlunu ava gönderir ve o dönmeden o resmi kazır. Pervane dönüşte resmi göremeyince üzüntüsünden kendisini kaybeder. Aylarca tedavi görürse de iyileşmez. Köşkten de kaçar. Jale bir müddet onu aratır ve bir kuyuda bulur. Ancak Pervane zincire vurulacak kadar delirmiştir. Pervane, sihirbaz Neccâr'ın tahtadan yaptığı bir kusa binerek Şem'in bulunduğu Çin diyarına doğru uçar. Hocasından öğrendiği ilimler sayesinde gizlice Şem'in sarayına gider. Şem havuz başında nedimeleriyle oturmakta ve çok seyahat eden adamlarından birinin, Pervane hakkında anlattığı macerayı dinlemektedir. Şem anlatılanlardan sonra Pervane'ye âşık olur. Bu sırada artık sabrı tükenen Pervane ortaya çıkar. Aksama kadar bahçede sevişirler. Geceleyin bekçi tarafından Şem'in koynunda yakalanan Pervane zindana atılır. Zindan'dan Daye'nin bir hilesiyle kurtulan Pervane, şehre iner. Orada rastladığı Dellâle kadının evinde gizlenir. Onun sayesinde Şem ile mektuplaşırlar. Şem ona kendisini babasından istemesini yazar. Pervane ülkesine dönerek annesi aracılığıyla durumunu babasına duyurur. Jale, kızı fağfurdan istese de fağfur vezirinin sözüne uyarak kızını şehzadeye uygun görmediği cevabı ile onu reddeder. Bunun üzerine Jale ile fağfur arasında savaş olur. Savaştan bir sonuç çıkmaz

ve Jale ülkesine dönmek zorunda kalır. Pervane ise tekrar Şem ile mektuplaşmaya baslar. Birlikte kaçmaya karar verirler. Şem bir gece cariyelerinin yemeğine uyku ilacı koyup Pervane ile birlikte kaçır. Fağfur olayı işitince Diyar-ı Rum'a bir casus gönderir. Jale gelen casusa bilmeden iyi davranır. O da Fağfura haber gönderip Pervane'nin kızına layık olduğunu söyler. Sonunda fağfur kızının çeyizlerini gönderir ve bir müddet sonra ölür. Pervane, Çin diyarına şah olur. Şem ile birlikte mutlulukla nice yıllar adaletle hüküm sürerler¹¹⁵.

Çü zerre lem'a irdi Şem'e andan

Yanup andan geçer Pervâne cândan

(M&V, 3875)

Şem'i andun eğerçi yârâna

Kanı ol şem'-i cem'a Pervâne

(Ş&G, 615)

2.8.8.2.7.Hümâ- Hümâyûn

Hüma ile Hümayun arasında geçen aşk ilişkisine de atıflarda bulunulmuştur. Bu hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Arap ülkesinde Hûşeng adında bir hükümdar vardı. Çocuğu olmayan Hûşeng uzun müddet dua eder ve Allah ona bir erkek evlat verir. Adını Hümâ koyarlar. 15 yaşına kadar türlü ilim ve hünlerle yetiştirilir. Hümâ ava çıkmayı çok sevmektedir. Yine bir av yolculuğunda bir köşke girer. Burada resimler arasında Çin fağfurunun kızı Hümâyûn'un resmi de vardır. Orada Hümâyûn'a âşık olur. Şehzadenin kendisiyle yaşıt olan Behzad adlı bir arkadaşı ve sırdaşı vardır. İkisi birlikte Hümâyûn'u aramak üzere yola çıkarlar. Tehlikeli bir gemi yolculuğundan sonra çok güzel bir ülkeye varırlar. Sahilde kendilerini bir topluluğun beklediğini görürler. Meğer bu halkın âdetine göre ölen hükümdarın yerine, ülkeye dışardan gelen ilk kişi hükümdar kabul edildiğinden Hümâ'yı hükümdar, Behzâd'ı da vezir yaparlar. Birkaç yıl burada adaletle hüküm sürüp güzel günler geçirirlerse de Hümâ, bir gece rüyasında Hümâyûn'u görür. Onun çağrısı üzerine tacını ve tahtını Behzad'a bırakıp tekrar yollara düşer.

¹¹⁵ Pala, a.g.e., s. 509.

Yolda fağfurun Şa'dan adlı taciriyle karşılaşır tanışır ve arkadaş olurlar. Artık beraber seyahat etmektedirler. Tehlikeli birçok yolculuktan sonra bir kaleye uğrarlar. Burada tutsak bulunan Hümayun'un amcasının kızı Perizad'ı kurtarırlar. Perizad Çin'e varınca basından geçenleri Hümayun'a anlatır ve Hüma'nın yiğitliği ile güzelliğini över. Bu sırada Şa'dan ile Hüma Çin'e ulaşırlar. Şa'dan fağfurun yanına çıkıp basından geçenleri anlatır. Hüma'nın kahramanlıklarından bahseder. Fağfur Hüma'yı sarayına davet eder. Bu davette Hüma uzaktan Hümayun'u görür. Bir fırsatını bulup onun kasrına girer ve kendini tanıtır. Hümayun ile uzun müddet sohbet eder. Bu sırada kapıcı ile bahçıvan onları görürler ve fağfura şikâyet edeceklerini söylerler. Hüma da onları öldürür. Ancak onları gizlice seyreden birisi, durumu fağfura anlatır. Hüma hapse atılır. Perizad'ın yardımı ile Hümayun'a mektuplar gönderir. Hümayun ayrılığına dayanamayacağını söyler. Bu günlerde hapishaneye Semenrûh adlı bir güzel gelip Hüma'yı kurtarır. Hüma doğruca Hümayun'un kasrına giderse de Hümayun, Semenrûh ile aralarında bir yakınlık olduğundan şüphelenerek kapıyı açmaz. Hüma çaresizlik içerisinde orayı terk eder. Ancak Hümayun pişman olmuştur. Arkasından onu aramaya gider. Uzun zaman çile ve sıkıntı çektikten sonra onu bir ırmak kenarında bulur. Orada iki âşık uzun uzun sohbet edip sevişirler. Ertesi sabah hemen yakınlarında Behzad'ın ordusu ile karşılaşır. Hüma tekrar tahta çıkar ve ordunun başına geçip fağfura bir mektup gönderir. Mektupta kendisini damatlığa güzellikle kabul etmesini, yoksa üzerine yürüyeceğini yazmıştır. Fağfur mektubu alınca bir hile düşünür. Kendisini damatlığa kabul ettiğini ancak önce Hümayun'u göndermesini söyler. Hümayun gelince de onu hapse attırıp yerine başka bir kızın ölüsünü saraydan çıkarır. Böylece herkes Hümayun'u öldü sanır. Haberi alan Hüma günlerce ağlar. Ancak Perizad, kendisine âşık olan vezirin oğlu Ferahnaz'ın aracılığıyla Hüma'ya isin doğrusunu haber verir. Hüma sevinir ve ordusuyla Çin üzerine yürür. Fağfur öldürüp Hümayun'u hapisten kurtarır. Münecimlerin uygun bulduğu kutlu bir saatte Hümayun ile nikâhlanır. Çin yönetimini ele alır. Perizad ile Ferahnaz'ı; Behzad ile Azerefruz adlı güzel bir kızı evlendirir. Onlara taht ve taç verir. Günlerden birinde güzel bir kız Hüma'ya gelerek babasının, kendisine ihtiyacı olduğunu haber verir. Hüma Çin ülkesini Behzad'a bırakarak Hümayun ile birlikte Sam'a gelir. Kısa bir süre sonra babası ölür ve onun yerine tahta geçip memleketi adaletle idare eder¹¹⁶.

¹¹⁶ Pala, a.g.e., s. 262.

Anun kim tâli'ine ide mey'mûn

Kılur anı Hümâyile Hümâyûn

(M&V, 3878)

2.8.8.2.8.Vîs (Veys, Veyse)- Ramin

Bu aşk hikayesinde kimi zaman Veyse kimi zaman Vîs kimi zaman da Veys diye anılan kadın kahraman ile Ramin'in arasındaki aşk hikayesini konu edinilmiştir. İncelediğimiz mesnevîde kahramanın adı Veyse olarak verilirken diğer adlarla anılsa da aynı aşk ilişkisinden bahsedilmektedir. Bu aşk hikayesi de mesnevîler için bir alt metin oluşturmaktadır:

Yâ pâk idüp silerler hüsn-i câmin

K'ola zevk ü safâdan Veys ü Râmin

(M&V, 666)

Bülend itdi çü sît ü kûs nâmın

Zuhûra geldi oldu Veys ü Râmin

(M&V, 3879)

Niçe oldu şûriş-i helvâ-yı şîrîn

Niye vardı diye Vîs ile Râmin

(C&H, 516)

Dil-i Vîs niçe itdi râm-ı Râmîn

Züleyhâ Yûsufa ne gûne temkîn

(C&H, 1142)

Ya Vîs ile musâhib oldu Râmîn

Ya Yûsuf'la Züleyhâ buldı temkîn

(C&H, 1243)

Diyeydün biri Vîs biri Râmîn

Biri Leylâ biri Mecnûn-ı gam-gîn

(C&H, 1635)

2.8.8.2.9.Salâmân-Absâl

Salaman adlı sihirle annesiz olarak dünyaya getirilen bir şehzade ile dadısı Absal arasındaki aşkı anlatan mesnevi diğer mesneviler içinde hatırlatılır:

Kühen tazr oldu o Hücûb ile Mâhcûb

Selâmân ile Epsâl ile nâ-hûb

(C&H, 519)

Niçe Belkıs ile niçe Süleymân

Niçe Epsal ile niçe Selâmân

(C&H, 1140)

Ruhın 'arzitse Epsâl'e Selâmân

Bulurdu derd-i herce ol demde dermân

(C&H, 5134)

2.8.8.2.10.Hücûb-Mâhcûb

Kühen tazr oldu o Hücûb ile Mâhcûb

Selâmân ile Epsâl ile nâ-hûb

(C&H, 519)

2.8.8.2.11.Nâzır-Manzûr

Ne gûne mihre oldun müşterî sen

Niçe Nâzır la Manzûr oldun Rûşen

(C&H, 1141)

Yahûd Hûrşîdini buldı Ferahşâd

Ya Nâzır eyledi Manzûr buldı temkîn

(C&H, 1244)

Cebîn-i Nâzır'ı ger görse Manzûr

Nazardan seyr olup olmazdı mehcûr

(C&H, 5136)

2.8.8.2.12.Varaka- Gülşah

Hazreti Peygamber devrinde meydana geldiği varsayılan hikâyenin kısaca özeti şu şekildedir: Arap yarımadasında reisleri iki kardeş olan Beni Seybe adında bir kabile vardır. Bu iki kardeşten Hümâm'ın bir oğlu, Hilâl'in de bir kızı aynı günde doğarlar. Oğlana Varaka, kıza ise Gülşah adını koyarlar. İki çocuk beraber büyür. Gülşah'a âşık olan komşu beylerinden gayrimüslim olan Amr, tam düğün günü Gülşah'ı kaçırmış. Bu olaydan dolayı yapılan savaşta Varaka esir düşer. Varaka'nın babası Hümâm ise şehit olur. Gülşah Amr'a bir hile düşündür. Amr'a, Varaka'dan intikam alarak onu öldürmek istediğini söyler. Gülşah, bir köleyle Varaka'nın yanına varır. Varaka ve Gülşah, köleyi öldürüp ata binerek kaçarlar. Tekrar düğün yapılacağı sırada Gülşah'ın annesi, Varaka yetim ve fakirdir diyerek bu düğüne razı olmaz. Düğün için şîr-i baha (sütünün karşılığı, başlık parası) ister. Varaka, Yemen şahı olan dayısının yardımını almak üzere Yemen'e gelir. Dayısını Melik Anter'in esir aldığını, ülkesinin harap olduğunu görür. Varaka, Anter ile savaşır dayısı Selim şahı kurtarır. Anter'den ahd alıp onu serbest bırakırlar. Birkaç defa savaş tekrarlanırsa da Varaka savaşları kazanır. Şam sultanı Melik Muhsin de Gülşah'a âşık olmuştur ve onunla evlenmek istemektedir. Hilal, bu talebi kardeşinin oğluna söz verdiği için reddeder. Fakat Gülşah'ın annesi kızını bu Melik Muhsin'e

vermek istemektedir. Melik Muhsin'in hediyeleri sürekli artırması ve kızın anasının ısrarları neticesinde kızın istememesine aldırış edilmeden bir cadının da yardımıyla Gülşah, Melik Muhsin'e verilir. Gülşah, Şam'a götürülür. Varaka'dan başkasıyla evlenmeyeceğini söyleyen Gülşah, düğün gecesi, Melik Muhsin'e hançerle kendisini öldüreceğini söyleyince Melik, Gülşah'ı kardeş addeder. Varaka ise dayısının yanından bir sürü hediye ile dönmüştür. Olanları Varaka'ya söylemediklerinden Gülşah öldü derler. Varaka, üzüntüsünden intihara teşebbüs ederse de buna mani olunur. Getirdiği serveti görünce kız tarafı pişman olmuştur. Bir gün Varaka, Gülşah'ın sırdaşı bir kız arkadaşından tüm gerçeği öğrenir. Bunun üzerine Varaka, Şam'a gitmeye karar verir. Tek basına Şam'a doğru ilerlerken haramilerin saldırısına uğrar. Onların çoğunu öldürür ve kalanını kaçırmaya mecbur eder. Fakat kendisi de yaralanmıştır. Bir pınarın başında atından düşer. Varaka avlanmaya çıkmış olan Melik Muhsin tarafından bulunur. Kendi kimliğini gizleyen Varaka, saraya götürülüp tedavi altına alınır. Kırk gün içerisinde tamamen iyileşir. Burada gerçekler ortaya çıkar ve Melik Muhsin durumu izah eder. Böylece iki sevgili birleşirler. Şam sultanı bu iki asığa izzet ve ikramda bulunur. İkisi de başlarından geçenleri birbirlerine anlatırlar. Bir müddet burada mesut yasarlar. Bir müddet sonra Varaka '*Kavmimi görmem lazım, onları ziyaret edip geri geleceğim.*' diyerek Sultan ve Gülşah'la vedalaşarak yola çıkar. Varaka yolda bir pınarın başında dinlenirken eceli gelir ve ruhunu Hakk'a teslim eder. Varaka'nın ölüm haberini alan Gülşah, sevgilisinin mezarı başına gelir. Hançerinin kabzasını Varaka'nın mezarına dayayıp, göğsüne bastırarak kendisini öldürür. Şâh Muhsin, Varaka'nın mezarını açtırıp iki aşığı birbirlerine sarılmış olarak gömdürtür. Sultan, vezir ve şehir halkı buraya bir türbe yaptırırlar. Bu insanlar bu türbe etrafına evler yaparlar. İki yıl sonra burası büyük bir şehir ve onların türbeleri de ziyaretgâh olur. Bir gün gazadan dönen Hazreti Peygamber'in yolu buraya düşer. Melik Muhsin Hazreti Peygamber'i karşılayıp üç gün misafir eder. Varaka ve Gülşah'tan bahsedilir. Hazreti Peygamber şehit olduklarını söyleyerek kabirlerine giderler. Sahabeler, âşıkların dirilmesi hususunda Hazreti Peygamber'den dua istirham ederler. Resulullah onların ömrünün tamam olduğunu, sahabelerin kendi ömürlerinden bağışta bulunurlarsa dirilebileceklerini söyler. Bunun üzerine sahabeler ömürlerinden bağışta bulunurlar. Cenâb-ı Hakk'ın emriyle Cebrail (a.s) gelir. Allah, ömür verenlerin ömürlerini bağışlamış, âşıklara da kırk yıl ömür ihsan

etmiştir. Hazreti Peygamber dua eder, diğerleri ‘Âmin’ derler. Böylece Varaka ve Gülşah yarılan mezardan silkinerek çıkarlar¹¹⁷.

İncelediğimiz mesnevilerde bu aşk hikayesine şöyle ithafta bulunulmuştur:

Eğerçi hüsnê birdür bende vü şâh

Nitekim hâlet-i Varkayla Gülşâh

(M&V, 667)

2.8.8.3.Kıssalar

Hazreti Muhammet’in sözleri ve Kuran alt metin olarak kullanıldığı gibi diğer peygamber hikayeleri de mesneviler de kullanılmıştır. Peygamberlerin yaşadıkları ve gösterdikleri mucizlere gibi bilinen bir çok kıssa da alt metin olarak kullanılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

2.8.8.3.1. Hazreti Muhammet (Ahmet, Mustafa):

Hazreti Muhammet İslam dininin peygamberi olarak elbette Müslüman mesnevi şairlerince en çok anılan peygamberdir. Naat dediğimiz bölümler tamamen ona ve mucizelerine ayrılmıştır. Kimi zaman miraç mucizesi için ayrı bir bölümler oluşturulmuştur. h Bunların dışında kimi zaman iç hikayede de Hazreti Muhammet ve mucizeleri birer alt metin olarak geçmektedir. Özellikle İslam dininin peygamberi oluşu, miraç hadisesi, parmağından su akıtması gibi özellikleriyle yer alır:

Yüzinden Ahmediün çün gül bedîdâr

Gözün aç hâzır olmuş gözle dîdâr

Cesed çeşmile dîdâr oldu manzûr

Ehad(?) Ahmedden olmaz eb’ad u dûr

(M&V, 4136-4137)

¹¹⁷ Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV.Yüzyıla Kadar)**, İstanbul, 1999, s. 60.

Oldı sanki Ahmed-i Muhtâr
Ak imâmeyle ümmet-i ezhâr
 (Ş&G, 1338)

Ahmed'çün 'ıskını idüp mahrem
Beni eğlencesiz koma bir dem
 (Ş&G, 1656)

Süleymân hazretinün hüdhüdisin
Tuyûr-ı nazm ü nesrîn Ahmedisin
 (V&R, 2199)

Huzûr-ı Hazretün oldur tarîki
Muhammed kulunun oldur refîki
 (M-M, 14)

Benzer engüşt-i Muhammeddür bu mîm
Kim kamer kursını kılmuşdur dü-nîm
 (V&A, 23)

2.8.8.3.2.Âdem Peygamber

Hazreti Adem ilk insan ve ilk peygamber olarak mesnevilerde yer alır:

Ne mâh olmak ki mihr-i her dü 'âlem
İki dâye ana Havvâ vü Âdem
 (M&V, 3417)

2.8.8.3.3.Davut Peygamber

Hem peygamber hem de bir kral olan Hazret Davut özellikle güzel sesiyle mesnevilerde anılmıştır:

Mekes âvâzı benzemez 'uda

Bülbül uymaz sadâ-yı Dâvûd'a

(Ş&G, 1387)

İnledür nâyı dem-i Dâvûd ile

Sîneler pür-dûd ider ol od ile

(V&A, 117)

2.8.8.3.4. Eyüp Peygamber

Hazreti Eyüp sabır timsali olarak anılan bir peygamberdir. Tüm mal varlığını, çocuklarını ve sağlığını kaybetmesine rağmen Allah'a şükretmekten vazgeçmez. Bu şükredişine ve sabrına karşılık Allah ona yeniden sağlık, mal varlığı ve evlatlar verdi¹¹⁸. Bu nedenle Hazreti Eyüp peygamber zorluklara karşı sabretmenin örneğine dönüşmüştür. Mesnevilerde de bu hikayeye göndermeler yapacak şekilde kullanılmıştır:

Seve bir servi boylu mahbûbı

Derd-i 'ışkının ola Eyyûb'ı

(Ş&G, 476)

Uğradup 'ışk-ı pâk ile rence

Kıldı Eyyûb'a derdi eğlence

(Ş&G, 1021)

¹¹⁸ Pala, a.g.e., s. 153.

2.8.8.3.5.İbrahim Peygamber

Hazreti İbrahim Türk edebiyatında, Nemrûd'un zulmü dolayısıyla mağarada büyüülüşü, aklıyla Allâh'ı buluşu, Kâbe'deki putları kırması, Nemrûd tarafından ateşe atılışı ve ateşin ona gülistan haline getirilişi, cömertliği ve sofrasının bereketi, oğlu Hazreti İsmâîl'i kurban etmeye niyetlenmesi, onunla birlikte Kâbe'yi onarması, kıtlık esnasında kum dolu çuvalları buğday veya un oluşu mucizesi gibi çeşitli hususlara telmih ve teşbihlerle geçer¹¹⁹.

Halil iylerse ger nâr içre mesken

Olur ol nâr-ı Nemrud olsa Gülşen

(M&M, 601)

Deyri 'âlemde Zariî olalı senden cüdâ

Anladı hecrün halîlem ki 'azâb-ı nâr imiş

(M&M, 728)

Anun çün olmadı İsmâ'il kubân

Berâhime olup âteş gülîstân

(C&H, 212)

Gülîstân oldu İbrâhime âteş

Seniün sâyende iy sultân-ı meh-veş

(C&H, 234)

¹¹⁹ Ömer Faruk Harman –Mustafa Uzun, “İbrâhîm”, TDVEA, C.21, s.266-73.

Büt îcâd itdi gerçi Âzer Halil'üm

Benüm ol bütler olmadı delîlüm

(C&H, 1087)

Hem-kadem oldu Halîl ile o Şâh

Tâbıkun-na'leyn hem-çün mihr ü mâh

(S&A, 119)

Halîlin nâra atar zâr ü giryân

'Acebdür mancınık-çarh-ı gerdân

(V&R, 730)

Görmez misin ki ceddüm İbrâhîm

Oldı ferzendine muhibb-i 'azîm

Tiğ-i gayert havâle oldu ana

Kâr u bâr âh u nâle oldu ana

(Y&Z, 1171-1172)

2.8.8.3.6.İdris Peygamber

Diri iken göklere çekilip melekelere öğretmen olduğuna inanılan Hazreti İdris ilk defa yazı ve rakam yazan ve ilk dikiş diken kişidir. Bu nedenle de katiplerin ve terzilerin piri sayılmıştır. İdris peygamberin tıp ve nücm (yıldız) biliminin de kurucusu olduğuna inanılır¹²⁰. Mesnevilerde de alim oluşuyla anılmıştır:

¹²⁰ Pala, a.g.e., s. 240.

Kimini 'ilmle iden İdrîs

Kimini cehle kılan İblîs

(L&M, 18)

2.8.8.3.7.İsa (Mesih) Peygamber

Annesiz dünyaya gelen, bebekken konuşan, çarmıha gerilip öldürölmek istendiğinde Allah tarafından göğö çekilen ve dördüncü kat gökte bulunduğuna inanılan Hazreti İsa nefesiyle öölöleri diriltmesi, göğö yükselmesi ve babasız doğmasıyla mesnevilerde yer almıştır:

Uruc ettiyse yerden çarha İsa

Oluptur kabe kavseyn Ahmed'e ca

(M&M, 66)

Def'i didi eyâ mesihâ-dem

Hızr mısın ye gayrı bir âdem

(L&M, 776)

Nefesün cânê tâç-ı târekdür

Dem-i 'İsâ gibi mübârekdür

(L&M, 1021)

Dem'-i 'İsâ durur sabâ gûyâ

Turmayup mürdeler ider ihyâ

(L&M, 1631)

Dehânı yok okursan vakt-i güftâr

Sözi ‘Îsâ cân ider îsâr

(M&V, 743)

Semâya isteyü ‘Îsâyı çıkdı

Ne ‘Îsâ nâr ile Mûsâya çıkdı

(M&V, 900)

Leb-i la’li olur sırr-ı Mesîhâ

İder ağzı ana ta’lîm-i ihyâ

(M&V, 1469)

Lebî la’li hayât-ı cân-ı ‘Îsâ

Kefidür san yed-i beyzâ-ı Mûsâ

(M&V, 1576)

Didi vü çekdi bir cân-ırevân-bahş

K’ola bir cür’ası ‘Îsâya cân-bahş

(M&V, 2346)

‘Îzâr u la’lini bil şehdile şîr

Çü ‘Îsâyile Hızr itmiş ağz bir

(M&V, 2649)

Veyâ san irdi 'ifrît-i Süleymân
İdüp na'ra girîvân u hurûşân
 (M&V, 4316)

Şu hadde dökdi dilden sihr ü efsûn
Mesîh olursa ide mest ü mecnûn
 (M&V, 4561)

Kamu gün yüzlü bütler şehr içi pür
Mesih-i lebleri mevtâ diriltür
 (M&V, 4591)

Tutar san mihr-i ferrûh savm-ı Meryem
Bula tâ 'ıyd-i 'İsâ ola Hürrem
 (M&V, 5136)

Har-ı 'İsâ gök üstinde bırakırdı
Bu yirden göğë mihnetle bakardı
 (M&V, 5927)

Değül kand ol ki bil 'İsî suydur
Ki anun her bir katresi dür
 (M&V, 6286)

Hayât aldı deminden rûh-ı ‘Îsâ
Ruhından şu’le-cûy olmuşdı Mûsâ
 (C&H, 209)

Dem-i ‘Îsâ lebiyle oldu hem-dem
Ruhıyla nâr-ı Mûsâyıdı hurrem
 (C&H, 1167)

Oldun visâl-i ümîdine seyyâh-ı kâyinât
‘Îsâ ricâsına ne hüsvüin yâr-gârısın
 (C&H, 2748)

Tıfl-ı gonca olup Mesîh-âsâ
Mâder oldu nücûm Meryem ana
 (Ş&G, 1324)

Mürdeye geldi sanasın ‘Îsâ
Anı bir demde eyledi ihyâ
 (Ş&G, 1643)

Nüh-felekdür ana kasr-ı zer-nigâr
Hindû-yı bâmı Mesîh-i nâm-dâr
 (S&A, 101)

Gerçi kim oldu ana her ‘ukde-hal

Virdi bu devlet velî ‘Îsâ’ya el

(S&A, 138)

Çarh-ı çârumdan Mesîh itsün nüzüûl

Rub’-ı meskûndan fiten kıl sun ‘üfûl

(S&A, 202)

Subh-ı Rûhü’l-kuds-vâr urdı nefes

Meryem-i şebden Mesîhâ doğdı pes

(S&A, 1169)

Mürdelerdir gördüğü bu derdmendin her nefes

Dirilür devrinde ‘Îsî gibi cân-perver kadeh

(S&A, 1277)

Mesîhâ-dem bulunur her sözün ko

İçür âb-ı hayât âzer sözün ko

(V&R, 51)

Nola ‘Îsî gibi idüp ‘urûcî

Makâmı olsa eflâkûn burûcî

(V&R, 734)

Hemân Rûhu'l-kudüssin yâ Mesîhâ
Kılursın mürde diller cânın ihyâ
 (V&R, 1016)

Dem-i ihyâda yüz yekser Mesîhâ
Müsahhar cümle kanûn-ı müdâvâ
 (V&R, 1118)

Çü sıhhatden marîzün yok nasîbi
Şifâ virmez Mesîh olsun tabîbi
 (V&R, 1165)

Ne gördi bir civân-ı serv-i bâlâ
Libâsı Hızr ü güftârı Mesîhâ
 (V&R, 1895)

Meleksin sûret-i âdemde elhak
Hızırsın yâ Mesîhasın muhakkak
 (V&R, 1905)

Ki enfâs-ı Mesîhadan eserdür
Niyâz-ı şâhı v- âh-ı seherdür
 (V&R, 2143)

Nevbahârî tâ ebed görmez hazân

Anda 'İsî dem durur bâd-ı vezân

(V&A, 4658)

2.8.8.3.8.İsmail Peygamber

Hazreti İbrahim'in oğlu olan Hazreti İsmail özellikle kurban edilmek istenmesiyle mesnevilerde yer alır. Babası hazreti İbrahim Allah'tan bir oğul isteyip en sevdiğini ona kurban edeceğini söyler. Sonunda oğlunu kurban etmeye karar verir. Fakat Allah bu kurban edişi engeller. Hazreti İbrahim'in diğer eşi Hazreti İsmail'in annesini kıskanınca Hazreti İbrahim onu ve oğlunu çöle bırakır. Hazreti İsmail'in ayak vuruşlarıyla zemzem suyu ortaya çıkar¹²¹. Özellikle kurban edilmeye boyun eğmesi hatta gönüllü olmasıyla mesnevilerde anılır:

Anun çün olmadı İsmâ'il kubân

Berâhime olup âteş gülistân

(C&H, 212)

Korkarın hemçü 'ammüm İsmâ'il

Zebhi emr eyleye bana da Celîl

(Y&Z, 1175)

2.8.8.3.9.Musa Peygamber

Hazreti Musa özellikle Firavun ile mücadelesiyle ünlüdür. Daha dünyaya gelmeden Firavun'un kahinleri İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun onun devletine son vereceğine haber vermesiyle Firavun ile mücadelesi başlar. Annesi onu gizlice dünyaya getirip bir sepetle nehre bırakır. Onu bulan Firavun'un eşi Asiye evlat edinir. Böylece Hazreti Musa düşmanı Firavun tarafından büyütülür. Büyüyünce kazayla bir Kıpti'yi öldüren Musa korkup Medyen'e kaçır. Orada Hazreti Şuayb'ın kızıyla evlenir. Tur dağında Allah'la konuşur, bu nedenle Kelimullah olarak anılır. Mısır'a geri dönüp inananaları kurtarmak için Firavun'la mücadele eder. Kaçış sırasında asası ile

¹²¹ Pala, a.g.e., s. 251.

Kızıldeniz'i yarar. Asasının yılanı dönüşmesi ve elinin bembeyaz olması (yed-i beyza) mucizelerini göstermesine rağmen sihirbazlıkla suçlandı. Firavun onu takip etmek istersen suda boğulur. Hızır ile yaptığı yolculuk da özellikle işlenmiştir¹²². Mesnevilerde şu özelliklere göre anılır:

N'ola hakka kelim olsa Musa

Habibullahtır ol kadr-i a'la

(M&M, 64)

Varup anda çoğ itdi 'arzı hâcât

Nite Tûr üzre kim Mûsâ minâcât

(M&M, 845)

Semâya isteyü 'Îsâyı çıkdı

Ne 'Îsâ nâr ile Mûsâya çıkdı

(M&V, 900)

Ki hasm ilzâmına olmakda bâhir

Olur a'caz-ı Mûsâ anda zâhir

(M&V, 1487)

Lebî la'li hayât-ı cân-ı 'Îsâ

Kefidür san yed-i beyzâ-ı Mûsâ

(M&V, 1576)

¹²² A.g.e., s. 348.

Yed-i Mûsâda nîze şan ‘asâdur
‘Adû Fir’avnına Hakdan belâdur
 (M&V, 1894)

Ne ok Mûsâdan ırmış şan ‘asâdur
‘Adû Fir’avnına Hakdan belâdur
 (M&V, 2607)

Yâ san bâğ olmuşıdi Tûr-ı Mûsâ
İdüp Hârûn ile Mûsâ muvâsâ
 (M&V, 4161)

Gözi Mûsî vü kaşı nûn-ı Hârûn
Eğüp ser secde kılmış çarh-ı gerdûn
 (M&V, 4743)

Hayât aldı deminden rûh-ı ‘Îsâ
Ruhından şu’le-cûy olmuşdı Mûsâ
 (C&H, 209)

Dem-i ‘Îsâ lebiyle oldu hem-dem
Ruhıyla nâr-ı Mûsâyıdı hurrem
 (C&H, 1167)

Revâkın deyr kılmuşdı Mesîhâ
Kevâkib burc-ı bâmındaydı peydâ
 (C&H, 1597)

Her dıraht oldı Tûr-ı Mûsâ-vâr
Ak şukûfeyle garka-i envâr
 (Ş&G, 1341)

Mûsî-i ‘İmrân görüp bu rütbeti
İstedi Hak’dan ola tâ ümmeti
 (S&A, 137)

Kelîm-âsâ ‘asânı Tûra diksen
Münâcâtundan ol hakkile cândan
 (V&R, 52)

Nigâhum yok durur pend-i fakîhe
Düşem Mûsâ gibi sahrâ-yı Tîhe
 (M-M, 875)

Mûsî-yi cân eyleyüp anı ‘asâ
Gösterür Fir’avn-ı nefse ejdehâ
 (V&A, 27)

2.8.8.3.10. Nuh Peygamber

Hazreti İdris'ten sonra insanlara peygamber olarak gönderilen Hazreti Nuh yıllarca insanları Allah'a inanmaya davet eder. Ama çok az kişi iman eder. Sonunda kavmine beddua eder. Kavmi büyük bir tufanla cezalandırılır. İman edenler ve her çeşit hayvandan bir çift ile yaptığı gemiye binen Hazreti Nuh kurtuldu¹²³. Hazreti Nuh özellikle tufan hadisesi ve uzun yaşamı ile mesnevilerde anılmıştır:

Feridûn-ı selâmet kaçdı Nûha

İre ol yide tâ varsa şükûha

(M&V, 1803)

Yâ san habl-i metîn Keşfî-i Nûh

Ki girdâb-ı belâdan bâb-ı meftûh

(M&V, 4304)

Sana Hak sıhhatile 'ömr-i Nûhi

Virüp açâ sakâmetden fütûhi

(M&V, 1250)

Diler dil zamm ide Hakk 'ömr-i Nûhi

Vire hem 'ör-i bî-hadden fütûhi

(M&V, 5324)

Senün keşfî-yi lütfun râkibi Nûh

Olup Tûfân'dan kurtardı ol rûh

(C&H, 233)

¹²³ A.g.e., s. 374.

Seniün Tûfânın içre eyleyen h'âb
Meselde Nûh ise de alur onı âb
 (C&H, 441)

Ümîdim hânesinin bâbı meftûh
Olinca dil çok eyler nevhâ-i Nûh
 (C&H, 2936)

Görür lugazile ma'nâ kâlib u rûh
Okıyup nevha eyler sanasın Nûh

Sirişki eyleyüp dünyâyı Tûfân
Tenin keştî-misâl itmişdi gerdân
 (C&H, 4171-4172)

Virirsin bahr-ı ahzar cismine rûh
Ki sensin bâdbân-ı keştî-yi Nûh
 (V&R, 1018)

Getür sâkî Hızr-veş geştî-i Nûh
Yeter çekdi bu gam tûfânını rûh
 (V&R, 1884)

Eğer tûfân-ı Nûh olursa min-ba'd

Değüldür gam irişdi sâ'at-i sa'd

(V&R, 1980)

Gören bârân-ı eşkümi çeküp gam

Didi tûfân-ı Nuh oldı gibi hem

(M-M, 293)

2.8.8.3.11. Süleyman Peygamber

Davut Peygamberin oğlu olan Hazreti Süleyman babası gibi hem bir peygamber hem de bir kraldı. Mescid-i Aksa'yı inşa ettirmiştir. Kudüs'te yaptırdığı binaların inşaatlarında cinleri çalıştırdığına inanılan Hazreti Süleyman hayvanlara ve cinlere hükmedebilmekte onlarla konuşabilmektedir. Üzerinde İsm-i azam yazılı mührü sayesinde tüm vahşi hayvanlar ona boyun eğdiğine inanılmaktadır. Bir gün onun kılığına giren bir cin onun yüzüğünü çalınca Hazreti Süleyman bir süre devletinden uzakta kalır. Fakat sonunda yüzük tekrar onun eline geçer. Asaf adlı çok akıllı veziri, Hüdüh adlı kuşu, Belkıs adlı melike ile olan aşkı, karınca beyinin hediye ettiği çekirge butunun tüm orduya yetmesi gibi kıssalarla hazreti Süleyman mesnevilerde sıkça anılan peygamberlerdendir¹²⁴.

N'ola adlinde mûr olsa du'a han

Naşimendi düriür taht-ı Süleyman

(M&M, 124)

Div-i zamane olsa zebunun n'ola çü mûr

Sen şaha virdi taht-ı Süleyman berr Bâr

(M&M, 140)

¹²⁴ A.g.e., s. 426.

Süleymân-taht olursan olma mağrûr

An ol vakti k'olasın tu'me-i mûr

(M&M, 1128)

İy sabâ peykisin bu devrânun

Aslısın Hüdhiüd-i Süleymân'ın

(L&M, 1019)

Selimî bildi İskender çü devrân

Velî devr-i zamâne yüz Süleymân

(M&V, 1794)

Sikender şâha bulup rahş olur bil

Süleymânun nitekim merkebi yil

(M&V, 1800)

Eser itmez Süleymân diri'na tîğ

Emindür yıldırımdan nitekim mîğ

(M&V, 1867)

Hemân emr itdi şeh hem çün Süleymân

Açup per keştî çün 'ankâ-yı Perrân

(M&V, 2136)

Eğerçi nere kasd itdi tılsıma
Süleymân mühri nakş olmuş o resme
 (M&V, 3921)

Çıkup kûşke oturdu çünkü cânân
Çıkar eyvânına san kim Süleymân
 (M&V, 4114)

Yâ Âsâfdan irişdi 'avn ü dermân
Ki Belkîs ile cem' oldu Süleymân
 (M&V, 4164)

Süleymân olmuşiken 'âleme şâh
Karınca yol keserdi ana geh gâh
 (M&V, 4613)

Süleymândır şitâ san dîv-i sarsar
Yapar Belkîs için kasr-ı muhaccer
 (M&V, 4666)

Bağışlar mâhîye mühr-i Süleymân
Virür harçeng'e baht-ı mihr-i rakşân
 (C&H, 154)

Süleymân zerre-i lutfundan âgâh

Olalı buldı Hâtem birle der-gâh

(C&H, 235)

Vey serîr-i bâd-peymâ-yı Süleymân mâ-nekel

Rehberidür hüdhüd-i nâ-bûs-ı firdevs-âşîyân

(C&H, 359)

Siyâmek tâc u hâtemle Süleymân

Murassa' câmile Cemşîd-i devrân

(C&H, 395)

Süleymân hâtemin virüp hediye

Diler ol pâdişehden çok 'atiyye

(C&H, 508)

Nazar salalı la'line Süleymân

Unıtdı hâtemin ol şâh-ı devrân

(C&H, 1175)

Oturdı taht-ı hüsne ol iki hân

Biri Belkîs idi biri Süleymân

(C&H, 1634)

Münâsib oldu Belkîs ü Süleymân

Olalar sarh-ı zîbâ üzre şâdân

(C&H, 3357)

Süleymân ile Belkîs olsa hem-dem

Bu kâh-ı sebze de olmazum bir dem

(C&H, 5137)

Süleymân ile san Belkîs-i ra'nâ

Oturmuşlar İderler 'ıyl-i tenhâ

(C&H, 5211)

Her karınca dem olur burada Süleymânlık ider

Halka-i sohbetümüz oldu dilâ hâtem-i 'ışk

(Ş&G, 686)

Ey Süleymân-kadr u İskender-cenâb

Şehr-yâr- kâm-bahş u kâm-yâb

(S&A, 239)

Mûr anlar mı Süleymân haşmetin

Katre fehm eyler mi 'ummân haşmetin

(S&A, 242)

Hükmidür mühr-i Süleymânî anun
İns ü cândur bende-fermânî anun
 (S&A, 336)

Eyle bir hoş kıssa hüdhüd-veş beyân
Tâ ki gûş idüb Süleymân-ı zaman
 (S&A, 352)

Hâke saymazdı Sıfehân mülkini
Mûra virürdi Süleymân mülkini
 (S&A, 752)

Bu dili bilmez Süleymân olmayan
Gonce gibi yâ dili kan tolmayan
 (S&A, 809)

Yâ Süleymân ile Belkîs oldu yâr
İtmek için her nefes seyr-i diyâr
 (S&A, 1216)

Sınışdur neçe Cem câmun bu devrân
Virür tahtun yele olsan Süleymân
 (V&R, 1521)

Alurlar hâtem-i mülki idüp riv
Olurlar taht-ı Süleymân mesned-i div
 (V&R, 1602)

‘Aceb mi suya salsak cümle rahtı
Süleymân gibi virdük bâde tahtı
 (V&R, 1978)

Süleymân mûra kılsa iltifâtı
Dahı efzûn olur teşrîf zâtı
 (V&R, 2029)

Süleymân hazretinün hüdhüdisin
Tuyûr-ı nazm ü nesrün Ahmedisin
 (V&R, 2199)

Süleymân olur hemdesti Belkıs
Şeref virür kırân-ı mihr – bercîs
 (V&R, 2366)

Kanı İskender ü kanı Süleymân
Yedi iklime olmuşlardı sultân
 (V&R, 2863)

Musahhardur ana hem ins ile cân

Yed-i lutfundadur mühr-i Süleymân

(M-M, 307)

2.8.8.3.12. Yakup Peygamber

Hazreti Yakup, Hazreti İbrahim'in torunu ve İshak peygamberin oğludur. Eyüp peygamber onun yeğenidir. Dayısının iki kızıyla vlenen Hazreti Yakup'un on iki oğlu vardır. bunlardan Yusuf ile Bünyamin bir anneden ikeb diğer onu başka bir annedendir. Kenan ilinde yönetici olan Hazreti Yakup özellikle kardeşlerinin oğlu Yusuf'u kıskançlıkla kuyuya atmalarıyla çektiği acı ve özlemlerle anılmıştır. Oğlunun kayboluşuyla o denli üzülürken evine Beytü'l- ahzen (hüzünler evi) denilmiştir¹²⁵. Oğlunun kayboluşuyla ağlayarak gözlerini kaybeden Hazreti Yakup oğluna kavuşunca onun teriyle gözleri açılır. Hazreti Yakup hüznün ve ayrılık acısı çekenlerin sembolü olarak mesnevilerde geçmiştir.

Çü Yusuf-sûreti bâ-gıll u bâ-kîn

Ecel Ya'kubına dir gözün aydın

(M&V, 1730)

İricek matlaba tâlible matlûb

Sanasın Yûsuf'ın bulmuşdı Ya'kûb

(C&H, 2168)

Girüp Ya'kûb gibi dâr-ı hüzne

Umar Yûsuf-ruh ide nûb-vezne

(C&H, 2273)

¹²⁵ A.g.e., s. 491.

Yâhûd bârân idi ol şeb lutf-ı Bârî

Yakup itdi mutarrâ ol diyârı

(C&H, 4327)

‘Ayn-ı Yâkub’ı eyleyüp a’mâ

Cân gözün açdı bâtınından ana

(Ş&G, 1022)

Dil-i Ya’kûb ise bir yana giryân

Gönülse arada bir yana hayrân

(M-M, 611)

2.8.8.3.13.Yunus Peygamber

Ninova şehir halkına peygamber olarak gönderilen Hazreti Yunus onların iman etmeyişlerine sinirlenerek şehirden ayrılır. Gemiye Allah’ın izni olmadan bindiği için bir müddet sonra gemi yürümedi. Suçluyu bulmak için çektikleri kurada üç defa üst üste kura Yunus’a çıktı. Bunun üzerine gemidekiler onu denize attılar. Bir balık gelerek onu yuttu. Balığın karnında kırk gün tövbe etti. Sonunda Allah onu affedince balık onu sahile bıraktı. Bu sırada Ninova halkı da pişman olup onu aramaya çıkmışlardı¹²⁶. Onu sahilde bulup iman ettiler. Hazreti Yunus özellikle balığın karnında geçirdiği günlerle anılır.

Çeh-i mihnetden itdi Yûsufî şâh

Semek karnından açdı Yûnusa râh

(V&R, 1876)

¹²⁶ A.g.e., s. 496.

Yûsufûn çâh içre bağrın kan ider

Bahtn-ı hûtı Yûnusa zindân ider

(V&A, 3285)

2.8.8.3.14.Yusuf Peygamber

Yakup peygamberin oğlu olan Hazreti Yusuf özellikle olağanüstü güzelliğiyle anılmıştır. Babasının ona karşı duyduğu sevgiyi kıskanan ağabeyleri tarafından önce kuyuya atılan ardından köle diyerek satılan hazreti Yusuf Mısır’a gider. Mısır’da onu satın alan Aziz Kıtfir’in karısı Züleyha’nın aşkına karşılık vermeyerek iffetini korur. Bu nedenle de iftiraya uğrayarak zindana atılan Hazreti Yusuf peygamberliğinden çok bu aşk hikayesiyle anılır. Sonunda rüyaları yorumlama yeteneğiyle sultanın rüyasını yorumlayarak zindandan çıkar ve Mısır’a Aziz olur. kardeşlerini affederek onları babasını yanına getirtir. Züleyha ile evlenir¹²⁷.

Hazreti Yusuf güzelliği ve yaşadığı aşk ilişkisiyle mesnevilere bir yandan konu olurken bir yandan da alt metin olarak kullanılmıştır.

Ne var olduysa Yusuf şah-ı huban

Olupdur Mustafa mahbub-ı Rahman

(M&M, 66)

Hüsnün kemahı vasfı idemem leyli bilürem

Ey hace-i cihan sana Yusuf durur gulam

(M&M, 79)

Çıkarup hüsnü Yusuf gibi nam

Kul itmişdi seraser haş u ‘âmı

(M&M, 218)

¹²⁷ A.g.e., s. 496- 497.

*Hudâ kılmışdı hüsnün eyle zibâ
Ki Yusuf görse olurdu Zeliha
(M&M, 539)*

*Eğerçi hüsnî Yusuf gibi ziba
Velikin Mısır-ı heybette Yehuda
(M&M, 557)*

*Ki şehir-i Mısır-ı hüsn içre bu ahter
İdelden Yusuf-âsâ arz-ı peyker
(M&M, 564)*

*‘Aziz-i Mısır-ı hüsn iken o hani
Varup habs itdiler Yusuf-veş anı
(M&M, 593)*

*Olup Yusuf gibi mahbûs-ı zindân
Zelîha gibi kıldı beni giryân
(M&M, 641)*

*Ne gül bel Yusuf-ı Ken’an ola ger
Kılam himmet idersen anı çâker
(M&M, 691)*

Olaldan habs Yusuf-veş sen ey Mâh
Zelihâ gibi dün gün iyelerüm âh
 (M&M, 733)

Hüsünde Yûsuf olsa ola bî-kes
Koyup el arkasın yire diye bes
 (M&V, 1491)

Çü Yusuf-sûreti bî-gull u bî-kîn
Ecel Ya'kubına dir gözün aydın
 (M&V, 1730)

Görüldi nâgehân bir sûret-i hûb
Çü Yusûf sûreti mahbûb u mergûb
 (M&V, 5547)

Olup Yûsuf –ruhi şevkına hayrân
Turıncı destini kesdi oldu lerzân
 (C&H, 210)

Sanasın Yûsuf-ı devliydi Hûrşîd
Ya Yûnus Hûtı cây itmişdi câvîd
 (C&H, 298)

Ruhı oldu hüsn-i Yûsuf birle hem-reng
Sebeb oldur Züleyhâyı eyledi deng
 (C&H, 1167)

İricek matlaba tâlible matlûb
Sanasın Yûsuf'ın bulmuşdı Ya'kûb
 (C&H, 2168)

Girüp Ya'kûb gibi dâr-ı hüzne
Umar Yûsuf-ruh ide nûb-vezne
 (C&H, 2273)

Sakın Yûsuf gibi itme dâmeniün çâk
Züleyhâ-veş olursın sonra gam-nâk
 (C&H, 3137)

Niçe Yûsuf yolunda pirehen çâk
Züleyhâlar seniünün mest-i gam-nâk
 (C&H, 3180)

'Azîz iken olan giryân u biryân
Düşen Yûsuf gibi zindânâ nâlân
 (C&H, 3999)

Yahûd Yûsuf çıkup çâh-ı belâdan

Ruhı nûrî ‘arz itdi dilâdan

(C&H, 4279)

Leb-i âba varup ol serv-i refîâr

Girür delve misâl-i Yûsuf-ı zâr

(C&H, 4443)

‘Azîzin terk idiüp ol mâh-ı Kenân

Serîr-i Mısr’a geçdi oldı medfûn

(C&H, 4445)

Kalup Ya’kûb ol sahrâda mahzûn

Dilâ-i çarha Yûsuf oldı medfûn

(C&H, 4446)

Budur tarz-ı revâk-ı çarh-ı gerdân

İder Yûsufı mahbûs-ı zindân

(C&H, 4447)

Dil ü cân Yûsuf-ı çehden Züleyhâ

Çıkarup derdine itse müdâvâ

(C&H, 5138)

*Kendünün ‘ıskıdur ana maksûd
Yûsuf’ı bir bahâne itdi Vedûd
(Ş&G, 1023)*

*Salar geh Yûsuf’ı zindân-ı kahre
Gehi lutf idüp eyler şâh-ı dehre
(V&R, 728)*

*Mezâd-ı dehr olup Yûsuf likâler
Meh ü hûr gibi turmaz tartılır zer
(V&R, 2129)*

*Sipihriin Yûsufî çâh-ı ‘ademden
Tulû’ itdi o dem kim subh-demden
(M-M, 374)*

*Benem hem Yûsuf-ı Mısr-ı Melâhat
Züleyhâ gibi ol sen de melâmet
(M-M, 452)*

*Gönül olsun Züleyhâ-veş melâmet
Ki sensin Yûsuf-ı Mısr-ı Melâhat
(M-M, 467)*

*Meseldür kıssa-i Yûsufda ey yâr
Görüp kesdi elin Yûsuf cemâli*

*Bu dahi kıssa-i Yûsuf misâli
Elini nice zen kesmişdi nâ-çâr
(M-M, 521- 522)*

*Velî tartıldı Yûsuf-miske ol ân
‘Acep mi tartılırsa câna ol cân*

*Olaydı bende ger cândan ‘âzîze
Dönerdüm Yûsufa virüp ‘Azîze
(M-M, 530-531)*

*Murâdum Yûsufını gürg-i hayret
O dem kim kapdı oldum ana hasret
(M-M, 610)*

*N’ola dirsem ana çâh-ı zenahdân
Bu gönül Yûsufına oldu zindân
(M-M, 781)*

*N’ola dirsem ana çâh-ı zenahdân
Bu gönül Yûsufına oldu zindân
(M-M, 781)*

Veyâhûd da'vet itdi Yûsufî şâh

İderdi ehl-i zindân âh ile vâh

(M-M, 1170)

Yûsufûn çâh içre bağrın kan ider

Bahtn-ı hûtı Yûnusa zindân ider

(V&A, 3285)

2.8.8.3.15.Dört Halife

Hazreti Muhammet'ten sonra İslam devletini yöneten dört halife de mesnevilerin giriş bölümlerin de anılmıştır. Naattan sonra yazılan dört halifeye övgü bölümlerinde Hazreti Ebu Bekir, Hazreti Osman, Hazreti Ömer ve Hazreti Ali'nin özellikleri verilerek övülmüşlerdir. Fakat asıl hikayenin içinde de bu kişilerden bahsedilerek onların yaşadıkları ve özellikleriyle birer alt metin oluşturulmuştur.

Hazreti Ömer adil oluşuyla ;

N'ola olsa 'Ömer 'adl ol 'ali-şan

Kim oldur iftihar-ı 'Al-i Osman

(M&M, 123)

Hazreti Ali kahraman oluşuyla;

Yâ hûnılıkda san 'ayn-ı 'Alîdür

Görürse Kahramân kavli belîdür

(M&V, 1430)

Şecâ'at içre Haydârdan urur dem

Sahâ bâbında tab'-ı pâki Hâtem

(C&H, 602)

Tartuben Haydar-sıfat tîğ-i helâk

İtdi ol hunzîrlardan dehri pâk

(S&A, 1468)

Hazreti Ebu Bekir sadakatiyle,

‘Adâletle ‘Ömer sıdkıyle Sıddîk

Hayâda ibni ‘Affân idi tahkîk

(C&H, 601)

Kimi zaman da dört halife üzerine genel bir şiir yazmak yerine halifeleri öven ayrı şiirler yazılmıştır. Şâh u Gedâ adlı mesnevide Taşlıcalı Yahya her biri için beşer şiir yazmıştır.

Dört halifenin dışında naat bölümlerinde kimi zaman ehl-i beytin adları da geçer:

Açdılar hamd-i Zü’l-celâl’e dehen

‘Âyişe Fâtıma Hüseyin ü Hasan

(Ş&G, 257)

2.8.8.3.16.Menkıbevi Kişiler

Alt metin olarak kullanılan hikayelerin kimisi de Menkıbevi kişilere dayanır. Bunlardan ilki olarak Ashab-ı kehf’i ele alabiliriz. Mağara arkadaşları da denilen bu yedi kişi ve köpekleri Kıtımir puta tapan şehir halkından kaçıp bir mağaraya sığınır. Burada Allah’a ibadet eden bu gençler bir süre sonra uykuya dalarlar. Yaklaşık 309 yıl uyuyan gençler uyandıklarında zamanın geçtiğini anlamazlar. Hazreti İsa’ya inanan bir yönetici tarafından yakalanan arkadaşları sayesinde ne kadar uyuduklarını anlarlar¹²⁸. Bu hikaye de mesnevilerin kullandığı alt metinlerden biridir:

Şöyle benzer ki âdem aslısın

Seg-i eshâb-ı Kehf neslisin

(L&M, 1144)

¹²⁸ A.g.e., s. 44.

Ol hevâli anun derisiydi

Kehf Eshâbının birisiydi

(L&M, 1239)

Kâfi resm-i Kâf'ı eylerdi hacil

Kâfi kâfi idi Ehl-i kehf'e bil

(S&A, 686)

Menkıbevi kişiler içinde ilmi dolayısıyla sıkça anılan bir kişi de hazreti Lokman'dır. bir peygamber mi yoksa Salih bir kul mu olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Hikmet ve hekimliğin sembolü olan Lokman'ın her derde derman bulduğuna inanılmaktadır¹²⁹. Hazreti Lokman Şâh u Gedâ'da aşk için sunduğu üç dermandan bahsedilmek üzere verilmiştir. Aşkın üç çaresi vardır; kavuşmak, sefere çıkmak ve sevgilinin kötülenmesi.

'İlm-i hikmetde Hazret-i Lokmân

Yazdı üç vech ile velî dermân

(Ş&G, 1078)

Nice yıl haste-i hicrân idüm ben

'Îlâc-ı hikmet-i Lokmâna irdüm

(M-M, 370)

Gazali'nin *Tuhfetü'l-Müluk* ve Attar'ın *Mantıkut-Tayr* adlı eserlerinde geçen Şeyh Sanan hikayesi de mesnevilerde kullanılan alt metinlerden biridir. Şeyh Sanan bir çok müridi bulunan, zühd ve takva ehli bir şeyhken bir Hristiyan güzeline aşık olup dinini terk edip zünnar bağlayan, domuz çobanlığı yapan biri olarak anılır¹³⁰. Aşk uğruna her şeyi terk etmesiyle anılır.

¹²⁹ A.g.e., s. 302.

¹³⁰ A.g.e., s. 444.

Eğer görse cemâlüm Şeyh San'an

İderdi bî-tevakkuf terk-i imân

(M&M, 639)

Ya hûr-ı zühhd içre Şeyh San'an

Ana terk itdürem ben din ü imân

(M&M, 692)

Çok zengin olmasına rağmen cimriliğiyle ünlenen Karun da mesnevilerde anılmıştır. Hazreti Musa döneminde yaşayan Karun önce çok fakirken daha sonra peygamberden duaistemiş bu dua sonucu çok büyük bir mal varlığına kavuşur. Fakat daha sonra peygamberin istediği öşrü vermeyi reddeder. Bu davranışı sonucu Allah'ın gazabına uğramış tüm malarıyla yerin dibine geçmiştir¹³¹.

Habbeye saymazidi nâdânı

Olsa Kârûna mâl ile sâîn

(L&M, 156)

Geşt idüb bî-hadd hazâyin buldılar

Mâl-ı Kârûn-veş defâyin buldılar

(S&A, 1478)

Menkıbevi kişiler içinde sıklıkla bahsedilen bir başka isim de mutlaka Hızır olmalıdır. Peygamber veya ermiş olduğu konusunda rivayetler olan Hızır özellikle ab-ı hayat (sonsuzluk suyu) içerek ölmezliğe kavuşmasıyla anılır. Hızır ve arkadaşı İlyas İskender ile ab-ı hayatı ramaya çıkarlar. Uzun yolculuğun sonunda ayrı yollara sapmaları gerekmiş. Bir pınar kenarında oturan İlyas ve Hızır pınarın suyu kurumuş balığa sıçrayınca balığın canlanmasından bunun sonsuzluk suyu olduğunu anlamışlar. Suyu içmişler. Sonra İskender'e haber vermişlerse de suyu tekrar bulamamışlar.

¹³¹ Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul, 1984, s. 152-153.

Böylece Allah tarafından Hızır karada kalanlara yardım etmekle görevlendirilirken İlyas da denizde zorda kalanlara yardım etmekle görevlendirilir. Hızır'ın sağ elinin başparmağında kemik olmadığına inanılır. Hazreti Musa ile olan macerasıyla da anılır¹³². Mesnevilerde özellikle yardım edişine ve gezdiği yerlerin yeşerdiğine göndermelerde bulunulmuştur.

Def'i didi eyâ mesihâ-dem

Hızr mısın ye gayrı bir âdem

(L&M, 776)

Hızr mısın bana meded irdün

Kâmet-i yârdan nişân virdün

(L&M, 1968)

Hızr oldu kılağuzum nâ-gâh

Âb-ı hayvân nasîbim olmadı âh

(L&M, 2063)

Olup lâl-i lu'âbı âb-ı hayvân

Saçı zulmet hatı Hızr-ı nigû-şân

(C&H, 208)

Gülşene Hızr irüp yitşti bahâr

Olmış iken zebûn-ı zahmet-i hâr

(Ş&G, 1317)

¹³² Pala, a.g.e., s. 216-217.

Âb-ı hayvândan tolu içüb ana
Hizmetinde Hızr pûyân her yana
 (S&A, 102)

Bildi kim bu serv-i nâz-ı hulle-pûş
Kim lebi câmidur anun Hızr'a nûş
 (S&A, 306)

Hızr-veş 'ilm-i ledünden meşrebi
Nefha-i Rûhü'l-kudüs'den meksebi
 (S&A, 361)

Bâde-i Hak'dan şu cân kim cûş ider
Hızr elinden âb-ı hayvân nûş ider
 (S&A, 600)

Gezüp zulmet diyârın Hızr-mânend
Akıtdı çeşme cânıdan açup bend
 (V&R, 718)

Hızırsan bunda sandum çekmiş âbum
Alup gelmiş Sikender-veş türâbum
 (V&R, 761)

Deründen eyledi mey gibi cûşu

Bu itmiş Hızr elinden didi nûşu

(V&R, 1234)

Meded itmezsin iy Hızr-ı huçeste

Bu girdâb içre kaldum ben şikeste

(V&R, 1837)

Eyitsün ömrünü iy Hızr-ı ümmîd

Diler feyz-ı lebünden ide tecdîd

(V&R, 1844)

Giriftâr olduğum bilseydi cânân

Atardı şek değüldür Hızr-veş cân

(V&R, 1850)

Getür sâkî Hızr-veş geşti-i Nûh

Yeter çekdi bu gam tûfânını rûh

(V&R, 1884)

Ne gördi bir civân-ı serv-i bâlâ

Libâsı Hızr ü güftârı Mesîhâ

(V&R, 1895)

Meleksin sûret-i âdemde elhak
Hızırsın yâ Mesîhasın muhakkak
 (V&R, 1905)

Söziün kandı kılur bebgâ-yı dil-teng
Beyânundan alur Hızr-ı felek reng
 (V&R, 2196)

Çâh-ı zulmetde toldı peymâne
San Hızr irdi âb-ı hayvâne
 (Y&Z, 567)

Mihr ü Vefâ'da Hızır bir karakter olarak da karşımıza çıkar. Kahramanlarımıza yardımcı olur. Bunun dışında birer motif olarak kullanıldığı yerler de vardır.

Virüip bir katresi Hızra hayâtı
Kaçurmuş zulmete âb-ı hayâyı
 (M&V, 1089)

‘Îzâr u la’lini bil şehdile şîr
Çü ‘Îsâyile Hızr itmiş ağız bir
 (M&V, 2649)

Kemendile çü âhû tutdu sahrâ
Sanasın Hızrdı kim tutdı hardâ
 (M&V, 4570)

Salaman u Absal'da da Hızır bir karakter olarak karşımıza çıkar. Bu nur yüzlü, ı ışık saçan, ejderha yüzlü ata binen kişi Salaman'ın savaştığı Zengileri bir saatte yok edip tekrar sır olur. Âşıklara yardıma gelmiştir.

Hızır'dur bildi Salâmân ol dilîr

Kim irişdi gaybdan mânend-i şîr

(S&A, 1467)

Şeddat da mesnevilerde anılan bir başka Menkıbevi kişiliktir. Tanrılık iddiasında bulunan Şeddat İrem bağı içinde çok güzel binalar yapmış ve buranın cennetten daha güzel olduğunu iddia etmiş. Hud peygamber onu bu iddialarından vaz geçirmek için uğraşsa da iman etmemiş. Sonunda Allah'ın gazabına uğramış helak olmuştur¹³³. Özellikle yaptırdığı bu güzel bağla anılır.

Göreydi rengini Şeddâd bin 'Ad

İrem bağını anmazdı o nâ-şâd

(C&H, 8)

Anılan bir diğer önemli kişi Veysel Karani'dir. Veysel Karani, İslam'da anne sevgisinin büyüklüğüyle anlandırılmıştır. Babasının ismi Amir olduğu için tam adı Üveys Bin Amir-i Karenî'dir. Babasını 4 yaşında kaybetmiştir. 555-560 yılları arasında Yemen'in Karen köyünde doğmuştur. Deve çobanlığı yapmıştır. İslam peygamberi zamanında yaşamasına rağmen annesine verdiği sözden ötürü onu baş gözüyle göremediği için sahabeden sayılmaz. Sıffin Savaşı sırasında 657 yılında İslam inancına göre şehit olmuştur. Naaşını almaya gelen üç kabilenin taşıdığı tabutlarda da keramet göstererek görüldüğü söylenir. Kendisine gönderilmiş olan Hırka-ı Şerif şimdi Hırka-i Şerif Camii'nde, soyundan gelenlerin himayesindedir¹³⁴.

Tenümi eyle rûh-ı 'ışka vatan

Nitekim Hazret-i Üveys-i Karen

(Ş&G, 1655)

¹³³ Pala, **a.g.e.**, s. 436.

¹³⁴ **A.g.e.**, s. 487.

Tasavvufçularca bir aşk şehidi sayılan Hallac-ı Mansur ve hikayesi de mesnevilerin kullandığı alt metinlerdendir. Tasavvuf yolunda ilerleyen Hallac *Ene'l Hak* (Ben Hakk'ım) dediği için sekiz yıl hapsedilir, kamçılanır, asılır, sonra da kafası kesilerek cesedi yakılır. Darağacı ve Ene'l hak sözüyle sıkça anılan Mansur inanacı uğruna her türlü zulme göğüs germenin bu uğurda ölmenin sembolü haline gelmiştir¹³⁵.

Bu sırrı dilersen bilmeğe sor

Anı bilmez kişi illâ ki Mansûr

(M-M, 764)

2.8.8.4. Astroloji

Mesnevilerde metinler arasılıktan bahsedildiğinde ilk akla gelen başlıklardan biri de astrolojidir. Gökyüzü ve yıldızlar hakkındaki o günün inançları şairlere metinlerde yeni anlam katmanları oluşturmak için büyük bir saha oluşturmıştır.

Astronomi; gök cisimleri, umumî adıyla yıldızları, gökyüzündeki durumlarını, hareketlerini fizikî ve kimyevî yapılarını inceleyen bir ilim dalıdır¹³⁶. İbn Haldûn bu bilim için “*Bu bilim geometri yöntemlerine başvurarak gökyüzündeki yıldızlarla gezegenlerin bulundukları yer ve konumlar itibariyle sergiledikleri gözlenebilir hareketleri tespit eder, inceler*” der¹³⁷. Bu bilim dalı İslâmiyet’te çok itibar görmüştür ve gelişmiştir. Buna da, İslâm’ın beş şartından ikisinin – namaz ve oruç – gök cisimlerinin hareketine bağlı olarak eda edilmesi sebep gösterilir¹³⁸. Astroloji ise tek başına bir ilim değildir. Farâbi ve İbni Sina, astrolojiyi astronominin bir dalı saymışlardır. Astroloji, yıldızlara bakarak geleceği tahmin etme bilgisidir ve matematiksel bir ilim olan astronomiden farkı yıldızların hareketinden, konumundan bir işaret sistemi oluşturarak gelecek, şimdiki durum ve geçmişe dair bilgi elde etmenin mümkün olduğuna inanılmasıdır. Bu duruma “*astroloji astronominin metafiziğidir*” denilmiştir. Diğer bir tarif ise; “*İlm-i ahkâm-ı nücûm; rüya tabiri, uğursuz olduğuna inanılan bazı olayları yorumlamak, geçmiş hadiselerden geleceğe dair gizli anlamlar çıkarmak gibi yöntemlerle gelecekte vuku bulacak hadiselerle karşı insanları uyarma sanatından ibarettir.*” şeklindedir.

¹³⁵ A.g.e., s. 197.

¹³⁶ Yeni Türk Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, C. I, s. 197-198.

¹³⁷ Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, TDVİA, İstanbul, 2000, C. 22, s. 126.

¹³⁸ Yeni Türk Ansiklopedisi, C. I, s. 197-198.

Eski Türk Edebiyatında geçen gökyüzü ve felekler hakkındaki hayâl ve tasavvurlar, aynı zamanda o devrin bilgi düzeyini ortaya koymaktadır. Batlomyus sisteminden çıkarılan bu düşünceye göre dünya kâinatın merkezi dünyadır. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte ay olmak üzere sırasıyla Utarid, Zühre, Şems (güneş), Mirrih (Merih), Müşteri, Zühal gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük, en yüksek felektir, arştır. Müslümanların inanışına göre; birinci gökte yani ay semasında müminler, dokuzuncu gökte Hazreti Peygamber bulunur. Hazreti Âdem de ay semasındadır ve Mi'râc sırasında Hazreti Peygamberle Hazreti Âdem gök kapısı olan bu semada buluşmuştur¹³⁹.

Gökler dönerken, yıldızlar ve burçlar da döner. Bunların her birinin hâkim oldukları iklimler ve saatler vardır ve astrolojiye göre tüm bunlar insan hayatı üzerinde rol oynar. Bu yüzden şairler gökyüzünü hadiselerden dolayı sorumlu tutmuş; içinde hile, sihir, büyü var diye şikâyet etmişlerdir¹⁴⁰.

Eski bir inanca göre güneş feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde bulunan görevlilerdir. Ay veziri, Utarid kâtibi, Merih başkomutanı, Müşteri kadısı, Zühal bekçisi, Zühre de çalgıcısıdır¹⁴¹.

İncelediğimiz mesnevilerde astroloji alt metin olarak kullanılırken bu bilgiler ve inançlara uygun olacak şekilde kullanılmıştır. Bunları bulundukları felekler sırasına inceleyebiliriz.

2.8.8.4.1. Ay (Kamer, Mâh, Meh)

İlk felekte yer aldığına inanılan Ay, eski astronomiye göre sa'd-ı mutavassıt (orta kutluluk) ve neyyir-i asgar (küçük nurluluk) sayılmıştır. Dünya yaratıldığından itibaren yedi gezegene ait devirler geçmiştir. Son devir ise aya aittir. Adem kelimesi yedi gezegenin ilk ve başlangıcı olan Zühal'in ebcet hesabıyla toplamına eşittir. Buna

¹³⁹ Âmil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1998, s. 682.

¹⁴⁰ Sabahat Deniz, 16.yy. *Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahya Beğ)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992, s.15.

¹⁴¹ Pala, a.g.e., s. 159-160.

göre Zühal ile başlayan hayat, sırasıyla Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarid devirlerinde sürüp gelmiştir. Son olarak da içinde bulunduğumuz zamana yani kamer devrine ulaşmıştır. Bu nedenle bu zamana devr-i kamer ve devr-i Muhammedi denmiştir. Böylece Hazreti Âdem ile peygamberimiz arasında geçen süre bölümlendirilmiştir. Devr-i kamerin sonunda kıyametin kopacağı düşünülmüştür¹⁴².

Ayın göğü zebercet renginde olduğuna inanılmıştır. Dostu güneş, burcu yengeçtir. Simya ilmine ve gümüş madenine etkili olduğu düşünülmüştür. Ay güneşin veziri olarak ele alınmış, çoğunlukla da sevgili motifi olarak kullanılmıştır¹⁴³. Mihr ü Mâh mesnevilerinden de yola çıkarak ay ile güneşin birbirlerine aşık oldukları düşüncesi de şairlere yol göstermiştir.

İncelediğimiz mesnevilerde de bir gök cismi olan ay, yukarda bahsedilen özelliklerine uygun düşecek şekilde kullanılmıştır. Ayla ilgili inanç ve hikâyeler sayesinde bu gök cismi bir alt metin oluşturmakta şaire yeni yollar açmıştır.

Ne şah belki afitab Müşteri baht

Kamer-tac u Zuhâl-rif'at felek-taht

(M&M, 117)

Bahtun günine kıldığı için kesr-i nazar Hilal

Çarh itdi döne döne cihânı gözine târ

(M&M, 138)

Cemalünden umar ay u güneş fer

Ne burcun nemcisin ey mah-peyker

(M&M, 423)

¹⁴² A.g.e., s. 52-53.

¹⁴³ Çelebioğlu, a.g.e., s. 684-686.

Mihr-i 'ışkun pertevei sînemde peydâ olalı
Bildüm ey meh burc-ı devletde sitârem var imiş
 (M&M, 725)

Kurdılar anda iy nice har-gâh
Mihr ü meh revzen ü felek dergâh
 (L&M, 439)

İdelden rûşenâ şehre ile Mâhı
Cihânı eyledi şeş-kûşe şâhı
 (C&H, 166)

Şeb-efrûz olup alnı şeb-çerâğı
Mehe vurmışdı gayret birle dâğı
 (C&H, 293)

Safâsı suffice-i keyvâna pâye
Virüp mâhı itdi tıfl-ı bâğa dâye
 (C&H, 748)

Varup gördiler ol mâh-ı perîşân
Dili itmiş müşterî bir mihre nâlân
 (C&H, 965)

İrerdî zirvesinden Mâha âzâr
Müşâhiddür eser rûyinde her-bâr
 (C&H, 1720)

Nedendür Mâh-ı tedvîrini hâmil
Küsûf için ider gâhî hamâyil
 (C&H, 1894)

Söyindi meş'ali mâh-ı cihânun
Tulû' itmekle mihri istimânun
 (C&H, 3478)

Münâsibdür iki yâkûta bir dürc
Mülâyim oldu mâh u mihre burc
 (C&H, 3524)

Tolup seyrâniyânla burc u bârû
Sanasın mihr ü meh dururdu bârû
 (C&H, 4742)

Çarh-âyîn dutsalar zerrîn-siper
Mihr ü mâh âyînesin tarh ideler
 (S&A, 236)

Dumından sâye salsa âsmâne
Meh ü hor şeydâ olur tâziyâne
 (V&R, 1392)

Kamer gösterdi yüz kâşânesinden
Çıkup seyr itdi ‘uzlet hânesinden
 (V&R, 1693)

Kevâkib oda yanmışdı elemden
Boyanmışdı rûh-ı meh dûd-ı gamdan
 (V&R, 1812)

Ne denlî olsa Mâhun incilâsı
Gider her ayda bir şeb-rûşenâsı
 (C&H, 167)

Olup şîrin-keâm ol hüsv-i Çîn
Yanında müsterî san mâh u pervîn
 (C&H, 2228)

Diyydüin sen kenâr-ı burc u bâre
Felek-veş burc-ı mâhile Sitâre
 (C&H, 4743)

Gâh eğerdi şeb-külâhın mâh-vâr

Gâh Pervîn'den düzerdi gûş-vâr

(S&A, 626)

2.8.8.4.2. Utarid (Merkür)

Burcu ikizler olan bu gezegen feleğin kâtibi olarak anılmıştır. Güzel söz ve yazının sembolüdür. Dost yıldızı kamer düşmanları ise Şems ile Zühre'dir¹⁴⁴.

Hümayun-kevkeb ü Hûrşîd-i tal'at

'Utarid-menzile Mirrih-heybet

(M&M, 118)

Meğer kim ol meh-i ferhunde ahter

'Utarid-menzilet ü hûr-manzar

(M&M, 701)

Meğer kim ol Hilâl-i âsumân-taht

'Utârid-menzilet ü Müşterî-baht

(M&M, 862)

Velîkin ol meh-i Mirrih-heybet

'Utârid-menzilet Hûrşîd-tal'at

(M&M, 885)

¹⁴⁴ Pala, a.g.e., s. 479.

‘Utârid Şîrîni cûy itdi bâğa
Benâtu’n-nâşa nâzırdı o râğa
 (C&H, 663)

Revâkının kîbâbına ‘alem Mâh
‘Utârid bâbına kandîl her-gâh
 (C&H, 1589)

‘Utâridden ferâgat itdi Zühre
Arayu gitdi her birisi behre
 (C&H, 3477)

‘Utârid gibi burc-ı mâha kandîl
Olup ol dizde yatdı nûr-ı mendîl
 (C&H, 3646)

Kamer kandîl-i zer itmiş hüveydâ
‘Utârid meş’al-i sîm itdi peydâ
 (C&H, 3973)

Eline aldı hâmesin zanbak
Benzemişdür ‘Utâride el-hak
 (Ş&G, 1322)

‘Utârid tîr ile hâfız ırakdan

Bakar Bircîs hasma karşırakdan

(C&H, 5444)

2.8.8.4.3. Zühre (Nâhîd, Çobanyıldızı, Venüs)

Sad-ı asgar küçük kutlu sayılır. Üçüncü felekte bulunur. Yeşil ve parlak renkler ona aittir. Feleğin sazendesi olarak anılır. Efsaneye göre Zühre İranlı, çok şuh ve güzel bir kadınmış Harut ve Marut adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmış. Bu yıldız Yunan mitolojisinde de aşk ve müzik tanrıçası Afrodit’in sembolüdür¹⁴⁵. Sık sık eğlence meclislerinin anlatıldığı mesnevilerde Zühre vazgeçilmez bir öğedir.

Şu resme sâz-ı aşka itdür efgân

İşidiüp Zühre kalsun deng ü hayran

(M&M, 195)

Pes andan düzevüz bir meclis-i has

Ki ola Zühre mutrib Mâh rakkas

(M&M, 471)

Çü yüz mihr ile Meh terk eyleye din

Verd Zühre cebîni ana ol hin

(M&M, 482)

Çü mehden oldı hâli bezm-i Pervin

Hemân dem turdı mihr-i Zühre-âyîn

(M&M, 634)

¹⁴⁵ A.g.e., s. 507.

İrüp ol dem o Mihr-i Zühre-âyin
Mehün öğinde eşkin kıldı Pervin
 (M&M, 705)

Çü Meh gördi kim irdi ceyş-i Pervîn
Dönüp Mihre didi ey Zühre-âyîn
 (M&M, 780)

Görinürdü burûç-ı çarh-âyin
Zühre vü mihr ü mâh ile pervîn
 (L&M, 982)

Gelmeğe gûyiyâ bir araya
Zühreyi virdiler hemîn âye
 (L&M, 1366)

Ve yâhûd Zühre birle müştêrdür
Dil ü cân almaya key müştêrdür
 (M&V, 1425)

Çü mihr ü müştêri iclâsunuz hâs
Size Zöhre mugannî mâh rakkâs
 (M&V, 2492)

Olursa ger üçinci gökde Zöhre

İde havfile bin kez çâk zehre

(M&V, 4692)

Felekler ber-batın Zöhre idiüp sâz

Şeh-i Şâm oldu ol âvâze demsâz

(M&V, 6298)

Libâs-ı Zühre-i dîbâ-yı sîmîn

İdiüp Hûrşîde virdi tâc-ı zerrîn

(C&H, 156)

Olur Zühreyle Meh maş'al-fürûzân

Rikâbunca senün iy çâh-ı devrân

(C&H, 264)

Eline Zühre-i Zehrâ terâzû

Alup şeb veznine sarf itdi bâzû

(C&H, 296)

Seher-geh kâyinât-ı kâsirâni

Virür Nâhîde tâc-ı şâd-mânı

(C&H, 654)

*Bu bâğun servine ‘ıkd oldı pervîn
Asıldı Zühre san kandîl-i sîmîn
(C&H, 662)*

*Gınâ-yı ‘ûd –ger ‘avvâd-ı üstâd
İde Zühre itmez erganûnı yâd
(C&H, 690)*

*Mugannî itmişidi anı Cemşîd
Nevâsı perdesi hayrânı Nâhîd
(C&H, 897)*

*İdelüm şevkile bir bezm-i garâ
Ola çengile Zühre ana müvellâ
(C&H, 1020)*

*Muhannâ barmağın ger görse Nâhîd
Olur hayrân u lerzân sanasın bîd
(C&H, 1158)*

*Olalı ‘ârızına Zühre anun râm
Didi meh-peykerân Hûrşîd ana nâm
(C&H, 1173)*

Çıkup zeng ü derây âvâzı çarha
Getürdi şevkile Nâhîd'i çarha
 (C&H, 1381)

O bezm içre neşât-ı nağme-i çeng
İderdi Zührenün çengine âheng
 (C&H, 1509)

Mümessiller içinde sana Nâhîd
Misâl itmiş 'aceb bir şekl-i Hûrşîd
 (C&H, 1655)

Cilâsun ideli Zühre sefid-âc
Münevverdür ruhu birle şeb-i dâc
 (C&H, 1896)

Girüp Mihrâb derden gördi hır-gâh
Sipihr-âyîn pür idi Zühre vü mâh
 (C&H, 2322)

Nigârı Zühre dîdârı kamer-veş
Hırâmân oldu burc-ı nâza dil-keş
 (C&H, 2491)

*O burcun mâhı dürc-i la'li açdı
Nigârun Zühre-sân hâkine saçdı
(C&H, 2500)*

*Görür bir burcda peyk-i Zühre peydâ
Olup nûrıyla dehr itmiş hüveydâ
(C&H, 2501)*

*Gehî âhına ider âheng Nâhîd
Gehî eşkini gözler idi Hûrşîd
(C&H, 2581)*

*Ki ben Zühreyle sâzum içre âgâz
İder sanman olursam iy sühan-sâz
(C&H, 2675)*

*Sanavber raks içün girdi semâ'a
Semâdan Zühre indi istimâ'a
(C&H, 1764)*

*Zemînde şol kadar raks itdi Hûrşîd
Getürüp çengin indi arza Nâhîd
(C&H, 1766)*

Kadeh deryâsı içre mâh gavvâs
O deryâ şevkına peyk-i Zühre rakkâs
 (C&H, 2986)

Şeb-i neh-tâbda ol mâh-rûyân
İderler zührenün çengine giryân
 (C&H, 3168)

Kamer rakkâs bezme Zühre çengi
Güneş deffâflile eylerdi şengi
 (C&H, 3501)

Nevâhisin oldu 'utârid birle Zühre
Münevver eyleyüp olmuşdı behre
 (C&H, 3601)

Niçe oldu ol nigâr-ı Zühre-manzar
Ki hercinden dil ü cândur pür-âzer
 (C&H, 3635)

Viriüp Zühreyle mirrîhe nizâmı
Bulam kibrît-i ebyâzla intizâmı
 (C&H, 3737)

Turur Cemşîd kurb-ı kasr-ı Efser
Kamer san Zühre kasrına oldu çâker
 (C&H, 3891)

İdüp âheng-i ‘ûd u Şekker birle Şeh-nâz
Ele alsun çeng ü ber-batt mehile Nâhîd
 (C&H, 3956)

Olurdu zîr-i zînin ablak-ı dehr
Sitâmı nûr-ı Nâhîd’e virür behr
 (C&H, 4114)

O deycûr içre encüm güm idüp râh
Bulınmadı arandı Zühre vü mâh
 (C&H, 4299)

Pey-i mâh-ı ‘utâridle birle Nâhîd
Tutup gitdi misâl-i mâh u Hûrşîd
 (C&H, 4309)

Kılup Zühre helâhilden o dem nûş
Key idüp âhir ‘ilâc itme ferâmuş
 (C&H, 4558)

Cür'a-i rahşende-i câmundur iy cân âfitâb
Zühre sâkî mey şafak meh sâgar içre bir habâb
 (C&H, 4621)

Ruhın nâ-mahremândan Zühre mestûr
İdüp ol dem tolındı ol ruh-ı nûr
 (C&H, 5275)

Felekde âb oldı Zühre-i şîr
Hirâsıyla katı haşyetdedür tîr
 (C&H, 5314)

Hınâ-yı mihr ile sâkın mühannâ
İdüp Zühre oldı gerdûnda mücellâ
 (C&H, 5384)

Felekde şevkla nakş istdi Nâhid
Bu gice vasl olrlar mâh u hûrşîd
 (C&H, 5440)

Gördi ol şems-i dîni çüinki 'ayân
Yire çaldı defini Zühre hemân
 (Ş&G, 226)

Zühre gibi alup ele bir çeng
Eyle 'uşşâkdan biraz âheng
 (Ş&G, 614)

Bezm-i gülşende gösterür dîdâr
Zühre gûyâ ki oldı zülf-i Nigâr
 (Ş&G, 1323)

Zühre raks eylerdi meh dutardı def
Çarh-veş hûr u melek karşardı kef
 (S&A, 697)

Ursa bir sâ'at rebâb u çenge çeng
Zühre-i hunyâ-geri eylerdi deng
 (S&A, 709)

Eyleyüb âheng 'işret-i bî-direng
Zühre'nün kanûn ile destinde çeng
 (S&A, 920)

Benlerin eyle Zühre-veş Yâ Rab
Secde kılsun ana nice kevkeb
 (Y&Z, 137)

Kaçan âheng olaydı ‘ûd ile çeng
Tutardı tâ hevâdan Zühre âheng
 (M-M, 339)

Sadâ-yı sâz-ı mutrib ol arada
İderdi Zühreye ta’nı hevâda
 (M-M, 406)

Bileydi Zühre-i Zehrâ hevâda
Olurdu mutrib-ı bezm ol arada
 (M-M, 410)

Hevâda her birisi reşk-i Nâhîd
Müfferihler mâh-rûlar çün meh-i ‘ıyd
 (M-M, 1043)

Düzüldi Zühre-tal’at mâh-rûlar
Kamu sâzende vü gûyende bular
 (M-M, 1194)

Hurûs-ı subhı boğmuş dele-i şeb
Kimün var Zühresi kim diye Yârab
 (V&R, 1817)

Zeminden Çarha irdi savt-ı rengîn
Semâ' idüp üşitdi Zühre çengin
 (V&R, 2068)

Gam âhengi virür mi anda rengi
Ki Hûrşîd ola sâkî Zühre çengi
 (V&R, 2276)

İdüp çengini cândan Zühre der-ber
Tutar def elde her necm-i münevver
 (V&R, 2335)

'Ayşa bir vech ile âgaz itdiler
Zühre'yi hayrân u dem-sâz itdiler
 (S&A, 1284)

Vilâdet ağrısı'çin Zühreye kâh
Berendün vakf-ı hırzın virdi nâ-gâh
 (C&H, 4176)

Zühre her ne kadar bir gök yüzü cismi olup eğlence sembolü olarak kullanılsa da Salaman u Absal da aşık olunan ilim sembolüne dönüşmüştür. Mükemmelliğin ve güzelliğin sembolü olarak anılmıştır.

Dir idi gerçi felek bî-rengdür
Lîk hâkîm ana Heft-evreng'dür

*Kâr ü bârı her birünündür ‘aceb
Zühre-veş yokdur velî ehl-i tarab*

*Çarh urur gerdûn gınâ-yı çengine
Def dutar hûrşîd ü meh âhengine*

*Oldur encüm içre şem’-i encümen
Pertev-i nûr-ı cemâl-i zü’l-minen*

*Her kaçan kim hüsnini peydâ kılur
Mihr ü mâhı ‘âşık u şeydâ kılur*

*İndürür pâyına ser Behrâm-ı çarh
Seng-i ta’nundan sinubdur câm-ı çarh*

*Pâs-bân-ı kasrıdur Keyvân anun
Gönleğidir bu tokuz eyvân anun*

*Dutub elde rûz u şeb kilik-i beyân
Levh-i hüsninden ‘Utârid nükte-dân*

*‘Arz idüb ruhsârınun envârını
Müşterî’nün germi der bâzârını*

Hirmeninden hûşe-çîn Pervîn anun

Pür-şeref nûrıyla ‘illiyîn anun

(S&A, 1733–1742)

2.8.8.4.4. Şems (Güneş, Afitab, Hûrşîd, Mihr)

Güneş gök cisimleri içinde sultandır. Işıklarını bolca saçtığından cömertlik sembolüdür. Bir sultan gibi hayat bahşettiği gibi aynı zamanda kahredici de olabilir. Mesnevilerde Mâh (ay) ile aralarında aşk olduğu düşüncesiyle sık sık bir arada anılmışlardır. Genellikle diğer yıldızlarla bir arada anılmıştır.

Olinca müttekâsı târem-i çâr

Kılur Hûrşîdi zer-efserle serdâr

(C&H, 286)

Anun der-gâhına şemseydi Hûrşîd

Kubâb-ı tâciyidi Mâh u Nâhid

(C&H, 1589)

Seni kâr merkezinden Mihr hâric

İdüp harfüne gösterdi mahâric

(C&H, 1666)

İki merkezde dâir olalı mihr

Virür nûrıyla devrâna ‘acep bihr

(C&H, 1897)

Ele alup tîğ-i Mihr eyler bize kîn
Kararup Meh salar ebrûsına çîn
 (C&H, 1940)

Devâcın örtiniüp Hûrşîd ile Mâh
Gözinde zührenin h'âb oldu nâ-gâh
 (C&H, 4296)

Gül-i hûbun benefşe çâkeridür
Belki ol âf-tâba müşteridür
 (Ş&G, 1320)

Devlet ile o şems-i Zühre-cebîn
Eyledi baht-ı tîre mi aydın
 (Ş&G, 1858)

Güneş hâzırladı bir bedre altun
Kim ide kîse-i şehlâda meknûn
 (C&H, 664)

Cemâli vakt-i seyrân her birinün
Muhayyer bahşı mihr ü müşteriniün
 (V&R, 1390)

2.8.8.4.5. Mirrih (Merih/,Behram, Mars)

Merih naħs-ı asgar yani küçük uğursuzluk sayılmıştır. Feleğin baş komutanı olarak düşünölmüştür. Elinde bir kılıç ya da hançer varken tasvir edilir. Yunan mitolojisinde de savaş tanrısı olarak bilinir. Kırmızı renk ona aittir. Beşinci felekte bulunan Merih de mesnevilerde bu özelliklerine uygun düşecek şekilde anılmıştır:

Güneş reşk iyler idi rif'atine

Hased Mirrih iderdi heybetine

(M&M, 203)

Çün oldu Pervin'e dahil

San ol gün yire Mirrih oldu nâzil

(M&M, 435)

Sanasın burc-ı kavsı geldi Behrâm

Nuhûset artığ olur kâm u nâ-kâm

(M&V, 2598)

Kılalı behre-i Behrâm-ı hamrâ

Dil-âverlikle çıkdi tîğ-i vâlâ

(C&H, 157)

Revâk-ı hâmisi itdükde menzil

Rikâbın öpdi o dem behrâm-ı pür-dil

(C&H, 287)

Giyerse kırmızı ol çeşm-i câdû
Olur behrâma bu 'âlem karanu
 (C&H, 1159)

Ona Behrâm-ı zerrîn mîh-i tâbân
Olur Bircîs ona per-mîh iy cân
 (C&H, 1590)

Mütemmim ideli Behrâm-ı hâvî
Olur şevkuna tedvîr ile mahvî
 (C&H, 1667)

Neden Behrâm olup her-dem teber-dâr
Libâs-ı surhla çarh üzre ser-dâr
 (C&H, 1897)

O vahşetle teber-dâr oldu Behrâm
Gezer Hûrşîd araya ol der ü bâm
 (C&H, 3976)

Huzûr itmişdi Behrâm ile Nâhîd
Velîkin ıztırâb üzreydi Hûrşîd
 (C&H, 4304)

Gökde Merîh hayrete batdı

Kılıcın şeb niyâmına katdı

(Ş&G, 228)

Mihr ü mâhın misâlidür güller

Sanki Merîh'dür karanfüller

(Ş&G, 1321)

Tayanup tîğine Behram-ı dilîr

Hâzıru'l-vakt idi k'ide dâr u gîr

(S&A, 922)

Ten-i Behrâmı kan tutup göğermiş

Zemîn ruhsâr-ı mihre perde germiş

(V&R, 1815)

Teber-dâr oluban şâh-ı pür-gâm

Salar Behrâm çarha tâze verhem

(C&H, 666)

Eline tîğ alup Behrâm-ı pür-dil

İder cân-bâzlık bezm içre bilgil

(C&H, 1061)

2.8.8.4.6. Müşteri (Bircis, Jüpiter, Hürmüz, Erendiz, Sakıt)

Altıncı felekte bulunur. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber yani büyük kutluluk sayılır. Mavi renk bu yıldıza aittir.¹⁴⁶

Du'alar eyeleyüp Pervin bî-had

Okudısen mehi ey Müşteri had

(M&M, 498)

Didi ey pâdişâh-ı Müşterî-baht

Kamer-tâc u güneş-rif'at felek taht

(M&M, 912)

Hemân ol dem o şâh-ı Müşterî-baht

Kamer tâc u güneş-rif'at felek-taht

(M&M, 1040)

Olalı Müşterîye bey' sandal

Çeker kâh-ı semâya sîm-cedvel

(C&H, 158)

Nitâk-ı sâdis itdükde müşerref

Sudâ'ı def' ider Bircîs-i anhef

(C&H, 288)

¹⁴⁶ A.g.e., s. 357.

Selîm-i tâmiyle Nâhîd ü hem-sân
Dahî Bircîs ile Mirrih-i Keyvân
 (C&H, 560)

Ginâ-ger rengine idiip Müşterî reşk
Saçar ol ravza üstine dürr-i eşk
 (C&H, 667)

Ginâya mümtazic meclisde Bircîs
Olup Keyvân ile bezm itdi tesdis
 (C&H, 1062)

‘Îzârından semenler dirdi Bircîs
Virür Keyvân a hâli hurz-ı tesdis
 (C&H, 1156)

Murassa’dur sanasın ‘arş-ı Belkîs
Dürr ü cevher ona Nâhîd ü Bircîs
 (C&H, 1606)

Senünle Müşterî idiip imtizâcî
İder zirve üzre ‘aşkunla mizâcî
 (C&H, 1668)

Neye olur Müşterî her-demde câlib

Mebî'ine ne bâî' oldu sâlib

(C&H, 1898)

Bircîs ile Mâh oldu 'izârun la cebînün

Hûrşîd ruhun matla'ı olmuşdı giribân

(C&H, 2766)

Semen almış ele Bircîs-i zîbâ

Belek itmek için Keyvân'a tenhâ

(C&H, 3977)

N'ola benzerse mihriin Müşterîye

Metâ'un satıgör gel müşteriye

(M-M, 1128)

Metâ-ı müşteri düşmüş kesâde

Salâhı 'âlemün dönmüş fesâde

(V&R, 1816)

Tâli' olmuşdı nuhûsetden berî

Germ-bâzâr idi cândan Müşterî

(S&A, 923)

Açdı ol nûr-ı pâke çünki gözin
Müşterî ayağına sürdi yüzün
 (Ş&G, 229)

Meh ile Müşteri istikbâle turdı
Kevâkib onları ikbâle turdı
 (C&H, 3076)

2.8.8.4.7. Zühal (Keyvan/ Satürn)

Nahs-ı ekber yani büyük uğursuzluk sayılan Zühal yedinci felekte bulunur. Hazreti Âdem'in onun devrinde yaratıldığına inanılır. Zühal siyah renge hâkimdir. Feleğin hazinedarı olarak anılır¹⁴⁷.

Felek taht iken ol meh misl-i Keyvân
Yerin zindân-ı Pervin itdi devrân
 (M&M, 602)

Velî her şeb ol iki Müşterî baht
Kamer-tâc u Zuhâl-rif'at felek-taht
 (M&M, 761)

Kurıldı çûn bu âyin üzre bir taht
Geçüp oturdı ana ol Zuhâl-baht
 (M&M, 1038)

¹⁴⁷ A.g.e., s. 507.

Felek taht iken ol meh misl-i Keyvân
Yerin zindân-ı Pervin itdi devrân
 (M&M, 602)

İkisi yûhû merrîh ü zühaldür
Belâ ve katliçün vâlâ mahaldür
 (M&V, 1427)

Çeküp Elbürz-veş bâlâya ol ser
Zühal burcına rif'at içre hemser
 (M&V, 4381)

Ayağun tozu çarha efser olsun
Zühal burcıyla kadrün hemser olsun
 (M&V, 5909)

Giyelden başına bir tâc-ı müşgîn
İder Keyvân libâsın 'anber-âgîn
 (C&H, 159)

Makâmun eyledükde heft-hır-gâh
Kurar Keyvân ana bir nîl der-gâh
 (C&H, 289)

Tavâşîsi olup kâhına Keyvân
Havâşisiydi anun gılman u Vildan
 (C&H, 1591)

Sana rahm eyleyüp kâhında Keyvân
İder harkâtını bust üzre iy hân
 (C&H, 1669)

Olur Keyvânla eyvânı müsâvi
Gehî alçak deyüp eyler mesâvi
 (C&H, 1721)

Riyâzet-pîşe bir pîr-i sühân-dân
Oturmuşdur turur san pîr-i Keyvân
 (C&H, 1892)

Neden pür-hıyredür mir'ât-ı Keyvân
Cilâsına meded yok mıdur iy cân
 (C&H, 1900)

O taht-ı kasr-ı Keyvân müşterî-vâr
Olup gerdini seyr eylerdi her-bâr
 (C&H, 4753)

Geliüp gird-i 'asâkir birle devrân
Gözin hıyre itdi kâhı içre Keyvân
 (C&H, 5272)

Nûr kesb itdi oldı müşkii hâl
Kararup kalmıŖ idi gökde Zuhâl
 (Ş&G, 230)

Yüce tağlarda açılıursa mahâl
Oldı her âsumânı lâle Zühâl
 (Ş&G, 1319)

Müşg-i Ŗebden idüben Keyvân bahûr
Vuslat içün okur idi herz-ı nûr
 (S&A, 924)

Evc iken yirüm oldı Ŗimdi hazîz
Meğer itdi ana Zühal ta'rîz
 (Y&Z, 442)

Etmediün ben hod iktirân-ı Zühal
Neden oldı bana bu denlü hâlel
 (Y&Z, 453)

Cülûs itdi kaçan kim tahta sultân
O tahta reşk iderdi burc-ı Keyvân
 (M-M, 1008)

Zühal ruhbân gibi girmiş siyâha
Boyanmış zehre yekser dūd-ı âha
 (V&R, 1814)

Olupdur kubbesi san burc-ı Keyvân
Tulû' eylerdi andan şems-i tâbân
 (M-M, 646)

Olup keyvân o şeb hâdim o bâba
Kenîz olmuşdı nâhîd elde tâba
 (C&H, 5442)

Kal'a-i kadrine Keyvân pâs-bân
Bâm-ı kasrına 'anâsır nerd-bân
 (S&A, 329)

2.8.8.4.8. Diğer yıldızlar, Burçlar ve Kıran

Mesnevilerde felekler ve feleklerin yöneten yıldızlar anıldığı gibi Süreyya (Pervin, Ülker), Süheyl ve Süha gibi yıldızlar, burçlar ve kıran vakitleri de anılmıştır.

Ülker yıldızı özellikle parlaklığıyla anılmıştır:

Olup hevdec-i nişîn ol mâh-ı Enver
Yanınca hûb-rûlar sanki Ülker
 (C&H, 5425)

Görüp bu hâli ol mâh-ı dil-ârâ
Sirişkin kıldı mihr üzre Süreyyâ
 (M&M, 1081)

Süreyyânun işi ferdâya kaldı
Kevâkib ayı gördi vâye kaldı
 (C&H, 3479)

O şeb 'ıkdın Süreyyâ itmeğe 'arz
Cevâhir çeşm-i Cemden eyledi farz
 (C&H, 3757)

Nazm ile Pervîn'e mizân-bahş idi
Nesre nesrinden benâtü'n-na's idi
 (S&A, 676)

Aşdı Pervîn nâka-ı gerdûna zeng
Kıldı 'azm-i râh-ı mihnet bî-direng
 (S&A, 1129)

Şâha asmuş hûşe-i Pervîn 'ineb
Berge sarmış şûşe-i la'lîn rutab
 (S&A, 1254)

Süreyyâ meş'al-i eyvânun olsun
Meh u hûr micmere-gerdânun olsun
 (V&R, 145)

Batdı çarhum ve yıldızum düşdi
Mâh u Pervîn bu gice konuştu
 (Y&Z, 446)

Cümlesi cem'iken Süreyyâ-nakş
Oldılar fırka ke'l-benâti'n-na's
 (Y&Z, 840)

Süreyyâ gibi nazm it şi'r-i dil-efrûz
Ki şi'ri gûş idüp ola şeb-efrûz
 (C&H, 525)

Şehe menzil olup mâhîyle mâh
Süreyyâ vü serâyı seyri der şâh
 (C&H, 1972)

Süreyyâ gibi o mânâ oldılar cem'

Olar pervâne rû-yı şâh idi şem'

(C&H, 2445)

Mükellel kılmağa meftûl-ı pervîn

Güherler düirdi çeşm-i şâh-ı gam-gîn

(C&H, 3758)

Süreyyâ gibi gûştı pür-güherden

Misâl-i hâle zerden tavk-ı gerden

(V&R, 1387)

Bu tertibile el-Hak şâh-ı bî-dil

Süriyyâ-vâr idüp kat'-ı menâzil

(V&R, 2094)

Akik taşının rengini aldığına inanılan büyük ve parlak bir yıldız olan Süheyl yıldızı da anılmıştır:

Suheyl itse torığa rahş-ı destân

Ayak saldırmaya bin çü sekrân

(M&V, 5009)

Suheyl itmekde gerden sanki sûrnâ

Sadâ birle pür oldu dest ü sahrâ

(M&V, 5881)

Süheyli 'aks-i hâli kıldı tâbân

Yemenden yümnile olur dırahşân

(C&H, 222)

Süheyl'inden 'akîk alup anun reng

Virür pîçâde vü yâkûta nîreng

(C&H, 2334)

Büyükey yıldız kümesinin en küçük yıldızı olan Süha yıldızı da anılmıştır. Bu yıldızı görebilme gücü gözün keskinliğine delalet etmektedir:

Nokta-i gaynın gören dirdi şehâ

Mâh-ı nev üstine gelmişdür Sühâ

(S&A, 689)

Yıldızlarla birlikte Samanyolu da anılmıştır:

Simâtı keh-keşân olmuş idi san

Nücûma dönmiş idi hûbân

(M-M, 405)

Urulmuş kehkeşândan şîre zincir

Dokunmuş kalb-i çarha nâvek-i tîr

(V&R, 1813)

İlm-i nücuma göre seyyarelerden sonra sekizinci felekte burçlar bulunur. Güneşin Dünya çevresinde döndüğüne inanılan eski Astronomi bilgisine göre bu dönüş on iki eşit dilimde gerçekleşir. Bu on iki eşit dilimin her birisi de burçları oluşturmaktadır. Bu inanışa göre insanlar doğdukları andaki yıldızın etkisi altında bulunurlar. On iki burç şunlardır: Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretan (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mizan (Terazî), Akrep, Kavs (yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kova) ve Hut (Balık). Bu burçlar da anılmıştır:

Yâ san bir burca geldi mihr ü nâhid

Mülâkî oldu yâ Cemşîd ü Hûrşîd

(M&V, 4165)

Akrep burcu:

İder zülf üzre çeşmine nezâre

Diriydi burc-ı ‘akrebde Sitâre

(M&V, 1424)

Seni taht ejder itse tan mı şâhâ

Ki ‘akreb burcudur taht-ı cihil-pâ

(V&R, 2832)

Cevza (İkizler) burcu: Bu burç iki parlak yıldızdan oluştuğu için İkizler adıyla anılmaktadır.

Ele alup sûzeni Cevzâ-yı Beyzâ

Diker gül-zâra zer dîbâ-yı zîbâ

(C&H, 150)

Etek bilde girüp meydâna Cevzâ

İder Harçeng’le hudmet ser-â-pâ

(C&H, 161)

Çeker Cevzâ kemer Harçeng bir tâc

Kudûm-ı şâha pîş-keş ol şeb-i dâc

(C&H, 295)

Yiyince tîğ ser-tîzini Cevzâ

İki şakk oldu başı it temâşâ

(C&H, 1727)

Oturdu pâdişeh keşfide tenhâ

Medârın Mihr ider san burc-ı Cevzâ

(C&H, 1961)

Hidmet için bağlanup Cevza kemer

Baş urup payine oldu tacver

(V&A, 291)

Delv (Kova) burcu:

Görenler zevrak ile şâh-ı cânâ

Kamer'le burc-ı Delv eyler temennâ

(C&H, 1962)

Geliüp Hûrşîd burc-ı delve ol ân

Süreyyâdan serâya süre yegrân

(C&H, 4168)

Varınca burc-ı delve mâh-ı dil-keş

Bırakdı çarh-ı gerdâna keşâkeş

(C&H, 4444)

Menzil it burc-ı devli mâh gibi

Eyle ‘arşa urûcî âh gibi

(Y&Z, 572)

Devli Yusuf gibi kıldı âfîâtâb

Hûte Yunus-var virdi ferr ü tab

(V&A, 296)

Hamel (Koç) burcu: Güneş 21 Mart yani ilkbaharın ilk günü olan Nevruzda bu burca girer. Bu nedenle bu burç baharla birlikte anılır.

Yâ san burc-ı hâmelde mâhile mihr

İkisine birbirine ‘arz idüp çîhr

(M&V, 4162)

Hamel çarha çıkayazdı eğer per

Cemâde seyr ideyazsa eğer ser

(M&V, 5266)

Hamel tennûr içre Berre biryân

Ziyâ’-ı târem içre Sevr pûyân

(C&H, 160)

Olaldan Hamel taht-ı Süreyyâ

Tolar gül leşkeriyle rû-yı sahrâ

(C&H, 299)

Kenîzâna ‘amâri oldı menzil

Hamel irdii sanasın mihre mahmil

(C&H, 1372)

O gice gördi gül-zâr içre Cemşîd

Hulûl itmiş Hamel burcına Hûrşîd

(C&H, 3427)

Hâmelle Mihr olup gâyet dil-ârâ

Makâm-ı Mâh-ı Sevr itmiş müheyyâ

(C&H, 5391)

Merta’ın nur itdi vichinden Hamel

Zikr-i Hakdan Sevre gösterdi ‘amel

(V&A, 290)

Harçeng (Seretan, Yengeç): Yengeç burcuna gelen Güneş bahardan yaz mevsimine geçilir.

Hamel Mihre medâr u Cedye Behrâm

Olur Bircîs Harçeng ile pür-kâm

(C&H, 1390)

İtdi Harçengi cemali gark-ı nur

Sünbülinden Huşe oldı pür-buhur

(V&A, 293)

Hut (Balık) burcu:

İdüp dilde 'inâyet âb-ı hayvân

Virür Hût'a si'âyet birle ol cân

(C&H, 165)

Sevr (Boğa) burcu:

Kamer Sevre bakar Tîrine Cevzâ

Yapışdı hûta Nâhid-i dil-ârâ

(C&H, 1389)

Zemîn kâvî felek Servine iy hân

İder ol gevher-i şeb-tâbı ihsân

(C&H, 294)

Virüdü Sevre mîh anun güzendi

Bulurđ Sevr anunla ser-bülendi

(C&H, 1399)

Eğer Sevr ile deşt-i çarha Keyvân

Hezârân erzen-i zerrîn-tâbân

(C&H, 2016)

Semek'le Sevr'e na'l u mîhdan behr

İrüp eyler taharrük gâh pür kahr

(C&H, 4717)

Sünbüle (Başak) burcu:

İdüp Nâhî ile Hût ittihâdı

‘Utârîd Sünbül ile itdi temâdi

(C&H, 5390)

Esed Sevr ile Cevzâ Sünbül ile

Zifâf-ı Mihre geldi Zemzem ile

(C&H, 5392)

Şîr (Esed, Aslan) burcu :

Maras idüp şihâbı Şîr-i gerdûn

Yaturdı sünbülistân içre meftûn

(C&H, 162)

Münakkaş câme giyüp bebr ile Şîr

İder kûr u gözini şöyle dil-gîr

(C&H, 168)

Nigûn binüp o şîr-i nere Ekvân

Gider san burc-ı Şîr üstinde keyvân

(C&H, 1842)

‘Acûzî dehr o tâcî Zâl’e virdi

Dahı Şîr ü ‘Utâridle toyurdi

(C&H, 4423)

Hurûş-ı kûsdan gerdûn olup ger
Esed'le Zühre'yi itdi girân-ser
 (C&H, 4746)

Mizan (Terazî) burcu :

Terâzusın ele emrile Mîzân
Alup Kej-dümden olurdu gürîzân
 (C&H, 163)

Zuhal Mîzân'a câ Bîrcîse Harçeng
Oluş Mirrîh cedyi eyledi şeng
 (C&H, 5389)

Kefe-i Mîzânı nuri kıldı zer
Buldu 'Akrep hak-i payinden başâr
 (V&A, 294)

Kavs (Yay) burcu :

Virüp Kavse kemân-ı müntehâyı
İder Büzgâle-i çarha cefâyı
 (C&H, 164)

Kamer rakkâs Tîr ona hevâ-tâf
Mugannî Zühre mihr olmuşdı deffâf
 (C&H, 1060)

O bâzâr içre Tîr ü Mâh u Zühre

Ruh-ı Hûrşîdden isterdi behre

(C&H, 3173)

Gâh açub burc-ı kemândan tîre râh

Gözlerine ‘âlemi itdi siyâh

(S&A, 1418)

Sehm- i Kavsi pür-sa’âdet eyledi

Cedyi lutfından humâyet eyledi

(V&A, 295)

Kıran, Astrolojide sık sık rastlanan bu sözcük iki seyyarenin bir burçta birleşmesidir. İki çeşit kıran vardır. Bunlardan ilki iki kutlu yıldızın bir araya gelmesiyle oluşur ki kıran-ı sa’deyn denir. Diğer i kutsuz yıldızın bir araya gelmesiyle oluşur. Buna da kıran-ı nahseyn denir. Müşteri ile ayın bir araya geldiği zaman en kutlu kıran sayılmış¹⁴⁸. Mesnevilerde de bu kıran inancının devam edildiği görülmektedir. Vamık u Azra’da düşünler bu kıran zamanlarına gelecek şekilde ayarlanmıştır. Bunların dışında mesnevilerde kıran düşüncesine şu şekilde yer verilmiştir:

Kırân idüp o gice mihr ile mâh

Zenebden geçti re’siyle oldı dil-h’âh

(C&H, 2848)

Müşterî yıldızıyla şems-i cihân

Kıldı burc-ı şerefde sanki kırân

(Ş&G, 1857)

¹⁴⁸ Pala, a.g.e., s. 282.

Mihirle müştêrî kırân itdi

Ya'nî sa'deyn iktirân itdi

(Y&Z, 570)

Çü buldı baht u tâli' şevket ü zeyn

Kırân itdi şeref burcından sa'deyn

(V&R, 2422)

2.8.8.5. Mitoloji

2.8.8.5.1. Mitolojik Hayvanlar

2.8.8.5.1.1. Ejderha

Ejderha, milletlerin yaşadıkları mekân ve inanç yapılarına göre farklı şekillerde tasavvur edilmektedir. Çinliler ejderhayı, suda yaşayan pullu bir sürüngen olarak tasavvur ederlerken¹⁴⁹, Fars kültüründe kanatlı, dört ayaklı, yedi başlı, ağzından alevler püskürten bir varlık olarak tasvir edilir¹⁵⁰.

Gök-Türk Kitabelerinde gök kubbenin, gök kuşağının ve yağmurun sembolü olarak görülen kurt başlı ejder motifi, devletin ve hâkimiyetin de sembolü olarak ifadesini bulur¹⁵¹.

Ejderha Türk kültüründe, yedi başlı, elli arşın uzunluğunda, deve dişi gibi otuz iki dişli, şeklen tavusa benzeyen, uçan, bir defada elli deve yiyen, bir vuruşta yüz fil yıkan, bir kuyruk darbesiyle kayaları yerden söken, gözleri meşale gibi yanan ve ağzını açtığı zaman ateşler saçan bir yaratıktır. Eski Türk dinlerinden olan Taoizm'de göğün dört aslî yönünden biri olan doğu *Gök Ejderha* ile ifade edilir. Çin inanisinden bize intikal eden bu inanış daha sonraki dönemlerde *koyun* ile yer değişmiştir. İlkbahara tekabül eden zaman dilimi ejderha yönü, koyun totemi ile tamamlanır. Bahsi geçen zaman dilimi içinde yapılan göçler uğurlu sayılır¹⁵².

¹⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Ankara, 1983, s. 177.

¹⁵⁰ Onay, *a.g.e.*, s. 178.

¹⁵¹ İsmail Çetin, *Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar*, Ankara, 1986, 123-141.

¹⁵² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 54-55.

Tasavvuf ve halk inanışlarında da görülen ejderha yüzlerce yıllık bir inanış ve geleneğin devamıdır. Eski inançlarda göğün sahibi olan ejderha, Türkiye sahasında zarar verici ruhları korkutan bir unsur olarak izah edilir.¹⁵³

Ejderha hakkında bilinen bir diğer efsane ise onun aslında büyük bir yılan olduğu üzerinedir. Bir inanışa göre yılanlar kendi eceliyle ölmezlermiş. Ölmedikleri takdirde yüz yıl yaşayan yılanlar ejderhaya dönüşürmüş. Yılanlar ejderhaya dönüşünce ağzından ateşler çıkarmış. Nefesiyle diğer mahlûkları sömürüp yutarmış. O zaman melekler onu kaldırıp Kaf dağının ardına atarmış. Ejderha veya ejder denilen bu hayvanın zamanla başı çoğalır ve ayakları çıkarmış¹⁵⁴.

Ejderha hakkındaki bu rivayetler birer alt metin olarak mesnevilerde kullanılmıştır. Ejderhaların birden fazla başları olduğundan bahsedilir:

Yâları oldı ejdehâ-yı dû-ser

Okları şah-baz-ı evc-i zafer

(Ş&G, 451)

Ejderhaların büyüklüğü de vurgulanan bir diğer unsurdur:

Ejdehâ girdâr çekmiş çarha ser

Dîv-âyîn çehresi bî-nûr u fer

(S&A, 1154)

Niçe râtib ki rûy uçdı hevâya

Hevâda döndi şîr ü ejdehâya

(C&H, 4718)

Ejderhalar ile Kafdağı arasındaki ilişkiye de değinilmiştir:

Ejdehâ girdâr çekmiş çarha ser

Kule-i Kâf üzre ‘ankadur meğer

(S&A, 1406)

¹⁵³ Hikmet Tabyu, **Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar**, Ankara, 1987, s. 197.

¹⁵⁴ Pala, a.g.e., s. 146.

Ser-â-ser kûh u deşt ü seng ü deryâ

Makâm-ı ejdehâ me'vâ-yı 'ankâ

(C&H, 1459)

Olur geh gam-güsâr ana pelengân

Geh olur gârda ejderhâyla yârân

(C&H, 3688)

Çekilür ejderhâdur sanki çarha

Tutup evc-i hevâ-yı girdi çarha

(V&R, 362)

Ejderhaya hükmetmek aynı zamanda bir güç göstergesidir. Bu hayvana ulaşmak hem zordur hem de büyük cesaret ister:

Olursa râm ol âhû-yı pür-efsûn

Esîrüm ola ejderhâ-yı gerdûn

(V&R, 252)

Sipâh içinde çün oldı salâlar

Kuşandı şîr-diller ejdehâlar

(V&R, 406)

Elinde ejdehâ peyker 'asâsı

Zebûnı her nefes nefes ejdehâsı

(V&R, 1191)

Zebûnem ejdehâ nâmına düşdüim
Giriftârem belâ dâmına düşdüim
 (V&R, 1873)

Kuşansam tiğ-i ejderdür bilümde
Yapışsam gönder ef'idür elümde
 (V&R, 880)

Didi, iy şîr-i ejdehâ peyker
Nef' sen turduğunla ser-tâ-ser
 (L&M, 1136)

Ejderhaların ağızından ateş çıkması da vurgulanmıştır:

Nâ-geh ejderleyin dehân açdı
Söz yirine zebânı od saçdı
 (L&M, 1659)

Dehân-ı tûb âteşler saçardı
 Önünde ejder-âsâ halk kaçardı
 (M-M, 903)

Ejderhaların ya da yılanların tılsımlı hazineleri koruduğuna dair olan halk inancı da mesnevilerde ortaya konulmuştur:

Bir tılsım ile sarmaşup meselâ
Turur anda iki üç ejderhâ
 (Ş&G, 582)

Yapışmak ejdehâya gence olur dâl

Düşen ol gence olur rence pâ-mâl

(C&H, 3462)

Ejderha aynı zamanda olumsuz bir figür olarak nefsin de sembolüdür:

Sen bilürsin ki nefs ejderdür

Ejder-i nefsi katl iden erdür

(Y&Z, 1455)

Ejderhalar mesnevilerde yalnız birer mazmun olarak geçmez. Onlar hikâye içinde bahsedilen birer figürü de dönüşürler. Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevide Cemşîd'in karşılaştığı engellerden biri de ejderhadır. Bu ejderha şöyle tanımlanmıştır:

SIFÂT-I EVSÂF-I EJDEHÂ-YI BÎ-PERVÂ

O kühsâr üzre gördi şâh bir tell

O tell üzre fîrûzân iki meş'al

Görür meş'al yanında gâr-ı pür-mâr

Buhârile çıkardı dem-be-dem nâr

Buhârından pür-âteş rû-yı garbâ

Deminden pür-duhân olmuşdı dünyâ

Şerârile göyinmiş kûh u hâmûn

Semiyle olmuş süm-i hayvân diğ-er-gûn

(C&H, 1733–1736)

2.8.8.5.1.2. Anka/Simurg

Anka/Simurg, İslam tasavvuf ve sanatında Anka veya Simurg, halk arasında ise Zümrüdüanka adıyla anılan ismi var cismi yok efsanevi bir kuştur¹⁵⁵. Anka, Semender, Devlet kuşu, Phoenix, Tugrul, Hüma, Simurg, Sirenk, Zümrüt ve Zümrüdüanka, Anka-yı Mugrib şâh-ı murgân¹⁵⁶, Simurg-i Kaf ve Ruh¹⁵⁷ gibi farklı adlarla anılır.

Arapça olan Anka¹⁵⁸ lafzı, gerdanlık, boyun, bogaz, boynun uzun olması¹⁵⁹, uzun boylu dev, gerdanlık takmak, boğmak anlamlarına gelen İbranice *anak* kelimesinden türetilmiştir. Bu manalardan hareket edilerek de Anka'nın boynunun uzun olduğuna veya boynunda beyaz tüylerden bir halkanın bulunduğuna inanılmıştır. Anka lafzı a'nak kelimesinin müennesidir ancak bu kusun erkeğiyle disisine Anka denir¹⁶⁰.

Anka'nın esanlamlısı olan Si-murg sözcüğü, Sanskritçede 'yirtıcı' anlamına gelen 'saena' sözcüğüne, Farsça'da kuş anlamına gelen 'murg'un eklenmesiyle oluşturulmuştur¹⁶¹. Kafdağı veya Elburz dağında bulunduğuna inanılan bu mevhum kuşa, üzerinde her kuştan bir eser bulunduğu için Si-murg adı verilmiştir¹⁶². Farsça olan Si-murg kelimesi otuz manasına olan 'si' lafzıyla, kuş manasına olan 'murg' lafzından mürekkep olduğu gibi İranlılar bu kuşa, çok renkliliğinden ötürü bildiğimiz reng kelimesini kullanarak Si-reng de diyorlardı. Anka ismi, İran etkisiyle Türk mitolojisinde de yer almıştır¹⁶³. İslam tasavvuf ve edebiyatında Anka'ya verilen ve bazı kaynaklarda 'yutucu, yok edici' şeklinde de yorumlanan 'mugrib', 'gurub eden, uzaklaşan, gözden kaybolan' sıfatı, ona, bulunduğu yerdeki kusları avlaya avlaya batıya doğru uçuğu için verilerek Anka-yı Mugrib adı oluşturulmuştur¹⁶⁴. Bu sıfat aynı zamanda efsanevi Anka'nın gözle görülemeyişi ile ilgilidir ve aynı şekilde çok yüksekte uçuğu yolundaki inanç da buradan gelmektedir.

Türkçe'deki Zümrüdüanka veya Zümrüd-i Anka ise Simurg-ı Anka veya Simurg u Anka sözünden bozmadır. Şöyle ki, bir rivayete göre Anka, cennet kusuna benzer

¹⁵⁵ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991, s. 48.

¹⁵⁶ L. Sami Akalın, **Türk Folkloründe Kuşlar**, Ankara, 1993, s. 136.

¹⁵⁷ Pala, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁵⁸ Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁹ **TDVİA**, C. 3, 1991, s. 200.

¹⁶⁰ **A.g.e.**, s. 199.

¹⁶¹ Akalın, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁶² Pala, **a.g.e.**, s. 473.

¹⁶³ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul, 2002, s. 200.

¹⁶⁴ Uludağ, **a.g.e.**, s. 49.

yesil bir kuşmuş. Bu yüzden ona ‘Zümrüdüanka’ denilirmiş. İranlıların Anka’ya üzerinde otuz kuştan birer renk ve alamet bulundurduğu için ‘Simurg’ veya ‘Sîreng’ dedikleri ve Anka kelimesinin de eski Oğuz dilinde anmak, tahayyül etmek anlamına gelen ‘ankagu’ kelimesinden türetildiği bilinmektedir. ‘Ankagu’ kelimesinin de ‘birsey hatırlatan resim’ ve heykel¹⁶⁵ anlamında olduğu düşünülürse, Zümrüdüanka’nın ‘Simurg’a benzeyen, Simurg’u andıran’ anlamında Simurg-ı anka tamlamasından bozularak dilimize yerleşmiş olması muhtemeldir¹⁶⁶.

Anka’ya Zümrid-i Anka denmesinin bir sebebi olarak da Anka’nın mekânı kabul edilen Kafdağı’nın yesil zümrütten oluşu gösterilir. Kafdağı eskilere göre, dünyanın her tarafını çevrelemiş olan ve ardında cinler, şeytanlar ve ejderhalar bulunan bir dağdır. Eskilerin inancına göre Kafdağı yeşil zümrütten yapılmıştır ve gökyüzü, rengini ondan almıştır. Kafdağı dünyanın âdeta direği gibidir. O olmasa her zaman zelzele olurdu. O dünyadaki bütün dağların anasıdır¹⁶⁷.

Adı var kendi yok bir kuş olan Anka, renkli tüylerle süslü, kendisinde her hayvandan veya otuz kuştan bir renk ve alamet olan, Kafdağı’nda veya Kafdağı’nın ardında yaşadığına inanılan altın renkli uzun tüylü, kocaman ve güzel sesli bir kuştur. Anka’nın yüzü insan yüzüne benzermiş, boynu da gayet uzun ve ak bir halkayla sarılıymış¹⁶⁸.

Çoğunlukla insanların gözlerine görünmediğine inanılan Anka hakkında çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı efsanevi rivayetler mevcuttur. Anka ile ilgili Şark menbalarında yer alan hurafeden ibaret malumat şöyledir: Bir rivayete göre Ashâbü’r-res’in bulundukları mahalde Demh isminde bir dağ varmış; bu dağa ara sıra rengârenk tüylerle müzeyyen, yüzü insan yüzüne benzer, boynu gayet uzun, kendisinde her hayvandan bir alamet olan büyük bir kuş gelir, oradaki vuhûş ve tuyûru avlayıp garba doğru uçarmış. Bundan dolayı Araplar bu kuşa ‘Anka-yı Mugrib’ demişlerdir. Bu kuş o havalide ne kadar hayvan veya kuş varsa birer birer alıp götürmüş, hayvan kalmayınca sıra çocuklara gelmiş, bunun üzerine Ashabür-re’s Safvân oğlu Hanzele’ye şikâyetle bulunmuşlar. Hanzele’nin duasıyla Anka helak edilmiş. İkinci rivayete göre, güya Hazreti Musa (AS) zamanında dört kanatlı, üzerinde her kuştan bir alamet olmak üzere

¹⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1990, s. 62.

¹⁶⁶ Pala, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁶⁷ Akalın, *a.g.e.*, s. 136.

¹⁶⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 34.

dişili, erkekli iki Anka varmış; bunlar Beytü' l-Mukaddes civarındaki vahşi hayvanlar ve kuşları avlayarak yaşarmış. Musa aleyhisselamın irtihalinden sonra Arz-ı Necid'e geçip, çocukları da kaldırmaya başlamışlar. Ehl-i Necid Hâlid'e şikâyet etmişler; Hâlid dua etmiş, kuşlar da yıldırımla helak edilmiş¹⁶⁹.

Öteki efsaneye göre, Anka, Hazreti Musa zamanında yaratılmış. Tek ve dişiymiş. Sonra Tanrı bir erkek eş yaratmış ona. Böylece üremiş ve çoğalmış. Hazreti Musa öldükten sonra, Necd ve Hicaz bunlarla dolmuş. Çevrede ne kadar hayvan varsa yutmuşlar, ardından çocuklara musallat olmuşlar. Hanzele b. Safvân veya Halid b. Sinan el-Absi'nin duası üzerine, Tanrı, Anka'yı ve soyunu bir yıldırımla yok etmiş¹⁷⁰.

Müslüman Ortadoğu kaynaklarında Anka hakkında yer alan malumata göre, çaylağın fare yutması gibi, o da bir fili yutarmış. Anka çok eskiden insanlar arasında yaşarmış. Fakat bir gün bir gelini kapıp götürmüş. Bunun üzerine halk Hanzele'ye şikâyetle bulunmuşlar. O da Anka'ya beddua etmiş. Tanrı da onun duasını kabul edip Anka'yı hatt-ı üstüvanın (ekvator) ötesinde, deniz içinde bulunan bir adaya göndermiş. Bu adaya insanlar gidemezmiş. Ayrıca Anka dağlar büyüklüğünde yumurta yumurtlamış¹⁷¹.

Doğudaki rivayetler arasında, Anka'nın daima batıya doğru uçtuğu, daima tek ve erkek olduğu, eşi ya da arkadaşının olmadığı da yer alır¹⁷². Resâ'ilü İhvâni's-Safa, Kazvî'nin '*Acâ'ibül-mahlukât*', Demîrî'nin *Hayâtü'l hayevân*'ı gibi daha başka kaynaklarda da Anka efsanesine ve onun niteliklerine dair bilgiler mevcuttur. Bunlarda ve benzeri kaynaklarda Anka'nın bembeyaz olması veya boynunda halka gibi bir beyazlık bulunması dolayısıyla bu adı aldığı, başka bir rivayete göre güneşin doğduğu yerde yaşadığı için ona mugrib ya da mugribe denildiği belirtilir. Avlanmaya çıktığında güneşin battığı magrib yönüne kaçan kuşları takip edip avladığından ona mugrib, mugribe veya Anka-yı mugribe denildiği de söylenir¹⁷³.

İran destanlarında daha çok '*Sîmurg*' adıyla anılan Anka'yı Firdevsî Şehnâme'sinde, ünlü İran cengâverleri Zâl'i yetiştiren ve oğlu Rüstem'e yardım eden kuş olarak gösterir. Demîrî'nin anlattığına göre güya Aristo bu hayvanı tasvir ederken

¹⁶⁹ Onay, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁷⁰ Pala, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷¹ Akalın, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁷² **A.g.e.**, s. 135.

¹⁷³ **TDVİA**, C. 3, s. 200.

karnının öküz karnına, turnaklarının arslan pençesine benzediğini ve yırtıcı kuşların en büyüğü olduğunu söylemiştir. Aynı yazar Mısır Fâtîmi halifelerinin hayvanat bahçelerinde Anka kuşunun da bulunduğu dair bir rivayet nakleder¹⁷⁴.

Anka, Türk halkı arasında devlet kuşu olarak bilinen Hüma ve musıkî kuşu olan Kaknus ile çok karıştırılmıştır. Hatta bu yüzden el sanatları ürünlerinde ve halılarda, çok eski dönemlerden beri Anka, devlet kusu olarak stilize edilmiştir¹⁷⁵. Araplar arasında ise Anka, semender ile karıştırılmıştır. Semender de bazen kuş olarak tasvir edilir. Bu büyük kuş Batıda Phoenix, Doğuda Anka, Sîreng, Simurg, Zümrüd-i Anka, Tuğrul, Anka-i mugrib adıyla anılır. Ancak Araplar'ın Anka, İranlılar'ın Simurg adını verdikleri, Türkçe'de ise her iki şekliyle birlikte Zümrüdüanka (Simurg u Anka) olarak da adlandırılan, ön Asya efsanelerindeki bu kuş, pek çok kaynakta birlikte ele alındığı Batı'daki eski Mısır kökenli Phoenix ve İslami çevrelerdeki Hüma/devlet kusundan tamamen, Hint mitolojisindeki Garuda ile Altay mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmen farklı özelliklere sahiptir. Bu efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış köşk benzeri bir yuvada yaşayan Anka'nın başı, yassıca burunlu bir köpek veya yırtıcı hayvan başı gibidir. Cüssesi ise çok iri olup uçtuğu zaman hava kararır ve yağmuru mercan olan bir buluta benzer. Uçarken sel sesine veya gök görültüsüne benzer sesler çıkarır. Ayrıca çok parlaktır, ona bakan gözler kamaşır. Bu sebeple 'güneş' manasına Simurg-ı âteşinper, Simurg-ı zerrînper adlarını alır. Anka, insanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünerlere sahiptir; kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi eder. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terkedilen Zâl'i (Rüstem'in babası) o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetistirmiştir. Anadolu'da ise Keloğlan'ın koruyucusudur. Kafdağı'nı aşabilmek ve göğe yükselebilmek için Anka'ya binmek gerekir; Zülkarneyn onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır¹⁷⁶.

Anka ya da Simurg adıyla anılan bu mitolojik hayvan mesnevilerde de kullanılmıştır. Kaf dağında yaşaması, büyük olması, çok yükseklerden uçuşması, görünmemesi, Zal ile olan ilişkisi ile mesnevilerde anılmıştır.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 200.

¹⁷⁵ Pala, a.g.e., s. 34.

¹⁷⁶ TDVİA, C. 3, s. 199.

Oldılar diünyâda ‘anka-veş nihân
Kahr-ı Kâf’ın eylediler âşiyân
 (S&A, 767)

Olma murg-ı hânegî varkâ gibi
Menzilün Kâf eyle ‘ankâ gibi
 (S&A, 1059)

Açdı ‘ankâ-yı felek çün bâl-i zer
Âşiyân idindi Kâf-ı Zâl-i Zer
 (S&A, 1472)

Ki biz murgân-ı butsân âşiyânız
Hadîs-i Kâf u ‘ankâ bilmeziz biz
 (C&H, 2812)

Külâğiken geçinür halka ‘anka
Olur mı zâğ tâvus-ı semâvâ
 (V&R, 1708)

İdüp ‘ankalarile seyr-i kâfi
Tapundur ‘âlemün gerdûn metâfi
 (V&R, 2193)

Kılur kahrûn semûmî ejderi mûr

Olur simurg-i 'avnûn irse 'asfûr

(V&R, 1877)

2.8.8.5.1.3. Hümâ

Devlet kuşu anlamındaki Farsça Hümâ kelimesi efsanevi Hümâ kuşu anlamının yanında 'saadet, mutluluk' anlamlarına da gelmektedir. Arapçası Bulah olan Hümâ, Tayru'd devle, talih kuşu ve cennet kuşu olarak da anılmaktadır¹⁷⁷.

Hümâ'ya devlet kuşu denilmesi ile hümâyûn kelimesinin hükümdar, padişah anlamlarını kazanması Hümâ'nın gölgesi ilgili inançlardan kaynaklanır. Halk inançlarına göre eskiden bir hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, Hümâ kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiş. Hümâ kuşunun uçarken üzerinden geçtiği ya da gölgesinin düştüğü kişinin taç giyeceğine ya da yüksek bir makama ulaşacağına inanılmasının nedeni de budur. Günümüzde kullanılan talih kuşu, devlet kuşu deyimleriyle, insanın başına ya da üstüne kuş pislemesinin hayra yorulması Hümâ'nın zenginlik ve mutluluk getirici olması inancıyla ilgilidir¹⁷⁸.

Doğu mitolojilerinde ve Divan şiirinde üstün özellikleriyle yer alan bu efsanevi kuş bazı Türk lehçelerinde kumay, Anadolu Türkçesi'nde Hümâ ya da Huma şeklinde söylenen aslı ise Farsça'da Hümâ olan mitolojik bir kuştur. Eski Türk inancına göre dışı tanrı Umay ile aralarında buşlunan benzerlikler üzerinde de durulan Hümâ kuşunun yaşadığı mekân aklın alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar yükseklerde ve sınırsız bir genişlikte tasavvur edilmiştir. Ulaşamayacağı bir yer olmadığına inanılan Hümâ kuşu bu özellikleriyle Türk ve İran mitolojilerinde kuşların en asili sayılarak devlet kuşu olarak gösterilmiştir¹⁷⁹.

Yaşadığı yer ve şekli hakkında çeşitli rivayetler vardır. Hakkında anlatılan bir çok efsane Anka, Simurg gibi diğer efsanevi kuşlarla karıştırılsa da hakkında bilinen en ayırt edici özellik onun devlet kuşu olmasıdır. Gölgesi kimin üzerine düşerse ona devlet ve mutluluk getireceğine inanılan Hümâ kuşu mesnevilerde de bu özelliğiyle anılmıştır.

¹⁷⁷ Pala, a.g.e., s. 228.

¹⁷⁸ H. Dilek Batıslam, 'Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg', **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, 2002, s. 187.

¹⁷⁹ TDVİA, C. 18, s. 478.

Sâye-i Hak'sın hüâmâ-manend sen
Bâz-ı kudsîlerle kıl peyvend sen
 (S&A, 1058)

Şol ser eyler hâsıl ol sermâyeyi
Kim hüâmâ-veş sala 'arşa sâyeyi
 (S&A, 1757)

Hümâ üztinde bir şeh-bâza döndi
'Ukâb üzre hüâmâ-pervâza döndi
 (C&H, 4897)

Hümâdur âşiyân oldu ona serv
Ya bir şehdür ki taht oldu ona merv
 (C&H, 3559)

'Ukâbile hüâmâya virdi pervâz
İdüp bâz ile tîhûyî hem-âvâz
 (C&H, 608)

Eyitdi bir hüâmâ idüp zuhûru
Güneş gibi virürdi dehre nûrî
 (V&R, 255)

Hümâyı pençesinde serçe dirler
Dür ü yâkût olursa sırça dirler
 (V&R, 609)

Hümâ gibi senündür zıll-ı ikbâl
Ne tan gün gibi açsan nûrdan bâl
 (V&R, 2198)

Göge akmaz su yoldan ayırmakla
Yere inmez hümâ çağırarakla
 (L&M, 1403)

Başda kim devlet olmaya mâye
Hiç salar mı hümâ ana sâye
 (L&M, 1845)

Vücûdî sâye-i Perverd-gâî
 Hümâ-yı zıll-ı lutf-ı Kird-gâî
 (M-M, 3030)

Takarken başuma perr-i hümâyı
 Yire indürmüş ikne gökden ayı
 (M-M, 606)

Nesîm-âsâ güzer kıl bahri fi'l-hâl

Şikâr it ol hümâyı aç per ü bâl

(M-M, 1087)

2.8.8.5.1.4. Kaknûs

Kelime anlamıyla Kaknus kuğu kuşu demektir. Bu kuş hakkında anlatılan rivayetler de oldukça ilginçtir. Bu kuşun çeşitli renklerle donanmış, çeşitli nakışlara süslü, gagasında da üç yüz delik olan bir kuş olduğuna inanılır. Yüksek dağların zirvesinde oturunca bu deliklerden çeşitli seler çıkarmış. Bu sesleri duyan diğer kuşlar da bu sesleri çıkaran Kaknus'un etrafına toplanırlarmış. Böylece Kaknus müzik hilesi ile kuşlarını etrafına toplayınca onlardan birkaçını yermiş. Bu kuşla ilgili bir diğer ilginç rivayet ölümü hakkındadır. Efsaneye göre bin sene kadar yaşayan bu kuş bin yıl sonra çalı çırpı toplayıp üzerinden oturmuş. Sonra hazin hazin ötmeye başlayıp kanatlarını hızla birbirine çarpırmış. Bu çarpışmadan meydana gelen kıvılcımlar da hem çalı çırpıyı hem de kuşu yakarmış. Fakat bu ateşin küllerinden bir yumurta meydana gelirmiş. Bu yumurtadan da yeni bir kaknus yavrusu çıkarmış¹⁸⁰. Bu nedenle de kaknus aynı zamanda küllerinden yeniden dirilmenin sembolü olarak kullanılır.

Türk Müzik Mitolojisinde yer alan müziğin icadı hakkındaki mitolojik hikâyelerden birine göre, Hindistan'da kaknus adlı dev bir kuş yaşarmış. Bu kuş ormanın derinliklerinde yaşarmış. Hiç eşi yokmuş. Bir eş bulmak için tatlı tatlı ötermiş. Kaknus çok uzun zaman yaşar, öleceği zaman da ötmesi çoğaltmış. Sonunda birden alev alır ve kül olurmuş. Küllerinden de yeni bir kaknus yavrusu doğarmış. Bu kuşu merak eden bir filozof uzun zaman onu aramış. Sonunda onu bir ormanda bulmuş. Onu dinleyerek müziği icat etmiş¹⁸¹.

Mesnevilerde de Kaknus kuşu ateşte yanması ve tekrar canlanması ve müzik ile olan bağlantısı ile anılmıştır.

¹⁸⁰ Akalın, a.g.e., s. 141.

¹⁸¹ Recep Uslu, 'Harry Potter'ın Anka Kuşu veya Müziğin Anka Kuşu', bu makale http://www.muzikbilim.com/2e_20004_r.html adresinden alınmıştır.

Yatma şehvet odına kaknûs-vâr

Nakş esîri olmagıl tâvûs-vâr

(S&A, 1061)

Yanuben 'ışk odına kaknûs-vâr

Nağme-i pür-sûz ider nâkûs-vâr

(S&A, 1239)

Cilve-gerlük kıldılar tâvûs ile

Nağme-verlük itdiler kaknûs ile

(S&A, 1289)

Can u dildem yanuben fânûs-vâr

Nağmeler göster bu dem kaknûs-vâr

(S&A, 1315)

Kılur yağman bu dem kaknûs-girdâr

Cinân-ı gülzârınun bûlbüllerin zâr

(V&R, 2195)

2.8.8.5.1.5. Hüthüt

Türkçe'de ibibik, çavuş kuşu, taraklı, ibikli olarak bilinen bu kuş Arapça'da Hüthüt olarak adlandırılır. Süleyman peygambere hizmet eden hüthüt çok uzaktaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme yeteneğinden ötürü Süleyman peygambere ve ordusuna klavuzluk eden olağanüstü bir kuştur¹⁸². Mesnevilerde de özellikle Süleyman peygamberin haberciliğini yapmasıyla anılmıştır:

¹⁸² Pala, a.g.e., s. 228.

İy sabâ peykisin bu devrânun

Aslîsîn Hüdîd-i Süleymân'un

(L&M, 1019)

2.8.8.5.2. Şahıslar Mitolojisi

2.8.8.5.2.1. Behram (Behram-ı Gur)

İran'ın Sasani hükümdarlarındanır. Gur denilen yabani eşek avına meraklı olduğundan Behram-ı Gur denilmiştir. Kuvveti, cesareti ve adaletiyle anılır¹⁸³. Rivayete göre yine bir av esnasında yaban eşiği kovalarken bir çukura düşüp ölmüştür. Gur aynı zamanda mezar, çukur demektir. Behram kelimesi aynı zamanda İran mitolojisinde savaş tanrısının ismidir. Şairler Behram adını hem Behram-ı Gur'u hem de savaş tanrısı çağrıştıracak şekilde kullanmışlardır¹⁸⁴.

Rivayetlere göre hüküm sürdüğü ülkelerde dört yıl boyunca hiç kimse ölmemiş. Behram döneminde eğlence, saz ve söz o derece yaygınlanmış ki insanlar tüm zamanları zevk ve safa içinde geçiririlmiş¹⁸⁵.

Behram ismi bu padişahın ismi olduğu gibi başka anlamlar da taşır. Bunlardan birinin bir yıldız ismi olduğu ve savaş tanrısını simgelediğini belirtmiştik. Bunun dışında bu kelime yolcu ve misafirleri korumakla görevli bir meleğin adı olarak da kullanılır. Her güneş ayının yürüncü gününe de Behram denildiğinden, bu melek bu günde yapılacak işleri düzenlemekle görevliymiş¹⁸⁶.

Kiyûmers-i cihân Hûşeng-i âfâk

Minû-çîhr-i zemîn Behrâm-ı nüuh-tâk

(C&H, 394)

¹⁸³ Levend, **a.g.e.**, s. 162.

¹⁸⁴ Pala, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁸⁵ Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Ankara, 2000, s. 117.

¹⁸⁶ **A.g.e.**, s. 119.

Anun ednâ kulu Behrâm-ı Çûhîn

Deriniün hâdimi Pervîz ü Rûyin

(C&H, 510)

Sihâm-ı gâziyânı gördi Behrâm

Havâsından bırakdı tîr-i nâ-kâm

(C&H, 5274)

Felek-i dîv-sepidin Rüstem-âyin

Zebûn eyler o Behrâm-ı Zühâl-gin

(V&R, 91)

Münâsib şemse bânûdur o mâha

Ki olmuşdur haram Behrâm şâha

(V&R, 2482)

2.8.8.5.2.2. Cem (Cemşîd)

Pişdadiyan sülalesinden bir hükümdar olan Cemşîd, İran mitolojisine göre yedi yüz veya bin yıl yaşamıştır. Nevruz'u ilk ilan eden kişi olarak kabul edilir. İran mitolojisine göre, ihtişamın sembolü olan Cemşîd, tahtınabugünde oturmuş ve bugünü bayram ilân etmiştir. Bu gün daha sonra İran takvimine başlangıç günü olarak kabul edilmiştir. Rivâyete göre, Cemşîd Azerbaycan'a geldiği gün burasını beğenip, yüce bir taht kurdurmuş ve şahane bir elbise giyerek tahta oturmuştur. Diğer bir rivayete göre de, Cemşîd Mazderan ormanlarında tavşan avına çıktığı zaman bir zehirli yılan görerek okunu ona atmış, ok yılanın bulunduğu kayalıklara çarparak bir kıvılcımın çıkmasına sebep olmuş ve kıvılcım da etraftaki otları tutuşturmuştur. Ateşi böyle ilk defa gören İranlılar, korku ile ateşe secde etmişler, onu mukaddes kabul ederek, karanlıkları yok ettiği inancıyla ateşin devamlı yanık tutulmasına çalışmışlardır. Bunun için de

"ateşgede" denilen tapınaklar yaptırmışlardır. İşte ateşin bulunduğu bu gün İranlılarca Nevruz olarak kabul edilmiştir¹⁸⁷.

Üç yüz yıl geçip insanlar ölüm yüzü görmez oluyorlar. Çünkü Cem'in sayesinde bütün devler insanlara köle gibi hizmet ederler. Böylece dünya içki içip eğlenen insanların sesleriyle dolar. Bu üç yüz yılın eğlencesi sonucu Cem gururlanmaya başlar. Böylece yaptığı icatları kendisinin yarattığını iddia etmeye başlar. Böylece hastalığı yenip ölümü ortadan kaldırdığıyla övünmeye başlar. Bu kibri sonucu Tanrı'nın inayeti kesilir. Yirmi bir yıl içinde ordusu dağılır. Çevresindekiler onu terk etmeye başlarlar. Her ne kadar hatasını anlayıp ağlayarak af dilese de durumu gittikçe kötüye gider. Dahhak tarafından saldırıya uğrayıp ülkeden kaçır. Daha sonra bin yıl Çin'de saklanır, ardından Dahhak'ı öldürür¹⁸⁸.

Kimilerine göre ise Cemşîd Süleyman peygamberdir. Bu nedenle yüzük ve rüzgârla birlikte anılır. Ayna ile anıldığında da Cemşîd İskender kimliğine bürünür. Cem ile ilgili bir diğer ilginç bilgi ise şarabı bulduğuna dair olan inançtır. Cemsit, bol bol asma diktirerek, meyvelerinin halka dağıtılmasını emreder. Mâhsül çok bol olunca, kısa saklamak üzere kaplarda muhafaza edilen üzümler, değişik bir lezzet alır, üstelik sirasi da acımtıraktır. Bu suyu zehirli sanıp içmezler. Rivayete göre, Cemsit'in en gözde ve güzel cariyesi siddetli bas agrisinden dolayı canından bezmistir. Ölüp kurtulmak için bu kaplardaki zehirli sudan içip, hayatına son vermek ister. Fakat içtiği zehir, onu öldüreceğine diriltir, üstelik nese içinde derin bir uykuya dalar. Uyandığında bas agrisi kalmamış, vücudu ve ruhu dinlenmiştir. Durumu Cemsit'e anlatır ve hükümdar ve sevgilisi ömür boyu ab-ı hayattan (Hayat suyu) içip, neseli ve mutlu yasarlar¹⁸⁹.

Cemşîd ile ilgili bu inançlar mesnevilerde özellikle eğlencelerin tarif edildiğinde alt metinler oluşmak için büyük olanaklar sağlamıştır. İncelediğimiz mesnevilerde Cemşîd zevk, eğlence ve güç öğelerini anlatırken kullanılmıştır.

Kaçan bezm olsa cam-ı Cem tutardı

Kaçan rezm olsa Rüstemler o derdi

(M&M, 204)

¹⁸⁷ Abdulhalûk Çay, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, 1993, s. 25

¹⁸⁸ Tökel, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁸⁹ Pala, **a.g.e.**, s. 96-97.

Kurup dahhak-ı gül meclis cemende

Elinde cam-ı Cem iyledi hande

(M&M, 288)

Yâ deryâ katre birle kem ola mı

Yâ her câmu olanlar Cem ola mı

(M&V, 656)

Ne şeh kim bezme Cemdür remze Rüstem

‘Alemveş zîr-desti halk-ı ‘âlem

(M&V, 2581)

Kanı Cemşîd ü Dahhâk u Ferîdûn

Kamusın harca sürdi çarh-ı gerdûn

(M&V, 2799)

Ki irdi neslile ol asl-ı Cemşîd

Saçı zulmet yüzi pâyende hûrşîd

(M&V, 2832)

Şeh-i şeb sanasın kim Şâh-Dahhâk

Tutup Cemşîd-i rûzı itdi ilhâk

(M&V, 3345)

Hezâran Keykubâd u niçe bin Cem
Didiler sürmedik zevkini bir dem
 (M&V, 4370)

Boyn yây idiüp ol Cemşîd-i şâne
Murâdı okına ide nişâne
 (M&V, 4476)

Îrüp burcına şâdî birle nâhid
Zümürriüd tahta gecdi sanki Cemşîd
 (M&V, 4894)

Siyâmek tâc u hâtemle Süleymân
Murassa' câmile Cemşîd-i devrân
 (C&H, 395)

Sikender-saltanat Hûrşîd-miknet
Ferîdûn-menzilet Cemşîd-heybet
 (C&H, 399)

Feridûn-ferr Dârâ-dâr u Cem-câm
Odur Sührâb-ı rengîn-tarz-ı hoş-kâm
 (C&H, 400)

Ferîdûn-ferr Dârâ-dâr Cem-câm
Sikender-der Süleymân-mân-ı pür-kâm
 (C&H, 603)

Hümâyûn-kevkebi Hûrşîd-ahkâm
Ferîdûn-mevkebi Cemşîd ona nâm
 (C&H, 620)

Ferîdûn u Sikenderden urup dem
Neseb bâbıbdâ Cemşîd'e irer hem
 (C&H, 622)

Gelüp Belkîstan Cemşîd'e bûbû
Didi mâbeynüümüzde neyiki bu bû
 (C&H, 3355)

Dilîrân cümle Hûşeng ü Ferîdûn
Cem'ün ikbâline 'azm itdi bîrûn
 (C&H, 5361)

Çâkeri Kahramân u bendesi Cem
Kulının kulu Husrev ü Rüstem
 (Ş&G, 440)

'Ayn-ı 'ibret birle bak ey nîk-nâm
Devr-i gerdûndan ne Cem kaldı ne câm
 (S&A, 1826)

Nazîrîn görmemiştir 'ayn-ı âlem
En ednâ bendesi Keyhüsrev ü Cem
 (V&R, 83)

Sikender bezminiün âyîne-dârî
Salar câmile Cem cânına zârî
 (V&R, 84)

Eline sundı bir hâtem ne hâtem
Ki mislin görmemiş cânlar virüp Cem
 (V&R, 951)

Sımırdur neçe Cem câmun bu devrân
Virür tahtun yele olsan Süleymân
 (V&R, 1521)

Gel iy sâkî meded kıl câm-ı Cemden
Halâs itgil bizi bu derd ü gamdan
 (V&R, 1778)

Süricek cân u dilden 'ışret ü dem
Teemmül kıl ne gördi camdan Cem
 (V&R, 2858)

Kanı Cemşîd ü Dahhâk ü Ferîdûn
Değül bunların âhir Ferîdûn
 (V&R, 2862)

Değüldür rây-ı zen zen olsa Hûrşîd
Hazer kıl mülke rehzen olsa Cemşîd
 (V&R, 2976)

Gazanfer-heybet ü Cemşîd-sûret
Ferîdûn-haşmet u Dârâ-mehâbet
 (M-M, 301)

Eğer Cemşîd isen ta'Lîmi tut sen
Dil-ârâmun elinden almayam ben
 (M-M, 864)

2.8.8.5.2.3. Dahhak

Dahhak Cemşîd'in elinden İran'ı alarak kendisini firara mecbur etmiştir. Sonra Dahhak da zulme başlar. Rivayete göre Dahhak, bir gün otururken, Şeytan gelir, iki omuzundan öper, öptüğü yerlerden de iki yılan biter. Bunları keser, yılanlar yine biter; bir çare bulunamaz. Bu kez Şeytan bir otacı kılığına girer. Ergenlik çağına gelmemiş oğlan beyni sürülürse bunlar kurur, deyip gider. Dahhak, bir oğlan kestirir, beynini bu yılanlara sürer, yedirir. Her gün iki çocuk beyni sürdürür. Gave adında bir demircinin on

sekizinci çocuğuna sıra geldiği zaman önlüğünü örsüne takıp bayrak yaparak halkı başkaldırmağa çağırır. Herkes Gave'ye uyar. Sarayı basarlar. Dahhak'ı öldürürler¹⁹⁰. Yılanlarla olan macerası, güç ve servetine güvenişiyle Dahhak hikâyesi de mesnevilere metinler arasılık için yollar açmıştır:

Kanı Dârâ vü Efrîdûn ü Dahhâk
Yerin çarh etmedi mi bunların hâk
 (M&M, 1127)

Ecel Dahhâkı ol dem geldi hîze
Dime sen ejdehâdur tîğ ü nîze
 (M&V, 1802)

Kanı Cemşîd ü Dahhâk u Ferîdûn
Kamusın harca sürdi çarh-ı gerdûn
 (M&V, 2799)

Şeh-i şeb sanasın kim Şâh-Dahhâk
Tutup Cemşîd-i rûzı itdi ilhâk
 (M&V, 3345)

Ne zehrinden kaçup ne iste tiryâk
Biri zakkûm u biri mâr-ı Dahhâk
 (M&V, 4379)

¹⁹⁰ A.g.e., s. 114-115.

Virür Cemşîd ona bir tîğ-i hûn-bâr
Ferîdûn da direfş itdi ona yâr
 (C&H, 505)

Kanî Cemşîd ü Dahhâk ü Ferîdûn
Değül bunların âhir Ferîdûn
 (V&R, 2862)

Kaçan kim ‘azm-i rezm itse o çâlâk
Elinden kanlar ağlar idi Dahhâk
 (M-M, 312)

Bin Ferîdûnun ferin dîn eyledi
Şâd iken Dahhâkî mahzûn eyledi
 (V&A, 5812)

2.8.8.5.2.4. Dara (Keykubad)

İran’ın Keyaniyan sülalesinin dokuzuncu hükümdarıdır. Keykubad adıyla da bilinir. İhtişam ve uluk sembolü haline gelen Dara özellikle Büyük İskender ile mücadelesi ve kendi mabeyncisi tarafından öldürülmesiyle bilinir¹⁹¹. İskender ile Dara arasında ilginç bir akrabalık olduğuna da inanılır. Rivayetlere göre Darab Makedonyalı Philipp’in Nahid adlı kızıyla evlenmiş, bu kız hamileyken babasına iade etmiş. Büyük İskender işte bu kızın doğan çocuğuymuş. Dolayısıyla Darab’ın oğlu ve Dara’nın ağabeyiymiş¹⁹².

¹⁹¹ A.g.e., s. 116.

¹⁹² Tökel, a.g.e., s. 153.

Kanı Dârâ vü Efrîdûn ü Dahhâk
Yerin çarh etmedi mi bunların hâk
 (M&M, 1127)

Sikender âyineyle ol hoş-âyîn
Olur re'yile Dârâyı nigû-bîn
 (C&H, 396)

Ferîdûn-ferr Dârâ-dâr u Cem-câm
Odur Sührâb-ı rengîn-tarz-ı hoş-kâm
 (C&H, 400)

Ferîdûn-ferr Dârâ-dâr Cem-câm
Sikender-der Süleymân-mân-ı pür-kâm
 (C&H, 603)

Sipeh-sâlâr-ı 'asker şâh Cemşîd
Ferîdûn-ferrü Dârâ-dâr san Şîd
 (C&H, 1808)

Ferîdûnun değüldi ferd ü Ferîdûn
Ne kılı ferini seyr eyle gerdûn
 (V&R, 1527)

Hezâran Keykubâd u niçe bin Cem

Didiler sürmedik zevkini bir dem

(M&V, 4370)

2.8.8.5.2.5. Efresiyab

Efresiyab Alp Er Tunga'nın Şehnâme'de anılış şeklidir. Turan'ın en büyük hakanlarından biri olan Alp Er tunga İran topraklarının tamamını almasıyla ve İran'la yaptığı savaşlarla anılmıştır. Efsanevi bir kişili olan Efresiyab Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür. Kahramanlık sembolüdür¹⁹³. Mesnevilerde onun gücü ve savaşçılığı hakkında bulunan hikâyelere göndermeler yapılmıştır:

Sabahun Rüstemi kuvvetde key tünd

Gice Efrâsiyâbun eyledi künd

(M&V, 3272)

Kolay sinme bu gerdân âsiyâbı

Öğütüdi un gibi Efrâsyâbı

(V&R, 1528)

Şeh-i Efresâsyâb u Kahramân-fer

Süleymân-sadvet ü şâh-Sikender

(M-M, 302)

2.8.8.5.2.6. Ehremân (Ehrimen, Ehremen)

Şeytan, dev anlamlarına gelen bu kelime daha çok kötülüğü ve çirkinliği vurgulamak için kullanılır. Zerdüştlüğe göre kötülük ve karanlık tanrısıdır. Süleyman peygamberin mührünün çalınmasıyla birlikte de anılır¹⁹⁴. Ehrimen, istediği kılığa

¹⁹³ A.g.e., s. 145.

¹⁹⁴ A.g.e., s. 146.

girebilen, ruhani bir varlık olarak ele alınır. Bu varlık kötülük yapmak için her kılığa girer¹⁹⁵.

Biri hışm ile dehrün Ehremânı

Biri kahr ile devrün Kahramânı

(M&V, 1701)

O perî irmedin şehre şeb irdi

Sipâh-ı Ehremen hısnına girdi

(M&V, 4928)

Sudur üzre oturdu pehlevânlar

Urup çök niçe salmış Ehremânlar

(M&V, 5201)

İşidiüp bu kelâmı Ehremen cûş

İdüp şevkında oldu mest ü ser-hôş

(C&H, 1815)

Gör neye uğradı benüm başum

Ehremen oldu yâr u yoldaşum

(Y&Z, 1072)

2.8.8.5.2.7. Feridun

Pişdadiyan sülalesinden altıncı hükümdar olarak İran'ı yöneten Feridun, adalet ve güç sembolüdür. Feridun'un kendisini öldürceğini daha o doğmadan Dahhak onu bulup öldürmek için aratır. Dahhak Feridun'un babasını öldürmüştür. Beynini

¹⁹⁵ Tökel, a.g.e., s. 162.

omuzlarında çıkan yılanlara yedirmiştir. Feridun doğduğu anda onunla birlikte bir de inek doğar. Bu kutsal inek sembolünü Dahhak da rüyasında görmüştür. Feridun'un annesi eşi öldürölüp oğlunun da arandığını görünce onu kutsal ineğin bakıcısına emanet edip gider. Daha sonra tekrar çocuğunu alıp bir bilgeye teslim eder. Feridun'un varlığını öğrenip peşine düşen Dahhak onu bulamayınca onu besleyen ineği ve orada bulunan dört bacaklı hayvanları öldürür. Büyüyüp gerçeği öğrenen Feridun öküz başı şeklinde yaptırdığı gürzüyle dahhak'la savaşıp onu öldürerek intikamını alır¹⁹⁶.

Birisi kahramân-ı rub'-i meskûn

Birisi hemser-i şâh-ı Feridûn

(M&V, 1702)

Feridûn-ı selâmet kaçdı Nûha

İre ol yide tâ varsa şükûha

(M&V, 1803)

Kanı Cemşîd ü Dahhâk u Ferîdûn

Kamusın harca sürdi çarh-ı gerdûn

(M&V, 2799)

Göründi nâgehân bir pire-zen dîn

Fer eyletmeye olursa Feridûn

(M&V, 3152)

Sikender-saltanat Hûrşîd-miknet

Ferîdûn-menzilet Cemşîd-heybet

(C&H, 399)

¹⁹⁶ A.g.e., s. 167-168.

Feridûn-ferr Dârâ-dâr u Cem-câm
Odur Sührâb-ı rengîn-tarz-ı hoş-kâm
 (C&H, 400)

Virür Cemşîd ona bir tığ-i hûn-bâr
Feridûn da direfş itdi ona yâr
 (C&H, 505)

Feridûn-ferr Dârâ-dâr Cem-câm
Sikender-der Süleymân-mân-ı pür-kâm
 (C&H, 603)

Hümâyûn-kevkebi Hûrşîd-ahkâm
Ferîdûn-mevkebi Cemşîd ona nâm
 (C&H, 620)

Ferîdûn u Sikenderden urup dem
Neseb bâbılda Cemşîd'e irer hem
 (C&H, 622)

Ferîdun gördi ol ferr ü cemâli
Zafer-ferrinden anmadı melâli
 (C&H, 1179)

Sipeh-sâlâr-ı ‘asker şâh Cemşîd
Ferîdûn-ferrü Dârâ-dâr san Şîd
 (C&H, 1808)

Zafer birle Ferîdûn-ı sehm-nâk
Dil-âverlikle Sührâb idi gam-nâk
 (C&H, 1809)

Kanı Cemşîd ü Dahhâk ü Ferîdûn
Değül bunlarun âhir Ferîdûn
 (V&R, 2862)

Bin Ferîdûnun ferin dîn eyledi
Şâd iken Dahhâkı mahzûn eyledi
 (V&A, 5812)

Kanı Dârâ vü Ferîdûn ü Dahhâk
Yerin çarh etmedi mi bunlarun hâk
 (M&M, 1127)

2.8.8.5.2.8. Hüsrev

Hüsrev Nuşirevan'ın torunudur. Özellikle Şirin ile olan aşkıyla bilinen İran hükümdarıdır. Perviz lakabıyla da anılır. Hüsrev kelimesinin aynı zamanda padişah demek olması da şairler için çok anlamlılığı sağlamıştır¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Pala, a.g.e., s. 232.

Turup ol subh gün gibi şeh-i Çin

Ki ya'ni ol hilâl-i Husrev-i dîn

(M&M, 871)

Çâkeri Kahramân u bendesi Cem

Kulının kulu Husrev ü Rüstem

(Ş&G, 440)

2.8.8.5.2.9. İskender

Mesnevilerde en çok adı geçen mitolojik kahramanlardan birisi de İskender'dir. İskender özellikle Hızır ve İlyas ile ab-ı hayat (sonsuzluk suyu) arayışına çıkışı ile anılır. Hızır ve İlyas bu suyu bulup içmeyi başarırlarken İskender bunu başaramaz. Bu suyu arama uğruna yaptığı zorlu yolculğu, büyük ordusu, Yecüc ve Mecüc'ün saldırılarını yaptırdığı seddi, zenginliği ve gücü ile mesnevilerde sık sık anılmıştır. Bu efsanevi kişi için bilinen bir diğer hikâye de dünyayı gösteren bir aynası olduğu hakkındadır. Güya bu ayna ile düşman gemileri çok uzaktayken bile görülebilir, güneş ışığı yansıtılarak yakılabılmış¹⁹⁸. Tüm bu hikayeler mesnevilerde birer alt metin olarak okuyucunun keşfetmesi için bırakılan ipuçlarında saklanmıştır.

Seher yüz şevk ile İskender-i Çin

Çün asdı çarha bir ayine-i zerrîn

(M&M, 360)

Zafer bulmamağa Ye'cüc ü a'dâ

Hisârı pek Sikender sedd-i âsâ

(M&M, 402)

¹⁹⁸ A.g.e., s. 249-250.

Virüp Ye'cûc-i a'dâdan yana ber
Çeküp şemşîr olup sedd-i İskender
 (M&M, 788)

Selimî bildi İskender çü devrân
Velî devr-i zamâne yüz Süleymân
 (M&V, 794)

Sikender şâha bulup rahş olur bil
Süleymânun nitekim merkebi yil
 (M&V, 800)

Çü İskender akıtdı bahr-ı hûnh'âr
Ki kem katre katında bahr-ı hûn-h'âr
 (M&V, 844)

Kılıç çekdi Sikender gîfî hemvâr
Selâmet cânibine sedd ü dînâr
 (M&V, 1880)

Nice sır kim tulsım itmiş Hak anı
O hasretten Sikender verdi canı
 (M&V, 4459)

Sikender âyineyle ol hoş-âyîn

Olur re'yile Dârâyı nigû-bîn

(C&H, 396)

Sikender-saltanat Hûrşîd-miknet

Ferîdûn-menzilet Cemşîd-heybet

(C&H, 399)

Ona âyînesin İskender-i dehr

Virelden aldı o sultândan 'aceb behr

(C&H, 507)

Ferîdûn-ferr Dârâ-dâr Cem-câm

Sikender-der Süleymân-mân-ı pür-kâm

(C&H, 603)

Ferîdûn u Sikenderden urup dem

Neseb bâbıbdâ Cemşîd'e irer hem

(C&H, 622)

Görelde 'âriz-ı âbın Sikender

Sıdı âyînesine ol nîk-mahzar

(C&H, 1176)

Hızır-sân âb-ı hayvân eyeleyüp nûş
Sikender-veş gezer zulmetde bî-hûş
 (C&H, 3464)

Gün gibi gah olur çeker leşker
Feth ider garbı sanki İskender
 (Ş&G, 441)

Âb-ı rûy-ı dehrdür hâk-i deri
Şark u Garb'un oldurur İskender'i
 (S&A, 213)

Ey Süleymân-kadr u İskender-cenâb
Şehr-yâr- kâm-bahş u kâm-yâb
 (S&A, 239)

Sikender bezminiün âyîne-dârî
Salar câmile Cem cânına zârî
 (V&R, 84)

Kılur tâkında her câm-ı Dilârâ
Sikender şâha 'arz-ı mülk-i dârâ
 (V&R, 2035)

Sikender baht iken olmuş kalender
Bugün şeyullahı kapudan eyler
 (V&R, 2169)

Kanı İskender ü kanı Süleymân
Yedi iklime olmuşlardı sultân
 (V&R, 2863)

Câm-ı gât-nümâya döndi zemîn
Çün Sikender nazar kıl ana hemîn
 (Y&Z, 299)

Cihânı ser-te-ser kıldı münevver
Cebîni oldı mir'at-i Sikender
 (M-M, 771)

Arayup sertâkedem deşt ü deri
Buldılar bir dahme-i İskenderi
 (V&A, 4795)

2.8.8.5.2.10. Kahraman

Devler tarafından çocukken kaçıtılıp büyütüldüğüne inanılan Kahraman, İran hükümdarlarından. Ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış. Bir gergedana binip insanların yanına gelmiş. Birçok insanı öldüren Kahraman'ı Rüstem öldürmüş¹⁹⁹. Güç ve cesaret sembolüdür.

¹⁹⁹ A.g.e., s. 265.

Sehun mülkin açup tığ-i zebânı
Ki söz meydânının ol Kahramânı
 (M&V, 694)

Ki zîrâ Kahramândur cismi câna
Ne Zâl olmak ki Rüstemdür cihâna
 (M&V, 1420)

Yâ hûnılıkda san ‘ayn-ı ‘Alîdür
Görürse Kahramân kavli belîdür
 (M&V, 1430)

İderse Kahramân-ı gamze gamze
Ana kurbân yazılır kîş-i Hamza
 (M&V, 1435)

Şehün mevcûd idi yüz pehlivânı
Beğenmez idi biri bin Kahramânı
 (M&V, 1626)

Çâkeri Kahramân u bendesi Cem
Kulının kulu Husrev ü Rüstem
 (Ş&G, 440)

Yürütün dehre tîğ-i Kahramânı
Anup fikr ir Nerîmân-ı zamânı
 (V&R, 2859)

Mukarrerdür ki hâl-i Kahramânı
Ki oldur ‘illet-i emn ü emânı
 (V&R, 2968)

Zamânun ‘adl ile Nûşîrevânı
Odur meydân-ı ‘adlün Kahramânı
 (M-M, 309)

2.8.8.5.2.11. Kerimân

İran hükümdarlarından biri olarak anılmıştır. Güç ve ululuk sembolüdür.

O Sâm ise bunu fehm it Nerimân
Eğer ol Rüstem ise bu Kerimân
 (M&V, 699)

Sahâvetde özi hâtem-nişândur
Şeca’âtde Kerimân-ı zamândur
 (M&V, 791)

Çeküp aldı ele güüz-i Kerîmân
Ki görse heybet alurdu Nerîmân
 (M&V, 1980)

2.8.8.5.2.12. Keyhüsrev

İran hükümdarlarından. Ululuğu belirtmek için kullanılmıştır. Keykavus'un torunu ve Siyavuş'un oğlu olan Keyhüsrev'in doğumu ve yaşamı da oldukça ilginç ele alınmıştır. Babası dedesi tarafından öldürüleceğini anlayınca eşine bir oğlu doğacağını ve intikamını alacağını bildirir. Olağanüstü atı Behzat'ı da kendisinden sonra yalnız oğluna itaat etmesini öğütleyerek kırlara salar. Siyavuş öldürüldükten sonra Keyhüsrev dünyaya gelir. Dedesi onun kendisini öldüreceğini bilmesine rağmen bu güzel bebeğe merhamet edip dağdaki çobanlara bırakılmasını emreder. Siyavuş'un sadık komutanı Piran da çobanlara çocuğa çok iyi bakmalarını söyler. Keyhüsrev hızla büyür ve avlanmaya başlar. Çobanlar çocuğun bu davranışlarını Piran'a haber verdiklerinde bunu olağan karşılar. Piran Keykavus'u delikanlının saf bir çoban olarak yetiştiğine pek akıllı olmadığına inandırarak yanına alır. Sonunda dedesinin sınavlarını geçerek tahta geçen Keyhüsrev babasının intikamını alarak dedesini öldürür²⁰⁰.

Kılup sûzân urur Keyhüsrevi key

Değüldür mevt-i şâhân özine sey

(M&V; 4370)

Nazîrîn görmemiştir 'ayn-ı âlem

En ednâ bendesi Keyhüsrev ü Cem

(V&R, 83)

2.8.8.5.2.13. Nerimân

Rüstem'in dedesi ve Sam'ın babası olarak bilinen İran hükümdarıdır²⁰¹. Kahramanlık ve gücüyle anılmıştır.

O Sâm ise bunu fehm it Nerimân

Eğer ol Rüstem ise bu Kerimân

(M&V, 699)

²⁰⁰ Tökel, **a.g.e.**, s. 211-212.

²⁰¹ Pala, **a.g.e.**, s. 327.

Çeküp aldı ele güüz-i Kerîmân
Ki görse heybet alurdu Nerîmân
 (M&V, 1980)

Çü gördi şevket-i hışmun Nerîmân
Özini hâk içinde kıldı pinhân
 (M&V, 4483)

Nerîmânlıkla olursak ger şitâbân
Mübârek fâl olup kâr oldu âsân
 (C&H, 1742)

Neriman nermdür bu Zâl elinden
Olur serdârlar pâmâl elinden
 (V&R, 1531)

Nerîman olsa haşmun olmaya gam
Zebûndur destimüzde Sam u Rüstem
 (V&R, 2469)

Elinde şâh-ı gül pâ-bendi kalkân
K'ide a'dâ ile ceng-i Nerîmân
 (M-M, 834)

İşleri Sâ'm u Nerimân işidür

Ejder ü bebr ü hizebrân işüdür

(V&A, 3431)

2.8.8.5.2.14. Nuşirevan

Adaletiyle ünlü Sasaniyen sülalesinden bir İran hükümdarıdır. Kisra da denilmiştir. *Tak-ı Kisra* veya *Eyvan-ı Kisra* adlı yapıyla ünlenmiştir. Burası adaletsizliğe uğrayan kişilerin başvurduğu bir mekândır. Hikâyeye göre kim bir adaletsizliğe uğrarsa takın ucuna asılı çana asılı zinciri çekip çanı çalıyormuş. Böylece Nuşirevan'ı haksızlığa uğradığından haberdar edermiş²⁰². Nuşirevan adil bir yönetici olarak mesnevilerde de anılmıştır:

Çü toldı milkete 'adl u emânı

Ferâmuş itdiler Nûşirevânı

(M&V, 1203)

Dilersen vuslat-ı Mihr-i nigârı

'Adilde eyle Nûşirvâne yârı

(M&V, 3430)

Kaçan Nûşirevân-ı la'lümi yâd

İdersen mestûnedir dâd feryâd

(M&V, 3906)

Kaşun tâk-ı mu'allâdur saçun zencîr-i 'adl ey şâh

Yüzün dîvân-ı a'lâdur lebün Nûşirevân anda

(S&A, 660)

²⁰² A.g.e., s. 375.

Kisra olarak da anılmıştır. Bu lakap daha sonra birçok padişah için kullanılmışsa da ilk olarak Buşirevan için kullanılmıştır.

Göreydi ger bu ‘adl u dâdı Kisrî

İder miydi zamûme fethe kesri

(M&V, 793)

2.8.8.5.2.15. Rüstem

İran mitolojisinden en çok anılan kahramanlardan biri de Rüstem’dir. Kahramanlığı ve yenilmezliğiyle ünlüdür. Daha gençken birçok devi öldürüşüyle ünlenen Rüstem Efresiyab ile yaptığı savaşlarla anılır. Efresiyab’ı yenip onu öldüren Rüstem oğlu olduğunu bilmediği Sührab’ı öldürmesiyle de bilinir²⁰³.

Sam’ın torunu ve Zal’in oğlu olan Rüstem’in doğumdan itibaren olağanüstülükleri görülmeye başlanmıştır. Hamile olan Zal’in karısı bir türlü doğum yapamayınca Zal kendisini büyüten Simurg’tan yardım ister. Simurg ona akıllı bir adım bulup eşinin karnını yardırarak çocuğun doğumunu gerçekleştirmesini daha sonra da vereceği ilaçlarla eşini iyileştirmesini öğütler. Doğacak çocuk sıradan olmadığı için normal bir doğumla da dünyaya gelememektedir. Bu doğum sonrasında olan bebeğe Rüstem adı verilir. Çok iri bir bebektir. Hızla büyür. On bir dadı ona süt vermektedir. Rüstem bir gece kaçan azgın bir fili durdurarak kahramanlıklar göstermeye başlar. Kimsenin alamadığı Sipend dağındaki gizemli ülkeyi fetheder. Normal atlar onu taşıyamadığından ünlü atı Rahş’ı bulur. Onunla savaşlara katılır. Türklerle yaptığı savaşlarla ve başarılarıyla ünlenir. Efresiyab’la savaşır.

Çalınan atının peşinden Semengan atlı ülkeye giden Rüstem orada padişahın kızkardeşiyle evlenir. Fakat çocuğu doğmadan ayrıldığından ona çocuğuna vermesi için ünlü mühürünü bırakır. Bu kızıdan Sührap adı verilen oğlu doğar. İki kahraman birbirlerini tanımadan savaş meydanında karşı karşıya gelir. Kendi oğlunu öldürür. Oğlu olduğunu anladığında çok üzülür. Rüstem ne zaman yaralansa babasını büyüten Simurg yardımına gelir. Onu kurtarır²⁰⁴. Rüstem büyük gücü, kahramanlıkları ve zekâsı hakkındaki hikâyelerle mesneviler için önemli bir alt metin olmuştur:

²⁰³ A.g.e., s. 395.

²⁰⁴ Tökel, a.g.e., s. 250-254.

Eğerçi çârdeh saleydi ol mâh
Keserdi lîki Sâm u Rüsteme râh
 (M&M, 229)

Alup destine nîze kâhirâne
Takınmış tiğ ü tirin Rüstemane
 (M&M, 415)

Heman Meh dahi ol dem kahirâne
Çeküp tiğin yürüdi Rüstemâne
 (M&M, 434)

Turup Mihr ü Meh ol dün kâhirâne
Giyüp cenk âletini Rüstemâne
 (M&M, 769)

Birer esbe ikisi bindiler hem
Ki görse kan kaşanur rahş-ı Rüstem
 (M&M, 770)

Çeküp her biri tîğin Rüstemâne
Kamu girmişdi cenge kâhirâne
 (M&M, 894)

O Sâm ise bunu fehm it Nerimân

Eğer ol Rüstem ise bu Kerimân

(M&V, 699)

Kayıklar sür'ât içrek ey katı tîz

O seyre esb-i Rüstem rahş-ı nâçîz

(M&V, 838)

Semenkândan kopupdur Zâl u Rüstem

Velîler Kûh-ı Lübnandan mükerrem

(M&V, 1171)

Geçüp ol şehri ol demde revâne

Gidüp Rüstem gibi Mâzenderâne

(M&V, 1384)

Ki zîrâ Kahramândur cismi câna

Ne Zâl olmak ki Rüstemdür cihâna

(M&V, 1420)

Ne şeh kim bezme Cemdür remze Rüstem

'Alemveş zîr-desti halk-ı 'âlem

(M&V, 2581)

Eğer zûr içre olsan Rüstem-i Zâl
İder rûzi zebûnluk dehri muhtâl
 (M&V, 2801)

Seher çün rahş-ı çarha urdılar zîn
Bine tâ ana şâh-ı Rüstem-âyin
 (M&V, 3271)

Sabahun Rüstemi kuvvetde key tünd
Gice Efrâsiyâbun eyledi künd
 (M&V, 3272)

Süvâr oldı ata mânend-i Rüstem
Ki dün gün pehlevânlık ana hemdem
 (M&V, 3353)

Elinden ger yiyeydi darb-ı müştî
Koya Rüstem olursa yire püştî
 (M&V, 5186)

Girişmiş birbirine eyle atnâb
Tutar san Rüstemile niçe Sührâb
 (M&V, 5893)

İşidüp gamzesi tîrin Rüstem
Kemânın yadsı Güstehem'e oldı pür-gam
 (C&H, 1177)

Çâkeri Kahramân u bendesi Cem
Kulının kulu Husrev ü Rüstem
 (Ş&G, 440)

Bir 'aceb rezm eyledi ol Şehr-yâr
Görmemişdi Rüstem ü İsfendiyâr
 (S&A, 1423)

Felek-i dîv-sepidin Rüstem-âyin
Zebûn eyler o Behrâm-ı Zühal-gin
 (V&R, 91)

Nerîman olsa haşmun olmaya gam
Zebûndur destimüzde Sam u Rüstem
 (V&R, 2469)

Kanı Rüstem kanı Zâl ü kanı Sam
Kamusın lokma kıldı ejder-i Sam
 (V&R, 2861)

Ko tenhâ seyri olursan Tehemten
Toludur dehr-i dîv Rüstem-i efken
 (V&R, 2967)

Olupdur nice Rüstem zâr-i desti
Nice şehler şarâb-ı kahrı mesti
 (M-M, 332)

Olıcak tapun penâh-ı cân bize
Uramaz el Rüstem-i Destân bize
 (V&A, 1446)

Bir ‘aceb rezm eyledi ol şehriyâr
Görmemişdi Rüstem ü İsfendiyâr
 (V&A, 1458)

Âh kim pür-hîledür Zâl-i cihân
Rüstemi destânla avlar her zamân
 (V&A, 1622)

Kılsa idüm Rüstem-i destân ile ceng
İder idüm yeryüzin çeşmine tenk
 (V&A, 1654)

Oldı hayrânı anun çarh-ı berîn
Sâm u Rüstem görse dirdi âferîn
 (V&A, 1837)

Çün ki ben leşker dirüp ‘azm eyleyem
Rüstem-i Destân ile rezm eyleyem
 (V&A, 3137)

Zâl-ı devrân çün okur efsûn u dem
Rüstem ü Sâmın kılur bağrını dem
 (V&A,, 5813)

2.8.8.5.2.16.Sâm

Şehnâme’de adı geçen bir diğer İran hükümdarı da Sam’dır. Neriman’ın oğlu olan Sam çok kuvvetliymiş. Oğlu Zal doğunca saç, kaşı, kirpikleri bembeyaz olduğu için onu kabul etmemiş. Onu götürüp bir dağa bırakmış²⁰⁵.

O Sâm ise bunu fehm it Nerimân
Eğer ol Rüstem ise bu Kerimân
 (M&V, 699)

Süvâr oldukça eydürdi gören Sâm
Eğer Zâl ise bakan ola semsâr
 (M&V, 3353)

²⁰⁵ Pala, a.g.e., s. 403-404.

Semendi ayağı olmuş pür-âzer
Baş açık san ki Sâm-ı hing-ı âver
 (M&V, 3451)

Nerîman olsa haşmun olmaya gam
Zebûndur destimizde Sam u Rüstem
 (V&R, 2469)

Kanı Rüstem kanı Zâl ü kanı Sam
Kamusın lokma kıldı ejder-i Sam
 (V&R, 2861)

Sâm gürzüim görse isterdi âmân
Zâlun eylerdüm dilin tîğumla kan
 (V&A, 1653)

Oldı hayrânı anun çarh-ı berîn
Sâm u Rüstem görse dirdi âferîn
 (V&A, 1837)

Sâm olursa Vâmıkı sersâm idem
Subh-ı 'ömrin mihr olursa şâm idem
 (V&A, 3138)

İşleri Sâ'm u Nerimân işidür
Ejder ü bebr ü hizebrân işüdür
 (V&A, 3431)

Zâl-ı devrân çün okur efsûn u dem
Rüstem ü Sâmun kılur bağrını dem
 (V&A,, 5813)

2.8.8.5.2.17. Zal

Rüstem'in babası olan Zal, Sam'ın oğludur. Zal doğduğunda saç, kaşları ve kirpikleri bembeyazdır. Albino hastalığı taşıdığını tahmininde bulanabileceğimiz Zal'a bu nednele bu isim verilmiştir. Çünkü Zal kelime anlamıyla 'Kocakarı, yaşlı, aksakallı'²⁰⁶ demektir. Zal bebekken dağa terk edilince orada Simurg-ı Anka tarafından beslenip büyütülür. Aldatıcılığı nedeniyle Destan diyerek de anılır²⁰⁷.

Yerinden turdı Sâ'm u Zâl gibi
Giyüp cenk âletin Salsal gibi
 (M&M, 875)

Semenkândan kopupdur Zâl u Rüstem
Velîler Kûh-ı Lübnandan mükerrem
 (M&V, 1171)

Ki zîrâ Kahramândur cismi câna
Ne Zâl olmak ki Rüstemdür cihâna
 (M&V, 1420)

²⁰⁶ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, 2000, s. 1116.

²⁰⁷ Pala, **a.g.e.**, s. 501.

Süvâr oldukça eydürdi gören Sâm
Eğer Zâl ise bakan ola semsâr
 (M&V, 3353)

Tehemten-pîşe Zâl-i Ehremen-gûş
San oldu İsfendiyâr-ı dehr cünbüş
 (C&H, 1810)

‘Acûzî dehr o tâcî Zâl’e virdi
Dahî Şîr ü ‘Utâridle toyurdi
 (C&H, 4423)

Zâl-ı devrân çün okur efsûn u dem
Rüstem ü Sâmün kılur bağrını dem
 (V&A,, 5813)

Zal beyaz oluşuyla anılmaktadır. Bu nedenle de özellikle kış tasvirlerinde alt metin olarak kullanılmıştır:

Esîr idiüp cihân Zâlini hemîn
Serâpâ kılupdur kayd-ı emîn
 (V&R, 1410)

Kanı Rüstem kanı Zâl ü kanı Sam
Kamusın lokma kıldı ejder-i Sam
 (V&R, 2861)

2.8.8.6. Günlük Hayat

Metinler arasılıkla şairler çok anlamlılığı oluştururken bunun için günlük yaşamdan da ilham almıştır. Adetler, yemek kültürü, oyunlar, inanışlar ve o zamana ait ilmi düşünceler de metinlerde alt metinler oluşturmaktadır.

Günlük hayattan sahneler her yüzyıldan okuyan için farklı anlamlar ifade ettiği gibi her bilgi seviyesinden okur için de farklı açılımlar sağlamaktadır. Bu çok katlı anlamlar sayesinde şair birçok bilgi seviyesindeki okuyucuya hitap ettiği gibi aynı okurun zaman içinde bilgi seviyesinin artması ile ona başka yollardan da ulaşabilmektedir. Metin böylece tek düze kendini tamamlamış bir metin durumdan zaman içinde okurun gelişimiyle gelişen ve değişen bir yapıya bürünmektedir.

2.8.8.6.1. Mesnevilerde Kadın Yaşamı

Mesneviler bir vaka anlattığından ve insanları merkeze aldığından onların hayatlarıyla ilgili sahneleri aktarmaları kaçınılmazdır. Bu sahneler yoluyla okur hem olayları gözü önünde canlandırır hem de o dönemin hayat şartları hakkında bilgi sahibi olur. Bunlara baktığımızda mesnevilerde birkaç ortak nokta dikkatimizi çekmektedir.

2.8.8.6.1.1. Kadının Günlük Hayatta Üstlendiği Görevler

Erkeklerin yaşamlarıyla ilgili ayrıntılara çok fazla yer verilmezken kadınlar dünyası hakkında ilginç sahneler canlandırılmıştır. Bir kadın günlük hayatta neler yapmaktadır ya da yapmalıdır düşüncesine sık sık yer verilmiştir.

Kadınlar bir yandan sohbet ederken bir yandan da el işleri yaparlar. El işi yapanların yanında kıyafet deneyenler süsleyenler de bulunmaktadır:

Her biri bir işe olup meşgûl

Sohbet esnâsın olmamamağa melûl

Kimi nakş işleridi bûkalemûn

Kimi dikiş dikerdi gûn-â-gûn

Kimi sürme çekerdi gözüne

Kimi burka' bürürdi yüzüne

(L&M, 993–995)

2.8.8.6.1.2. Kadının Toplumdaki Yeri ve Toplumsal Cinsiyeti

Mesnevilerde halkın yaşamı, inanışları ve gelenekleri verildiği gibi kimi ortak düşünceler de verilmiştir. Mesnevilerde kadın ve toplumdaki görevi hakkında ilginç düşünceler geçmektedir. Bu her ne kadar her şairin kendi dünya görüşüne göre farklılıklar içerse de genel anlamda bir olumsuz bakış çizilmiştir.

Abdî Cemşîd ü Hûrşîd adlı mesnevisinde güçlü anne karakterleri çizdiği gibi kadınların toplumda güçlü olduklarına dair yorumlarda da bulunur. Cemşîd'e kızı istiyorsa annesinin gözüne girmesini öğütleyen Mihrap kadınlar hakkında şu yorumu yapar:

Meseldür bu cinân içinde meşhûr

Zerûn itdiğini itmez durur zûr

(C&H, 4401)

Bunların yanında Abdî kadın baş kahraman Hûrşîd'in annesi Efser ağzından toplumun bir kızıdan beklediği rolü de belirtmekten geri durmaz. Bir kadının toplumsal cinsiyetini bir başka kadın ağzından çizer. Kızın kapalı tutulması, iffetli olması, adının çıkmaması gerektiği, kızların her an tedbirli olması gerektiği vurgulanır:

Gerekdür gonçe-sân mestûr-ı duhter

Açılmaya görüp bâd ol gül-i ter

Hemân 'iffet gerekdür kâr-ı ehkâr

Budur endîşe-i dil kâr it iy yâr

Ruhını görmeyüp Hûrşîd ile Mâh

Oturup perdesinde gözliye râh

*Gelürse gûşına ger bâng-i bülbü
Olur pür-fitne gûyâ perde de gül*

*Eğer bîkr ile bâd olursa dem-sâz
Açılur gül gibi ol dem perde-i râz*

*Koyup sûdı hemân sevdâyile kâr
İdüp râz-ı dilile ider o bâzâr*

*Civânlık içre gidüp reng ü bûy
Dökilür halk öninde âb-ı rûy
(C&H, 4500–4506)*

Mesnevilerde kadın hakkında olumsuz düşünceler yaygındır. Kadın vefasızdır, aldatıcıdır, onunla konuşmak boşunadır.

*Umma her-giz vefâ-yı ‘avretten
‘Aridür çün serâb-ı şerbetden*

*Yüzine bakma ‘avretün zinhâr
Düzgüniyle ol seni adlar*

*Şol ki alnında âdı ebrûdur
Bir kare keç-nihâd-ı câdûdur*

*Âlidür her kızılcası anun
Yüzine hazz ile sürer kanun*

Vesmesi gûyiyâ kare gündür

Hâli sinende kâre düğündür

Gözlerinde ki iki âhûdur

Sürmesi kâre ince sancudur

Tutalum bu hilâf vâki'miş

Sohbet-i zen kişiye nâfi'miş

(L&M, 816–822)

Leyla da bir kadın karakter olmasına rağmen kadının erkeğe benzemediğini zayıf olduğunu söyler. Fakat aşta üstün oluşunu da vurgulamaktan geri durmaz:

Ben seniün gibi döymezin derde

Zen bilürsen ki benzemez merde

Çün asılda za'îf kâlıbdur

'Işkda zen er üsre gâlipdür

(L&M, 1039–1040)

Lami'î Çelebi mesnevilerinde kadın hakkında oldukça ilginç fikirler ileri sürer. Bunlar genellikle olumsuz düşüncelerdir, genellemeler içerir. Veyse vü Ramin'de Ramin sevgilisine yazdığı mektupta unutulmaktan korkmasını kadınlar hakkındaki genel kanıya bağlar:

Vefâ bâbın yazup erbâb-ı himmet

Dimiş kim didiler ashab-ı hikmet

Kalem-zen sûretin yazdukda meh-veş

Vefâ nakşına çekmiş hatt-ı dil-keş

Kî kârı bunların bunların hercâyilikdür

Heves-perdâzlık hodrâyîlikdür

(V&R, 896–898)

Kadın işi erkek işi ayrımı da yapılır:

Kavi merd işidür kişver-sitanluk

Ne derkârı zenânun kâmrânluk

(V&R, 2285)

Lami'î Çelebi Salaman u Absal adlı mesnevisinde de kadına karşı oldukça olumsuz düşünceler aktarmaya devam eder. Öncelikle hikâyenin başlangıcında bu olumsuz düşünce kendini gösterir. Bir çocuk sahibi olmak isteyen Şâh'a Hâkim kadınların kötülüklerinden bahsederek onun bir kadına ihtiyaç duymadan çocuk sahibi olmasına yardım eder. Bu mesnevide çeşitli vesilelerle kadınlar hakkında şu düşüncelere yer verilir:

Sürme-veş gözden çekerler h'âbunı

Soldurular nergis-i sîr-âbunı

(S&A, 498)

Açalı âfâka Hak h'ân-ı kerem

Gelmedi zen gibi küfrânü'n-ni'âm

(S&A, 503)

Câme-h'âbın eylesen berg-i semen

Yüzünü pâyine sürsen çün çemen

(S&A, 506)

Berg-i 'ayşının birini bulsa kem
Pisterün ol dem kılur hâr-ı elem
 (S&A, 507)

Hâzır itsen h'ân çeküb her subh u şâm
Nüzl-i cennet gibi gûn-a-gûn ta'âm
 (S&A, 510)

Olsa kem üstünde bir berg-i tere
Cânuna yüz ta'n ile urur bere
 (S&A, 511)

Haste-cân düşsen cihân fikrin kılur
Pîr olursan bir cüvân fikrin kılur
 (S&A, 521)

Görese nâ-geh bir cüvan-ı sâde-rûy
Olsa dir bu kaltabân-ı tiind-hûy
 (S&A, 522)

Ger virürsen anlarun ey bahtiyâr
Destine bir dem zimâm-ı ihtiyâr

Yular urub sana har itmek diler
Çok velî hâr-ı cefâ-hûyı meded
 (S&A, 515–516)

Sanma rûyın bunların levh-i safâ
Hakk olubdur anda çün harf-i vefâ
 (S&A, 518)

Bununla da yetinmeyip erkeği kadın gibi yapanın alçak nefis olduğunu söyler:

Dûrdur hikmetden ey merd-i kerîm
Hâkimûn zen ide bu nefis-i le'îm
 (S&A, 1506)

Vamık u Azra'da da Lami'î Çelebi kadınlar hakkındaki olumsuz düşüncelerinde ısrarlıdır:

Merdisen aldanma mekr-i zenlere
'Âkil isen uymagil rehzenlere

Dâm İderler âlemi bir dâneden
Dinlegil efsûnların efsâneden
 (V&A, 2197–2198)

Züleyha tarafından iftiraya uğrayan Yusuf, Aziz'e masum olduğunu söylerken kadınlar hakkında şu düşünceyi vurgular:

Sen bilürsin ki nefis ejderdür
Ejder-i nefsi katl iden erdür

Gelmez erlük cihânda ‘avratdan

Ki ide katl-ı nefis o gayretten

(Y&Z, 1458–1459)

Şâh u Gedâ'nın yazım nedeni Taşlıcalı Yahya'nın daha önce yazılan aşk hikâyelerini beğenmemesi olarak verilmiştir. Onları bir kadın için aklını kaybetmiş zavallılar olarak görür. Kendisi ise bu mesnevîde iki arasındaki aşkı anlatır. Mesnevinin daha yazımında kadına karşı olumsuz düşünceler hâkimdir. Bu ilginç tutum âşıkların adaları anılırken de dikkat çeker. Aşk kahramanlarını sayarken genellikle yalnız erkeklerin ismini verir:

Ağlamakdan gam ile niteki şâd

Ağara sanki dîde-i Ferhâd

‘Aynı Mecnûn’a benzeye gûyâ

Başı bülbüller âşîyânı ola

(Ş&G, 495–496)

Anı bilmişdi cümle tağ ile taş

Oldı Ferhâd’a bu Gedâ yoldaş

(Ş&G, 776)

Kalb-i Ferhâd’ı yakan âzar için

Tağları inleyen figanlar için

(Ş&G, 1216)

Dil-i Mecnûn'da zevk-i hâlet için

'İşk ile fâş olan vilâyet için

(Ş&G, 1217)

Ser-i eşcârda idüp feryâd

Bî-sütûn üzre nitekim Ferhâd

(Ş&G, 1380)

2.8.8.6.1.3. Kadının Süslenmesi (Makyaj)

Kadın yaşamıyla ilgili bahsedilen bir diğer husus makyaj hakkındadır. Bilindiği üzere ilk çağlardan beri bayanlar süslenmek ve kendilerini daha canlı göstermek ve kendi güzelliklerine güzellik katmak için çiçeklerden, bitkilerden, bazı maddelerden, boya ve kokulardan yararlanarak çeşitli süslenme malzemeleri kullanmışlardır. Mesnevilerde de kadınların süslenişi, makyaj yapıları ayrıntılı olarak verilmiştir. O günkü kadınlar kendilerini nasıl güzelleştirmektedirler, bunun için neler kullanmaktadırlar sorusuna cevap bulabildiğimiz gibi o zamanki güzellik anlayışını da bu süslenme sahnelerinden çıkarabiliriz. Saçların siyah ve kıvrımlı olması gerektiğini, kaç ve gözlerin siyahken yüzün beyaz yanakların ise al olanın güzel addedildiğini gözlemlemekteyiz. Bu güzellik düşüncesine uygun olarak kadınlar süslenmektedir.

Mihr, Mâh için süslendiği sahnede şöyle tanımlanıyor:

Çün irdi cennet-i kasrına mesrûr

Soyunup tâze hülle giydi ol hûr

Açup hem la'l ü zer dürcini derhâl

O sîmîn ten tekındı dürlü halhal

Çü zeyn itdi özin ol mâh-ruhsâr

Kodı farkına bir tâcî güneş-vâr

(M&M; 695–697)

Kadınlar, gelin olacakları zaman da meşşate adı verilen gelin süsleyicisi görevindeki kişiler tarafından süsleniyorlar. Bu kadının yaptığı makyaj da benzerlik taşıyor. Öncelikle gelinin saçını düzenler:

Dilerler el urub zülfine evvel

Serâmed kıl-be-kıldan tâ mü'evvel

(M&V, 6157)

Vurup meşşâte zülf-i yâre şâne

Nesîm itdi o tarza tirâne

(C&H, 5409)

Şâne saçına uram direken eli

Göricek zülfini sarmışdı dili

(V&A, 5593)

Yüzdeki benler de güzellik unsuru olarak görülmektedir. Bu nedenle geline benler yapılır:

Koduğu hâli haddine fi'l-hâl

Nahunile kazırdı bî-imhâl

(L&M, 1379)

Gözleri belirginleştirmek için de sürme sürülmektedir:

Sürme çekse gözine ol âhû

Gözi yaşına diridi bunu yû

(L&M, 1381)

Çeker çeşmine sürme çün ressâm

Belâyı san ikiye oldu kassâm

(M&V, 6165)

Dahi hem sürmedâr itdi gözün ol

Bezer havrâ-yı ‘adn-âsâ özin ol

(M&V, 4741)

Çekildi gamzesine sürme-i nâz

Bu beyti okıdı ol dem Ergânûn-sâz

(C&H, 5417)

Nergisin itmek dilerken sürmedâr

Döymeyüp çeşmi karardı sürme-vâr

(V&A, 5590)

Kaşları belirginleştirmek için vesme (rastık) kullanılmaktadır:

Dilerler çekmeğe kaşına vesme

Hayâl ü vehmden tâ iki resme

(M&V, 6162)

Getürdi sûret-i tezyîne resme

İki kaşına evvel çekdi vesme

(M&V, 4739)

Yakup ebrûlarına tâze vesme

Müje tîrine eyler anı kesme

(C&H, 1617)

Kemân ebrûsına vesmeyle bünyâd

Vurınca kesmesi itdi 'uşşâkı berbâd

(C&H, 5414)

Görüp kaşı hilâlin vesme gerler

Kemân-ı veş kulları oldu kemerler

(V&R, 2346)

Gördi ebrûsı hayâlin vesmekâr

Serfürû idiüp hayâdan kaldı zâr

(V&A, 5586)

Gâze (Allık) ise yanakları renklendirmek için kullanılmaktadır:

Semen üzre sürildi çünkü gâze

Görüüp sünbül bu şî'ri kıldı tâze

(C&H, 5422)

Karardı sürmenün cânı gözinden

Kızardı gaze gül gibi yüzünden

(V&R, 2351)

Hınna (kına), hala dünyanın birçok yerinde güzelleşmek için kullanılan malzemelerden biridir. Mesnevilerde kadınların bunu ellerine uyguladıklarını görüyoruz:

Çün ki hınnâdan münakkaş oldı dest

Oldı gamdan pençe-i mercân şikest

(V&A, 5594)

2.8.8.6.2. Mesnevilerde Anılan Törenler ve Adapları

2.8.8.6.2.1. Sünnet Törenleri

Günlük hayattan aktarılan bir diğer önemli ayrıntılar ise düzenlenen törenlerdir. Bunlardan ilki olarak sünnet düğünü yapma geleneğini ele alabiliriz. Leyla ile Mecnûn'da Mecnûn on yaşına girince sünnet ediliyor. Daha sonra okula gönderiliyor. Bu bir gelenek olabilir. Burada sünnet düğünü sırasında yapılan adetler ayrıntılı olarak verilmiştir.

Öncelikle herkes davet edilir:

Da'vet itdi ulus ulularını

'Arabın şol yüzi sulularını

(L&M, 435)

Daha sonra bir yer ayarlanıp yemekler yapılmaya başlanır:

Urdılar sûr emrine bünyâd

Buldılar nice mevzi-i âbâd

Kurdılar anda iy nice har-gâh

Mihr ü meh revzen ü felek dergâh

(L&M, 438–439)

Misafirlerin gelişiyle birlikte her biri ev sahiplerince karşılanır:

Karşulardı her olanı zâhir

Fevc fevc oluben benî 'Âmir

(L&M, 443)

Daha sonra yemekler yenir. Yemeklerin ardından içecekler içilir. Bir yandan da eğlence başlar. Müzikle birlikte rakkas ortaya oynamak için çıkar.

Bu eğlenceler sırasında çocuk sünnet edilir. Sünnetten sonra babadan bahşiş almak için kesilen kısım babasına getirilir:

Goncasının gılafin aldılar

Götürüb atasına geldiler

Berg-i gül gibi bir tabakda hemîn

Kondı önine büyüdi âyîn

Saçdı üstine sâçû bî-pâyân

Berg-i gül üzre nitekim bârân

(L&M, 477–479)

Böylece sünnet düğünü de sonlandırılır. Erkek çocuğu bu sünnet töreninin ardından okula gider.

Ber-taraf oldu çünki 'igvâsı

Mektebe viridi Kays'ı âtâsı

(L&M, 489)

2.8.8.6.2.2. Düğün Törenleri

Düğün törenleri de bahsedilen diğer törenlerdir. Evlenme genellikle aileler arasında karar verilen bir süreç olarak işlendiğinden kız isteme merasimleri de anlatılmıştır.

Öncelikle erkek tarafından bir grup kız evine gider. Misafirler karşılanır. Hemen konuya girilmeden sohbet edilir:

Adet üzre selâmdan sonra

Ana lâzım kelâmdan sonra

(L&M, 1068)

Misafirlere ikramlarda bulunulur. Sofralar kurulup yemekler yenir:

Çekilüp sûfralar felek-tedvîr

Kondı ortaya her biri yir yir

(L&M, 1071)

Yemekler yenip kalkıldıktan sonra konukların yaşlıları sohbeta başlanır. Bunlar evlilik konusundan bahsetmezler. Akıl ve hikmet üzerine güzel konuşmalar yaparlar. Hikayeler anlatırlar:

Niçe söyleşdiler hikâyetler

Sergüzeştlerle çok rivâyetler

(L&M, 1083)

Daha sonra babalar konuşmaya başlar. Oğul babası geliş nedenlerini güzel sözlerle bildirir.

Karışa tâ kim kânuma kânım

Bilişe tâ ki cânuma cânun

(L&M,1090)

İsteklerini belirttikten sonra erkek evi olarak bu evlilik için neler vereceklerinden bahseder. Burada göze çarpan şey evlilik için kız evine altın, gümüş, köle, hayvan gibi bir şeyler vermenin bir gelenek olduğudur. Bunu kız babası özel olarak istemez. Daha istenirken verilecekler anlatılır. Bu da mihr olarak adlandırılır. Bu mihr şunlardan oluşabilir:

Altın, gümüş:

Bu ümîde getürmüşem sad-bâr

Sîm ü zer yolına idem isâr

(L&M, 1091)

Sîm ü zerden tabakda sîm ü zer

Toluyidi niteki şems ü kamer

(L&M, 1348)

Köle:

Vireyin dâhi nice kız oğlân

Zengi-beççe nevâdir-i devrân

Rûz u şebden ziyâde iy nice baş

Dahi Rûmî vü Hindi kûl kardaş

(L&M, 1092–1093)

Kimi zengi-beçe giyer gül-gûn

Merdüm-i dîde gibi gark-ı hûn

Kimi Rûmî libâs ile miskîn

Çîn-i zülfüyle ruhları âyîn

(L&M, 1341-1342)

Hayvan:

*'Add idersen eğer koyunu mâl
didüğünden bir ol kadar dahi âl
(L&M, 1095)*

Değerli taşlar:

*Dürr ü la'lün diler sen elvânın
Toldurayın bu deşt ü dâmânın
(L&M, 1096)*

*Deve ahmâli hod katârile
Gelmez idi hesaba bârile
(L&M, 1347)*

Babalar aralarında anlaştıklarında bir kadı veya hoca getirip nikâh yaparlar. Bu arada kızın fikri sorulmaz. Babalar evliliğe karar verir:

*Bâri oldu iki taraf râzı
Meclis idüp getürdiler kâzı

Leyli'yi ol civâne itdi nikâh
İki nahl arasında oldu lakâh
(L&M, 1364–1365)*

Düğünde yapılanlarda anlatılmaktadır. Düğün gecesi kızlar gelinin etrafında toplanıp mum veya meşale yakmaktadırlar:

*Leyli'nün yanına gelüp bir cem'
Bikr kızlar oturdılar çün şem'*

*Yakdılar çok meşâ'il-i tâbân
Sahn-ı meclis semâya döndi san*

*Her yiten şem'i sebz-i bâlâ-kadd
Serv idi meclis içre ser-âmed*

*Başı üstünde şu'le-i âteş
San tezerv idi raks iderdi hôş*

*Dâhu yakıldı iy niçe micmer
Toldı 'âlem revâyah-i'anber*

*Virdi her birinün duhânı dest
Gökde itdi melâik-i ser-mest
(L&M, 1408- 1413)*

*Hırâmân itdi serv-i hulle pûşu
Derûndan eyledi su gibi cûşu*

*Önince ardınca meş'allerle bekler
Ne meş'al her biri mehtâba hemser
(V&R, 2370–2371)*

2.8.8.6.2.3. Saçı ve Bahşış Törenleri

Bir diğer ilginç tören ise saç saçmadır. Mutlu bir olay olduğunda para, yiyecek gibi şeyler dağıtılmasıdır:

Saçdı üstine sâcû bî-pâyân
Berg-i gül üzre nitekim bârân
 (L&M, 479)

Getürdüp nice yük zer itdi yağma
Üleşdürdi cihân halkına na'mâ
 (V&R, 1247)

Hazâyin kapusın açup nigârın
Buyırdı halka yağma cümle vârin
 (V&R, 2260)

Şeh safâsından sema' idüib hemîn
Dehri kıldı pür-yesâr açub yemîn
 (S&A, 1488)

Saçı dağıtıldığı gibi bahşiş de verme âdeti vardır. Mutlu bir haber getiren kişiye bahşişler verilmekte para dağıtılmaktadır:

Üleşdürdi açup mîr ü gedâya
'Atalar eyledi yohsul u bâya

Kılup bahşişle cân-ı dehri dilşâd
Cihân mülkin serâser itdi âbâd
 (V&R, 2444–2445)

2.8.8.6.2.4. Yas Törenleri

Törenler her zaman mutlu bir olayın ardından gerçekleştirilmez. Ölüm gibi acı veren bir durum da bir tören havası içermektedir. Yas törenleri de mesnevilerde ele

alınmıştır. Ölüm karşısında insanların verdikleri tepkiler anlatıldığı gibi o günün geleneklerine göre yas nasıl tutulur bu da verilmiş olur. Leyla'nın annesi kızının ölümü üzerine siyahlar giyer:

Kareler giymişidi leyle dönüp

Odlara yanmışidi veyle dönüp

(L&M, 2217)

Ramin de babasının ölümü üzerine yakasını yırtıp siyahlar giyer:

İdiüp Râmîn yakasın subh-veş çâk

Dutuşdı nâr-ı âhından nüih eflâk

Siyeh cüller giyüp şeb gibi kuller

Kevâkib gibi gamdan yandı leşker

(V&R, 1546–1547)

Yedi gün yas tutulur:

Yedi gün kıldılar mâtem serâser

Pes âhir cem' olup mirân-ı kişver

(V&R, 1567)

2.8.8.6.3. Mesnevilerde Dilenme ve Dilencilik

Günlük hayatın içinde karşımıza çıkan dilencilerin o günün şartlarına göre nasıl oldukları hakkında da ipuçları verilmiştir. Nasıl giyindiklerini şu beyitlerle bakarak çıkarabiliriz:

Bend itdi beline bir keçkül

Eline aldı bir 'asâyı ol

(L&M, 684)

Görünüşleri hakkında bilgi verildiği gibi davranışları hakkında da verilir. Dilenciler ellerinde bir kapla kapılarda sırayla bekleyerek içerdekilere seslenirler. Böylece kapı kapı dilenirler:

Bir kabağile elde ‘adetce

Yüridi her kapuda nevbetce

Didi iy dûst bir gedâ geldi

Vakt-i lutf u dem-i ‘ata geldi

(L&M, 702–703)

2.8.8.6.4. Yüzük Gönderme

O zamanın adetleri verilirken sevgililer arasındaki haberleşmeden de yola çıkılmaktadır Bağlılığını bildirmek için aşıklar karşı tarafa yüzük gönderirler. Ramin Veyse’nin mektubuna cevap yazıp bir de yüzük gönderir:

Beyân-ı derdim için nâmemi sun

Nişân-ı mihr için bu hâtemi sun

(V&R, 955)

2.8.8.6.5. Esnaf ve Zanaatkârlar

Günlük hayat içinde o zamanın esnafları ve yaptıkları işler de önemli bir yer tutmaktadır. O zamanın meslekleri nelerdir ve ne gibi işler yapmaktadırlar sorusuna mesneviler cevap vermektedir.

Mihr ü Vefâ adlı mesnevide Vefâ’nın pazara gitmesiyle uzun uzuzun dönemin esnafları ve yaptıkları işler anlatılır. Böylece dönemin meslekleri hakkında da bilgi sahibi oluruz.

2.8.8.6.5.1. Terziler

Terzilerin bir güzellik karşısındaki şaşkınlıkları verilirken bir yandan da onların günümüzdeki gibi elbiseler diktiklerini ve benzer araçlar kullandıklarını gözlemleriz:

*Çü kadd-i müntehâsın gördi derzî
Miyânı sandı sındı saldı derzî*

*Görüb gül rûyın olub bülbül-i zâr
Metâ'ından kamu bâzârı bîzâr*

*İdince 'arz bâlâ-yı belâyı
Olur âvâre derzîler hevâyî*

*Kim idiüb cümle yek yakdı libâsı
Çıkub endâzeden bozdı kabâsı*

*Kamısı rişte gibi boynı bağılu
Kumâşun mihri gibi bağırı tağılu
(M&V, 3512–3518)*

2.8.8.6.5.2. Kuyumcular

O dönemde kuyumcular yalnız altın ve mücevher satıcıları değil aynı zamanda onu işleyen zanaatkârlardır.

*Kuyumcı gördi çün sîmîn-berini
Eridi geçdi didi âferîni*

*Bırağub çeşm ü dilden la'l u mercân
O dem şehr oldı san şehr-i Bedahşân*

Yir itdi dilde ‘aks-i la’l u lü’lü’

Sinubdur narhı gevher oldu âlû

Elini darb işinden çekdi zerkûb

Olur geh sîne-kûb u gâh ser-kûb

(M&V, 3519–3523)

2.8.8.6.5.3. Takyâcı

Başlıklar üreten bu esnaflar da o zamanın önemli zanaatkârlarındandır.

Kalıb takyâcı başdan keng ü bî-hâl

Çiriş geçmek dilerdi kaldı bî-kâl

Tabanca yiriken üstâd elinden

Diler ol dâd ile feryâd elinden

(M&V, 3524–3525)

2.8.8.6.5.4. Remmal

Kum falına bakan bu kişiler de çarşı esnafı arasında sayılmıştır.

Görüb remmâl derd-i ‘ışkı yatlu

Yüzün fâl-ı sa’âdet gördi kutlu kasdın itdi nokta-i fâl

Ki nutk-ı noktayile eyleye kâl

(M&V, 3526–3537)

2.8.8.6.5.5. Ayakkabıcılar

Görüb pasmakçılar sâk-ı simîni

Kalıb hayretde dirler âferîni

Ayağı ölçisi k'alındı buldı izzet

Tama atıldı bil başmakı mâhın

Ana i'zâz idenler buldı 'izzet

Gülesi olanun başında devlet

Ayağa gerçi düşmişdi bu san'at

İrişdi dem kadem key buldı rağbet

(M&V, 3528–3531)

2.8.8.6.5.6. Reyhancılar

Görüp reyhancılar zülfini fi'l hâl

Kamusı oldılar dem-beste vü lâl

'Aceb bend oynadı ol zülf-i kâkül

Ki sünbül gerdene saldı san gül

Yüzi gülzârı içün gösterdi dîdâr

Kamu gülzârun oldu yirleri hâr

(M&V, 3533–3535)

2.8.8.6.6. Mesnevilerde Yemek Kültürü

Günlük hayattan bahsedilirken yemek kültüründen bahsedilmemesi olanaksızdır. Mesnevilerde kahramanların yedikleri içtiklerinden de sıkça söz edilmiştir. Özellikle eğlence sırasında yedikleri ve içtikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bunlar da eserin yazıldığı dönemdeki yemek kültürü üstüne önemli ipuçları içermektedir. Bahsedilen bu yiyecekler şunlardır:

Hon(?):

Kâse kâse dökildi ortaya hân

Müştehâ ü lezîz ü gûnâ-gûn

(L&M, 449)

Nan (Ekmek) :

Her sinide olan ısıcak nân

Kurs-ı mihridi çarh içre san

(L&M, 450)

Biryan (Kebap):

Benzi kızarmışidi biryânun

Hacletinden oturan a'yanun

(L&M, 451)

Hasretinden mecâlisün pür-tâb

Dökdi hûn-âb dane dane kebâb

(L&M, 452)

Dönerdi çarh urup murgun kebâbı

Yanıp 'ışk âteşine her kebâbı

(M&V, 2318)

Buyurdi kim getürdiler şarâbı

Külengile kebûterden kebâbı

(M&V, 4118)

Çevürmeyle kebâb olmuş ciğerler
Tabaklarda tolu pâçeyle serler
 (M&V, 6057)

Bereleler biryân ü süğlünler kebâb
Şehdler cüllâb ü sükkerler şarâb
 (S&A, 963)

Gûne gûne tavuk kebâbları
Dürlü dürlü şeker şârabları
 (Y&Z, 744)

Paça:

Çevürmeyle kebâb olmuş ciğerler
Tabaklarda tolu pâçeyle serler
 (M&V, 6057)

Pilav:

Her pilavun birinci dâneleri
Sanki bir inciydi ag u arı
 (L&M, 453)

Pilavun çerbi san deryâ-yı rûgan
Safâvet içre san âyîne Rûşen
 (M&V, 2314)

Pilâvun ayağına bakan tesellî

Bulur güyâ iner Tûra tecellî

(M&V, 6060)

Hirmen olmuş püşte püşte dâneler

Sağ u soldan devri der peymâneler

(S&A, 964)

Köfte:

Yutmağa mâmuniyyeler erzân

Sükker-i kuftelerdi her hayrân

(L&M, 454)

Güllaç:

Kande görese güllaç bir muhtâç

Remzle dirdi ağılama gel âç

(L&M, 455)

Palude (pelte):

Lebi şevkıyle pâlûde-yi ter

Nezâketden olup lerzende titrer

(M&V, 2319)

Oluben pâlûdeler rûganla çerb

Görmedin dendânlardan darb u harb

(S&A, 968)

Çörek, Börek:

Ellerin nakş eylemiş barmak çörek

Avcını yummuşdı pek sükker börek

(S&A, 965)

Me'mûniyye (Tatlı):

Yumruğun döğmişdi me'mûniyyeler

Korhudan dutmuş siper zülbiyyeler

(S&A, 966)

Levzîne (Badem ezmesi):

Göz kakub levzîne uğrın zerdeye

Ta'n iderdi sükkeri perverdeye

(S&A, 967)

Helva:

Sükkerî gûne gûne helvâlar

Sükkerî müşg-bû murâbbâlar

(Y&Z, 745)

Dâneler kurdı gümişden haymeler

Zerdeler kıldı sahnını zer

Tâbe büryân murglar kâhî gibi

Yağ içinde yüzdiler mâhî gibi

Sükkerî levzineler gerdûn nisâb

Cevherî terkîbler encüm hisâb

*Ellerin hirmâlanmış parmak çörek
Yumruğun dikmiş turur şeker börek*

*Mihr ü mâhi kalyeler kılmış şikest
Girdeler gerdûnı itmiş zîr-i dest*

*Tal'atın kılmış peri-peyker gülâç
Mısır u Çînden şevkeyti alur harâç*

*Rûganının cânın od mûm eylemiş
Yağlayup ter peyk-i hulkum eylemiş*

*Göz dikip pâlûdeye bâdâm-ı ter
Kand-veş ister ezilmek kıl nazar*

*Şîr-i hurmadan lebâleb kâseler
Dil sokar halk ağzına senbûseler*

*Kan karışdurmuş şekerler yağ ile
Şîr-dânlar sîne-i pür-dâğ ile*

*Sükkerî helvâlar olmuş müşk-bû
İtmiş ekşiler gamından türş-rû*

Taramuş peşmîne tel tel rîşini

Ağdalar yolmağa düzmiş dişini

(V&A, 2823–2834)

Yemekte nasıl davranılacağı hakkında da bilgiler verilmiştir. Yemekten sonra dua edilir:

Yindi ni'metler dinildi şükr-i Hak

Götrülüp dest-i du'â hem çün-tabak

(V&A, 2837)

2.8.8.6.7. Mesnevilerde Oyun Kültürü

Günlük hayat denilince akla gelen bir diğer önemli öge de oyunlardır. Bunlardan guy u çevgan denilen top oyunu ve satranç oldukça sık anılmıştır.

2.8.8.6.7.1. Guy u Çevgan Oyunu

Guy u çevgan, Baş eğri bir cirit sopası ve bir topla at sırtında oynanan bir oyundur. Avrupa'da Polo adıyla bilinen ve halen de oynanmakta olan oyun budur²⁰⁸. Mesnevilerde kahramanların bu oyunu söylendiği gibi oyundan da sık sık bahsedilmektedir.

Gûy u çevgân oynasa etfal

Başla zülfi idinürdi hâl

(L&M, 415)

Anun çevgân önince gûy gerdûn

Felek meydânı içre tûb idi dîn

(C&H, 627)

²⁰⁸ Pala, a.g.e., s. 111.

2.8.8.6.7.2. Satranç

Bahsedilen bir diğer oyun ise bugün hala oynanmakta olan satrançtır. İran'da zamanın padişahı tarafından savaş stratejisi olarak geliştirilmiş bir sistem daha sonra oyun halini almış ve günümüze kadar gelmiştir. Şâh u Gedâ adlı mesnevide Gedâ sevdiği Şâh'ın adını anmak için bu oyunu oynar. Burada bu oyunu oynamak için yerler olduğunu gözlemlemekteyiz. Bunun dışında satranç oyunu ve terimleri mesnevilerde sık sık anılmıştır:

'Adûdan ol kul ister süriüb at

İde ol 'arsada varursa şeh mât

(M&V, 1740)

Ne şâha na't-i rez̄m içre süre at

Kılurdu turduğu yerde anı mât

(M&M, 206)

Didi vü na't-ı remze sürdi ol at

Ki ya'ni Mihr ü Mâhı ide şeh mât

(M&M, 796)

O bir beydakla şâhâne virür mât

Eline almadan hîç pîl ile at

(C&H, 649)

Gah olur şark evine sürüp at

Rây ile nice şâhı eyler mat

(Ş&G, 442)

Didi hey hey bu zağ-ı keç-reftâr
Şâh yanında nice ide karâr
 (Ş&G, 853)

Ne revâdur ki ferz-i bî-endâm
Ola hem-sâye Şâh evine müdâm
 (Ş&G, 855)

Sürseler ruh tutuben meydâne atr
Şâh-ı çarhı ideler beydakla mât
 (S&A, 718)

Salup at varup gafletle şeh-ruh
Beni mat itdi bir ser-bâz-ı Ferruh
 (V&R, 213)

Bu zâlimler ki oynar dehre şehmât
Komamışlar durur kend içre bir at

Ger onlar fîl bend itdiyse merzi
Sürüp bayrak kılalım biz de ferzi
 (V&R, 1948–1949)

Eğer kim sürersin sen üstüme at

Olasın kendi lu'bunla yine mât

(M-M, 853)

Revân oldu sana çün bu piyâde

Seni mât itmeğe bes bir piyâde

(M-M, 856)

Kendü sıçratdı hemân meydana at

Şöyle kim kıldı felek şâhını mât

(V&A, 3230)

2.8.8.6.8. Musikî

Oyunlardan bahsedildiği gibi eğlence merkezlerinin vazgeçilmezi olan müzikten de bahsedilmiştir. Sık sık meclisleri tasvir eden mesnevilerde musiki çok önemli bir alt metindir. Ona ait terimler ve tanımlamalar mesnevilere yeni anlam katmanları oluşturmakta önemli kapılar açmışlardır:

Gehi uşşak ile seyr it hicazı

Gehi irgür 'ıraka söz ü sazı

(M&M, 197)

Muhâlif gelmedi çün itdi der-h'âst

Makâm-ı bûselikden gösterüp râst

(M&V, 2392)

Çü meydân ravza dil tâzelendi
Nevâlârdan makâm âvâzelendi
 (M&V, 4128)

Muhalif perdeden itmezler âvâz
Makâm-ı rastda hep gösterüb sâz
 (M&V, 4147)

Olup hunyâ-gerân rûdile dem-sâz
Mugannî çengile olurdu hem-sâz
 (C&H, 682)

Nevâsın öğredür kânûna santûr
Gözedür perdesin ber-batla tanbûr
 (C&H, 683)

Çeker cân riştesin Çâcî kemânı
Dil ü câna virüp söz armağânı
 (C&H, 684)

Oturdu mutribân-ı bezm saf saf
Nevâyı ney usûlinde tutup def
 (C&H, 686)

Gmâ-yı 'ûd –ger 'avvâd-ı üstâd
İde Zühre itmez erganûnı yâd
 (C&H, 690)

Meşâmm ol cür'a bûyıyla bulup cân
Dir idi es-sabûh iy bezm-i sultân
 (C&H, 704)

Çeküp çeng içre Zühre âvâz-ı şeh-nâz
Kılurdu mutribân-ı ergânûn-sâz
 (C&H, 705)

Nevâsında eyleyüp evtârını teng
Çalar sec'ile çeng ü nâyını şeng
 (C&H, 737)

Çalınup çeng ü erganûn u mugannî
Def ü neyle dahı zîbâ tegannî
 (C&H, 1684)

Nevâyı 'ıyş ü nûşa eyleyüp sâz
İderler muribân şeh-nâzile âvâz
 (C&H, 2184)

Gam-ı Cem birle kaddin ham idüp çeng

Figân ile ney oldu ana âheng

(C&H, 2185)

Döğilmekden der olup Cem'le âzâd

İder mızrabdan şeş-târ feryâd

(C&H, 2186)

Halâs olup giriftiden târ-ı kânûn

Çekildi riştesi santûrun eydûn

(C&H, 2187)

Mugannî mugniyi çep çalalı iy yâr

Düzenin bozdu tanbûr-ı pür-âzâr

(C&H, 2188)

Nevâlarla virüp her mutribe sâz

İder 'uşşâk içinde anı şeh-nâz

(C&H, 2573)

Nevâsın idicek Şeh-nâz şeh-nâz

Neşâtile ider Hûrşîd'e şeh-nâz

(C&H, 2770)

Neşât-engîz olup ol dem nevâ-sâz

Hazîn-âvâz ile oldı nâle perdâz

(C&H, 2861)

Nigârile biraz müddet şehen-şâh

İdişdi perde-i şeh-nâzda âh

(C&H, 2953)

İdüp çengile ‘ûdı hûb-âheng

Gazel gazlin benüm kavlümlle it şeng

(C&H, 4045)

Hisâr idüp nevâ-yı neyde Şeker

Virür şeh-nâz u ‘uşşâka ‘acep fer

(C&H, 4062)

Hisârün şevkına idüp bûselikler

Umarlar mâye-dâr ola ol melekler

(C&H, 4063)

Nevâ-sâz iki dilber kûy-ber-kûy

Ney ü ber-battla eylerler tek ü pûy

(C&H, 4066)

*Turudı çeng-sân kej sözleri râst
Dili gevher dilerdi bî-kem ü kâst
(C&H, 4071)*

*Nevâsın Şekker itdi neyde ‘uşşâk
Dil-ârâm oldu dil-keş çengde tâk
(C&H, 4112)*

*İrüp Şeh-nâz ‘aşkun çengine ceng
Çalar kim çengün evtârın ider deng
(C&H, 4113)*

*Şeker itdi nevâ-yı nâye âheng
Şeşünle heft-bendine virüp reng
(C&H, 4142)*

*Dü-hengine idüp deh-nîmini sâz
‘Irâkî nâyile oldu dem-sâz
(C&H, 4143)*

*Biraz da ‘ûda virüp gûşmalı
Terâneyle itdi âb üzre dilâlî
(C&H, 4147)*

İstedi kim nevâlar evce pervâz eyleye
Nev-nevâlar birle şehnâz eyleye
 (S&A, 253)

Niçe bir her perdeden sâz idesin
Evcî fikretiden ser-âgaz idesin
 (S&A, 256)

Kâmetün çeng itmediün edvâr-ı gam
Perde-i ‘uşşâkdan göster nagam
 (S&A, 277)

Ehl-i hânemde semâ’-ı âh u vâý
Gûşuma her dem gelürdi bang-ı nây
 (S&A, 285)

Ûd-veş bir perdeden kılmuş nevâ
K’itdi od ney gibi içüm hevâ
 (S&A, 294)

Bir varakdan dahi başla gül gibi
Bir terân dahi düzet bülbül gibi
 (S&A, 665)

Gâh pervâz-ı hicâz it geh 'acem
Eyle 'uşşâkî demünden mugtenem
 (S&A, 667)

İsfelhândan eyleyüb 'azm-i hicâz
Olsa râh-ı 'aşkda berbât-nevâz
 (S&A, 705)

Ursa bir sâ'at rebâb u çenge çeng
Zühre-i hunyâ-geri eylerdi deng
 (S&A, 709)

Eyleyüb âheng 'işret-i bî-direng
Zühre'nün kanûn ile destinde çeng
 (S&A, 920)

Dem-i 'uşşâk için olup nevâ-sâz
'Irak u İsfelhândan itdi âvâz
 (V&R, 1742)

Dem-i nây u hevâ-yı 'uddur bu
Bilinsin işbu dem maksûddur bu
 (V&R, 2144)

İderdüm geh nevâ vü gâh 'Uşşâk
Gönülse ârzû eylerdi I'rak
 (M-M, 337)

Bezimde çalınurdu nây-ı âheng
Gıdâ-yı ruh olurdu 'ûd ile çeng
 (M-M, 408)

Bisât-ı meclis-i şâhî kuruldu
Kulağı çeng ile 'ûdun buruldu
 (M-M, 1035)

İdüben evc-i nevâdan perde-sâz
İsfelhândan eyledi 'azm-i Hicâz
 (V&A, 2866)

Eyleyüp 'uşşâk için sâz-ı tarab
Bûselik gösterdi her bir gonca-leb
 (V&A, 2962)

Gösterüp evc-i Hüseyinîden nevâ
Kıldı 'uşşâhun dilin pür âh u vâ
 (V&A, 2994)

Tutıban râh-ı Hicâzı bir zamân
Kıldılar seyr-i 'Îrâk u İsfehân
 (V&A, 5500)

2.8.8.6.9. Tıp

O zamanın ilimleri de metinler için önemli bir alt metin kaynağıdır. O zamanın hastalık inancı ve tıp ilmi mesnevilerde konu edilmiştir.

Eğer hüşk ola sevdâdan mizâcı
Kılalar gül şekerden ter 'ilâcı

İdicek gül şekerden tab'î nefrîn
Düzeler yine bir dârû-yı şîrîn
 (V&R, 687-688)

Aşk bir hastalık olarak görülmektedir. Mesnevilerde ilginç bir unsur olarak aşkın tedavisinin yapılışı da verilmiştir:

Ki ihrâk eyleyüp sevdâyı saferâ
Olur seb'ıyyet üzre kasd u ârâ

Mülattifler gerek dün gün gıdâsı
Ne hâcet saklamak hânım devâsı

Çeküp zencîre te'dîb eylemekdür
Mürettiblerle tertîb eylemekdür

Virüp müşhil idüp ihrâc-ı sevdâ
Safâ hâsıl kılınca tab'-ı şeydâ

*Nüzûlât u zamândâtile her bâr
‘Îlâc itmek gerek tekrâr tekrâr*

*Düzüp ter nağmelerden ‘ıyş-ı yevmîn
Mukarrer eyleyüp her gice nevmîn
(V&R, 1123–1129)*

*Düzüp şekerle yâkûtı müfferih
İdüp şerbetlerin müşkin revâyah
(V&R, 1146)*

2.8.8.6.10. Edebiyat Terimleri

Edebiyat terimleri de mesnevilerde anılmıştır:

*Oku ki mesnevî garrâ vü fâyık
Ki inşâ it gazel hâle mutâbık
(M&M, 198)*

2.8.8.6.11. Halk İnanışları

Halk inanışları da mesnevilerde alt metin olara kullanılmıştır. Hazinelerin yılanlar tarafından beklendiği, sihir, cadı, kimya gibi halk inanışlarına yer verilmiştir.

2.8.8.6.11.1. Hazine-Yılan

Hazinelerin yılanlar tarafından beklenildiği inancına göndermeler yapılmıştır:

*Yedürmez kimseye balın belâsız
Komaz gencinesin ejderhâsız
(M&M, 391)*

Eyitdi kim nedür bî-ser bu cismi

Didi genc isterisen boz tılsımı

(V&R, 1214)

Konuldu merkad-i hâk içre cismi

Dididler gâr olur gencün tılsımı

(V&R, 1565)

Meğer kim olmağın tab'un güher-senc

Bu mârı eylemişler hazîn-i genc

(V&R, 1898)

2.8.8.6.11.2. Sihar

Çeşitli dualar okuyarak ya da sözler söyleyerek insanları sihirleyebilmeye olan halk inancı da mesnevilerde gözlemlenebilmektedir:

Gelür ben bendene şâhâ bu tedbîr

Okuyup sihr idevüz Mâhı teshîr

(M&M, 468)

Kimi sihir itse sâhir çeşmi bî-zûr

Kılurdu mâh-ı gerdûn olsa meshûr

(M&M, 538)

Sihr idüp 'âkılları şeydâ kılam

Yine Absâl'ı ana peydâ kılam

(S&A, 1704)

Eğer sihr eylese bahrı ber eyler
Dilerse cümleten huşki ter eyler
 (M&V, 2623)

Fürûzân olmuşiken ‘ârız-ı yâr
Saçından yakmaya sihrile bir târ
 (M&V, 2630)

Eğip boynın iderdi gerçi lâbe
Salar seccâdesini sihrile âbe
 (M&V, 2642)

2.8.8.6.11.3. Cadı

Cadı inancı da sihirle birlikte ele alınmalıdır. İnsanları sihirleyen bu kişilere bir çok kültürde rastlanmaktadır. Bu halk inancına mesnevilerde de görülmektedir. Mihr ü Vefâ’da bu namla anılan ve cadılık özelliklerini gösteren bir karakter vardır. Bir karakter olarak kullanılmasının dışında diğer mesnevilerde de bu inanca göndermeler bulunmaktadır:

İnek gibi sağar atı dem itse
Olur ejder saçından erkam itse
 (V&R, 543)

Ciğerler kânıdur hınnâ-ı desti
Ki dökmişdür dem idüp çeşm-i mesti
 (V&R, 545)

Eğer kânıdır çömlek tâşâ deryâ

Dinerse küpe uçar tâ semâvâ

(V&R, 549)

2.8.8.6.11.4. İlm-i Kimya (İlm-i Simya)

Kimya, ilm-i kimya ya da simya adıyla bilinen bu düşünce altın dışındaki madenlerin çeşitli çalışmalarla altına dönüştürülebileceğini savunur. Bu inanca mesnevilerde şu şekilde yer verilmiştir:

Eyitdi 'ışk-ı hod nâr-ı belâdur

Didi hâkûn zer eyler kimyâdur

(V&R, 1218)

2.8.8.6.12. Rüyalarda ve Yorumları

Rüyalar ve aktarılışları da bize o zamanki insanların değer yargılarını ve düşüncelerini aktarması açısından büyük bir ipucudur. Bu rüyalar ya Hazreti Muhammet hakkındadır ya da sevgili hakkında. Hazreti Muhammet'in rüyada görülmesi gören kişiye bir kutsiyet kattığı gibi onun yardımcı oluşu da vurgulanmış olur. Sevgili ile görülen rüyalar ise genellikle aşkın başlamasına neden olurken yalnız Leyla'nın mecnun hakkında gördüğü rüya hastalanıp ölmesine neden olur. Mesnevilerde geçen rüyaları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1-Rüyada Hazreti Muhammet'i görme: Mihr ü Mâh'ta Mâh aşkın müjdesini bi rüyadan alır:

Beri bu zürn-i 'isyanun ne kim var

Beşâret kim kamu 'afv itdi Gaffar

İkinci mâh-rû yarun ki eflak

İdüp bî-nûr kıldı menzilin hâk

Sana yar ola bir mihr ü hâdî mihr

Dehânî zerre-i nâçiz adı Mihr

Bu ahu çeşmi saydı lîkê ey Mâh

Vesile sayd olıser olgıl agah

Diyüp oldı revâne Fahr-ı âlem

Habib-i Ekrem-i evlad-ı âdem

(M&M, 337-341)

Yine aynı mesnevide Hilal peygamberi rüyasında görerek oğlunun durumundan haberdar edilir.

2-Rüyada sevdiğinin görülmesi: Kahramanlar aşık olacakları kişiyi rüyalarında görürler. Bunun dışında sevgili ile ilgili görülen rüya Leyla ile Mecnûn hikâyesinde geçer. Leyla Mecnûn'un öldüğünü görür. Ardından hastalanıp kendi ölür. Bu rüyayı Mecnûn'un kavuşma isteğini reddetmesi olayından sonra görür. Bir anlamda bu onun bilinçaltındaki sevdiğini kaybetme korkusunu da gösteriyor olabilir.

3. SONUÇ

Mesneviler tahkiyeli metinlerdir. Hikâye etme amacıyla kaleme alınan bu metinler çeşitli tahkiye unsurları içerirler. Çalışmamız boyunca mesnevilerde var olan tahkiye unsurlarını ortaya koymaya çalıştık. Modern ve postmodern romanda kullanılan birçok tekniğin mesnevilerde de kullanıldığını gözlemledik. Bu çalışmayı yaparken on altıncı yüzyıldan on aşk konulu mesneviyi ele aldık.

Tahkiye unsurları içinde hikâye ve anlatıcı vazgeçilmezdir. Hikâye eserin ne anlattığı sorusuna verilen cevaptır. İncelediğimiz mesnevilerin farklı hikâyeleri olsa da ortak noktalar dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki zor elde edilen çocuk motifidir. İncelenen mesnevilerin birçoğunun kahramanı zor elde edilmiş bir çocuktur. Bir başka önemli ortak nokta ise duaların oynadığı büyük roldür. Elde edilmek istenen çocuğa dualar neticesinde kavuşulur, kahramanlar büyük belalardan dualarla kurtulur veya ulvi kişilerin mutlaka duaları alınır.

Hikâyelerin büyük çoğunluğunda karşımıza çıkan masal motifleri de ilgi çekicidir. Periler, insan yiyen yamyam kabileler, devler, sihirli aynalar, sihirler, büyüler, denizden çıkıp kısa sürede büyük mesafeler aşan atlar veya yakılınca yardım gelen saç telleri bunlardan bir kaçıdır. Başkarakterin sevgilisine kavuşmak için aştığı üç sınav da bir diğer masal ögesidir.

Hikâyelerde ortak olan noktalardan biri de yolculuk temasıdır. Karakterler istediklerine kavuşmak ve korktuklarından uzaklaşmak için daima yolculuk etmektedirler. Fakat bu yolculuk sadece fiziksel bir yer değiştirmenin ötesinde psikolojik olarak da bir büyüme sürecidir. Bu nedenle mesneviler Bildungs roman özellikleri de taşır.

Eserleri seçme nedenimiz olan aşk da hepsinde ortak konudur. Fakat âşık olma şekilleri, aşkın karşılıklı olup olmaması ve aşkın tanımlanışı her birinde farklı ele alınmıştır. Kahramanlar rüyada, duyarak, okun izinden kişinin özelliklerini tahmin ederek, resmini görerek veya birbirlerini tanıyarak âşık olurlar. Aşkla ilgili ortak bir nokta da kavuşmanın zorluğudur. Fakat bu zorluğun nedeni her mesnevide farklıdır. Kiminde âşıkların farklı dinlerden olması, kiminde delilik, kiminde kaderin oyunları, kiminde ise ilişkilerinin toplum tarafından hoş görülmemesi kavuşamama nedenidir. Aşkla ilgili dikkatimizi çeken bir başka nokta aşkın tensel mi ulvi mi olması gerektiği

düşüncesidir. Genellikle Divan şiirinde aşkın tamamen ulvi olarak ele alındığı düşünülür. İncelediğimiz mesnevilerde de bu düşünceyi savunanlar vardır. Aşkın ilahi yönü vurgulanmış, Allah'a yakınlaştıracacağı anlatılmıştır. Fakat öte yandan incelediğimiz mesnevilerin birçoğunda aşk tensellik bir arada anlatılmıştır. Özellikle vuslat ile biten mesnevilerde tensellik kimi zaman simgelerle kimi zaman da açıkça okura aktarılmıştır. Divan şiiri hakkında bilinen bir başka genel görüş de aşık maşuk ayrımı üzerinedir. Âşık sevendir, acı çekendir. Maşuk ise sevilendir, aşkı kabul edip aşığa acı çektirendir. Bu durumda tek taraflı bir aşk ilişkisi mevcuttur. Oysa incelediğimiz bazı mesnevilerde aşk karşılıklıdır. Bu durumda âşık olan aynı zaman da maşuktur. Her iki sevgili de acı çeker, zorluklara katlanır, fedakârlıklarda bulunur.

Tahkiye için vazgeçilmez bir diğer unsur ise anlatıcıdır. Her hikâyenin mutlaka bir de anlatıcısı vardır. Anlatıcı esere çeşitli şekillerde katılır. Öncelikle şairler yazar-anlatıcı dediğimiz kurgulanmış bir anlatıcı olarak metne dâhil olur. Kurgulanmış olduğunu mahlas kullanmalarıyla belirtirler. O gerçek dünyada yaşayan etten kemikten şair değildir, metnin içine girmiş bir kurgu unsurudur. İncelediğimiz tüm mesnevilerde şairler mahlaslarıyla esere girmiştir. Yazar-anlatıcı ile yazarın karıştırılmasının en büyük nedeni kurgulanan bu anlatıcıyla kendi yaşamı arasında paralellikler bulunması veya kendi yaşamına göndermeler yapmasıdır. Bu özelliği günümüz postmodernist romanlarda da gözlemliyoruz. Yazar romanında kendi yaşamına ya da diğer eserlerine göndermeler yapar. Mesnevi şairleri gerçek kimliklerine anlatıcı yoluyla gönderme yaptıkları gibi karakterler ağzından da göndermeler yaparlar. Kimi zaman karakterler şairin şiirlerinden okur veya eserlerinden bahseder.

Anlatıcıyla ilgili bir diğer önemli nokta bakış açısıdır. Bakış açısı anlatıcının en büyük yardımcısıdır. Fakat anlatıcı değildir. Anlatıcı eseri anlatan sesken bakış açısı eserin gösterildiği perspektiftir. İncelediğimiz eserlerde iki tür bakış açısı dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan ilki her şeyi gören, bilen ve yorumlayan Tanrısal bakış açısıdır. Kullanılan diğer bakış açısı ise Birinci tekil şahıs (ben) bakış açısıdır. Ben bakış açısını yalnız Âdî'nin Mâcerâ-yı Mâh eserinde gözlemliyoruz. Âdî bu eseri başından geçen bir sergüzeşt şeklinde kaleme almıştır. Bunların dışında birden fazla bakış açısının tek bir eserde kullanıldığını da gözlemliyoruz. Her ne kadar çoğulcu bakış açısının Postmodernist romana özgü olduğu kabul edilse de mesnevilerde de bununla karşılarız. Taşlıcalı

Yahya Bey'in Şah u Gedâ mesnevisinde Tanrısal bakış açısı hâkimse de Gedâ'nın bakış açısına da yer verilmiştir.

Mesnevilerde birden fazla bakış açısına rastladığımız gibi birden fazla anlatıcıya da rastlarız. Birden fazla anlatı ve birden fazla anlatıcı olması da bizi tahkiye düzeylerine götürür. Metin dışı anlatıcı birinci seviyede anlatılan hikâyenin içinde yer almazken, metin içi anlatıcı kurgulanmış okura anlatarak birinci seviyedeki hikâyenin içinde yer alır. Anlatıcı anlattığı hikâyenin içinde ise hikâye içi anlatıcı değilse hikâye dışı anlatıcı konumundadır. Bu özelliklere göre mesnevilere baktığımızda genellikle metin dışı-hikâye dışı anlatıcı ile karşılaşırken Mâcerâ-yı Mâh'da metin dışı-hikaye içi anlatıcıyı gözlemleriz. Birden fazla anlatıcı aynı metinde bulunduğu tahkiye düzeyleri aynı olmaz. Kimi zaman karakterler birbirlerine hikâyeler anlatarak birer anlatıcıya dönüşür.

Anlatıcı ile ilgili bir diğer önemli husus karakterler karşısında taraf tutup tutmamasıdır. İncelediğimiz tüm mesnevilerde anlatıcı yanlı bir tutum sergilemiştir. Özellikle çizdiği ideal karakterlerin yanındadır. Aşıları üzen, onlara engel olan her şeyi ve herkesi olumsuz kelimelerle anmıştır.

Olay örgüsü tahkiyede olayların sıralanış biçimidir. Hikâyede olaylar kronolojik olarak sıralansa da olay örgüsünde sıralanış tamamen şairin/yazarın tasarrufundadır. Mesnevilerde zamanın anlatımında şair asıl anlatacağı olaylara fazlasıyla yer verirken diğerlerini özetler. Özetleme tekniği özellikle kahramanların doğumu, çocukluğu, eğitimi veya ikincil kahramanların yaşadıklarını aktarırken kullanılır. Geriye dönüş tekniği de özetleme tekniği ile beraber olay örgüsünün oluşumunda etkilidir.

Olay örgüsü vakanın aktarılışında izlenen sıralamaya göre çeşitli şekillerde adlandırılmıştır. Olay örgüsünü, tek bir zincir şeklinde aktaranlar, iki veya daha fazla zirden oluşanlar ve bir vakayı başka bir vaka içine yerleştirerek sunanlar olarak üç gruba ayırabiliriz. İncelediğimiz mesneviler arasında sergüzeşt özelliği taşıdığından yalnız Üdf'nin eserinde olay örgüsü tek zincir halinde düzenlenmiştir. İncelediğimiz diğer mesnevilerin hepsi içi içe hikâyeler şeklindedir. Kimi şairler çizdikleri çerçeve hikâye ile asıl hikâye arasındaki farkı kullandıkları başlıklarla belirginleştirmişlerdir. Örneğin, Zarifi çerçeve hikâyedeki başlıkları nesir şeklinde verirken asıl hikâyenin başlıkları beyitler şeklinde düzenlemiştir.

İncelediğimiz tüm mesnevileri göz önüne aldığımızda her zaman için çerçeve hikaye asıl hikaye kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış değildir. Anlatıcı veya çerçeve hikâye kahramanlarından biri hem çerçeve hikâyede okura hem asıl hikâyede kahramanlara seslenebilir.

Bunun yanında asıl hikâye olarak adlandırılan iç hikâyede de başka hikâyelere yer verilebilir. Karakterler birbirlerine veya anlatıcı okura yeni hikâyeler anlatır. Bu durumda çok daha karmaşık bir olay örgüsünün ortaya çıktığını tespit ettik.

Kurgulanmış okur bir diğer tahkiye unsurudur. Kurgulanmış okur, sanatçının kafasında canlandığı ideal okurdur. O şairin asıl anlatmak istediklerini anlayan okurdur. Mesnevileri incelediğimizde karşımıza genel bir okur portresi çıkmaktadır. Anlatıcı kimi zaman bu okurla sohbet eder, onu uyarır, öğütler verir, eğitmeye çalışır. Ama bu okur pasif bir dinleyicinin ötesinde eserde faal bir sohbet arkadaşıdır. Konudan uzaklaşan şairi tekrar hikâyeye dönmesi konusunda uyarır. Kurgulanmış yazar olarak şaire mahlasıyla seslenir. Hatta kimi mesnevilerde anlatıcı ile aralarında geçen karşılıklı konuşmalar verilir. Üstelik bu okurdan beklenen sadece dinlemek ve itaat etmek değildir. Yazarın eser içinde yaptığı göndermeleri anlayıp metnin çok katmanlı yapısını çözebilmelidir. Tüm bunlar göz önüne alındığında mesneviler okuyucu odaklı eserlerdir. Sıradan okur okuduğunda ve şairin istediği okur okuduğunda metin farklı anlamlandırılacaktır. Sıradan okur bir öğrenci gibi yeni bilgiler, hikâyeler öğrenirken beklenen okur alt metinleri çözecektir. Bu durumda okur da metnin yapılandırılmasına anlatıcı gibi faal bir şekilde katılır. Metnin tam olarak çözülmesi gerçek okur ile kurgulanmış okur arasındaki farkın kapanmasına bağlıdır.

İncelenen mesnevilerin şahıs kadrolarına baktığımızda şu noktalar ortaya çıkar: Şahıslar hikâyenin eyleyenleri olarak çok önemli bir konuma sahiptirler. Kişiler başkahramanlar, ikincil kahramanlar ve üçüncül kahramanlar (figüranlar) olarak üç gruba ayrılır. İncelenen mesneviler karşılıklı aşk hikâyeleri olduklarından birçoğunun isminden de anlaşılacağı üzere iki başkahraman sahiptirler. Başkahramanları cinsiyetlerine göre gruplandırabiliriz. Başkahramanlarda birçok ortak özellik bize o günün ideal insanında aranılan özellikleri de sunar.

Erkek başkahramanlar genellikle güzellik, yetenekli, anne babasına itaat eden, cesur, kahraman ve şairdir. Duygu ve düşüncelerinde kararlıdır. Bu güçlü ve bilgili

adamların tek zayıf yanları duygusallıkları gibidir. Duygularını göstermekten çekinmezler. Düşmanlarıyla savaşır, güçlerini ve hünelerini sergilerler. Ama aşk karşısında çaresizdirler. Sık sık ağlarlar. Aşkları artınca çılgınlık alametleri gösterirler. Fakat hepsi olağanüstü yeteneklerle donatılmıştır. Dindardırlar. Dualarıyla hastalıklar iyileşir, tılsımlar açılır, Hızır yardıma gelir. Perilere hükmedip, devleri yenerler.

Kadın başkahramanların çiziminde de ortak noktalar ilimizi çeker. Hepsi güzeldir ve bu güzelliklerinin bilincindedir. Genellikle asildirler. Fakat sahip oldukları bu sosyal sınıfı ve öncelikleri aşk uğruna feda edecek kadar cesurdurlar. Seven ve sevilen sevgililerdir. Erkekler gibi savaşa katılmaktan çekinmezler, iyi savaşçılardır. Erkek başkahramanlardan farklı olarak kadınların olaylar karşısında bahane uydurma ve rol yapma yetenekleri vardır. Hemen hemen hepsi isteklerini elde etmek için planlar yapıp buna göre hasımlarına oyun oynarlar.

İkincil kahramanlar hikâyenin gidişatında önemli roller oynayan yan karakterlerdir. Âşıklara yardımcı olanlar olumlu olarak ele alınırken engel olanlar da olumsuz olarak sınıflandırılmıştır. İkincil karakterler belli roller paylaşırlar. İlk olarak baba rolü oynayan ikincil karakterler ortak özellikler taşımaktadır. Bu özellikler de bize yüzyılda baba olma düşüncesiyle ilgili önemli ipuçları verir. Babalar sevgi doludur, çocuklarına sevgilerini açıkça gösterirler. Hepsi evlatlarını korumak isteyen endişeli ebeveynlerdir. Çocukları çılgınlık alametleri gösterdiğinde veya hastalandığında onlar için her şeyi yapmaya hazır olan fedakâr karakterlerdir. Çocuk eğitiminde hepsi nasihat etme yöntemini kullanmaktadır. Cezalandırma yönteminin işe yaramadığı vurgulanır. Hiçbiri çocuklarını eğitirken şiddete veya rüşvete başvurmaz. Hepsi yaşadıkları toplum için birer liderdir. Savaşçı, iyiliksever, cömert ve bilgilidirler. Mesnevilerde olumsuz baba örneklerine ise az rastlanır. Bu babaların ortak noktaları kendi çıkarları için evlatlarını dahi kullanmaktan çekinmeyen bencil bireyler olmalarıdır.

Annelere baktığımızda da ortak noktalar dikkatimizi çeker. Babalar genellikle isimleriyle anılırken anneler genellikle anne oluşlarıyla anılırlar. Yalnız Efser ve Hümayun kendi adlarıyla anılmışlardır. Yalnız adları verilen bu iki kadın oldukça aktiftir. Diğerleri ise pasif karakterlerdir. Anneler sevgi ve şefkat timsalidir. Öfkeleri bile sevgilerinden ileri gelir. Özellikle kız anneleri için çevrenin çocukları hakkında ne düşüneceği çok önemlidir. Çocuklarını bu nedenle cezalandırırlar. Fakat bu

cezalandırma ve azarlamadan sonra onların ne kadar üzüldükleri de verilir. Anneler, sevgi, şefkat ve hüznle birlikte resmedilmişlerdir.

Akıl hocaları başkahramanlar için birer rehber özelliği taşır. Kadın kahramanların akıl hocaları genellikle dadılarıyken erkeklerinki bilginlerden seçilmiştir. Onlar toplum kurallarını, kendi birikimlerini ve bilgilerini başkahramana aktaran birer öğretmendir. Kahramanın yolculuğu sırasında ona eşlik ederler ve zorlukları atlatmasına yardımcı olurlar. Dış görünüşleri hakkında bilgi verilmeyen akıl hocaları daha çok bilgi ve anlayışlarıyla anılmışlardır.

Dostlar başkahramanlara benzer özellikler taşırlar. Hem fiziksel olarak onun gibi güzeldirler hem de onun gibi bilgili ve duygusaldırlar. Güzellik, cesaret, sadakat ve vefa dostların değişmez özelliklerindendir. Dostların birçoğu da âşıktır ve başkahramanla sırdaştır.

Hasım kahramanlar ise başkahramana engel olmaya çalışan olumsuz kişilerdir. Bu kişilerin en önemli ortak özellikleri kendilerine duydukları aşırı güvendir. Karlarındaki insanların duygu ve düşüncelerine önem vermeyen, bencil, çirkin ve korkunç, hileci, yalancı ve korkak kişilerdir.

Figüranlar sahnenin canlandırılması için gerekli olan dekorlar gibidir. Olumlu ve olumsuz olarak iki gruba ayrılırlar. Kimi zaman isimleri verilirken kimi zaman da sadece işleri verilerek, birisi gibi belirsiz tanımlarla veya grup olarak adlandırılırlar.

Mekân, vakanın oluşması için vazgeçilmez bir öğedir. Mekân çizimiyle hikâyenin okuyucunun kafasında oluşması kolaylaştırılır. Böylece okur sahnenin nasıl bir yerde oluştuğunu hayal edebilir. Aynı zamanda mekân o anın atmosferinin verilmesini de sağlar. Mekân tasvirinde kullanılan kelimeler atmosferin, neşeli, gergin veya hüzünlü olduğunu okura aktarır. Mekân tasviriyle o günkü toplum hakkında da bilgi sahibi olunur. Nereelerde yaşandığı, ne tür giysiler giyildiği veya toplumun beğenileri gibi soruların cevabı mekân tasvirlerinde gizlidir. Bu tasvirler karakterlerin çiziminde de büyük rol oynar. Mekânı anlatırken kullanılan olumlu ya da olumsuz kelimeler karakterlerin hislerini bize açan önemli kapılardır. Değerlendirdiğimiz mesnevilerde gerçek mekânlardan bahsedildiği gibi tamamen kurmaca mekânlardan da bahsedilmiştir. Gerçek mekânların çiziminde tamamen bir yansıtmadan çok itibari bir anlatım dikkat çekmektedir.

Zaman, bir diğ er önemli tahkiye unsurdur. Tüm metinler zamana tabiidir. Hem metnin yazılışı, hem okunuşu hem de anlatılan hikâye zamana tabidir. Bir anlatıda zaman tablosu genel olarak vaka zamanı ve anlatma zamanı olarak ikiye ayrılır. İncelediğimiz mesnevilerde zaman düzeni    ana döneme ayrılır. Öncelikle olay geçmişte yaşıanmıştır (vaka zamanı), şair bunu belli bir süre sonra raviden öğrenir (anlatma zamanı) ve yine belli bir sürede okura sunar (anlatma zamanı). Kimi mesnevilerde eserin yazılma süreci anlatılırken, anlatma zamanı hakkında da bilgi verilmiştir. Mesnevilerde zaman saat, yıl, mevsim gibi belli zaman kavramlarıyla ifade edildiğı gibi nice zaman gibi belli olmayan s z kalıplarıyla da aktarılmıştır.

Kurgulama da bir diğ er önemli nokta kullanılan anlatım teknikleridir. Bunlar şairin eserine özgünlük ve ustalık katmasını sağılayan unsurlardır.  zetleme tekniğı ve geriye dönüş tekniğı özellikle zamanın aktarımında kullanılır. Kimi zaman ikisi aynı anda da kullanılabilir. Tasvir ise hem zaman hem mekân hem de karakter tanıtımlarında kullanılır. Mesnevilerde kullanılan zaman ve mekân tasvirleri tamamen birbirlerinden kopuk değıldir. İki sık sık bir arada tasvir edilmiştir.

Anlatma tekniğinde anlatıcı ön planda iken gösterme tekniğinde okur sahne ile baş başa kalır. Eğ er olayları, konuşmaları veya duyguları anlatıcı aktarıyorsa anlatma tekniğı  n plandadır. Fakat anlatıcı aradan çekiliyorsa gösterme tekniğı hâkimdir. İ    z mlleme yöntemi sıkça kullanılan bir aktarma tekniğıdir. Anlatıcı araya girerek karakterlerin gizli duygu ve düşüncelerini okuyucuya aktarır.

Mektup mesnevilerde kullanılan gösterme tekniklerindendir. Okuyucu karakterin ağızından çıkan mektubu olduğı gibi okuyabilir. İncelediğimiz mesnevilerde geçen mektuplara baktığımızda ortak bir biçimle karşılaşırız. Genellikle bu mektuplar Allah'a hitapla başlamış ardından yazılan kişıye hitap edilmiştir. Kişinin hali sorulup yazan kendi duygu ve düşüncelerini, mektup yazış nedenini açıklamaya geçer. Mektup sonlanınca genellikle erkek karakterler imza atarken kadınlar mühür vururlar. Bu ortak özellikler de bize on altıncı yüzyılda mektupların belli bir düzende yazıldığı düşüncesine götürür.

Diyalog gözlemlediğimiz bir diğ er anlatım tekniğıdir. Karşılıklı konuşmaların verilişinde hem anlatma hem gösterme yöntemi kullanılabilir. Diyalogları anlatıcı aktarabileceğı gibi olduğı gibi esere alınabilir. Diyalogların bi imlendiriliş de farklıdır.

Kimi şairler tek beyit içinde her iki konuşmacının da sözlerini verirken kimileri karşılıklı beyitler hatta uzun şiirler şeklinde düzenlemişlerdir.

Mesnevilerde postmodernizmin kullandığı anlatım tekniklerine rastlamak da mümkündür. Çoğulcu bakış açısı ve okur merkezliliği kullandığından bahsetmiştik. Bunların yanında şairler üstkurmaca, montaj ve metinler arasılığı da kullanmışlardır.

Üstkurmaca en kısa tanımıyla eserin kendi yazım süreci hakkında bilgi vermesidir. Mesnevilerde eserin yazımına dair bilgiler hem sebeb-i telif bölümlerinde hem de çerçeve hikâyelerde sıkça rastlanmaktadır. Mesnevi şairleri sadece üstkurmaca yöntemini kullanmakla sınırlı kalmamışlardır. Bir yandan metnin yazılma sürecini veren şairler diğer yandan da raviler vererek hikâyenin yaşanmış olabileceği düşüncesini vurgularlar. Okuyucu üst kurmacayla eserin yapılmışlığına, sahteliğine raviler yoluyla ise eserin yaşanmışlığına, gerçekliğine inandırılır. Böylece okuyucu bu oyuna dâhil edilir. İnanıp inanma konusunda arada bırakılır. Postmodernist edebiyatın uyguladığı arada kalmış okuyucu düşüncesini mesnevilerde raviler ve üstkurmacayı bir arada kullanarak uygulamaktadır.

Montaj tekniği yazarın genel kültür bağlamına giren her türlü malzemeyi eserine dâhil etmesidir. Bu da iktibas sanatıyla yakından ilgilidir. Kuran, hadis, menkıbeler ve bilinen birçok eserden şairler iktibas yoluyla alıntılar kullanmışlardır. Montaj da bizi metinlerarasılığa götürür. Postmodernizm metinleri tek ve bağımsız eserler olmaktan çok diğer metinlerle bağlantılı alıntılar mozaigi olarak ele alır. Bu da metinlerarasılık düşüncesini getirir. Montaj ve hatırlatmalar metinlerarasılığı oluşturan temel yapılardır. Kuran, hadis, Mesnevî-i Maneviye, birçok usta ve bilinen eserleri, diğer aşk hikâyeleri, peygamber kıssaları, Dört halife kıssaları, menkıbeler, astroloji, mitoloji ve elbette günlük hayatın içinden tüm o sahneler, inançlar, törenler ve bilgiler mesnevilerde birer alt metine dönüşmüştür. Böylece mesneviler çok katmanlı bir anlama sahip olmuşlardır. Farklı bilgi seviyesindeki okurlar okuduklarından farklı oranda anlamlar çıkaracağı gibi aynı okur zaman içinde değişen bilgi birikimiyle her seferinde bir başka anlam katmanını daha keşfedecektir. Böylece mesneviler okurla birlikte gelişen, yenilenen ve anlamlandırılan eserler olurlar.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ACLUNİ, İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l Hafa**, C. 1, Beyrut 1988/1408.
- ADLER, Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çeviren: Kamuran Şipal, İstanbul, 2006.
- AKALIN, L. Sami, **Türk Folklorunda Kuşlar**, Ankara, 1993.
- AKTAŞ, Hasan, **Abdurrahman Gubârî Yusuf u Züleyha**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006.
- AKTAŞ, Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Ankara, 1984.
- AKTULUM, Kubilay, **Parçalılık Metinlerarasılık**, Ankara, 2004.
- , **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara, 1999.
- AYAN Gönül, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ-İnceleme Metin**, Ankara, 1998.
- AYTAÇ, Gürsel, **Genel Edebiyat Bilimi**, Ankara, 1999.
- AYTÜR, Ünal **Henry James ve Roman Sanatı**, Ankara, 1997.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, C.1, İstanbul, 1998.
- BOURNER, Ronald -Real Quellet, **Roman Dünyası ve İncelemesi**, Çeviren: Hüseyin Gümüş, Ankara, 1989.
- BUTOR, Michel, **Roman Üstüne Denemeler**, Çeviren: Mehmet Rifat-Sema Rifat, İstanbul, 1991.
- Büyük Türk Klasikleri**, C. 4, İstanbul, 1986.
- CANAN, İbrahim, **Kütüb-i Site Muhtasarı ve Şerhi**, C. 12-17, Ankara, 1988.
- CONNOR, Steven, **Postmodernist Kültür**, Çeviren: Doğan Şahiner, İstanbul, 2000.
- ÇAY, Abdulhalûk, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, 1993.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, İstanbul, 1999.

-----, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul, 1998.

ÇETİN, İsmail, **Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar**, Ankara, 1986.

ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, İstanbul, 2002.

DENİZ, Sabahat, **16.yy. Bazı Dîvân Şâirlerinin Türkçe Dîvânlarında Kozmik**

Uysurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beğ, Nev'î, Yahya Beğ), Yayınlanmamış
Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul,
1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 2000.

ECE, Selami, **Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkriptli**

Metin-İnceleme), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1996.

ECEVİT, Yıldız, **Orhan Pamuk'u Okumak**, İstanbul, 1996.

-----, **Türk Romanında Postmodernist Açılımlar**, İstanbul, 2006.

ERHAT, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, 2003.

FORSTER, E. M., **Roman Sanatı**, Çeviren: Ünal Aytür, İstanbul, 1985.

GIBB, E. J. Wilkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi**, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Ankara, 2000.

GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1976.

GÖNENSOY, Hıfzı Tevfik – Banarlı, Nihat Sami, **Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar**

Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1943.

HİKMET, Ali Asgar, **Câmî Hayatı ve Eserleri**, Çeviren: M. Nuri Gençosman,
İstanbul, 1994.

İPEKTEN, Halûk, **Divan Edebiyatında Edebî Muhitler**, İstanbul, 1996.

İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı, C.1-C.18, İstanbul, 1995.

İslam Ansiklopedisi, C.13, M.E. B. Yayınları, Eskişehir, 1997.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, **Mesnevi**, C.1, Ankara, 2007.

KAVUKÇU, Fatma Zehra, **Lâmi'î Çelebi, Veyse vü Râmîn**, Uludağ üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1994.

KIRAÇ, Mustafa, **Ûdî'nin Mâcerâ-yı Mâh mesnevisi (İnceleme-Metin)**, Selçuk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı bilim dalı, Konya, 2006.

KULOĞLU, Nazan, **Abdî Cemşîd ü Hûrşîd (İnceleme-metin)**, Fırat Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ, 1989.

KÜLEKÇİ, Numan, **Zarîfî ve Mîhr ü Mâh Mesnevisinin Tenkildi Metni ile**

İncelemesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1995.

KÜTÜK, Rıfat, **Celal-zade Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-**

İnceleme), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1990.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1995.

MERMER, Ahmet, Lütfi Alıcı, Muvaffak Eflatun, Yavuz Bayram, Neslihan Koç

Keskin, **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 2006.

MORAN, Berna, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İstanbul, 2005.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Bektaşî Menakıpnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**,

Ankara, 1983.

ONAY, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, İstanbul, 1996.

ÖZBEK, Yılmaz, **Postmodernizm ve Alımlama Estetiği**, Konya, 2005

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1990.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul, 2003.

PARLA, Jale, **Don Kişot'tan Bugüne Roman**, İstanbul, 2003.

- PROPP, Vladimir, **Masalların Yapısı ve İncelemesi**, Çeviren: Hüseyin Gümüş, Ankara, 1987.
- ROSENAU, Pauline Marie, **Postmodernizm ve Toplum bilimleri**, Çeviren: Tuncay Birkan, Ankara, 2003.
- SCHİMMEL, Annemarie, **Sayıların Gizemi**, Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, 2000.
- SOYSAL, M. Orhan, **Eski Türk Edebiyatı Metinleri**, İstanbul, 2002.
- STEVIĆ, Philip, **Roman Teorisi**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1998.
- TABYU, Hikmet, **Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar**, Ankara, 1987.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1988.
- TARLAN, Ali Nihat, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul, 1981.
- TEKİN, Mehmet, **Roman Sanatı 1 (Roman Unsurları)**, İstanbul, 2006.
- TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Ankara, 2000.
- Türk Dünyası El Kitabı**, C.III, Ankara, 1992.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 3–19, İstanbul, 1991–2002.
- ULUDAĞ, Erdoğan, **Vak’aya Dayalı Bir eser Olarak Lâmi’î Çelebi’nin Salâmân u Absal Mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı metin-Sadeleştirme)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum, 1997.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1991.
- Yeni Türk Ansiklopedisi**, C. I. İstanbul, 1985.
- YILMAZ, Durali, **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Ankara, 1990.
- YOLDAŞ, Kazım, **Taşlıcalı Yahya Bey Şâh u Gedâ (İnceleme- Metin)**, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya, 1993.

WELLEK, Rene, Austin Varren, **Edebiyat Teorisi**, Çeviren: Ömer Faruk Huyugüzel, İzmir, 2001.

MAKALELER

- AYAN, Gönül, '*Lami'î Çelebi'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri*', **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.1, Kasım 1994.
- BATİSLAM, H. Dilek, '*Mesnevilerde Mektup Tarzı Anlatım*', **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 13, İstanbul, 2002, s. 30–45.
- , '*Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hüma, Anka ve Simurg*', **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, 2002
- DURAK, Mustafa, '*Dağ Bahanesiyle Türk Şiirinde Kısa Bir gezinti*', **Kitaplık**, Sayı 62, Haziran 2003, s. 61–68.
- ECE, Selami, '*Muyi ve Nalân u Handan Mesnevisi*', **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23, Erzurum 2004, s. 50–64.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, '*On Altıncı Yüzyılda Osmanlı Sarayında Eğlence ve Müzik*', **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C.4, S.1, 2007.
- FEHD, Tevfik, '*İlm-i Ahkâm-ı Nücûm*', **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000.
- HARMAN, Ömer, Faruk – UZUN, Mustafa, '*İbrâhîm*', **Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.21, 1990.
- KURAN, Şeyma Küyükkkavas, '*Mesneviden Romana Sebeb-i telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?*', **Türkoloji Dergisi**, Sayı 2, 2006, s. 155–170.
- MENGİ, Mine, '*Divan Şiirinde Metinlerarası İlişkiler*', **Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlı'ya**, İstanbul, 2005.

ÖNAL, Mehmet, '*Tahkiyeli eserlerin tahlil planı hakkında bir deneme*', **Umay**

Günay'a Armağan, Ankara, 1996, s.124–134.

NARLI, Mehmet, '*Postmodern Romanda Modern Gerçekliğin Yitimi*', **Hece**

(Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008.

ÜNSAL, Hayriye, '*Postmodern Stratejiler ve Yöntem Sorunu Üzerine*', **Hece**

(Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı), 2008.

ÜNVER, İsmail, '*Mesnevi*', **Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı 3 (Divan Şiiri)**, 1986, s. 425–450.

YALÇINKAYA, Şerife, '*Yol Metaforu ve Klasik Türk Edebiyatında Arayış*

Yolculukları', **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 13, Ocak 2007.

YAZICI, Tahsin, '*Hâfız*', **İslâm Ansiklopedisi**, C. XV, İstanbul, 1997.

İNTERNET KAYNAKLARI

AKDENİZ, Safiye '*Hikâye ve Romanda Anlatıcıya Göre Metin Tipleri, Bakış Açısı ve*

Odaklanma' bu makale <http://www.ege-edebiyat.org/docs/261.doc> .02.09.2006 adresinden alınmıştır.

USLU, Recep, '*Harry Potter'ın Anka Kuşu veya Müziğin Anka Kuşu*', bu makale

<http://www.muzikbilim.com/html> 02.10.2004 adresinden alınmıştır.

www.diyaret.gov.tr 05.02.2007

<http://www.cla.purdue.edu/English/theory/narratology/terms> 05.05.2008

www.fabula.org 12.07.2008

www.osmanli700.gen.tr 10.08.2008